

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

H. K. KRISTENSEN

NR. NEBEL

LYDUM

SOGNE

H. K. KRISTENSEN

NØRRE NEBEL OG LYDUM SOGNE

UDGIVET AF ET UDVALG

I KOMMISSION HOS VIGGO NIELSEN, NR. NEBEL
NR. NEBEL 1958

VIGGO NIELSENS BOGTRYKKERI, NØRRE NEBEL

INDHOLD

Forord	7
Lidt geografi	9
Oldtiden	10
Sognene i almindelighed	20
Kirkerne	30
Nebel kirke 30. Lydum kirke 40.	
Præsterne	47
Lydum præster 47. Nr. Nebel og Lydum præster 52.	
Degne og skoler	67
For skoleloven af 1739 67. Den første skolelov gennemføres 68. Nr. Nebel skolevæsen 70. Lydum skole 78.	
Fællesskabet	80
Udskiftningen	95
Lydumgård	98
Nr. Nebel sogn	138
Sædding	138
Storgård 142. Østergård 153. Nygård 153. Kroggård 154. Søndergård, Bækgård 155. Vadgården 156. Knudsgård, Gadegård, Engvang 159. Smedegård, Vestergård, Teglværket, Nørregård, Agergård 162. Højvang 166. Virkelyst 167. Mn. 45 [Frihed] 169. Slotsgården 169. Nyholm 170. Riddersholm 171.	
Kolle	173
Østergård, Bakkegården, Nygård, Stengården 174. Vestergård 177. Kolluhuse, Præstebyhuse, Tyrehøj 180.	
Bolkær	181
Spanggård 186.	
Nørre Nebel, Hundhale, Katrevl, Præstbøl	187
Nørre Nebel 187. Lykkegård 190. Midtgård 190. Nebelgård 191. Nebel hede 192, 203. Lyngtoft 194. Byagergård 196. Svanholt 199. Ledgård 200. Kærn, Frøkær 201, 203. Aldershvile 203. Strægård 208. Katrevl 209. Hundhale 211. Præstbøl 218. Nørregård 218. Bygård, Løvvang 220. Præstegården, skolelodden 221. Virkelyst 225. Bygård, Rønnen 225. Kristiansminde 230.	
Nørre Nebel stationsby	232
Lydum sogn	255

Frisingårde	255
Store Frisingård 255. Lille Frisingård 257.	
Lydum hede, Nørre Lydum, Raskgårde, Birket	257
Raskgårde 260. Nørgårde, Østergård 261. Birket 263. Lydum kro 263. Guldagerhus 266. Bork mærsk 267. Svedenagre 267. Lykkegård 267. Annekspræstegården 268.	
Sønder Lydum	269
Ågård 269, Lydumgård 98.	
Lydumgårds afbyggere	276
Lydum Kirkeby	278
Lydum mølle 279.	
Hekkenfeldt	284
Rærup	287
Lindegård 294.	
Kommunal historie. Af Martin Jacobsen	300
En mærkelig skattesag 301. Borkvejen 305.	
Foreninger og institutioner	310
Nr. Nebel andelsmejeri. Af Kr. Madsen 310. Lydum andelsmejeri. Af Martin Jacobsen 314. Sparekassen. Af Nicolaj Jacobsen 317. Lydum og omegns andelskasse. Af Peder Andersen 321. Håndværkerforeningen og Teknisk skole. Af N. I. Weis 322. Borgerforeningen. Af N. I. Weis 326. Nr. Nebel og omegns landboforening. Af Martin Jacobsen 327. Nr. Nebel husmandsforening. Af Chr. E. Sorensen 331. Lydum husmandsforening. Af Grønlund Jensen 332. Nr. Nebel husholdningsforening. Af Gerda Bjerg 333. Afholdsbevægelsen i Nr. Nebel-Lydum. Af Viggo Nielsen 333. Brandkassen. Af Jørgen Christensen 336. Sygekassen. Efter N. I. Weis 338. Lydum forsamlingshus. Af Martin Jacobsen 339. Åndeligt røre og Nr. Nebel foredragsforening. Af Martin Jacobsen og Tage Bertelsen 340. Nr. Nebel ungdomsforening. Af C. M. Clausen 341. Lydum ungdomsforening. Af Svend Sorensen 343. Nr. Nebel bibliotek. Af A. Søndergård 344. Lydum bibliotek. Af Hans Jessen 345.	
Småstykker	346
Trolddomssag mod en afdød 346. Bygningerne 349. Da man begyndte at mergle 352. Jørgen Christensen, Sædding Storgård. Treårskrigen 354. Handelsmanden og legatstifteren Chr. Vad. Af Martin Jacobsen 361. »Æ portrætmåger«. Af N. C. Nielsen 364. Læge Torbøl. Af Martin Jacobsen 367. Sognefogder 368. Under besættelsen. Af Martin Jacobsen 368. Befrielsen. Af Martin Jacobsen 370.	
Kilder	371
Rettelser	373

FORORD

I det sidste hundrede år har flere arbejdet med Nr. Nebel og Lydum sognes historie. Det gælder »Vestjyllands historiker« dr. phil. *O. Nielsen*, der i 1865 offentliggjorde sine resultater i »Danske Samlinger«. På den tid var *J. Stampe* præst i Nebel. Han skrev en række værdifulde skildringer af egnen. Staldforpagter *Th. Christensen* udgav i 1916 en lille oversigt over Nr. Nebel og omegn i »Jyske byer og deres Mænd«. Endvidere vil vi fremhæve gårdejer og avisreferent *Chr. Høy*, forhen Kolle, der i »Fra Ribe Amt« har skrevet en udmærket afhandling om Chr. Vad, Vadgården, ligesom Høys festskrift til landboforeningens jubilæum må nævnes. Vi har særlig grund til at mindes kommunekasserer *N. I. Weis* for hans omfattende optegnelser om stationsbyen og dens institutioner, som han selv levede med i, og for hvis fremgang han virkede trofast og uegennyttig.

Afdøde læge *Hans Torbøl* har indlagt sig store fortjenester ved sit arbejde med og for egnens historie. Han har i »Fra Ribe Amt« udgivet og delvis kommenteret Stampes »Efterretninger om Strandinger« og »Nørre Nebel Kirke« m. m. Sammen med andre interesserede fik han oprettet et »Historisk Arkiv for Nr. Nebel og Lydum Sogne«. Og det var væsentlig på hans initiativ, der 1941 dannedes det udvalg, som står bag udgivelsen af denne bog.

Oprindelig omfattede udvalget foruden læge Torbøl manufakturhandler *Chr. Christensen*, Nr. Nebel († 1946), kommunekasserer *Weis*, Nr. Nebel († 1945), gårdejer *Chr. Høy*, Kolle († 1957), der dog snart trak sig tilbage, rentier *Jens Mouridsen*, Sædding, gårdejer *Chr. Lauridsen*, Nebelgård, husmand *Jørgen Damgaard*, Nr. Nebel († 1954), gårdejer *Laurids Jensen*, Sædding († 1958), gårdejer *Martin Jacobsen*, Rærup, nu Nebel, sognefoged *Niels Christen Nielsen*, Lydum († 1955), sparekassedirektør *Kr. Madsen*, forhen Kolle, nu Nebel. Imidlertid rejste læge Torbøl fra egnen, flere medlemmer døde og Laurids Jensen trak sig tilbage på grund af svagelighed, så i 1956 var der kun fire tilbage af »den gamle garde«. Man supplerede sig da med

sognerådsformand *Kruse Madsen*, Sædding, skatterådsmedlem *Niels Ejnar Nielsen*, Nr. Nebel, boghandler *Viggo Nielsen*, Nr. Nebel, gårdejer *Ejnar Hansen*, Rærup, og fabrikant *Nyboe Pasgaard*, Rærup. Som formand valgtes Chr. Christensen og efter dennes død Jens Mouridsen.

Ved starten blev det overdraget lærer Kristensen, Lunde, at skrive bogen, idet udvalgets medlemmer dog lovede at skrive eller samle stof til gårdhistorien for de sidste 100 år. Chr. Lauridsen har behandlet Nebel landsby og Hundhale, Jørgen Damgaard og Kr. Madsen Præstbøl og Kolle, J. Mouridsen og L. Jensen Sædding, Riddersholm og Bolkær, Martin Jacobsen Rærup, N. C. Nielsen Lydum, Hekkenfeldt og Frisgårde, Nyboe Pasgaard og Ejnar Hansen Lydum kirkeby, Viggo Nielsen med bistand af urmager Jes Pirchert har især hjulpet med stationsbyen. Alle disse bidrag er indgået under de enkelte byers og gårdes historie.

Endvidere har Martin Jacobsen skrevet flere meget betydelige bidrag, ligeledes har sognefoged N. C. Nielsen, og en hel række »specialister« som foreningsformænd og andre, givet bidrag, der fremtræder under pågældendes eget navn. Et særlig stort og vigtigt bidrag har rentier *Johannes Høy* og nu afdøde kgl. vejer og måler *A. Bech Hansen*, begge Varde, skænket os ved på dommerkontoret at afskrive skøde- og panteregistret for de to sogne. Adskillige har venligst givet mig oplysninger eller udlånt gamle papirer og billeder. Og kunstneren *Peer Hübschmann* har leveret den smukke omslagstegning med motiv fra et stolestade i Nebel kirke.

De takkes alle på det hjerteligste.

Vi takker alle, der har støttet værket økonomisk: *Den grevelige Hielmstjerne-Rosencronske Stiftelse* (1000 kr.), *Nr. Nebel sparekasse*, *Nr. Nebel-Lydum kommune*, *Varde Bank* og *Nr. Nebel håndværkerforening*. Ligeledes takker vi bogtrykker *Aage Jacobsen*, Ribe, *Historisk Samfund for Ribe Amt* og *Nebel håndværkerforening* for venligt lån af klicheer.

Endelig takker jeg udvalget for dets aldrig svigtende interesse, hjælp og støtte. En særlig tak må jeg have lov at rette til Kr. Madsen, der har læst korrektur på hele bogen, til Viggo Nielsen for godt samarbejde og stor hjælp under trykningen, til Martin Jacobsen, der har skrevet så store dele af den nyere historie, og først og sidst til Jens Mouridsen, på hvis forbavsende hukkommelse og utrættelige hjælpsomhed jeg stedse har trukket de største vekslers.

I dag står »en ny tids bonde på sin toft« og en ny borger i sin bedrift, i dagligliv og fest er de vidt forskellige fra fortidens sognefolk, men dog ligner de dem i det fællesmenneskelige, vi finder måske vore forfædre iblandt dem. Det er dem, der har banet vejen for os. Hvordan det skete, vil denne bog søge at sige lidt om.

H. K. Kristensen.

LIDT GEOGRAFI

Ved det nordvestligste hjørne af Ribe amt, kun skilt fra Vesterhavet af Lønne, ligger Nørre Nebel og Lydum sogne med Nørre Nebel vestligst. Begges nordgrænse falder sammen med amtsgrænsen til Ringkøbing amt med sognene Sønder Bork og Sønder Vium. Syd for Lydum ligger Lyne, Kvong og Lunde, mens Nebel iøvrigt grænser til Lunde, Outrup, Henne og Lønne. Kirkerne ligger hver 21 km nordnordvest for Varde.

Jorderne er flade og jævne, for Nebels vedkommende lavtliggende, men frugtbare og mange steder med dyb muld, Lydum sogn er gennemgående højereliggende, har også god jord, men de muldsandede jorder udgør her større arealer. Nebel har tillige store enge mod nord: Nebel mærsk og Nebel gest, Lydum har også en del eng: Birkekær og syd derfor Tranberg mose, samt smalle enge langs Lydum å (Skrumsager å). Længst mod nordvest danner Anerå grænsen, dog er nogle parceller i Bork mærsk matrikulerede under Nebel sogn. Ind mod Lønne skel findes Sønder å og Landsø. Langt tilbage i tiden har både Aner å og Landsø været større, ja Aner å har været en vig af Ringkøbing fjord, men ved de store forandringer i fjordens geologi i 1600 og 1700 tallet indskrumpede både Aner å og Landsø, efter at Nebel mærsk og andre enge en tid havde stået under vand. Nu, da et stort afvandingsarbejde, påbegyndt 1945, er fuldført, har mærskens ganske skiftet karakter. Den er blevet kornland.

Sognenes højeste punkt, 30 m over havet, er Klåhøje med en trigonometrisk station og ved en forladt planteskole i sydranden af Lydum plantage, Dybdalhøje langt mod nordøst er 26 m, Kobberbjerg nord for Hekkenfeld 21 m, Nebel kirke ligger 9 m, det meste af Sædding godt 5 m, og længst mod nordvest er man kun $\frac{2}{3}$ m over havets flade. Sognene falder altså mod vest. Herude fra Nebel sogns vestligste punkt ved vadet over Sønderå til Lydums østligste punkt er der 11,6 km. Lydums længste udstrækning nord-syd er 5,2 km, mens Nebels er 5,6 km.

Nebel sogn er 2062 ha, Lydum kun 1336 ha, og det er det mindst i Vester Horne herred, som begge sogne tilhører, Nebel er det tredie mindste.

Gennem Nebel går Varde-Nymindegab landevejen, og her ender Varde-Nr. Nebel banen, som i årene 1913-1940 var forlænget til Tarm.

OLDTIDEN

Hvornår de første mennesker slog sig ned her, ved ingen. For en del år siden blev der fundet en plads tæt ved Lydum å, hvor der var flintpile og anden småflint. Antagelig var det en boplads fra Gudenå-kulturen, i så fald kan den være fra ældre stenalder. Ved Frisgård er der oppløjet en tyndnakket stenøkse, og en anden er funden ved tørvegravning ved Pumpvad. De kan fortælle os, at de folk, der byggede dysser, også har færdedes her.

Det er dog nok først med enkeltgravskulturen, der nåede disse egne for godt 4000 år siden, at vore sogne blev nogenlunde fast beboet. Da heden sydligst i Rærup langs skellet til Kastkær (mn. 5-8) brødes op, fandtes derstensætninger og en række ildsteder med aske og skår af grove kar med indtryk af en finger ned i randen. Her har sikkert været en boplads i yngre stenalder. Tæt derved er der fundet urner med brændte ben, men de er meget yngre. Nogle af enkeltgravsfolkets karakteristiske økser, både fra under- og overgrave er fundet flere steder i sognene, og de fleste af vore gravhøje er vist til at begynde med anlagt af dem, andre er bronzealderhøje. I Nr. Nebel sogn har man kun kendskab til en halv snes høje, der alle er eller var små og lå omkring Kolle. I Lydum ved man besked om mange flere, ca. 30. De har lige til vore tider ligget i hede øst for kirken. Der er flere ret anseelige og bl. a. en smuk langhøj i kanten af Lydum plantage, den er 53 m lang, 14 m bred ved midten og godt 1 m høj. Den har været fredet siden 1892. Adskillige høje rummer antagelig grave både fra sten- og bronzealderen. 7 smukke og velbevarede høje i en gruppe østligt på Lydum hede blev fredet 1930. I bronzealderen har der næppe været megen bebyggelse.

Fra jernalderen har sognene adskilligt af interesse. Jernet havde længe været kendt i Forasien, da Hettiterne gør det til det vigtigste brugsmetal ca. 1300 f. Kr. Men det tog omkring 900 år, før det blev almindeligt hos os. At jernalderen begyndte her, vil sige, at vi selv lærte at fremstille jern. Det kan man bl. a. forstå af et mærkeligt fund i Kolle på

Peder M. Christensens mark. I 1936 gjorde dræningsmester Hans Lykkegaard mig opmærksom på, at han ved dræning på denne mark var stødt på en mængde potteskår. I 10 dage gravede jeg der, venligt hjulpet af ejeren. Jeg optog ca. 1000 skår, der tydeligt viste, at de var fra den keltiske jernalders første afsnit (400-200 f.Kr.) dvs. begyndelsen af jernalderen.

Her var en række gruber gravet ned i den lerede underbund. Her tog jernalderfolkene ler til deres huse, og derefter brugte de lergravene som losseplads og smed alt muligt affald deri, bl.a. havde de ryddet et ildsted derud, så ildskørnede sten, aske og trækul lå hulter til bulter. Temmelig mange skår var af grove, beklaskede kar, men der var også skår af smukke mindre kar. Flere havde en tommebred indtrykket fure om halsen og under denne en prydelse af 3 fingermærker. Der var randskår med fingermærker ned i kanten foroven. Andre havde 3 bueslag under halsen, lige som det ofte findes på de jævnaldrende gravurner på den store tuegravplads i Årre. Også lerlåg fandtes der. Man har ikke haft nogen trefod på ildstedet. En del kar har man så hængt op i snore. Men det har været et problem; for flammerne kunne brænde snoren over, så karret med indhold ville dumpe ned og ødelægges.

Man søgte at løse problemet på to måder. Man lavede en slags kar med »svalereder«, dvs. der var et hul under randen til snoren, og uden om denne udvendig på karret lavede man af leret ligesom en svalerede; den beskyttede snoren mod ilden. Den anden måde var at anbringe 3-4 øren indvendig i det meget store kar. Før fundet i Kolle var der kun fremdraget et sådant kar i Trolldoftohuset i Vind og så langt borte som i det nordøstlige Asien, nemlig det nordlige Japan, Kurilerne og Kamchatka, hvor de er fundet på stenalders bopladser.

Det var en sjældenhed, Kolle her havde at byde på.

Sammen med de mange skår lå der 28 jernslagge, et bevis for, at man dengang selv smeltede jern af myremalmen*). Altså må jernudvindingens kunst være kommet hertil sammen med jernalderen. 400 m nord for gruberne, på Stengårdens mark i Kolle fandtes en cylinderformet nedgravning med megen trækulstøv. Den må vist tydes som en kulmile, blandt kulstøvet lå der en del knusesten af ældre jernalders karakter. Der brugtes trækul til fremstilling af jern.

Nogle år senere fandt Marinus Nielsen, Kolle, lerkarskår i kanten af sin lergrav tæt ved affaldsgruberne. Nr. Nebel Sparekasse var så venlig at bevilge mig penge til en udgravning, men desværre var kulturlaget så tyndt, at jeg ikke kunne afgøre, om det var her jernalderfolkernes huse havde stået. Men det er sandsynligt. Forøvrigt ligger der tæt derved i

* Myremalmen er i vore dage brugt som vejmateriale, så vejene blev røde.

møller Hübschmanns frugtplantage i Lundager små tomter af en lille landsby nogle år ældre, fra overgangen mellem bronze- og jernalder.

I de mærkelige skår fra Kolle har konservator Hans Helbæk fundet aftryk af byg og hvede, de ældste korn, der kendes i vore sogne, 22 til 2400 år gamle.

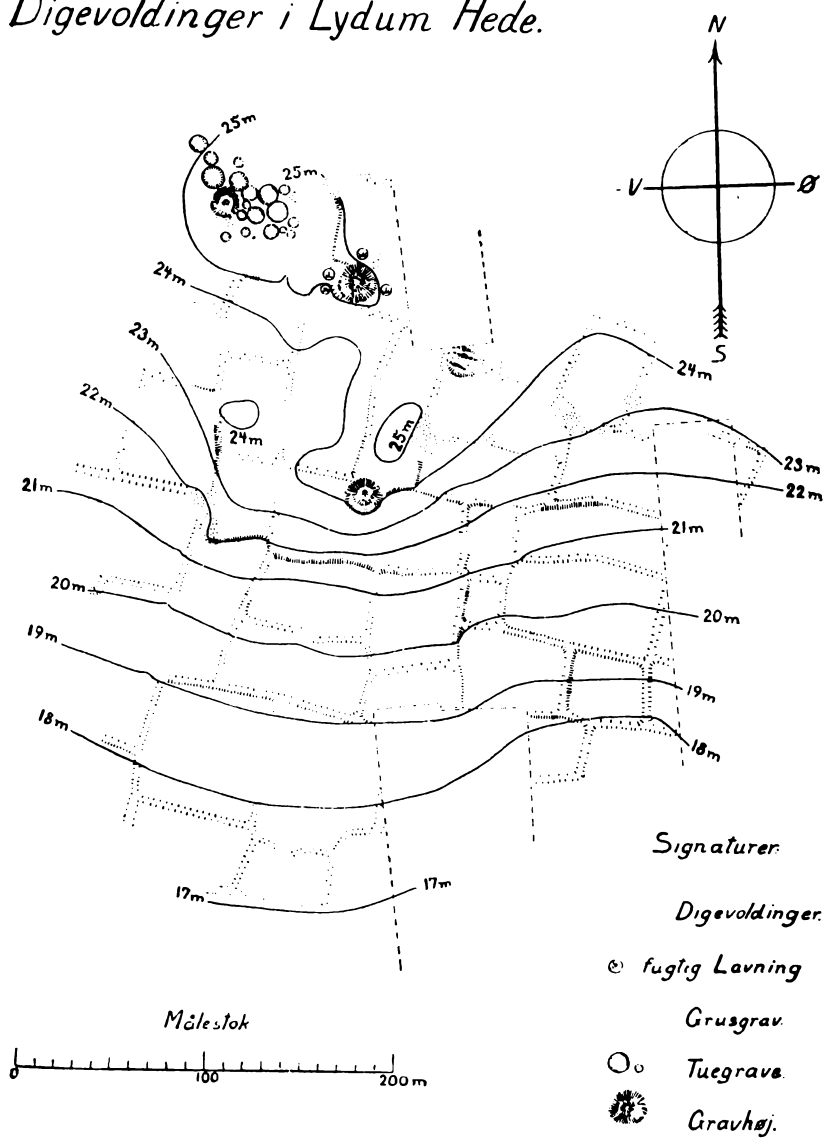
På Lydum hede har den tids bønders forladte marker været at se, lige til heden opdyrkedes for få år siden, og de kan skimtes endnu mellem den vestligste gruppe høje og omtrent til engen ved Lydum å.

I 1930 undersøgte professor Gudmund Hatt den rest, der da var tilbage. Den strakte sig 390 m nord-syd og 370 m øst-vest, men havde oprindelig strakt sig længere både mod øst og vest. Visse agre var næsten i kvadrat, enkelte på $\frac{1}{2}$ ha, de fleste mindre, de var omgivet af ganske lave, flade diger, ca. $\frac{1}{4}$ m høje og 4-5 m brede, da arealet skræner mod syd, var de flere steder udformet som terrasser, så en sådan ager mod syd kunne ende med en skrænt. Agrene kaldes også digevoldingsagre og er pløjet på langs og tværs med en ard, en plov uden muldfjæl. Da marken i oldtiden blev forladt, groede den efter i hede, der omdannede den gamle muldjord til podsøljord med al. Kun i digerne, hvor muldlaget var så tykt, nåede podsøleringen ikke helt igennem, så her bevarede nederst i diget en kerne af gammel muld. Et sted ved voldingens fod var indrettet en lille grube fyldt af kulblandet jord og ildskørnede sten, altså et ildsted, oldtidsbonden har haft ude på marken. Trækullene var eg, vel af skoven, der har vokset her, før marken indrettedes.

Ved en af de store høje sås 4 runde, fugtige lavninger, tilsvarende andetsteds har vist sig at være en slags brønde. Ved en anden af de store høje fandtes en del lave tuegrave, de er ligeledes fra den keltiske tids ældste afsnit 400-200 f. Kr. Skønt oldtidsbondens plov, arden, var yderst primitiv, ville den dog haft let ved at vende disse $\frac{1}{2}$ m lave tuer. Men de respekteredes. Ikke underligt, for det var disse bønders »kirkegård«. I midten af en af tuerne stod urnen, en grov krukke med ægformet bug og udad svajet rand, det ene øre var slået af i oldtiden. Den skulle ikke bæres tiere, men havde gjort sin sidste rejse. Den indeholdt brændte ben. Her har vi da stedet, hvor vore »førromere« arbejdede, og stedet, hvor de stedtes til hvile. Men hvor boede de? Professor Hatt gravede søgegrøfter syd for marken tæt ved skrænten mod åen, men uden resultat.

Ni år efter bad Nationalmuseet mig undersøge forholdene derovre, da der var fundet skår på heden. Ved sydvestranden af oldtidsmarken havde landsbyen stået. Desværre var det hele vendt af ploven. Jeg kunne dog konstatere 5 hustomter med en indbyrdes afstand af 8-14 m. Der var lergulv og omtrent midt i hvert hus et stensat ildsted. Husene lå i en

Digevoldinger i Lydum Hede.

række øst-vest. I et af dem lå tæt ved ildstedet en kværn, en skubbekværn, hvor kvinden malede sit korn. 35 m syd for den lille landsby fandt jeg en affaldsgrube. Rundt omkring lå der knusesten og på de

fleste ildsteder var der skår af lerkar, der kunne dateres til keltisk tid.

Nu har vi altså fået et samlet anlæg: Boplads, arbejdsmark, gravplads.

Hvorfor har man opgivet landsbyen? — Det skete på samme tid, som ved så mange andre digevoldingsmarker. Er beboerne rejst sammen med Cimbrier og Teutoner for at sætte skræk i Rom? Det er vist mere sandsynligt, at jorden er blevet så udpint af at måtte høstes hvert år, at man derfor har opgivet den og er flyttet til et bedre sted.

Der var flere tuegravpladser, således ude ved den store fredede højgruppe, hvor dr. Broholm i 1932 foretog en undersøgelse. Kun i een af urnerne var der en døds gave, en jernnål. I 1906 undersøgte C. Neergaard ligeledes en gruppe på 16 tuegrave, hver grav var i reglen omgivet af en ringgrøft.

Vest for oldtidsagrene har der i skrænten mod ådalen været grus- og sandgrave, hvor man jævnlig er stødt på urner og brandpletgrave. Jeg har optaget to urner der fra ældste jernalder. I det hele taget har denne skrænt så langt mod vest som til et godt stykke ind i Lydum by fungeret som gravplads det meste af tiden fra bronzealderens slutning til vore dage, og den gør det jo endnu, da Lydum kirkegård ligger på den. Dog har man mig bekendt ikke fundet grave fra yngre jernalder. De har måske været, hvor der nu er kirkegård. Også Nebel kirke er bygget på en gravplads fra ældre jernalder.

Selve navnet Lydum, der i middelalderen skreves Lidium, betegner hjemstedet på kanten, på skråningen. Det er samme betydning, som vi kender fra det norske ord li, bjergskråning. Netop på denne kant ligger Lydum by og kirke. Navnet hører folkevandringstiden til, da må byen være opstået, eller rigtigere have fået det navn. Byen har vist eksisteret før, da Lydum by netop rummer en gravplads fra tiden lige forud.

Da man i 1945 og 46 var ved at planere sportspladsen, stødte man på en gravplads fra ældre romersk jernalder, de første to århundreder af vor tidsregning, da romerne herskede »over alverden«. Jeg indsendte fundene til Nationalmuseet. Der var fremdraget to urnegrave og to brandpletgrave. Desuden var der rester af rektangulære stenbrolægninger, der måske må fortolkes som vidnesbyrd om en ældre oldtidsboplads, men anlægget var for forstyrret til, at jeg tør sige noget bestemt. I den første grav tjente en kraftig lervase med en 3 cm bred facetteret mundingskrave over den omtrent cylindriske hals som gemme for de brændte ben. Vasen var 30 cm høj. Blandt benene lå en rund lerskive, 12 cm bred, dannet af et tykvægget kar, og en enægget stærkt forrustet jernkniv. Det var den tids almindelige madkniv, som den døde havde fået med. Desuden lå der en stærkt forrustet lille spydspids med dølle, 11 cm lang, hvoraf døllen næsten udgjorde det halve. Det lille spyd var dengang

germanernes almindeligste våben. Rømeren Tacitus skriver år 98 efter Kristus i en bog om germanerne: »Kun enkelte iblandt dem bruger sværd eller sværere lanser; spyd bruger de, eller, som de selv kalder dem, framjer, med en smal og kort jernod, men denne er så spids og hele våbenet så let håndterligt, at de lige godt benytter det til nærkamp og på længere afstand, alt efter som forholdene kræver det. Rytteren lader sig da også nøje med skjold og framje«. Det korte spydblade er virkelig det

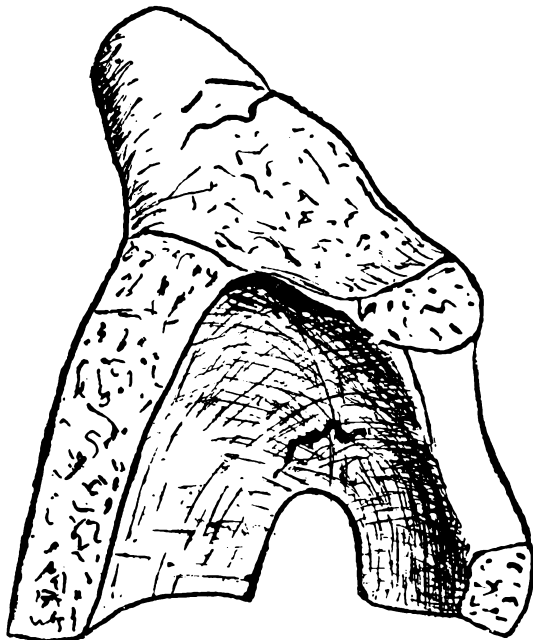

Skår af ildbuk fra N. Nebel. Hornet set forfra. 8/11 størrelse.

almindeligste våben i den tids grave. Også i den anden urne lå der en tilsvarende spydspids sammenrustet med en enægget jernkniv. De var stærkt forbrændt og har altså været på ligbålet. Desuden var der nogle ubestemmelige jernstykker og en halvrund barberkniv. Selve urnen havde en skråt udfaldende mundingskrave med facetteret rand og glat gråbrunlig overflade og var 27 cm høj.

Sværdet har dog ikke været så sjældent, som Tacitus skriver. I de andre to grave i Lydum, brandpletgravene, var der et sværd i hver. Den ene grav fandtes 25 m sydvest for den første urnegrav og viste sig som en cirkelrund nedgravning, 58 cm i diameter og 29 cm dyb under muldlaget og indeholdt sort jord. Tæt ved bunden mod sydrenden lå sværdet, brudt i to stykker, tæt ind mod hinanden med sværdspege og hæfte pegende mod vest. Det var et enægget sværd, 70 cm langt, hvoraf

grebtingen var godt 12 cm og havde på underkanten et zig-zagmotiv, i grebtingen var der tre nitter eller huller dertil og tilsvarende indhak i yderkanten. Desuden lå der tynde jernbeslag med ringe til sværdskenen samt et brudstykke, vistnok af dupskoen. Endnu var der 11 stærkt for-rustede og sammenbrændte brudstykker og en del skår af i alt fald tre forskellige kar.

Skår af ildbuk fra N. Nebel, set mod dens hule indre.

Den anden brandplet indeholdt størstedelen af et tveægget sværd, hvis grebspids foroven ender i en skiveformet jernknop, også her findes der rester af skedebeslag.

De fire Lydumkrigere, hvis aske her stedtes til hvile, har båret germanernes almindelige våben, og de har vel været lige så dygtige til at bruge dem i kamp som dem, Tacitus beundrede. Nu fik de deres kære våben, men i ødelagt tilstand, med på den sidste rejse, sådan som det var almindelig skik i Syd- og Vestjylland dengang.

Fra en senere tid i jernalderen er antagelig den gravplads, man har fundet i Nørre Lydum (mn. 12), hvor der var talrige grave under flad mark, ca. 1¹/₂ alen dybe, 3 alen lange og 1 alen brede, altså til ubrændte lig. Gravens sorte jord tegnede sig skarpt mod det omgivende gule grus. I et af dem lå et smykke af søvlignende metal, som dog smuldrede hen ved optagelsen.

Næsten samtidig med våbengravene på sportspladsen eller en smule senere er en boplads på Eli Jensens mark i Nebel, som Hans Lykkegaard har fundet ved dræning. Den er ikke udgravet, men der var mange skår, bl.a. af et kar med pålagt bånd, men det mest interessante var et brudstykke af en hul ildbuk. Senere er der ved Esbjerg fremdraget flere ildbukke af denne type. Ildbukkene har vist tjent som støtte for stege-spids, når kødet skulle steges på det åbne ildsted. Men de har også været brugt ved begravelsesfester. I en hustomt på Skærbæk hede bar to ildbukke en urne med brændte dyreknogler, vist madofre fra ligbålet. Bukkene kan således have fungeret som noget i retning af et alter. Ude i Birkekær, ved hvis rand Lydumgård i herremandstidens gyldne dage havde en stor kreaturfold for de løsgående dyr, har Hans Lykkegaard fundet et såkaldt mosekar, hvori der er bragt ofre til guddommen. Det er så almindeligt i formerne, at jeg kun kan datere det til ældre jernalder.

I 1941 så Carl P. Jensen en guldmøntlignende genstand glimte i pløjelaget på Slotsgårdens mark. Det var en brakteat, et hængesmykke af guld, der brugtes som amulet. Midt på forsiden er der et billede. Man ser en mand med en underlig hovedbeklædning i fuldt løb svingende de bøjede arme og de store hænder. Uden om er der i en ring en lang række runer, men de danner ikke ord, giver ikke nogen mening. Imidlertid er der i Skodborg fundet en tilsvarende brakteat, hvor man ser den samme løbende mand. Og der danner runerne en mening: »auja alawin auja alawin auja alawin jalawid«. Dvs. »Værn for Alawin, værn for Alawin, værn for Alawin«. Skønt jalawid ikke er tydet, er det klart nok, det er trylleruner, en tredobbelt magisk besværgelse. Langt ned i tiden troede man, at runerne var tryllekræftige. Derfor skulle der også stå runer på amuletten fra Sædding, skønt hverken guldsmeden eller ejeren har kunnet læse. Den løbende mand er vist selve guden Thor. På Skodborgbrakteaten ses et hagekors, på vort mere degenererede stykke er det blevet en underlig snirkel, men det har man tydet som Thors hammer. Brakteaten tilhører tiden lidt efter 500.

Derved bliver den jævn gammel med det største guldfund i vore sogne, halssmykket på Lydum hede. Det var i foråret 1937, Johannes Høys karl Harry Mortensen harvede på den nybrudte hedelod tæt syd for Klåhøj. Da opdagede han, der slæbte noget gult på en harvetand. Han troede, det var halm, løftede harven og drev videre. Kort efter så han, det glimtede gyldent, og tog det med hjem. »Halmvisken« viste sig at være en ejendommelig halsring fra germansk jernalder, den vejede 170,6 gr. med en guldholdighed på 825 ⁰/₁₀₀, så metalværdien var 703 kr. Museet forhøjede beløbet til 750 kr., idet det gav finderens en ducør. Ringen er i pæreform og består af to massive stænger, der bagtil er

Guldsmykket fra Lydum hede.

tyndere og trinde og sammenleddede ved øskener, fortil svære og let kantede og med indstemplede ornamenter på det tykkeste parti, ornamentet er et lille aflangt hjerteformet mærke med en halvmåneagtig figur. Tilsvarende smykker er fundet i Sverrig og Nordtyskland, germanernes gamle område, og præget af deres noget barbariske smag for det tunge og kraftige. Netop den germanske jernalder er vor oldtids guldrigeste tid. Det var det undergåede romerske verdensriges guld, der kom i hænderne på germanske stormænd, som rugede over det med en mystisk ærefrygt. Lydumsmykket er næppe et tilfældigt miste eller et bortgemt depot, snarest er det vel udlagt af en religiøs grund, som et offer.

At der ikke er gjort fund fra vikingetiden, jernalderens sidste afsnit, betyder ingeniunde, at der da ikke boede mennesker i sognene. Flere af de nuværende landsbyer eksisterede dengang og nogle endda længe før. Det viser stednavnene. Men folkenes efterladenskaber er gået til grunde ved følgende slægters leven på stedet.

SOGNENE I ALMINDELIGHED

Nr. Nebel og Lydum sogne ligger i Vester Horne herred, der i middelalderen hørte til Varde syssel. Der er det underlige forhold, at systlets nordlige del, altså også vore sogne, i næsten 200 år var tysk ejendom. Det var vistnok hertug Vilhelm af Lyneborg, der 1202 fik godset i medgift, da han giftede sig med Valdemar Sejrs søster Helene. 1296 gik det over til de holstenske grever. Efter grev Gerts drab overtog hertug Valdemar af Slesvig det, 1375 kom det atter under de holstenske grever, af hvem dronning Margrete købte det 1395. På Vardehus sad de fremmede herrers fogder og holdt justits og modtog afgifter af selvejere og kronbønder

Man kunne tro, at de påfaldende mange tyske mønter, der blev fundet i gulvlagene i Nebel kirke, er sat i omløb fra Vardehus. Det er dog næppe tilfældet. Navnlig siden Valdemar Sejrs død blev vore sølvmønter stadig ringere. I Erik Menveds tid skulle de være ca. $\frac{1}{10}$ af solværdien, men det var de ikke engang, til sidst var de næsten af rent kobber. Dronning Margrete rettede dem op, men under Erik af Pommeren gik de atter nedad. Mere og mere brugte danskerne da de gode mønter, købmændene bragte hjem fra udlandet. Det er det, møntfundene i kirken vidner om. Her fandtes fra 1200erne næsten kun danske mønter, enkelte fra Flandern og Hamborg dukker op, men i 1300- og 1400-tallet får de tyske overvægten. Fra 1300erne gav fundet i kirken mønter fra Hamborg, Lübek, Meklenborg, Stralsund, Stettin og Hansaen, fra omkring 1400 især fra Meklenborg, Hamborg, Rostok og Wismar, og i resten af 1400tallet fører Meklenborg stadig, desuden er der fra Lübek, Lyneborg, Brandenburg og Rostok. Det er dog sådan, at visse byer slog mange flere mønter end andre, og at de ofte udbredtes langt videre. Man kan derfor ikke uden videre slutte, at vor egn f.eks. havde megen handel med Meklenborg. Snarere har vi fået dem via Hamborg og Stade, som vi dengang havde megen handel med.

Dronning Margrete pantsatte systlet til Hennecke Limbek, 1404 kom

det tilbage til kronen og deltes nu efter herrederne i flere smålen. 1439 stormede og ødelagde vor egnens bønder Vardehus i begyndelsen af den bondeopstand, der kulminerede under Kristoffer af Bayern. Herefter fik den mægtige Gunde Nielsen Lange, Lydumgård, Varde og Vester herred som len, og hans slægt havde det i omtrent 100 år. 1542 lagdes det under Riberhus, hvor det forblev også efter 1662, da lensmanden afløstes af amtmanden (om disse forhold se min Outrup Sogn, 95ff).

Kystsognene i Vester herred, hvortil Nebel regnedes, men ikke Lydum, blev på grund af fiskeriet udskilt som et særligt birk 1572-1686.

Både Nebel og Lydum sogne regnes til de bedre på egnen. I Sædding findes jord, der er sat i takst 20, egnens højeste. Tilsvarende findes i Frøstrup og Billum. I ældre tid gjaldt denne bedømmelse i endnu stærkere grad. Da gjaldt sætningen, at »eng er agers moder«. Man så sådan på det, at det var de gode enge, der gav et sogn dets særlige værdi. 1830 skriver C. Dalgas, at i den nordlige del af herredet har Nebel sogn »det meste engbund, for en stor Deel hel Marsk, og sælger derfor ligeledes meget Høe eller lejer enge ud.« Et bondelæs mærskhø kostede dengang 1¹/₂ rd. c., og af 1 td. l. eng fik man 5 rd. i leje. »Agermarken ligger noget sid, og Dyrkningen af Vaarsæd er derfor betydeligere end i de andre Sogne.« Også Lydum sogn »har fortræffelig Engbund langs med Lydum-Aae, hvilken Aae ved Stigborde opstemmes med saadant Held, at en Dags Slæt giver 5 til 6 Læs Høe.« Endnu langt senere bygges stemmeværker ved åen.

Stampe skriver 1852 om Nebel sogn: »Mod øst er en del hede, men tørvene kun mådelige; ved æltning og strygning kan de blive tålelige, men så megen arbejde synes beboerne ikke om. Den egentlige klynemose her til sognet er Hundhale mose, men den er heller ikke god. For at bøde på denne mangel på ildebrændsel har de fleste beboere en lille parcel på Frøstrup hede (købt ved auktionen 1797), hvor de bjerger sig nogle læs gode hedetørv og på nogle steder er der og klynejord i Frøstrup, dog ikke meget, derfor får man og klyne fra Klinting, Stavsø og Lyne. De er derfor meget sparsommelige med deres brændsel.« — Hos en af beboerne på Frøstruphede kunne man få mad og drikke, vel navnlig det sidste! Endnu går der frasagn om, hvordan manden forberedte sig til besøget. Han råbte til konen, når han så »æ tørrekåel«: »Grethe, Grethe! Fo æ høns å æ buer! No kommer æ stue sæddinger!«

De stærke geologiske forandringer, der i 1600 og 1700 tallet foregik omkring Ringkøbing fjord, indvirkede på Nebel sogns enge, så 1719 hedder det, at sognet »af sand og vand fordærves, og mere efterdags bliver ruineret.« At processerne skulle ende med en landvinding drømte man ikke om den gang; man så kun den truende ruin.

I ældre tid var enge og kær forfærdelig bløde. Mange steder kunne de ikke bære kreaturerne, og høet måtte bæres op på stænger. 1656 var Bolkærs og Præstbøls bløde enge i Jepskær meget medtaget. Et syn talte 100 hultråd, men der var »tallige andre.« Der var gjort skade for 8 læs hø à 8 sletmark. Også Hillerup var hultrådt.

Ved middelalderens slutning ejede den mægtige katolske kirke omtrent $\frac{1}{3}$ af Danmarks jord, og det har også så nogenlunde været tilfældet i vore sogne. I *Lydum sogn* hørte omtrent hele Rærup by samt 1 gård i Hede og en stufjord i Lydum under krumstaven, hvor det forøvrigt hed sig, at det var godt at bo.

Ved reformationen gik disse jordkomplekser, med undtagelse af sognekirkernes, ind under kronens overherredømme, og bispegodset lagdes direkte under kronen, der på vor egn oprettede flere små len heraf. Godset i Lydum sogn og nogle gårde i nabolaget blev til et lille len, som Ide Lange på Lydumgård forlenedes med, men 1551 måtte afstå til Jørgen Rantzau (Kremon) på Lønborggård. Her var det ikke længe, for 1562 viser lensregnskabet, at disse gårde da lå under Riberhus.

Efterhånden bliver Lydumgård, der siden engang langt tilbage i middelalderen var kommet i besiddelse af det øvrige af sognet så nær som præstegården og et hus i Lydum by, også ejer af dette gods.

1688 har tre ribborgere hver en ejendom i sognet, et par vardeborgere ligeså, og beboerne på Tarm Bisgård har to. Disse ejendomme er alle kommet fra herregården under forarmelsen ved de svenske krige, og nok af samme grund har Riberhus overtaget 3 gårde, der udlægges til ryttergods, men 1719 atter kommer under Lydumgård. Sognet hører under herregården til 1768, da herregårdsslagteriet er begyndt, og Trapaud sælger sognet så nær som 5 gårde.

Det er dog kun ganske enkelte bønder, som bonden på St. Frisgård, Lykkegård og L. Jensen i Rærup og S. Jensen i Lydum, der købte deres gårde eller »købte sig selv,« som man sagde. Langt de fleste blev købt ikke af godsejere heller, men af spekulationslystne bønder og gejstlige samt af enkelte borgere. Endnu 1778 var der kun 4-5 selvejere i sognet; nogle havde købt part i en eller anden gård, undertiden et stk. eng, som de så var »selvejere« af. I de følgende 10 år fortsattes udviklingen i stigende tempo, så der 1788 er 12 selvejere, og da århundredet er ude, er der faktisk ikke flere fæstere.

I *Nebel sogn* synes der at have været mange selvejere i middelalderen, navnlig i Sædding. Men de deltog i oprøret for at befri »den gamle ørn«, Kristian II, tabte og fradømtes til straf deres gårde. Også kirkegods, som Kolle, kom da under kronen, hvis gods derved meget forøgedes.

så kongen 1562 ejer hele sognet med undtagelse af et par gårde og et bol, som hørte under Skrumsager, samt præstegården.

Omkring 1680 udlægges næsten alt krongods til ryttergods og desuden 3 gårde til Ribe hospital. Då ryttergodset sælges 1719, køber Skrumsager, Viumgård og Hennegård omtrent det hele. Lydumgård købte kun Riddersholm. Da disse godser sælger deres fæstegods i tiden omkring de store landboreformer, køber dels fæsterne selv, dels borgerlige spekulanter ejendommene. Men ligesom i Lydum blev alle selvejere inden 1800.

Allerede i godsernes tid sker der særlig mange forandringer med gårdene, der deles eller sammenlægges, og det blev endnu værre, da de nybakte selvejere kunne komme til. Senere opererede den kendte ejendomshandler Søren »Præst« her, og navnlig i tiden ved den første verdenskrig skete der flere gårdslagtninger. Ved udstykning og ved opdyrkning af hede er der navnlig i dette århundrede opstået mange nye ejendomme.

Nr. Nebel stationsby, der fra omk. 1862 så småt begyndte at vokse frem, er forlængst blevet til en købstadsagtig bebyggelse.

Både Nebel og Lydum var *rene landsogne*, men man levede ikke bare af landbrug. Man søgte enhver *ekstrafortjeneste*, der bød sig. Selv om det er hævdet, »at Hedeboenderne var forstenede i gammel Vedtægt, bundne på alle Ledder og Kanter af Fordomme og »fædrenedarvede Skikke« — og derfor som Regel fuldstændig umedgørlige, når det gjalt noget nyt,« så må det dog siges, at denne dom ikke ganske passer på vore sogne. Her skete stadig forandringer, der kom både nye brugsformer og nybrud. I gamle dage var hvert hjem jo et stort stykke af en lille selvforsynende verden; man strikkede, vævede, uddrog farvestoffer af visse, pors og okker, flettede revlingris, simer, bikuber, snoede reb, udvandt undertiden selv salt af flækker fra stranden osv. Men man søgte også bevidst binæringsveje. Pottemageriet er drevet her, selv om det ikke er så stærkt som i Øster Horne herred. Det mindes dog i den gamle remse om de unge pigers giftermål, hvor sjællænderen spørger: »Er hun ung?« Fynboen: »Er hun køn?« Jyden: »Hår hun nåt?« Men på N. Nebelegnen: » Dur hun nowed i æ lier?« —

Fra ældgammel tid har en del neblinger slået sig på søen, navnlig som fiskere, men også som søfarende. Derfor lagdes sognet ind under Kærgård birk, da det oprettedes 1572, mens Lydum vedblev at høre til Vester Herred. 1612 udtoges en bådsmænd til flåden blandt sognets søvante. I 1600 tallet var det især fra et lille fiskerleje Klinthane, de Nebel fiskere tog ud. Klinthane er det gamle navn på Mjøljerne og lå på den tange, der senere omdannedes til Tipperhalvøen og kom til at ligge inde i fjorden, men som dengang dannede tangen mellem fjorden og havet.

1649 var der kun en fiskerbåd fra sognet. Det var Peder Gråhede styresmand for. Lidt senere førte P. Christensen og N. Pedersen fra Nebel hver sit skib. Bådenes mandskab har antagelig været fra sognet.

1787 var gårdmanden C. Hansen i Hundhale tillige lods ved Nymindegab, mens endnu to sømænd hørte hjemme i sognet. 1801 var der kun en enkelt matros, mens der 1870 er 3 skibsførere, af hvilke den ene er gårdmand. I Præsteby bor der ikke mindre end 4 andre sømænd, der dog nok ikke giver sig af med landbrug. Samtidig har en koffardikap-tajn og en sømand hjemme i Lydum, og paa Lykkegård er en skipper gået helt over til landbruget.

Mange var håndværkere. Det var således tre gårdmænd fra Lydum sogn, der sammen med en mester fra Nordborg opmurede Bøvling slot m. m. Især mange husmænd havde et håndværk ved siden af landbruget. 1787 nævnes kun 1 tømmer, 1 murer, 1 sypige og vævster i begge sogne, men 1801 har Lydum alene 1 tømmer, 1 smed, 1 hjuler, 1 vævster og 2 skræddere, mens Nebel sogn har 3 husmænd, der er skræddere, 1 smed, 1 tømmer, 1 snedker, 1 murer og samme er væver om vinteren; der er tre andre vævere samt en strømpebåndsvæver. 1870 har Lydum 3 husmænd, der tillige er smede, 3 vævstere, 1 syerske, 1 snedker, 1 skomager, 1 farver, 1 gårdmand, der er slagter, 1 gartner, 1 sypige, 1 kogekone og endog en fotograf og »klog mand.« Nebel har samtidig 4 murere, 3 skomagere, 2 snedkere, 1 smed, 1 urmager, 1 sadelmager, 1 skrædder, 3 syersker, 1 vejmand, 1 farver, 2 vævstere, 2 købmænd, den ene tillige gæstgiver og den anden gårdmand, 1 teglværksejer og noget helt nyt er et postbud. Men for de fleste i dette sogn er det ikke længere et bierhverv.

Gennem århundreder var det skik, at egnens unge, navnlig karle, søgte »sønder ud« for at tjene en god skilling.

Selv i den tid, den større studehandel var forbeholdt proprietærer og købstadsborgere, handlede man. Bønderne skulle tillægge og opdrætte studene, men de andre stalde og fede dem og derved forbeholde sig den største gevinst. 1612 vidnede J. Christensen i Nebel, at nu i foråret kom Jakob Clausen, borger i Varde, til ham i Nebel og beså 28 øksne, som Jens havde sammen med sin søn. Borgeren bød 20¹/₂ dl. parret, når han ville drive dem til Varde »på Skovbo Thore« (torvet). Han fik prisen og 1 hat og 1 klædetrøje »over alt«, og de drak lidkøb i Borgerens hus.

Særlig vanskelig blev eksporten under Karl Gustavkrigen. Da var det i sandhed risikabelt at drive studene »synder ud«. En hollandsk skipper, Wibbe Drichsen, hentede så nogle ved Haurvig, hvor Ringkøbing fjords udløb dengang var. En lønneskude sejlede kreaturerne fra Tipperland (den sydlige halvø) over til Haurvig, »imeden ufred med plyndren og andet anstod i denne ufredstid«. To lønnesognere, hvoraf den ene for-

ovrigt selv fik kreaturer sejlet over, »indhidsede og indskibede« en okse for P. Eskesen i Seding og to for Kristoffer Mægaard, mens ti stude af Jens Toftums ikke kom med, skønt hollænderen blev liggende og ventede på dem. De er vel blevet hugget af svenskerne.

1622 gik det galt med et par neblingsers studehandel. Delefogden tog dom over P. Jepsen og P. Christensen for øksne, de har købt og solgt på ulovlige steder. Men alle de handelsmænd og studeopfedere, der slap godt fra det, hører vi ikke om. Først 1788 blev fedningen og handelen givet fri. Og folk benyttede sig af det. Kendt fra vore sogne er Chr. Vad fra Vadgården, om sommeren var han optaget af sine rejser til markederne i de slesvigske og holstenske byer. Om vinteren gennemvandrede han egnen mellem Varde og Holstebro, opkøbende kvæg og svin, men også huder og skind, der i store partier videresolgtes til konsul Husted i Ringkøbing. Vi vil også nævne Chr. Skomager, Herman Christensen, Lydum, og Nis Christensen i Nebel, forhen »Nis o æ Ting«.

Og i Nebel døde 1938 en af landets sidste studedrivere Søren Post, der mest gik med studedrifterne til Flensborg eller Hamborg. Det tog en halv snes dage fra Skjernegnen til Flensborg, da studene kun måtte gå en 3 mil om dagen. Da drivningen hørte op, havde Søren »fåt æ bjentøj så godt i swing ve den handtiring«, at han gav sig til at gå post fra Varde og til landsbyerne her om ad; det var 6-7 mil 4 dage om ugen. Men i 1896 blev han teglbrænder, og det blev den gamle kraftkarl ved med, til han blev 75. Så bandt han halmkurve og døde, da han var 104 år gammel.

Da Lydumgård solgte bøndergodset, beholdt det som nævnt 2 gårde og 1 bol samt et lejehus i birket. Ved beboernes ugedagstjeneste (hoveri) og herregårdens tjenestefolk blev gården drevet, og da Kruse udparcellerede den, solgte han det sidste bøndergods, og den amputerede gård dreves af tjenestefolk, 3 karle og 3 piger. Derfor opstod der i de to sogne ikke de mange sørgelige fæstehuse med husmandshoveri, som det ellers kendes mange andre steder.

Men der rejste sig dog flere nye, ofte fattige husmandssteder. Også de »fordærlige indsidderstuer« viste sig ved landboreformerne, og de havde været der før. Disse »armodens vuggestuer« husede daglejere og spindepiger, tiggere og tiggersker. Også i rækken af de små »afbyggere« på Lydumgårds frasolgte parceller var smalhans til huse.

1787 var der 14 husmænd og 6 inderster i Nebel, 4 af disse boede forøvrigt i lejehus. 1801 er tallet vokset til 22 og 4. I Lydum sogn var der 22 huse i 1787, hvoraf de 3 var lejhuse eller havde »inderster«, der var endnu 3 inderster, enker og almisselemmer. 1801 var tallet vokset

til 26 huse i Nebel, men indersternes tal dalet til 1, i Lydum 29 huse og indersterne forsvundne.

Det var ikke blot håndværkere og daglejere, der på deres gamle dage rekrutterede tiggernes sørgelige garde, også adskillige gårdmandsfamilier måtte gå den vej, når de på grund af alderdom, uheld eller forsømmelighed gik fra gårdene, og de ikke havde en søn eller datter, der kunne overtage gården og svare aftægt. 1714 siges det rent ud om en lille gård i Præstbøl, at sønnen ville fæste den, for at moderen ikke »i hendes alderdom skulle gå med bettelstaven«.

BEFOLKNINGEN

	Nr. Nebel sogn		Lydum sogn
1661	28 gårde, 6 huse ca. 265 indb.		20 gårde, 17 huse, ca. 200 indb.
1688	38 - 8 - - 290 -		30 - 11 - - 210 -
1769	48 - 12 - 306 -		28 - 9 - 245 -
1787	49 - 18 - 332 -		28 - 22 - 234 -
1801	40 - 26 - 376 -		32 - 29 - 292 -
1850	66 - 9 - 421 -		55 gd. og huse 384 -
1901	148 gd. og huse*) 963 -		85 - - *) 393 -
1925	237 - - **) 1150 -		91 - - **) 410 -
1955	293 - - 1276 -		119 - - 486 -

*) Antal i 1905. **) Antal i 1921.

Folks moralske vandel var i ældre tid under politiopsigt. Der var ganske vist ikke noget landpoliti, men delefogder og ridedogder var dets skrappe forløbere. Der vankede bøder, som undertiden kunne skæppe helt godt i godsejerens kasse. Hvis det var kronens bønder, der forsyndede sig, måtte man give sig i »vor kære lensmands vilje og minde« og »tinge« med ham om bødens størrelse. For visse forseelser var der faste takster, for andre skulle man tinge efter yderste formue.

Det vil da sige, at man i de bevarede lensregnskaber kan få lidt at vide om, hvordan selvejere og kronbønder har båret sig ad i gamle dage. Også i tingbøgerne kan man finde synderne, for på tinget fik de først en dom for »at have forset sig«. Vi vil se lidt på en sådan sammenstykket liste »sagefald«.

1607 tingede J. Nielsen i Nebel 3 dl., fordi han slog sin søster Kirsten. Hun har nok ikke slået igen; for der var ingen bøde fra hende. S. å. tingede N. Jepsen 2¹/₂ mark, for han lokkede Anne Bøffuels.

1609 lokkede S. Clemmensen i Præstbøl Anne Pedersdatter i Sædding og bødede 6 dl.

1611 bødede J. Snediker i Lydum 1 rdl., fordi han »belå« Karen Nielsdatter.

1612 tingede Th. Lauridsen i Præstbøl og Lambert Hansen, fordi de slog hr. Niels Barfods kone i Nebel.

1616 tingede N. Jensen i Nebel, Markvord Jepsen i Torbøl og M. Pedersen ibidem for en ko, de omtrættedes, og som N. Jensen skar øret af. De gav $4\frac{1}{2}$ dl. — C. Gjødesen havde sammen med de andre sandemænd svoret N. Knudsen i Henneberg skyldig i manddrab; men dommen omstødtes ved landstinget. De uheldige nævninger måtte bøde 21 dl. til kongen. Det var farligt at dømme forkert. Og der var udgifter ved at være sandemand, så undertiden søgte de at slippe fra deres bestilling og ansvar i en uklar sag. Det var derfor Knud Christensen i Nebel 1640 tog dom på sine egne og medbrødres vegne, som var sandemænd dette år, om det var dem eller de danemænd, som var sandemænd året før, der skulle sværge om Knud Jensens dødelige afgang i Ho. Fogden dømte ham til »at kende« i sagen, da det var ham og medbrødre, der var sandemænd og ikke mere de andre. Desuden var det nok også sædvanligt, at hvis der var flere fæstere i samme gård, måtte sandemandens »gårdmænd« tage del i risikoen. Det ses tydeligt, da P. Christensen i Kolle $11\frac{1}{4}$ 1645 vedtog at være sandemand d. å. og »tilforpligtede sig at gøre retfærdig ed og tov udi alle de sager, han bliver lovlige tilkaldet. Derimod lovede hans gårdmand N. Sørensen at stande halv last og brast med ham med forne sandemands bestilling både med omkost og skriverpenning, som derpå anvendes efter gammel vedtægt«.

1617 tingede H. Sørensen i Bolkær 5 dl., han slog sin broder Peder med en kniv. Samtidig måtte Jep Jepsen i Seding af med 3 dl., for han sonserslog Morten Christensens vinduer og slog J. Toftums dreng på munden. C. Nielsen i Sædding, der åbenbart var meget fattig, slap med $4\frac{1}{2}$ ort, fordi han lokkede C. Christensens datter, men Kirsten Jensdatter fra Kolle, der havde ladet sig »beligge« af N. Mikkelsen i Sædding, måtte bøde 1 dl.

1618, 20 og 22 er der bøder for simoni: »Jens Christensen i Seding tinget, for han tog gunst og gave af hr. Suend, før han måtte bekomme Nebel kald«, 20 dl. Th. Barfod bødede 5 dl., og C. Kallesen i Kolle, der havde tienden fri af hr. Suend, 4. dl.

N. Jensen i Nebel tingede 1 dl., fordi han tog en kåbe fra Kirsten Nielsdatter, som han havde pantsat den til. P. Gråhede tinget 2 dl., fordi han på kirkegården slog Jep i Sædding på munden. — C. Knudsen i Nebel tingede 2 dl. for taterne, han førte over til Nyminde. Taterne (zigeunerne), der efter 1500 flokkevis trængte ind i landet, forfulgtes på liv og død. Folk, der husede dem, eller færgemænd og skippere, der sejlede med dem, skulle straffes. — Senere tingede C. Knudsen 10 dl., fordi han havde taget vrag ved stranden.

Det er forståeligt, at folk vægrede sig ved at tilstå, hvem de havde begået lovovertrædelser sammen med. Det gav jo blot en mulkt til dem begge. 1619 måtte L. Jepsen i Nebel bøde 1 dl. 4 mk., da han ikke ville bekende, hvem der gav ham det sår og skade, han fik i Lønne.

1622 tingede L. Sørensdatter i Kolle 2 dl. for lejermål. For samme forseelse slap P. Spay i Nebel med 9 ort, da han siden ægtede kvinden. Claus Marqorsen i Seding tingede 2 dl. for bordag (slagsmål) og Th. Barfod 15, for han »skieldet« P. Christensen i Seding for en mynde og sloges på Nebel kirkegård. Samtidig måtte Th. Sørensen i Lønne bøde 1 dl. for bordag med C. Knudsen i Nebel. Året efter måtte M. Nielsen i Rærup bøde 1 dl. for en tilsvarende forseelse. P. Jepsen i Nebel og C. Knudsens søn tingede henholdsvis 12 og 8 dl. i lejervide.

1629 tingede Jørgen Espesen i Allerslev 10 dl. i blodvide, »idet han desværre ihjelslog C. Eskildsen i Seding.« H. Eskesen i Rærup og Th. Eysen i Nebel bødede 12 og 10 dl. i lejervide, mens P. Jepsen i Nebel slap med 3 dl. »for den kvinde, han ikke havde skilt sig af med efter præstens påmindelse.«

1630 var Karl Hansen i Sædding i bordag med Hans Bolkær, fornøjelsen kostede Karl 10 dl. P. Jensen i Nebel måtte bøde 12 rd. for utugt, kvinden det halve.

1636 dømtes J. Andersen i Kolle, L. Andersen i Præstbøl, Morten Christensen i Seding m. fl. for »en uret leu« (lov, attest), de gav Las Øse i Varde.

1637 tingede Karen Olufs i Seding for utugt med C. Eskesen og gav 1 dl., og C. Eysen i Lønne bødede 4 dl., fordi han stak Las Jepsen i Nebel med en kniv.

1639 bekom lensmanden 4 rd. 2 ort for de efterladenskaber, Anne Nielsdatter i Kolle var rømt fra formedelst tyveri, og ridefoged P. Staal fik Maren Lasdatter i Præstbøl dømt til at stille sig i Gregers Krabbes minde »for den gæsling, hun slog ihjel for Las Jensen.« Herredsfogden Chr. Madsen fra Lundtarp (Søndertarp) var med et par vurderingsmænd i S. Jensens gård i Præstbøl for at »gøre udsætning« (udpantning) til Las Jensen i Torbøl, der var det lovlig tildømt. De udsatte et bord (»en liden skive med underbord«) og 1 svin for 1 sdl., men da de vurderede nogle får, løb S. Jensen hen efter en fork, »bød« den mod Las og sagde: »Du skal fare en djævels færd!« De måtte fortrække med uforrettet sag. På tinget lyste P. Staal Søren »en fuld vold til.« Kort efter klagede Johan(ne) Knuds i Nebel på L. Mouridsen, som slog hendes hvide svin ihjel.

1640 stævnes Johan(ne) Christensdatter i Kolle, Anne Pedersdatter og Anne Madsdatter i Sædding, fordi de i løsgættighed 4. gang har fået børn, desuden stævnes Maren Nielsdatter og Anne Christensdatter i Nebel for utugt.

1641 måtte L. Mogensen i Nebel tinge for hø, han ulovlig havde »afført«.

1646 anlægger P. Nielsen på Ny Stensgård sag mod Kirsten Clemmens-

datter i Nebel, fordi hun har udlagt ham til barnefader. En hel skare dømmes nu for utugt: Las Thamsen i Præstbøl, Jørg. Christensen og J. Nielsen i Nebel må hver bøde 12 dl. Anne Nielsdatter, Ingeborg og Maren Jørgensdatter, alle af Nebel, dømmes til hver at bøde 6 dl., og J. Pedersen og hans hustru i Rærup idømmes 8½ dl. i »jomfrukrænkelser«. Betalte de ikke inden 15 dage, skulle der ske udsættelse i deres bo eller de skulle lide på kroppen. Men endnu 1651 havde hverken Kirsten, Ingeborg eller Anne Jørgensdatter betalt. Ligeledes har P. Pedersen i Nebel og O. Lauridsen i Præstbøl ikke villet aftinge, hvorfor defogeden også vil have dem straffet på kroppen eller dømt til at arbejde (i lænker). De dømmes alle til at betale eller straffes »som vedbør«, dvs. på kroppen. 1646 dømtes H. Sørensen, der havde besøvet sin tjenestekvinde, til at lide efter gårdsretten. Der menes Frederik IIs udvidede gårdsret. Det var alvorligt; for var den besøvede betroet at bære nøgler, »da straffis hand der fore som en åbenbare tiuf«, og tyvsstraf var hængning for tyveri over 1 mark, ellers at miste sin hud eller et øre, eller hvis han var »verhaftig« (våbenfør) at rømme gården. Dog kunne husbonden benåde ham, hvad der vel er sket her – mod høj betaling. 1650 tingede han 3 dl., fordi han med vold tog et nød fra den, der med rettens hjælp havde »annammet« det.

Claus Christensen i Sædding, der var en værre pigejæger, havde fået et uægte barn med Maren Pedersdatter i Henneby. Hun stævnedes ham for at få ham anerkendt som barnefader. Birkefogden dømte 1652, at da Maren sigtede Claus som far til hendes første barn, »og han ikke har sig erklæret, som det bør«, har han sig forset og sin halve boeslod forbrudt.

1655 tingede N. J. Holm 12 dl. for beliggelse med Beredt Jepsdatter og hun efter yderste formue. Claus Christensen i Sædding bødede 12 dl. for samme forseelse med Kirsten Bertelsdatter.

Man kunne også være for rask med at komme med beskyldninger. 1597 spurgte J. Nielsen således Maren Olufsdatter i Sædding, om hun havde noget sår eller skade, da hun havde beskyldt hans datter Gertrud for at have slået hende. Nu måtte »godt folk« syne hende paa tinget. »Da havde hun hverken sår eller skade eller nogen anden siønd ankiend (synlig, kendelig) gerning, som hun lod se her i dag for dem«.

– Langt den største kriminalitet angik altså overtrædelse af det 6. bud; dernæst kom slagsmål, hvorimod tyveri og falsk var sjældne foreteelser. De forekommer kun en enkelt gang. Fra Lydum er der ikke mange mulktter. Akterne er ikke bevaret, da her ikke var meget krongods. Men folk var såmænd ikke meget anderledes der. Vi kan tænke på mordforsøgene på Bramming. Man var stridbarere dengang.

KIRKERNE

NEBEL KIRKE gennemgik 1956-57 en hårdt tiltrængt restaurering under ledelse af arkitekterne Rolf Graae og Richard Aas. Ved den lejlighed foretog lærer K. Krogh for Nationalmuseet grundige arkæologiske undersøgelser, bl. a. blev gulvfylden gennemharpet på sold.

Kirken genåbnedes søndag den 26. maj ved en smuk højtidelighed med gudstjeneste ved biskop Dons Christensen og pastor Bertelsen og med et møde om aftenen, hvor lærer Krogh redegjorde for resultaterne af undersøgelsen, og hvor provst Laursen-Vig talte.

Ved restaureringen blev der ikke fundet beviser for, at der havde stået nogen trækirke på stedet, før den første stenkirke byggedes omk. 1200.

Denne første kirke var uden tårn og kortere end den nuværende, både i kor og skib. Det viste tværgående fundamenter (syld) og desuden somme i skibets langvægge. Skibet er nu $19,3 \times 8,2$ m udvendigt målt og koret $11,6 \times 7,6$ m med en omtrentlig murtykkelse på 1 m. Oprindeligt syntes skibet at have været $13,6 \times 8,2$ m og koret $6,8 \times 6,84$ m udvendigt. Koret har altså omtrent været kvadratisk. Som sædvanlig har den haft indgangsdøre i skibets vestligste trediedel; den nordlige kunne konstateres, den afsluttedes opad af et spærstik af 11 tufsten.

Murene er kassemur, ind mod kirkerummet rå kamp, udvendig tilhugne kvadre og tuf, hvilende på en sokkel med skråkant. Desuden fandtes i nordsiden to oprindelige romanske vinduer med dobbelte smige. Ved smigene var anvendt en del tuf, og i det hele taget var murenes øverste del som i Ål kirke nok ren tuf, både ud- og indvendig, men reparationer og omsætninger har forstyrret det.

En smuk lille kirke med skønne proportioner, knyttet så nær til den romanske kunst, at man endog har brugt den romerske alen at måle med! Men længe kom den ikke til at stå uændret. Allerede i slutningen af Valdemar Sejrs tid nedbrød man skibets vestgavl og forlængede skibet mod vest. Dørene eftermuredes og nye indsattes i vestforlængelsen. Noget senere, men i unggotisk tid, kort efter Valdemar Sejrs død, har man revet koret

helt ned, opført et nyt og forlænget det mod øst. Man brugte dog de gamle fundamenter i langsiderne. I gulvet i korets østligste tilbygning er der fundet mønter fra kong Abel, Erik Glipping og Erik Menved. Tør man slutte herudfra, må man regne med, at koret er opført i Kristoffer I's tid. Det er således et sjældent bygningsværk på vor egn. De indvendige langsider har munkesten i munkeskifte. På nordsiden ses en præstedør, nu som niche, og to svagt tilspidsede tilmurede vinduer; de har forøvrigt en tid stået som blændinger. Den østligste havde foroven en trekløverbue. Des-

Nr. Nebel kirke 1909

uden er der et par små nicher. Yngre er en niche hugget ind i muren ved prædikestolen.

Koret fik to fag krydshvælv af munkesten. De hviler på piller i de fire hjørner og på to vægpiller midt på sidemurene. De er alle leddelte, de midterste endog med 7 led, vekselvis af tuf og tegl. Langt senere i den gotiske tid tilbyggedes tårnet med sit trapperum af munkesten, kun forneden er anvendt kvadre fra skibets vestgavl. Tårnrummet har krydshvælv. Oprindeligt kom man op ad trappen inde fra tårnrummet, men doren dertil er forlængst blevet eftermuret, og der huggedes en døråbning til trappen ude fra vest ligesom i Lydum kirke. Bag den lille dør findes nu måler og afbrydere til installationen. Samtidig med tårnet byggedes våbenhuset ved syddøren.

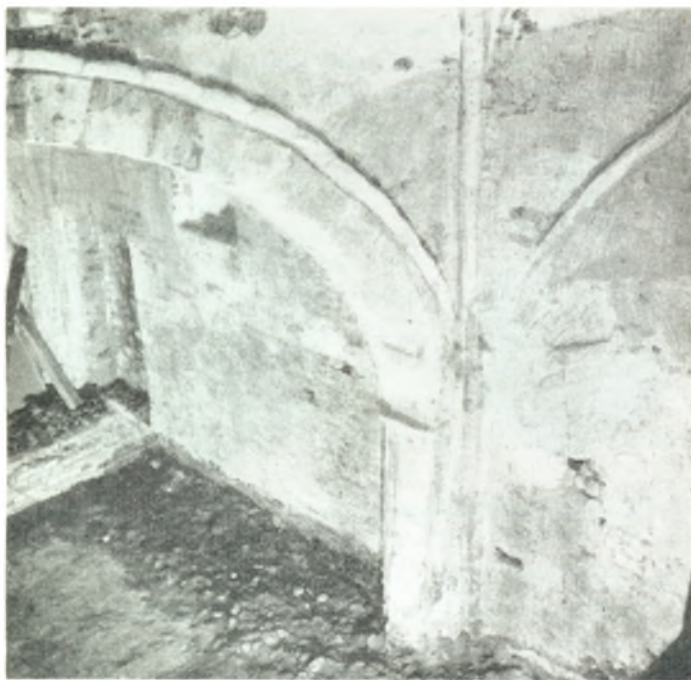
Ved den oprindelige norddør fandtes i gulvfylden en lerforet smeltegrube; da her var småstrimler bly, slaggeagtige blyklatter og trækul, har man her ved trækket fra døren smeltet bly; det har næppe været blot til vinduessprosser, men til taget, og da døren jo eftermuredes allerede

i romansk tid, må kirken fra første færd have haft blytag. Ved den vestlige norddør blev der fundet ikke mindre end 4 gruber, som antagelig har været i brug to og to. Det letsmeltelige bly gjordes flydende ved, at man fyldte gruberne med skiftevis lag glødende trækul og bly. Alle urenheder svømmede ovenpå og skummedes af. De tre gruber ligger endnu bevaret under gulvet, den fjerde kan ses i Varde museum.

Det er almindeligt, at der i gulvlaget i gamle kirker findes mønter, offerpenge og lign., som kirkegængerne har tabt gennem tiderne. Imidlertid er der ikke hidtil i nogen anden kirke fundet så mange som her, hvor tallet når op på 200, og hvor der findes mønter fra næsten hver konges tid lige til vore dage. 12 mønter var så sjældne, at end ikke Den kgl. Mønt- og Medaillesamling havde dem, og en enkelt Valdemar Sejr mønt var endog en ganske ukendt type. Disse er indlagt i møntsamlingen, resten findes i Nebel Sparekasse og Varde museum. Påfaldende er det, at der er 51 udenlandske (se side 20), alle middelalderlige. Desuden gjordes der talrige andre småfund: potte- og glasskår fra forskellige tider, nagler og søm, bogbindshængsler og et bogspænde med billede af Jomfru Maria med Jesusbarnet, et beslag med ordet »buba«, små forgyldte sølvsmykker fra gotisk tid m. m. Der fandtes en del forrådnede træstykker, vel oftest af ligkister, men også en enkelt ubestemmelig planke.

Det mest interessante var dog de desværre ret medtagne rester af gotiske kalkmalerier, som åbenbarede sig på korets hvælvinger, da kalklagene fjernedes. De er endnu ikke færdigundersøgte eller restaurerede. I det vestligste fag ser man midt for en fremstilling af syndefaldet. Til venstre herfor ses den øvre del af et tvedelt og tvefarvet våbenskjold med to imod hinanden vendte, opretstående hunde med et kødben imellem sig. Dette våbenmærke er ukendt, man ved ikke, hvilken slægt der har ført det. Vi ved altså ikke, hvem menigheden her har villet mindes, men sikkert en, der har vist sig gavnlig mod kirken, måske bekostet malerierne. Tænkeligt er det vel, at manden kan have boet på en af de frie storbondegårde i Sædding og have været en lavelandsmand ligesom den samtidige Jens Barfod. — Nord for skjoldet er malet et dramatisk optrin, stærkt medtaget, men sikkert knyttet til en eller anden legende. På hvælvet mod vest ses bl. a. nogle hjorte. I det østligste korfag ses en mægtig mandsskikkelse i kamp med et slangelignende uhyre, sikkert noget gudfjendtligt. Esajas skriver (27,1) om en sådan fjende: »På den dag skal Herren med sit hårde, store og stærke sværd hemsøge Leviathan, den flygtende slange, og Leviathan, den bugtede slange, og han skal ihjelslå uhyret, som er i havet«. Det er vist den eneste Leviathanfremstilling, der kendes i Danmark.

Som nævnt er billederne meget medtagne og undersøgelsen endnu ikke afsluttet. Konservator Egmont Lind agter ved hjælp af ultraviolette stråler at studere dem nøjere og navnlig fragmenterne af nogle indskrifter, idet bogstavernes former plejer at være et godt dateringsmiddel. Foreløbig synes de at være påvirket af Nederlandene og at være fra tiden 1430-90. De er altså betydelig yngre end selve hvælvingerne. — Også på tårnummets hvælv

Koret under restaureringen 1956

fandt man malerier. De er senere, fra ca. 1500, men blev atter overkalkede.

Døbefonten af granit med hjørneknopper er jævn gammel med kirkens ældste dele.

Alterbordet er ikke det oprindelige. Den centrale del af altertavlen er gammel, katolsk, fra ca. 1490 og antagelig skåret i Lübeck. Den består af tre skabe. I det midterste fremstilles Jomfru Marias kroning. Den 15. august fejredes som Marias himmelfartsdag. Legenden fortalte, at da hun skulle dø, beredte Jesus hende til døden og tog hendes sjæl i sine arme, mens apostlene bar hendes legeme til graven. Tre dage efter kom Herren atter, fulgt af engle, der bar hendes sjæl, som på Herrens befaling blev forenet med legemet og således båret til paradiset, for at hun der af sin søn kunne blive kronet som himmeldronning. Til højre for mid-

terbilledet ses en biskop, måske Sct. Nicolaus, de søfarendes helgen, og til venstre den norske kongehelgen, Sct. Olav, i panser og plade og med øksen, kendt fra slaget ved Stiklestad. Han træder på en trolld eller drage, der symboliserer hedenskabet. Enten Olav eller Nicolaus må være kirkens skytshelgen, ham, den er indviet til, og hvis relikvi sædvanligvis fandtes nedlagt i alterbordet. I det nordre skab er figurerne Mathæus med evangeliebogen, Simon Selotes med saven, Bartolomæus med kniven, hvormed han blev levende flået, Jakob den Ældre med bog, rejsetaske og musling i hat («en ibsskal»), Andreas med kors og bog og Peder med nøglen. I det sydlige skab står Paulus med bog og sværdet, hvormed han

Forgylde gotiske sølvsmykker. Forstørrede. Fundet i gulvlaget.

henrettedes, Jakob den Yngre med tøjvalkerstav, Johannes med bæger, Johannes Døber med korsstav og bog, Thomas med spyddet, der ikke hentyder til hans marterredskab, men til hans tvivl om Kristi opstandelse, og Mathias med øksen.

I fasretiden blev sideskabene lukket om for midterskabet og alterlysene slukket; men påskemorgen åbnedes skabene påny, og billederne strålede i alterlysenes glans. Sådant var gudstjenesten i middelalderen, da menigmand ikke kunne læse, gennemvævet af symbolik. I luthersk tid skulle skabene ikke mere lukkes, og kunstmagen forandredes. Henimod 1620 anbragte man søjler foran hængslerne og om tavlen en renæssanceramme med svajede rande og 3 malerier. 1791 blev inventaret malet, og der kom nye malerier oven på de oprindelige i altertavlen. Det øverste blev til en sol og de nedre til Kristus på korset og nedtagelsen af korset.

Den lutherske gudstjeneste krævede stolestader og prædikestol. Med berettiget stolthed melder en indskrift fra en af staderne: »MECKEL TVSEN*) I TARP GIORD DESSE SKAMEL SIEL ANDEN I 26 V [ger]

*) U og v brugtes dengang i flæng.

1576.« Uddannet hos dygtige snedkere i Ribe har denne landsbyhåndværker dristig søgt at efterligne de fine akantusblade, mens han på stadernes nederste felter anbringer det i Vestjylland så almindelige foldeornament. Den kyndige museumsinspektør Chr. Axel Jensen skriver: »Netop hans Snitværker giver en Forestilling om, hvorledes Bondekunstnerens grove Haand har behandlet det fine Bladværk. Det bliver kantet og fladt, tungt og gnidret, men alligevel er der en sprælsk Opfindsomhed i de idelige Variationer af Bladslyngene.« Ja, netop denne Mikkel Thuesens opfindsomhed, frigjorthed om man vil, sætter endnu den dag i dag et væsentligt præg på kirkerummet. Ikke to stole, der er ens. Foruden bladværket er her bl. a. masker og på Laurids Barfods stol den latinske indskrift, til læmpet efter oldtidsdigteren Virgil: »DISCITE IVSTICIAM MONITI ET NON TEMNERE CHRISTUM - 76« (Lad eder påminde, lær retfærdighed og foragt ikke Kristus). Et par år senere skar Mikkel Thuesens flittige huljern den samme indskrift og tilsvarende ornament i Outrup kirke. Der er også andre indskrifter på Nebelstolene: »CHRISTEN CHRISTENSØN LAD DES SKAMMEL GØER 1576«. — Vi finder også et I.H.S. (Jesus hominum salvator: Jesus, menneskenes frelser). På døren af præstekonens stol har stået anno 1701. Også den smukke prædikestol fra ca. 1575 synes Mikkel Thuesen at have skåret. Lydhimlen er dog et halvt hundrede år yngre.

Øverst stod adelsmandens stol, Laurids Barfods, med hans fædrene våben, på kvindesiden stod hans kones stol øverst; herpå læses: »ANNE LAVRITSKVON . ANNO 1576.« Derefter havde folk plads efter hartkorn og længst giftermål. Det kunne nok give anledning til strid, da man gerne ville sikre sig den fornemste plads ude ved gavlen med »knappen«. En søndag i 1615 så kirkefolket, at Eske Nielsens kone i Nebel, Kirsten Eskes, ikke kunne komme til at sidde »næst knappen« i sin stol, fordi Kirsten Jepsdatter, der tilhørte en stridbar selvejerbondeslægt i Torbøl, havde sat sig der og ikke ville vige pladsen. Kirsten Eskes måtte stå op foran hende under hele gudstjenesten, for hun kunne naturligvis ikke tænke sig at sidde bag ved hende!

Eske Nielsen gik nu rettens vej og førte vidner på, at hans mor Ester Nielskone stod yderst i stolen, som hørte til gården, og at Kirsten Eskes også havde gjort det, og at hun var ældre og ældre gift end Kirsten Jepsdatter, hvorfor han sluttelig »lyste hende en fuld vold til«. — Hendes mand N. Jessen spurgte da Eske Nielsen, om han »ville stande redelig kaste om deres Guds stolestand i Nebel kirke«. Men Eske ville ikke med til at kaste terninger, og dommen bekræftede da også hans kones ret til stolestedet.

Forud for den sidste istandsættelse fandtes på nordvæggen den såkaldte

»gamle altertavle«. Bortset fra en 1^{1/2} m høj Gudfaderfigur, nu anbragt i en niche i den nordlige indgangsdør, har denne opstilling aldrig været del af en altertavle, men noget er rester af et skab til præsten, og det øvrige dele af et epitafium. Det bærer forbogstaverne af præsten Niels Lauridsen Barfods navn og årstallet 1606, så han har måske ladet epitafiet rejse over sin far Laurids Barfod. En lille Kristusfigur, der nu er anbragt i Gudfaderbilledets skød må oprindeligt have tilhørt epitafiet. Gudfaderfiguren er gotisk, mens det øvrige er fra ca. 1600. Før kirken fik orgel, var den gamle altertavle anbragt ved indgangen til tårnrummet.

1883 var der malere i kirken, 1917 ligeledes, da førte N. J. Weis stolestaderne tilbage til den oprindelige farve. 1922 fik altertavle og prædikestol ved Nationalmuseets hjælp de oprindelige farver; man fandt da tre lag indskrifter. Nu efter den sidste restaurering er kirken næsten som nyfødt, og det vil føles endnu mere, når de ejendommelige kalkmalerier opmales.

De fleste danske kirker er bygget af menighederne selv og skænket til Gud. Men da både bygningen, jorder og andre midler, hvorpå den var »funderet«, er af jordisk art, måtte den have et jordisk herskab, en »patron«. Det var her menigheden, selv om biskoppen havde overtilsyn. Et regnskab fra 1606 (»en kirkestol«), der bygger på regnskaber fra reformations-tiden, nævner kirkens gods.

Forst tienden, der gennem lange tider var sat til 18 ørte, dernæst en eng i Bolkær på 3 skar vesten Jordbro med mester Niels i eg på vestsiden, 8 skar eng sammesteds, 1 læs eng i Gest, kaldes Hølpøt, 2 læs eng i Gest, 1 eng, kaldes Groff eng, 3 læs eng sønden Føllig krog med Knud på syd- og Hans Nielsen på nørside, 1 læs eng i Følligkrog, 4 læs eng, kaldet Digeeng med J. Barfod på østerside, 1 læs eng i Bolkær, 1 eng på 8 læs, 1 læs eng ibidem, som løber på Knud Stygges eng (Knud Stygge til Frøstrup nævnes 1502 og senere), item kirken har 1 læs eng hos Scharindweill, som hr. Tyge ligger vesten hos, 1 læs eng på Biagerbro med Mikkel Thomsen på østerside, 5 skar eng på Fjerdings, som Anders har, 5 læs eng på Isinng vest for Huøl grob, 2 læs eng på Isinng med Suenne Jensen på østerside, 12 skar eng ibidem i eg med Knud Stygge, 6 skar eng ved Rundgrob med Terkel Laursen i eg, 11 skar eng næst op til Terkel Laursens eng, 18 skar eng østen Billkjær med Jep Thomsen i eg, i Biagerbro 2 læs, 5 læs ibidem, hr. Tyge på øster og fru Sidsel på vestsiden, 8 skar eng under Browe vej, 6 skar eng østen ved Sengepøt og østen Bolkær jordbro, 10 skar næsten øst for, 18 skar norden Rudegrob i eg med Terkel Laursen, 1/2 læs eng i Lille Felling krog i eg ved hr. Tyges eng, 4 læs i Sædding Langenge, 6 læs eng i Fjerdings, som Jes Nielsen i Kolle gav kirken. 1/2 ørte land på Nørkirkeager, 1 eng på Grobeng i Sdr. Bork mærsk, som kaldes Kolle eng, Peder Gromsen har eng for 2 1/2 mark, Oluf Thomsen for 2 1/2 mark, Maren Jeskone og Koe for 1 1/2 mk., Simon Mørk for 6 sk., Mette Knuds for 5 sk., 6 læs eng i Fjerdings, som Jes Simonsen har, item 1 ager 1 mk. penge, Nis og H. Simonsen engleje 6 sk., Nis Gromsen har enge for 1/2 dl. og 3 skp. korn, kirken har agerjord i Sædding mark, skylder 2 ørte korn, som Mette Knuds påboede, agerjord i Nebel mark for 1 1/2 ørte korn, Mae Jeskone påboede, agerjord i Nebel mark for 1 1/2 ørte korn, Peder Gromsen påbor, agerjord

i Nebel Mark for 1 1/2 ørte korn, C. Jensen påbor. — Nebel kirkes laughævd af 1533, lørdag før Sct. Mikkels dag, en landstingsdom på Grobeng 12/3 1580, en gammel laughævd på Nebel kirke 1520 lørdag efter Vor Frue dag asennsiionnis (assumptio Mariæ, Maries himmelfart [18/8]).

Kirken har været ret velhavende. Men allerede dengang er det glemt, hvor visse af jorderne lå, det angives kun, hvor meget brugeren skal svare i leje. Det er betegnende, at de to lavhævder er taget på reformationstiden, da der var røre om kirkernes gods og undertiden selvtægt. Det meste af dette gods blev drevet af bestemte gårde, og efterhånden blev folk svært dygtige til at glemme, hvor engen eller marken lå. Her ved kom gårdene kun til at svare en fast afgift og fik en slags ejendomsret over jorden. I mat. 1688 nævnes derfor gang på gang en afgift til kirken, »dets ejendom ej vides«. Hos S. Sørensen i Sædding o.fl. st. har man glemt det i løbet af 20 år, for mat. 1664 kender jorden og sætter den i hartkorn. Nu opføres kirken kun som ejer af en række afgifter, der får navn af »sjælegiftskorn«, vel et minde om, at nogle af dem er skænket, for at der skulle læses sjælemesser. Kun engen i Sdr. Bork, der er fæstet af en mand i Esbøl, og en eng i Bolkær sættes i hartkorn som kirkens jord. De senere lutherske kirkeværger har ikke været så samvittighedsfulde som de katolske. — 1716 svarede P. Christensen i Sædding 7 1/2 sk., S. Sørensen og Jep Gregersen 1 1/4 td. rug, 1 1/4 td. byg, Chr. Pedersen 7 1/2 sk., O. Christensen i Nebel 1 rd., P. Hansen 6 skp. byg, Jac. Christensen og P. Sørensen 5 skp. rug og P. Christensen og Mikkil Jørgensen 3 sk. Endnu flere havde kirkejord.

Efter at den skånske krig havde tømt landets pengekasse, og kongen ved Danske lov havde tiltaget sig patronatsretten ved alle selvejende kirker, indtrådte et stort kirkesalg, skønt kongen slet ikke ejede kirkerne. Niels Nielsen til Endrupholm meldte sig som køber af Nebel kirke. Han berettede, at den var i stor gæld til kirkeværgen og andre kirker, der havde ydet lån til dens reparation. Selv havde han 500 dl. til gode. 1698 fik han da skøde på den, jus patronatus et vocandi, for 1091 rd., i praksis vil det sige, at han fik tiende, landgilde og kaldsretten mod at holde den vedlige. Snart så man i handel og vandel på kirken og dens indtægter som på privat ejendom — en handel uden sidestykke i hele kristenheden! Kirkens vedligeholdelse blev ofte forsømt, og menighedens interesse svækkedes, da deres kirke var blevet en fremmeds.

Kirkens fattigdom strækker sig tilbage til svenskekrigene. 1668 blev den synet. I den østlige del af sydmuren var »en ganske stor hoben sten udskreden« og mere ville falde, der var en revne fra sydvesthjørnet fra øverst til nederst. Tårnet manglede indsømning, flere blytavler var søndret eller helt borte, så det regnede ned, og træ og mur forrådnedes,

i tårnet var to vinduer borte og den »nørre rist ved porten« var så medtaget, at man ikke kunne gå over den uden fare. Her tænkes på en kirkerist som den, der endnu findes i Sdr. Bork, og som skulle forhindre kreaturer i at gå ind på kirkegården. Endnu i 1830 fik den sydlige rist en ny ramme. Kirkeværgerne har heller ikke kunnet få indtægterne ind. Allerede under Torstenssonskrigen var det så galt, at folk bad kirkeværgen H. Gjødesen i Bolkær om at lade den tiltale falde, han havde rejst mod dem for kirketiende og jordleje, »indtil Gud allermægtigste vil unde os vor egen nådigste herre og konge og vores kære lensmand i landet igen, og hvad de da synes godt at udgive eller efterlade, ville vi betale«. Men Gjødesen havde ingen fuldmagt til en sådan ordning. Bønderne var forarmede. P. N. Gråhede skyldte således for 5 år. Ikke underligt, at gælden voksede.

Efter Niels Nielsens død har enken Anna Stefansdatter åbenbart repareret tårnet, i et glamhul stod hendes navn. Derefter har sønnen P. N. Endorf, der arvede Hennegård, også arvet kirken. Han lod støbe en ny klokke, der bærer indskriften: »Hr. Peder Nielsen, madame Kirstine Bornemann. Anno 1710«. Ved auktionen efter Maturin Castensen 1748 købte amtmand Chr. Hansen Teilmann til Skrumsager kirken for 900 rd. Han gjorde straks krav på 3 engstykker i Fjerdings og den i Grobeng i Sdr. Bork. »Kirkestolen« viste, det var kirkens, og den kunne ikke tåle at miste noget, da dens store brøstfældighed noksom var bekendt. Men Hennegårds ny ejer, Krag, viste, at alle engstykkerne var mærket med Hennegårds mærke, et stort H, at de ikke nævnes i kongens skøde af 1698, og de var matrikuleret under Hennegård. Kongen beskikkede kommissærer til at undersøge den vanskelige sag.

Amtmandens søn Morten Teilmann arvede Skrumsager og dermed kirken. 1750 lod han den grundigt istandsætte, hvad murankrene på korgavlen vidner om, ligesom han berømmes derfor i Danske Atlas. 1756 blev assessor Chr. Hansen, Lønborggård, ejer. Ved præstegårdens brand gik kalk og disk til grunde. Hansen bekostede da ny. Det er hans brodersøn, der lader kirken male 1791.

1804 købte Nebel sognemænd selv kirken, dog ikke jus vocandi, som kongen overtog. Foreløbig gjorde sognemændene ikke meget for kirken. Kirkegården var så eftergroet med græs, at det groede ind mod kirkens mur, og selv stierne fra stætterne var ved at gro efter. 1854 kunne kirkegården »bortlejet til høslet« da også indbringe 2 rd. 3 mk. Endnu senere kostede græsningen på Lydum kirkegård 8 kr., men det gik ned i 4, da folk begyndte at holde gravene i orden. Derimod ville man ikke have dyrene der. 1647 blev det forbudt L. Jensen i Præstbøl at lade hestene komme derind; de havde »den onde vane at springe på diger og lukker«.

1854 brugte selv degnen kirkediget som møddingdige. Synet forbød ham det og i det hele taget at bruge kirkens fortov som møddingsted.

1848 udsatte synet, at blytaget på den nordre side af højkirken skulle omlægges og tømret over hele kirken reparereres. Den udgift kviede man sig ved, og der gik over et år, uden der skete noget. Kirkeværgen var Chr. Nielsen Høy i Kroggård, som Stampe kalder »en ikke umærkelig mand«. Han havde været skriver ved militæret (korskriver), derefter politibetjent, men blev ifølge rygtet afskediget, fordi han smuglede gæs til Skåne, »et godt hoved, men en fritænker«, var ivrig venstremænd, og i 1850 var han nær blevet valgt som rigsdagsmand. Man siger, at han ved den lejlighed bandede i kirken (Varde kirke, hvortil valghandlingen var henlagt). Til modkandidat havde han provst Tobiesen, Thorstrup, netop ham, han var i strid med om kirken. Det har næppe gjort valgslaget mindre spændende! Chr. Høy havde nemlig regnet ud, at hvis man gjorde kirken $1\frac{1}{2}$ alen lavere og sparretæerne så korte, at taget netop dækkede murene, kunne der spares så meget bly, at dettes salg kunne betale reparationen og lidt til! Den økonomiske pastor Stampe støttede forslaget, der så gennemførtes 1850, samtidig ommurede man våbenhuset og gjorde det $\frac{3}{4}$ alen lavere.

Hvem skildrer synets forfærdelse, da det så den således mishandlede kirke, der endnu den dag i dag skæmmes af de uheldige proportioner! Provsten indberettede sagen til ministeriet. Det viste sig, at det sparede bly var 250 rd. værd. Man forsøgte nu at forsvare sig på alle måder; kirkeværger og håndværkere blev forhørt, et oversyn blev holdt. Det endte med, at kirken slap med at betale en mulkt på 156 rd., så det er nok rigtigt, hvad Torbøl skriver, at derefter »gned folk sig i hænderne, fordi sognet var sluppet så billigt fra den historie«. Kort efter, $21/10$ 1851, døde Høy. Stampe kunne ikke lide ham. Embedsmændene og især »præsterne var ham en torn i øjet, og han forsøgte på enhver måde at fortrædige dem . . . dog var han altid høflig og artig mod mig, når jeg undtager den første tid, han sad i forstanderskabet«. Han var bøndernes rådgiver, men næppe »altid i honette sager«. »Han var et hidsigt og opfarende menneske . . . skrev stundom noget i avisen, som oftest lumsk og uheldigt, vel med nogle gode ideer, som igen var blandet med mange besynderlige og urigtige meninger«. En murbrækker for en ny tid kalder Torbøl ham.

Som vi har set foran er i nyere tid omsorgen for Guds hus og for dens æstetiske og historiske værdier glædeligvis blevet en anden. Vi kan nævne, at Henrik og Sigrid Christensen har skænket et dåbsfad, Elisabeth Bloch Sørensen en dåbskande og Torbøl og K.r. Kristensen et oliventræskors, forarbejdet i Jerusalem.

1586 fik »en studenter« Mogens Gregersen kgl. brev på i 2 år at oppebære *Nebel kongetiende* til sit underhold. 1596 skænkede kongen den til hr. Jens Rusk i Lønne for hans kalds ringheds skyld. Men tienden var bortfæstet til Peder Barfod for 5 ørte rug og 12 ørte byg. Jens Rusk krævede så dette korn, men Barfod ville kun betale 1 dl. for hver smal td., ca. 24 dl. Han påstod, at det havde han kongebrev på. Senere havde J. Christensen i Sædding kongetienden i fæste. Efter ham fæstede sognemændene selv alle tre tiender 1630, dvs. de slap for at tiende i kærven eller udlevere hver 10. neg eller skok på marken. Det var en stor fordel, da pengeafgiften var lille, og man så kunne køre kornet ind uden at vente på tiendetageren. Senere måtte man atter tiende i kærven. 1652 havde herredsfoged Chr. Gregersen i Lundtarp (Sønder-tarp) tienden i fæste og stævner da mange for restancer. Fra Slotsgården fortælles det, at der i begyndelsen af forrige århundrede var en gammel kone, der forstod at skokke så snildt, at tiendetageren gerne fik de mindste og ringeste neg. Da Lønne lagdes under Lydum, fulgte Nebel kongetiende med.

Kongekvægtienden var forpagtet af forskellige. Ved en auktion 1743 efter C. Christensen i Koltoft solgtes den for 125 rdl. Der er ikke længere tale om at anvende den til »gudeligt« brug som i den første tid efter reformationen.

1638 indberetter præsten, at vest for Nebel kirke findes »*Kappelvey*«. Det kan tyde på, at der har stået et kapel der i nærheden i den katolske tid. Eller har sognets første lille kirke stået der?

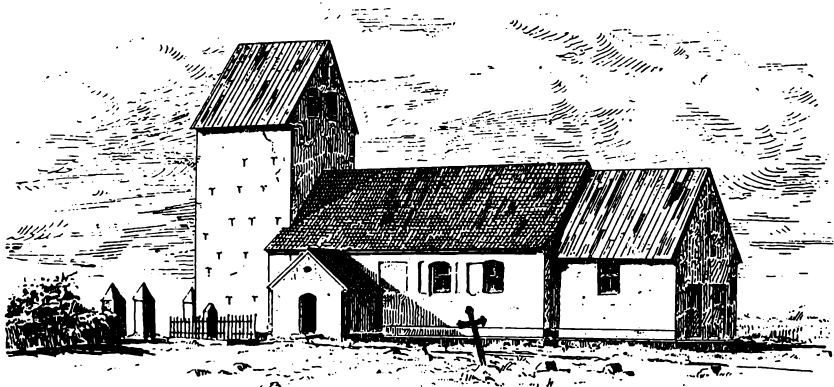
Penning fra møntfundet i Nr. Nebel kirke. Indskriften er: + WALDEMARVS, i midten II. På bagsiden: + REX DANORVM, kors. Udmøntet i Ribe. Fra slutningen af Valdemar Sejrs tid, da han stabiliserer mønten.

LYDUM KIRKE ligger smukt på en bakkeskrænt nord for åen. Den er mindre end Nebel kirke. Indvendig målt er skibet 23 alen langt, 13 alen bredt og muren 7 alen høj. Tårnets mur er 16 alen høj.

Skib og kor er bygget i den romanske tid. Den regnes til de senere tufstenskirker, idet der også her som i Ribe domkirke og i mange andre af egnens kirker er anvendt tuf fra Rhinegnene. I koret er hvert andet skifte tuf og hvertandet røde munkesten ligesom i Sneum kirkes

skib. Murens ydersider har ikke været smykket med de på tufstenskirkerne så almindelige lisener og rundbuefriser, men har blot haft firkantede fordybede felter. Det har der også været på korets østvæg, men de er her forsvundne ved nyere istandsættelser, ligeledes et oprindeligt, rundbuet vindue, som man tidligere har kunnet se tilmuret her. Endnu er der et tilmuret romansk vindue tilbage på korets nordside. Kirken har blytag, undtagen på skibets nordside, der har skifer.

Inde i koret er der en lille vægniche, nu tilmuret, hvor præsten kunne sætte en kande eller lignende. I gotisk tid fik koret sin stærkt kuplede

Lydum kirke 1886. Efter tegning af V. Ahlmann. Bemærk de fordybede felter i kirkemuren og den græsklædte kirkegård med et enkelt malmkors.

hvælving. Antagelig i unionstiden tilbyggedes tårnet med sit trappeshus, Op ad trappen kom man inde fra det smukt hvælvede tårnrum, hvor den tilmurede dør ses med sin gotiske dobbelte fladbue. Muligvis har der en tid været opgang inde fra skibet; nu er det ude fra vestsiden. Tårnet er forøvrigt lidt bredere i vest end i øst og har gotiske fladbuer og tandstik mod vest. — Våbenhuset synes at være yngre.

Den smukke døbefont stod en tid ved kordørens nordside, hvor man lavede en udhugning i muren for at den bedre kunne få plads. Den bærer et sammenslynget romansk buornament på kummen, og foden er formet som et omvendt terningkapitæl. Samme mester har utvivlsomt hugget fontene i Billum, V. Nebel, Guldager og Grimstrup. Dåbsfadet er givet af Blome og frue 1734, hvad deres indgraverede forbogstaver minder om. Dåbskanden er skænket af Kirstine og Johannes Høy 1943, der også skænkede et legat på 10.000 kr. til kirken. Enkefru Anne Marie Bech, Lydum, skænkede 1000 kr. til et gultæppe.

1581 lod Chr. Vind en ny altertavle med ungrenæssancens præg op-

sætte. Den er et velbevaret, lutheransk fløjalter med flade skabe. I midten er der et stort maleri af korsfæstelsen og Vinds fædrene og mødrene våben, på sidefløjene læses nadverens indstiftelsesord, fadervor og skriftsteder. Man fortalte, at fløjene kun blev åbnet, når Lydumgårds ejere kom i kirke. I 1845 blev tavlen malet så grundigt, at våbnerne forsvandt! 1886 skænkede familien Bech, Lydum mølle, en ny altertavle med et maleri, forestillende Kristus i Emaus, malet af Anker Lund, og den gamle tavle flyttedes hen under tårnet. 1934 blev den gamle imidlertid istandsat under Nationalmuseet, og den står nu i sin oprindelige farveprægt på sin gamle plads, mens den ny hænger over døren. Alterkanden fra sidste verdenskrig har følgende indskrift: »Jeg er vintræet, I er grenene. I det 5. krigsår skænkede medlemmer af menigheden sølvet til denne alterkande til Lydum kirke, og arbejdet er skænket af guldsmed Knud Jacobsen, Silkeborg«. Knud Jacobsen er født i Rærup.

1903 skænkede J. Riis en kopi ved P. Riber af H. Olriks maleri: »Kristus og synderinden«. — 1770 hang der i kirken et portræt af en adelsmand, hvorpå stod et adeligt våben og I. D. F. 1588. Man kunne tænke sig, det var Chr. Vind, men så passer bogstaverne ikke. Danske Atlas siger, at der på prædikestolen stod Chr. Vind 1588. Oplysningen er tvivlsom, da stolen er yngre, i mere udpræget renæssance. Den blev malet 1934, bl. a. med ordet: »Sendebud i Kristi sted«. Stolestaderne er nyere, men i gammel vestjysk stil.

Præstestolen er forsvundet i dette århundrede. Den var fra 1597 og bar indskriften: »Hvilcke I forlade synderne dem ere de forladne, og hvilcke I beholde dem ere de beholdne. Si Deus pro nobis, quis contra nos«. (Er Gud for os, hvo kan da være imod os?) Indskriften tyder på, at præsten her har taget sine sognebørn til skrifte. — Den sjældne fatigblok er også forsvundet. Det var en lille stærkt jernbeslået kiste af 16. århundredes karakter. Den stod i koret på en lav stolpe. Her er nu indrettet et lille rum til præsten, dannet af gamle paneler, antagelig fra tårnrummet, hvor der var en lukket stol for Lydumgårds ejere.

1809 købte kirken den mindste af Sct. Nicolaj kirkes 3 klokker i Varde. Den havde indskriften: »Her Hans, pastor tho Sancte Nicolavi kyerck tho Warde och Jens Thomes. Hans Klyner anno 1566«. 1940 solgtes den til de Smithske støberier i Aalborg, og kirken fik en ny klokke med følgende vers, forfattet af kirkeværgen Martin Jacobsen:

Klokke! Stem til Andagt hvert et Sind,
ring du og Guds Freden ind!
Hele Verden staar i Brand.
Gud alene hjælpe kan.

I 1695 oprettede Karen Vodde på Lydumgård et testamente og bestemte bl. a. heri, at hendes arving skulle »til min sal. mands og mit lig en muret begravelse i Lydum kirke bekoste, såvel som og til Lydum kirkes fremtarv 200 rdl. udi rede penge erlægge«. Det er nok sket efter hendes død 1703. Senere blev også Blome og frue begravet der, deres kister var prydet med solvbrokade, og kapitalen forøgedes, pengene stod

Lydum kirkes indre med Urup Jensens malerier på nordvæggen.

hos kirkeejeren, der så skulle svare renter til kirken. Gravkamret med tondehvelv er nu indrettet til fyrrum og kisterne nedsat på kirkegården. -- Orglet blev taget i brug 1. januar 1915. J. Riis havde tilbudt at skænke et harmonium, men man fandt, det var for lille. Husmandsforeningen gav da anledning til, at en indsamling sattes i gang. Det smukke kirkegårdsdige i vest omsattes 1954. Ved flytningen af diget i Nebel opdagede man, at dets kerne var sat i mager skælkalk. 9.-10. september 1783 brændte den mellemste del af kirken. Året efter fik kirkerne i 4 jyske stifter ordre til hver at betale 1 rdl. til istandsættelsen. Ved den lejlighed anbragtes prædikestolen over kordøren, men flyttedes for ca. 100 år siden til sin nuværende plads. — 1668 var tårn, våbenhus og stættten meget forfaldne. — 1896 fik kirken for første gang en kakkellovn og 1952 et ligkapel. I kirkegårdsdiget sidder et par sten med indskrifter, nemlig »E. M. S. D. D. 1763« og »F. B. A. 1845«. Det er antagelig gamle gravsten.

En særlig stor gave fik kirken, da fhv. gårdejer og sognerådsformand

Chr. Mægaard, Kvong, der er født på Agård i Lydum, testamenterede 35000 kr. til kirken og bestemte, at de $\frac{2}{3}$ skulle anvendes til dens udsmykning. Jens Urup Jensen malede da 1950 kalkmalerier på nordvæggen helt op til bjælkeloftet. Herved er figurerne måske blevet temmelig store, og forenklingen er drevet næsten til det yderste. Men de udøver en kraftig virkning. Længst mod vest ses den mørke gravlæggelse, der

Kristi gravlæggelse. Til højre englen fra opstandelsesbilledet.

understreger det stærke lys i det følgende opstandelsesbillede, hvor lyset er så stærkt, at det jager vagten på flugt, mens en engel i skønhed og renhed ærbødig hilser den opstandne frelser. På det sidste billede er vandringeren til Emaus fremstillet således med de lyttende disciple ved den lysende Kristus, at det forkynder salmelinjen: »Dig vandrer jeg så gerne med, opstandne Jesus milde!« Underet om lyset, der skinner i mørket, forplanter sig også til hyrden, mens de græssende får ikke påvirkes.

Kirken havde to vægter, hvoraf præsten gerne var den ene.

Lydumgård har nok haft tienden i forpagtning. I januar 1655 tilbød Chr. Lange at levere hr. Jens Ravnsø tienden, men præsten svarede forsigtigt, at det kom ikke ham ved. »Han ville ikke være kirkevæрге; thi

han havde nok i sit kald og embede at forestå«. Alligevel slap han ikke for hvervet og dets bekostning. I Ribe stift førte dekanen tilsyn med kirkernes administration. Han skulle revidere regnskaberne og påse, at de skete »skel og fyldest«, altså at de ikke forurettedes. Han havde en provstiskriver til at gøre arbejdet. Det var ofte egennyttige folk, ialt fald gælder det den gridske Niels Nielsen, der tillige var herregårdsforpagter og siden svang sig op til at blive ejer af Hennegård og Endrupholm. Han forstod ret at udnytte kirkerne. Fra at bestyre deres gods og til selv at oppebære indkomsterne var skridtet dengang ikke langt, i hvert fald ikke for Niels Nielsen.

1606 var *kirketienden* sat til 11 ørte korn. Kirken ejede en gård i Rærup, der svarede 2 ørte korn til kirkens bygning og 1 ørte til præsten. Desuden havde den en eng til 5 læs ho i Suendsig, 6 læs i Rouskær, 4 læs i Giest i Frisgård enge, som præsten havde for at holde vin og brød til altergangen. Endvidere en eng til 5 læs i Hiruigell, 10 læs i Å enge mellem Maribo eng og S. Bork kirkeeng, en anden eng i Å enge på 8 skar, 2 læs eng på Rønnkær, 1 1/2 læs sammesteds, 2 1/2 læs på Øyg, 1 1/2 læs i Vium enge og 3 læs på Følskær. Gården i Rærup blev øde, og bortset fra en afgift på 6 sk. til kirken dreves den derefter som en del af Lydumgård, der fra gammel tid havde part i den.

1677 stævner N. P. Øgaard, der senere kalder sig fhv. provstiskriver, men vist kun var medhjælper hos Niels Nielsen, hr. Jens Ravnø for 8 1/2 sdl., hvormed Øgaard havde forstrakt kirken til dens reparation, og som Nielsen beordrede præsten at betale. Hr. Jens svarede, at han havde ingen penge fået af Øgaard og skyldte ham heller ikke noget, hvad han kunne bevise med kirkens bog. Havde Øgaard lånt kirken penge, vil præsten ikke betale dem, før der er penge i dens kasse, og han føjede til, at kirken altid havde skyldt ham penge, og det fremgik af regnskabet 1675, som Nielsen selv havde underskrevet, at kirken skyldte præsten 75 sdl. Alligevel blev han dømt til at betale. Nielsen undså sig altså ikke for at tvinge præsten til at låne kirken penge, for at han selv eller fuldmægtigen kunne få dem. — Da Nielsen kom i besiddelse af Hennegård, »bemægtigede« han sig Svendsig i Sdr. Bork og hjemavlede den til Henne. L. Bang, der da var blevet præst i Lydum, protesterede. Men Niels Nielsen beviste med »kirkestolen«, at engen var kirkens, og som provstiskriver måtte han bortfæste den til hvem, han ville, også til sig selv. Præsten lod da sagen falde. Det ser endda ud til, at Nielsen har pålagt Lydumsognerne at bjerge høet til Hennegård, hvilket de ikke gjorde. Han stævner dem da for »kirkens anpart korntiende af Lydum sogn så og arbejde«. Man kan ikke se, hvad det er for arbejde, om det er ved kirken eller for Nielsen; men da N. Laugesen i Rærup og flere andre stævnes for 1 læs høagen i 1684, får man sine egne tanker. De

dømmes til at betale 1 mark for hver udeblevet dag. Det er sikkert Niels Nielsen, der tog engene fra Nr. Nebel kirke.

11. oktober 1698 fik Elisabet Kragelund, enke efter dr. Bernhard Omeis i Ribe, skøde på kirken med jus patronatus et vocandi. Hun havde 332 rdl. tilgode hos kronen og fik altså kirken, dog til en pris af 480 rdl. Tienden var sat til $12\frac{1}{2}$ td. hartkorn, der var 4 kirkeenge i Lydum, hvoraf præsten stadig brugte den ene for vin og brød, 2 i Å enge, som Niels Nielsen brugte. 5 enge er altså gået tabt. Elisabet Kragelund solgte til justitsråd Hein, Stensgård på Fyn, der 1714 solgte til Opitz, Lydumgård. Her blev den, til Kruse udstykkede godset. Kaldsretten solgte han til landvæsenskommissær Petersen, der 1800 solgte den til kongen. Kirken med jus pat. solgte Kruse $\frac{25}{8}$ 1799 til 8 mænd, der optrådte på sognets vegne. Den kostede 2600 rdl. Der indestod 300 rdl. for Blomes og Brammings begravelse, og køberne forpligtedes til at vedligeholde begravelserne. Kirkejorden var lagt under Lydumgård og skulle forblive der tiendefri. Kruse forbeholdt sig ret til at indrette et stolestade i tårnet »efter egen bekvemmelighed« og til at opsætte gravminder over sine afdøde hustruer. Ingen af delene skete.

Kongekorntienden, som sognepræsterne nød en tid lang, blev 1818 henlagt til amtsprovstens lønningsfond. Den blev ved en kommissionskendelse 1820 afløst af en fast kornafgift på ialt $19\frac{1}{4}$ td. rug og $23\frac{1}{4}$ td. byg. Bønderne skulle levere kornet på nærmeste »forhandlingssted«, dvs. i Varde. Efter en tiendeforening 1821, og 1819 med Nebel, var præstetienden af Lydum $24\frac{7}{8}$ td. rug og $22\frac{1}{2}$ td. byg og af Nebel $70\frac{1}{2}$ td. rug og $70\frac{3}{4}$ td. byg. Afgiften til Sønderho og Henne måtte dog stadig betales. Pastor Bloch nød tillige konge- og præstekvægtiende. I stedet for at svare kvægtiende kørte folk præstens brændsel hjem.

PRÆSTERNE

LYDUM PRÆSTER. I den katolske tid var det reglen, at hvert sogn havde sin præst. Efterhånden skete der dog sammenlægninger og annekteringer. I den første tid efter reformationen søgte man bevidst at sammenlægge embederne to og to. Herved forbedredes præstens indtægter, og menighederne kunne blive betjent af de temmelig få, der var uddannet i den lutherske lære. Det varede dog længe, før Nebel og Lydum blev sammenlagt med andre sogne. De første 100 år var Lydum selvstændigt.

Den første Lydumpræst, man kender noget til, var hr. *Ib Pedersen* (Ip Persen), der fredag efter oculi søndag 1554 fik brev på Lydum kongetiende »ad gratiam«. Det samme bestemmes i »klemmebrevene« 1555.

Den næste er, så vidt man ved, hr. *Søren Jensen*, der 1584 underskrev Kristian IVs hyldingsakt. Samme år nævnes han i »Stigtens regnskab til Riberhus«, da han har Lydum kongetiende i fæste for 6 ørte rug og 3 ørte byg, og det tilføjes, »denne tiende er funderet og lagt af sal. kong Christian (III) til den person, som er sognepræst ibidem«, ligeledes kvægtienden. Også før den tid har præsten måttet svare samme lille forpagtingsafgift, så han har ikke haft tienden gratis; men den kunne endda nok give et pænt overskud. Hr. Søren var vist præst til 1602; for lensregnskabet 1602-03, der bringer den samme oplysning om tienden, skriver: »Kong. Mayestæt anpart hr. Søren ibm. udi fæste . . . og nu hr. *Peder Povelsen*, sognepræst ibm., haver«.

Hr. Peder Poulsen er altså blevet præst her senest dette regnskabsår. Han underskrev prins Kristians hyldingsakt 1608. Det kneb ham økonomisk. 1630 fik Jens Christensen i Nebel ham dømt til at betale en gæld på 46 rdl. med påløbne renter. Sognet var kun lille og indtægterne små, selv med kongetienden til hjælp. 1622 blev hans søn Poul Pedersen, Lydum, der var student fra Roskilde, stævnet for gæld.

Samtidig rasede sandflugten i kystegnene, særlig ødelæggende var den i Lønne, der også var et selvstændigt pastorat. Biskoppen, den bekendte Jens Dinesen Jersin, foreslog da at sammenlægge de to sogne, og i en

stor forordning om forbedringer i forskellige præstekald bestemte kongen ^{18/6} 1632, at »Lønne og Lydom annexeris, naar entten præsterne ved døden afgaar eller till andett kald kand vorde forfremmede och kaldis; døer entten dennom, da schall dend efterladte encke i sitt enckesæde forsiunis aff sognett till nødtørfittig vnderhold; och naar de ehre annexerede, da schall dend prest, som samme sogner bekommer, give en aarlig euig pension till presten i Sønderhoffuet, huilchen pension nu strax schall settis aff vor lensmand och bispen sammested.« Således slog man 3 fluer med et smæk!

Muligvis har det været underforstået, at præsten i Lønne skulle have begge sogne. Men der fandtes en herremand i Lydum, som ikke ville finde sig i at få sit sogn gjort til anneks, og åbenbart heller ikke ønskede at komme sammen med Lønne. Chr. Krag klager til kongen over den nye ordning og beretter, at Nebel sogn ligger mellem Lydum og Lønne, så præsten skal rejse gennem dette fremmede sogn for at komme til sit anneks, og at der især om vinteren var »en fast besværlig vej, saa man tit og ofte ikke vel kunne fremkomme.«

Lensmanden lader da vejen syne. 30 mand fra Nebel, Lunde og Outrup med Jens Christensen, Nebel, i spidsen er synsmænd. De syntes, »der var heden ved 1 mil, naar de kørte ad Nebel vase,« og kan samme vase »med mådelig bekostning gøres færdig, så man kan køre ad den«, hvis der da ikke bliver så stort uej, at andre præster i Riberhus len heller ikke kunne komme til deres kirker. De kan heller ikke mindes, at »havfloden« (stormfloden) har hindret kørsel over vasen. Så var der »en lang vad« mellem Bolkær kær og Jep Jepsens i Sædding; fra Jeps lade og til »strømmen i samme vad« var der et dige og på vadets anden side »en bløde.« Her kan »isbrød,« sne og vandflod hindre, at man kan komme over med hest og vogn, »men gangendes folk kan gå ad spangen.« Det må indrømmes, at det kan ske, at præsten ikke kan komme over vadestedet, men da kan han køre en anden vej til Lønne kirke »ved en 2 stunds (timers) tid, om han er vel kørende«! Broen ved Lydum mølle blev også synet. Den manglede en del fjæle, men »dersom samme bro måtte holdes ved magt, da kan præsten vel komme derover med heste og vogn,« undtagen i isbrødstider og stor vandflod om vinteren, »da kan der ingen komme over.«

Dette noget »uldne« syn om vore sognes dårlige veje har måske været medvirkende til, at kongen ^{17/7} 1633 bestemte, »at Lydum sogn, i hvilken forne Chr. Krag's sædegård er beliggendes, skal herefter være og holdes for hovedsognet, og Lønne dets anneks,« og præsten skal bo i Lydum, og det indskærpes atter, at der skal sørges for den først afdøde præsts enke, »som billigt kan være.«

Hr. Peder måtte til at holde kappellan i det lille kald, og det bestemtes, at denne skulle være efterfølgeren. Det var hr. *Lauriås Sørensen Barfoed*,

hvis mor må have været Laurids Barfods datter på Størgård. Han boede i Lydum præstegård, da den kort før 28. marts 1634 brændte af »en ulykkelig og uforvarende ildebrand«. 31. maj tog den gamle hr. Peder tingsvidne om ulykken, men han var forøvrigt nu så arm, at han måtte lade sit bo vurdere for at give kreditorerne udlæg*). Han havde været gift med Inger, men hun var da død.

Hr. Laurids blev nu præst, for $\frac{5}{6}$ 1635 bevilger kongen ham, der da kaldes sognepræst i Lydum, hjælp af de kirker i Ribe stift, »som ere formueste«, til at bygge en ny præstegård, da den gamle er brændt med »hvis gods og anden vilkår han havde, så han med hustru og børn med nød og næppe undkom og knapt havde det, de kunne skjule sig i«; og det pålægges biskoppen at opfordre præsterne til at hjælpe. Men han fik kun lidet eller slet intet. 1637 bevilger kongen ham da, at hver kirke i provstiet, som ikke havde hjulpet ham, skulle give ham 1 eller $\frac{1}{2}$ dl. efter deres formue.

Nogle år efter tilbød hr. Oluf Pedersen i Lønne godvillig at ville afstå sit kald og nedsætte sig i en købstad. $\frac{4}{5}$ 1638 bevilger kongen ham, at han må beholde indtægterne af Lønne præstegård og Nebel tiende sin livstid, og efter afskeden måtte han holde »nådens år«, og det »minde og fæste« (indfæstning), han kunne få af gården, men ellers skulle kaldet og tienden i fremtiden følge Lydum. Samme år flyttede hr. Oluf til Ribe og blev præst ved hospitalet**). I 45 år var Lydum og Lønne derefter forenede i et kald.

$\frac{2}{12}$ 1649 fik hr. Laurids den kongelige bevilling fornyet, så han måtte få Nebel tiende i fæste for sig og sine efterfølgere, »eftersom agermarken i forne hans anneks Lønne med skadelig sandløb moksen er overløben og fordærvet, så hans tiende derover daglig forringes«. — Lønne præstegård var bortfæstet til to mænd Per Poulsen og Søren Hansen. Skønt hr. Oluf var lovet fæsteafgiften, skulle de vist også betale noget til hr. Laurids. 1641 stævner han dem, fordi de på 4. år ikke havde udlagt de 5 rdl., som af arilds tid er gangen af Lønne præstegård, og desuden stævner han Søren Hansen for 1 fjerding ål. 14. okt. faldt dommen; fogden kunne ikke dømme dem fra fæstet, men hvad de beviseligt resterede med, skulle de betale inden 15 dage. Vi ser også præsten gå rettens vej for at inddrive nogle skp. korn, vel den sandflugts-hærgede tiende, hos Lønnefolk. 1649 opsiges Chr. Graversen i Lønne

*) Når Hans H. Fussing siger, at hr. Peder $\frac{24}{10}$ 1634 tog syn over Lønne præstegård, er det ikke rigtigt. Det var præsten i Lønne, hr. Vole Pedersen (Oluf Pedersen), der tog synet.

**) Det er altså ikke rigtigt, når O. Nielsen skriver, at ved hans tiltræden forenedes Lydum og Lønne.

sin tiendetingsel (akkord), da sandflugt har »efterløben og fordærvet hans agerjord«, så han vil tiende i kærven. Samme år dømmes præsten for injurier, idet han til en bonde havde sagt, at dennes fader i 14 år havde røvet ham et stk. eng fra. — 1650 befaler Frederik III lensmanden at sørge for, at Nebel tiende, når herredsfogden Chr. Madsen i Lundtarp, der havde den halve part i fæste for livstid, dør, overdrages hr. Laurids eller efterfølgere, ligeledes den anden halve, når den bliver ledig, »for billig og sædvanlig stedsmål«.

Høet fra Lønne præsteenge bjergedes nu til Lydum.

»Den store storm og flod,« som rejste sig i juli 1641, tog en del af præstens hø fra Lønne toft og ligeledes fra et par andre Lønneboere, og »samme hø flød hen i store hobetal« . . . og landede norden Landsø. Lønnefolkene tog over og strøede høet, men ingen af dem fik det hjem, for de bjergsomme Nebelfolk tog det. De mente vel at have ret dertil, når det lå på deres jord. Men på tinget lystes der vold over dem derfor, og den 22. okt. dømtes tre af dem for heri »at have gjort uret«.

Da Ringkøbing fjords udløb dengang tillod store vandmasser at gå ind i fjorden, var »havfloden« en slem fjende, især hvis vinden efter en vestlig storm sprang om i nord og jagede vandet ned over fjordens lave, sydlige bredder. Det blev da heller ikke sidste gang, stormfloden tog hø i Lønne. Men nu blev dommen en anden. Det var i 1650. Sammen med flere andres hø, deriblandt hr. Poul Christensens i Henne, skyllede det hen østen for Landsø. Atter gav Nebelfolk — C. Hansen og Peder Christensen samt J. Jensen i Hundhale — sig til at strø høet for at bjerge det i hus. Da kom hr. Poul kørende med to vogne og satte sine folk til at køre høet bort. Nu gik Nebelfolkene til tinge og klagede over, at Henne præst tog høet fra deres eng og indstenede (afmærkede) jord. Præsterne tog vidne på, at det var deres hø, som var flydt derover, og at Nebelfolkene længe forinden havde bjerget deres eget hø af disse eng. Nebelmændene svarede, at mellem deres grund og de Lønne tofter »var der sø og salt vand« (fjorden sendte dengang en vig helt ind mod Lønne by), og ingen af de Lønne lodsejere var deres rensbrødre. Hr. Poul bad nu om udsættelse. Herefter lyste Nebelfolkene vold over hr. Poul og hans folk, og den 16. aug. opkrævede de sandemænd (nævninger). Det fik hr. Poul dog omstødt, sagen var ikke ganske lovlig forfulgt. Men Nebelfolkene gav ikke op. En af dem var kronbonde, og de fik nu kronens delefoged Hans Gjødesen i Bolkær til at hjælpe. Den 21. sept. lod han 5 mand syne Landsø og engene og spurgte, om nogle kunne stå i Lønne i flomtiden og se og med sandhed vidne, hvis engskifter det foldtagne hø landede på ovre i Nebel sogn. Hertil svarede synsmændene nej. Det vidne, hr. Poul havde fået om høet, blev nu

temmelig værdiløst, og sagen kunne blive alvorlig for hans vidner. Alligevel ville dommeren ikke dømme om ejendomsretten, ¹⁸/₁₀ dømte han, at hr. Poul og hans folk havde forset sig og derfor måtte stande til rette, »så vidt deres arbejde angår«. Herefter er parterne vel blevet forligte. — 1650 havde hr. Laurids 150 rdl. tilgode hos sin kollega i Lunde.

Han var gift med Anna Jensdatter og havde børnene Maren, Anna, Ellen, Margrete, Jens, Peder og Christian. Af disse blev Jens Lauridsen Barfod præst i Kvong. Hr. Barfod døde antagelig i nov. 1653 og ialt fald før ¹/₆ 1654, for da stævnedes enken og børnene for at betale 5 rdl. af den afdødes gæld.

Eftermanden, hr. *Jens Sørensen Ravnsø*, var født i Ravnsø præstegård i Nykirke sogn, hvor faderen var præst. Han var student fra Ribe og ordineredes ²³/₁₁ 1653. Her giftede han sig med enken og døde 1677. Kort efter ansættelsen tog han fat på at sikre sig Nebel kongetiende. På Kærgård birketing fik han et vidne af 30 mænd, »det var dem fuld vitterligt i sandhed, at Lønne sogn er ganske fordærvet udaf sand og vand for langsommelig tid siden, som kong Christian, sal. højlovelig ihukommelses brev såvel allernådigst kong Frederik III's brev om formelder, som tilforn er lovligen bevist, hvis rigtig kopi findes i Lydum præstegård, og efter siden igen ikke aleneste årligen af sand og vand er meget fordærvet, men endogså for kort tid siden er ganske fordrevet på et års tid seks mand af deres boliger, som de ganske måtte opbryde, foruden de andre, som samme tid led ganske stor skade på deres eng og agerjord, som de siden ingen nytte havde fået af, ja ikke det aleneste, men endog hvert år jo mere og mere fordreves af vand og sand, så at præsten i Lydum ikke kan tåle uden sin skade og store besværing at betjene samme forne Lønne kald, med mindre Nebel tiende må følge præsten i Lydum uden nogen afgift efter forbemeldte kong Christians, sal. højlovelig ihukommelse, og kong Frederik III's breves indholds formeldelse for hans store besværligheds skyld, som han ofte ved stor livsfare må udstå«. — Han fik da tienden, der var sat til 17 ørte, og betalte 15 rd. i indfæstning. Han holdt ikke af offentlige bestillinger. Engang fogden beskikkede ham til voldgiftsmand, tog han beskikkelsen »og beholdt den med gevalt«, han ville ikke have med voldgiften at gøre.

I hans tid holdtes der syn over præstegården, vel den hr. Laurids havde bygget. Salshuset var 17 fag à 6 mk. og havde en liden kvist på 2 fag til 2 rdl., laden havde 24 fag à 1 dl., og der var 14 fag småhuse vesten i gården à 2 mk. Så hele præstegården var kun et halvt hundrede dl. værd! Egnens andre præstegårde sattes ikke stort højere.

Den nye præst, der blev kaldet ²²/₉ 1677, var atter en Barfod, nemlig *Laurids Lambertsen Barfod*, en søn af hr. Lambert Poulsen i Torstrup,

hans farfars mor var en datter af Laurids Barfod på Storgård*). Han døde allerede 1681, hvorefter *Christen Lauridsen Bang* blev kaldet ¹⁶/₇. Men ¹⁷/₄ 1683 omannekteredes sognene. Lydum adskiltes fra Lønne og lagdes under Nebel, og Lydum præstegård blev anneksgård, dog blev den atter en tid præstebolig.

NØRRE NEBEL OG LYDUM PRÆSTER. Fra den katolske tid kender man to præster her i sognet. Den første er hr. *Jakob*, »præst i Nebel«, som den 30. april 1329 udstedte et brev om, at han havde købt Sæddingholm, men skyldte 300 mark til hr. Niels Brok den ældre, som han havde købt godset af. Den anden katolske præst er hr. *Tiigi (Tyge)*, »sognepræst til Nebel«. Han var 1494 lavhævdshøring for mester Hans Barfod. Han har vist været præst lige til reformationstiden, da »kirkestolen« flere gange nævner hr. Tyges eng, eller at kirkens enge ligger hos hr. Tyges eng.

Den første lutherske præst var en af de »forløbne« munke, som Poul Helgesen ivrede så kraftigt imod. Hvilket kloster han har gået i, før han gik over til den ny lære, ved vi ikke. Han hed *Jakob Høst*. Samtidig (1548) levede der en Jeppe Høst i Lund, Ansager. I en jordebog over Koldinghus len 1573 bor Jep Høst i Krarup; han havde været delefoged til Koldinghus og derefter herredsfoged. Jeppe er imidlertid samme navn som Jakob – endnu dengang kunne det bruges i flæng. Muligvis er det da en fætter til præsten. Da der også ved denne tid lever en herredsfoged Per Høst i Hodde, vil man i hvert fald gætte på, at Nebelpræsten stammer fra Øster herred. Hr. Jakob blev stamfader til en i Vestjylland ret udbredt præsteslægt, af hvilken to medlemmer senere blev præster her i Nebel. Hans søn Christen Jakobsen Høst, der var født 1548, blev præst i Lunde-Outrup.

Hr. Jakob efterfulgtes af *Bakken Thøstesen*, som det kneb økonomisk. Præstegården forfaldt, og han pantsatte af dens ejendom. Lensmanden lod ham da dømme fra embedet. Men kongen forbarmede sig over præsten og tillod ham at beholde sognet, såfremt han giver »borgen for« at ville indløse den pantsatte ejendom og genopbygge præstegården inden påske. Det lykkedes præsten at stille denne kaution, og ²⁹/₉ 1578 tillod kongen ham at blive i embedet, hvis betingelserne opfyldtes i rette tid. Indløste han ikke den pantsatte ejendom, »skal han uden al nåde miste sognet«.

Hr. *Niels Lauridsen Barfod* var søn af Laurids Barfod i Storgård. Han

*) Han aflagde embedsedden 2/11 1677 og skrev sig som Laurentius Lamberti Torstrupius.

blev ordineret $30/4$ 1592. $12/8$ 1597 optrådte broderen Per Barfod i Sædding på hans vegne på Kærgård birketing og »fordelte Eske Nielsen i Nebel for 2 mark danske, fordi han havde volddreven hr. Nielsens enge i Bolkær med sin hest og jaget hans øksne løse«, og for 3 mark, fordi han havde både volddreven og voldtøjret præstens eng ved vejen. Også Ester Nielskone samt Kirsten og Marie Nielsdatter sagsøgte han for en lignende forseelse. 1600 stævnedes han en mand i Houstrup for en gæld på $5\frac{1}{2}$ dl.

Det gik imidlertid også stærkt tilbage for ham. På hans gamle dage blev der gentagende gjort udlæg i hans bo for gæld. Morten Christensen havde således fået udsat 1 bolster dyne, 1 »hudiøn« (hoveddyne), 2 hovedpuder, 1 saudugs dundyne, 4 alen sort »engelste« og et skrin; i jan. 1612 tilbød han på tinge, at præsten måtte indløse det, endvidere forlangte Morten en egekiste tilbage, som han havde solgt ham, men vel ikke havde fået betaling for. 14 dage senere stævnedes delefogden Hans Hansen i Kærgård ham for en gæld på ialt 35 rdl. På Vor Frue-dag bjærgegang skete der atter udsættelse ved herredsfogden og to vurderingsmænd for en gæld, han skyldte Jes Iversen i Bandsbøl. Først udsatte de en stabelseng med drejels omhæng i storstuen for 2 dl., 1 langt kandeskab i køkkenet for 1 dl., 1 vogn med hammel og kobbel for 2 dl., endvidere 9 rugagre i Mandstoft, 4 på Gammeljord, 5 på Kirkeager og 1 i Nørtoft for 11 ørte rug eller 22 rdl. og endelig 1 bagplov med jern på, 1 plovstelde (til hjulploven), 1 dret (seletøj) og kobbel for ialt $1\frac{1}{2}$ dl. og 5 bygagre i Nørtoft for $8\frac{1}{2}$ dl. 1 mark danske. Kort efter stævnedes J. Christensen i Sædding ham for 10 rdl. og 5 rdl. i rente i 10 år »efter hr. Niels' egen håndskrift, som findes i sal. P. Barfods regnskabsbog«, og Anne Pedersdatter i Sædding stævnedes ham for 5 dl. og $2\frac{1}{2}$ dl. i rente i 10 år. Året efter måtte herredsfogden atter gøre udlæg; denne gang for Niels og Chr. Nielsen i Obling. Der var nu intet mere at finde i selve præstegården, så fogden udsatte 14 rugagre og en anden ager i tofterne, som to vurderingsmænd satte til 20 rdl., dernæst 5 bygagre til 3 sletdl. og endvidere 1 læs hø. 14 dage efter tilbød Niels Nielsen på tinge, at hvis præsten ville indløse kornet inden høsten, ville de eftergive ham renterne. Hr. Niels har nok ikke kunnet indløse noget, dertil var han sunket for dybt i gæld og ribbet for grundigt. Og 17. dec. samme år opgives han at være død. Han var gift med *Anne*, der 1612 var kommet i strid med Thamis Lauridsen i Præstbøl, der slog hende i hovedet med en sten. $13/10$ 1615 stævner delefogden hende, »Niels Barfods i Nebel præstegård« for $27\frac{1}{2}$ dl., »som er halvpert af 55 dl.« Forøvrigt opfører lensregnskabet endnu 1614 og 19 hr. Niels Barfod som fæster af et stykke jord, der tilhørte

kronen, men det vil måske ikke sige andet, end det stadig dreves under præstegården. Hr. Peder Høst brugte det senere.

Dengang var det sådan, at ved præsteskitte skulle menige sognemænd »kejse og udnævne syv af de ældste og agtteste mænd der udi sognet«, og dette »menighedsråd« skulle med herredsprovstens råd og samtykke vælge »en anden from, lærd mand til deres sognepræst«. De Nebelmænd valgte hr. *Svend Knudsen* eller rettere sagt: de solgte embedet til ham! Men det var jo simoni, ulovligt, og sagen løb op. Lensregnskabet for 1618 viser, at »Jens Christensen i Sædding tinget, for han tog gunst og gave af hr. Suend, før han måtte bekomme Nebel kald«. Jens Christensen måtte bøde 20 dl. Og 1625 måtte Th. Barfod bøde 5 dl. af samme grund. Hvori den udviste gunst og gave bestod, får vi en anelse om, når vi ser, at regnskabet 1622 melder: »Chr. Kallesen i Kolle tinget, for han hafde sin tiende fri af hr. Suend, for han måtte bekomme Nebel kald 4 dl.« Måske har de øvrige valgmand også taget mod bestikkelse, men i så fald har de ikke været kronbønder, da deres navne ikke optræder i lensregnskabets sagefaldslistes. Trods Nebelpræsternes fattigdom har man ikke undset sig for at plukke dem!

1617 prøvede den mægtige Las Mikkelsen fra Bork at få hr. Svend til at fragå en erklæring, han havde udstedt i en lejermaalssag, men hr. Svend lod sig ikke rokke. Han døde mellem 10. jan. og 31. okt. 1617. Han optræder nemlig på tinge den første dato, mens hans hustru *Anne Pedersdatter* nævnes som enke den sidste. Måske er det da først ved hans død, at mislighederne ved hans kaldelse dukker op. Det er altså ikke rigtigt, når Wibergs præstehistorie opgiver hans dødsår til 1626. Der var to sønner: Knud Svendsen, som boede i Jested, og Peder, der døde tidligt.

Enken gifter sig med eftermanden *Peder Kristensen Høst*. Han var søn af provsten Chr. Jacobsen Høst i Lunde og hustru Birthe Thomasdatter. Det fremgår af Viborg Landstings dombog 1634, hvor en arvesag oplyser, at han var broder til Karen Christensdatter, gift med præsten Peder Mikkelsen i Kvong, og hun var datter af sal. Chr. Jac. Høst i Lunde. Karen blev senere gift med rådmann C. C. Tarp i Varde. Desuden havde Peder Høst følgende andre søskende: Hr. Thomas Christensen Høst i Hvidding, hr. Chr. Christensen Høst i Lunde, Iver Christensen, bonde i Janderup, Inger Christensdatter, gårdfæster i Sædding, gift med Chr. Madsen, Kirsten, gift med hr. Oluf Pedersen i Lønne, Berete, gift med Klaus Kristensen, Nørkærgård, den senere Grubbesholm, Sofie, gift med hr. Peders eftermand i Kvong, hr. Jørgen Christensen, Anna, gift med hr. Chr. Sørensen i Janderup, og desuden endnu en datter, der blev gift

med en bonde i Dybvadsgårde. Høstslægten var blevet en rigtig vestjysk præsteslægt.

I en præstefortegnelse 1619 nævnes hr. Peder til Nebel. Nebelpræstens økonomi var bedredes betydeligt under hr. Svend, og nu blev der velstand. Ret tidligt lånte hr. Peder penge ud mod renter. 1622 berettede han for tingsdom, at han havde ladet Chr. Lassen »besla« her udi Kærgård birk for 20 dl., han har været ham pligtig i omtrent 3 år. Chr. Lassen svarede, at præsten havde fået 2 par sko til 6 mark, »ringere 4 sk.« og tilbød 19 dl. 4 sk., men han blev dømt til »at fuldgøre sit brev med rente«. Her dækker udtrykket »besla« næppe det samme som ordet »beslag« (civilarrest) i den senere Danske lov. Der menes snarest, at præsten har forkyndt beslaglæggelse af gods, som ikke må føres uden for birket, før sagen er endt. — Også senere må han gentagende gange gå rettens vej for at få udlånte penge ind. 1650 stævner han en Præstbølmand for godt 24 sdl. og 2 års rente og året efter en mand i Sædding for 20 dl. og 5 års rente og en anden sammesteds for ialt 37 sdl. — Søsteren Inger i Sædding har ligeledes penge tilgode hos forskellige. Hans fader havde købt en del af en gård i Torbøl, en af egnens få gamle selvejergårde; skødet blev imidlertid omdannet til en obligation, som faldt i Ingers og hr. Peders arvelod, men de må søge rettens hjælp for at få de sidste penge.

Vi savner midler til at vise, hvordan de gamle præster har været som forkyndere, men vi kan se, at hr. Peder var en interesseret landmand. Han gik i spidsen for at få sat markeskel om Præstbøl og få byviden respekteret. ^{15/10} 1652 kaldes han »salig hr. Peder Høst«. Han er død kort i forvejen, antagelig ^{2/10}, da der skiftedes efter ham ^{2/11} 1652. Året efter, formodentlig 8. okt., døde Anne Pedersdatter, og på »rette trødingsdag« ^{8/11} 1653 holdtes skifte. To af sønnerne var i gode stillinger som præster: Svend Pedersen Høst i Holstebro, hvor han 1649 var bleven rektor, og hr. Jakob Pedersen Høst i Nebel. Efter moderens ønske skænkede de to deres mødrene arv til de 4 søstre. Derved kom dotrene til hver at få en broderlod, ellers arvede de kun halvt. Foruden Peder Svendsen var en søn af 2. ægteskab, Jens Pedersen, død. Moderen havde »aleneste begæret og beholden 408 sdl.«, dels i penge og dels i løsøre, heraf var der 351 tilbage. Hr. Jakob fik udgifterne ved begravelsen godtgjort med 75 sdl. 2 mark. Der var da godt 275 sdl. at skifte. Foruden de to præster, som havde frasagt sig arv, var der 4 sønner, nemlig Knud Svendsen, der boede i Jested, Chr. og Laurids Høst samt en umyndig Kristen »den yngre«. Hver af de 8, som skulle arve, kunne da få godt 34 sdl. Lagdes beløbet sammen med arven efter faderen, havde hver af de 8 børn fået 300 sdl. i arvepart, og

de to præster hver 266 sld., men til gengæld måske penge i deres studietid. Arven efter hr. Svend Knudsen var anbragt hos hr. Claus Barfod i Sneum, der var gift med Maren, en søster til Anne Pedersdatter. Sønnen Kresten havde i flere år boet i præstegården; han var degn i Nebel. Laurids fik en gård i Præstbøl, en datter blev gift med P. Hansen i Bolkær, en anden med Klavs Kristensen i Sædding, Birgitte blev gift med hr. Hans Badskær i Jerne, endvidere var der datteren Mette.

Hr. *Jakob Pedersen Høst*, f. ca. 1621, blev student fra Ribe 1642 og blev præst i Malt 1646, ordineret $17/3$, og kort efter kapellan hos faderen i Nebel. $14/11$ 1651 lod han sin broder Chr. Pedersen tage følgende tingsvidne:

»Vi efterskrevne Peder Nielsen Gråhie i Nebel, Niels Sørensen, Th. Eskesen og Jens Nielsen ibidem, Laurids Jensen i Præstbøl og Niels Jensen ibidem, alle boende udi Nebel sogn, kendes og vitterliggør, at eftersom vores sognepræst hr. Jacob Persen haver været vores sandfærdig kundskab og vidnisbyrd begærende anlængendes sit kalds ringhed, præstegårds bygning og andre sine vilkår og lejlighed, da bekender og vidner vi, at det os i Guds sandhed vitterligt er, at forne hr. Jacob Persen haver ikkun et sogn, og det samme er ikke aleneste noget liden og ringe af indkomst, men og iblandt alle andre omliggende præstekalde, så vidt vi ved og kender, det allermindste og ringeste og ikke hidintil med særdeles tillæg forbedret, enddog alle andre her omkringliggende sogne og præstekald ere mestendel for vandskader og sandflugt nådigst forbedret. Desforuden vinder vi også, at det os i lige måder vitterligt er, at endog forbemt. hr. Jacob Persen, siden han kaldet bekom, haver på sin egen bekostning med stor besværlighed og gæld ladet et hus i præstegården af ny opbygge, så er der dog ligevel på præstegårdens huse og bygninger ganske stor mangel og bygfældighed, salshuset er både indentil på lofter og deslige, så og udentil på tømmer og tag så aldeles forfalden, at den endelig synes med det allerførste ganske af ny at skulle opbygges, foruden hvis anden husrum den fattes til at lægge hø og korn udi, og ikke uden hans største skade kan ombedres. Desligeste er det os også nok som vitterligt, at forne hr. Jacob Persen ikke selv har middel og formue til dette at reparere og ikke heller det ved kaldets ringe indkomst kan afstedkomme, efterdi det er os og enhver vitterlig, at han haver hos sig begge sine forældre med 8 deres børn, som er største parten små og umyndige, og billigen bør af kaldets indkomst at forsynes, indtil de sig selv føde og klæde kan fortjene. Her foruden vinde vi også, at forne hr. Jacob Persens forældre udi sidste ufredstid af indkvartering og udplyndring led ganske stor skade frem for alle andre her i egnen bosiddende præster, så at vi af forbemelde efter sandfærdig kundskab ikke andet kan se og kende, at det er forne hr. Jacob Persen umuligt præstegården uden gæld og besværlighed at lade bygge og sig med sine forældre og umyndige søskende uden sit kalds forbedring at underholde.»

Dette er åbenbart et bilag til en ansøgning til regeringen om foræring af en tiende eller anden hjælp. Det fremgår heraf, at faderen har overladt ham kaldet før 1651. Jeg har ikke fundet noget om, at han fik hjælp. Af skiftet foran fik vi da også det indtryk, at hans kår trods

alt ikke var så dårlige. Men det kan nok være, der senere blev alvorlig grund til klage!

1663 havde præstegården 20 fag salshus med en kvist på 2 fag à 2 dl., 22 fag hus à 3 mark, 22 fag vesterhus à 2¹/₂ mark, 5 fag gammelt østerhus à 1¹/₂ mark, 6 fag gammelt hus ved laden à 2 mark og 7 fag ved salshuset à 1¹/₂ mark. — Han var værge for sin kusine Anne, hr. Christens datter fra Lunde. Hun var gift med herredsfoged H. Pedersen i Vor birk. Den 22/10 1660 fik han kongelig tilladelse til at ægte hr. Poul Kristensens og Lisbeth Jensdatters datter fra Henne, *Anna Poulsdatter*, der var ham beslægtet i 3. led; han skulle derfor betale til Ribe hospital efter sin formue. Men hun døde allerede få måneder efter. Han giftede sig da i sep. 1661 med *Karen Kristensdatter Solgaard*, en købmandsdatter fra Holstebro. Havde der været nogen velstand i præstegården, fik den en brat ende under Karl Gustavkrigene. Høst havde fået sine umyndige søskendes arvepart i værge. Det gik sådan, at deres »gods og formue, som han under hånd havde, dog største delen udi forleden fjendetid tillige med hans eget ham af fjenden er berøvet og frataget«. Ja, under krigen udstod han »hårde og adskillige pressurer«. Efter hans død 8/11 1674 så hans enke og børn sig da nødsaget til at frasige sig arv og gæld. Børnene var Anna, Margrethe og Inger Jakobsdatter samt Peder Christen Jakobsen Høst. Han blev begravet i koret i Nebel kirke nedenfor knæfaldet. På hans grav lagdes en træramme med en indskrift, der melder: »Herunder hviler udi Herren den hæderlige og vellærte mand hr. Jacob Pedersen Høst, fordem sognepræst til Nebel kirke, som døde den 8. november 1674 i hans alders 53. år. Gud give hannem en ærefuld opstandelse med alle Guds børn«.

Eftermanden hr. *Hans Pedersen Friis* blev kaldet til efterfølger 11/9 1674. Han var student fra Ribe 1667 og giftede sig med enken og fik to sønner og tre døtre, af hvilke en søn P. Hansen Friis blev præst i Veerst. Hr. Hans døde 1682 og blev begravet i kirken. 1684 fik enken en ordning på »nådsens år« m. m. med eftermanden ved et møde i Oustrup kirke.

Hr. *Christen Lauridsen Bang* var københavner og blev student 1670. Han var gift med *Else Knudsdatter*, en præstedatter fra Sevel, og var 1681 blevet præst i Lydum-Lønne, men 17/4 1683 blev han præst i N. Nebel-Lydum og flyttede herover, mens Lydum blev anneks, se side 52. Nebel kongetiende havde han hidtil haft som præst til Lønne, men da Lønne nu lagdes under Henne, skulle den Henne præst have tienden. Hr. Bang bevægede imidlertid hr. Knud Mikkelsen i Henne, der var hans svoger, til at lade Nebelpræsterne beholde tienden mod en billig årlig afgift på 30 skp. byg. Desuden fik han nogle enge i Nebel mærsk,

der egentlig tilhørte Lønne præstegård, men som vist havde været forpagtet af Nebelpræsterne. Det er ikke underligt, at den pengeforstandige pastor Stampe roser Bang som »en såre god mand« for Nebel-Lydim præstekald! Der blev dog nogle gange strid om denne tiende. Hr. Oluf Sandberg, Henne, søgte 1733-34 at få den gamle akkord omstødt og hr. Wiborg ligeledes 1764-70, men det lykkedes ikke, og lige til præstelønningsloven 1922 bestod ordningen, og lige så længe svarede afgiften til Sønderho (se side 48). Datteren Lene blev gift med hr. Bagge Brandt på Christiansø.

Hr. Bang døde 1689 og blev begravet foran tårnet eller det nuværende orgel. På hans gravramme læstes: »Herunder hviler hæderlig og vellærte mand S[alig] H[r] Christen L. Bang, forstum sogneprest til Nebel og Lydim i 7 år, som var født i København, døde den 31. maj anno 1689 og venter en hæderlig opstandelse«.

Begge rammerne over de to præster er nu borte.

Enken giftede sig med eftermanden hr. *Henrik Hansen Schnell*, der blev kaldet hertil allerede $\frac{4}{6}$ 1689. Han var en præstesøn fra Agerskov, og student fra Ribe 1684. 1706 kom han uheldig afsted, da han havde skrevet et skudsmål på en bondes ulovlige pas. $\frac{25}{6}$ 1689 brændte præstegården, mens præstens ikke var hjemme. Siden 1714 havde han den siden så bekendte Veerstpræst Niels Tøxen til kapellan. Hr. Schnell døde 1718 og begravedes 25. jan. Else Knudsdatter døde 1720. Sønnen Kristian var i dette år i Slagelse hospital, datteren Margrete var gift med student Fr. Schytte i Odense og Vibeke med Stefan Brandt i Nebel. 1768 var Stefan og hans hustru begge døde; der blev holdt auktion over deres lille ejendom, som købtes af Morten Spangsberg for 57 rdl.

Hr. *Mikkel Pedersen Engel* er født i København $\frac{25}{5}$ 1676, tog attestats 1699 og forfattede en dissertation (videnskabelig afhandling), blev feltpræst og kaldedes hertil $\frac{28}{3}$ 1718. 1736 fik han en kapellan *Johan Risom*, men han ville hverken give ham kost, varme, lys eller seng. En anonym klager fra 1738 påstod endog, at »den højst forargelige og til Guds største vanære vidt omædende trætte« mellem de to havde været så grov, at dommeren »for deres ublu skændens skyld har måttet udvise dem begge af tinget, og deres menigheder frugtede så meget deraf, at ingen prædiken den 9. febr. er sket uden ved degnen, der læste i en gammel huspostil i begge sogne«. Den anonyme insinuerer videre, at det var biskoppen; den lærde, men forarmede Anchersen, der påtvang præsten kapellanen, fordi Risom havde givet ham 200 rdl. som gave eller lån, »som kan være hvilket det skal, men er herved hans oprejsning for lejermål også fortiet«. Imidlertid viste det sig senere, at den ondskabsfulde klager var hr. Claus Haagen i Grindsted; han tog det hele i sig igen

»som udi forblindelse forøvet«, så det er ikke godt at vide, hvor meget sandt der er i hele historien. Men man må indrømme, at den egentlig passer godt ind i billedet af de to gejstlige i Nebel præstegård. At kirken undertiden blev forsømt er sikkert. 1741 holdtes der således ikke fastepredikener.

Hr. Engel døde $\frac{8}{5}$ 1741. Hans søn døde 2 dage før ham. Og kapellanen fik ikke embedet.

Hr. *Henrik Hansen Wassard* var nordmand, født i Fosnæs i Trondhjem stift og søn af præsten der. Han blev i 1736 kaldet til et embede i Ribe stift, »men trøstede sig ikke til at aflægge den befalede ed«. Året efter blev han dog præst hjemme i Fosnæs; men det var et meget besværligt kald, så han måtte søge om en kapellan, og $\frac{4}{8}$ 1741 kaldedes han hertil. Han var gift med *Else (Elise) Jobansdatter Assels* fra Hem, f. $\frac{5}{10}$ 1713, med hvem han havde sønnen Johannes Wassard, der blev præst i Lunde, og tre døtre, en af dem Johanne Katrine døde i Outtrup 1827.

1766 brændte præstegården atter; ilden opstod om eftermiddagen, nok ved bagning. Arkivet med kirkebøgerne brændte. Stuehuset byggedes året efter. Herom mindede i mange år en indskrift i døroverliggeren: »Fra tyvehånd og ild — bevar det hus, o' Herre mild. — Anno 1767«. Wassard spekulerede en del i landejendomme. Landboreformerne gav gode muligheder herfor. Ved en auktion på Skrumsager 1755 købte han en gård i Nebel, og fra Lydumgård købte han senere flere gårde i Lydum sogn. Han var svagelig og holdt kapellan. I hans tid indtraf der et uheld i en ægteskabssag. Herom siger kirkebogen: 19. jan. 1776 blev Lars Mathiesen af Præstebye troløvet her i Nebel præstegård med sin afdøde farbroders enke Anne Margrete Jensdatter fra Præstebye, men kunne ikke komme nærmere sammen, da den sidste ægteskabsforordning af $\frac{14}{12}$ 1775 forbyder deslige ægteskaber. Lyst 1. gang dom. 3 post epifanie (3. søndag efter 6. jan.) Søndagen efter blev forordningen oplæst, og efter provstens erindring ophørte tillysningen indtil nærmere ansøgning. Derpå fulgte kgl. resolution $\frac{21}{8}$ 1776: »Forlovelsen skulle aldeles ophæves og tilintetgøres, hvilket dels i ministerialbogen skulle antegnes, dels og menigheden af prædikestolen tilkendegives, og siden suplikanten have gået rent til værks og angivet slægtskabet for deres præst og provst, som har billiget samme, er han allernådigst bleven fritaget for al straf, dog at Lars Mathiesen ikke må opholde sig i det herred herefter, men begive sig andet steds hen«. — Måske var det alligevel en hård straf. Wassard var uenig med både Blome og Windfeld om embedsindtægter, men tegneren Abildgaard kalder ham en »ærværdig, lærd mand«. Han døde 1777 og blev begravet 29. jan. uden ligpræ-

diken; provst Brorson, Lunde, forrettede jordpåkastelsen. Enken flyttede til Borre i Ål sogn.

Kapellanen *Niels Christensen Holst*, en degnesøn fra V. Bølle, f. $\frac{6}{6}$ 1736, blev nu sognepræst. Han var student fra Viborg 1757, blev kandidat 1760 med haud. Han var kapellan her i over 12 år og boede først en tid i præstegården, derefter flyttede han op i degneboligen og endelig til annexgården i Lydum. Her plejede han omgang med Trapauds og møllerens. Det var hans kone, der holdt sønnen Ulrich over dåben. Hun hed Else Pedersdatter Bang og var født i Svendborg og datter af en maler. De blev viet i Lydum $\frac{25}{3}$ 1770. Året efter fik de en søn Ulrich Adolph døbt. Efter hvad der fortælles, skulle Holst her i Nebel have udviklet sig til en værre drillepind. Ikke blot gik det ud over degnen, men i sine prædikener stiklede han ofte på sin egen kone og prædikede om »runde og trinde ansigter!« for et sådant havde hun. Ville hun ikke i kirke, og han havde forberedt nogle stikpiller til hende, plejede han at sige: »Vil du da være en hedning«. — Ja, i Stampes tid skildredes han nærmest som halvgal, men den nøgterne Stampe bemærker, at man måske ikke kan stole derpå, da »bonden ofte går for vidt i sine domme over andre, især når disse begynder at få den almindelige mening imod sig«. Holst døde $\frac{27}{1}$ 1782 og blev — som den sidste — begravet inde i kirken. Fruen døde 5 år efter.

$\frac{27}{3}$ 1782 blev *Mourits Høyer* kaldet hertil. Han er født i Bryndum, hvor faderen hr. Hans Vandal Høyer var præst; han er opkaldt efter sin bedstefader, der var præst i Jelling. Han blev student fra Viborg 1765 og kandidat 1770 med non.

I Skjern sogn havde der gennem den pietistiske tid været en ret levende religiøs bevægelse. Her sad den herrnhutiske sognepræst Jens Bering, hvis forkyndelse og færd vakte en kraftig vækkelse omkring 1770. Hr. Mourits Høyer blev huslærer hos ham og selv grebet af bevægelsen. Godt halvandet år efter, han var kommet hertil, giftede han sig, $\frac{7}{12}$ 1783, med en af sine tidligere skolepiger, Berings datter *Mette Helene Bering**). På denne måde forplantede den herrnhutiske bevægelse sig til Nebel. Høyer holdt ugentlige møder i præstegården eller møder efter sidsttjeneste, hvor man læste i bibelen og Brødremenighedens skrifter, desuden sang og bad man og talte sammen om religiøse spørgsmål. Endnu 1792 var der kun 9 vakte til et møde i præstegården med emissæren N. Zimmermann fra Humtrup, men snart kom der flere, så Nebel-

*) En søster til hende opholdt sig flere år i præstegården og blev senere gift med hr. Joh. Wassard i Lunde. I dette sogn er der den dag i dag adskillige, der tilhører Beringslægten. En anden søster blev også gift fra Nebel præstegård med hr. C. H. Cortsen i Henne.

kredsen voksede til 33. Ved en visitats spurgte biskoppen, om emissæren samlede penge ind, når han kom. Høyer svarede diplomatisk: »Han er skomager, og hans mål er ej at samle penge, men at tale om hjerterets tilstand og give gode råd«. Alligevel fik emissæren undertiden penge. Med Høyers død stagnerede bevægelsen og den uddøde. Den længstlevende af »de hellige« blev Chr. Andersen, der døde 1856.

Høyer var en kraftig, korpulent mand. Blev han uenig med nogen af menigheden, besteg han nødig prædikestolen, før striden var bilagt. Han har da prædiket om »marterlammet« og dets blod som »punctum decisurum« og om »unitas fratrum«, brødrenes enhed. Det var noget ganske andet end det, man var vant til i Holst' tid! Ikke underligt, at han blev afholdt i sine sogne.

Foruden fruens søster var der 3 voksne piger og en karl i præstegården. Efter at fru Høyers søstre, som havde været i præstegården, var blevet gift, kom en af fruens gamle slægtninge i huset, frk. Mariane Graae, død $17/3$ 1816. I ægteskabet fødtes 10 børn: Hans Vandal $16/8$ 1785, død $18/4$ 1796 i Christiansfeld, hvor han vist gik i kostkole, Jens Bering $16/1$ 1787, død $21/1$ 1790, Jørgen $6/5$ 1789, Mette Kistine $17/3$ 1791, Judith Sophia $1/3$ 1793, død $20/5$ 1797, Gertrud Maria $24/5$ 1795, Hans Wandal $17/11$ 1796, død 1799, Jens Peder $5/12$ 1799, Johanne $29/8$ 1802 og Otto Christian 1806. En af sønnerne døde som cand. teol., en anden blev handelsmand i København, en lakerer i Vejle, flere opholdt sig en tid i Christiansfeld. Gravsten nr. 1052 på Brødremenighedens kirkegård melder: »Jens Peter Høyer geb. d. 5. dec. 1799 in Nr. Nebel bei Warde, entschl. d. 14. mai 1855«. Høyer selv rejste gerne derned en gang hvert år. Han døde $18/8$ 1817. På hans gravsten læser man:

»Denne sten dækker støvet af den her i livet ærværdige sognepræst Mouritz Høyer. Han var født i Brøndum præstegård d. 26. januar 1744. Blev kaldet til lærer for N. Nebel og Lydum menigheder år 1782. I 35 år var han disse menigheders elskelige lærer og oprigtige ven. Året 1783 blev han gift med jomfru Mette Helene Bering, i dette ægteskab havde han 10 børn. Hans dages år endte 18. august 1817«.

Enken flyttede til Christiansfeld, hvor hun døde 1847. Hun fik 80 rdl. i pension af kaldet.

Hr. *Frederik Bloch* var en præstesøn fra Fyn, født i Viby $12/4$ 1769, en broder var præst i Lønborg og en anden broder universitetsbibliotekar. Selv blev han student fra Odense 1787, kandidat 1792 og blev derefter huslærer hos den rosenørnske familie på Nørholm, hvor han kaldtes »hofmester«. 1801 blev han præst i Kvong og Lyne og $11/3$ 1818 i Nebel. Samme år visiterede biskop Hjort og glædede sig »usigelig« derover. Han blev $14/9$ 1801 gift med *Anna Kirstine Haagen*, en degnedatter fra Vesterborg på Lolland. I Kvong fik de 6 børn, en søn Hans

Carl blev præst i Kvong, senere i Hasle, Frederik Christian i Ringe, Peder Otto i Aadum og senere i Ål, mens Peder Vilhelm Bloch først praktiserede som læge i Nebel og boede i præstegården, og derefter var distriktslæge i Varde. En datter Karen blev gift med degn R. Knudsen på Lolland. — Bloch var ikke nogen stor prædikant og havde noget vanskeligt ved at komme i samtale med bønder, men han var kundskabsrig, især i matematik og var iøvrigt en dygtig embedsmand. Han fremelskede udmærkede haver ved præstegårdene både i Kvong og Nebel. Han døde $21/5$ 1844 og hans hustru $2/7$ 1845. På deres grave findes to jernkors. På pastor Blochs læser man:

»Her hviler det jordiske af Frederik Bloch, født d. 12. april 1769 i Viby, kaldet til sognepræst for Qvong og Lyne år 1800 og for N.Nebel-Lydum 1818. Død d. 21. maj 1844.

Sin tjener mæt af dage
Gud fare lod i fred.
Ved savnet ægtemage
hans støv nu lagtes ned.
Af hjerte mild og kærlig
til sildig aftenstund
han virked tro og ærlig,
ej svig var i hans mund.
Som lærer, præst og fader
velsignet han på jord
sit minde efterlader,
hos Gud hans løn er stor«.

På fru Blochs minde står der:

»Her hviler det forkrænkelige af Ane Christine Bloch, fød Haagen, som var født d. 8. okt. 1768 i Vesterborg, blev gift d. 14. sept. 1801 med sognepræst F. Bloch og døde i Nebel præstegård d. 2. juli 1845.

Sex børn kan aldrig glemme,
hvad dem den moder var,
hvis støv i dette gjemme
til ro man nedlagt har.
Fuld lægedom kan finde
på jord den olding ei,
hvis tro ledsagerinde
gik bort ad mørke vej.
Men salig er den fromme
nu i sin Frelser's favn.
Gid vi og did må komme,
der stilles alle savn«.

Jacob Stampe er født i Viborg 2. okt. 1800, søn af avlsbruger og værtshusholder Jørgen Stampe og Maren Thostrup. Han blev student i Viborg, men klager over, at de kun fik ringe undervisning. Pengekrisen

gjorde faderen til en fattig mand, men Stampe nød høje stipendier og tjente en del ved at undervise, så han fortsatte studierne og blev student i 1821, men måtte afbryde læsningen i København og var 3 år huslærer på Tyrestrup, blev så kandidat i 1827. Derpå var han huslærer i Rorup, 29 per. kapellan i Tamdrup, derpå i Beder og Malling, 1832 i Ousted, ^{25/11} 1834 præst i Åstrup og Starup og her ^{25/7} 1844. Efter at have været forlovet i 6 år giftede han sig ^{18/8} 1835 med *Charlotte Nicoline Grundahl*, født ^{15/8} 1806 i Hvirring. Hun var datter

Jacob Stampe

af degnen C. Grundahl og Kirsten Møller. De havde to sønner, den yngste døde 1853 som tiårig, den anden blev teologisk kandidat og deltog som reserve-løjtnant med hæder i krigen 1864, men pådrog sig en lungesygdom, så han døde i Nebel præstegård ^{10/1} 1865. Han karakteriseres som en velbegavet og afholdt ung mand. Faderen udgav efter hans død en digtsamling af ham. Præsten elskede denne søn meget højt. Engang præstens var ude, tog en af tjenestekarlene løjtnantsuniformen på, og han og de andre unge morede sig storartet, da døren gik op, og Stampe trådte ind. Præsten standsede brat og stirrede på karlen.

Der blev dødsstille, Stampe sagde ikke et ord og gik. Den flove karl skyndte sig af tøjet. Siden blev han flere gange kaldt ind til præsten, der bad ham trække i uniformen. Han mindede sådan om sønnen.

Både Stampe og frue var meget økonomiske husholdere. Han kom således til Åstrup med en betydelig gæld, men rejste gældfri derfra. Han kom med hele sit indbo på een vogn, men der måtte 25 vogne fra Åstrup og Starup til at køre det til Nebel, trods det at Åstrup dengang horte til de ringeste kald i Danmark. Deres købmandsregning dér var kun 20 dl. curant om året!

Stampe var historisk interesseret. Han førte nøjagtige dagbøger, der kom til at fylde 9 svære folianter. Hver dag noterer han først termometrets og barometrets stilling og vejrets beskaffenhed, dernæst skriver han om avlsarbejdet og »andre forretninger m. m.« Han udarbejdede beskrivelser af Nr. Nebel og Lydum sogne, beskrev religiøse skikke, sine omgangsfæller m. m. Han var konservativ og noget værdig. Han kunne derfor ikke med en så radikal mand som Chr. Høy i Kroggård. Han interesserede sig for andres pengeforhold, men lod dog ikke dem være afgørende

for sine bedømmelser af mennesker, for han var retsindig og velmenende og var heller ikke uden lune. Han tog i høj grad del i sine sognebornes ve og vel og var afholdt og respekteret. Sine prædikener og lejlighedstaler gemte han, så samlingen stadig voksede, ja han skrev også prædikener og taler uden bestemt anledning og gemte hen. Ville han få brug for dem inden længe, gennemgik han dem daglig, så han stadig havde et forråd i hukommelsen. Han skulle have sagt, at når en præst i 7 år gemte sine prædikener, var han forsynet for livstid. Atter et udslag af hans nøjagtighed og pligttroskab! Men det kunne blive noget udvendigt. Lefolii har nok ret, når han betegner hans åndelige livsindhold som »alvorlig rationalistisk gudsfrygt med kristelig farve«. Folk satte derfor større pris på hans lejlighedstaler end hans prædikener. På hans gamle dage nåede den grundtvigske bevægelse sognet. De grundtvigsk vakte satte en adresse i gang imod ham, ikke mod hans person, men for hans forkyndelses skyld. Det tog han sig så nær, at det siges, at det fremskyndede hans død. Han døde 15. aug. 1870. Han skænkede et legat på 20.000 kr. til sin gamle latinskole, hvis rektor, den lærde H. H. Lefolii skrev en biografi af ægteparret. De stiftede også et legat til værdige trængende i pastoratet.

P. J. S. Riemann

Fru Stampe, der var stille, from og varmhjertet og undertiden »kunne slå sig løs«, døde i Varde 15. dec. 1889.

Efterfølgeren blev *Rasmus Rasmussen*, f. $16/10$ 1816, søn af pastor Joh. F. Kurrelbaum R. og hustru Bolette Soph. Bendz, blev student fra Odense 1836, kandidat $8/11$ 42, var derefter huslærer, til han 49-57 blev kapellan i Verninge, derefter hjælpepræst i Middelfart, $22/7$ 58 sognepræst i Ho-Oksby, samme år $8/9$ gift med Albertine Abel, en provstedatter fra Holmsland, f. $19/4$ 27. Rasmussen havde en broder og en svoger samt en broder til hans hustru, der var præster. En søster til fruén var gift med Ernst Trier, Vallekilde. Rasmussen havde ikke Triers folkelighed; han var myndig, ville råde og bestemme mere over sognefolkene, end de skøttede om, hvorfor man stiltiende sagt kaldte ham »Rasmus tre Gange«. Han døde $25/10$ 1885.

Peter Jerndorf Storm Riemann er f. $15/6$ 1848, blev kandidat 72, var derpå lærer, kapellan i Åker 76, residerende kapellan i S. Omme og

Hoven 77, sognepræst i Lem 80, hvorfra han kaldedes hertil ^{19/1} 1886. Han var grundtvigianer, levende interesseret og sjælen i en stor mødevirksomhed på egnen, og flittig som han var, foretog han mange »noget rastløse svipture sognet rundt«, fortæller Chr. Høy. ^{13/8} 1886 »døde min ungdomsbrud og søde hustru Kirstine Ketelsen«, skrev Riemann i Liber daticus. ^{23/5} 88 blev han gift med Ane Marie Elise Henriette Engberg, søster til hans ungdomsven præsten i Hemmet. ^{25/11} 1895 blev han kaldet til Fakse, hvor hans hustru døde, og han giftede sig 3. gang med hendes søster Eva Engberg. Han døde 1928. En søn, Karsten, af 1. ægteskab blev gift med lærer Andersens datter. En søn af sidste ægteskab, der bærer faderens navn, er præst i Lindknud. — Riemann var den første præst siden reformationstiden, der slap levende fra embedet!

Peter Hansen Moos er gårdmandssøn fra Ullerup i Sundeved, f. ^{26/11} 1863, blev kandidat 87. ^{6/3} 87 gift med Martha Brammer, f. ^{31/3} 61 i Munkbrarup, død ^{14/10} 36, datter af højskoleforstander. Blandt børnene er sønnen Anker M. provst i Rårup og Aksel M. redaktør ved »Berlingske Tidende« og en datter var gift med afdøde pastor K. Skaarup i Kværns. ^{15/7} 21 valgte menigheden i Kliplev Moos til præst, og han flyttede tilbage til det Sønderjylland, hvis ve og vel lå ham så stærkt på sinde. Blev 28 ridder af Dannebrog, tog afsked 34 og flyttede til Åbenrå. Han har bl. a. skrevet afhandlinger i Sønderjyske årbøger.

Carl Ewald Kiilerich, f. ^{12/5} 1891 i Herning, søn af overlærer Joh.K., kandidat i 1917. ^{29/7} samme år gift med Rannveig Olafsdottir, f. ^{17/12} 1894 i Isafjord, datter af købmand. Kiilerich blev ordineret medhjælper i Sundby, København, i 17, sognepræst i Nørhå i 18 og i Nr. Nebel ^{2/12} 21, residerende kapellan i Hillerød 31 og slotspræst der 38. Han var 27-32 i bestyrelsen for Kristeligt soc. Forbund. De fraflyttende præster har alle i embedsbogen udtrykt deres taknemlighed for at være her. Kiilerich gør det med følgende ord: »Selv om min embedstid her, især i begyndelsen, bød på voldsom åndelig spænding, må jeg sige, at den har været en velsignet og lykkelig tid for mit hjem og mig selv. Her har jeg levet med vågne mennesker, for hvem troen på Den hellige almindelige kirke og de helliges fællesskab var ånd og liv«. Den spæn-

Peter Hansen Moos

ding, der hentydes til, begyndte med, at pinsebevægelsen fik nogle tilhængere i sognet. Indre Mission havde siden 90'erne haft nogle tilhængere i pastoratet.

William Peter Kærup er præstesøn fra Tømmerby, f. $8/3$ 1903, student 1921, kandidat 28, samme år sognepræst for det nyoprettede embede i Velling-Rindum, kaldet hertil $2/2$ 32. Blev $10/7$ 28 gift med Anne Kirstine Skjerk, f. $2/1$ 1905 i Bogense, datter af skoleinspektør. Kærup blev $24/7$ 1937 kaldet til Korslykke, Odense.

Poul Pedersen, f. $4/9$ 96, er gårdmandssøn fra Gjeding ved Århus, var først lærer, dim. fra Silkeborg 1917. Mens han var lærer i Åle (24-37), studerede han samtidig teologi og blev kandidat 37, hvorefter han kaldedes hertil. Han fratrådte $16/1$ 49 for at blive sognepræst i Dover-Ry. $2/7$ 21 blev han gift med Anna Nielsen, en gårdmandsdatter fra Jelstrup, f. $21/9$ 94.

Tage Johannes Bertelsen, kaldet hertil i 49, er f. $25/11$ 17 i Sdr. Vilstrup, søn af skolebestyrer, kandidat 48, $15/5$ samme år gift med Birgitta Thodberg, præstedatter, f. i Aalborg $15/5$ 21. Bertelsen var lærer i Kolt efterskole 38-42, og hjælpepræst i Middelfart 48. Formand for Århus Studenterkreds 43-44.

DEGNE OG SKOLER

FØR SKOLELOVEN AF 1739. Fra gammel tid var degnen kirkens tjener. Han skulle forestå sungen og kirkeklokkens ringning, gå præsten til hånde under gudstjenesten, besørge hans embedsbreve osv. Først med reformationen fik han noget med undervisningen at gøre, og det endda meget lidt, idet det blev pålagt ham at lære børnene »om Gud og hans hellige ord« en gang om ugen eller sådan. Denne degnelæsning blev senere indskærpet ved Danske Lov. Desuden blev der her i Vestjylland drevet en hel del hjemmeundervisning, navnlig i tiden forud for skoleloven af 1739.

Indtil Nebel og Lydum forenedes i et pastorat, havde hvert sogn sin egen degn, ja til 1691, da en ny degn blev kaldet til begge sogne. Ganske vist var Lydum i pastorat sammen med Lønne 1632-83, men det er ikke lykkedes mig at finde vidnesbyrd om, at de to sogne da havde fælles degn.

Den eneste *Lydum degn*, der hidtil kendes navn på, er *Thamis Nielsen*. Han blev 1649 stævnet af Mikkell Blossen, der var hører (lærer) ved Varde latinskole. Thamis Nielsen blev dømt til at betale 1 sdl., han resterede med for årene 1647 og 48. Det har nok drejet sig om en afgift, degnene skulle svare latinskolerne, »pensionen« kaldes den gerne. Det kneb ham at få degnekornet ind efter svenskekrigene. 1663 stævner han, der da kaldes Lille Thamis Nielsen i Frisgård, en række Lydumsognere for degnekorn. Mærkeligt nok blev S. Madsen i Rærup fri, da han svor på, at han ikke havde lovet degnen det.

1685 dømmes »*degneren i Nebel*« ligeledes til at betale sin pension til horeren Hans Lassen Bagger i Varde. Bagger havde stævnet adskillige degne og substitutter (stedfortrædere), men før dommen faldt, var de alle gået ind på at betale, undtagen degnene i Bork og Nebel. De havde nok stukket hovederne sammen om det. Desuden havde degnene ikke meget at slå til side med. Året efter fandt biskoppen i Ribe grund til at udstede følgende monita: »Eftersom de fattige degne er slet aflagte

for deres tjeneste, da ville D.D. fratres (provsterne) være dem behjælpelig til forbedring og ingenlunde tilstede, at nogen skulle tilvende sig deres brød«.

Den omtalte Nebel degn er *Christen Pedersen Høst*. Også senere blev han stævnet for resterende pension til høreren, der denne gang var P. Nielsen Kragelund. Han blev naturligvis dømt til at betale og desuden til at bøde 2 mark for sin udeblivelse under processen. Mulkten skulle udbetales til præsten og pengene komme sognets fattige tilgode. Christen Pedersen var en søn af sognepræsten Peder Christensen Høst. Han var degn her allerede 1649 og boede da i præstegården hos sin far og senere hos broderen, da denne blev præst. Han havde en anden broder, der også hed Chr. Pedersen, og som døde 1680 og efterlod sig en nettoformue på 106 rdl. Den deltes i 12 søsterlodder, så degnen må have arvet 17 dl. — Degneindtægten var ikke stor. »Han bekommer årligen af en del sognefolk 1 skp. byg, af nogle $\frac{1}{2}$, af somme $\frac{1}{4}$, som kan beløbe sig til $2\text{-}2\frac{1}{2}$ ørte byg i højeste, deraf afgives til Varde skole 1 sdl.«, skriver præsten 1648.

8. sept. 1691 aflægger *Christen Oluffsen* ed som degn til Nebel og Lydum sogne, så fra nu af er sognene forenede i »degnelig« henseende. 1712 hedder det, at Nebel degneembede betjenes af en substitut, der var fæstebonde under generalmajor Møsting til Skrumsager. Hesselmed havde bøndergods i Nebel, og 1726 nævner Hesselmed skifteprotokol Chr. Oluffsen som formynder for afdøde C. Madsens børn, ja han tog selv et af børnene for at opdrage det, så der har nok været familieskab mellem de to hjem.

DEN FØRSTE SKOLELOV GENNEMFØRES. 1739 kom den lov, der oprettede det første folkeskolevæsen i Danmark. Før loven trådte ud i livet, indhentedes stiftsøvrigheden oplysninger om tilstanden ude i sognene, og om hvordan man tænkte sig skolevæsenet indrettet. Det ser ud til, at provsten har haft et møde med præsten, kirkejeeeren og største lodsejer. Herefter indberettede han, at degnen i Nebel (Chr. Oluffsen) var gammel og »kan ikke forestå skoleembedet; thi både hørelsen, synet og hukommelsen fejler ham. Og han har altid ført et skikkeligt liv og levned, hvorfor sognepræsten forment, at det var tjenligst for menighederne, at en ung, dygtig og skikkelig karl blev ham adjungeret (udnævnt til medhjælper), som kunne hjælpe ham i embedet og aparte holde skole og så lønnen således ligne, at den gamle kunne have sit skikkelige ophold«. — Proprietærene, der skulle stå for det økonomiske, skolelokale og degnebolig, mente, at når der blev sat et skolehus eller degnebolig tæt ved Sædding by, så kunne begge sogne klare sig med

det. Provsten lovede at give anvisning på en »skikkelig og bekvem« person til skoleholder, og man fandt, at når han fik degnekornet som degnen hidtil og bliver forsynet med hus, ilding samt foder og græs til 2 køer og 10 får og 6 rdl. efter forordningen, »så kan han nok subsistere«. Bøger og inventar »får proprietærene imellem sig selv at ligue, som de bedst ved og kan«. Endvidere bestemte loven, at alterlysene skulle slukkes, og pengene i stedet for bruges til skolevæsenet, for begge kirker var lysepengene 2 rdl. Til sidst oplystes det, at der aldrig før havde været oprettet skoler i de to sogne, »men menighederne har set deres børn forsynet med fornøden undervisning enten af degnen eller andre, som de haver selv holdt i husene«.

Det kom ikke til at gå sådan, at man gennemførte det sparsomme-lige forslag om een skole for begge sogne. Det er utvivlsomt major Blome, der ikke vil have sit sogns børn til at gå til Sædding. Han er eneejer og kirkeejers i Lydum sogn. Resolut ordner han dette sogns skolevæsen på en god måde, får en fundats (skoleplan) godkendt og opfører vist allerede i 1740 et skolehus i Lydum by og antager en skoleholder, *Soren Colding*, der tillige fik løfte på at blive degn, når den gamle døde. Han underviste nu sognets børn de 4 vintermåneder og fik herfor af hver td. hartkorn $\frac{1}{4}$ skp. rug samt lysepengene 3 rdl. 2 mark, mens Nebel degn stadig tog til Lydum at synge i kirken. Majoren har nok været skoleinteresseret eller i hvert fald lovlydig og energisk; også i Kvong fik han straks efter lovens ikrafttræden sammen med kirkeejeren, justitsråd Hein til Stensgård på Fyn bygget skolelokale og undervisningen ordnet. I Lydum gik det let og godt. Men anderledes i Nr.Nebel. Her var kirkeejeren Peder Nielsen Endorf til Hennemgård, en mand, der gerne ville slippe så billigt om ved den slags ting som mulig. Han rejste et simpelt hus ind i kirkegårdsdiget. Der skulle være både degnebolig og skole; men han døde, før det blev færdigt. 1745 skrev Was-sard, at det var sat »på et meget ubelejligt sted og består af ringe bygning, fyrretræ, mest gammelt skibsvrag. Samme står åbent uden vinduer og døre og til ingen slags indretning og er snart på vej at falde ned igen. Desårsag er ingen ordentlig skolehold; men degnen har om vinteren samlet nogle få børn sammen af den by, som han bor, og dertil tinget husværelse hos en anden mand i byen«. Folk har ikke kunnet eller villet sende deres børn i det ufærdige og faldefærdige hus, sikkert egnens ringeste skolehus. I sognets andre byer søgte enhver at få sine børn undervist på den måde, »han bedst ved og kan«.

Præsten søgte nu om at få bygget et degne- og skolehus »af den størrelse og bonitet«, som fandtes i de omliggende sogne. Han ville også have huset flyttet, så degnen kunne få vand, kålgård og uddrift for

kreaturerne, og at »den fattige degn« måtte hjælpes til sin ret, så han fik løn efter loven, især da han måtte afgive en del af sin indtægt til skolen i Lydum.

Det er næppe gået særlig hurtigt med bygningerne. Den nye kirke-ejer var den hovedrige, men utrolig gnieragtige Maturin Castensen, præst i Jerne og ejer af Hennegård. Justitsråd C. H. Teilmann på Skrumsager, der som største lodsejer skulle have opført 4 fag skolehus, synes heller ikke at have forjaget sig.

NR. NEBEL SKOLEVÆSEN. Chr. Oluffsen er vist død 1740. I hvert fald kan det ikke være ham, der er degn og holder skole 1745. Det må være *Laust Degn*, der 1755 er fæster på en gård i Nebel. Den købes 1755 af kromanden Søren Colding i Nebel, og kort efter må Laust (Las) Degn være død, og skoleholderen *Søren Colding* fra Lydum blev degn, som det var lovet ham. Han, der var blevet enkemand, gifte sig med Laust Degns enke *Maren Stephansdatter*. I dette ægteskab fødes sønnen Stephan Colding, der senere boede i Pajberg i Sdr. Vium og handlede noget med ejendomme. Af 1. ægteskab var den førnævnte kromand og Christen Colding, der blev gårdmand i Rærup. Colding holdt skole de 4 vintermåneder og fik 4 sk. af hver td. hartkorn. Med lysepengene kunne det omtrent blive 9 rdl. om året. Han døde 72 år gammel i juni 1772. Enken flyttede til en søn af sit 1. ægteskab, Las Lassen i Oksbøl, hvor hun døde 1773, 64 år gammel, og blev begravet på Ål kirkegård.

Ved Coldings død ville Nebel kirke-ejer assessor Hansen, Lønborggård, kalde den nye degn, men Trappaud protesterede, da han havde patronatsretten til Lydum kirke. Man kom da til den viselige ordning, at de to mænd skulle skiftes til at kalde. Den nye mand blev *Peder Thomsen*, men han døde allerede 16. decbr. 1773.

Assessoren kunne nu gøre brug af sit jus vocandi, og det var han ikke længe om. En god måned efter udstedte han følgende kaldsbrev:

»Jeg Niels Hansen til Lønborggård, kongelig Majestæts cancelliassessor, kendes og hermed vitterliggør, at som degnekaldet udi Nebel og Lydum sogne under Riberhus amt ved forrige degn Peder Thomsens dødsfald er blevet vacant, så tilkommer det mig som kirkepatron til Nebel kirke denne gang at forsyne disse to menigheder med en anden sognedegn. Og da studiosus, hæderlige og vellærde *sr. Peder Brandt*, der er forsynet med gode mænds rekomendationer og skudsmål om hans skikkelige liv og levned samt lærdom, har bevist sig meriteret til dette embede, så haver jeg efter bemeldte studiosus *sr. Peder Brandts* ansøgning udvalgt og kaldet, som jeg og hannem hermed udvælger og kalder til at være sognedegn for Nebel og Lydum menigheder og tillige at holde skole for Nebel sogns ungdom, som han efter loven, kirkeritualen og de om skolevæsenet på landet udgangne allernådigste forordninger og instrukser haver at forestå, således som det en skikkelig sognedegn

sommer og anstår efter sit embeds pligt; hvorimod han skal være berettiget til at nyde alle de indtægter, som hans formænd med rette nydt haver, såvel for degne-embedet som for skolehold, samt til beboelse nyde den i Nebel sogn værende degnebolig, som han sig antager i den stand samme er og findes bestående af 9 fag hus, som han istandsætter, vedligeholder og forbedrer. I det øvrige haver *sr.* Brandt at melde sig hos højædle og højærværdige doctor theologiae, hr. Ejler Hagerup i Ribe, biskop over Ribe stift, til overhørelse om sin duelighed til dette embede for at erholde sin collatz.

Lønborggård, 21. jan. 1774.

Niels Hansen.

Brandt var student, deponerede 1772 fra Odense latinske skole, blev cand. phil. med *haud illaudabilis* 1773, var derefter huslærer hos præsten A. F. Holm i Ål, der var hans morbroder. Blandt de gode vidnesbyrd var også dette, at »han synger skikkelig«. Pastor Stampe fortæller følgende om ham: »Den ældste degn, jeg ved har været her, er Peder Jensen Brandt, der blev gift 10. okt. 1777 med Maren Christensdatter af Sædding. De havde en søn, døbt 11. søndag efter Trinit. 1780, kaldet Jens Kristian. For nogle år siden døde en Brandt på Java, eller måske havde han været på Java og døde i Holland, og skal have efterladt sig en uhyre formue. Man formoder, det var denne Jens Kristian. Efter familiens udsagn stod han i apotekerlære i Ringkøbing, gik derfra til Holland, og siden hørte man ikke til ham. I hans testamente skal stå, at han var født lige overfor Fanø, det er urigtigt, men dog let forklarligt, faderen kunne nemlig ikke enes med sin sognepræst, daværende pastor Holst og blev desårsag forflyttet til Jerne kald, hvor han døde som degn. Familien har imidlertid ikke kunnet drive sine fordringer igennem. Degnen havde og en anden søn, Chr. Thomsen Brandt, der efter at have været farver i Varde og der sat sin formue overstyr døde i Sædding hos sin slægtning Jørgen Christensen i Storgård i 1850. Han farvede lidt her og pressede tøj«.

Som nævnt kunne Brandt ikke forliges med den mærkelige pastor Holst. Degnen plejede at køre med præsten til gudstjenesten i Lydum, hvor han jo skulle synge. Engang vidste hr. Holst, at Brandt lige var ved at barbere sig. Præsten skyndte sig da at komme afsted, og kun halvbarberet måtte degnen tage med! Ca. 1780 flyttede Brandt til Jerne, hvor han var degn til 1808, og hvor han døde. Den nye mand var *Carl Frederik Ascherleben*, men han blev allerede 1781 kaldet til Førslev ved Ringsted, hvor han fik det vidnesbyrd, at han var en ustuderet, lad person, der »trængte højlig til en medhjælp, med mindre han tager sig sammen«, — hvad han ikke gjorde!

Nu fik Nebel-Lydum en af sine egne dygtige folk, nemlig *Laust Christensen*, der havde været skoleholder i Lydum. Han købte en lille ejendom i Præsteby og boede der. Der må dengang have været en om-

gangsskole i Sædding. Folketællingen 1787 viser, at en ung karl *Peder Christensen* da var skoleholder der, og senere var *Kirsten Tarp* på Sædding Nygård lærerinde. Christensens hustru *Anne Christensdatter* blev blind på sine gamle dage. To små gravsten, der nu er forsvundne, meldte følgende om dem: »Her hviler støvet af Lauritz Christensen, degn for Nebel og Lydum sogne, født i Sædding år 1732, døde i Nebel degnebolig den 27. nov. 1796«. På hustruens gravsten læstes: »Her hviler støvet af Anne Christensen, enke efter degnen L. Christensen, født i Nr. Nebel år 1714, døde i Præsteby den 25. oktober 1803«.

Så længe degnen var fællesdegn var indtægten af Nebel sogn 4 skp. rug, 4 td. og 7 skp. byg og af Lydum 3 td. 2 skp. rug, desuden offer og aksidenser, 80-100 dl. Herfra skulle trækkes pensionen, der efter Varde latinskoles nedlæggelse skulle svares til Kolding latinskole, den udgjorde $11\frac{2}{5}$ dl. Ved udskiftningen 1793 blev der udlagt 4 td. land med hede og mose til embedet. Som lærer i Nebel havde degnen tilføjede 4 sk. af hver td. hartkorn samt lysepengene.

Under sin sidste sygdom bad L. Christensen om, at sønnen *Chr. Lauridsen*, der var skoleholder i Lydum, måtte blive beskikket som degn. Det skete. Og man kom ikke til at fortryde det. Chr. Lauridsen blev ualmindelig afholdt. Degneboligen med en lille bitte have var kun trang. Lauridsen overtog privat faderens ejendom og boede der. Så brændte degneboligen, og man nøjedes foreløbig med at bygge nogle fag skolestue. 1814 kom den nye skolelov, men først 1830 fik man en ny skoleplan lavet, og den trådte endda ikke i kraft, før Chr. Lauridsen døde 1833. Der byggedes så nogle fag til skolen og tillagdes et stykke af præstens jord, og Lydum skiltes fra. Ved midten af århundredet var indtægten 6 td. rug, 10 td. byg in natura og 15 td. byg efter kapitels-takst, kirkesangerlønnen var 10 rdl., offer og aksidenser ca. 50 dl., æg og mælk til ost, 192 lpd. halm, 128 lpd. høg, 240 snese klyne og 240 snese hedetørv. Der var ca. 50 børn.

Ved en visitats var biskop Hjorth velfornøjet: degnen »synger godt. Skolerne vare ret gode«. Stampe siger om Lauridsen: »Han ligger i sin grav som en almen hædret og afholdt mand, og det var både som menneske og som lærer, han var så yndet«. 1787 blev han gift med *Maren Nielsdatter*. På hans gravsten læste man: »Salig Christen Lauritzen, født den 10. nov. 1760, var skolelærer i Lydum i 15 år, døde den 15. marts 1833«. En søn boede i Sønderjylland, en datter blev gift med snedker Chr. Nielsen Høy, de overtog degnens sted i Præsteby.

Den nye lærer blev *Johan Jørgensen Hübschmann*, født i Gabøl i Nustrup sogn $\frac{21}{1}$ 1803, søn af gårdejer Jørgen C. Hübschmann og hustru Ane Cathrine Ludvigsen. $\frac{9}{10}$ 33 blev han gift med *Maren Rabben (Ravn)* fra

Stenderupgård i Toftlund, født $22\frac{1}{2}$ 1807, død $26\frac{1}{9}$ 1879. Begge hørte til sønderjydske storbondeslægter. Heller ikke han boede i skolen, men i snedker Høys hus, senere købte han en jordlod fra en gård i Præstebye og byggede herpå 1852 (den gamle dyrlægebolig), her boede han efter at have taget sin afsked. Han var nemlig meget svagelig og måtte holde hjælpelærer. Blandt disse kan nævnes en dygtig seminarist Møller, der var præstesøn, men drikkældig, en arv han skulle have fået efter moderen. En anden hjælpelærer Knudsen blev hotelvært i Australien. Hübschmanns havde en søn, der døde som barn, en datter Helene, der blev gift med lærer Jensen fra Bork, som fik embede i Underup ved Horsens, og datteren Kathrine Johanne, der blev gift med farver Holm, søn af en accisebetjent i Varde. Han kom som svend til farveriet i Vadgården, men drev en tid selv farveri i degnens hus (Freunds). Hübschmann døde $10\frac{1}{1}$ 1863.

Anders Sørensen var gårdmandssøn fra Vittarp i Ådum sogn, hvor han er født $3\frac{1}{4}$ 1826. Efter at have taget en stor l. karakter på Jelling seminarium 1847 blev han lærer ved sin fødebys skole, men forflyttedes 1851 til Næsbjerg og blev $26\frac{1}{10}$ 1859 kaldet til Nebel. Mange

af forældrene var mødt for at modtage ham, da de kendte hans gode omdømme. Han var en kundskabsrig og dygtig lærer, der også gjorde meget for ungdommen, besøgte syge og gamle, affattede folks dokumenter og var »praktisk talt hvert hjemms gode støtte«. Snart begyndte han aftenskole for mændene og gennemgik grundloven. Han var stærk politisk interesseret, var en af Venstres førende i Vardekredsen. Forud for et valg holdt C. Husted fra Lønne Møllegård med sine raske heste for vogn eller slæde, når skoletiden var endt, og så kørte de to til vælgermøder aften efter aften. Næste morgen så børnene deres afholdte lærer stå i klassen, frisk og oplagt, læsende i »Morgenbladet«. Flere gange blev han opfordret til at stille sig, men afslog det. Han ville først og fremmest tjene sin skole, sit sogn og sin egn. 1860 var han med til at oprette Løsørebrandkassen og 1869 sparekassen, hvor han blev bogholder. $31\frac{1}{10}$ 1892 tog han sin afsked og døde $3\frac{1}{6}$ 1894. Hans hustru *Johanne Marie Nielsdatter*, født $28\frac{1}{3}$ 1821, var fra Skodsbøl i Ådum, datter af gårdejer Niels Andersen og hustru Karen Jensdatter. Hun døde $4\frac{1}{2}$ 1902.

A. Sørensen, tegnet efter fotografi af hans sønnedattersøn Peer Hübschmann

*Jepp*e Andersen er født $22/_{10}$ 1852 i Obling, S. Bork, og er søn af husmand og smed Anders Jepsen og hustru Johanne Jensdatter. Familien flyttede senere til Lunde sogn og her fik Andersen sin skolegang. 1874 dimitteredes han fra Skårup og blev hjælpelærer hos Villumsen i Lunde. $1/_{3}$ 1878 blev han lærer og kirkesanger i Lønne og forflyttedes $20/_{11}$ 1892 til Nebel. Han blev $28/_{5}$ 1878 gift med *Kirstine Jensen*, født $19/_{2}$ 1853, datter af gdr. J. Jensen og hustru Bodil Kirstine Thomasdatter, Dybvadsgårde. Hun døde allerede $1/_{3}$ 1879. Andersen giftede sig 2. gang $22/_{6}$ 1880 med *Marie Christensen*, født $26/_{8}$ 1854, datter af gdr. Christen Hermansen og hustru Appellone Cathrine Nissen i Kastkær. De fik datteren Kirstine, gift med gdr. Carsten Riemann, søn af pastor Riemann. $31/_{1}$ 1919 tog Andersen sin afsked.

Også han var en meget dygtig og afholdt lærer, særlig kendt som regnelærer. Om ham vidner et lille skrift »Mindeord«, der er samlet og udgivet af Torben Klinting. Tillige var Andersen en mand med en betydelig karakterstyrke, og han ejede en stilfærdig elskværdighed. I Sparekassen kom han også til at afløse A. Sørensen og blev senere meddirektør. — Den sidste aften, ægteparret var sammen, blev deres guldbryllupsdag. Da var de genstand for stor hyldelse, fru Andersen var syg under festen, men skjulte det. Dagen efter måtte hun på sygehuset og blev opereret. Den følgende søndag, da Andersen ved middagsbordet havde bedt:

»Velsign vort hjem, velsign vort bord,
velsign den hele faldne jord!«

stammede han, talte om, at det blev mørkt og spurgte: »Hvad er der sket?« — En hjerneblødning havde ramt ham. $9/_{7}$ 1930 døde han. Hans enke døde $3/_{9}$ 1935.

Efterfølgeren, *Christian Marius Clausen*, vandt ligeledes snart børns og forældres hengivenhed og taknemlighed. Han er søbo og blev født 31. jan. 1889 i Ærøskøbing, søn af skipper Hans P. Clausen og hustru Magdalene, tog 1910 lærereksamen fra Skårup, var derefter vikar eller hjælpelærer i Ræhr, Gyllingskov, Fredericia, Julianehede og blev fast ansat i Testrup, pr. Hillerslev og i juni 1919 i Nr. Nebel og tog afsked 31. jan. 1954. Clausen er en udpræget naturelsker og -kender og en glimrende jæger. Betegnende nok flyttede han efter at have taget afsked

Jeppe Andersen

ud i klittens storladne natur i Bjerregård mellem hav og fjord. Han er en stor sportsmand, klarede sig således pænt som bjergbestiger i Alperne i selskab med tyrolere. To gange har han været i Tyrol, to gange i England, to gange i Lapland, en gang i Rusland foruden rejser i Tyskland og Norge. Han var gift med *Anne Marie Knudsen*, født ²⁰/₁₂ 1887, død 1945, datter af muremester H. Knudsen og hustru, Ovre på Fyn. En søn er førstelærer i Henne, og en datter er gift med en læge.

Gunnar Lundsgaard Jørgensen er født ¹⁶/₆ 1907 i Rønninge, Østfyn, søn af gdr. Jørgen Jørgensen og hustru Kirstine Pedersen, dimitteret fra Langs seminarium 1936, derefter lærer på Bramminge efterskole og kommuneskole, lærer i Nr. Nebel oktober 1938, gift i juli 1939 med lærerinde *Oline Døssing*, født ⁵/₁ 1910, datter af gdr. N. Døssing og hustru Mathilde Lisberg, Elsborggård ved Rødkærbro. ³/₃ 1945 blev L. førstelærer i Millinge ved Svanninge og ⁷/₄ 1954 efter opfordring i Nr. Nebel. Hans hustru døde ¹¹/₁₁ 1951. Hun havde været lærerinde på realskolerne i Bjerringbro og Nr. Nebel. I ægteskabet er der 3 børn.

Ca. 1830 brændte det gamle skolehus. Om det digtede Mads Nissen i Sædding (død 1901):

»Vesten kirken lå en hytte,
— så de gamle har fortalt, —
der de unge kom at lytte,
thi den blev en skole kaldt.
Mur var lav, blyvindver små,
sadder op om muren lå').
Simpelt var det, vil man finde,
lunt måske dog nok derinde.

Tiden gik, så hytten brændte.
Kælling'') fyred jo for stærkt.
Sådan denne skole endte.
Bygge ny blev sat i værk«.

Man byggede kun skolelokaler, da degnen privat ejede et hus. Senere byggedes nogle fag til til beboelse. 1830, da hver af de to sogne fik sin degn, havde det gamle degneembede følgende indtægter: Af Nebel 4 skp. rug, ⁴⁷/₈ td. byg, af Lydum ³¹/₄ td. rug. Offer og accidenser 80-100 dl., til Kolding skole svarede ¹¹²/₅ rd. Degnen havde 4 td. land med hede og mose udlagt ved udskiftningen. Desuden fik han 4 sk. af hver td. af sognets 162 td. hartkorn samt lysepenge af Nebel kirke 3 rd. 2 mk. Da skolevæsenet ordnedes 1830 tillagdes yderligere

') Omkring de lerklinede bindingsværkshuse lagdes om vinteren hedetørv eller græstorv til vindueshøjde for at lune mod kulden.

'') Antagelig en »skolekone«, en enligt stillet kvinde, som boede i et lille rum i skolen, fyrede, holdt rent og tørrede børnenes våde tøj.

et stykke af præstens jord. Stampe oplyser, at 1850 var indtægten 6 td. rug, 10 td. byg in natura og 15 td. byg efter kapitelstakst, kirkesangerlønnen 10 rdl., offer og accidenser 50 rdl., desuden æg og mælk til ost samt 192 lispd. halm, 128 lispd. hør, 240 snese klyne, 240 snese tørv. »Embedet kan således ikke henregnes til de store, men er dog altid et anstændigt levebrød, og der er kun een skole med ca. 50 børn«.

Skolehuset klarede det så til 1861, da der atter rejstes en ny skolebygning. Mads Nissen digtede en sang til dens pris, også ved indvielsen af de senere nye skoler i 1894 og 1940 var der digtet festsange. I adskillige år indtil 1845 var Per Skrædder (Peder Nielsen, Præstebye, død $28/4$ 1875, 86 år gammel) vinterlærer for de små. »Ja, »de store« og ham priste for den hjælp, han dem beviste«, skrev Nissen.

1887 var børnetallet blevet så stort, at det var nødvendigt at ansætte en *andenlærer*. Den første blev A. Sørensens søn *Søren Sørensen*, født $10/9$ 1848 i Ådum. Efter at have været på seminariet uden at have taget nogen eksamen var han vinterlærer flere steder på egnen. Fra 1880 var han tillige gårdmand. Fra faderen havde han arvet en levende interesse for Venstres politik. Han blev formand for Vardekredsens Venstreforning, og 1890 valgtes han som kredsens folketingsmand, og stadig opnåede han ved hvert valg et langt højere stemmetal, end der blev hans modkandidater til del. 1915 stillede han sig sidste gang. Han var ikke blandt dem, der ledede den store politiske udvikling, men han var en trofast og dygtig repræsentant for sin egn, altid rede til at arbejde for dens og enkeltpersoners ve og vel, enten det gjaldt erhvervsmæssige eller åndelige spørgsmål. »Han havde politiske modstandere, men sikkert få eller ingen uvenner. Hans åbne karakter, hans grundfæstede hæderlighed og fredsæle væsen gjorde ham afholdt overalt«, hed det ved hans død $13/4$ 1923. Han var formand for Varde-Nr. Nebelbanen og bestyrer af løvsørebrandkassen fra 1894. Han var gift med *Elisabeth Bloch*, født $25/4$ 1853, datter af gdr. Jonas Bloch, Henne. En søn fik gården, men døde tidligt, en anden søn var overbanemester Bloch Sørensen, Nebel, en datter er gift med højskoleforstander Kvåle, Norge, og den yngste datter er gift med møller Jacob Hübschmann.

Som folketingsmand måtte S. Sørensen holde en række vikarer i skolen, den første var *L. Kjær*, senere postkører, derpå *O. P. Jensen (Elmgaard)*, kaldet »gamle Jensen,« fordi han var her forholdsvis længe, 1890-1901. Han blev senere lærer i Vrenderup. Efter Sørensens afgang $31/12$ 1913 kaldedes *V. A. Hansen*, f. $23/6$ 91, dim. 12, allerede $1/9$ 15 forflyttedes han til Lønne (senere Harre og Frøstrup), hvorefter *A. Harboe Andersen* blev kaldet, f. $17/9$ 91, dim. N. Nissum 1912, senere førstelærer i Gandrup.

1919-23 *Karl Johan Rungø*, f. $\frac{8}{6}$ 93, dim. Neksø 14, forflyttet til Kallehave, nu amtsskolekonsulent på Bornholm.

Anders Christian Søndergaard, f. $\frac{15}{2}$ 89 i Tim, søn af mejeribestyrer A. Søndergaard, senere gdr. i Ty, og hust. Marie Madsen, dim. Gedved 1914, efter et par vikariater var han lærer på Landerupgård i godt 7 år, kaldet hertil $\frac{1}{9}$ 23, gift med Agnes Jensen, gårdmandsdatter fra Lolland, død 1931, gift 2. gang med Ellen Rasmussen, gårdmandsdatter fra Grundfør ved Århus. Søndergård, der er blevet særdeles afholdt både som lærer og som menneske, tog afsked 1956, er endnu bibliotekar, hvad han har været siden bibliotekets oprettelse 1925.

1956 *Ejvin Holmen*.

Da den ny skole toges i brug 1894 var der to lærerindeembeder; lærerinderne ansattes for et år ad gangen. For I-II kl. var det *Marie Sand*, der var ueksamineret, 1901 blev det til et forskolelærerindeembede, stadig med frk. Sand. Hun flyttede 1902, og *Agnes Lauridsen* antoges. Hun er f. $\frac{11}{3}$ 75, dim. Lang 02 og døde 39. Hun efterfulgtes af frk. *Søgaard* og frk. *Rasmussen*, der hver var her en kortere tid. 1947 *Ane Marie Jensen*, f. i Sædding $\frac{8}{3}$ 97, dim. Lang 21, lærerinde i Vittarp, Stundsigt og over 25 år i Holsted. Hun døde 1955 og efterlod sig, ligesom frk. Lauridsen, det bedste minde. — 1955 *Margit Nielsen*, datter af gdr. Bollerup Nielsen, Henne, tidligere lærerinde i Krusbjerg.

Det andet lærerindeembede var besat med frk. *Vibeke Rindum*, realeks. fra Tarm, senere gift med lærer Vinten, Lønne. 1901 omdannedes embedet til et fast lærerindeembede, hertil antoges frk. *Thora Mouridsen*, skønt hun kun var forskolelærerinde, dim. Vejle 1899, f. $\frac{20}{2}$ 75, datter af lærer Mouridsen, Velling. Hun blev meget afholdt, men måtte 1915 tage afsked p. gr. af tuberkulose. Er nu på De gamles Hjem i Velling. Hun efterfulgtes atter af en dygtig lærerinde *Anna Hedevig Mouritzen*, f. $\frac{25}{3}$ 87 i Tarm, dim. Horsens 1912. Hun døde pludselig 1945. Herefter antoges fru *Helga Jensen*, tidligere forskolelærerinde i Dyreby, gift med gdr. Carl Peder Jensen, Vadgården.

Endnu før den nye skole var indviet, blev den 1939 taget i brug, da der i 38 var oprettet et nyt lærerembede, besat med lærer *Lundsgaard*, der 45 afløstes af *Hjortshøj*, der var her et par år, hvorefter *Ove Petersen*, dim. Haderslev 44, var her til 54. Herefter kom fru *Ruth Bloch Nielsen*, f. i København, dim. fra Zahle, gift med forvalter Kaj Bloch Nielsen.

Desuden blev her 1909 atter oprettet et vinterlærerembede. Den sidste, der var her i over 10 år, var *Wilhelm Andersen*, der flyttede til Arden.

Efter et forslag af lærer Andersen i 1897 knyttedes to private fortættelsesklasser til skolen, så børnene derfra kunne optages i næstældste

klasse i Tarm, en ordning, der praktiseredes, til Nr. Nebel selv fik *real-skole*. Om denne og om *Teknisk skole* se under Stationsbyen.

LYDUM SKOLE. Efter at major Blome havde funderet skolevæsenet, blev Lydum, som vi har set, et springbræt for de tre første lærere til degneembedet. *Søren Colding* var her ca. 1740- ca. 1756, *Laust Christensen* ca. 1756-1781 og *C. Lauridsen* 1781-96. Derefter blev *Laust Amorsen* skoleholder. Han var f. 1760 i Holstebro, søn af Amos Jensen, og døde $^{10}/_1$ 1848. Han var husmand på Lydum birk og gift med Dortea Sørensdatter, f. 1761, død $^{21}/_3$ 1846. Han har været lærer til ca. 1830, da han afløstes af sønnen *Søren Lauridsen Amorsen*, f. 1801, døbt $^7/_1$. Efter den ny skoleplan byggedes lærerbolig, og Amorsen blev kirkesanger. I 1857 byggedes 4 fag til skolen og mere jord blev købt. Amorsen var gift med Oskild Severine Thomsen fra Henne, f. 1801. Han var streng og slog hårdt. På hans gamle dage kom sanginspektøren. — »Jamen, børnene synger jo som himlens frie fugle!« udbød denne. »Ja, Gud give, vi sang som himlens fugle,« svarede den gamle. Ved en visitats 1869 fandt biskop Balslev skolens tilstand utilfredsstillende. Amorsen søgte da om lov til at få en hjælpelærer. Det blev J. Velleius Poulsen fra Grimstrup. Der var dengang to klasser med hverandendags skolegang sommer og vinter, men med mange forsømmelser om sommeren. Det blev da ændret, så de store gik to dage ugentlig om sommeren og 4 om vinteren, og de små omvendt. 1880 gik man over til hverdags skolegang om vinteren, sådan som det længe havde været i Nr. Nebel, og fik en *vinterlærer*. Den første var *Eske Eskesen* fra Lyne. En søn af Amorsen blev overlærer i Haderslev, en anden lærer i Nordby på Fanø, og en datter var sindssyg.

Efterfølgeren var *Frederik Kristian Møller*, født i Varde $^{30}/_{10}$ 1843, søn af skomager F. K. Møller, dim. fra Jelling 1866. 67 blev han lærer og degn i Varde landsogn og blev kaldet hertil $^{20}/_{10}$ 1871. Han var gift med Marie Steffensen og havde flere børn, blandt hvilke en søn blev lærer i Henne. Møller var kundskabsrig og flink, men han havde et dårligt syn og magtede ikke at holde disciplin. Engang løb han til moro for en stor del af sognet efter en flok får i den tro, at det var skolebørnene, som ikke ville komme ind efter et frikvarter. Han blev til sidst nødt til at søge afsked, som han fik $^1/_1$ 07. Han flyttede til Varde, var en tid kordegn i Esbjerg og døde i Varde 1914. Her i Lydum holdt han en tid hjælpelærer.

Lars Frederik Nielsen, f. $^{11}/_3$ 1871 i Sneding møllegård ved Skelskør, dim. 1897, lærer i Møldrup og i Hvingel i He. I Lydum var han 1907-13 og forflyttedes til Sværdborg på Sjælland og døde ved juletid

1924. Han var gift med en gårdmandsdatter fra Hvingel, Maren Andersen, f. $\frac{4}{12}$ 79. Hun døde her $\frac{11}{10}$ 1911.

Niels Christian Marinus Pedersen, født $\frac{24}{6}$ 79 i S. Bork, søn af gdr. J. Pedersen og hustru Jensine Jensen, dim. Ribe 1906, blev ansat her 1913 og døde $\frac{30}{7}$ 1940. Han var gift med Hermanine Thomsen, datter af gdr. N. C. Høj Thomsen og hustru Ane Margrete Kristensen, Filsø O. Pedersen var en dygtig og samvittighedsfuld lærer, navnlig var han kendt som geografi- og skrive­lærer. En søn er ansat i Varde bank, en datter er gift med efterfølgeren.

Lærer N. C. M. Pedersen

Hans Jessen, der er født $\frac{8}{1}$ 1906 i Lundtoft, Klipleve sogn, søn af gdr. Jørgen Jessen og hustru Mette Marie Clausen, dim. Gedved 1935, var efter nogle vikariat­er lærer på ungdomsskolen Sønderhav, i to vintre, 38-40, vinter­lærer her og førstelærer $\frac{1}{11}$ 40.

1915 byggedes ny skole og lærer­bygning, og 1916 besattes et nyopret­tet *forskolelærerindeembede* med *Maria Sørensens*, f. $\frac{1}{1}$ 1888, dim. Varde 1913 og forflyttet til Lunde 1922, og $\frac{1}{9}$ samme år ansattes *Karen Pedersen*, f. $\frac{21}{11}$ 1897, dim. Lang 1921.

1923 oprettedes et vinterlærer(inde)-embede, hvor forskellige har virket. Det omdannedes 1955 til et fast lærerindeembede, og skolen fik 4 klasser. Det nye embede blev besat med fru *Era Jessen*, lærer Pedersens datter og gift med lærer Jessen.

Der har i kort tid været to *privatskoler* i sognet, den ene i Rærup i 1840'erne. Ved en visitats 1843 fandt biskop Tage Müller skolens 6 børn særdeles vel undervist i alle befalede undervisningsgrene og desuden i sproglære, geografi og fædrelandshistorie. — Senere fik misfornøjelsen med lærer Mollers undervisning en kreds af forældre med Thue Hansen i spidsen til at oprette en lille privatskole med lokale i mollen. Blandt lærerne var O. P. Skousen her i to vintre 95-97.

FÆLLESSKABET

Indtil udskiftningstiden i slutningen af det 18. århundrede levede sog-
nenes beboere under fællesskabet. Det vil ikke sige, at de ejede den
dyrkede jord i fællesskab, men at man i hver landsby drev jorden på
samme tid og rettede sig efter videns bestemmelser, og hvad der blev
vedtaget på grandestævne, og tillige at man ved en omrebning måtte
finde sig i at få sin jord tildelt helt andre steder end før.

Agerjorden lå i lange, smalle strimler spredt rundt omkring mellem
andre gårdes på byens marker og ofte også på andre byers marker. Nr.
Nebel, Præstbøl, Hundhale og Bolkær udgjorde et fællesskab, det stør-
ste i Vester herred; det omfattede i 1688 23 gårde med 288 td. land
og 103 td. hartkorn.

Som et eksempel på, hvordan agrene kunne være fordelt til en min-
dre gård skal vi nævne en gård i Rærup (II). I Østergårdstægt, der
strakte sig i syd-nord og lå mellem Bredlandstægt og Østergårds dige
og havde 74 agre, havde gården den 6., 7., 8., 9., 15., 28., 34., 44., 45.
og 62. ager. I Bredlandstægt med 40 agre havde den den 36., i Fol-
agertægt med 69 agre den 15. og 43. ager, i Siig agertægt med 46
agre den 18. og nok et stykke, i Korp hedetægt med 31 agre den 2.,
10., 31. og 32., i Hioberristægt med 43 agre den 24. ager, i Halløs-
tægt med 34 agre den 2. og 31., i Brødlandstægt med 46 agre den
14. og 17., i Wiffue hedemark, der strakte sig øst-vest, og hvis østside
grænsede til Lundtarp (Sdr. Tarp) mark og med nordenden til Lydum-
gårds tægt med 55 agre, nr. 37 og 38; ved gården var der en ind-
diget toft med 4 agre og for gården en kålhøve 62 alen lang, $40\frac{3}{4}$
og $32\frac{1}{4}$ alen i enderne. Agrenes længde varierede fra 90 til 605 alen,
i reglen kilede de også; de fleste var delt i to, ja en enkelt i 4 styk-
ker. I Gadeeng var der et engstykke til $\frac{3}{4}$ læs hø, i Lukkrog 4 stk.
til $1\frac{9}{16}$ læs, i Harhol 3 stk. til $\frac{3}{4}$ læs mosehø, i Krasborre 1 stk. til
 $\frac{1}{2}$ læs godt hø, og ved Vadet 1 stk. til $\frac{1}{2}$ læs mosehø.

Agrene kunne være *indstenede*, idet skellene var afmærkede med sten.

Tilfældigvis ved vi, hvordan det gik til, at Bolkær fik sin jord indstønet. Anledningen var den, at Sædding grander i 1617 kom i tanker om, at de ville have sat markeskel. 3. okt. klagede J. Christensen på egne og bymænds vegne på tinget over, at de ikke vidste ret markeskel og »frameskede«, om nogen havde sandemænds brev på, at der tidligere var gjort markeskel. Sandemændene, en slags nævninger, skulle nemlig »ride markeskel«. Da ingen kunne fremlægge breve, lod han 31. okt. sagen gå videre, men allerede næste tingdag tilbød han »de danemænd« i Nebel, Bolkær og Præstbøl, at hvis de ville love ikke at drive eller grave i Fere ager, hvad de også selv ville afholde sig fra, indtil lensmanden Alb. Skeel selv kom på åstedet, ville de ikke kalde på sandemændene. Det lovede Nebel og Præstbøl mænd, og ligeledes at de ville holde, hvad Alb. Skeel fandt »tholig og ret«.

Det er åbenbart dette, der får Bolkærmændene til samme dag at kalde på »12 ejere«^{*)} til at indstøne Bolkærs jorder. Forud var der gået et omfattende stævningsarbejde. Der var givet varsel for Riberhus, for Lundenæs' port, for Agerkrog, Skrumsager, hr. Ole Clausen i Bork, for hver mand i Løftgård og Dybvadsgårde, for Frøstrup port for velb. Mogens Kaas, for Lydumgårds port for velb. Chr. Krag, for Hennegårds port for velb. fru Christence Staverskov, endvidere i Allerslev, Bahl, Rærup, Lydum, Sædding og Præstbøl, i Kolle, Stausø, Henneby og Kirkeby, altså for alle ejere og fæstere, hvis jorder berørtes af indstøningen. Sæddingmændene tilbød da, at hvis der blev sat markeskel mellem Sædding og Bolkær, skulle det ikke hindre Bolkærmændene i at bruge deres ager og eng i Sædding, som det var brugt af arilds tid. Men Bolkærmændene holdt på deres. Senere hævdede J. Christensen, at der ikke måtte »stedes fylding på ejermændene«, før Bolkær beviste, hvor jorden lå. P. Nielsen i Bolkær svarede, at deres lavhævder og adkomstbreve var brændt, da S. Christensens salsbrændte, og derfor forårsagedes de til at lade jorden indstøne.

De 12 ejermænd blev så udnævnt, heriblandt J. Christensen i Sædding selv. Det tog dem to dage at indstøne jorden, og 14 dage efter aflagde de synet på birketinget, Jorden var dem påvist af de to gårdmænd. »Først indstønedes vi en ager vesten i Agerjord, C. Gjødesen i Sædding hans ager på vester side, P. Christensen i Sædding hans ager på østerside, indstønedes vi en ager i Agerjord imellem Th. Barfod i Sædding hans ager på vester side, A. Nielsen ibidem hans ager på østerside«, og således fortsattes der med at nævne agre og rensmand på begge sider. Der var ialt 7 agre i Agerjord, 1 kaldet Pugager, 2 i Sædding

*) Selvejere, men da de nu var vanskelige at skaffe, blev det 12 andre »gile mænd og gæve«, ligesom når der gjordes lavhævd (ejendomsdom).

tofter, 2 på Brendstoft, 3 på Sædding nørmark og på Rærup mark, 2 på Hyberris, 1 på Sønderager, 2 på Rærup mark og 1 på Foldager. Gården havde 26 enge, som indstenedes. De beskrives på følgende måde: »En eng i Nørkierd, Th. Barfod ibidem deres eng på nørside og J. Christensen i Nebel hans eng på sønderside og ligger til Gammel Å med vesterenden og til Øgend med østerende; indstenede de en eng i forne Nørkierd, som er en Andis eng for nørender på Søkieid og satte 3 sten i den sønder side imellem J. Christensen i Sædding, Th. Barfod, P. Christensen og Ib Jensen ibd. deres eng og to sten i nørside mellem Bolkær eng og Dybvadsgårds eng og ligger med vesterende til C. Gjødesen i Sædding og A. Nielsen ibd. deres eng.« På tilsvarende måde beskrives de øvrige enge, nemlig 2 i Nørkær, 3 i Tværkær, 3 i Havremed, 2 på Langlod, 1 på Grobeng, 1 i Agerbo, 1 i Hylorumkier, 1 i Brendsig, 1 i Sædding Langeng, 7 i Bolkæreng, 1 ved Jordbro og 3 i Balle. Alle både agre og enge forsynedes med 4 sten i hjørnerne og »ellers flere efter lejlighed,« ved en enkelt endogså 8.

Også andre gårde havde jorderne indstenede eller en del af dem. Alligevel kunne bjergsomme naboer let komme til at pløje en fure eller to over skellet. 1599 var der syn på V. Bolkæragre i Nebel mark, da var der pløjet to furer fra Jep Olsens agre og til Jes Niensens. 1615 var det atter galt i Nebel, da var Maren Jepes andetager pløjet »inden stien.«

Undertiden glemte man, at den ene villighed er den anden værd. I 1648 flyttede J. Jensen i Hundhal sit led, hvorved det kom til at genere H. Sørensen. Straks pløjede han nogle vejspor og omgravede en gangsti, J. Jensen havde haft over marken. J. Jensen mente, det var ulovligt, men H. Sørensen vedkendte sig ageren, »indtil det bliver ham lovligt afvist med sten og stage,« men han tilbød naboen den sædvanlige kørsel, hvis han ville flytte leddet tilbage.

Her var ikke trevangsbrug, men *græsmarksbrug*. Byernes marker var nemlig delt i tægter, undertiden kaldet vange, indeholdende et forskelligt antal agre. Nebel havde 7 tægter, Præstbøl havde jord i de 6, i den 7. havde kun Nebel og Hundhale agre. Præstbøl havde ligeledes 7 tægter. Næsten alle agre i de 4 af disse tilhørte Præstbøls egne gårde. I de to tægter, Sønder og Nørrekirkeagre, ejede folkene i Bolkær og Hundhale mange. Af en anden af Præstbøls tægter, der hed Bolkær Hedetægt, og som havde 61 agre, tilhørte de 33 Bolkær. Sammenholdes dette med oplysningen om Bolkærs indstenede agre 1617, ser vi, at denne hedetægt må være opbrudt af hede mellem 1617 og 1688, og at Bolkær har taget broderparten.

De udyrkede arealer, heder, moser, grønninger, der gav heden værdi som overdrift for kvæget, var i fuldkommen fællesskab. Her var ingen

lodder, som nogen kunne kalde sin egen, og denne overdrift kunne godt være fælles for flere byer, hvorfor det vil være rigtigst, at det får navnet *overdriftsfællesskab*. Et sådant fandtes for Frisgård, Nr. Lydum og Viumgård. 1562 toges der tingsvidne på, at kreaturerne fra disse gårde i Lydum sogn altid havde gået i fri fælling med Viumgårds hjord indtil Viumgårds indlagte toft, og desuden havde det i moser og kær altid ligget i en fri fællig ind til Viumgård, og der havde aldrig været ført kæremål derover.

Da hede og overdrev lå i det videste fællesskab, havde man ikke lov til at dyrke hede op. Derved gik man jo de andre for nær. Alligevel prøvedes der stadig på det, og undertiden gik det godt, som vi så med Bolkær hede.

Det gjaldt navnlig om at finde den rette balance, så den ene ikke tog mere end den anden. Det fremgår af en sag fra Kolle 1622. Her havde H. Karlsen opbrudt et stykke hede for enden af sine tre agre. Det fandt naboen var for meget. Karlsen tilbød da, at hvis han ville opdyrke jorden for sine 3 agerender, ville han bytte med ham. Naboen N. Sørensen svarede, at hvis han ville bytte med al den jord, han havde opbrudt siden N. Sørensens far opdyrkede et stykke, ville han gerne bytte.

Man kunne også udvide sin eng ved at indelukke af forten (overdrevet). Således klagede H. Sørensen i Bolkær over, at Jep Jepsen i Sædding havde indelukket et stykke 10×35 skar mellem sin gård og Bolkær. Ligeledes havde P. Jensen i Præstbøl ladet indhegne et stykke. I det hele taget foregår der i 1600 tallet indtil svenskekrigene et meget betydeligt nybrud på hele egnen.

En særlig langvarig og forbitret strid førte neblingerne med Lønnesognerne, i hvis sogn sandflugten dengang ødelagde store arealer, ja fordrev visse folk fra hus og hjem. Det er da forståeligt, de søgte at finde erstatning mod øst. 1597 lod Nebel afholde syn over et sted mellem Nebel og Lønne. Der var nylig opbrudt en ager af hede og forte og herpå bygget et hus. Det var den noksom bekendte Lønnepræst Jens Rusk, der 1611 brændtes levende for trolddom, der havde opført huset. Antagelig er han blevet nødt til at nedbryde det og lade ageren springe i lyng.

Men flyvesandets liglagen bredte sig stadig videre. I året 1600 havde S. Christensen i Lønne flyttet sin gård, 3 huse, ud i forten mellem Nebel og Lønne til randen af kæret og havde opdyrket 3 snese skar og i kæret $5\frac{1}{2}$ snes skar og sået korn i $3\frac{1}{2}$ snese og i en stor ager. Nu er han nok blevet dømt til at nedbryde husene og opgive markerne, så de atter kunne ligge »under fæfod, horn og hov.« – Så gik der en række år i forholdsvis fred. Imidlertid er Lønneboernes tørvemoser begravet i

sand, så de gravede alle deres tørv og klyne i forten mellem Lønne og Nebel, men ganske vist på en sådan måde, at det kunne genere neblingerne temmelig meget. 1647 fandt et syn ikke mindre end 7 snese klynepytter! Neblingerne anlagde sag: der var gravet dem »til trængsel og skade på deres fægang, så intet kreatur kunne gange der uden stor fare.« Lønneboerne hævdede, at de kun havde gravet »til fornødenhed,« da de ikke havde andetsteds at grave. De tilbød at lade sandemænd udskifte arealet af overdriftsfællesskabet, så der blev sat skel, og hver by fik sit. Det ville Nebelfolkene ikke, og fællesdriften fortsattes.

Da begyndte nogle Lønnefolk ligefrem med magt at fortrænge neblingerne. De jog Nebel fæ bort. 1654 anlægges Nebel sag. De beviser, at der er overdriftsfællesskab: Nebel og Lønne kreaturer har græsset i kærret indtil Lønne toftediger, »og samme kær har altid ligget udi et frit, fællig kær,« også det stykke, to lønnemænd havde indhegnet og jaget kreaturerne af. 1656 tog Nebel syn over kærret, »der var brugt med høle og rive nu i dette år. I syd-nord var det 5¹/₂ snese skar langt og i øst-vest 6 snese.« Samtidig fortsætter lønnerne med at jage kreaturerne bort. Lønne fører vidne på, at de gennem 40 år havde gravet tørv i den fælles forte og vedkendte sig den som fælles, indtil det bliver dem »adskilt med sten, stage og markeskelgang«; men for højbjergningen og for at have jaget Nebel dyr bort oversvør sandemændene dem en fuld vold.

De sandhærgede Lønnefolk havde også opbrudt hede til kornland, og det havde Nebel ligeledes. En måneds tid efter dommen tog Houstrup syn, denne gang over 60 agre sønden Nebel vase foruden stykker og stumper der i nærheden, »som nylig var opbrudt«, og som lå mange skar nærmere Nebel end Lønne. Desuden havde lønnerne opbrudt jord ind mod Houstrup tofter. Antagelig er både Nebel og Lønne blevet dømt til at opgive nybrydningen og atter lade det springe i lyng eller i forte. — 1652 havde lønnerne gravet sadder i Trankær. Det var oplagt tyveri, da de ingen retlighed havde i dette kær. Ganske vist hævdede de, at det havde ligget i fællig med Houstrup de sidste 30-40 år, og da Lønne vist lå i fællig med Houstrup, havde de fundet en slags adkomst deri. Men Nebel beviste, at der i ældgammel tid var sat *markeskel*. De havde et dokument, der viste, at 1564 lørdag før Sct. Bertolmei dag kundgjorde sandemændene på Vester herreds ting, at de »tilforn gjorde markeskel mellem Nebel mark og Houstrup mark, mellem Lønne og Houstrup, da satte de sten på Nechels bjerge som skelsten mellem de tre byer og svor fra den sten og til Vester haffs mark at være ret skel«. Stenen forsvandt forøvrigt efter få års forløb, så med L. Barfod som tingholder udstedtes 1574 et tingsvidne om, at C. Christensen i Nebel havde lyst efter sandemandsstenen på Nechels bjerge,

som var skelsten mellem Houstrup og Nebel og mellem Nebel og Klin-ting, men den var borttagen. Lønnefolk dømtes nu for at have gjort uret. — Når man tænker på, hvor store strækninger udyrket jord, der da lå mellem landsbyerne og disses små opdyrkede tægter, synes man, det er en hård fremfærd mod Lønne. Men bonden stod stejlt på sin ret og fandt det som en ære og pligt at værges sin jord.

Det var også galt andetsteds. I Kolle var der 1634 sydvest for byen rejst to jordhuse, og ved det ene var der indelukket $7 \times 2\frac{1}{2}$ skar af forten, og mellem Nebel og Houstrup var der 1617 rejst et hus.

Der var endnu et sted, hvor man kunne gå fællesjorden for nær, nemlig bygaden, den grønning ved hvilken gårdene og husene lå, og som var indhegnet med diger, bygninger og led. 1622 havde Maren Nielsdatter i Nebel flyttet sit hus $3\frac{1}{2}$ skar ud på gaden, og ved P. Christensens huse var indelukket $3\frac{1}{2} \times 8\frac{1}{2}$ skar »gad forte« til huset — antagelig med en lejeafgift til P. Christensen. Han dømtes da til atter at udlægge det »under horn og hov« (til græsgang). 1633 er der atter rejst et gadehus ved Nebel og anlagt en kálhave. Kirsten Jensdatter blev forbudt at bo i det. — 1597 havde flere i Hundhale og Frøkærmanden udvidet deres »obeltoft«^{*)} med nogle agerender. Det medførte en rets-sag, for tofterne var uden for fællesskabet og måtte ikke forøges på dettes bekostning.

1656 var det galt med en lykke på Sædding gadeforte, og et stykke af et dige ved Storgård var fjernet; nu krævedes det opsat påny. 1662 var der syn på Nebel gade. L. Povisks fuldmægtig fra Skrumsager påviste et dige mellem C. Pedersens sals og hans kálgårdsdige i Katrebel; der var fjernet et stykke. Endvidere så man to jordhuse, 1 tørveklod, 1 heste-, 1 stak- og 1 kalvehave, som nyligen var sat på fælles forte og stod 3 skar uden for den rette vej. De er selvfølgelig dømt til at flyttes tilbage igen.

Det må være tilstrækkeligt til at vise, hvordan nid, misundelse og blind rethaveriskhed gang på gang spændte ben for udvidelser og fremskridt under fællesskabet, men også at fremskridtene trods alt foregik, når krig og andre ulykker ikke rasede.

Viden var en lov eller en vedtægt om, hvordan man skulle forholde sig over for en større eller mindre del af det, der angik alle i landsbyen. Vide betyder straf, og derfor var det også fastsat i den, hvor meget man måtte bøde, hvis man overtrådte bestemmelserne. Man har sagt, at det tyndtbefolkede Vestjylland ikke havde et så omfattende fællesskab som det øvrige land. Men det passer ikke. Også her finder vi fællesskabet og dets vider fuldt udviklet.

*) Åbolstoft er et jordstykke, der hører til en nærliggende bolig.

Første gang, jeg har fundet en vide omtalt fra sognene, er 1. aug. 1600, og da kan vi se, at den allerede har eksisteret i tiden forud. Nævnte dato »fordelte« (stævned) C. Christensen i Nebel nemlig S. Jepsen i Kiern, C. Skrædder ibidem, Jep Olufsen i Nebel, Ester Nielskone, Eske Nielsen, Jep Persen, Jep Nielsen og N. Persen ibidem samt N. Knudsen i Hundhale »for vide og vedtægt, de ikke har holden«. Han vil have, de hver skal bøde 1 td. øl til granderne og hver 1 dl. til deres husbond, fordi de har tøjret deres køer i Bolkær enge imod bestemmelsen i viden. C. Christensen har sikkert været bylavets oldermann, ham, der ledede bystævnet og førte »videstokken«, hvor der blev skåret en skure for hver forseelse.

Kolle fik en ny vide 1609. Under den 28. juli viser tingbogen følgende: »Hans Kalsen i Kolle, Christen Kaelsen, Christen Jepsen og Søren Madsen ibidem de stod for tings dom og forpligtede dem, at de ikke skulde grave grøn jord, flautørre eller breed thøre fra Christen Kaelsens haugeds dyge og til Klage eng, eller imellem Kolle ager og eng. Huem som der fandtes emodt at giøre skal give til sin husbond $\frac{1}{2}$ dl. og til grander 1 dl. og for huer breedthør bødes 1 sk. for, og huo som vil grave op under Kolle agger ender, han skal grave for sin egen agger ender og tyre for sin egen agger ende, huem derimod findes at giøre skal dermed have forbrøt 1 mark danske til den, hvis ager han graver eller tyrer for, og huilke mands øyg, for [får], svin, gies eller andet femon, der gør nogen skade i eng eller korn, da skal to af granderne thet vurdere, og den, hvis femon skaden gjorde, betale skaden, førend korn eller hø kommer i hus, eller dieles der for som anden gæld. Huilcke mandt, der vil tyre emellom redt i kornet, han tyre på sin egen redt, til stoberne bliver lest. Huem som giver nogen mand lov at grave tørv i Kolle mark eller dennom der at afføre, skal bøde derfor til husbond 3 mark, til grander en god tønne øll«.

Skriveren har ikke været særlig drevet i bogstaveringsens kunst. »Redt« er nok agerrenen, der kunne være en favn bred, så der til nød kunne tøjres på den; »lest« er vist en skrivfejl.

1623 fik Præstbøl en ny vide. Hr. Peder Høst har været den drivende kraft. Han stævned Jep Christensen i Præstbøl til V. Herreds ting, fordi han ikke ville forsegle viden, som flesteparten af de Præstbølmænd havde forsegle, samtidig stævned han C. Poulsen, der skulle betale bøder, fordi han ikke havde madet hyrden som de andre bymænd. Begge lovede at gøre, som præsten ønskede.

Ellers er 1633 det år, da man især arbejder med vider. Det var både i Nebel, Præstbøl, Sædding, Bolkær og Bork mærsk. Tre Nebelmænd og Morten Christensen i Sædding ville ikke forsegle; de havde ikke gi-

vet deres samtykke, hævdede de. Men de fleste Nebel sognemænd havde forseglet. Det, som det navnlig drejede sig om, er et kær ved Bolkær, som man vil indtage som agermark og udstykke, så hver mand får sin lod. De fire stævnes da til birketinget, og det vises, at de selv havde været med til at skifte jorden, og at det dengang »blev straks opskrevet, hvor enhver deres lodskift faldt. De andre Sæddingmænd mente, det var Sædding bymænd til stort gavn både på deres kornsæd og græsning, om samme jord var pløjet og stod med korn«. Mændene er sikkert blevet dømt til at underskrive.

1641 fik Sædding en vide. Den lyder således:

»Vi efterskrevne Jøren Christensen i Seding, Eske Hansen, Ane Christens, Maren Jepes, P. Jacobsen, Morten Christensen, Gøde Christensen, Anders Nielsen, Peder Hansen, Mads Pedersen, Christen Madsen, Stramme Simonsen, Jens Christensen og Christen Nielsen, alle boendes i forne Seding, gårdmænd og bolsmænd, gør vitterlig for os og vore efterkommere, at eftersom vi haver betænkt den store vanære og fortørnelse, som først Gud allermægtigste sker, og hvilken stor skade og fordring [fordærv] os selv med usamdrægtighed, da på det sligt måtte afskaffes og Guds rådig gave hos os måtte holdes udi tilbørlig agt og ære ved god lov og flittige tilsyn, da have vi endrægtig samtiet og vedtagen dette efterskrevne artikler ubrødeligen at holde ved den vide og brøde, hver artikel medfør og indeholder. Først vores ager og marker at ligge udi hegnet 14 dage før St. Valborg dag, og vilde vi, at hver skal tøjre på sin egen jord indtil St. Ibsdag, dersom noget kreatur findes løs på agrene til den dag, undtagen kalle, da skal de give 1 sk. for hvert nød, der findes løs på agrene til den dag, og hvem som tøjrer på agrene i hegnets tid de skal og give 1 sk. Og vil vi, at ingen skal grave spundtørv eller schodz sader [skudtørv] i nogen grøn jord |: i hvem som søger i en andens ager eller eng :|, da skal de give 2 sk. til indtægtspenge og $\frac{1}{2}$ mark til byens bedste. I hvem som ikke vil made fuldt for så meget kreatur, som findes i deres gård, de skal give $\frac{1}{2}$ mark til byens bedste for hver gang hannem slår af, og så made fuldt op det, han afslaget haver, desligeste skal vi og holde vores vaser vel færdige med jord, sten og træ, hver sin anpart og skal vi tilsiges i geleden tid, og de skal hver skaffe fred og fald, hvem som ikke møder, de skal give $\frac{1}{2}$ mark til byens bedste. Og skal vi hvert år gøre bro over gaden og vesten Jacob Thamsens, at vore får kan komme derover uskadt, og hvem som ikke møder, når de bliver tilsagt, skal give til vidpenge 8 sk. Disligeste skal ingen tyre imellem en skåret^{*)} korn [ager], førend kornet afkommer; hvo herimod gør, skal give 2 sk. til indtægtspenge

*) Kornet hostedes med segl.

og $\frac{1}{2}$ mark til byens bedste. Desligeste skal vi holde Lau lykke ved magt, dem det ikke gør, de skal give 1 sletmark til byens bedste. Ihvem der rider eller lie [lægger] en andens lykke ned med fri vilje, de skal give 1 sletmark til byens bedste. Item hvis øg, heste eller andet kreatur, der findes enten i eng eller korn, de skal give 2 sk. til indtægts- pending og siden betale skaden. Item hvis svin som findes i korn, da skal de give 1 sk. for hvert svin, når de dennem advarer, og skal de give 1 sk. for hver kalv, der findes i korn, og skal de give 1 sk. for 4 gæs, der findes i korn. Item hvis øg, heste eller køer, der rider en andens stakke ned, der står stakket på deres eng, de skal give 4 sk. til byens bedste og 2 sk. til indtægtspenge for hver stak, de rider ned. Og vilde vi hver mand, som er i forne by befindes, hver søndag eftermiddag eller og vores visse bud møde med vores tal til grandestævne og der ved vores ed opregne og lade skrive, hvis os vitterlig er den uge at være uegnet med fæmon, hvis forsømmelse her udi sker, giver 8 sk. til videdenge hver gang. Og forpligter vi os Inger Christens, Eske Hansen, Maren Jeppes, Morten Christensen os for vor gård, hvis folk ingen undtager såvidt i hver post, som menige bymænd haver samtykt, og hvilken, som efter vores vide bliver forbrudt, skal vi udlægge 8 dage efter Riber marked årligen, som dem skal opbære, som haver genpart til alle vores tal, og det år derpå skrevet haver, og siden udi alle vores nærværelse at gøre os regnskab og udlæg, så lige meget til hver gård, halvpert til hvert bol, og gadhus derudi uberegnet. Og hvilken sig fortrykker og ikke vil udlægge efter vores vide, [hvad de] haver forbrudt, skal derfor lide dele og fratages som for anden hans vitterlig gæld. Hvis ydermere af os til byens nytte og gavn bliver pålagt, vil vi holde og efterkomme ved den vide og brøde vedtages. At så i alle måder uryggelig holdes skal trykker vi vores zigneter her neden på. Skr[evet] i Seding den 7. aprillj anno 1641«.

Man kan ikke undgå at lægge mærke til den forskel, der er på bo- derne til byen i Bolkær-Præstbøl og her i Sædding. Det første sted skulle bøden klareres med en td. øl, hvormed bymændene en dag holdt sig lystige, hvorimod »byens nytte« i Sædding var kontante penge, som deltes mellem gårdmænd og bolsmænd i forholdet 2:1, mens de jordløse gadehusmænd, hvis hytter stod på byens fællesjord, gaden, intet fik.

Tillige lægger vi mærke til, at de sæddinger har grandestævne hver søndag eftermiddag, hvor det er hver mands pligt at møde eller sende en repræsentant (»visse bud«) og der opregne overtrædelserne og medbringe deres »tal«. Tallerne var firkantede stokke med bymændenes navne på; her blev der indskåret skurer for hver mands forseelse. Fra Allerslev i Outrup sogn ser vi, at oldermanden undertiden har ført regnskabet på

et stykke papir, men at det ved herredsfogdens dom dømtes ugyldigt, hvis det ikke var bevist ved bymændenes talstok. Af viden fra Sædding kan vi se, at hver grande har haft sin egen tal, og oldermænden eller den regnskabsførende, »talfogden«, som han også kaldes, havde en genpart til alle tal i byen.

Sæddingviden blev taget i brug omtrent med det samme. 1643 måtte nogle Sæddingfolk »for dom« love »at opmade hyrden igen såvidt for, hvis de haver afslagen nu i år«, så de holder de andre bymænd det uden skade.

Det kneb stadig at hævde *markfreden*. Således havde den noget kraliske H. Sørensen i Bolkær 1641 »tilfunden« Morten Sørensen og Jørg. Espensen i Nebel, fordi deres kreaturer havde gjort stor skade på Stenager i den hegnede borager¹⁾). De øvrige havde betalt deres part i skaden. Et par kvinder fra Nebel vidnede da, at de havde set H. Sørensens egne køer »gå til og fra« den samme hegnede mark, og sommeren før havde de set, at hans heste og køer »i hegnets tid har ganget tit og mange gange på de hegnede borager«, skønt H. Sørensen rejste tiltale mod andre for samme forseelse. Han svarede, at vidnerne var vildige; de havde vidnet i Jørg. Espensens egen sag. Jørgen spurgte da, om H. S. ville aflægge ed på, at dyrene ikke havde været der. Det svarede H. Sørensen ikke på! Men Jørgen blev efter en »lægdsseddel« dømt til at betale sin part 1 skp. havre og 8 sk. H.S. har vist også været i trætte med naboerne om lønnen til hyrden. Ialtfald enes Bolkær og Præstbøl om en ny vide, som præsten antagelig har ført i pennen. Men da det kom til stykket, ville H. Sørensen ikke underskrive den. Det har dog næppe hjulpet ham; for recessen bestemmer, at det, de fleste bymænd vedtager angående viden, må de andre rette sig efter. Allerede kong Hans havde bestemt, at den vide, som almuen lægger udi en by eller torp om hegn og gærde og anden byens nytte, den må ej en grande eller to kuldkaste.

Nu lader de øvrige bymænd viden tinglæse den 3. juni:

»Hans Gødsen i Bolckier i dag for dom lod lese et underschreffnen och forseglede breff lydendes ord fra ord, som epter følger: Her Pr. Host, sogneprest til Nebel kirke, Hans Søffrensen i Bolchker, Hans Gødsen ibidem, Lauridz Jønsen i Prestbøl, Jørgen Michelsen, Pr. Terkelsen i sammestedt kiendes och hermed weterlig gjør, at vy med huer andre sambtligen haffr sambyctt att holde en felligs hørde til voris fææ och cretur fra St. Pedersdag och til St. Mortens dag |: med slig condiscion, som epter følger: schal vi made hiurden en nat for huer tho nød, vi haffr och slaar for hanem enten liden eller stor, kiøer och kalffe vndta-

¹⁾ Borager — agre i omdriften, når de ikke er besæede med korn.

gen fra St. Pedersdag och til St. Mortensdag:| och dersom nogen sig entholder och ikke vil made, naar det kommer hannem til, da shal hand giffue thill uiden 1 slet mark d. og siden maade op, saa uit hand aff slog: Ingen maa shicke sin fææ af by anden steds til gang med mindre han vil made og lønne derfor, som det var hjemme. Huor her jmod gjør, skal haffue forbrut till viden en rix dl. |: Hiørden skal ingen mands fæe indbinde eller udslaa med mindre det vden creternes forsømelse och andre deres shaade schi kand, iche heller maa nogen thuinge hannem der til vden en halff marks brøde |: Jngen maa heller sla voris feeligs hiurde eller bortjage hannem |: huem det gjør schal schaffe os en hiorde igien fæeett wogte, dj andre uden shaade, men gjør hand nogen vrett, shal vi sambligen sige derpaa, huad straff derfor bør |: och dermed vere for nøyett |: Och shall enhuer for shaffe hannem huis hannem med rette bør |: i rette thide och iche i slig eller andre maader hannem opholde, at hand jou goed betiden med hiorden frembkommer |: morgen och middag |: huo her jmod gjør, shal giffue til vide en halff mark d. |: Ittem shal hiorden for huer mandtz gardtzlie blesse i huorn eller raabe, och der tage fæet och lade det igien, morgen, medag och afftenn |: epter seduanlig uis. Ittem naar marche er opgiffuenn om aarit, schal hiorden vahre paa fææett och standet til rette der for, och fly det hiemb om afftenenn, och kiørne att hiente medag och afften och ingen forsømelse tage der for. Hindrer nogen hannem heri, schal hand giffue derfor 4 sk. til uide, och forsømer hiørden sig selff, schal hand quitiere aff sin løn der for 4 sk. huer sinde, hans brøst i saa maader findes |: Shall vi huer vores anpart hiördeløn vdgiffue thil St. Michels dag sambt huis brødpenge enhuer forfalder |: och huo det icke til forne dag vdgiffuer, da dj andre det pante hannem derfor vden alld dom och diele och ey dermed at bryde enten vold, rann, heruerch eller andet, och dersom det pannd icke løses inden Alle helgis dag, da shal det vere forbrøtt. At saa af os holdes shal, da til des ydermiere vindnisbiurd haffr vij vores segeneter her neden paa trøytt eller med egen hender vnderschriftuit. Actum Nebell prestegrđ. Neste søndag eftter paasche anno 1642«.

H. Sørensen, der har været med til at udstede viden, har ikke villet underskrive den.

Ved bestemmelsen om, at hyrden ikke må gå ind og løse dyrene i staldene, uden han er vis på, at dyrene uden for ikke gør skade imens, men han skal blæse i sit horn eller råbe, kommer man til at tænke på det gamle ord:

»Den, der ikke vil tage tuden vare, han må efter fare!«

Få år efter fik viden en tilføjelse, for 1651 fordelte hr. Peder og medbrødre Jon Jørgensen i Præstbøl »for en vide at forsegle«. Men man

forsøgte stadig at undgå den stakkels hyrde. 1649 rejste J. Nielsen i Nebel sag mod Jørg. Hansen, Jørg. Laursen, C. Christensen, J. Jensen og P. C. Stredgård, da de ikke havde madet hyrden, som foreskrevet i viden. Og i 1656 enedes man så om en ny »almindelig« vide, der bl. a. omfattede en del af markfællesskabet med Sædding. Den lyder således:

»Vi efterskrevne Jacob Pedersen Høst, Guds ords tjener til Nebel kirke, H. Gjødese og H. Sørensen i Bolkier, Jep Gjødese i Seding, Jørg. Christensen, N. Jensen, T. Sørensen, J. Christensen, C. Madsen, P. Hansen, Gjøde Christensen, P. Christensen og Morten Christensen ibidem, Claus Christensen på sine egne og moders Anne⁽Peders vegne, Jep Jepsen på sin søster Kirsten Jepsdatters vegne, J. Christensen i Præstbøl, L. Jensen, C. Pedersen, Las Thamsen på Maren Pedersdatters vegne og Jon Jørgensen ibidem, Las Pedersen, H. Sørensen og J. Jensen i Hundhal, Th. Pedersen og Eske Tamsen i Stredgård, C. Hansen i Nebel, Knud Christensen, P. Christensen, Paul Lauridsen, C. Pedersen, A. Christensen, Hans og Peder Christensen ibidem, N. Sørensen, P. Henriksen, J. Jørgensen, Th. Christensen, J. Nielsen, Jørg. Eskesen, C. Pedersen, N. Pedersen, C. Christensen og Frands Hansen ibidem, kendes og hermed vitterliggør, at eftersom her udi enge og ager stor skade og uskikkelig årligen ses, hvortil den fornemste årsag og anledning er denne, at vi hidindtil derom ingen almindelig vide og vedtægt haver haft eller holdet, men enhver været frit for udi engene at tøjre og græsse, og mange under det skin skader sin næste, da haver vi til sligt at forekomme en tålelig vide til enhvers gavn udi efterfølgende punkter korteligen fattet og samtligen vedgangen og stadfæstet.

Forst skal vi årligen holde tvende markhyrder, en udi Nebel og en i Præstbøl og Seding, som skulle vogte både enge og agre fra 14 dage før Philiphi Jacobj til kornet er indhøstet og uden nogens anseelse indtager, hvad deri findes, imod videns videre bemelding, men dersom de befindes med nogen at se igennem fingren haver han forbrudt sin løn, og på det vi desbedre dermed kan komme til rette, har vi samtligen fuldmagt givet C. Hansen i Nebel på alle bymænds vegne og Hans Gjødese i Bolkier på Seding og Prestbøl mænds vegne en hyrde at stede for visse løn, og hvad de billigen gør, skal vi alle være tilfreds med, og hver vores anpart til rette tid udgive eller derfor at lide dele under seks høring af dem, som denne vores vide fremlægger, uden varsel, dom, stedmål eller anden proces og tingsvidne straks at tage beskrevet.

For det andet skal ingen af os må græsse eller bede udi engene hverken på sin egen eller en andens, hverken løs eller tøjret, hverken heste eller andet kvæg siden engene er lagt i hegnet, uden han skal give for hvert høved 2 sk. For det tredie: dersom nogen er brøsthol-

den og ikke kan ombærge [undvære] at tøjre i sine enge, da på det han derover ikke skal skade andre, må han udtrage og nævne et stykke eng eller to, såvidt han behøver, som han vil tøjre udi, og det skal han da [op]give hos den, som viden haver i forvaring og ladet opskrive, hvor og hos hvem det ligger, markmanden til efterretning, at dersom hans heste eller andet findes på andre steder enten løse eller tøjret, må de hjemtages, enten det findes på hans egen eller en andens, under 2 sk. for hver, og hvo som nogen eng udtager og optøjre vil, skal og betale al den skade, som hans rensbrødre på enten sider derover bekommer efter danemænds sigelse. — For det fjerde: Når man begynder at slå, og så længe høet bjerges, må ingen føre med sig flere heste, hopper eller plage end han vil holde i tøj, andre uden skade, under den straf, som for er rørt. — For det femte: Ingen må heller mellem stakkene lade løs drive sine cretur, får eller andet kvæg, for stedet ledigt bliver, og høet er hjemført, men give til indtægts penge for 2 nød 1 sk., og for hver 10 får 1 sk. — For det sjette: Gadelykker og led skal hver i rette tide lade ferdige eller give 4 sk., hvergang derom påmindes og ikke råder bod. — For det syvende: Om høsten, når rugen er sået, skal vi og samtigen lade vogte både får og kvæg, så længe det går ude og [kan] skade rugsæden under indtægtspenge ut supra. — For det ottende: Belangende Ferge ager skal dermed forholdes efter velb. og salig Albret Skiels afsigelse. Dersom nogen imod forhåbning kunne findes, som sig til dette at samtykke og underskrive ikke vil godvillig lade bekvemme, har vi samtigen hermed fuldmagt givet Kongelig Majestæts delefoged Hans Gjødese i Bolkier på alle vor vegne de modvillige med rette derfor at tvinge og lovligen fordele så fuldkommelige, som vi selv hver personlig tilstede var, men dersom de ikke med retten til underskrivelse og forsegling kan tvinges, skal vi, som dette underskrevet og forseglet haver, ikke heller til dette at holde hermed at være for obligerede. Til vidnesbyrd under vore hænder og signeter. Datum Nebel præstegård d. 20. april 1656.

Ikke mindre end 7 underskriver med egen hånd.

Rærup vide omtales 1650, da S. Madsen Smed fordelte sin nabo A. Sørensen for de bøder, han skulle betale, da han ikke havde madet hyrden med 4 skp. byg for 4 nætter og ligeledes Thue Nielsen for 3 skp. byg for 3 nætter. De blev dømt til at betale.

Byhyrden kaldes også *tilsynsmand* eller markmand, da han skulle indtage dyr, som var kommet på ulovlige områder. Nu har det alle dage — også i vor tid — været en kilde til strid »at tage kreaturer i hus« og gå den ydmygende gang for at indløse dem. Det var det også den gang. —

I juni 1642 førtes der vidner på, at Laurids Mogensén, tilsynsmand over Nebel og Bolkær mark, tog en af Eske Hansens kør, som da gik på Sædding bymænds Tyrvolls ager – hvor den Nebel tilsynsmand ikke havde noget at gøre. Laurids måtte indrømme, at han fandt koen i Bolkær eng, men den løb på Sædding mark, før han fik fat i den. Eske Hansen lyste vold over den uheldige tilsynsmand og kaldte på sandemændene (nævningerne, der skulle sværge skyldig - ikke skyldig). Jeg har dog ikke fundet, at sandemændene »fuldgjorde deres tov«. Det gjorde de derimod i 1651, da Jørg. Espensen havde slået Oluf Christensen »tilsynsmand over Nebel mark« med en rive »oven i hovedet så blodet udrandt«. De svor Jørgen »en fuld vold til«.

Sædding og Præstby havde en markmand i fællesskab. 1656 var det J. Hansen, der Valborgdag var ude at se til engskifterne i Ibskær. Da tog han to heste derude. De tilhørte Maren Jepes i Lundager; men for han fik dem i hus, kom hendes søn Niels og tog dem »med gevalt« fra ham.

Vidernerne havde også herskabernes interesse, ikke blot fordi bøderne kunne give herskaberne en indtægt, men også fordi mange af bestemmelserne havde til formål at gavne landbruget, værne og forbedre eng og mark, altså herskabets gods. Vi ser da også, at Chr. Krag til Lydumgård ivrigt har virket for forbedringer i Sdr. Bork mærsk.

Iøvrigt kunne mange andre aftaler opstilles i videns form. 10. okt. 1645 stod Knud Nielsen og Laust Mogensén i Katrebel for tings dom og forpligtede sig med hustruer og børn til ikke at overfalde hinanden med perlemente, hug eller slag ej heller med nogen ærerørige skændsord og tale, som ærligt godtfolk ikke vel egner og anstår. Om det bevises, de ikke holder det, da har de forbrudt 2 rdl. til deres husbond og 2 rdl. til den, der overfaldes. Herpå tog hver af de to mænd en vide.

Når der var fastsat en straf i en aftale, kaldtes den altså en vide.

Det var ikke blot hjemme i landsbyen, man levede under videns bestemmelser. Dengang var der mange kronbønder i vore sogne, og de måtte bøje sig for en »herredsvide«, når de i 1500- og 1600- tallet måtte rejse helt til Riberhus og forrette hoveri og i de Ribe enge både slå og bjerge hø. Det var fristende at blive borte, og det skete også, men så vankede der bøder, og desuden kunne den udeblevne efter »herredsviden« komme af med 1 td. øl til de mødte. Antagelig har kronens hovbønder da haft en vide for hvert herred.

Meget ofte boede der to eller flere familier i den samme gård. En »gårdmand« betød dengang ikke det samme som nu, men den, man boede i gård med. Hver havde sin del af bygningerne, haver, marker og enge, men der var gerne noget, man var fælles om. 1642 var en

gårdmand fra Nebel og en fra Nørbork i Bolkær til »et venligt forlig« mellem Hans Sørensen og Hans Gjødese. De delte deres gårdsrum og jorden ved deres gade og deres kålgårde. Først satte de en skelsten ved den nordøstre hjørnestang i Hans Gjødese's vognhus, den næste sten satte de midt i deres gårdsrum og den 3. i et havedige. Huse og jord vest for stenene skulle H. Sørensen have, og det øst for H. Gjødese indtil et dige. De skulle begge have fædrift og kørsel ud gennem hinandens gårde. Videre fastsattes skellet uden for haven, hvor et par agre byttedes.

UDSKIFTNINGEN

Den fulde frigørelse af fællesskabets tvang kom med udskiftningen, og den bortødslen af tid ved den megen kørsel til de spredt liggende agre og de mangfoldige grandemøder indskrænkedes. Vore sogne hørte ikke til de første, der tog fat på reformen. Den vigtigste lov om udskiftningen kom 1781, og da var adskillige landsbyer i amtet allerede udskiftet.

Før selve udskiftningen kunne begynde, skulle al byens jord takseres og opmåles. Da fællesskabet *Nebel*, *Præstbøl*, *Bolkær* skulle udskiftes, begærede 14 lodsejere 1792, at retten ville udnævne 4 udensogns mænd dertil, mens lodsejerne selv takserede engene efter, hvor mange læs hø de kunne give. Man udsøgte sig ejerlavets bedste jord. Det var en del af Sønder Lukke, mens der i resten af lukken skulle medgå 11 fladeenheder, før det havde samme værdi som 10 tilsvarende af de bedste. En del Bolkær agre sattes 12=10, andre 15=10. Bolkær hedeagre var også god jord; det meste 11=10, dog noget 13=10 og 14=10. Præstegårdens østertoft var 20=10, Præstbøl hedeager hørte til det ringeste, idet en del sattes 50=10, det meste 70=10, et stykke endog 80=10, men det lå også i reglen ubrugt hen.

I fortjen sattes den bedste græsning til 10=10, god til 12=10, middel 15=10, ringe 20=10, ringeste 30=10, allerringeste 40=10 I Præstbøl hauger var jorden »ringe«; mens en grønning i Ravnhøj hede var »allerringest«. Tallene blev i reglen påført udskiftningskortet. Taksationsmændene aflagde i retten ed på, at de havde »gjort deres forretning efter bedste skønsomhed og samvittighed, uden vild eller venskab, gunst eller gave, had eller avind for nogen af parterne«.

Landinspektør Daniel Wessenberg fra Nr. Bjært, der har udskiftet adskillige landsbyer på vor egn, udarbejdede en plan, hvorefter hver fik sin ager, eng og hede i så få lodder som muligt, og det lykkedes ved flere ejendomme at udlægge agerjorden i et stykke. Ved åstedsmøder, der foregik 13.-14. marts 1793, blev planen vedtaget. For beboerne i

Houstrup mødte kammerherre Stockholm, Hennegård, og krævede en vis part af en tørvemose i Nebel hede, som Houstrupfolkene havde brugt. Wessenberg foreslog, da houstruppernes hartkorn udgjorde $\frac{1}{5}$ af Nebels, at de skulle have $\frac{1}{5}$ af kærret, dvs. et stykke på 190 alens bredde. Det mente Nebelfolkene var for meget. Det yderste de ville strække sig til, var 100 alens bredde. Ellers ville de lade sagen prøve ved retten og tage en dom derpå. Houstrupperne gik da ind på det. Også vejene fastlagdes, og der sikredes Henne sogn en høvej til Nebel mærsk, »fra sønder til nord gennem byen på den almindelige vej og derfra bøjer om til vester gennem Lyngtoft og må overalt være i det mindste 10 alen bred«. Nebelfolkene skal sætte den i forsvarlig stand »betimelig nok før høbjergningen«.

Kolle var i overdrevsfællesskab med Henneberg, Dejrup, Gammelgård og Torbøl, også grænsen til Lundager måtte fastsættes. Det blev en besværlig og bevæget udskiftning, men det lykkedes at få den afsluttet 1794. Landinspektøren var den førnævnte *Daniel Wessenberg*. Hver skulle have sin del af mark, eng, forte og hede i så få lodder som muligt. En ting gjorde det særlig vanskeligt her, nemlig at der var for lidt hede, og at den lå uheldig for visse af byerne. Wessenberg foreslog derfor, at byerne, der manglede hede, skulle bytte med forte. Det ville ingen gå ind på. Byskellene blev derfor sat efter, hvor megen hede hver by kunne tilkomme, og så fik by- og sognegrænsen det underlige forløb, den har på dette sted. Der lå imidlertid grønninger (forte) i den hede, *Kolle* fik. Dens værdi vurderedes, ligesom engenes, i lispd. hø. *Kolle* skulle betale 180 lispd. 10 pd. hø for for megen forte. Det kunne den også let, da den kunne tilkomme 4858 lpd. 5 pd. middel hø. Herfor fik den udlagt skifter i Store og Lille Tranmose, i Klagen, Knolleeng, Flodskifter, Underheden samt dens toftenge og tofthaver. Dernæst enedes de om, at en af gårdene skulle flyttes ud, hvorved delingen af de enkelte lodder ville blive lettere. Delingen af heden, forte og fællede ville bønderne selv foretage. Kommissionen så straks, at den plan de kom med, var uheldig, men *Koilemændene* holdt stædig på den, indtil kommissionen ved overtalelser og trusler endelig fik den noget forbedret. Kommissærerne var proprietærerne *Mylford* fra Sovig og *Kruse* fra Lydumgård. I stedet for amtmanden mødte rådmand *Lund, Ribe*. — Udskiftningen afsluttedes 1794, men man måtte blive ved med at så i de gamle lodder til *Mikkelsdag* 1796 for at tage 2. og 3. kær, men man måtte ikke »brække eller gøde påny« uden i den tildelte mark.

1794 blev *Sædding og Rærup* udskiftet. De lå ligeledes i overdriftsfællesskab.

I *Rærup* gik det meget let. Åstedsmødet holdtes 11. marts, Wessenberg

fremlagde sin plan, som vedtoges bare med den lille ændring, at Søren Østergaard fik en lille »agerstub« syd for laden mod afkortning i hans sønderlod. Så fastsattes først skellet til Sædding, vejen fra Sædding skulle vedblive at gå til Østerager, herfra skulle den gå lige til S. Østergaards, hvorfra den skulle fortsætte til broen og sydvesthjørnet af Hedeager og derfra i lige linie til det sted, hvor den gamle Tarpvej skar Rærup skel. 903 alen øst for Hedeagerhjørnet fastsættes et skelpunkt; i lige linie herfra til nordøsthjørnet af Holmtægt blev grænsen sat mellem agermarken og heden, dog løb de 6 østligste hedeparceller helt igennem til Tarpvejen.

Alle ejendomme fik hver en hjemmelod og de ti tillige hver en lod i Søndermarken. C. Jepsen flyttede ud til Sædding skel på Siigsager og fik der en lod. Lerkastning måtte fortsættes på de sædvanlige steder. Wessenberg foreslog, at skoleholderen, der skulle have græsning til et hoved, skulle have den af Østerby kær og bymændene have tørvegrøften der. Det mente man dog var mere end læreren kunne tilkomme. Han måtte så nøjes med det norden bækken, til gengæld måtte man ikke tørre klynene der, køre eller trække, græsningen til fornærmelse. Et almisselem, Anne Frisgaard, lovede man at forsyne med brændsel, så længe hun levede.

LYDUMGÅRD

Lydumgård hører sammen med Hennegård og Nørholm til Varde sys-sels ældste herregårde. Dens historie kan følges langt tilbage i middelalderen, men er sandsynligvis endnu ældre. Hvis en søjlebase, der ligger i gården, stammer fra dens bygning og ikke er et kirkerov, skulle man tro, at gården eksisterede i Valdemarstiden.

Da Lydumgård træder frem i historiens lys, beboes den af en mand, der tilhører en mægtig vestjysk slægt, som i sit skjold fører tre røde roser og på hjelmen 13 faner, vekselvis røde og hvide. Det er skjoldet for en vidt forgrenet slægt med to forskellige navne: Munk og Lange.

Manden er *Thomas Iversen (Lange)* »af Lydum«. Hans fader var Iver Ebbesen. Hans fætter, Jon Jacobsen, besidder Nørholm, mens en anden fætter Peder Jensen skriver sig »af Lønne«. Thomas Iversen købte 1371 gods i Skast herred af Bothilda, Eske Eskildsens hustru. 1377 var han og mange flere tilstede på Varde sysselting som vidner til, at Knud Nielsen af Torph pantsatte til kannik Thue alle huse og bygninger i Torpgårdt i Brammingh sogn. Året efter var Thomas Iversen voldgiftsmand i Ribe domkirke i en trætte mellem en Ribe kannik og Henneke Limbek. 1389 optræder han på Skast herredsting og dømmer 1381 i højkoret i domkirken i en strid mellem biskop Eskild i Ribe og væbneren Kristjern Fredlevsen. Han kaldes da selv væbner. Året efter var han og 10 andre væbnere, hvoriblandt fætteren Peder Jensen og to af hans egne sønner Oluf og Gunne Thomesen, atter i domkirken og bevidnede, at Kristjern Fredlevsen havde betalt den ham idømte mulkt. — O. Nielsen mener, at han foruden Lydumgård har ejet Krogsgård.

Thomas Iversen havde seks sønner. En af dem, Iver Thomesen, blev ridder og har vist ejet Krogsgård. En anden søn Eske Thomesen skrives »til Bjerg«, måske Ribe Kærgård, mens sønnen *Niels Thomesen* fik Lydum.

Denne Niels Thomesen var nok en kraftkarl, i hvert fald skal han have haft 24 børn. Hans første hustru var Anne Henriksdatter Revent-

lov. Efter hendes død var han gift endnu to gange. En af hustruerne var Anne Kaas. I Horne kirke har man nemlig fundet kalkmalerier fra 15. århundrede, og bl. a. Niels Thomesen Langes og Anne Kaas' våbenskjolde.

Blandt de mange børn vil vi nævne Iver Nielsen, der levede som borger i Varde, og Mogens Nielsen, der af Ribebispen blev forlenet med Hennegård, men iøvrigt lige så vel som Thomas Nielsen skrives »til« Lydum, hvad dog næppe vil sige andet, end at de stammede derfra og måske havde arvepart i noget af godset; for det var sønnen *Gunde Nielsen*, der overtog Lydum.

Han var en meget betydelig mand. Vistnok 1443 blev han ridder. 1442 forlenede biskop Christian af Ribe ham med Trøjborg. I den anledning udstedte Gunde Nielsen følgende brev:

»Jeg Gunne Nielsen af Lydum, væbner, har annammet i god tro og slotslove af hr. Christiern, bisp i Ribe kirkens slot Troyburgh med andet gods, som jeg nu har i værge, og Henrik Rantzowe tilforn havde, og med alt boskab, som Henrik Rantzowe annammede, i sådan måde, at jeg skal have det til påske et år og bygge på slottet på det ny hus, nu begyndt er, med sten og lim [kalk] og godt tømmer for 150 lyb. mark af den rente og indgæld, som ligger til slottet; og bygger jeg derpå over denne sum inden 60 lyb. mark, skal bisp Christiern gøre mig fyldest derfor efter 4 mænds sigelse, tiltagne på både sider. Item skal jeg holde godset bygt og besat og ej beskatte eller forurette vordnede over lovlig sædvane, og skal slottet altid være bispen og kapitlet åbent, dog uden min mærkelige skade paa tærings vegne.«

O. Nielsen mener, han havde Trøjborg endnu 1470. Det er dog tvivlsomt, for 1460 er Jep Friis lensmand dernede. Men hr. Gunde havde andre len. Iver Juel skriver i sine familieoptegnelser, at han »havde først i forlening Riberhus, Trøjborg og Aakær og siden Varde og Vester herred«. Det er ikke sikkert, at oplysningen om Riberhus passer. Ellers passer det, for det vides, at 1460 og 70 var han høvedsmand på Åkær, og Varde og Vester herred havde han i pant for livstid. Her var Vardehus forøvrigt en del år i forvejen blevet stormet og ødelagt af egnens bønder i begyndelsen af den bondeopstand, der kulminerede under Kristoffer af Bayern. Borgen genrejstes ikke, men ladegården bestod som herregård. Også Hing herred skulle han have haft som pantelen af kronen. 1446 var han vidne til et mageskifte i Hardsyssel. Han købte en gård i Nørre Bork af kronen.

1460 stiftede en slægtning, Jep Iversen Lange, kontor ved domkapitlet, et nyt kapel i Ribe domkirke, indviet til den hellige Birgitte. Efter stiftelsesbrevet skulle her holdes en daglig messe »for allæ lewindæ och døðæ, ther af then frænder gildhæ och samfwundh, som nu holdæs indhen Wardsysæl«, og især skulle der holdes sjælemesser for giverne, »och the andher mæsser for min forælldres siælæs helsen«. Til at op-

retholde messetjenesten udlagdes en hel del bøndergårde og gods. Jep Iversens nærmeste arving på fædrene side skulle »presenteræ en kwem [bekvem] personæ till for^{de} capellæ«, og denne kapellan skulle »hwert aar søgæ thet frendher modæ i Warsysæl, som förræ ær neffndh och syæ [sige] mæssæ paa then annæn dagh for thønwm«. Det frændegilde her nævnes, og som havde eksisteret nogen tid, før alteret stiftedes, var en slags forening, hvor Langerne og Munkerne gensidig skulle hjælpe hverandre, og vi ser, at det hvert år holdt et møde i Varde syssel. O. Nielsen gættede på, at det holdtes på Nørholm eller i Lydum hos Gunde Lange, der var et af slægtens mægtigste og mest ansete medlemmer. Imidlertid kan det være, han har opholdt sig lige så meget på Vardehus Ladegård som i Lydum. Men det er kun gættei. Man ved i virkeligheden ikke, hvor det holdtes.

Kapellet lå på sydsiden af domkirken, vistnok hvor Iver Munks ligsten nu ligger. Frændegildet er åbenbart blevet ophævet før 1454; for dette år dør kantor Jep Iversen, og ifølge hans »yderste vilje« fornyer og udvider hans broder biskop Jens Iversen gavebrevet. Men da nævnes frændegildet slet ikke. Forøvrigt havde kantoren også før sin død indstiftet en ugentlig procession i domkirken. Dokumentet herom er udstedt i 1454, og blandt vidnerne er Gunde Nielsen. Da sjælemesserne blev afskaffet ved reformationen, kunne stifternes arvinger forlange gaverne tilbage. I kraft af den bestemmelse kræver landsdommer Erik Skram 1550 godset til Sct. Birgittes kapel. — Gunde Lange døde 1477 og blev begravet i Sct. Jacobi kirke i Varde. Han var gift med *Bege Madsdatter Gjordsen*.

Foruden en datter Johanne havde han i alt fald to sønner. Den yngste, Hans, druknede i Bæltet. Den anden hr. *Niels Gundesen* fik Lydum og var forlenet med Hennegård. Han var allerede en kendt mand, inden faderen døde, 1467 blev han ridder, 1471 blev han fanget af svenskerne i slaget på Brunkebjerg, 1474 fik han Hind herred i pant, Åkær fik han vist efter faderens død, han havde i alt fald lenet 1479 og 86, ligesom han også havde Vester herred og Varde by i pant på livstid. Denne betydelige lensmand blev da også rigsråd, og på Lydumgård samledes store fornemme selskaber. Iver Juel fortæller: »Anno 1489 Sct. Dorothea dag [6. feb.] var min fader Kjeld Juels og min moder, fru Karen Lange, hr. Niels Langes datters fæstensøl paa Lydum, som overvar biskop Hartvig, min farbroder, hr. Ludvig Rosenkrands af Palsgaard med mange flere«. Iver Juel fortsætter: »Anno 1511 Simonis dag [18. feb.] døde min morfader hr. Niels Lange af Lydum og blev begravet udi Gråbrødre kirke udi Ribe«. Han var gift med *Anne Rosenkrands*, en datter af Niels Jensen til Tange. Hun havde Vilstedgård og gods i pant.

Hun fik brev på Vardehus' ladegård for livstid, men havde ikke byen eller herredet. Der døde hun 1535, 92 år gammel og blev begravet i Jacobi kirke under en marmorsten.

Niels Langes søn, *Thomas Nielsen Lange*, havde imidlertid overtaget Lydum. Han var ikke blot en fornem mand, hvis far og bedstefader havde været riddere og rigsråder, men han havde selv nær omgang med hoffet. 1499 var han hofsinde hos dronningen og 1500-06 hendes lensmand på Tranekær, allerede 1504 blev han ridder og lensmand på Hø-

Ridder Thomas Nielsen Langes segl. Det findes under tre dokumenter, bl. a. Kristian II's håndfæstning 22. juli 1513. I skjoldet ses Langernes tre roser og på hjelmen 13 faner. Indskriften er *s. tome nielso(n)*.

neborg og efter faderens død tillige over Varde og Vester herred og Nørvangs herred. 1514 skænkede kongen ham halvdelen af lensindtægten »for troskab og villig tjeneste«. 1512 var han ridder. Endnu nogle len giftede han sig til, nemlig Krarup-Rynkeby på Fyn samt Rødby og Tirsted birker på Lolland. Den udkårne var da heller ingen ringere end dronning Dortheas hofmesterinde *Else Thott*, datter af Peder Nielsen til Alnerup, og enke efter Claus Krummedige, der faldt i Ditmarskertoget 1500. Brylluppet stod i Ribe 1504 i Gråbrødreklosteret, hvor brudgommens broder dekanus, mester Niels Lange gjorde brylluppet. Det var flot: kongen, 5 biskopper og »mesten al Danmarks råd og adel« var med. Senere byttede han de len, han havde giftet sig til, med Sunds herred og var nu så anset en mand, at magistraten i Hamborg kaldte ham statholder til Nørrejylland. Imidlertid døde han allerede 1521 i Århus. Hans lig førtes til Ribe og begravedes i Gråbrødre kirke ved siden af faderens. Enken beholdt lenene til 1525, da hun vist døde.

Thomas Nielsen havde 9 søskende, hvoraf flere døde som små. Blandt de øvrige vil vi nævne Hans Nielsen Lange, der skrev sig til Lydum og Kærgård, men døde som lensmand på Trøjborg.

Thomas Lange og Else Thott havde 5 børn. Den ældste, Karl, blev dødelig såret under Københavns belejring 1536. Den næste blev slået ihjel af en bonde, som derfor blev henrettet på Odense torv. Den tredje døde ugift. De yngste var to døtre, *Ide* og *Margrete*. Margrete var først gift med Hartvig Ulftand og derefter med Anders Lindenov til Fovslet. Ide Lange var 1. gang gift med rigsråd *Mourids Jepsen Sparre* til Svanholm, der døde 1534, hvorefter hun giftede sig med *Henning Jørgensen Quitzov* til Sandager på Fyn. Ide Lange fik vist Lydumgård efter moderens død. 1542 var Henning Quitzov til Lydum, væbner, på Vester herreds ting som vidne i en sag om Tudmose Hussted (Ø. Debel, Lunde sogn), 1542 udnævnte kongen ham som medlem af en kommission til at dømme om markeskel i Guldager. — Også 1547 udnævner kongen ham og en række andre adelsmænd til at undersøge og bilægge en strid om våddræt i Varde å og markeskel mellem Nørholm og nogle tilstødende landsbyer. Samme år fik han og Klavs Sehested på Riberhus udvirket, at det blev forbudt bønderne i Sønder Bork at drive deres kvæg over de enge i mærsken, som hørte til Lydumgårds og Riberhus fæstegårde.

Ide Lange fik ¹⁹/₉ 1538 nogle bøndergårde i Lydum og i nabolaget som len af kongen i pant for 1600 mark. Det var bispegods, kongen havde inddraget ved reformationen. Men 1551 fik den driftige Jørgen Rantzau (Kremon) på Lønborggård lov til at indløse gårdene, og han betalte så fru Ide de 1600 mark.

Kort efter må Ide Lange være død, og med hende uddøde den gamle, fornemme Langeslægt på Lydumgård, for hun havde ingen børn. Henning Quitzov giftede sig igen. Den udkårne var *Birthe Rønnov*. De fik tre sønner. Quitzov deltog i den nordiske syvårskrig og døde i København ²⁵/₁₀ 1569, 56 år gammel. Mange år efter, i 1593, førtes hans lig til Sandager kirke. Han ejede nemlig også Sandagergård, Rørbæk, Lykesholm, Quitzovsholm og Falde.

Muligvis har han ved skiftet efter sin første hustru afstået Lydumgård til Ide Langes niece. Margrete Lange havde nemlig i sit 2. ægteskab datteren *Kirsten Lindenov*. Hun blev gift med *Steen Bille* til Vandås. De overtog i hvert fald Lydumgård. Men ¹⁸/₅ 1574 mageskifter Bille med kongen og får Næsbyholm med gods i Skåne og overdrager kongen de jyske godser, han havde giftet sig til: Frøslev på Mors, Sellerup ved Vejle fjord og Lydum*). Med Lydumgård fulgte ladegården, Lydum mølle, Smedegård, 5 gårde, 1 toft og 2 gadehuse i Rærup, 2 gårde i Kolle og 3 gårde og 3 gadehuse i Skyhede. Om der lå eller tidligere

*) Erslevs oplysning i »Len og lensmænd« om, at kongen har fået Lydumgård af Quitzov, kan ikke passe.

havde ligget mere bøndergods under Lydumgård, er vi ikke i stand til at afgøre. Men det har der sikkert.

Kongen bestemte først, at Lydumgård skulle lægges under Riberhus. Men allerede dagen efter forlenede han Lydumgård og gods — dog nævnes nu 3 bol i stedet for toften — til *Jørgen Munck* til Krogsgård og Visselbjerg og befalingsmand på Frederiksborg. Han skulle årlig svare 150 gamle dalere deraf. Erslev siger dog, at Lydumgårds »visse rente« var 2 mark, 106 td. rug, 31 td byg, 9 svin, 1 fødernød. Så meget har landgilderne og en forpagtningsafgift antagelig beløbet sig til. Da Steen Bille boede på en skånsk herregård, havde han selvfølgelig haft Lydum udforpagtet.

Munck tilhørte også den gamle slægt med 3 roser, men han havde kun Lydumgård ganske kort. Der meldte sig nemlig en ny liebhaver, så i julen 1574 befaler kongen lensmændene fra Kolding og Ribe samt Vincentz Juel til Hesselmed at besigtige og vurdere *Chr. Vinds* gård Vellinge i Smidstrup og tilhørende gods samt Lydumgård, da kongen har bevilget et mageskifte med Chr. Vind, så Vind får Lydumgård og så meget af det omliggende bøndergods, at det kan svare til hans gods på østereggen. Resultatet blev, at Vind $15/6$ 1575 fik Lydum hovedgård med huse, gård og bygning og al dens ejendom og tilliggelse, Lydum mølle, liggende ved gården, svarer 60 ørte mel, en gård hos møllen kaldes Smedegård, som mølleren særdeles har i brug og årlig giver 1 fk. smør af, samt 5 gårde, 3 bol og 2 gadehuse i Rærup. Nogle dage efter fik *Jørgen Munck* ordre til at overlevere Chr. Vind godset.

Ejendommene i Kolle og Skyhede, som ikke nåede at komme med, fik han kort efter som len, nemlig $10/2$ 1577. Han »maatte det have, nyde, bruge og beholde, til så længe vi anderledes derom tilsigendes vorder, dog så, at han årlig skal give deraf 28 gamle dalere til *Filippe Jacobi* dag paa vort rentekammer og holde bønderne ved lov, skel og ret og ingen af dem forurette imod loven eller med nogen ny indfæstning eller anden usædvanlig pålæg besvære«. Sådanne bestemmelser plejede der gerne at være i forleningsbrevene. $5/4$ 1579 blev han fri for at betale denne afgift. Han beholdt det lille len til sin død. — Derefter blev det lagt under Riberhus.

Vind fik adskillige andre beviser på, at han stod højt i kongens gunst. 1575-85 var han befalingsmand på Københavns slot og således stadig kongehuset nær. Mens kongen ved mageskifterne samlede sit gods sammen i store komplekser, som omkring Koldinghus, søgte herremændene ligeledes at arrondere deres bøndergods, så de afhændede de fjernere, spredt liggende bøndergårde og i stedet for fik bønderne samlet sammen lige omkring hovedgårdene, hvor de så bedre kunne udnytte

dem og gennem hoveri udvide hovedgårdens drift. Det er netop det, Chr. Vind gør, og det, at han kan sole sig i kongens yndest, hjælper til. Kongen forlenede ham således med Kærgårds birk, men lensmanden i Ribe, Erik Lykke, klagede derover. Netop dette birk kunne Riberhus ikke undvære for fiskeriets og vragets skyld. ⁶/₃ 1578 lægger kongen det da under Riberhus igen, men han lover Vind noget andet i stedet og skriver til Erik Lykke, at han gerne så, Vind fik det med det første; derfor skal Lykke udlægge af slottets gods noget, der ligger langt fra slottet og nær Lydum. Det skal være gods til en årlig rente af 150 dl., og Lykke skal sende kongen en klar jordebog derover, så forleningsbrevet kan udfærdiges. ²/₆ 1578 fik Vind da lensbrev på 5 bøndergårde i Rærup, 1 i Hee (Lydum hede), 1 i Lydum, 7 i Dyreby, 7 i Fidde, 5 i Henneberg, 4 i Klinting, 2 i Gammeltoft, 1 i Billum, 2 i Terp, 8 i Kjelst, 1 i Hebo, 2 i Varde og 3 i Hallum, også uden han skulle svare nogen afgift deraf. Han fik også kongen til at forbyde bønderne i S. Bork at drive kvæg på hans enge i S. Bork mærsk fra 14 dage før påske, til engene var høstet. De havde tidligere haft lov til fædrift der efter høsten, imod at de bjergede høet på den ene eng for ham.

Kongen gjorde også hans bryllup i København den 25. feb. 1582, da han blev gift med *Kirsten Kruse*, en datter af Laurids Kruse til Balle og Ingrid Høg.

Vind smykkede Lydum kirke med en ny altertavle, hvor hans fædrene og mødrene våbener er afbildet. Vinds er et sort hestehoved med sølvbidsel og tømme.

Her melder sig imidlertid en vanskelighed. Hans mødrene skjold på altertavlen viser sig delt på tværs med murtinder. Hans far var gift tre gange, men det tværdelte skjold førtes af slægten Pennov, og ingen af de tre hustruer hørte til denne adelsslægt. Forøvrigt har en slotsfoged på Bygholm 1474 også ført et sådant skjold. Mon faderen skulle have været gift 4. gang? Plovstrup, som Chr. Vind havde part i, og som forøvrigt brændte i hans tid 1579, havde umiddelbart før tilhørt Galskyt'erne. Denne slægts skjold minder stærkt om det i Lydum, idet det ved murtinder er skrådelt. Også hornene på hjelmen stemmer overens med Galskyt'ernes. Det er derfor fristende at gætte på, at Chr. Vinds mor har været en Galskyt. Men det må indrømmes, at malere og signetstikkere sjældent tog fejl af skrådelt og tværdelt, selv om der dog kan findes enkelte eksempler derpå.*)

Skønt Chr. Vind stammede fra Smidstrup, hvor hans fader Henrik Vind ejede Rønshave og Velling, fik han snart flere slægtninge på vestereggen. Plovstrup ejede han i fællesskab med sin moder og to søstre. Hans

*) Se f. eks. A. Thiset: Danske adelige Sigiller L. XLIX 26.

halvbroders datter blev gift med Hartvig Staverskov, Hennegård, en brodersøn, Chr. Vind fik Endrupholm, mens Iver Vind fik Nørholm.

Vind døde 1589 efter kun 7 års ægteskab. Han havde datteren Maren, der blev gift med Spend Skram til Voldbjerg, men døde tidligt.

Imidlertid blev Kirsten Kruse gift med *Erik Krag* til Kellingbjerg (Åbjerg), der havde været gift 2 gange før. Han var søn af Niels Krag til Agerkrog og Else Stampe. Krag overtog nu Lydum. Han døde ^{13/6} 1606 og fru Kirsten 1619.

Deres søn *Christen Krag*, f. ^{11/12} 1595 på Kellingbjerg, blev hjemme undervist af sognepræsten, men senere opdraget hos sin søster Else, der var gift med Laurids Lunov på Holmegård. Her gik det sådan, at »han foruden katekisme og sin børnelærdom lærte færdig at læse, skrive, regne og meget andet, saa vidt de eragtede hannem da var fornøden«. Da han i sit 11. år mistede sin far, tog hans fætter Niels Krag til Trundsholm, kgl. sekretær, ham med til København og fik ham ansat som prinsens page og ædelknabe og siden som »opvacter« hos dronningen. Da hun satte pris på ham, sendte kongen ham efter hendes død til sin berider Henrik Rothkirck på Antvorskov, hvor han på andet år fik undervisning i ridning. Kongen tog ham med på en rejse til Itzeho og anbefalede ham til grev Anton Günther af Oldenborgs tjeneste. Hos ham var han et års tid.

Da hans mor, der vist stadig boede på Lydum, var svagelig og ofte sendte bud efter ham, tog han afsked 1614 og var et år hjemme hos hende. Men den unge adelsmand higede efter ære og anseelse og drog nu til Nederlandene og tog tjeneste i prins Morits' livgarde, men der var våbenstilstand dette år, så han kom ikke til at vise sit danske mod. Kort efter døde moderen, gården var uden tilsyn, og han måtte hjem og sørge for sin egen velfærd.

På Strellov Kærgård sad *Elle Vind* i ensomhed; hun var datter af Elline Bang og Chr. Vind til Endrupholm. Ved en sammenkomst på Øllovgård 19. marts 1618 blev hun forlovet med Christen Krag, og deres bryllup stod den 16. aug. i Kolding.

Krag fortsatte godssamlingen om Lydumgård, idet han 1633 mageskiftede sin hustrus arvegods Kærgård og dens bøndergårde: 2 i Nørtorp, 1 i Adsbøl samt Topgård til kronen og fik i stedet for 3 gårde i Rærup og 1 i Lydum by. 1636 fik han løfte på kirketienden af Vium og og Lyne for en rimelig fæsteafgift, når den blev ledig. Antagelig har han sat gårdens studehold i vejret, og dertil krævedes korn den sidste vinter, studene staldedes. Trods Krag's fornemme uddannelse ser det nemlig ud til, at han var en interesseret landmand. I 1639 fik han udvirket et kongebrev, der forbød alle at lade kreaturer, svin, kalve og

heste gå løse i de enge i Sønder Bork mærsk, hvor Krag eller hans bønder havde jord, med mindre de ville gøre arbejde til ham derfor, som de havde gjort før. Det medførte en ny »christelig vide og vedtægt« (landsbylov), som bønderne indgik med Krag og Kristoffer Hvas til Hennegård om mærskens. For at drive på Lydumgårds enge måtte hver gård slå et skar og hverve og rive to »gode ustraffelige englæs hø«, og en bolsmand det halve. »Hvo, som fremkommer til Lydumgaard og ikke har ydefærdigt læs paa, skal de ikke afskrives, men hente et fuldkomment læs på engen igen«. Endvidere hedder det i viden: »Den, som ikke møder rettidig til arbejde på engen, skal have forbrudt til Lydumgård 1 god td. havre og til Sønder Bork sognemænd 1 god td. øl«, og desuden betale penge for det arbejde, de har forsømt. 1637 byggede han »en adelig sædegård«, Lundsmark, i S. Vium sogn »og holdt dug og disk der på stedet med sig og sine folk«.

1630 er han blandt de »gode mænd«, der var med herredsfogden at gøre udlæg i gods, tilhørende Hans Lange på Nørholm. 1625 takseredes han til 210 td. hartkorn, men 1638 til 254¹/₂ td. 1625 købte han Tustrup og Ølst hovedgårde og fik senere pant i Nørholm og Varho.

Da Torstenssons soldater 1643 vældede ind over Jylland, nåede Krags ikke at slippe bort, og »har han da den tid over lidt og udstaet megen jammer, sorg og stor udgift, indtil Gud dennem nådeligen befriede nogenlunde fra dette aag og daglig hjertesorg,« men da fjenden i november 1644 atter nærmede sig egnen, ville han ikke udsætte sin familie for den samme fare en gang til, men rejste »med hvis ringe ting, fjenden havde overlevnet dem« til Odense. Her blev han kort efter syg, og sidst i julen lagde han sig på dødslejet i gudhengivenhed og under fromme bønner; han takkede sin hustru »for den gode omgængelse, de havde levet tilsammen udi idelig gudfrygtig kærlighed og samdrægtighed,« og han udåndede 5. jan. 1645. Han blev begravet i Frue kirke i Odense 24. jan., hvor biskop Hans Mikkelsen holdt ligprædikenen. Efter Elle Vinds ønske blev den trykt. »Imod sine jævnlige,« siger biskoppen, »har han holdt sig venlig og beleven, saa han havde af alle, baade sine naboer og andre ham kendte, et godt ynde og vellidende. Imod sine tjenere har han skikket sig som en fader og forsvar i hvad han kunne, lod dem aldrig gaa trøstesløse fra sig udi, hvis han muligt var at gøre imod dem, saa de ham uden tvivl haardt skal beklage og højlig sørge.« Det er nok muligt, at karakteristikken passer, men det er dog værd at mærke sig, at ligtaalen oprindelig er skrevet til en anden »for nogle og tyve år siden«! — I hans tid blev tjenestefolkene på Lydumgård år efter år. Hans broder var ligefrem bekendt for godhed mod bønderne.

De havde to børn: Margrete, født på Lydum 1619, der døde som

barn, og *Erik Kragb*, der er født på Lydum 1620 og fik en omhyggelig opdragelse; han kom på Sorø skole 1630, studerede 1642 på universitetet i Padua. Atter hjemkommen blev han ansat som sekretær i kancelliet, hvor han 1653 blev øverste sekretær, 1655-56 lensmand på Skivehus, 1656-58 på Herisvad kloster, 1658-61 på Lundenæs. Under Københavns belejring var han i direktionen for Kvæsthuset, blev 1660 kancelliråd, 65 assessor, 69 geheimeråd og assessor i statskollegiet og højesteret, 1671 hvid ridder, men døde pludselig ^{22/7} 1672. i København. ^{28/8} 1653 blev han gift med *Vibeke Rosenkrans*, en datter af Palle Rosenkrans, lensmand på Lundenæs. Han hørte til de folk af den gamle adel, der i tide sadlede om fra at være enevældens modstandere til at blive dens villige tjenere.

1645 arvede han Lydumgård, som han dog solgte allerede ^{21/1} 1652 til *Christen Lange* til Hesselmed. Derefter begyndte Erik Krag rigtig at spekulere i landejendomme. 1652 købte han Varho og Bramminge, 1662 Ribe Kærgård, 1663 Endrupholm, desuden ejede han en tid Havnø, Selsø, Eskebjerg og en mængde bøndergods omkring i landet, som han fik for penge, han havde lånt regeringen. Desuden var han dekan i Ribe kapitel, men overlod arbejdet til provstiskriverne. Imidlertid sank jordegods i værdi efter svenskekrigenes ødelæggelser og under enevældens umådelige skatter, så da han døde, kom hans enke i en fortvivlet situation, ja sad endog i længere tid i gældsfængsel i Ribe. Blandt børnene vil vi lige nævne baron Fr. Krag til Stensballegård, der blev gift med Griffenfeldts datter.

Erik Krag har næppe ret ofte været på Lydum. I en retssag, hvor han dømmes til at betale en gæld på 36 rd., som hans fader havde stiftet, ser vi, at Jørgen Mortensen i Rærup optræder som hans fuldmægtig. 1650 er fuldmægtigen Morten Jørgensen i Rærup. Det er ham, der lader viden om Sønder Bork mærsk tingløse. Forøvrigt fortsatte Krag med at koncentrere bøndergodset om Lydumgård. 1650 mageskiftede han med kongen, så han afstod en gård i Hyllerslev og i stedet for fik selvejergården Lyne Husted. I vore dage synes vi, det er underligt, at kongen kan sælge en selvejergård. Men i de tider havde en bonde ikke overhøjhedsretten — herligheden — til sin gård. Nu har han den derimod med »herligheder og rettigheder«. Havde en herremand fået herligheden, kunne han i reglen gøre bonden »mør« til at sælge selvejet, så han blev fæster. Man kunne nemlig belemre ham sådan med f. eks. gæsteri og jagt, at han blev villig. Sådan er det nok også gået med Lyne Husted. I skødet fra kongen hedder det, at Krag fik lov til at tilforhandle sig ejendomsretten, dog må han ikke bruge heden til tørvegroft eller lyngslet mere end fællig kan tåle, da der intet marke-

skel var til Hallum. Det vil sige, at hede og overdrev var fælles med Hallum.

Lydumgårds nye ejer *Christen Lange* hørte til en slægt med een rose i våbenet. Han var søn af Chr. Lange til Bramminge, der var en uægte søn af Niels Lange til Riber Kærgård.

Allerede 1609 ejede Lange Hesselmed. 1629 sad han i en kommission, der skulle besigtige len i Holsten, 1636 fik han pant i Bramminge, han ejede også Varho et par år. Under krigen 1644 var han med til et møde i Vejle, hvor en forsamling af adelsmænd vedtog at ofre halvdelen af deres landgilde, en afgift af sædegårdene og en skat af bønderne til fædrelandets forsvar. Han var ellers nøjeregnende og godsgridsk nok, undertiden endda vel rigelig.

Han boede heller ikke på Lydum. En forvalter eller foged passede gårdens drift. Det var *Chr. Pedersen*, en søn af Peder Christensen, Billumgård. Kort efter, at Lange havde overtaget gården, skulle fogden på jagt, og et par mænd fra Hesselmed kom da ridende og havde Langes mynder med. I Lydum hedes kær rejste støverne en ræv, som løb ud i en porsmose vesten Viumgård. Her tog hundene ræven. Jagt er imidlertid et ømt punkt for alle ærekære adelsfolk, og fru Birgitte Juel på Viumgård anlagde straks sag mod den Lydum foged for krybskytteri. Hun krævede ham idømt en mulkt på 100 mark, da ræven var taget i »bemeldte gode frues ensom mark«, dvs. jord uden for fællesskabet. — Chr. Pedersen undskyldte sig med, at det ikke var ham, men hundene, der havde taget ræven.

Men det var jo ikke noget godt argument! Snart fik han et bedre. Man søgte at bevise, at porsmosen ikke var »ensom mark«. Søren Hansen i Hede, der kunne huske 50 år, og Th. Nielsen i Lille Frisgård, der huskede 20 år, o. fl. a. vidnede, at deres hyrde og kreaturer var altid drevet og havde gået i en fri fællig med Viumgårds lige til Viumgårds indelukkede tofter og haver. Kær og moser havde altid ligget i en fri fællig for Frisgård og Hede, og ingen havde klaget i alle disse år. De og deres formænd havde været tjenere (fæstere) til Lydumgård, som de endnu er. En af dem kom på Lydumgård at tjene for 50 år siden og tjente der i 9 år, og da før fogden på jagt for husbonden i mosen ind til Viumgård og der »hidsede og bedede« (beette) både harer og ræve, uden det blev ham forment. Ja, Per Christensen i Lundtarp (Søndertarp), der havde tjent på Lydumgård i 14 år, havde jaget med sin husbond både i porsmosen og andre steder på Viumgårds grund, og aldrig nogen gav last og klage derpå. Herredsfogden henviste sagen til en højere ret, men hvordan den endte, ved jeg ikke.

Lange var op i årene, da han 2. juledag 1637 blev gift med *Margrete*

Jørgensdatter Worm. Han døde ved majdagstide 1657. I 1625 takseredes han til 292 td. hartk. og i 1638 til 308 tdr, og det var vokset siden, så man skulle tro, at familien var vel funderet.

Da kom krigen, og svenskernes ødelæggelser var forfærdelige. 3 år gik, uden der holdtes skifte, Margrete Worm skrev så til oversekretær Erik Krag og bad ham hjælpe til at få en ordning, så der kunne gives udlæg i godset, »da andre midler os ganske er fraplyndrede og borttagne«, og sønnen Kristen ville rejse udenlands. Det hjalp. Skiftet holdtes $14/6$ 1660. Gården takseredes til 36 td. hartkorn, der i matriklen 1661 omregnedes til 2340 rd. Der kunne sås 24 td. rug, 7 ørte byg, 10 td. havre, $1\frac{1}{2}$ td. boghvede og avles 300 læs hø. Der var 4 børn. Ældst var Barbara, derefter kom Kristen Lange, som 1661 drog udenlands og døde 1681 ugift, yngst var Anne og Ide.

Forarmelsen var imidlertid så stor, at ingen af de 4 søskende kunne skaffe penge til at udkøbe hinanden. De ejede da sammen med moderen Lydumgård og Langes øvrige efterladte gods i fællesskab. Moderen boede først en tid på Jegum. Man mener, at Hesselmeds bygninger blev ødelagt under krigen.

Nogle år efter samledes familien dog atter på Hesselmed. Men den havde det sørgeligt. Gang på gang læstes der fordringer på dem, og da de ikke havde penge, måtte de stadig udlægge af deres jordegods. Da godset sank i pris, måtte der udlægges mere og mere til dækning.

Den 28. juni 1662 stævnedes Tyge Christensen i Vium således samtlige Chr. Langes arvinger og krævede dem dømt til at betale 200 rd. og renter, det var penge, Lange havde lånt i 1652. Chr. Pedersen vedgik gælden på Barbara Langes vegne, da den var falden i hendes lod ved skiftet. Han tilbød »på den gode jomfrus« vegne betaling i jordegods, »eftersom hun udi denne besværlige tid ikke havde rede penge«. Dernæst fremlagde han jordebogen og gav anvisning på Lyne Husted til $5\frac{1}{4}$ td. hartk. Ved skiftet var hver td. sat til 50 rd. Han mente, at fogden ikke burde tilfinde jomfruen at betale med andet end jordegods, da der ved skiftet ikke var tildelt hende penge at betale gæld med. Endvidere hævdede han, at tiden var så elendig, at der ikke burde betales renter. Tyge Christensen påstod, at samtlige arvinger burde betale renterne. 2. aug. dømte fogden Barbara Lange til at betale hovedsum og resterende renter. Godset var nu sunket så meget i pris, at Lyne Husted alene ikke kunne dække gælden.

1664 »hendet« Frands Jessen i Åsted på sin kære moders og søskendes vegne dom over Chr. Langes arvinger for to gældsbreve, lydende på ialt 660 rd. plus renter 285 rd. Pengene havde Lange lånt af Frands' moder. Endelig krævede han Margrete Orm (Worm) dømt til at betale

20 dl., hun havde lånt af ham i 1657. De dømtes til at betale hver sin part, undtagen Barbara Lange, som ikke var i herredet.

Selve Lydumgård forpagtede fruene ud til Chr. Pedersen for tiden indtil Vor Frue dag 1665. Samtidig vedblev han at være hendes fuldmægtig.

Fæstebønderne fik de også bryderier med. De var blevet både forarmede og modvillige under krigstidens lovløshed. I eftersommeren 1661 var fruene således taget til Lydumgård med en af folkene fra Jegum. Hun sendte bud efter Lydum møller, Anders Olufsen, der havde lovet at levere sin halve mølleskyld til Riber marked. I gårdens fruerstue lovede han, at »så sandt han var en ærlig mand«, skulle han betale de 8 ørte rug. Men de blev ikke betalt. Nogen tid efter bad han om yderligere 8 dages henstand, så han kunne få kornet aftorsken. Hun gav ham lov at vente til Mikkelsdag, og ved sin højeste ed lovede han at betale og bringe den store møllekværn i gang igen. Han leverede kun 1/2 ørte. Sidst i oktober 1661 var fruene, Kristen Lange og jomfru Anne atter på Lydum. Der blev sendt bud efter mølleren, som svarede, at nu havde han intet rug, så »måtte de godtfolk gøre med ham, hvad de ville.« Han nægtede rent ud at gå op på gården. Dagen efter måtte fruene da lade hans køer pante. Dernæst overlod hun møllen til Hans Eriksen fra Henne mølle.

Skønt Anders Møller selv havde sagt, at de måtte pante ham, anlagde han sag mod pantemændene Mikkil Gjällesen, Lykkegård, N. Thomsen o. fl., fordi de 28. okt. var gået ind i hans gård »og med største gevalt og overvold oplukt hans døre og ulovlig udranet 2 køer.« Også H. Eriksen anlagde han sag imod, fordi han »voldelig« var flyttet ind i den mølle, han havde i fæste. Hertil svarede Pedersen, at møllen var ikke bortfæstet, men kun udlejet på kontrakt, og mølleren havde ikke holdt den vedlige. Anders Møllers datter Dorethe opholdt sig desuden i møllen sammen med en karl, og de var begge i slemt rygte for letfærdighed, og der blev fremlagt et sognevidne derom af Lydum kirke. Det var jo i den tid, da folks moralske vandel var sat under streng opsigt.

De tidligere kronbønder, der var blevet fæstere, var direkte trodsige, når det gjaldt hovarbejdet. Nogle blev borte både fra ægtkørsel og arbejde. P. Jensen i Lydum Hede og tre mænd fra Nørtarp vidnede således på Herredstinget, at al den stund de øvrighedsfolk, som nu har Lydumgård, og siden velb., nu salig Chr. Lange blev gården mægtig, har de tidligere krongårde ikke gjort mere »hovning eller arbejde til Lydumgård enten med ploven eller vognen, end en af Lydumgårds små halve gårde, ikke heller de udi dette næste forbigåendes år er videre tilsagt, hvilket de og vel kunne udstå, uden de det gjorde [modstanden] af modvillighed.« En af Lydumgårds karle vidnede, at Simen Jessen i Lydum var

en af dem, der tit og ofte viste modvillighed og ikke kom, selvom han var tilsagt. Således kørte han ikke 4 læs hø hjem fra engen, og så kom floden og skyllede høet bort. Desuden havde Simen Jessen og Knud Nielsen, Lydum, rent ud sagt, at de ikke ville arbejde mere på Lydumgård. Også Ane Christens, Lydum, og Peder Thøstesen i Hede resterede med både egter og arbejde. Forpagteren fremlagde et register for 1660 og 61 over resterende skyld, landgilde, tiende og arbejdspenge.

I foråret 1661 forsvandt Anders Christensens ved nattetide fra sin fæstegård i Lydum imod husbondens vilje og minde. Gården var stærkt forfalden, så et syn satte bygfælden til 30 rdl.

Han var ikke den eneste, der stjal sig bort medførende alt rørligt gods og efterladende forfaldne bygninger, forsømte marker, gæld og restancer.

^{18/1} 1662 stævnedes Chr. Pedersen tre fæstere på Lydum Hede, tidligere kronbønder, fordi de skyldte både landgilde, tiende og arbejdspenge for 1660 og 61. Den ene fæster, Simon Jepsen, lod en kgl. forordning om arbejdspenge oplæse. Pedersen svarede, at hvis de følte sig besværede med for meget egt og arbejde, ville han gerne lade dem være fri, når de så ville betale frihedspenge som kronens bønder. Det svarede de ikke noget til, men de blev ved at være lige efterladende.

Et par år efter Anders Christensens rømning gik rygtet, at Peder Jensen i Lydum Hede begyndte at føre bort af gårdens gods. En karl fra herregården og en mand fra Rærup blev da sendt til Peder Jensen. De fandt kun nogle bylter klæder, nogle gryn i en fjerding, noget byg i et seldeløb og lidt havre på logulvet, nogle stykker eg, en gammel bagplov og en harve samt 6 høns og en kok. Ellers var folk og fæ og alt øvrigt borte. Mændene blev der natten over »for at tage vare på, at tyve ikke skulle stjæle det!« Ved daggry gik de hjem. Kort efter stillede Chr. Pedersen selv med to andre mænd. I den korte mellemtid forsvandt også det forefundne gods sånær som 4 skp. havre! De spurgte P. Jensens sønnekone, hvorfor han havde stjålet sig bort med al godset. »Han skal vel komme igen,« lod svaret; »thi han drog kun bort for at få foder til dyrene!«

Senere opdagedes det, at han havde bosat sig i Varde. ^{5/11} 1664 tog forvalteren vidne på, at Peder Jensen havde boet på gården i Hede i 12-13 år, havde gjort hovning og arbejde til Lydumgård og svaret skat, såvel til svensken som til kgl. majestæt.

Endnu værre blev det nogle få måneder senere, da tre andre fæstere opsiges deres gårde og bol. Det var S. Madsen, C. Olufsen og J. Christensen i Rærup. De vil »ikke dennem længer nyde eller bruge end som til fardag og vil til samme tid gøre husbonden dennem ryddelig.« De havde givet varsel for velbyrdig jomfru Anne Lange med hendes laugværge »for Lydumgårds vindbrou og gav Chr. Pedersen, forvalter på går-

den, det tilkende.« Samme dag opsagde en mand i Borre sit fæste med varsel til Kristen Lange »for Hesselmed Vindbrou.«

Førøvrigt er der ved denne tid adskillige andre bønder på egnen, der opsagde deres gårde til herskaberne. — Således har bøndernes holdning været med til at svække de vaklende herskaber; thi hvor skulle de få ny fæstere fra?

Ifølge forpagtningskontrakten havde Chr. Pedersen lov til at lade avlingen drive ved hoveri, som bønderne »havde gjort af arilds tid.« Men trods tilsigelse mødte Simon Knudsen og Laurids Christensen ikke. På tinget gav forpagteren da »lydelig last, kære og klage« på dem og krævede dem dømt til at betale for arbejdet og erstatning for tab. Men bønderne var jo også udplyndrede og forarmede, så det er ikke sikkert, han har fået noget ud af det. Under sådanne forhold er det forståeligt, om det også kunne knibe for forpagteren at overholde sin kontrakt.

Som nævnt gav bønderne varsel for Anne Lange. Det må være hende, der var udset til at skulle arve Lydum, mens Kristen skulle være herre til Hesselmed. Anne tænkte åbenbart på at gifte sig. Den udkårne var *Jørgen Rostrup*. Han dukker nu op på Lydum. Den 15. juli 1664 lod han 5 mænd fra Torbøl og en fra Lundager udnævne til at syne herregården. Mændene vidnede derefter på Vester herreds ting, at de var på gården, »som de af Jørgen Roestup til Vråegård blev påvist den 20. næst efter. Først blev de påvist et hus sønden i borgegården, var 11 fag. Latterne [lægterne] derpå var ganske brøstfældige. Enderne på huset var ganske brøstfældig forrådnede, og den sønder side ligeså breket [stolperne i bindingsværket brudne] og skal ganske nedertages og med ny ferdiges samt og lederne derunder samt og 2 bjælker, der var sønder i det lille hus, af samme hus på den sønder side synes ikke at være tjenlig. For det andet blev de påvist 3 fag hus ved den sønderende ved det østre hus, som stod på rave, og ingen sparrer fandtes derpå uden 3 bare kobbelt sparrer, og på nederdelen 6 halve tavler af mur. — For det 3. havde kælderen under det sønderste hus [brøst], var der 2 bjælker sønder, og skelrum i samme kælder mesten borte samt 2 døre. — For det 4.: 3 fag skolehus ved sønderenden på bryggerstet var skreden af lave [af lave] både tømmer og mur; på den vester side af lodden (?) ganske afrøndet, hvilket hus var tækket med tag. — For det 5.: Bryggerhuset ved enden af forne overskrefne hus var skreden af lave og var det ganske brøstfældigt både med mur og tømmer, og fandtes der intet loft derudi. For det 6.: Porthuset norden i borgegården syntes de nederdelen at være skredet af lave, både tømmer og mur. Skorstenen østen porten var neder til loftet, og fandtes ingen sten deraf, og det som står igen er brenket, skal af ny opsættes. Porten for borgegården er brøstfældig.

Vindebroen for borgegården er ganske forfalden og skal snarest af ny opsættes.

Staldhuset uden for forne bro, som er 9 fag foruden portstedet, fandtes intet af uden en del af nederdelen, stænger af den sønder ende og 2 bjælker, er ellers ganske borte, skal af ny forfærdiges. Årsagen, at lederne var ganske forrådnede. Broen mellem staldgården og ladegården er meget brøstfældig, så der ikke kan køres derover uden livsfare, før den med nyt tømmer bliver forfærdiget.

Ladegården: Ladehuset, 18 fag, var på sønder side lederne ganske afrundet og en stor del skreden af lave og stor brøstfældighed på taget, den vester part på laden er brøstfældig både på tømmer og [?]. Det vester hus i forne gård var 28 fag. Der var leder på begge sider ganske afrundet af 15 fag, samme hus på begge sider var ganske brøstfældig på taget og stor brøstfæld på murværk på begge huse [og må ferdiges], inden der kan huses korn, hø eller fæmon udi uden stor skade. Imellem laden og vesterhuset fandtes en del liden hus, 6 fag, var og ringe på tag og tømmer og en del skreden af lave. — Dernæst påviste bemeldte gode mand dem østen i forne ladegård, hvor de syntes, at skal have standen 17 fag hus, men intet fandtes, hverken tag, tømmer, ler eller noget undtagen stenbunden, som havde været i husene, og ikke de kunne erfare nogen bygningstømmer i forne gård at være forbrugt eller at se i eller ved gården, uden 49 stykker store og små.

Dernæst så de udi haven adskillige slags træer at være ophuggen og borte, såvel af de, der bar frugt, som af andre. På en del af de tilbageblevne var barken afnavet af geder og bukke, som de syntes.«

Dette bedrøvelige billede af en herregård på vej til ruin giver trods alt nogen mulighed for at rekonstruere gårdens plan med træk både af middelalder og renæssance.

Gården lå ved Lydum å, der gennemstrømmede den. Syd for åen lå borgegården, antagelig ligesom senere på et ophøjet voldsted ude i engen, omgivet af grave. Kom man fra fruerstuehuset længst mod syd, måtte man over borgegården gennem et porthus og ad en vindebro, hvorefter man kom til en »mellemvold« med nok et porthus, der nu tillige tjente som stald. Dernæst måtte man ad en anden vindebro over åen til ladegården, der — i alt fald senere — var omgivet af grave. Bygningerne var bindingsværk, i borgegården med tavlmur (muret i tavlerne mellem træværket), ladegården har vel været lerklinet. I borgegården har der vist været teglsten på de fleste huse. — En fremtrængende fjende måtte altså først kæmpe sig gennem ladegården til åen over denne ad vindebroen til »mellemvoldens« porthus, forcere denne, så over voldgraven og det sidste porthus, før man nåede ind i borgegården.

Når Rostrup lod den forfaldne gård syne, er det åbenbart, fordi Chr. Pedersen har været forsømmelig med vedligeholdelsen. Han skal drages til ansvar. Den gamle Mikkel Gjalleesen, der selv var foged før Pedersen, rykker sin kollega til ikke ufornöden undsætning og bevidner, at staldhuset mellem de to broer var brøstfældig, da han fratrådte. De tre dårligste fag på østerhuset var ligeledes dårlige dengang m. m. De 17 fag hus i ladegården var elendige. De for mangler så skarptseende synsmænd havde dog ikke set, at tømret af de nedfaldne huse lå i ladegården, hvad andre Lydumfolk bevidnede på tinget.

Chr. Pedersen har ikke magtet den vanskelige opgave. Nu er han sikkert fjernet, og Jørgen Rostrup rykket ind. Nogle måneder efter, vist i 1665, bliver han gift med Anne Lange. Måske har Barbara holdt bryllup samtidig. Hun blev i alt fald i 1665 gift med en halvgammel indvandret tysk militær, major Kristoffer Philip Kurtzer von Reichelsdorff og bragte ham bl. a. Mølbygård i Ansager, som de fik gjort til en sædegård. Antagelig har de afstået deres part i Lydum.

Jørgen Rostrup var søn af Gunde Rostrup til Randrup. Han havde før været gift med Sidsel Friis. Han skrev sig til Vrågård, måske Vrågård i S. Bork, eller måske Omvrå i Blåhøj, i alt fald en ubetydelig gård; for efter alt at dømme var han lige så fattig som Anne. De plagtes stadig af gæld. $\frac{7}{4}$ 1666 optræder Rostrup på Ide og Kristen Langes, på hustrus og egne vegne og tilbyder Jesper Hansen Holst i Bøle i Lønborg nedennævnte gods, og ved en dom på Vester herreds ting samme dag blev godset tilkendt Holst.

Godset udgjorde Nørgård i Lydum Hede, hk. 12.310, »noch vores adelige sædegaard, kaldes Lundtzmark med al sin herlighed«, hk. 7., Braagaard i Vium hk. 7., Erichs boel, hk 3.2, Heckenfeld, hk 1.7 og 1 gaard i Lydum Hede, hk. 2.511, ialt godt $33\frac{1}{2}$ td. hk.

1672 døde Rostrup, 1675 den gamle Margrete Worm og næsten ved samme tid, i alt fald før $\frac{7}{11}$ 1678 Anne Lange. Rostrups havde følgende børn: *Gunde, Kristian Hartvig, Sidsel* og *Anna Margrete*. Kristen Lange blev vist formynder for dem. I alt fald opgiver han til skat 1676, at han ejer Hesselmed med mølle og gods 152 td. hartkorn, Lydumgård med mølle og gods 106 td. og »strøgods af Janderup, som min salig moder tilhørte, 22 td. hk.«, ialt 281 td.

I matriklen 1664 var selve Lydumgård sat til 36 td. og møllen til 19 td. 6 skp.

1681 dør den ugifte Kristen Lange, og Ide Lange og Rostrups børn får atter en arv, mens Kurtzer nu er formynder. 1676 blev Lydumgård atter synet. Tilstanden var omtrent lige så slet som forrige gang, 35 vinduer var f. eks. brøstfældige, 3 var rent borte. Antagelig er der da

kommet en ny forpagter; i nogle år, således 1685, var den Janderup præst forpagter; han hed Søren Pedersen Winther og var en dygtig avlsmand og studehandler. Han staldede 46 stude her. 1678 var besætningen 4 heste, 5 køer, 13 får, 2 svin, og der var 2 tjenestekarle og 2 piger.

Matriklen 1683 (88), der sætter gårdens hk til 29.432 og møllens til 9.420, oplyser, at Ide Lange ejer den ene halvpart, Kurtzer den anden. Det må dog være på sine myndingers vegne, han nævnes som ejer. Imidlertid dør Ide 1684. Børnene og Kurtzers må så have arvet hende.

¹²/₂ 1687 fik formynderen kongelig tilladelse til at sælge det, der var tilbage af Lydumgård og gods. Handelen skete året efter. Skødet tinglæstes ved landstinget ²⁸/₁₀ 1687. Det hedder, at Kurtzer »med sin frues samtykke og på sine myndingers vegne, salig Jørgen Rostrup til Lydumgård hans efterladte børns vegne og kgl. majestæts tilladelse sælger deres anpart gård og gods til *Peder Klemmensen*, forvalter på Viumgård, Lydumgård med underliggende mølle og bøndergods, Lydum mølle, dens anpart derudi os tilhørende skylder 10 td. rug« og bøndergårde, fæstet af følgende: I Rærup J. Olesen, C. Hansen, N. Therkelsen, N. Lauridsen, N. Hansen, Morten Lund, Henrik Nielsen og J. Thomesen, »af bemeldte halvejende skyld er Anders Nielsen til Søvig udlagt og tilhørig 3.32 hk.«, Th. Henriksen, C. Orre, M. Christensen, S. Sand, i Lykkegård Michel Gierlofsen [Mikkel Gjalleesen], der har gården fri for landgilde og hoveri sin livstid, vel fordi han tidligere var foged, i Lydum by N. Pedersen, P. Knudsen, Mette Ivers, 1 øde gård, A. Christensen sidst påboede, Timmes Smed, Poul Sørensen, i Lille Frisgård Eske Thommesen, i Lydumhede Mikkel Huid, Kirsten Thomasdatter, Martin Ølgods og i et gadehus Anna Hansdatter.

Peder Klemmensen var gift med *Karen Christensdatter Vodde*. De var begge gamle og barnløse. Han havde vist begyndt som købmand i Varde, var i alt fald borger der, men forpagtede efterhånden flere vestjyske herregårde, 1674 Lunderup, 1683 og 84 og måske flere år Nørholm, en tid havde han tillige Lydum i forpagtning, 1687 antagelig Viumgård. Han skulle også have været forvalter på Lønborg; han fortsatte dog med handelen. 1674 blev han derfor stævnet for forprang. Desuden har han vel forstået at udsætte sine penge på indbringende måde hos de forarmede adelsmænd; ved skiftet efter Kristen Lange fik han således udlagt en gård i Janderup for tilgodehavende, antagelig har han også haft noget tilgode i Lydumgård, og i alt fald kendte han den godt, for han købte den. I 1693 oprettede han og Karen Vodde et gensidigt testamente. De havde ingen arvemidler bragt hinanden. Der-

for ønskede de, at de ringe midler, som de ved den allerhøjeste Guds nådige velsignelse havde samlet i deres ansigts sved, skulle blive samlede, når en af dem døde, og ikke adsplittes til den dødes arvinger til skade for den efterlevende. De bestemte, at disse arvinger skulle have 200 dl. udbetalt en gang for alle og dermed lade sig nøje. Den længstlevende kunne så frit disponere over det øvrige.

1694 døde Peder Klemmensen. 24. jan. 1695 opsatte enken et nyt testamente og meddeler, at det er i orden med de 200 rd. til hendes mands slægtninge, og derpå fortsætter hun: »Saa efterdi jeg ingen livsarvinger haver, og jeg er ved høj alder samt med stor svaghed behæftet, haver jeg besluttet og indgaaet, som jeg hermed beslutter og indgaaer, at naar jeg ved døden afgaar, da skal *Laurits Nielsen Lunde*, borger og indvaaner udi Varde, i henseende til det venskab og fortrolighed, som bemeldte Laurits Nielsen min sal. mand i hans levende live bevist haver, saavel som og mig efter hans død, saa jeg, næst Gud, kan lide paa ham i min alderdom og svaghed«, alt hvad hun ejede, »den liden ufri gaard Lydumbaard med al dens tilliggende samt strøgods, med huse og ejendom i købstaden, der af min sal. mand og mig er forhvervet uden ringeste hjælp af vore paarørende eller arvinger, hvoraf en del mere har skadet end gavnet os«. Lunde skulle blot udbetale 200 rd. til hendes arvinger og bekoste en muret begravelse i Lydum kirke til ægteparret Klemmensen samt skænke kirken 200 rd.)* Men da en enke kun kunne bortgive halvdelen af sin ejendom, måtte testamentet ændres.

Da skete der pludselig det, at den gamle Karen Vodde fik andet at tænke på. Hun tænkte på intet mindre end at gifte sig. Brylluppet stod vist 1697. Det var Jørgen Jensen Bramming, der på den måde blev ejer af en herregård. Han var søn af præsten Jens Pedersen Vorgod i Bramminge. Han havde tidligere været forvalter på Ryssensten.

Bramming søgte nu at få testamentet omstødt, så han vedblivende kunne være herre til hele godset. Han beskyldte Lunde, der fortrak fra Lydum, for at have benyttet sig af Karen Voddes svaghed til at få hendes underskrift, for at have handlet egenmægtigt med hendes gods og ikke aflagt tilbørligt regnskab, og at han hos sognepræsten havde søgt at hindre ægteskabet. Der blev nedsat en kommission til at dømme i sagen.

Havde Karen Vodde håbet på foryngelse og lykke ved at gifte sig påny, blev hun sørgelig skuffet. Hun var næsten stadig sengeliggende. Og Bramming behandlede hende hårdt, så hun selv klagede over, »at

*) Laurits Nielsen Lunde var borger og købmand i Varde og søn af præsten Niels Lauridsen Rindom i Lunde-Outrup.

hendes mand var ond ved hende, og hun intet kunne få til levnedsmiddel, som hun kunne være hjulpen med«. Han gik nemlig selv med nøglerne og svarede i det hele taget godt til begrebet »den onde herremand«. Han hundsede med tjenestefolkene, pryglede pigerne og plagede fæsterne, og snart udviklede forholdet sig til en forbitret kamp mellem ham og hans undergivne, der var alt for selvstændige til at ville finde sig i hans tyranni. Gik man rettens vej, havde bønderne en såre villig juridisk rådgiver i Laurits Lunde. Bønderne gik også andre veje. De skældte igen, truede, ja undsagde ham. En karl, der havde undsagt ham, blev lagt i lænker på gården, men brød ud om natten med både lås og jern! Bramming klagede da på tinget over den hårde skæbne, at han »fattige og fremmede mand . . . skulle angribes, udfordres, æreskældes og på livet eftertragtes.«

Dog var han ikke bange. »Jeg frygter dem ikke! Jeg er lige så beredt til at skyde som de!« sagde han engang, han blev advaret mod bortrømte bønder. Han red aldrig ud uden at være velbevæbnet, og soveværelset lignede et våbenkammer, så fuldt var der af pistoler, flinter og fyrbøsser.

Det første forsøg på at rydde ham af vejen blev sat i scene af Chr. Thimsen i Lydum. Men det mislykkedes, og fem mænd dømtes til at gå i jern på Bremerholm, men de flygtede, og Chr. Thimsen førte så kampen på afstand, hvorfor han ^{24/9} 1697 dømtes til døden. Han boede imidlertid i Hostrup i Øse, og hos ham opholdt sig en anden af de dømte, Thue Bertelsen fra Rærup. Senere siges det, at Thue var dømt til galgen. Thimsen søgte at overtale en skorstensfejer til at skyde Bramming, han ville give ham 20 dl. derfor, »for han regerer så ilde med de stakels bønder.« 1699 udgik der kgl. befaling til alle jyske øvrighedspersoner om at hjælpe Bramming med at fange de 5 domfældte. Det førte vist ikke til noget. Flere år efter levede både Thimsen og Thue Bertelsen i Vester Herred i bedste velgående.

Omkring 1700 tog Hans Jakobsen i Store Frisgård da fat. »Du kører og rider al tid med Jørgen Bramming,« sagde han til staldkarlen; »skyd ham en gang ihjel, så vil jeg give dig 100 rdl. Og hvis du vil undrende, skal jeg skaffe dig en hest; men hvis du vil blive her, skal jeg skaffe dig føde og ophold.« »Hold din mund med sådan snak,« svarede karlen; »jeg har nok i mine egne synder at bære.«

Hans Jakobsen fik derefter forbindelse med en anden karl fra gården Anders Volch. Han skulle ligeledes have 100 dl., og Terkild Nielsen i Lille Frisgård lagde 20 til eller den bedste ko i stalden. Volch skød også, men uden om. Han dømtes ^{5/11} 1700 til stejle og hjul, men le-

vede i mange år derefter et lykkeligt familieliv i Ribe! Øvrigheden bar sværdet forgæves!

Hans Jakobsen samlede krudt og kugler på Frisgård, men da Bramming var så vanskelig at træffe, kom han en dag »med noget forgift eller rottekrudd«. Søren Jensen, der tærskede på Lydumgård, foreslog som i spøg kokkepigen at komme det i Brammings grød, så ville han gifte sig med hende, og de kunne få den bedste fæstegård på Lydumgårds stavn! Pigen ville ikke. Kort efter bankede Bramming pigen, så kom tærskeren med et alvorligt tilbud, men hun sagde atter nej, og så smed han giften i voldgraven. Et halvt års tid efter kom den samme pige en aften op fra ladegården og så Bramming stå på broen over åen, mens en karl gik og lurede på ham med en bøsse. Hun kaldte Bramming ind og reddede måske derved hans liv.

Nu opgav Hans Jakobsen og lod sig hverve til et af de regiment, der udlejedes i den spanske arvefølgekrig.

Initiativet gik nu over til gårdens fæstere i Janderup og Ål sogne. Der dannedes en fuldstændig sammensværgelse. Lederen er Jep Hansen i Janderup, en anset mand, som Bramming benyttede til at indkræve afgifterne hos de andre bønder, og som ved indretningen af militsen blev udset til lægdsmand. De »sydlige« bønder besluttede nu at låne 60 rd. hos den velhavende Hans Nielsen i Lydum til forehavendet. Jep Hansen, Thue Pedersen fra Vrøgum og Chr. Broeng tog da til Lydum. De ville kautionere for lånet. Endnu før de havde fremført deres ærinde, sagde Hans Nielsen: »Ja, jeg kan nok tænke, hvad I vil«. Og dermed gav han dem pengene. I et lille hus i Rærup boede Brammings gifte livknægt Gartman, kaldet »Trompeteren«, vist fra den tid, han var ved hæren. Han skulle gemme pengene.

De andre tjenestefolk på gården var to karle og to drenge, der alle sov i ladegården, staldkarlen Hans Olufsen i stalden, røgteren Chr. Ebbesen i karlekammeret og drengene i laden. Der var kun en pige, Maren Iversdatter, der sov i borggården i køkkenet, hvorfra man både kunne komme ind til Brammings værelse og til Karen Voddes sengekammer. Desuden kom der om dagen to husmandskoner Maren Christensdatter og Mette Hekkenfeldt, begge fra Hekkenfeldt.

Hans Olufsen havde kun tjent på gården en måneds tid. Han havde da været med sin husbond til Kolding marked. Efter den tid opdagede pigen, at der lå en skarpladt pistol i hans seng.

Den 25. okt. 1702 kom Jep Hansen med skattepengene fra Brammings bønder i Janderup og Ål. Han havde dem i sin »snubdug«. Tilfældigvis kom Simon Hansen fra S. Bork samme dag i et ærinde. Det var mørkt, før de var færdige med forretningerne. De måtte overnatte,

for Bramming havde brug for dem næste dag. De spiste aftensmad sammen med Bramming, og derefter »drak de et par kruse øl og noget brændevin, røg en pibe tobak eller flere og sad således enig og samdrægtig«. Hans Olufsen kom et øjeblik ind i fruerstuen og afleverede nøglen til laden. Ved 10-tiden opdagede de to bønder, at Bramming var falden i søvn ved bordet. Han var drukken. Man fik ham til sengs og frakke, vest og sko trukket af ham, mens han lagde sig med de øvrige klæder på i sengen. Han sagde sluttelig til Maren, at hun skulle lyse de to mænd op i gæstekammeret.

Ud på natten vækkedes pigen ved et skud inde fra Brammings kammer. Af skræk skjulte hun hovedet under dynen og løb senere over i laden til drengene – hvis det passer, for de havde ikke bemærket hende.

Ved samme tid blev Chr. Røgter vækket af Hans Olufsen, der befalede ham til at tage en hest ud af stalden og følge sig, da Chr. Røgter var mest stedkendt. De tog ud til rytterbonden Mikkelt Thomsen i Lydumhede, hvor Hans Olufsen havde været en tid, før han kom på Lydumgård. Her stod hans tværsæk og lidt mere. Hans Olufsen vækkede Mikkelt og bad om sine sager; han sagde, at han pludselig var blevet indkaldt til soldat.

»Skal du marchere som soldat med træsko på?« spurgte Mikkelt.

»Det er heller ikke sandt, hvad jeg siger«, lød svaret, »men jeg har i nat slået Bramming ihjel. Lad ham nu ligge der, den hund!«

Mikkelt kom med et bestyrtet udråb, men udleverede alligevel sagerne, ja, skænkede ham en snaps og gav også Chresten en; han sad til hest uden for og holdt en anden opsadlet hest ved tømmen.

Da de var kommet et stykke bort, trak Hans Olufsen en pistol frem og sagde: »Det er den, hvormed jeg har sendt Bramming til kirkegården«. Røgteren spurgte, om det ikke var Gartmans. Jo, sagde Hans Olufsen, derfor skulle han nu over til ham med den og have pengene. Chresten førte ham nu over et vadested i åen, og de to mænd skiltes uden for trompeterens hus. På tilbagevejen kom Chresten gennem Lydum mølle og kunne ikke dy sig for at råbe ind ad sovekammervinduet »med stor glæde«, at Bramming var slået ihjel. »Ak ve og vok!« udbrød møllerkonen, der var ene hjemme. På gården gik Chresten i seng igen og lod, som han intet havde mærket. De øvrige spillede den samme komedie. Pigen stod op, som hun plejede mellem 6 og 7, lavede davre, og ved solopgang kaldte hun folkene ind. Chr. Røgter fortalte da meget bestyrtet, at Hans Olufsen var borte og med ham den bedste hest i stalden samt sadel og ridetøj. Simon og Jep Hansen kom til, husmandskonerne ligeledes. Pigen ville hente nogle tørv, der stod

bag ved gården; hun kom løbende tilbage og fortalte, at skodderne for det ene vindue var trukket op og ruderne knust.

De gik nu til Karen Vodde, men hun ville ikke tro, der var sket noget, og bad dem se ind til Bramming. Det var der ingen, der ville, hvis hun ikke selv gik med. Pigen klædte hende på, og de to mænd fik den svage kone under armene.

Hun stødte døren op. Bramming lå på højre side i sengen med ansigtet ind mod væggen. »Han sover, der er ikke sket noget ondt«, sagde Karen, men da hun kom nærmere, så hun små blodpletter på lagnet. Bramming var død.

Ved synet af ham fik Borkmanden »en ond kolera, så han måtte gå hen og lægge sig over borde og stole for at få nogen lindring«, og så skyndte han sig hjem!

Pigen hentede Gartman og hans kone, og der gik bud efter præsten, hr. Schnell. Han skrev en beretning om det passerede, der med ridende bud sendtes til herredsfogden. Fra Varde drog buddet til amtmanden i Ribe.

Herredsfogden fik brevet kl. 2. Kl. 7 kom han til Lydum med skriveren, en barber og 4 bønder, han havde taget med undervejs som synsmænd. Vardefolkene blev ikke så lidt forbavset ved at træffe deres medborger Laurits Lunde på gården. Med en mistænkelig hurtighed var han kommen der få timer efter Brammings død. Det gamle venskab med enken var genoprettet, så hun udpegede ham som sin lauværge.

Så fandt synet sted. Værelset havde tre fag vinduer. For de to var skodderne lukket, for det midterste fag var de trukket op og nogle ruder knust. Men de krydsvis anbragte jernstænget var uskadte. Morderen var ikke kommet den vej ind. Et skud gennem vinduet kunne heller ikke have ramt Bramming, sådan som sengen stod. Morderen måtte da være gået fra gården gennem fruerstuen. Bramming var ramt af et skud i venstre side under armen, kuglen var gået skråt gennem legemet, barberen tog den ud af højre skulder. Både skjorten og huden omkring såret var sveden, så munden af våbenet var holdt tæt hen til den sovende. Det var ikke noget rovmord, pengeskabet stod urørt, og guldknapperne sad i den døde skjorteærmer. Derimod var hans livflint og 2 pistoler, der altid lå foran sengen, borte.

Så drog synsmændene bort, men ikke alle nåede hjem. Den blodige dag krævede endnu et offer. En af mændene, en gårdmand fra Lundtang, forsvandt, vistnok i åen. Jep Hansen og Laurits Lunde blev på gården, til de næste dag mødte på herredstinget. Her stævnedes Lunde alle, der havde været på Lydumgård mordenatten. Men der blev ikke gjort noget for at fange den bortrømte Hans Olufsen.

Morderen havde kun fået 50 rd. hos Gartman. Trompeteren havde

toldet temmelig rigeligt! Men Hans Olufsen ville have sin fulde betaling og red derfor samme nat til Janderup. Han blev i Jep Hansens gård den første dag og tog næste aften over til Chr. Broeng og beklagede sig over de manglende 10 rd. Den følgende dag, fredag, red Chr. Broeng så til Rærup, hvor det lykkedes Gartman at skaffe de 6. Hans Olufsen krævede hårdnakket sit. Om lørdagen samledes da en del bønder hos Broengs. Man drøftede betalingen af »bådleje af magasinkorn«, men det var de 4 rd., det gjaldt! Hans Olufsen, der sad mellem de andre med sine pistoler under armene, stak pengene til sig. Nu kom også Jep Hansen. Først lørdag nat, 3 dage efter mordet, forsvandt Hans Olufsen fra egnen. Jep Hansen og en mand mere fulgte ham til Nørholms mølle. Søndag formiddag så en mand fra Galtho, der skulle til kirke, en fremmed, lille af vækst og i en grå vadmelskofte, bevæbnet med pistoler og en lang bøsse, ride østpå. Det var Hans Olufsen, der red ud af denne saga.

Ved samme tid fortalte en af Lydumgårds fæstere det hele på Janderup kirkegård til Jørgen Frandsen i Janderup, skønt denne var helt uden for kredsen af de sammensvorne.

Næste tingdag efterlyste Laurits Lunde den forsvundne Hans Olufsen og udlovede senere en belønning for hans pågribelse. Gartman og hustru blev indstævnet, og iøvrigt udsattes forhøret 14 dage. Hver skulle svare på en række spørgsmål. Men forinden vidnerne drog til tings, havde Lunde haft dem samlet på Lydumgård, oplæst spørgsmålene for dem og formanet dem til at passe på, hvad de svarede, så de ikke bragte sig selv eller andre i ulykke! Forhøret tog 3 dage. Vidnesbyrdenes stemte smukt overens: ingen vidste noget om mordet, havde ikke hørt skud eller set noget til Hans Olufsen osv. — 1 dec. opkrævede Lunde de 8 sandemænd, nævninger, der skulle sværge om mord. Det var klart, at de ville dømme Hans Olufsen — og kun ham — skyldig.

Men, sandemændenes udnævnelse skulle godkendes af amtmanden, og han var ikke hjemme. Amtsfuldmægtigen O. C. Engelstoft, der var en af Lundes svorne uvenner, kasserer udnævnelsen og indberetter til cancelliet, at der gik rygter om, at mordet var udført af Brammings egne folk, ja at enken endog var impliceret deri. Han foreslog, at lade amtsforvalteren Jens Christensen føre sagen i stedet for Lunde. Også Christensen var Lundes fjende. Andre pligter hindrede amtsforvalteren i personlig at føre sagen, der så overdroges B. M. Terkildsen, herredsfogden i Skast herred.

Der nedsattes en kommission bestående af N. Nielsen, Endrupholm, og byfoged L. Friis, Ribe. De hørte bestemt heller ikke til Lundes venner.

Ved denne tid, sidst i jan. 1703, døde Karen Vodde. På sit yderste

blev hun berettet af præsten Ancher Sørensen og beedigede, at hun var uskyldig i sin mands død.

Det bestemtes, at sagen skulle gennemføres på dødsboets bekostning, og herefter ser det ud til, at de, der fik med den at gøre, ganske skamløst tænkte på selv at få den største fordel deraf.

13. april begyndte afhøringen af over 100 personer. En af de første var Engelstoft. Han fortalte, at da han kort efter mordet havde registreret dødsboet, havde hans kusk på tilbagevejen sagt: »Fader, hvi skulle De ikke vide, hvem der har gjort den onde gerning? Tjenestekvinden i køkkenet sagde, at hun havde hørt skuddet gå af, men da Jørgen Bramming havde truet med at skyde hende, blev hun bange og løb ned i gården til drengene«. — Maren Iversdatter måtte nu indrømme, at hun havde vidnet falsk på tinget.

Imidlertid var det dog først den 4. juli, det begyndte løbe op. Under forhøret den dag røbede Jørgen Frandsen fra Janderup, hvad han havde fået at vide om Hans Olufsens ophold i Janderup og hos Broeng, og ligeledes måtte Mikkel Thomsen fra Lydumhede og Chr. Røgter tilstå, hvad de vidste. Derefter var de sammensvornes modstand brudt.

Da sker der samme dag noget ganske overraskende. Den til stejle og hjul dømte Anders Volch er indstævnet, han møder og beskylder Lunde for at være medvider og måske den egentlige leder af alle mordforsøgene. Det var lige noget for kommissærerne og anklageren! Terkildsen indsender nu en ekstrakt af hele sagen til kongen. Der kom så ordre til at arrestere Jep Hansen, Chr. Broeng, P. Simonsen i Janderup og Chr. Røgter. Gårdens øvrige folk og Mikkel Thomsen måtte slippe, hvis de gjorde ed på, at de intet vidste før drabet. Alle, der havde betalt penge til Hans Olufsen, fik tilhold om at blive på stedet, og deres gods blev beskrevet.

Men hvad skulle man gøre ved Lunde? — Amtsforvalteren søgte at sværte ham mest muligt i regeringens øjne. Lunde klagede over kommissionen, der bestod af hans avindsmænd, og over den utilbørlige måde, de ledede sagen på. Kancelliet sendte sagen til generalprokurøren. Han turde intet sige, før han så forhørsprotokollen. Derefter erklærer han sig, men er endnu ikke helt klar over sagen. Lundes adfærd over for vidnerne var tvetydig, men ellers fandt han ham ikke strafværdig. Kancelliet måtte træffe en beslutning, men også den var usikker, stiftamtmanden fik befaling til »i al stilhed« at arrestere Lunde. I næsten et år indespærredes han i et værelse i sit hus, døren tilspigredes, og 4 borgere holdt vagt over ham — på Lydumgårds bekostning. En så hård behandling havde kongen næppe tænkt på.

Landsdommer i Jylland Christoffer Bartholin til Kås beordres nu til

at tiltræde kommissionen. Dette reddede utvivlsomt Lundes liv. Bartholin havde ganske vist kun en stemme mod to og blev da også overstemt, men uenigheden om, hvad der var lov og ret, var så stor, at også denne kommission ophævedes. Inden en ny udnævntes, strømmede klager og ansøgninger til regeringen. Lundes fjender fortsatte deres underminering af hans stilling. ¹⁶/₅ 1704 oprettedes en ny kommission: de forrige tre herrer plus justitsråd Palle Dyre. Lunde og de øvrige fængslede sattes på fri fod mod kaution. Gartman lagdes i lænker, da han ikke kunne stille kaution. Sagen trak ud. — Lunde klagede åbenbart med rette over, at amtsforvalteren gjorde det med vilje, for at dødsboets midler alle kunne blive opbrugt. 1705 faldt dommen: Jep Hansen, Chr. Broeng og Thue Pedersen af Vrøgum og den borttrømte Hans Olufsen dømtes til døden. Gartman, P. Simonsen og Chr. Ebbesen til livsvarigt arbejde på Bremerholm. Jep Madsen i Janderup og et par andre, der havde givet penge, skulle betale fuld mandebod, 3 × 18 lod solv. 5 andre bønder samt Laurids Lunde og den afdøde Karen Vodde frikendtes.

De domfældte overførtes til København under militær bevogtning. Højesterets dom faldt i april 1706, men dombøgerne brændte med Kristiansborg slot 1794. Af de bevarede voteringsprotokoller kan det skønnes, at Hans Olufsen dødsdømtes, men de andre fik straffen nedsat. Jep Hansen dømtes til Bremerholm på livstid, Gartman og Broeng vist ligeledes, men Thue Pedersen, P. Simonsen og Chr. Ebbesen slap med nogle års tvangsarbejde; de øvrige fik dommen stadfæstet. Derimod ville en del højesteretsmedlemmer have de hjemlige kommissærer samt amtsforvalteren og Engelstoft straffet med bøder for deres ulovlige adfærd under sagen. Det skete vist ikke. Øvrigheden i Vester herred misbilligedes, fordi den lod de domfældte gå frit omkring. Kommissærer og sagførere havde skrevet mægtige regninger; de nedsattes noget. Dog var summen stadig stor. Der solgtes da af boet ved auktioner: indbo, besætning, 2 huse i Varde, enge og strøgods, der ikke gjorde hoveri. Da de sidste regninger kom efter højesterets endelige dom, ville Brammings arvinger, heriblandt hans svoger, præsten Sevel i Darum, have det øvrige solgt. Dog havde Lunde endnu ikke opgivet håbet om at blive herremand. Han tilbød at betale det hele mod at få prioritet i gården, men summen var større, end han havde ventet, og end han kunne klare. Processen havde opædt gård og gods. 1707 sattes Lydumgård da til auktion.

Et sagn, der endnu lever på egnen, siger, at præsten ved Brammings begravelse prædikede over denne tekst: »Han sneg sig herind som en ræv, levede som en ulv og døde som en hund! — Selv om det ikke

var teksten, var det dog folkets dom over Bramming og hans endeligt.

Vestjyderne er ikke helt skikkelige, når de møder overvold i så grove former.

Ved auktionen ⁴/₁₀ 1707 købte regimentsskriver *Andreas Hansen Rask* og »kiereste« *Johanne Lauridsdatter* Lydumgård og det tilbageværende gods for 40 rd. pr. td. hartkorn eller 5845 rd.

Bøndergodset var følgende: *Lydum mølle*, der i landgilde svarede 17 td. tørt rug. I *Rærup* S. C. Lønne: 1¹/₄ td. rug, 2¹/₄ td. byg, 1 svin, 1 fødenød, 1 får, 1 gås; N. Christensen: 6 skp. 3 fk. 2 alb. smør, 6 skp. byg, 1 svin, 2 gæs. *Johanne*, Gartmans hustru: 6 skp. byg, 1 lispund 5¹/₄ pund smør; J. Nielsen: 1 td. 2 skp. rug, 6 skp. byg, 1 svin, 1 fødenød, 3¹/₂ rigsart gæsteri; N. Lauridsen: 1¹/₄ td. rug, 6 skp. byg, 1 lispund 5¹/₄ pund smør, 1 gås; N. Hansen: 1¹/₄ td. rug, 1¹/₂ td. byg, 1 fjerding smør, 1 får, ¹/₂ svin samt helmis- og voldermissepenge*) 6 mark 2 sk.; S. Lauridsen og Iver Thomsen: 1¹/₄ td. rug, 1 frk. smør, ¹/₂ svin, helmis og voldermisse 6 mark 2 sk.; C. Jacobsen: 1¹/₄ td. rug, 6 skp. byg, 1 svin, 1 får, 3¹/₂ rigsart gæsteri; C. Norre (Norge): 6 skp. byg, 1 lispd. 5¹/₄ pd. smør; N. Adamsen: 1¹/₄ td. rug, 2¹/₄ td. byg, 1 fødenød, 1 gås; *Lykkegård*, J. Mikkelsen: 6 skp. byg, 1 lispd. 5¹/₄ pd. smør. *Lydum* by N. Pedersen: 2 lispd. 10¹/₂ pd. smør; Thue Bertelsen: 1 td. 7 skp. rug, 2¹/₄ td. byg, 1 lispd 5¹/₂ pd. smør, 1 svin, 1 får, 1 fødenød, 1 gås, 2 høns; Poul Sørensen: 5 skp. rug, 1 lispd. 5¹/₄ pd. smør; A. Christensen, øde: 1¹/₄ td. rug, 1 ¹/₂ td. byg, 1 skovvogn, 1 fødenød, 1 lam, 1 gås; Karen Thimesdatter: 6 skp. byg, 1 lispd. 5¹/₄ pd. smør; Erik Bertelsen: 1 td. 7 skp. rug, 2 td. 2 skp. byg, 1 lispd. 5¹/₄ pd. smør, 1 fødenød, 1 skovvogn, 1 svin, 1 får, 1 gås, 2 høns; *Store Frisgård* Jørgen Nielsen og P. Christensen: 3 td. 6 skp. rug, 4¹/₄ td. byg, 1 svin, 1 gås; *Lille Frisgård* Terkild Nielsen: 1 td. 7 skp. rug, 2¹/₄ skp. byg, 1 svin, 1 fødenød, 1 lispd. 5¹/₄ pd. smør, 1 gås; *Lydumbede* Mikkil Hvid: 6 skp. byg, 1 lispd. 5¹/₄ pd. smør; Maren Ølgaard: 6 skp. byg, 1 lispd. 5¹/₄ pd. smør; Anne Hansdatter: 3 mark; C. Ebbesen: 6 skp. byg, 1 lispd. 5¹/₄ pd. smør; 1 hus Voldborg [Valborg]: 1 mark. *Hekkenfeld* C. Nielsen: 6 skp. byg, 1 lispd. 5¹/₄ pd. smør; *Ål sogn, Gedbjerg* A. Knudsen og C. Lassen: 6¹/₄ td. rug, 1 svin, 10 torsk, 3 snese hvilling; *V. Vrågum* Thue Pedersen (Hk. 4630): 1 td. 7 skp. rug, 2¹/₄ td. byg, 1 svin, 1 fødenød; *Broeng* Byrre [Børge] Henriksen og C. Christensens hustru (8130): 2¹/₂ td. rug, 3 td. byg, 1 fjerding smør, 1 fødenød, 1 svin, 2 gæs, 4 høns, 1 rd. gæsteri; *Frøetoft* Gregers Henriksen (2231): 1¹/₄

*) Landgildepenge, der skal betales til Alle helgens dag, helmisse, d. e. 1. nov., og til voldermisse (Valborgs dag), d. e. 1. maj.

rd. rug, 1 td. 1 skp, byg, 4 mark gæsteri; *Janderup* Jep Christensen (5021): 3 rd., 1 svin, 4 torsk: P. Simonsens hustru (3121): 2 rd., $\frac{1}{2}$ svin, 2 torsk; 1 gadehus Maren Iversdatter: 2 mark; Jep Madsen (2601): 2 dl., $\frac{1}{2}$ svin, 2 torsk.

Selv om der er kommet en ny Jep på gården i Janderup, er det tydeligt nok den første gård i Janderup, Jep Hansen har boet på.

Rask er født i Søsum, Nordsjælland, som søn af sognefoged Hans Andreasen og hustru Mette Jacobsdatter, 1674 blev han hestgardist, 1678 var han »ligger«, dvs. bud, i Nørreport i København og blev da gift med »kieresten« Johanne Lauridsdatter. 1683-90 var han kontrollør ved porten. $\frac{1}{5}$ 1690 blev han regimentsskriver ved 1. jyske rytterregiment, og fra 1719, da distrikterne omdannedes, ved Koldinghus' regiment og døde som sådan i Påby, Harte sogn, $\frac{13}{2}$ 1721. Han ejede Visselbjerg 1697-1705, hvor han vist vedblev at bo, til han flyttede til Lydum.

Han gjorde Lydumgård »komplet«, hvorved han opnåede skattefrihed for hovedgården, idet han forøgede bøndergodset, så det kom op over 200 td. hartk. Han købte nemlig 1 gård i Oksby, 1 gård i Obling, Lundsmark og 2 gårde i Brogård i S. Vium, 2 i Lundby og 2 i Østbæk. 1711 overtog han for regimentet Gudomkloster ved Lemvig, som han købte 1716, og som hans enke først solgte 1727. Det er forståeligt, at Rask solgte Lydumgård, når han flyttede så langt mod nord.

Køberen var *Andreas Friderich Opitz [Opitius]*, der fik skøde $\frac{13}{4}$ 1711. Han begyndte som skriverkarl i kancelliet og havde derefter været forvalter og forpagter på forskellige herregårde, bl. a. Jungshoved, Rysenstein og Damsgård. 1720 købte han Skibstedgård, og efter at have solgt Lydum købte han 1727 Lergrav, hvor han døde nytårsaften 1745. Hans slægt, en officersslægt, stammede fra Slesien. Han var gift med *Magdalene Madsdatter Lemwig*, f. i Lemvig 1681, hun havde først været gitt med præsten i Hove P. N. Weirum. Hun døde 1767 i Boddum, hvor en søn af hende var kapellan.

På de store ryttergodsauktioner, bød Opitz flittigt. 1717 købte han således gods i Vandfuld og Skodborg herreder for 596 rd., hvoraf han betalte halvdelen kontant. 1719 blev han tilslået 1 gård i Strudvad, 1 i Bandsberg, 1 i Billumtarp, 1 i Søhuse, 2 i Henne, 1 i Houstrup, 6 mest mindre ejendomme i Lønne, *Riddersholm*, 1 hus i Præstbøl, 4 gårde i Lydumhede, 2 gårde og 1 bol i *Lydum*, 2 gårde i Varming og 1 i Hillerup samt 1 gård i Hoven for 3237 rd. I det beløb var N. Bork kirke medregnet, da han også havde købt denne. Desuden købte han Gettrup kirke i Revs herred, kongetiende i Lønne, og kvægtienderne i Janderup, Billum, Lunde, Outrup, Ål og Lønne.

Han forpagtede vist også strandretten i V. Herred, som Kr. Hansen Teilmann, Skrumsager, ellers havde. 6. juni 1721 strandede der et engelsk skib »Speedwel« ved Oksby, efter sigende 1 time før Teilmanns kontrakt udløb. Opitz havde fået skibet til ankers på $5\frac{1}{2}$ favne vand, da Teilmann ankom. De to herrer kom i en heftig disput. Kort efter drev en storm skibet op på stranden. Der udbrød nu en proces med den engelske skipper, men kongen ville ikke have, at fremmede forurettedes og befalede Opitz og Teilmann, der blev forligt, at betale skipperen 2000 rd. i erstatning.

Efter en opgivelse til en ekstraskat på sådanne luksusgenstande som karosser, chaiser [lette, tohjulede kalechevogne for to personer], parykker og fontanger [kunstfærdige hovedsæt] måtte Opitz skatte 20 rd. af en gammel chaise, som kun var 10 rd. værd! Han selv bar paryk, hans hustru og datter et lille fransk hovedsæt med sløjfebånd; for denne stads måtte hver betale 3 rd. i skat.

Han udvidede hovedgårdens areal, idet han lagde en gård i Lydum og en del af en gård i Rærup ind under herregården. Han havde jo bønder nok til at drive det. Men det var ulovligt, da bondejorden var beskyttet derved, at der var fæstetvang på den. Hans mange handler kan ikke alle have gavnet Lydumgårds drift. Han har åbenbart været noget af en spekulant. Hans søn Mads Andreasen Opitius, f. på Lydumgård $21/3$ 1724, blev en af de største spekulanter inden for herregårdslagternes kreds, men ved købet af Kærgårdsholm knækkede han hal- sen, og 1778 gik han fallit med en svimlende gæld.

$10/4$ 1725 solgte Andreas Opitz Lydumgård og en del gods for 8700 rd. til *Peder Sørensen Holst*. Bøndergodset i Janderup, Billum, Ål og Oksby fulgte ikke med, da Lydumgård solgtes. Holst fik atter godset bragt op på over de 200 td. hartk., idet han købte 1 gård i Hallum, 2 i Nebel, 6 i Lønne samt Maegård, Lundsmark og Brågård. Derimod ser det ud til, at han har afhændet Langsig. Muligvis har det knebet ham noget med pengene, 1728 lånte han i alt faldt 150 rd. af forvalter D. Ph. Rasch, Lønborggård, mod pant i en gård i Torbøl, som Rasch vist kort efter overtog. 1732 dør Holst. I første ægteskab havde han 5 børn, der ved skiftet efter ham $8/12$ 1732 omtales således: Anne Marie Pedersdatter hjemme i stervboen, 24 år, Daniel Pedersen Holst, conditionerende i Mors (vel Moss) i Norge hos controleuren (tolderen), 22 år, Catharina Pedersdatter, tjenende i Holland, 19 år, Søren Pedersen Holst, hjemme, 18 år, Anne Pedersdatter, tjenende på en gård ved Flensborg, 17 år. Ved skiftet efter deres mor $28/3$ 1716 havde de umyndige børn arvet 233 rd. 2 mark. Holst havde imidlertid giftet sig 2. gang med *Maren Jensdatter*, der nu var »en gammel, skrøbelig og svag enke«. Antagelig

har ingen af børnene magtet at overtage gården. 1733 stilles den og godset til auktion.

Det købtes da for 7530 rd. af *Frans Didrik Blome*. Blome er en meget gammel holstensk adelsslægt. 1713 var Blome blevet kornet ved 2. fynske rytterregiment, 1717 løjtnant, 1720 kaptajn og forflyttedes til 5. jyske rytterregiment, 1725 blev han ritmester. Han tog 1733 afsked med majors rang, og samme år købte han Lydumgård. Han købte også bøndergods, således 2 gårde i Åsted, Starbæk mølle, 10 gårde i Malle, dvs. hele byen så nær som 3 huse, endvidere 2 gårde i S. Vium sogn, 6 ejendomme i Lønne, der dog alle var under 1 td. hartkorn. Også N. Bork kirke ejede han. Derimod har han afhændet Mægård og gården i Hallum.

Blome indrettede en åben begravelse til sig selv og sin hustru i Lydum kirke. Og til N. Bork kirke skænkede han en ny kalk og disk, der bærer hans initialer. To kisteplader af bly fra begravelsen findes nu på Varde museum. Pladen over Blome har følgende indskrift: »Udi denne kiste er nedlagt til jordens gemme med livsens håb den jordiske og dødelige del af den for dum højædle og velbårne herre herr Frands Diderik Blom, hans kongelige majestæt til Danmark og Norges velbestalter major af cavalleriet og herre til Lydumgård, som er født til verden den 12. marts 1688. Han har anvendt sin ungdom til krigen, hvori han tjente med berømmelse udi 36 år og tjente til den charge og dignitet, han var ophøjet til, da han i året 1733 blev efter sin ansøgning med høj kongelig nåde dimitteret fra tjenesten. Har levet i ægteskab med fru Chatarine Hornemann i 19 år 2 måneder og overlevede samme sin højelskelige udi enlig stand i næsten 9 år. Har besiddet Lydumgård udi 24 år og endelig fuldkommet hans ganske levnedsløb på jorden udi 69 år 5 måneder mindre 2 dage, da han saligen i Herren hensov på Lydumgård den 10. august 1757. Psalm. 39,6.«

^{15/9} 1729 var han blevet gift med *Cathrine Hornemann*, enke efter amtsforvalter Johan Christopher Jensen i Vordingborg, begravet ^{7/1} 1729 På blypladen over hende læses følgende: »Til verden som en fremmed ankom, i verden som en fremmed omgik, af verden som en fremmed udgik den højædle og velbårne frue Chathrine majorinde Blohm til Lydumgård. Hendes fødsel var hæderlig d. 1. sept. 1700, veledle og højfor nemme forældre sr. Hans Hornemand, berømmelige købmand i Nestved udi i Sjælland og madame Margaretha Suhrs, kammerråd og amtsforvalter Suhrs datter i Lolland, kom udi ægteskab 1729 med velbårne hr. Frantz Diderich Blohm til Lydumgård, han kongelige majestæts velbestalter major af cavalleri, levede tilsammen i 19 år og 2 mdr. Så be tragtede hun sig dog al tid her i verden som en fremmed og tragtede

efter sit rette fæderneland her oventil, ofte sukkende: tænk på mig, min Gud, til det bedste. Didhen hendes himmelske fader efter en del hendes udlændigheds år i megen svaghed og skrøbelighed var fremdragen og så hjemhentede hendes dyrekøbte sjæl ved en sagte død her fra verden på Lydumgård d. 25. sept. 1748 i sin herligheds hånd, hvor ingen pine mere skal røre den, men evig glæde, vederkvæge og læge den.

Så salig sjæl, du kom vel hjem fra Mesechs bolig
din arv og eiendom du nu besidder rolig!

Dit legem, som er lagt i dette gjemme ned,
står op med solepragt til himmelsk herlighed.«

Blomes var velhavende. Det viser auktionen over møbler og løsøre efter majorens død. Her var 3 guldringe, »1 sølv fruentimmersmykke, forgyldt, bestående af en en tour og 2 armbånd med sorte agat sten i, 1 par do. ørenringe, 1 par guldørenringe med sorte agat sten, et par »bracletter [armbånd], bestående af 6 stk. krystalglas, hvoraf 4 med guldrand om, og de to med sølv, forgyldt med alle plader, 1 amaleret bracelet med sal. amtsforvalter Jensens portræt, indlagt i sølv, forgyldt med en liden guldrand om«. Af andre sølvsager var der et krus, en silkebroderet pung med søvlås, 1 sølvstandstikker hus med øreske, 1 hovedvandsæg, 1 sølvbeslået skindetui, 1 sølvblians [blyant], pen og jerninstrumenter, 1 sølv-nålehus, 1 saks-kæde af sølv, 2 sølvsnørenåle, 2 fingerbøl, 1 syring, 15 sølvknapper, saksfuderal med sølvbeslag, 1 sølvhårnål, 10 små stk. sølv, et par sølvskospænder, 1 sølvlommeur med kæde (15 rd.), 1 sølvkaffekande (25 rd.), 1 kande, 1 skål, 2 fade, 2 potter, alt af sølv, ligeledes »Københavns stempel«, 1 sukkerdåse, 1 spølkumme og mange andre sølvgenstande. Så var der et par røde agatskaftede knive, desuden »en del guld- og sølvmedaljer samt andre rare penge«. En liden brokades pung. »1 Hamburg guldmedalje, kaldet Sota bonorum. 1690.« 1 firkanteret guldmedalje, slået over kong Frederik III, desuden andre guldmedaljer, hollandske dukater, tyske dukater, engelske og danske specier, gamle og ny. Af tin var der et stegefad, 1 suppefad og i det hele taget en vrimmel af fade og tallerkener osv. Af kobber var der kedler og brændevinstøj. Af messing: stager, tobaksfyrfad, vægte osv. Af malm fandtes strygejern, gryder osv. og af blik en malet spand, skumske m.m.

Af samme forretning får vi også noget at vide om gårdens værelser. I »rustkammeret« var der meget værktøj. Endvidere var der adskillige porcelænskopper, 5 par japanske tekopper, mange glas, pokaler, caraffer osv, der var hollandsk stentøj, 1 alabast blækhus og sandbøsse — den tids trækpapir — og »2 morian billeder af alabast«. I *dagligstuen* stod et stort hollandsk skab med 4 skuffer og 4 rum med indlagt arbejde, en træbakke, en blå beslagen egekiste, og en brun egekiste, et engelsk stueur

med indlagt fuderal, uret »går i 8 dage«, et stort rundt fyrebord, et ovalt bord med enkelt fod af fyr, en qvendon*), 1 ege-indlagt brætspil med brikker, 1 jernbeslagen flaskefoer med lås og 6 krystal flasker, 1 do. med 12 flasker, 6 læderbetrukne stole, 1 grønmalet pyramide, 1 jernbilæggerkakkellovn med muret fod og jernrist oven på, 1 gammel vendrekurv, 1 firkantet tebræt, 1 blækhorn med sandbøsse og papirsaks.

I *storstuen* stod et brunt ovalt bord af fyr, 2 laqvent qvendonner, vægene var prydede med et stort spejl med forgyldt ramme og krone, 6 forgyldte lampetter og 6 consoller, desuden hang der endnu et spejl med rød og guld lakering og krone »til et natbord«, »salig major Bloms og frues portrætter i vox, indfattet i forgyldt ramme med glas for« (de købt af jomfru Blome), også amtsforvalter Jensens skilderi med forgyldt træramme hang her, endnu 2 skilderier, fru Blomes moders billede samt et skilderi, der »betegner Guds alvidenhed og retfærdighed«, et krucifiks af kobber, kong Frederik IVs og dronning Louises skilderier i forgyldt ramme, ligeledes zar Peters og zarindens af Rusland. Endvidere stod der 10 forgyldte læderstole med billedhuggerarbejde og 2 lænestole af samme sort, 2 dragkister med indlagt arbejde og messingbeslag og en grønmalet egekiste med forgyldt beslag. »Næst ved« stod en alkove med et lidet brunmalet slagbord og 6 taburetter med grønt og rødt udsyet overtræk. I »*det store gæstekammer*« stod en seng med rød damaskes omhæng og kapper oven og neden og grønne silkefrynser, et firkantet indlagt bord med krydsfod, 2 indlagte quendonner, et stort spejl med en forgyldt jernkrog under, 6 lampetter, 4 skilderier af de 4 årsens tider, en lænestol og 6 stole med grønt og rødt udsyet overtræk og et stort lakkeret tebord. — I »*liden gæstekammer ved storstuen*« fandtes et blåt skack sengested til at trække ud med omhæng, et grønt og brunt tæppe, et slagbord, et indlagt spejl, 3 taburetter med grønt macheir overtræk.

I »*Brammings kammer ved storstuen*« fandtes et rødmalet fyrretræs skack sengested, og dertil et rødtribet og blommet flonels omhæng med gardinstang og ringe, 1 indlagt bord med stentavle i, et catuns borddækken, et spejl med forgyldt ramme og krone, 6 ryslæders stole, en jernvindovn med tud og jernben og komplet tilbehør, og på væggene var der 14 skilderier. I »*gangen til haven*« stod 2 store egekister. I *et lidet urtekammer* ved samme gang fandtes blandt reb og snore, urteskabe og borde et lidet indlagt skrin til apotekersager, så end ikke husapoteket manglede. — I »*sengekammeret*« stod en liden indlagt dragkiste med skakrum og 3 skuffer, et træfuderal med 127 regnepenge af messing, perlemorsknapper, syskrin, spejle, skilderier, bilæggerovn, chatol, knive med

*) Efter venlig meddelelse af overinspektør, dr. Axel Steensberg, menes der vist en gueridon, et piedestallignende møbel til at sætte lysestager, vaser etc. på.

skildpaddeskraft, en tobaksrive indlagt med ibenholt og elfenben og sølvbeslag, en bordklokke, bjælder til kanen o. m. m. I »*et lidet kammer næst bag ved sengekammeret*« fandtes bl. a. en grønmalet klædekiste, rødlereret indvendig, 1 sælskindskuffert og et egeskab. »*Majorens kammer næst ved dagligstuen*« indeholdt bl. a. en jernbrynde [brændejern?] med F. D. B., »1 bony reeil«, 1 ny sælskindskuffert, egekister, 7 par briller, 2 tobaksdåser, 1 æske med 17 små glas skorpionolie, 1 do. med 12 glas, 1 glas teilstensolie, 1 æske til krydderte, 1 flaske skørbugsdråber, 1 æske med forskellige »medicinpiller«, 2 flint [bøsser], 2 par pistoler. Den sal. hr. majors gangklæder var en rød skarlagenskjol med tombaks knapper, 1 rød pertout klædes rejsekjole med hjemmegjort sarts dræt og mes-singknapper, 1 par røde skarlagens bukser, der var vendt, 1 rød damask »gesvindt kjol«, desuden var der masser af fint tøj og ikke mindre end 15 parykker. Også fruén havde store mængder fint tøj, dyrest var en sort »damestes adnene« [andrienne] og skørt, der købtes af mons. Damgaard, Frøstrup, for 24 rd., en sort »gros de tours mantou og skørt« kostede 15 rd. Desuden havde hun bjerger af lintøj, som duge, håndklæder, lagner, kniplinger, f. eks. 33 linnede skørter samt halværmer og manchetter i dusinvis.

I dette fint kultiverede hjem var der da også en bogsamling på 35 bind, heriblandt flere udmærkede ting som Kristian IVs bibel, Danske lov, Holbergs danmarkshistorie, en bog om guldhornene [Worms?], Fr. Bolongis ostindiske rejsebog; der var også nogle tyske, f. eks. Børings beskrivelse af hottentotterne.

Af de øvrige lokaliteter nævnes *køkkenet, spisekammeret ved køkkenet, køkkenet ved Peder tjeners kammer, ølstuen, mælkestuen, jomfru Blomes kammer, bryggerhuset, borgestuen, »en liden kammer næst ved ud til porten« og kalkkammeret* i borgegården. Også på lofterne »over den syndre og østre længe« lå der varer, endvidere nævnes det *vestre hus* i borgegården. *Vinkælderen* havde opgang til køkkenet, *ølkælderen* vendte ud til gravene, da også »den vestre kælder« omtales, har der antagelig været kælder under hver af de 3 fløje i borgegården. I ladegården var der *vognhus* i den østre længe; her stod en karet med 4 vinduer »af spejlglas hver af 4 ruder« og med plydses puder, dækkener osv., desuden en chaise, indvendig be-trukket med grønt klæde, og en cariol. Endnu var der en *gæstestald, bakkelsekammer, karlens kammer*, som vi kender fra Brammings historie. Der var *to kostalde*, nemlig det gamle kohus og den vestre kostald. — Endelig var der »*stalden*«, *bestestalden, øksenhus*, hvor studene fededes, og *laden*. Ude på marken ved Birkekær var der desuden *en fold* til kreaturerne.

Bøndergodset solgtes ved auktion den 24. april 1758, den 3. og

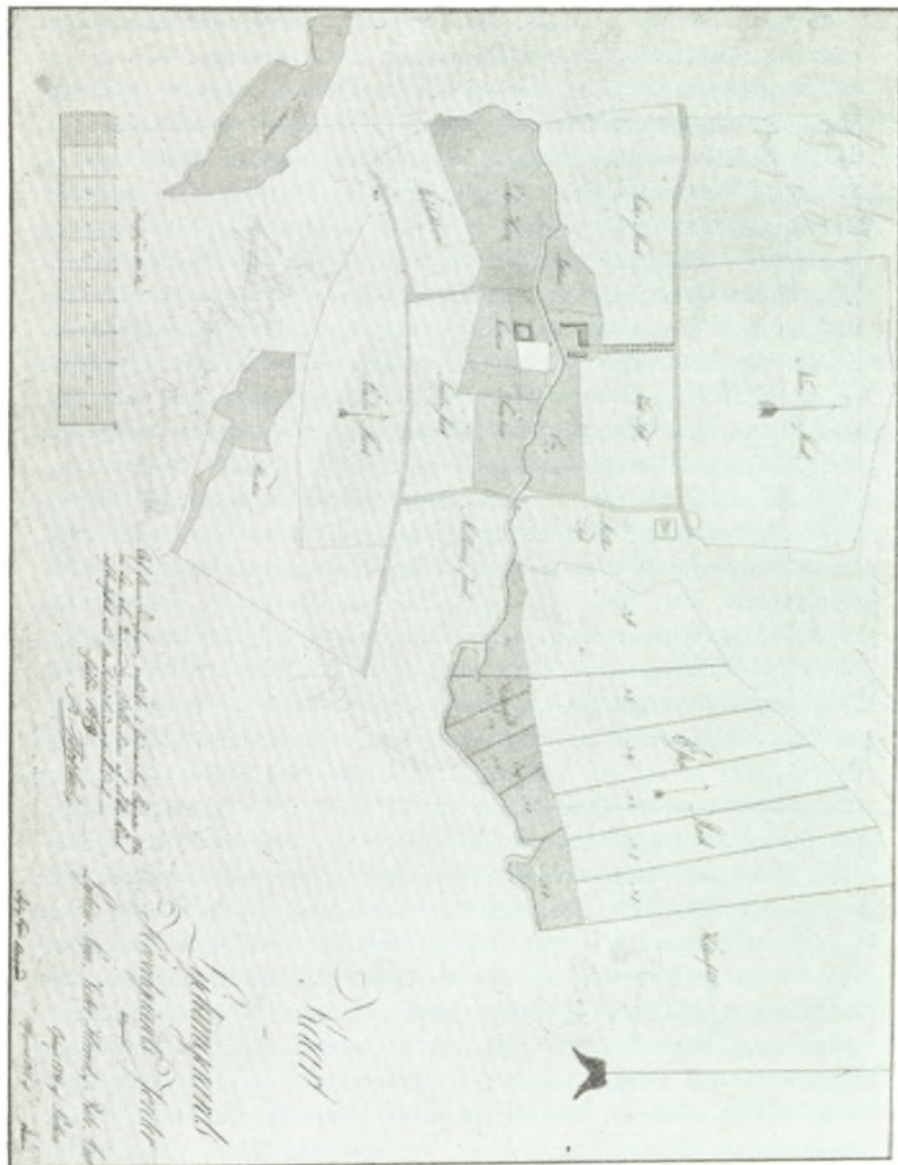
bindende. Blome havde lovet sin kusk Niels Christensen, der havde tjent ham i flere år, et fripas. Det indførtes i auktionsforretningen, så man må håbe, den nye ejer har løst ham af stavnsbåndet.

De højstbydende på de fleste ejendomme var Kr. Hansen, Lønborggård, og sognepræsten Wassard, sidstnævnte sikrede sig 12 ejendomme, desuden havde N. Hansen i Lyne, R. Øllgaard, degnene Friis i Årre og Colding i Nebel også købt. Af de Lydumsognere havde kun Rasmus Nielsen, Lydumhede, »købt sig selv«, dvs. sin fæstegård, og en tjener på Lydumgård var højstbydende på en gård i Lydum by. På selve hovedgården var Ulrich Frich fra Kolding højstbydende med 1410 rd. Ialt var der budt 15883 rd. Men ved 3. auktion stillede *Jacob Passau* fra Odense og bød 16000 rd. for hele godset. Derved blev de tidligere separate bud til skønne spildte kræfter. Den egentlige køber var dog ikke Passau, der forøvrigt senere blev ejer af Viumgård, men *Ulrik Adolf Trapaud*. Han fik først skøde på det ¹³/₆ 1759.

Denne mand tilhørte en fra Frankrig indvandret adels- og officersslægt. Han er født ²⁴/₂ 1727 og er søn af ritmester Jean Trapaud og hustru Margrethe Sofie Blücher. I 13 års alderen kom han på landkadetakademiet, var officer i Norge, blev kaptajn 1755, ved afskeden 1759 fik han oberstløjtnants rang. Han var 1. gang gift med sin kusine, en amtmandsdatter, der døde i barselseng få måneder efter brylluppet. 1759 ægtede han den 18-årige *Anna Christine Charisius*, datter af konferensråd Charisius til Constantinsborg og baronesse Guldencrone. De unge flyttede nu ind på Lydumgård. Men fruene var vant til et rigt og overdådigt levned på Constantinsborg, tit var de unge ægtefolk deroppe, to af børnene er født der. Det har næppe været til gavn for Lydumgårds drift. Men værst var fruens ødselhed. Sagnet siger, at der hver nat brændte 6 vokslys. Kirkebøgernes fadderlister viser os nogle af de fornemme gæster, der i disse åringer færdedes til festerne på Lydumgård. Naturligvis var Carisius og baronessen her, endvidere stiftamtmand P. Rosenørn, hofjunker Schouboe, majorerne Trapaud og Kaas, oberst, senere generalløjtnant Ingenhaven, oberst Georg Krabbe, frk. Ide Krabbe og næsten alle nabogodsejerne: oberstløjtnant Rosenvinge, Frøstrup, hvis frue bar flere af børnene til dåben, Niels Hansens fra Lønborggård, Terman Øllgaard, Bramminge, Rygaard, Hennegård, provst Helsted og kapellan Holst m. fl.

Trapaud har været vellidt. Ikke blot opkalder kapellan Holst en søn efter ham, men også Chr. Bech i Lydum mølle får en søn døbt Ulrich Adolp, og da barnet døde som lille, fik næste søn navnet (⁶/₁₁ 1774).

På Trapauds tid beskriver Danske Atlas gården således: »Lydumgaard er en smuk lille Herregaard baade af Situation og Bygning. Imellem

Kort over Lydumgård og dens jorder 1786. Oprindeligt hørte møllerens jord også under gården. Hovedbygningen danner en skæv firkant. Ladegården har 3 længer med udkørsel i nordøsthjørnet til alléen op til kirkevejen. Ved sydøsthjørnet af marken er afsat en lille lod og et hus syd for vejen. Antagelig er det sognets første skole, Blome har bygget her.

Borge- og Ladegaarden løber Lydumaa, hvorover er en Broe. Borgegaarden er indelukket af 4 Længer, med Grave om, som rundt omkring med Træer ere beplantede, og en Broe over. Gaarden staar paa et Morads, er bygt af Bindingsværk paa en grundmuret Fod, som rækker en Alen over Vandet«.

Gården er altså ombygget siden Langernes tid, antagelig af Peder Clemmensen, og mellemvolden er inddraget under borgegården. Der staldedes 50 stude (senere ca. 70), og der var 50 andre kreaturer; man avlede ca. 300 bønderlæs hø. Selve gården havde 39 td. hartk., tiender til 36 td. og bøndergods til 195. 1688 havde den 120 td. land ager, inddelt i 9 tægter, hvoraf de 4 årligt besåedes. Endnu 1770 havde den samme størrelse og sædskifte og avlede da 152 læs hø, men da var nogle enge solgt.

Trapauds indtægter kunne ikke strække til til den store selskabelighed og kostbare levevis. For at skaffe penge tager han eksempel af »herregårdsslagteriet«, der for flere år siden begyndte i nabolaget, og fra 1768 sælger han løs af godset, nemlig 5 gårde i Rærup, Lykkegård, 4 gårde i Lydum, 3 i Frisgård, 1 gård og 1 bol i Lydumhede, også en enkelt gård i Nørre Nebel, 3 gårde i Hallum, 1 i Åsted, 1 i Nørtarp, 2 i Lønnehede, 2 i Lønne og 1 i Lønne Heibøl. Han solgte også de bedste af hovedgårdens enge, så dens hartk. gik ned til 22 td. Og han overtog selv driften af gården, der før havde været udforpagtet for 4-500 rd. årlig, og drev den med tjenestefolk og de få fæstere, der var tilbage. Til sidst var der kun fem: 2 på Lydumhede, 2 i Rærup og 1 i Lydum by. Det kunne stadigvæk ikke forslå, og ²⁸/₄ 1773 solgte han det tilbageblevne til købmand *Jens Windfeld* i Varde. Allerede før salget havde Trapaud købt Store Revstrup, sikkert ved svigerfaderens hjælp. Men Carisius døde få år efter, og det blev stadig værre med økonomien, så ved Trapauds død ²⁰/₅ 1783, da familien sad til leje i Tamdrup, fragik enken arv og gæld, og hvis ikke formående venner havde taget sig af hende og børnene, var de ligefrem kommet til at lide nød. Rygtet sagde, at hun endog måtte tigge mælk. Der var 11 børn, hvoraf de fleste døde som små. Fru Anna døde 1798.

Jens Windfeld, f. 1715, var en af Varde bys mest velhavende mænd og var blandt dens eligerede borgere. Han gav 5600 rd. for godset og har formodentlig haft penge tilgode hos Trapaud, som han i alt fald kendte godt; han var fadder til et af børnene. 1778 havde han 4 gårde i Rærup, 2 gårde og 2 bol i Lydumhede, 1 bol i Lydum samt Lyne Husted. Han drev ikke selv gården, 1777 var den udforpagtet til en Petersen, men han boede her med sin familie. Hans datter Jomfru Windfeld bar adskillige børn til dåben i Lydum kirke, ligeledes er sønnerne

Troels og Niels faddere. 9. feb. 1778 begravedes Jens Windfeld. Hans enke Kirsten fortsatte med *Peter Johan Bøtker* som forpagter. Bøtker var gift med *Elisabeth Kirstine Hansdatter Kruse* og svoger til *Hans Hansen Kruse*, født 1754, søn af kommerceråd Hans Kruse og hustru Elisabeth Marie Vinding, Hvolgård. $\frac{4}{4}$ 1781 købte de to svogre Lydumgård af fru Windfeld. I skødet hedder det, at handelen omfattede Lydumgård, 19 td. hartk. hovedgårdstakst, besætning og inventar, som Bøtker havde modtaget efter forpagtningskontrakten, og $2\frac{3}{4}$ td. hartk. bondejord, der brugtes under gården, Lydum kirkes korn- og kvægtiende med jus patronatus et vocandi (17.400), hvoraf der bruges ca. 1 td. hartk. under hovedgården og følgende bøndergods: C. Olufsen i Rærup (1000 $\frac{1}{2}$) forretter ugentlig $1\frac{1}{2}$ gangdag hoveri, Terkel Jensen i Lydum (0.610) ugl. 2 gangdage, et sted i Birk (0.420) i leje af N. Jensen for 4 rd. årlig, 4 enge i Bork mærsk i Skamskift i Å enge, Lyne Husted (5.400) A. Jensen, landgilde 6 rd. 4 mark, »foruden noget vist arbejde og nogle tørv og lyng efter fæstebrevets nærmere formelding«. Købesummen var 6300 rd., hvoraf sælgeren skyldte de 3000 til postmester Suhr i Ribe.

Kruse var gift med *Henriette Birgitte Flindt*, datter af landsdommer, konferensråd Henrik Flindt til Nielsby og søster til general Jac. Flindt i Horsens. Hun døde i barselseng 1786 efter det 6. barns, Ulrik Adolfs fødsel. Hun begravedes 4. april. Barnet blev holdt over dåben af jomfru *Anna Thisenius*, der nu blev husholder på Lydumgård og nogle år efter Kruses 2. hustru. Hun døde allerede $\frac{9}{3}$ 1793, kun 31 år gammel.

Imidlertid viste det sig snart, at de to svogre ikke kunne enes om flere ret indviklede forhold. For at få en ende på det, enedes de dog om at sætte godset til auktion, men var forøvrigt under selve auktionen uenige om formen for denne. Den foregik i Karsten Bruns hus i Varde 26. maj 1783, og efter »adskillige disputer« bestemtes det, at Kruse »fra stund og time« overtog gård, gods og inventar for den gamle købesum (6300), at Kruse betalte Bøtker 175 rd. for inventar, at Kruse ordner Bøtkers private mellemregning mod 132 rd. og gav Bøtker husly og mælk til Mortensdag. Således blev Kruse da eneejer. — 1787 holdt han 3 karle, 2 drenge og 6 tjenestepiger. I 1801, da udparcelleringen var begyndt, 3 karle og 3 piger.

Det første trin af herregårdsslagteriet var salget af bøndergodset; det næste var udstykningen af hovedgården. På Lydumgård iværksatte Tra-paud, som vi har set, det første og begyndte også på det sidste, da han solgte gårdens mange enge, men det var dog Kruse, der gennemførte det ved selve hovedgården. I 1796 solgte han 8 parceller, og $\frac{1}{6}$ 1799 fik han rentekammerets bevilling til at udstykke gården på 24 td. hartk. i 17 parceller, så der kun blev godt 10 td. hartk. tilbage. Det

gennemførtes i de følgende år. Undertiden fulgte en del af gårdens bygninger med, således 1799, da han solgte ca. 40 td. land af Nørremarken, og der medfulgte 21 fag af ladegårdens østerhus. Kirken og det sidste bøndergods afhændedes ligeledes, Lyne Husted dog først 1806. 1805 solgte han hovedparcellen, hk. 10.132¹/₂. I den nye matrikel fik gården godt 9 td. hartkorn.

Lydumgård var ikke mere en herregård.

Kruse flyttede til Ganer mølle. Han var blevet forligskommissær, og som sådan døde han 27. marts 1811. I skiftet efter ham nævnes følgende børn: exam. jur. Christopher Winding Kruse, Hans Kruse, Anders Kruse og Ulrich Adolp Kruse, der alle var myndige, samt Christen Thisenius Kruse, umyndig, og Jacobine Kruse, ugift. Boet blev overdraget til arvingernes fri disposition og rådighed. En del af hans efterslægt lever endnu på disse egne.

Og den bekendte juridiske professor Fr. Vinding Kruse er hans sønnesøns søn.

Den nye ejer var *Niels Pedersen*, født i Hekkenfeld 1773, søn af Peder Nielsen og Birgitte Eskesdatter. Han blev båret til dåben af jomfru Vindfeld, mens Chr. Møller, Laust skoleholder, signeur N. Vindfeld og jomfru Kirkehof, Varde, var faddere, så han har åbenbart tidligt haft tilknytning til gården. Han havde dog først ejet Chr. Jørgensens gård. I hans tid indtraf pengemiseren med statsbankerotten. Det fortælles, at han da betalte resten af Lydumgårds gæld ved at sælge nogle heste. Han var en meget virksom og driftig mand, der opdyrkede heden sydøst for gården. I den ny matrikel fik Lydumgård hartkorn til 9.101. Niels Pedersen var gift med *Grethe Termansdatter*. Deres datter *Johanne Frederica*, født ⁸/₁₀ 1813, blev ¹⁰/₅ 1845 gift med *Adam Henrik Christensen*, der var født i Sædding ²³/₂ 1808 og tilhørte en betydelig slægt fra Storgård, hvortil slægten kom fra S. Vium. 1. gang havde han været gift med *Ane Margrethe Ulrichsdatter Bech* fra Lydum mølle. 1847 overlod Niels Pedersen ham Lydumgård og gik selv på aftægt, hvor han døde ¹⁴/₁₂ 1849, og blev båret til graven af 6 sønner, der alle var høje, velvoksne mænd.

Pastor Stampe giver 1856 følgende beskrivelse af den gamle herregård på grundlag af, hvad han selv havde set, og hvad gamle folk havde fortalt ham: »Borgegården bestod af 4 længer bindingsværk, sammenbyggede og belagte med tagsten. Tømret var svært, som ses af den del af det østre hus, der stod indtil sommeren 1852, ligesom der også har været højt til loftet. Borgegården var bygget på et morads, hvor der var nedrammet pæle. Fyldingen dertil var efter sagnet taget af den store grav, der ligger norden for Lydum kirke. Grundvolden bestod af

mure, der var ca. 1 alen over vandet. Af disse mure og af en afledningsrende fandtes ved gravning, da det vestre hus omt. 1850 blev fra nyt af opbygget, levninger. Afledningsrenden var af mursten og gik under jorden Omkring borgegården var grave, og såvidt mig bekendt 2 rader. Af den ene rad er der endnu tydelige spor. Rundt om gården var plantet ikke lidet, hvorfor endnu den dag i dag er en del af marken syd og øst for gården, der siges at have været bevokset med skov. Om haven selv har jeg intet hørt tale. Nu er den kun af liden værdi, dog er der i de senere år gjort en del til dens forskønnelse. Jorden i den er god, så den gamle have har været smuk. Den ligger øst for gården. — Vejen fra gården nordpå gik gennem ladegården og var brolagt og på begge sider beplantet med træer. Nulevende gamle folk kan endog mindes disse træer. Nu er både træer og stenbro forsvundne, og det meste, der er tilbage, er en mængde sten i bunden af vejen. — Mellem borge- og ladegården var en vindebro, der hver aften blev ophejset af hovfolkene. Ladegården bestod af 3 længer; den var på alle sider omgivet af grave, af hvilke der endnu ses meget tydelige spor, især mod vest og nord. De er efter øjesyn at dømme endnu 1 alen dybe og ca. 12 alen brede. Oprindeligt har de vist været bredere. Imellem den østre og nordre længe gik den ovenfor omtalte og beplantede vej nordpå. Når herskabet kørte til kirke, var der 4 heste for. — Den nuværende Lydumgård ligger på samme sted, hvor borgegården forud stod. Dens bygninger er nu ganske forandrede. Dens nuværende skikkelse har den fået af de tre sidste ejere. Husene består af 4 sammenbyggede længer, men ved de nordre ender af den vestre og østre længe er der to udbygninger, hver på ca. 4 fag. Alle huse er gode og solide. Stuebygningen var før mindre end de øvrige huse og ikke alle steder lige høj, hvorfor den gav gården et ikke smukt udseende. Man så på gården, at den var bygget til forskellige tider og ikke efter nogen bestemt plan. Den nuværende ejer har foretaget mange forbedringer. — Af de fordums plantninger er intet tilbage, den gamle ladegård er og aldeles hensvunden. Så vidt jeg har kunnet erfare var det Kruse, der nedrev det sidste. Kørevejen mellem åen og gården er nu formedelst udbygningerne blevet alt for smal og er nu farlig at passere, dog nu mindre, da der er kommet rækværk ud for gården til broen. En degn fra Nørre Bork, Hans Gaarsbøl, kørte for nogle år siden ned i åen, men kom dog ingen skade til«.

Adam Henrik Christensen delte gården yderligere, bl. a. overlod han 1869 en fraskilt ejendom (1d) til sin svigersøn Peder Poulsen og opførte Nygård (1c) til sig selv, mens han 1873 solgte den gamle Lydumgård til *Jacobus Riis*. Gården var da på 118 td. land med 4¹/₂ td.

nyt hartkorn. Den kostede 9000 rd. Jacobus Riis, der var både dygtig og påpasselig, var fra Seemgård ved Ribe. Han havde giftet sig til Skrumsager, som han overtog 1855 efter sin svigerfar Jens Jacobsen. Riis havde solgt Skrumsager kort før han overtog Lydumgård. Ifølge Trap skulle han 1881 have solgt gården til H. P. Alnor fra Slesvig for 40000 kr., men handelen må være gået tilbage igen. — I året 1888 opførte Riis nye solide bygninger. Bygmesteren var Peder »Møllebygger« (Jensen) fra Nørre Bork, der havde arbejdet på akkord, og efter sigende tabte ved det.

Sønnen *Jens Riis* skulle have gården, men led en tid alvorligt af lungetuberkulose, som det dog lykkedes at overvinde, så han blev en svær og kraftig mand. Han var gift med en søster til »den gamle sognefoged«, N. C. Nielsen. Han overtog så Lydumgård 1904. Men han døde temmelig uventet 1912, hvorefter Jacobus Riis atter overtog gården. Han solgte den til Chr. Maegaard fra Ågård, men betingede sig — om han fortrød handelen — at kunne tilbagekøbe gården, hvad han gjorde. Han solgte så 1913 til *Niels H. Møller*, der i forvejen var forpagter på gården.

I Riis'ernes tid havde de i 40 år »Kjen Røjter« (Kirsten Hansen) tjenende som røgter på gården. Hun var ukuelig, bl. a. trak hun til Varde med tyre, som skulle på dyrskue.

Møller drev tillige en del handel med heste og kreaturer. 1917 solgte han Lydumgård til *Jens R. M. Karstensen*, der året efter skødede til *Niels Chr. Henningsen* fra Sdr. Bork. Henningsen lod senere sønnen *Niels Henningsen* bestyre gården og flyttede selv op til kirkebyen, hvor han byggede en villa, og hvor han døde 1951, hvorefter hans dødsbo en tid ejede gården, som Niels Henningsen overtog. 1956 mageskiftede han til nogle ejendomshandlere, som straks frasolgte agermarken ved kirkevejen og den således formindskede gård til *Sigurd Christiansen*.

NØRRE NEBEL SOGN

SÆDDING

Navnet Sædding hører til en lang række stednavne, der ender på -inge. En del af disse er meget gamle. Det var store landsbyer med god jord. Og det passer på vort Sædding, der fra gammel tid har været sognets største by med den bedste jord, ja sammen med en plet ved Frøstrupgård fandtes her herredets højst boniterede jord. Stampe skriver da også om Vadgården, at der var ikke en plovfure dårlig jord til den.

Navne afslides og forandres – som sproget selv – gennem tiderne. Derfor må man se på ordets ældste bevarede form for at finde ud af, hvad det egentlig betyder. Men vi finder først Sædding-navnet bevaret temmelig sent. 1275 døde hr. Nicolaus Thruutsun, der for en sjælemesse i Ribe domkirke gav 2 skilling bygs jord i Sithingmark i Nybyl sogn og $\frac{1}{2}$ øre bygs jord i Lynwy [Lønne], og den oplysning er først nedskrevet ca. 1330. Endvidere finder vi navnet nævnt i tilknytning til en enkelt af byens gårde Sythingholm i 1329. Disse navne bliver vi ikke meget klogere af. Allerede dengang var navnet så gammelt og omdannet så stærkt, at det var blevet uforståeligt.

Man har ment, at de gamle navne på -inge egentlig var navne på folkestammer eller store slægter, sådan som det er tilfældet med den slags navne i Tyskland og England. Men for navnene her til lands kan det ikke bevises. Så meget er sikkert, at navnet og landsbyen er af høj ælde. Ja, man kunne fristes til at gætte på, at byen er grundlagt af de bønder, der forlod romertidens landsby på Eli Jensens mark. – Therkel Mathiassen har i sit store værk om Vestjyllands oltidsbebyggelse vist, at der er en betydelig overensstemmelse mellem -ingnavnenes udbredelse og bygderne fra ældre jernalder.

I den senere middelalder synes næsten hele Sædding by, på et par ejendomme nær, at være beboet af selvejere, se foran side 22.

Fra gammel tid ejede udensogns folk enge i Sædding gest. Således

horte Andes eng i middelalderen under Frøstrupgård. 1533 stredes Thomas Stygge, Frøstrup, med sin svoger Peder Kristensen til Stubdrup om den. Biskop Iver Munk med flere gode mænd fik dem forligt i Lønborg kirke.

Som nævnt foran blev Sædding udskiftet 1794.

Vi vil nu se lidt nærmere på, hvordan det foregik, og hvor ejendommens jorder kom til at ligge.

Efter udskiftningsdokumentet, hvoraf Jens Slot ejer en afskrift, var der 20 ejendomme dengang. De nævnes nedenfor. Numrene foran beboernes navne er numre, ejendommene fik, mens udskiftningen stod på. I parentes har jeg vedføjet de numre, der bruges i denne bog. Tallet efter beboerens navn angiver hartkornet.

1. Kirsten Jeppes. 0.602. (II C).
2. Chr. Mortensen. 1.600. (VIII).
3. Bertel Christensen. 5.020. (IV A).
- 4 og 5. Chr. Nielsen og Thomas Jensen. 5.030. (IV B).
6. Chr. Kolle. 2.000. (IX).
7. Anna Skiøt. 0.121. (XII).
8. Chr. Skiøt. 0.400. (X).
9. Jørgen Sørensen. 4.700. (VB).
10. Anders Christensen. 4.510. (VA).
11. Jørgen Outrups enke. 1.330. (VII).
12. Mads Jensen. 0.400. (I BBB).
13. Niels Christensen Storgaard. 6.112¹/₂. (I AA).
14. Thomas Storgaard. 4.121. (IAB).
15. Niels Hansen. 3.700¹/₆. (I BA).
16. Chr. Thomsen. 0.722¹/₂. (IBB).
17. Laust Jørgensen i Holmen. 3.022. (Riddersholm).
18. Christen Holm. 3.401¹/₂. (II A).
19. Chr. Jepsen. 2.000. (II B).
20. Christen Wad. 4.531. (III).

Efter at man var blevet enig om delingsplanen i Rærup, holdtes åstedsmøde på Storgård. Men Sædding var vanskeligere at udskifte end Rærup. Kun to husmænd ville flytte ud, så landinspektøren turde ikke love bymændene »større bekvemmeligheder«.

Agerjorden lå i to store marker, nemlig Vestermarken og Nordmarken.*) Fra Storgård mod vest løb en gammel vej. Den skulle fortsat bevares og blev udlagt i 10 alens bredde »til fri fart og trækning, men ej til drift.«

Syd for denne vej allervestligst fik udejerne, nemlig præstegården, tre

*) Se iøvrigt gengivelsen af udskiftningskortet.

Bolkærmænd og nogle Præstbølmænd, udlagt deres lodder. Så fulgte en lod til Vadgården (nr. 20), den omfattede Skræls eller Skrols toft og Pugager. 19 og 18 (II B og A) fik dernæst hver en lod, og så var man nået til heden ved Præstbøl – Storgård vejen.

14 fik resten af Pugager og fire mål i Brens toft, dernæst fik 15 en toft og det bestemtes, »at det fællesskab i kålhaverne mellem 14 og 13 ophæves, således at hver får sin kålhav. Kålhav og gårdsplads nr. 15 deles lige mellem begge.«

Nord for Storgårdvejen mod vest fik 9 og 10 hver en lod. Jorden herude hed Agergård. Derpå fik 1, 2 og 3 deres jord samlet i Knuds toft og Hønehoved og noget af Mejls toft og Slie ager. 4 og 5 fik resten af Mejls toft og en del af en mark, der kaldtes Maltes, mens 9 og 10 fik resten af Maltes samt deres tofter. 13, 16 og 7 fik også jord nord for vejen ved deres huse.

Nordmarken lå nord for bækken og engraget. Her lå længst mod vest Krogager, hvortil nr. 12 flyttede ud. Dernæst fulgte 4 og 5 med lodder ret nord for deres gårde. Øst for kom nr. 6 og derefter 9 og 10, der fik Vaseager, Langager og en del af Sædding Krophede, der dengang ikke var hede, men forlængst opdyrket. 13, 16 og 17 fik resten af Sædding Krophede, en del af Rærup Krophede samt Stakket (korte) agre og mod syd Kæragre.

Dernæst fulgte 11, 15, 14 og 17. Det var i Blokkerne, Krophede og Øster Nørmark. Østligst ind til Slotsgårdens mark udlagdes lodden til den anden udflytter Chr. Skiøtt.

Således fik ikke mindre end 5 gårde agermark tre forskellige steder, dog fik 10 ejendomme agermarken samlet i eet stykke.

Hvor agermarken grænsede ind til forte (kær eller grøn jord i heden) lagdes den så vidt mulig sammen med agerjorden.

Sluttelig deltes forte og hede.

Bestemmelserne om denne fordeling af lodderne fandtes i den delingsplan, landinspektøren havde udarbejdet, og da han havde forelagt og forklaret den, gav hver især sin godkendelse deraf, undertiden dog med visse småændringer.

Da overraskedes man af at opdage, at Henrik Slot i Rærup, der ejede 1 td. hartk. i Sædding, og som havde fået udlagt sin agerjord, ikke havde fået udlagt forte og hede. Hans forholdsmæssige andel måtte da beregnes, og han udlagdes både en forte og en hedelod. Herved forskubbedes lodderne noget. Det gav anledning til, at Laust Jørgensen i Holmen og sønnen Jørgen Holm følte sig brøstholdne og klagede over, at Riddersholm ikke havde fået sin fortelod så tæt ved gården, som i det oprindelige forslag. Desuden krævede han noget forte syd for sin gård.

Her havde nr. 15 fået udlagt en lod. Ejeren af 15, Niels Hansen, gav da lov til, at Laust Jørgensen måtte få et stykke på 100 alens bredde heraf, mod at han fik vederlag af nr. 12, hvis lod til gengæld skubbedes til øster ind på den lod, der oprindeligt var tiltænkt Laust Holm.

Nebel-, Præstebye- og Bolkærmænd påstod, at de fra gammel tid havde ret til gratis lerkastning i Sædding. Men sæddingerne afviste det pure og henviste til, at der 1781 var sat skel mellem byerne. Kommissionen kunne ikke få parterne forligt.

Derimod fik alle sæddingboere lov til at kaste ler i Th. Storgaards lod, og han fik til gengæld 1 td. land af byens bedste hede.

Således lykkedes det at slutte forretningen samme dag, 11. marts 1794.

Men Laust og Jørgen Holm følte sig ikke tilfredsstillet ved ændringen. De klagede til amtet over, at landinspektøren havde givet Henrik Slot på Slotsgården erstatning for den glemte forte af Jørgen Holms lod, og at de derfor kun havde fået vederlag i hede.

Klagen afvist som uberettiget. Laust Holm klagede også over, at der ikke var udlagt ham en vej. Han henvistes til at køre på sin egen jord, der stødte til hovedveje.

Det er øjensynlig rigtigt, at Holm ikke fik sin forte så velbeliggende, som det ville have været tilfældet, hvis Henrik Slots lod ikke var blevet udlagt. Hvis man ikke havde glemt lodden, er det sandsynligt, at man kunne have givet Riddersholm en bedre beliggende fortelod end nu, da udskiftningen var sket, og man måtte til at skubbe lidt med lodderne og mest med dem i nærheden af Slotsgården.

Man ser også, at Kruse og Mylford, der var landvæsenskommissærer, anstrengte sig for at gøre udskiftningen så god og retfærdig som muligt; men det var ikke altid let at råde påståelige bønder.

Sædding med den gode agerjord havde for lidt hede. God hede var af stor betydning, da man hentede sin meste brændsel der, lyng og hedetørv. Klyne (tørv) spillede ikke så stor rolle, selv om de også brugtes. Ved udskiftningen blev mangelen på god hede særlig følelig. Da Frøstrupgård ved den tid udparcelleredes (1797), troppede Sæddingfolkene, som nævnt s. 21, op på auktionen og købte en del hedeparceller af den store Frøstrup hede. Og i over 100 år hentede Sæddingfolk lyng og hedetørv derude.

Forøvrigt havde de længe før bjerget brændsel der. 1599 måtte Erik Thøgersen i Sædding på egne og flere andres vegne love at betale mulkt og erstatning til velbyrdig fru Eline Stygge på Frøstrup, fordi de havde gravet tørv på heden og bjerget lyng i Debel og Søndersig hede.

— — —

Når de enkelte ejendommers historie i det følgende søges fremstillet,

må man huske, at gårdene først 1844 fik matrikelnumre, man kunne kende dem på. Før den tid må man genkende dem på hartkornet, som første gang pålagdes dem ved matriklen 1661. Endnu tidligere må man bestemme dem ved hjælp af landgilden (fæsteafgiften), som i gammel tid sjældent forandredes. Endvidere kan ejere og fæstere af en bestemt gård hjælpe med til at identificere den. Ofte har det dog været besværligt og i enkelte tilfælde umuligt.

I det følgende er gårdene forsynede med numre med romertal, idet der er begyndt så langt tilbage, som det har været muligt. Nedlægges en gaard, får nye ikke dens nummer, men deres eget,

Deles en gård i flere ejendomme, tilføjes et bogstav. Bliver f. eks. gård IV delt i to, benævnes de IVA og IVB. Senere kan disse gårde atter deles, men i reglen vil man da kunne hjælpe sig med matrikelnumret, ellers føjes endnu et bogstav til.

Ved siden af gårdens nummer opføres hartkornet fra 1688 og matrikelnumret fra 1844.

Jordløse huse, gadehusene, og småejendomme har det i reglen været umuligt at skrive sammenhængende historie om. Ligeledes svigter kilderne over for indsiddere (folk, der bor til leje). I lister over ekstraskatter kan man dog finde nogle af dem, således viser det sig, at der 1686 i Sædding alene på ryttergodset nævnes fire kvinder som indsiddere.

I. SÆDDING STORGÅRD.

Fra Storgård stammer den kendte slægt Barfoed, der endnu tæller mange levende medlemmer rundt omkring i landet.

»I den danske præsterække
kan man navnet Barfoed se
mange hundred år tilbage
både med og uden e.
Men i romerkirkens dage
var de bønder som Jens B.

Stamfar Jens fra Nørre Nebel
har, om krøniken er sand,
lånt en farlig hoben penge
til den første Kristian,
som kvittered ved at gøre
gamle Jens til adelsmand.

For Jens Barfoed tjente grunker
hver gang han med næveklask

solgte stude – men de penge
tabte efterslægten rask.
Samme vej gik adelskabet,
det gik også af i vask.

Slægten spredtes over hele
landet, rundt i øst og vest.
Præster blev de næsten alle,
skåret over samme læst.
Mange børn og ingen penge,
det er skæbnen for en præst«.

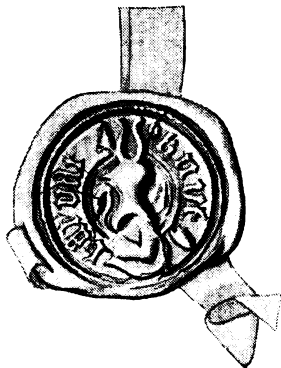
Således rimer »Ærbødigt«, Viggo Barfoed. »Krøniken« om adelskabet er nu ikke helt sand på den måde, »Ærbødigt« fortæller den. Man ved ikke noget om, at »stamfar Jens« har betalt »en farlig hoben penge« til Kristian I. Men man ved, at han blev adlet, fordi en anden mand bad kongen om at gøre det. Det var en svoger, hr. Tyge Terkelsen, kannik ved Ribe domkirke og senere dekan og kantor, der fik det ordnet. Det fremgår af adelsbrevet, der lyder således:

»Vi Kristian med Guds nåde Danmarks, Norges, Venders og Goters konge, greve udi Oldenburg og Delmenhorst gør vitterligt alle mænd, som nu er og komme skal, at vi for vor elskelige klerk og tjeners, hr. Tyge Terkelsens, kannik i Ribe, bøns skyld, så og for troskab og villig tjeneste, som denne brevviser Jens Barfoed til Sedinge, fornævnte hr. Tyges svoger, og hans rette børn og afkom Os og Vore arvinger og efterkommere, konger i Danmark, og riget herefter troligen gøre og bevise må, haver undt og givet og under og giver med dette vort åbne brev for^{ne} Jens Barfod og hans rette ægte børn og afkom frihed og frelse, som andre riddere og svende udi Vort rige Danmark har, med skjold og hjelm til evig tid, som er en bar fod i et blåt felt i skjoldet og to bøffelhorn, hvide og blå, overkors på hjelmen, efterdi som her malet står, dog Vor og kronens rettighed uforsømmet på vort fri bøndergods og købstedgods. Thi forbyde vi alle, ihvo de helst er eller være kunne, og særdeles fogder og embedsmænd forskrevne Jens Barfoed eller hans rette ægte børn og afkom derudi at hindre eller hindre lade, med magt kvæle eller uforrette i nogen måde under Vor kongelige hævn og vrede. Datum in castro Hafniensi dominica Qvasimodogeniti anno Domini Millesimo qvadringesimo qvinqvagesimo qvinto«. (13. april 1455).

Barfod'erne boede på Storgård, »æ Stur'gor«. I gamle dage kaldtes den både Store Sædding og Storgård. I 1654 vidnede tre mænd således, at så længe de kunne mindes, havde Poul Jensen altid svaret fæste,

smørskyld og anden udgift til dennem, som har boet i den halvgård i *Store Seding*, som Eske Hansen nu påbor, såvel som til ham, siden han kom der at bo, og ikke til nogen anden«. Ligeledes havde de to andre huse »neder ved Poul Jensens« svaret afgift »til forne *Stoergård*«. Antagelig er det den gamle gård, før den deltes i to, der bar navnet *Store Sædding*.

Jens Barfod må altså være gift med en Terkelsdatter. Han har vist

Herredsfoged Knud Barfods segl. I skjoldet ses en bar fod og adelsmærket: hjelmen med to bøffelhorn. Indskriften er: *knud barvat*. Det er benyttet under et dokument blandt Ribe stifts breve 13. marts 1494

været broder til Marquord Barfod, som 1460 er ansøger til et kannikedømme.

1486 mageskiftede Jes [Jens] Barfooth i Sedingh i Nybel sogn 5 læs eng i Bolkær og fik derfor 3 stk. jord, »som ligger nest vesten ved min gård i fornævnte Nebel, som jeg nu bor, og det bol på »berghen« ved den nørre ende«. I forvejen havde han haft jorden i fæste. Han forsegler dokumentet med sit adelige våben, men ellers ser det ikke ud til, han har holdt særlig strengt på sit adelskab. Samme år er han tingsvidne, men kalder sig ikke engang væbner og undlader at få sit navn skrevet først på dokumentet. Det får dr. O. Nielsen til at sammenligne Barfod'erne med de bekendte »Rinds herreds knaber«, der var solide, selvbevidste selvejerbønder og undertiden adlet, men de skilte sig næppe ud fra de øvrige selvejere ved andet end deres rustning og adelige skattefrihed.

Jens Barfod havde vist sønnen Johannes, der blev kannik i Ribe, og Knud Barfod, der overtog Storgård, og som 1493 fæstede de 5 læs eng i Bolkær mod at svare 4 sk. årlig til kapitlet. 1494 er han tingholder, dvs. herredsfoged og udsteder et dokument om, at broderen

»mester Hans Barfod« på kapitlets vegne tog lavhævd på Kløvgård og Søgård i Henneberg og nogle enge. Også 1502 var Knud Barfod herredsfoged.

Han havde flere børn; af disse overtog Jens Barfod Storgård. Han var vist gift med Kristjern Stygges datter fra Frøstrup. Han var også herredsfoged. 1541 gjorde han lavhævd på Tudmose Hussted (Ø. Debel i Lunde sogn). Der vidnes, at de »nærværendes hos var i Seding i den gård Jenss Barffood ibor, så og hørte, at Jenss Barffood indvordede med sin lavhævd Twdmossæ hwsted med hendes ejendom inden alle 4 markeskel, og kender han der ingen at have lod eller del udi uden sig og syne medsøskende«. Derved kom han i strid med N.Skonningh i Debel, som også gjorde krav på gården, der da lå øde. 1542 bevises det, at Jens Barfods far og forældre havde haft Tudmose før ham, og beboerne havde svaret dem både skat og landgilde. Velbyrdige adelsmænd som ridder Otto Krumpen, Henning Qwitzov, Lydum, Palle Bang, Hennegård, Th. Stygge, Frøstrup, en borgmester, en byfoged og en rådmænd fra Varde samt Eske Nielsen, Løftgård, dømte da, at Jens Barfod skulle beholde Tudmose. 1544 havde han forøvrigt strid med Niels Eskesen i Løftgård. Tudmose Hussted faldt i søsteren Johanne Knudsdatters arvepart. Hun blev gift med Per Knudsen Glambæk i Søndersthoved i Give. En anden søster var Garidt Knudsdatter, gift med en ufri mand Th. Kristiernsen i Kvong. En broder Niels var gårdmand i Nebel.

Ved denne tid udkæmpes skipper Klements fejde. Der var forøvrigt uro herude allerede et par år før. Det ser ud til, at Jens Barfod da reddede en af kong Frederiks mænds liv, nemlig Mads Skrivers. Kongen havde sendt denne mand til Vester herred for at opkræve en kongeskat, men bønderne måtte være blevet så forbitrede, at de ville slå ham ihjel. Der findes nemlig en optegnelse i Frederik I's registranter, der melder, at Jens Knudszenn i Sedinge fik kongebrev på, at han måtte være fri for ranstov, sandemandstov eller noget andet tov sin livstid, fordi han »lod sig velvilligen findes at undsætte Mads Skrivere«. Navnet Knudsen er overstreget og ovenover er skrevet »Vdkafzod«, men det er atter overstreget – vel nok fordi det er forkert. Der skulle have stået Barfod.

Kun to år efter udbrød Klementsfejden, og da gør Barfoderne fælles sag med bønderne og mod de fleste adelsmænd i forsøget på at befri »den fangne ørn«. Da opstanden sloges ned, dømtes deltagerne fra deres gårde, så selvejerne blev fæstere. En af Knud Barfods sønner stillede sig dog ikke på bøndernes side, men tjente ved hove under oprøret. Palle Bang, Th. Stygge og Otto Clausen, Nørholm, og fire bønder, nemlig Chr. Persen og Oluf Christensen i Nebel, Jørgen Tøssen i Dyb-

vad(sgård) og Demis (!) i Seding fik 1554 kgl. befaling til at undersøge, hvorledes det forholdt sig med ham, der ikke havde forbrudt sit gods, men om hvem Peder Skriver i Sønderho mente, at han havde taget mere gods, end han havde før fejden. Da Storgård blev krongods, måtte den foruden gæsteri, som selvejergårdene svarede, også ansættes til landgilde. 1562 svarede den ialt 10 hestes gæsteri, $\frac{1}{2}$ ørte smør, 2 ørte rug, 2 ørte byg, 1 svin, 1 lam, 1 gås, 2 høns og i penge 12 sk. til helmis (1. nov.) og 12 sk. til Volmis (1. maj). Endnu dengang havde Jens Barfod gården.

Men 1573 har Laurids Barfod den. 1564 var han tingsvidne og førte da adeligt våben i sit segl. 1573 var han herredsskriver, da gav kongen ham fri for landgilde, ægt og arbejde af gården; han havde nemlig berettet, at de tidligere skrivere havde været fri, og at hans besværing var større end deres. 1574 er han »den tid tingholder,« midlertidig herredsfoged. Han fæstede kongekorntienden af Nebel sogn og skulle betale et bestemt antal tønder korn i fæsteavgift; 1579 fik han lov til i stedet for at køre lange veje med kornet at betale 1 gl. daler for hver td. 1584 kan man se, at forpagtningsafgiften var 5 ørte rug og 12 ørte byg. 1575 opsatte han sit stolestade i Nebel kirke. Endnu i forrige århundrede kunne man se hans navnetræk på skelpælene ude i engene. Han var gift med Anna Lauridskone. De havde sønnerne Peder og Thomas samt Niels, præst i Nebel, Klavs, præst i Sneum, og datteren Gertrud, der var gift med præsten Jørg. Jørgensen i Grimstrup.

1592 har Peder Barfod Storgård. Han er både tingskriver og delefoged. Den sidste bestilling passede han dog sammen med J. Rask i Hyllerslev. Kærgård birk er nu oprettet, og gang på gang ser vi ham optræde som anklager eller oplæse kongebreve. Som lensmandens stedfortræder kunne han udbyde folk i ægtkørsel, men »ingen profet er velset i sit fædreland«, så 1597 må han stævne en nabo, Thamis Markvorsen, der ikke ville køre ham til det store fiskerleje Sønderside, da han skulle derhen at pante for kgl. skat. Som tingskriver havde han også nogle sportler. $\frac{30}{3}$ 1599 tilbød han således breve, der var skrevet på birketinget de to foregående tingdage, »om der er nogen i dag, som vil give penge for dennem; da fremkom der ingen og esket breve«, dvs. genparter af domme og tingsvidner. Endnu to gange samme år tilbød han breve, »som var ham leveret at indføre«, men kun en enkelt afhentede ét. I landsarkivet står flere tingbøger, skrevet med hans hånd. Bogen for 1599 og 1600 er indbundet i samme bind; nederst på første blad for året 1600 har han skrevet: »Hielp Gud nu och Althidt. Peder Barfod, egen hand«. — Han fik snart brug for at bede om hjælp. 1602 måtte han nemlig bøde 10 dl. »for en forseelse i en genpart af

et tingsvidne, som ginge mellem jomfru Karen Brokkenhus til Lunderup og Chr. Sørensen i Bolkær.« Antagelig har det også kostet ham skriverstillingen. 1605 opfører jordebogen ham for gården, men han må være død dette år, og efterlod sig en datter Ane samt enken Mette Peders. 1607 måtte en Vardemand bøde, fordi han havde slået hendes svend. Peder Barfods mor, der levede endnu, fæstede kongetienden. 1603 måtte hun bøde 30 dl. til kongl. majestæt, fordi en af hendes sønner, formodentlig den yngste, havde udslået nogle af de dengang sjældne og kostbare vinduer.

Hans broder Thomas Barfod og Jens Christensen, vistnok en svoger, overtog Storgård. Thomas havde tidligere tjent Erik Vasbyrd til Vinde-
rup. Men efter hvad Vasbyrd berettede til kongen, var han rømt af tjenesten og havde medtaget nogle guldknapper, sølvdaggerter og mere, ligesom han også havde oppebåret en del af Vasbyrds landgilde i Nørrejylland. Da Th. Barfod nu opholdt sig i Riberhus len, befalede kongen lensmanden at hjælpe Vasbyrds foged med at arrestere Barfod og overlevere ham til Vasbyrd. Antagelig er beskyldningerne overdrevet, så Barfod har kunnet klare sig; i alt fald er han blevet fri og havde nu Storgård i over 20 år. Men »kunster« var der i ham. Han var med i den ulovlige embedshandel med hr. Svend. Det var Jens Christensen også, og denne bødede 20 rd., mens Barfod slap med 5. Forøvrigt betalte C. Kallesen i Kolle kun 4 rd. Det vil ikke sige, at Barfod var mindre skyldig, men at han var mindre velhavende; man »tingede« om mulkten og betalte delvis i forhold til sin formue. Og Th. Barfod var ikke velhavende. Han fik da heller ikke den store indfæstning for gården, 80 rd., betalt før 1608. Engang anlagde han sag mod to naboer, der havde lejet hans karl; de frikendtes. Som ældre mand måtte han bøde 15 dl. til kongen, fordi han udskældte en anden Sæddingmand, Peder Christensen, for en mynde, og fordi han sloges på kirkegården. 1609 var han blandt tingets »8 mand«. Gårdfællesskabet var en indviklet historie. Det strakte sig videre end til jord og bygninger, her ser vi, at det også omfattede risikoen ved at være nævning. Dømtes der forkert, kunne man drages til ansvar. ^{19/5} 1609 stod Barfod da for tingsdom og lovede, at da Jens Christensen havde vedtaget at gøre »sandmænds tog af den gård, de begge ibor, da ville han stande halvt af alle udgifter, halvt last og halvt brast« med ham. – Under hans gård hørte tillige et hus i byen.

Han døde 1626. Karl Hansen fæstede hans halvgård og gav 65 rd. i indfæstning. Th. Barfods børn Laurids, Peder, Karen, Maren, Ingeborg, Kirsten, Ane og Mette frasagde sig arv og gæld efter ham, men enken gjorde det vist ikke. Hun blev senere gift med Jakob Kristensen. En vardeborger, Jacob Lausen fik dem da dømt til at betale en

gæld til ham på 215 dl. Derefter blev hun vist gift med Karl Hansen og fjerde gang med Eske Hansen, der 1640 gentagede stævnedes for halvparten af »sal. Th. Barfods« gæld til delefogden Hans Nielsen i Kærgård, og 1646 stævnedes de for gæld efter Karl Hansen.

Nu var det kun på kvindesiden, Barfod'erne var repræsenteret på Storgård, og endda kun på dens ene halvpart. Måske var det derfor, Karl Hansen blev befalet at gøre hoveri til Riberhus, til at slå og rive hø i Ribe enge sammen med de andre kronbønder; han udeblev og ligeledes Jep Jepsen i Sædding. De blev da stævnet for uhørsomhed. Men Karl svarede, at hidtil var der aldrig »gangen agen eller slet« af gården, hverken i Laurids, Peder eller Th. Barfods tid, og Jep Jepsen havde heller aldrig gjort sådant arbejde før.

Om Th. Barfods sønner ved man, at Laurids 1637 optrådte på Skads herredsting. Peder Barfod lod $\frac{23}{4}$ 1664 sin stedfader Eske Hansen på Vester herreds ting oplæse det gamle adelsbrev »som hans forfædre Barfoder slægt haver af Kgl. Majestæt for mange år siden erlangt, hvorudi de er adelig frihed forundt for dennem og deres efterkommere«. — Eske Hansen spurgte derefter, om »Peder Barfod, nu vonhaftig [bosiddende] på Brenggård [vist Brendgård i Vandborg] ikke var af de Barfoders slægt og afkom, ægtefødt og båren«. 24 mænd, bourgeoisiet i Nebel sogn med præsten og degnen i spidsen, svor på, at det var han. Ved regeringsforandringen har Peder Barfod søgt at hævde det gamle adelskab. Tilsyneladende har han dog ikke fået noget ud af det.

Jens Christensen overtager nu Barfodernes rolle. Han må være byens oldermand; han optræder på bymændenes vegne med stor dygtighed, da der skal sættes markeskel. Hans hustru er sikkert en Barfod; han optræder da også på Ane, sal. Peder Barfods datters vegne. Selv var han født i Lydum Hede og var søn af Chr. Jensen og Bodil Christensdatter. Indtil for 100 år siden lå hans gravsten øst for kirken og var kirkegårdens ældste. Desværre har man ikke vist den pietet. Den er nu forsvundet. På den læstes: »Her hviler i Herren ærlig og velagtede mand Jens Christensen Toftum af Sædding, som hensov i Herren den 16. maj anno 1630 i hans alders 54. år. Gud give hannem med alle Guds børn en ærefuld opstandelse«. — Han havde haft $\frac{3}{4}$ af Nebel tiende i fæste for 10 rd. 1630 fæstede Karl Hansen den på menige sognemænds vegne. Så kunne man køre kornet ind uden at vente på tiendetageren, og tog selv gevinsten, hvis kornet steg i pris, eller høsten var god. Karl Hansen havde en strid med herredsfogden Chr. Gregersen, Lundtarp [Søndertarp] om 10 rd. Sagen gik til landstinget. Derefter udlagde Gregersen pengene på birketinget, men Karl Hansen sagde, at hvis han ville dømme ham pengene til, ville han tage imod dem.

1634 fik borgmestre og råd i Varde kongeligt oprejsningsbrev til at forfølge en sag mod Las Nielsen på Nyland og Karl Hansen, som havde begået vold i Varde; rådet havde ikke forfulgt sagen i rette tid. Samme år lyste Karl Hansen Grumme Nielsen i Løftgård en fuld vold til, fordi han var rejst ud af Kærgård birk »imod forbrydelse udi beslet og ikke har haft nogen forlov dertil«, og da han ikke havde betalt den sum, hvorfor der var gjort beslag, kaldte Karl Hansen på sandemændene. Grumme måtte stille sig i lensmandens minde (til én mulkt) og love at betale gælden. 1634 var Karl Hansen dommer. Han havde også det gadehus, Th. Barfod havde ejet. Andetsteds var det ret almindeligt, at selvejerne havde husmænd, som de kunne tjene godt på. Her gav det næppe megen fortjeneste. Karl Hansen havde huset udlejet til Bodil Frandsdatter. Da hun døde, klagede han over, at hendes gods blev taget, ja, nogle brød endogså ned af huset og bortførte det. Senest 1640 er han død, og Eske Hansen og Lisbeth Seurinsdatter overtager gårdsparten. Eske blev efterhånden slemt forgældet, bl. a. skyldte han mange penge til hr. Oluf Clausen i Bork, han var også i gæld til sin egen sognepræst og flere andre. 1653 oplader han da halvdelen af sin egen halvgård til Marqvor Christensen, der gav 30 dl. i indfæstning. Den sidste fjerdedel oplod han til Jørgen Christensen og forbeholdt sig to fag til aftægtsstue. Imidlertid havde hr. Jacob Høst fået ham dømt til at betale gælden, og da Eske ikke gjorde det, forbød han Jørgen Christensen at huse Eske og Lisbeth, hvis ikke Jørgen selv ville betale deres gæld. Eske tilbød så al sit gods til skifte mellem kreditorerne. — Præsten spurgte spottende, hvor det var at finde. »I de to fag« lød svaret. Eskes blev da boende. Kort efter overtog Jep Gjødese Marqvors part. Han var velhavende og lånte bl. a. Henrik Tott til Holbækgård 50 rd. mod pant i et bol i Skyhede.

Den anden halvgård fæstede Chr. Madsen efter Jens Christensens død og gav 80 dl. i indfæstning. Han kaldes også Bisgård. Han havde været ridefoged på Frøstrup. Han døde (1646*), men enken, Inger Christensdatter, en søster til hr. Peder Høst, og vist først gift med Jens Christensen, fortsætter gårdens drift, til sønnen Hans Christensen overtager den. En anden søn, Jørgen, måtte 1646 bøde 12 dl. for lejemål.

Chr. Madsen og hustru begravedes øst for våbenhuset, men gravstenen blev i forrige århundrede flyttet lige inden for kirkedøren. Den findes endnu, men indskriften er desværre slemt medtaget af fodtrin. Ifølge Stampe står der: »Her hviler ærlig og velagtet mand Christen Madsen af Sædding, fordum ridefoged på Frøstrup, som døde i Herren den 10. juni 1666, ætatis [alder] 76 år, med sin kære hustru, ærlig og

*) Årstallet 1666, som angives at stå på gravstenen, er forkert.

gudfrygtig quinde Inger Christensdatter, som salig hensov i Christo i hendes alders 60. år den 2. novbr. anno 1652, hvis sjæl Gud hafver«. Over inskriptionen læses: »Vær trøstig, jeg har overvundet verden. Joh.16«.

1680 eller kort før blev Storgård udlagt til en af ritmester Dewitz' officerer, og korporal Rasmus rykkede ind. Jørgen Christensen er død, enken Karen Carlsdatter har hans gårdspart, men hun er forarmet, selv gadehuset står øde. De andre to er derimod »ved magt«. Gårdens samlede udsæd opgives til 8 td. rug, 7 td. byg og 3 td. havre og høavlen til 16 læs. 1662 var udsæden omtrent den samme, men høavlen 50 læs. Gården bliver nu delt i to selvstændige gårde. Senere deltes de atter, så der blev fire gårde. Men endnu ved udskiftningen lå de alle fire i en klump på den oprindelige gårds plads.

STORGÅRD I A. Hartk. 8.202. Mn. 3, 2.

Jep Gjødeseu afløses af P. Christensen, hvis hk. 1683 sættes til 8202. Da de andre gårde også deles, er det byens største gård. Mange steder var der bryderier mellem bonden og rytteren. Rent galt blev det for P. Christensen, da hans lægd blev udlagt til løjtnant Narendorff. — P. Christensen klagede over, at løjtnanten tog hans huse og gjorde ham megen skade med sit kvæg og andet. Sessionen, ryttergodsets øvrighed, resolvede, at bonden skulle skaffe Narendorff 6 fag hus og tilbehør til bolig, hvorimod løjtnanten skulle »fornøje bonden« for den skade, hans kvæg tilføjede ham. Denne uheldige ordning har virket med til, at P. Christensen afstod gården på grund af armod 1707. Regimentet bortfæstede den til kaptajn Michael Treiberg. Og så blev den gamle adelige sædegård for alvor kaptajns gård. Kaptajnen fik den afgiftsfri de første 3 år, og da fik han den sat i orden påny, »meget net« opbygget med nye bygninger, fik anskaffet besætning og sået 14 td. korn. Da rantes Europa af den strengeste vinter, der er overgået den i historisk tid. Derfor avlede Treiberg kun $\frac{1}{3}$ af udsæden. På mange agre så rugen ud, som var den selvsået, og den duede kun til kreaturfoder. Under den store nordiske krig var kaptajnen borte med sit kompagni, så det var fruene, der stod for driften. 1718 holdt hun 3 tjenestefolk. Men forøvrigt udfæstede kaptajnen ved denne tid gården til Jes Pedersen, der er her 1719. Kaptajnen købte da gården for 301 rd. Tillige købte han 2 huses jord, hartk. 0032, og de huse, der stod på gårdens grund, fulgte også med i handelen.

Jes Pedersen (Dal) opgives at være født i Esbøl og er søn af Peder Dal. Han blev stamfader til en stor og kendt slægt, der endnu tæller mange medlemmer på vor egn. Ifølge overleveringen har hans søn, Christen Jessen, f. i S. Vium sogn 1688, købt gården i selveje ca. 1722.

Ret kort efter delte han gården med en broder, så hver fik halvdelen af den gamle gård. Kaptajn Treiberg døde på Storgård 1720.

I A A. STORGÅRD. Hartk. 4.101. Mn. 3.

Christen Jessen beholdt I A A. Han var gift med Ane Margrete, der var født på Sjælland og opdraget i en kro. Moderen fulgte med datteren til Storgård. Som enke giftede hun sig med en forhenværende trompeter Adam Henrik Kopi, der nød en årlig pension på 16 rd. Derefter boede de til deres død i Sædding. Den gamle trompeter må have været vellidt, gentagende gange opkaldes han. Chr. Jessen solgte en del jord fra Storgård. 1757 solgte han hk. 1400 til svigersønnen Laurids Jørgensen i Riddersholm, og s. å. sit »påboende sted« på 2 td. hk. til Jorgen Clausen, Vejrs. 1760 bortfæstede han Storgård til sønnen Niels Christensen, der fik skøde på den 1771. Blandt Chr. Jessens øvrige børn kan nævnes Jes Christensen i Toftnæs, der handlede en del med ejendomme, og Adam Henrik C. Kopi, der først var betjent i Varde og fra 1768 gårdejer i Aasted.

Chr. Jessen Jørgensen, Storgård.

– Niels Christensen havde sin kone fra den anden Storgård, nemlig Chr. Thomsens datter Christiane. I hans tid så gården således ud: Stuehuset, orienteret nord-syd, var 11 fag, 10 alen vid og opført af bindingsværk med tavlmur og to skorstene, alle de øvrige bygninger var kun lerklinede, stalden lå i øst-vest, 23 fag og 9 alen vid, laden lå syd-nord, 11 fag, 10 alen vid, ved enden af den lå et lille tørvehus på 3 fag og 8 alen vid. Stuehuset hørte til de få, der før 1800 havde tavlemur overalt, så det var sognets flotteste bondegård.

Niels Christensen døde 1797 og sønnen Christen Nielsen, kaldet Kræ Jessen, overtog gården. Han var gift med Kristine Nielsen fra N.Nebel. Han døde 1831. Hans ældste søn Niels Christensen fik en gård i Sønder Lydum, Jørgen Christensen arvede 1829 Sædding Storgård, en tredje søn Adam Henrik Christensen fik 1830 sin faders gård i Sædding Vesterby og blev derefter ejer af Lydumgård og Chr. Thomsen Christensen, f. 1814, blev præst i Ho-Oksby og senere i Hals (præstens søn Odin Christensen blev professor i kemi). En af Chr. Nielsens døtre Christiane blev gift med Eske Nielsen Brandt i Lundager og Else blev gift med Jens P. Slot i Sædding.

Jørgen Christensen var en overmåde virksom og initiativrig mand, om han og hans mange virksomheder henvises til bogens sidste kapitel.

1860 overtog sønnen Christen Jessen Jørgensen Storgård. Han blev gift med Marie Johnsen fra Lønne by. Chr. Jessen var en høj, kraftig mand og i besiddelse af et tørt lune. Som så mange andre af sognefolkene tog han del i auktionerne over afgrøden på Værnengene. Et år var han også kommet til strandingsauktion på Klitten, hvor han var mindre kendt, og hvor i alt fald auktionarius, der var fra Ringkøbing, ikke kendte ham. Da Kræ Jessen efterhånden købte for betydelige beløb, blev auktionarius betænkelig og spurgte, om han kunne stille kaution. Den høje mand så ud over forsamlingen og sagde roligt: »A sier snår engen bæjer end mæ sjæl!«

1903 fik svigersønnen Jens Mouridsen Storgård. Han viste sig som en meget dygtig landmand og blev en foregangsmand, der indførte nyt inden for flere af landbrugets områder. 1943 sønnen P. Thomsen Mouridsen.

I A B. Hartk. 4.101. Mn. 2.

Denne gård skulle ved delingen kort efter 1722 være overtaget af en anden af Jes Dals sønner Jens Jessen. Senere er Niels Jessen her. I hartkornsspecifikationen 1778 opgives Niels Jessens enke som ejer og bruger af denne gård. Enken er vist Kirsten Jensdatter, der senere bliver gift med Thomas Thomsen, der snart fik navnet Thomas Storgård. — Gårdmanden er 1801 Peder Nielsen, også kaldet Storgård. Han er antagelig Niels Jessens søn. Han var barnløs, og brodersønnen Chr. Jensen fra Bolkær fik da gården 1827.

1862 fik sønnen Peder Kristensen den. Han døde ung og ugift. Broderen Niels Kristensen (Storgaard) overtog da gården 1864. 1906 svigersønnen Kr. Kaalund Christiansen, der 1913 solgte til svogeren Peder Kristensen, der 1915 afstod til sin søster Birgitte, født på gården, og hendes mand Banner C. Knudsen. 1956 Niels Storgaard Knudsen.
2 d. 1876 købte P. H. Freund en hedeparcels fra gården, som han bebyggede og opdyrkede. Han var fra Ribe, uddannet som smed og havde som sådan arbejdet på Nørholm. 1905 Frederik Freund. 1928 Magdal Jensen, 1957 sønnen Jens Arne Jensen.

2 g overdrog Niels Kristensen først i 80'erne til sin søster og hendes mand Laust Poulsen, som herpå opførte et hus. Marinus Pedersen (Hjuler) købte 1907 ejendommen til sine forældre. 1913 S. Mathiesen, der var amtsvejmænd. 1931 N. P. Mathiesen. 1943 bogholder Poul S. Pedersen. 1956 Svend Jensen.

I B. STORGÅRD. Hartk. 7.601. Mn. 1, 5, 15.

Denne gård er stadig beboet af H. Christensen og Karen Carlsdatter. Karen må være flyttet herover fra sin part af I A. — Hk. blev 7601. 1686 er Karen afløst af P. Jørgensen, vel en søn, og 1708 har Boje Hansen den anden halvpart. Nu skal rytterne ikke underholdes ude på gårdene, det havde voldt for megen uro; i stedet for svares en afgift til regimentskassen; men Boje Hansen har ikke fået den betalt, ellers er han »en ung og flittig mand, men engene i Nebel sogn er ikke som i forrige tider, thi engen er fordærvet og agerlandet oversat med vand«. Derfor ansøgte han om hjælp, og sessionen bevilgede ham fritagelse denne sommer. — 1719 er fæsterne P. Jørgensen og Jørg. Jacobsen. Gården købes da af Chr. Teilman til Skrumsager for 316 rd. 1755 stillede Morten Teilman Skrumsagers bøndergods til auktion. Forinden var gården blevet adskilt i to lige store gårde (IBA og IBB).

I BA. ØSTERGÅRD. Hartk. 3.700¹/₂. Mn. 1.

Denne gård beboedes 1755 af Hans Christensen, kaldet Foget, antagelig har han i sin tid været ridedoged på Skrumsager. 1778 af Niels Hansen, der omkring 1804 afløses af Christen Nielsen. Gårdens hartk. var uforandret til den ny matrikel. 1856 sønnen Niels Hansen Christensen. Han blev gift med Kirsten Marie fra Kroggård. Hun giftede sig efter mandens død med Martin Johansen fra Outrup, hvis søn Niels Hansen Johansen fik gården 1894. Han solgte 1928 til H. P. Poulsen fra Billum.

1 c fraskilte og bebyggede N. H. Johansen 1928, og her drev han købmandshandel. 1947 fik A. H. Johansen ejendommen. 1951 Jørgen Gadegaard Kristensen.

1 f købte H. L. Hansen og byggede herpå et hus, da han 1937 havde solgt Nygård.

I BB. NYGÅRD. Hartk. 3.700¹/₂. Mn 5, 15.

Nygård blev ca. 1750 fraskilt B. Fæsteren var Chr. Thomsen. Nygård hørte under Skrumsager. Chr. Thomsen svarede 8 rd. i landgilde. Ved auktionen 1755 solgtes gården og kom under Hennegård, hvortil Chr. Thomsen nu måtte gøre hoveri og køre to Vardeægter årlig. 1758 sælges Hennegårds bøndergods, og Chr. Thomsen blev selv ejer af sin gård. 1760 afhændede han 1 td. hartk. og købte kort efter en ejendom i Hundhale. Han solgte endnu mere jord fra, så han 1787 kaldes husmand. Han var sognefoged. Hans anden hustru, der var 10 år yngre end han, hed Kirsten Christensdatter, hun er den samme som Kirsten Tarp, om hvem Stampe siger, at folk på hans tid berømmede hende

for hendes dygtighed i regning, ligesom hun også holdt skole, se side 72.

På hendes og mandens grave blev lagt en stor blå sten. Engang slæbte nogle håndværkere på eget beram stenen ind i »kalkhuset« ved skolen for at slå skælkalk på den. Den daværende ejer af Nygård protesterede, ikke for brud på ejendomsretten, men vel nok fordi gravfreden var forstyrret. Nu har stenen længe været trappesten ved indgangen til våbenhuset.

Niels Christensen på Storgård, der var gift med Chr. Thomsens og Kirsten Tarps datter Christiane, skulle ifølge overleveringen have fået Nygård i medgift, i alt fald er det hans søn Christen Thomsen Nielsen, der 1801 har Nygård. Chr. Thomsen var gift med Ingeborg Christensen fra Vadgården. Hun blev efter hans død gift med hans broder Hans Nielsen, der købte mere jord til, så ved matrikuleringen havde gården næsten 4 td. gammelt hartk. 1847 Christen Thomsen Hansen, der havde to sønner, der blev lærere i København. 1870 Chr. Thomsen Husted, som senere købte Lønne mølle og møllegård, hvor han døde. Han var gift med Ingeborg Margrete Fabricius fra Bramminge Hovedgård, og han var på mange områder en foregangsmand. — 1876 Jeppe A. Nissen Staal, hvis datter Magdalene og hendes mand Hans Lorentsen Hansen fra Toftløs i Outrup 1905 overtog gården. 1937 Kr. M. Lauridsen, gift med datteren Valborg.

5 c. *Forager* fremstod som selvstændig ejendom ca. 1855 med S. P. Christensen fra Vium som ejer, derefter kom Niels Pagaard, ca. 1898 M. Pedersen, 1912 Th. Jensen (Strægaard), 1915 Simon Larsen fra Nørre Tarp. 1951 Mailand Larsen.

I BBB. KROGGÅRD. Mn. 15.

1772 solgte Chr. Thomsen $\frac{1}{2}$ td. hartkorn fra den senere Nygård til Peder Jørgensen Holm. Det blev til en selvstændig ejendom. Efter Holms død 1778 giftede Mads Jensen sig med enken Marie Pedersdatter, skønt hun var en snes år ældre end han. Ved udskiftningen flyttede han ud til en mark, der kaldtes Krogagre, og så kom gården til at hedde Kroggård, og der købtes mere jord til, så den blev på en tønde gammelt hartkorn. 1824-30 ejedes den af den bekendte Christen Nielsen Høy, som er omtalt foran s. 39. Han solgte til Peder Sørensen og rejste selv til Gørding sogn, hvor han havde købt en gård. Efter Peder Sørensen var Anders Sørensen vist her. Men 1847 kom Chr. Høy tilbage og overtog Kroggård, hvor han døde 1851. Sønnen Niels Høy overtog nu gården og havde den, indtil svigersønnen Hans Nielsen Hansen fik den.

Han solgte 1918 til Laurids Jensen og flyttede til Lydum. Kroggård blev så nedlagt, idet Laurids Jensen lagde den under sin gård.

II. Hartk. 6.712. Mn. 18, 17 (Søndergård), 14 (Bækgård).

Også denne gård er vist en gammel selvejergård, forbrudt under grevens fejde og lagt under kronen. Og det må være den, kronen 1545 ved et mageskifte afstår til Hans Stygge, Holbækgård. Han må have overdraget den til sine slægtninge på Frøstrup. Herfra bytter Th.Stygge den til kronen 1552 for Husted i Lunde sogn, der var mere velbeliggende for ham. 1562 var landgilden 3 ørte byg, 1 lam, 1 svin, 15 sk. til helmisse og 15 til volmisse samt 4 hestes gæsteri. Bonden var Erik Thogersen, der er her endnu 1605. 1592 var han i strid med Bolkærmænd om en eng. På tinge gav Peder Barfod ham hjemmel til at tage afgrøden »af den eng Almind« i henhold til et brev fra lensmanden. Senere har Chr. Clausen gården; han nævnes endnu til den i jordebogen 1649. Men hans navn er vist smuttet med af gammel vane. Alle-rede 1643 må han være død, da Ane Christens, d.v.s. Ane Pedersdatter, hans enke, underskriver byviden. Hun gifter sig med Gregers Jepsen, der dør før 1651. Året efter får hun pant i VI og lagde den under gården, 1654 oplader hun til sin søn Claus Christensen, der gav 5 rd. i indfæstning. 1682 er han »nogenledes ved magt«. Han er da rytterbonde. Han døde imidlertid i armod, og det kneb at få den forfaldne gård bortfæstet. Regimentskriveren lod den oplyse på tinge, og 1707 tilbød en dragon, Jep Pedersen, at ville overtage fæstet; men han stillede nogle skrappe betingelser: 1) han ville ikke betale besætningen og dette års avl (begge dele har sikkert været meget ringe), 2) 3 års frihed for afgifter, 3) 12 rd. til et nyt hus for rytteren og 10 rd. til et plovbæst og 4) nedsættelse af hartkornet af gårdens mærskenge, hvis de ikke kunne bringes i deres forrige tilstand. Sessionen vred sig, navnlig over sidste post, som man fandt for hård; men da man var bange for, at gården skulle blive helt øde, gik man ind på hans forlangende. Da sagen kom til generalkommissariatet, ville det ikke nedsætte hk. så meget, og det bebrejder skriveren, at bonden nu (1713) har en restans på 12 rd. Sessionen svarer, at det er fjordens skyld, da vandets »overstand« ødelægger engene; fjorden er lukket af sandknog, »så vandet ikke kan få sin udgang«. Man lader da afholde »inkquisition« [undersøgelse]. Det viser sig, at Jep Pedersen i 4 år »ganske ingen lykke har haft til nogen opdræt«, men har mistet over 30 ungkreaturer og kalve. De fleste enge var undergået af vand, og det meste af de øvrige så overgroet med rør og flæg, så der næsten intet kan avles, ja ikke engang det rytterens hest kan fornøjes med, når den er hjemme! Da Jep Pedersen

fik gården, stod $\frac{2}{3}$ af engene under vand, og høet fra de øvrige måtte med største besværlighed bjærges i både, og det var så fordærvet af »roddik« (rødt, jernlitter bundfald) og vand, at de ødelagte enge også var skyld i Claus Christensens armod. Kommissariatet vil endda ikke sætte Jep Pedersens hartkorn ned, men låner ham 5 rd. 32 sk. til en hest. Han var på gården 1719, men da var hk. nedsat med 2200 for gården og 2 halve bol, som hørte derunder. Det hele købtes af Teilman til Skrumsager.

Fra Skrumsager er II formodentlig solgt til en spekulant, der udstykkede den før 1778, da 10 parceller var lagt under andre ejendomme, mens tre synes beboede.

II A. Hartk. 3.401 $\frac{1}{2}$. Mn. 18.

Christen Jørgensen, kaldet Chr. Holm, fordi han var fra Riddersholm, havde 1778 denne gård. 1788 er han gift med Anne Jensdatter. 1798 får Iver Christensen gården, 1826 overtager Niels Andersen den. Senere bliver den købt af Christen Vad, der nedlægger og udstykker den.

18 f. 1855 solgte Chr. Vad lodden 18 f til C. Christensen, vist med en del af den gamle gårds bygninger. 1877 Jørgen Kristensen. 1893 S. P. Sørensen. 1895 Jens Sørensen. 1924 svigersønnen A. Lorentsen.

18 b købte C. Christensen 1855. Hans enke Ellen Marie Simonsdatter skøder 1866 til sønnen C. Legaard Christensen, og først da var der opført bygninger. Efter Legaards død gifter enken sig med Simon Christensen. Efter hans død skøder enken Ane Birthea 1898 til svigersønnen Andreas C. Freund. Nu Laurids Freund.

18 i fik Peder Christensen Kolle 1875 og bebyggede den. 1916 sønnen Theodor Christensen. 1956 dennes søn Magdal Christensen.

II B. SØNDERGÅRD. Hartk. 1.030. Mn. 17.

1769 er Søndergård under Hesselmed, Chr. Jepsen er fæster. 1778 er han stadig her, mens Chr. Thomsen på Storgård er ejer. 1801 har Hans Christensen gården, det er C. Jepsens søn. 1829 Chr. Jepsen Hansen. 1877 svigersønnen Jac. Iversen fra Sdr. Vium. 1931 Albert Iversen, der har købt 7 td. land fra Vadgården.

II C. BÆKGÅRD. Hartk. 0.402. Mn. 14.

II C ejes 1778 af Jep Hartvigsen i Haurvig, men beboeren er Kirsten Jepsdatter. 1794 er hun her endnu. 1801 Mads Clausen, der 1821 skøder til C. Nissen. 1866 M. Nissen Christensen. 1905 Vidste Nissen. 1924 Marius Christiansen, gift med fru Nissens datter af 1. ægteskab. 1954 Kr. Vad Hansen.

III. VADGÅRDEN. Hartk. 4.531. Mn. 16.

Denne gård var oprindelig to bol, der lå i hver sin ende af byen.

Den ene beboes 1562 og 81 af Jep Christensen, der svarede 8 sk. helmisse og 8 sk. volmisse samt 1 svin og 2 hestes gæsteri. Den anden beboedes samtidig af Simon Christensen, hvis afgift var 2 ørte byg, 1 svin, 2 sk. helmisse og 2 volmisse, men hvis landgilde forandredes. 1583 bevilgede lensmanden, at Peder Skrivners søn i Sædding Claus Pedersen må bruge de to bol i S. og N. Sedinge, der er tilfalden ham som arv, under et brug, dog således, at der svares samme landgilde til kronen, som før. Bolene har altså været i bondeje tidligere. Året efter stadfæster kongen bevillingen. Såmeget skulle der altså til dengang for at sammenlægge to ejendomme. Peder Skriver er Peder Barfod.

Skønt Claus Pedersen også ejede halvdelen af en selvejergård i Tømmerby levede han som adskillige af egnens selvejere over evne. 1609 fordeles Las Mikkelsen i Bork ham for $1\frac{1}{2}$ td. havre hesteleje. S. å. lod Maren Skram til Fårup ham stævne for 5 dl. efter hans gældsbev. En Koldingborger, Anders Juel, stævnedede ham for 50 dl.; for dem havde han pantsat den halve gård i Tømmerby. Men da han hverken betalte renter eller lån, blev gården tildømt Juel. Det var en såkaldt »uendelig« dom: den »halve bondegård bør jo for^{ne} Anders Juel at efterfølge, indtil hvo, der haver at sige, stævner påny, lovlig kan og vil være i rette«. Men 5. maj afsagde fogden »endelig« dom, den pantsatte ejendom skulle tilhøre Juel, til de 50 dl. blev betalt. Senere lod Hans Hansen i Kærgård Claus pante for gæld. Endnu 1612 opfører lensregnskabet Claus Pedersen som selvejerbonde i Sædding; men nogle år efter betalte han heller ikke skatten eller herlighedsafgiften til Riberhus. Gården blev da »skuret i fald«, dvs. den blev dømt som forfalden til kronen for restantser. Forinden havde Claus også pantsat Sæddinggården, nemlig til Jacob Mortensen i Bjørstrup i Ning herred for 100 rd. Da Claus døde, frasagde arvingerne sig arv og gæld, og Chr. Clausen, vel en søn, fik gården i fæste. Men da kronen jo havde taget gården, led Jacob Mortensens søn, Morten Jacobsen, som havde arvet pantebrevet, et stort tab. Han klagede til kongen og bad om at få gården udlagt mod at »indfri den af fald«. Det bevilgedes, dog skulle han lade fæsteren blive der på livstid og ikke pålægge ham nye afgifter, hvis han ikke i mindelighed kunne træffe en anden aftale med ham. Jacobsen fik stadig vrøvl med gården. 1641 er Maren Jepsdatter fæster. Han stævner hende, fordi hun lader bygningerne forfalde, og 1642 dømmer fogden, at Morten Jacobsen må gøre udlæg i sin »partsbondegård og ejendom« for 100 dl. og »efterstandendes bondeskyld, så længe lensmandens skrivelse står ved magt«. Landstinget stadfæstede dommen, og to mænd – også selvejere – fra Dybvadsgård beordres til at gøre udlægget. De undersøgte og vurderede da »den selvejerbondegård i Seding« mandagen efter Sct. Sørensdag 1642. Gælden var

foruden de 100 dl. 18 års rente og anden gæld, ialt 250 rd.; gården, dens tilliggende og rettighed blev sat til 230 rd. og udlagt Jac. Mortensen.

Kort efter tilbød han gården til næste frænder, som man skulle, når der handlede med selvejergårde. Slægten havde forkøbsret. 1. april derefter var 4 mænd fra sognet til »et venligt forlig og kontrakt hos Maren Jepes«. Der blev bestemt, at Niels Christensen fra Sædding skulle ægte Marens datter Kirsten Jepsdatter og overtage gård og avling; til aftægt skulle Maren have $3\frac{1}{2}$ ørte korn og 1 rd. i rede penge årligt, og de skulle føde 1 ko og 3 får for hende og overlade hende et værelse m. m. Derefter tog man til tinge, købte og betalte »bondeejet og ejendom« for 185 rd., så Jac. Mortensen led atter et tab, og skødet blev udstedt til N. Christensen og Kirsten i fællesskab. Samtidig fik Christensen kongebrevet om, at gården var løst af fald og atter bondegods. Han gav Kirstens farbroder Søren Jepsen det i forvaring. Og der blev passet godt på det! Kærligheden mellem de forlovede blev nemlig sat på en hård prøve, der en tid truede med helt at slukke dens flamme! Kirsten skulle betale halvdelen, men det har hun ikke kunnet eller villet. Og da N. C. derefter forlanger kongebrevet, nægter S. Jepsen at udlevere det. I sin desperation arresterer N. C. ham da og forkynder ham i beslag i birket, men giver ham dog fri med det samme. Næste dag troppede Søren op på tinget og spurgte, om nogen ville rejse tiltale mod ham. N. C. svarede, at han ikke ville have mere med den sag at gøre. Han vil også af med sin gårdspart og tilbyder Kirsten, hendes mor og næste frænder den, »eller dem, som mest vil give og bedst betale«, men alt uden resultat. Sluttelig — efter lang betænkning — går han og Kirsten da til den bedste løsning: brudeskammelen! Indtil da drev Maren stadig gården. Ved denne tid fik hendes datter Maren et barn med sin fætter i Hallum. Det var særlig anstødeligt, fordi de var for nær beslægtede. Sagen stillede i bero under krigen, men derefter dømtes hun til at straffes efter hendes yderste formue og til at rømme landet.

N. C. havde en tid byens kvindelige hyrde boende i et gadehus. Men hun var ilde lidt. En dag fandt en mand en ko, hun skulle passe, og tog den i hus, men hun løb ind i gården og hentede koen med magt. Det gav stødet til, at de Sædding grander besluttede, at nu skulle hun væk »uden videre kiv og trætte«, og hun måtte love at rømme sognet inden Pedersdag, og N. C. måtte love ikke at huse eller hæle hende. Kirsten blev enke før 1680, dette år udlægges gården til ryttergods og fik dragonen Anders Rask. Det blev udtrykkeligt indført i jordebogen, at Kirsten var selvejer, og hun »var ved magt«. Udsæden opgives til 2 td. rug, $2\frac{1}{2}$ td. byg, 2 td. havre og høavlen til 14 læs. Kort efter er selvejer atter gået tabt, så gården er overtaget af kronen. 1686 nævnes

en Chr. Vad til gården, 1709 og 20 kaldes han Chr. Sørensen Vad. 1720 købes den af Viumgård for 85 rd. og dens landgilde ændredes nu til 8 rd., 2 får, 2 kyllinger og 2 pund hør at spinde. Fæsteren var 1760 Peder Christensen Vad, der vist køber den i selveje. I 1787 har Chr. Pedersen Vad gården. Han skøder 1810 til sønnen Søren Vad Christensen, der 1849 afstod gården til sin søn Christen Vad på følgende betingelser: »Jeg har indgået at svare, betale og levere mine søskende således som følger: Christen S. Holm leverer jeg en lav [lag, sæt] mørkeblå klæder à 1 rd. 1 mark 1 sk. pr. alen, bestående af kjole, bukser og vest med dræt, desuden en ny chatol og et par nye støvler til 15 mark cour. Anders Christian ligeledes en lav klæder af klæde og desuden en lav vadmels klæder med dræt mørkeblå, 1 ny chatol, et par støvler. Desuden hver en tvistes undertrøje. Anders Christian erholder 2 skjorter årlig og 1 par strømper, sålænge han er ugift. Ane erholder fri bryllup, fjer til en seng, 1 dragkiste og 1 kommode, 1 kåbe efter moden, 1 sort og brun merlungs kjole, desuden 2 hørgarns lagner, 1 stel tetøj à 3 rd. og 1 rok, 1 par sko. Desuden betaler jeg min fader førstkommende 11. juni 800 rd. cour, inden 11. juni 1850 300 rd. og inden 11. juni 1851 300 rd.« Chr. Vad, der udviklede sig til at blive en af egnens kendteste mænd, omtales senere i bogen. Han oprettede 1851 et farveri i gården, som flyttedes over i Cassias' gård. Han købte og udstykkede 3 gårde i nabolaget og lagde en del af deres jorder ind under Vadgården, så markerne blev både gode og velbeliggende, og gården voksede til sognets største. 1851 opførte han nye bygninger, en stor, smuk, firlænget gård. — Han var gift med Jensine Mortensen fra Styg i Lønborg. De fik ingen børn. Men i gården gik der to plejebørn, Sines søstersøn Morten Sørensen og Chr. Vads søsterdatter Margrethe Schak, hvis far Peter Schak var kommet til Vadgården som farver og blevet gift med Chr. Vads søster Ane Sørensen. Chr. Vad havde nemlig i 1851 fået bevilling til at drive farveri, og farveriet indrettedes til at begynde med i gårdens ene længe. De to plejebørn blev senere gift med hinanden, og 1889 overtog de gården. 1917 fik deres søn Chr. Vad Sørensen gården. Han solgte den 1928 og er nu mælkehandler i Nr. Nebel. Den nye ejer Jens P. Jensen havde kun gården i 3 måneder, så solgte han til Jens Jensen fra Borris, der bortsolgte en del af jorden og i 1938 gården til Carl Peder Jensen.

IV. KNUDSGÅRD, GADEGÅRD, ENGVANG

Hartk. 15.111. Mn. 11, 12, 13.

Denne gård var i slutningen af middelalderen sognets største og en selvejergård. Men da bonden, Eske Ibssen, tog del i Klementsfejden,

blev han dømt til at miste selvejet, og han måtte nu som fæster under kronen til at svare rigtig landgilde. Mens han endnu var selvejer, købte han en eng af Peder Christensen i Nebel, der også var selvejer dengang, men ligeledes deltog i oprøret og derved forbrød sin gård. Peder Christensen fortrød handelen og ville have engen tilbage, da hans gård ellers var så »forringet på sin ejendom, så at han ikke kunne holde den ved magt«. Først var sagen for på Lundenæs, men striden gik videre, og 1545 var den indstævnet for kong Kristian III, der sammen med kansleren Johan Friis, marsken Erik Banner og Otto Krumpen til Hald afsagde dom i sagen i Varde. Den gav Eske Ibsen ret til at beholde engen, fordi landgilden, som gården fik, da den kom under kronen, ansattes efter, at engen hørte til denne gård.

1562 har Niels Eysen gården; han er sikkert en søn af Eske Ibsen. Landgilden er 1 td. smør, 2 ørte rug, 2 ørte byg, 1 får, 1 lam, 1 svin, 1 gås, 2 høns, 12 sk. til helmisse og 12 til volmisse samt 10 hestes gæsteri. 1581 og 93 har Gjøde Christensen gården, men 1605 er der to fæstere: C. Gjødesen og Eske Christensen. Gjødesen havde en slægtning i Henneberg, C. Knudsen. I 1617 stod en flok mænd på Kærgård birketing, heriblandt C. Gjødesen, Gjøde Christensen og Ib Jepsen i Sædding, Th. Lassen i Præstbøl, N. Eskesen i Nebel og P. Sørensen i Lydum og tog Peder Gundesen i Henneberg i hånd »og gjorde ham en fuld tryk åfred for fødte og ufødte for C. Knudsen, han desværre dræbte og ihjelslog.« Dengang gjaldt Jyske lov; derfor fik den dræbtes slægt åbøden, den erstatning for drabet, som den skyldige i reglen med sin slægts hjælp måtte udrede, for at han kunne være i fred.

1619 er C. Gjødesen og Anders Nielsen fæstere. 1632 fæster Gjøde Christensen den halvgård, hans far fradøde, og gav 50 rd. i indfæstning. Han var gift med Inge, en datter af Peder Nielsen, Bolkær. 1661 er fæsterne Peder Christensen og Ieng (Inge) Gjødes. Gården har over 15 td. hartk.

Ca. 1680 udlægges den til ryttergods med bolig for dragonen Niels Mikkelsen. Den er »nogenledes« ved magt. Nu adskilles den i to halvgårde, de opføres hver for sig i matriklen 1688.

IV A. KNUDSGÅRD. Hartk. 5.020. Mn. 12 og 13.

Rytterbonden er Christen Jepsen, 1720 Jørgen Larsen. Gården købes da af Endorph, Hennegård, for 81 sletdl. Ved auktionen over Hennegård 1748 beboes den af Bertel Jørgensen og kom under Skrumsager, men købes 1755 atter af Hennegård. 1778 og 88 ejes den af Hans Madsen i Strandby. 1778 er Chr. Jensen Lønne fæster og derefter sønnen Bertel Christensen. Imidlertid har Chr. Jessen Nielsen på Storgård

overtaget gården, hvis hovedparcel han 1830 skøder til sønnen Adam Henrik Christensen, senere Lydumgård. 1835 kaldes den Knudsgård. Den får mat. nr. 12. 1847 Chr. Jensen, kaldet Chr. Just, 1864 svigersønnen Christen Jessen Adamsen, 1895 dennes svigersøn Chr. Jensen, der var fra Henne. 1936 Harry Mouridsen fra Torbøl, der i 1938 købte 8 td. land fra Vadgården og magelagde et areal med Laurids P. Mouridsen, så deres jorder blev mere samlet.

12 e bebyggedes 1848 af Niels Dinesen. 1876 Mette Jørgensen, 1879 Thomas Jessen, 1882 Anders Chr. Pedersen, 1898 Villads Hansen, 1899 Chr. Pedersen, der var hjuler, 1904 Elias C. A. M. Pedersen, 1915 Marinus Pedersen, 1937 R. Elmer Pedersen, 1939 Kjær Hans Jessen, 1946 Jacob S. Jensen, 1949 Laurids Kr. Pedersen, 1951 Jens Iversen.

1 g, 16 b fraskilte Niels Dinesen og overlod 1878 til Ole Thøstesen, der var snedker og tømrer, 1900 Chr. L. Jørgensen, 1940 Ole Th. Jørgensen, 1950 Adolf Kristensen.

18 i og 12 b fraskiltes Knudsgård til Chr. Kristensen, 1887 Peder Kristensen. Theodor Kr. Kristensen 1916. Nu Magdal Aage Kristensen.

IV AB. GADEGÅRD. Hartk. 1.122¹/₂. Mn. 13.

Gården må være udskilt fra Knudsgård sidst i 1830'erne til Jens Christensen. 1840 giftede Hans Thuesen fra Billum sig ind på gården. Han havde gennem adskillige år været vinterlærer i Billum og fortsatte hermed den første tid, efter at han var kommet til Sædding, da familien ellers ikke kunne eksistere på den lille ejendom. Han blev sognefoged. 1876 svigersønnen Søren Thøstesen. 1912 Niels Chr. Nielsen, 1913 Laurids P. Mouridsen, 1949 Jac. Sundstrup Jensen.

IV B. ENGVANG. Hartk. 5.030. Mn. 11.

1688 bor Th. Sørensen og P. Clemmensen her; de har hver ¹/₄ af den oprindelige gård. Den svarede fra gammel tid 1 td. rug til kirken. »Formedelst alderdom og tiltagende svaghed« afstod Th. Sørensen 1717 sin gårdspart til sønnen N. Tammesen, »som er dygtig til den at antage, og håbes gården ved ham bliver bragt i forsvarlig stand«, indberetter regimentsskriveren. Der var 2 heste, 2 køer, 1 stud, 1 kalv, 2 får, 1 gammel vogn, 1 gammel bagplov og 1 harve og 14 fag brøstfældigt hus. Engene er »noget fordærvet af havvandet, som derpå, når vandflod indfalder, opgår«.

Ved samme tid døde P. Clemmensen, og da »har indfundet sig Hans Eskesen fra Holstee [Holsted], som ægter P. Clemmensens datter«; besætningen var omtrent som hos gårdmanden og 15 fag »helt brøstfældigt« hus. »Tilstanden på stedet er ikkun slet, formedelst P. Clemmen-

sens store vanhæld på hans kvæg og bæster«. 1720 kommer gården under Skrumsager og kostede 76 rd. I den følgende tid deles den således, at Chr. Nielsen overtager størsteparten (hk. 3.630). H. Eskesens enke 5 skp. og den gamle N. Thomsen ligeledes 4 skp. Således er forholdene 1755, da ejendommene sælges fra Skrumsager.

Senest 1759 blev Christen Nielsen selvejer. Han lånte 200 dl. af degnen i Årre mod pant i den samlede gård, som nu atter er på een hånd. 1812 solgte han »Sædding Gåsbjerg«, et af byens to småhuse, til Chr. Thomsen. Før 1788 havde han solgt gården og det andet hus til Thomas Jensen, der i 1825 sælger til Jens Henriksen Høy, der tillige køber Gåsberg. Om ham og gårdens skæbne fortæller Stampe: »På den nordre side tæt ved kirken findes et ophøjet begravelsessted af mursten med en træramme om. Her under hviler en formuende families tvende voksne sønner. De var deres eneste børn. Faderen, Jens Henriksen Høy, af Sædding, døde få år efter den sidste, og han ligger ved siden af dem. Moderen lever endnu og bærer med kristelig hengivenhed sin dybe sorg. Gården blev solgt bort før hans død, og bygningerne af denne gode gård er nu på et aftægtshus nær sporløst forsvundne«.

Gården lå mellem Smedegård og Gadegård, og den opstod påny som en fugl Phønix af asken, for 1899 fik Laurids Jensen fra Hundhale med sin hustru Marie, datter af sognefoged Søren Jensen, Vestergård, hovedparcellen, hvorpå han byggede. 1918 købte han tillige Kroggård, og endnu et par gange er arealet forøget. 1940 sønnen Søren Jensen. Den nye gård fik navnet Engvang.

11 *b* oprettedes som en ny ejendom på Sædding hede 1852 af Søren Jørgensen og hustru Maren. 1894 sønnen Jørgen Sørensen og efter dennes død enken Nielsine, f. Pedersen, fra Frisgård. Nu sønnesønnen Jørgen Sørensen.

11 *l* er et hus, som Anton Espensen og hustru Kristiane Kruse byggede i 1890'erne. 1939 Jens Chr. Pedersen.

11 *m* byggede Peder Madsen i 1922 efter at have afhændet Agergård. 1928 datteren Mary Madsen.

V. SMEDEGÅRD, SÆDDING VESTERGÅRD, NR. NEBEL TEGLVÆRK, NØRREGÅRD, AGERGÅRD. Mn. 6,9, 10.

1580 får kongen ved et mageskifte med Erik Lykke til Skovgård, der var lensmand på Riberhus, to gårde i Sædding. Den ene af disse er V. 1622 er fæsteren Mads Pedersen og sønnen Chr. Madsen, de havde da taget Th. Barfods tjenestekarl i tjeneste og måtte af med en mulkt herfor. Mads Pedersen er smed. Utvivlsomt har nogle af hans efterfølgere og måske også nogle af hans forgængere været smede. Gården fik da navnet Smedegård. Det er dog først fundet skrevet langt senere.

Omkring 1640 har P. Hansen afløst smeden. Det var en temmelig stor gård. 1661 opgives udsæden til 3 ørte rug, 3 ørte byg, 1½ td. havre og hoavlen til 20 læs, men har antagelig været større. Landgilden var 1 mark helmisse, 1 mark voldermisse, ½ td. smør, 1 ørte rug, 1 får, 1 lam, 1 gås, 2 høns og 8 mark 5 sk. 1 alb. i gæsteri. Desuden er der et stykke kgl. stufjord i Klinting under gården, og den havde et temmelig stort stykke kirkejord, hvoraf der svaredes 2 ørte byg i skyld. Antagelig har en af gårdens ejere i middelalderen skænket jorden til kirken,

Jens Sorensen, Smedegård, og familie, ca. 1866. Manden længst til højre er Lars Jensen, der senere fik Smedegård. Manden bag ved Jens Sorensen og hustru er Søren Jensen, i ca. 40 år sognefoged i Nr. Nebel.

da det var almindeligt, at den slags gaver stadig blev drevet af giveren mod en fæsteafgift til kirken.

Ca. 1680 udlægges gården til ryttergods. Fæsteren er Jep Gregersen og S. Sorensen, og de var nogenledes ved magt. Deres soldat hed Kristoffer Henriksen. Gården deles nu i to.

V A. SMEDEGAARD. Gl. hartk. 4.510. Mn. 10.

V A har S. Sorensen, der dør 1706. Enken drev gården så godt som muligt, men 1708 »fattet hun i tanke udi ægteskab med nærværende [på sessionen] ungarl Frans Ebbesen, som har stået i rullen 7 år [som soldat]«, men sessionen vil ikke lade ham slippe, men resolverede: »Når

først en anden for Frans Ebbesen er præsenteret, kan han nyde stedet«.

Det lykkedes at få en stedfortræder, og Frans fik gården og enken, men havde det uheld i et år at miste 4 gode bæster, hvorfor han søgte om at få 10 sdl. som gave af regimentskassen. Han fik pengene, men som lån. Når tiderne bedredes, skulle han betale dem tilbage efterhånden. Tilsammen svarede de to halvgårde nu 1¹/₄ td. rug og 1¹/₂ td. byg til kirken.

Ved auktionen 1719 købtes gården af Bygum, Viumgård, for 50 rd. pr. td. hk. Fæsteren er atter en S. Sørensen, men 1760, da den købes af handelsmanden N. Spangsberg, er fæsteren P. Thomsen, der svarer 10 rd., 1 pd. sommersmør, 2 får, 2 kyllinger og skal spinde 2 pd. hør. 1778 er Anders Christensen fæster, han gifter sig med enken. 1788 er han selvejer. 1807 S. Lauridsen. Senere Jens Sørensen, hvis hustru Sidsel Marie Larsdatter var fra N. Bork. 1873 sønnen Lars Jensen, gift med Kirstine Kruse fra Lyngtoft. 1905 sønnen Jens S. Jensen, der blev en meget kendt mand og var bl. a. formand for Ribe Amts vestre Landboforeninger. Efter hans enke Kirstines død var gården udforpagtet i 10 år, til sønnen Harry Jensen 1939 overtog den. Både Lars Jensen og Jens S. Jensen tilkøbte nogle td. land, så gården nu hører til egnens bedste.

Mn. 10 d. SÆDDING VESTERGÅRD

fraskiltes Smedegård 1873, idet J. Sørensen overdrog den til S. Jensen, der var tvillingbroder til Lars Jensen. De to brødre blev samtidig gift med to søstre. Sørenns kone var Nielsine Kruse. S. Jensen var sognefoged. Hans søn Jens Kruse Jensen overtog gården 1926 og blev også sognefoged, men omkom ved et ulykkestilfælde. 1950 Anton Hansen fra Lønne mølle.

NR. NEBEL TEGLVÆRK

er oprettet 1867 af J. Sørensen, Smedegård, på gårdens jord. De første 10 år var det udforpagtet til Jeppe Staal. 1878 solgte J. Sørensens arvinger det til Jørgen C. Jensen, der ca. 1890 solgte til Jørgen Pedersen. 1896 købtes det af et interessentskab. Samme år startedes et nyt teglværk af tømrer Laust Jensen og tømmerhandler Nicolaisen, Nr. Nebel, m. fl. De købte et areal af sognefoged S. Jensen, hvorpå værket anlagdes. I 1898 sammensluttedes de to værker i et aktieselskab med J. Leding som direktør og Jeppe Jacobsen, N. Bork, som formand. Det solgtes 1946 til Palsgårds savværk, Juelsminde, ved direktør Skov. Værket har nu en årlig produktion på 3 millioner enheder.

V B. NØRREGÅRD. Gl. hartk. 4.701. Mn. 6.

Jep Gregersen fortsatte her som rytterbonde. 1709 Jep Sørensen. 1719

køber Teilmann, Skrumsager, gården for 54 rd. pr. td. hk. Herefter overtager C. Jørgensen fæstet, og gården sælges 1755 til Kragh, Hennegård, for 376 rd. Enken sidder for stedet, men kort efter overtager Jørgen Sørensen fæstet. Landgilden er 10 rd. 1758 køber byskriver Øllgård, Varde, gården for 395 rd. Tiderne er nu opadgående, de strenge tider først i 1700 tallet er ovre.

1778 er Jørg. Sørensen her endnu, ejeren opgives at være N. Houm, ligeledes 1788, men senere er ejeren J. Høj. Nu køber Jørgen gården i

Chr. Thomsen Christensen, † 1910,
i mange år sognerådsformand.

selveje og skøder 1809 til S. Jørgensen. Ved samme lejlighed blev gården vist delt, for 1821 sælger moderen Ane Cathrine Nielsdatter ca. halvdelen til en anden søn Niels Jørgensen, der 1827 sælger til Laust N. Høj, forhen Bolkær (2310). Høj havde vist gården til 1848, da Hans Th. Kristensen får skøde på den. 1877 Niels Bertram Pedersen, der tillige drev en betydelig købmandshandel og havde en vidtstrakt kundekreds, således var der mange kunder i Sdr. Bork. Han købte landbrugsprodukter af bønderne, svin og smør. 1887 solgte hans enke Birgitte gården til Chr. Thomsen Christensen, født i Sdr. Bork og gift med Ane Jessen fra Storgård, i

mange år var han sognerådsformand og døde 1910. Samme år fik sønnen Jørgen Christensen gården.

V B B. AGERGÅRD. Gl. hartk. 2.611. Mn. 9.

Det er den del at VB, som S. Jørgensen beholdt (muligvis er der kommet noget jord til fra Jørgen Outrups gård). 1842 sælger han til C. Sørensen, der opfører bygninger. Den fik navnet Agergård, et gammelt marknavn på en tægt der. C. Sørensen kaldtes Chr. Smedegård og var søn af S. Lauridsen på nabogården. Hans hustru Mette var fra Lydumgård. 1886 fik sønnen H. Kruse Christensen gården. Hans enke Margrete fra Bolkær bragte den til sin anden mand Peder Madsen, 1923 Hans Kruse Madsen, der nu i en årrække har været sognerådsformand.

VI.

1562 hører denne ejendom under kronen, fæsteren er Nis Sørensen, der yder 4 hestes gæsteri, 1 ørte rug, 1 ørte byg, 1 svin og 6 sk. hel-

mis og 6 sk. volmis. 1581 er Markvar Thomsen her, 1593 Th. Markvarsen, 1605 Jac. Thomsen, 1645 P. Jacobsen, som det går tilbage for, i 1651 stævner H. Gjødesen ham for en gæld på 22 sdl. og Inger Christensdatter ham for 2. Året efter pantsætter han så bolet til Ane Pedersdatter på gård II for 61 rd., det må være bygninger, besætning, avl og redskaber. Ane må også have fået fæsteforholdet i orden, for hun lagde bolet under sin gård, så der blev en ejendom mindre i byen.

VII. Hartk. 1.310. Mn. 8.

VII er en gammel krongård og måske oprindelig selvejergård. 1562 er Oluf Espensen fæster; han yder 4 hestes gæsteri, 1 pd. smør, 1 ørte rug, 1 svin, 8 sk. helmisse og 8 sk. voldermisse. 1592 blev han stævnet af Peder Barfod for betaling af 18 dl. 1602 oplod han bolet til Thøger Mortensen i Varde. Men kort efter må Morten Christensen have overtaget den. Han var broder til den betydelige J. Christensen på I. På sine gamle dage giftede han sig 2. gang. En svigersøn, Morten Knudsen, borger i Varde, stævned ham, fordi han ikke havde gjort rigtig skifte forinden. Morten svarede, at han havde gjort døtrenes bryllup og hjemsendt dem med mere end arven. Fogden afsagde da følgende dom: »Da efterdi Morten Christensen i hans og hans hustrus velmagt har udgivet [udstyret] 3 sønner og senere efter hustruens død udgivet hans døtre Maren og Kirsten med bryllupskost og hjemsendt [med udstyr] efter registrerings lydelse, og han nogle år derefter . . . har taget en gammel danekone, som i hans alderdom kunne være ham til hjælp, vidste jeg ikke efter slig lejlighed nu at kunne stede dele over Morten Christensen«. 1645 havde Streme Simensen gården, og 1661 hans enke Anne Stremes. 1682 har Carl Christensen gården, der er blevet ryttergods. Rytteren hedder Kristopher Hindzer. Før 1709 får Hans Jepsen gården. 1720 kommer den under Skrumsager for den billige pris af 21 rd. 1755 bor H. Carlsens enke her. Gården sælges da til hendes datter Margrete Hansdatter eller Henriksdatter for 140 rd., så gården har givet god fortjeneste. Margrete blev gift med Jørgen Christensen Outrup. På udskiftningstiden har hans enke gården. Senere sønnen Søren Jørgensen »Outrup«. Ejendommen får mat. nr. 8, men blev udstykket i flere parceller ca. 1840, altså før matriklen trådte i kraft. Parcellerne lagdes under andre gårde, dog stod der en tid en rest tilbage af bygningerne, hvor Søren Outrups datter boede. Gården lå lige øst for V.

HØJVANG. Mn. 8 e.

På en del af VIIIs jorder rejste der sig atter en gård, da Jens Mouridsen, Storgård, afstod den til sin svigersøn Ulrik Bech Andersen fra Skrumsagermark 1925. Den nye gård fik navnet Højvang.

VIII. Hartk. 1.600.

Denne halvgård ejedes af Fr. Munk til Krogsgård, som 1614 mageskiftede den til kronen. 1619 var fæsteren M. Knudsen, der svarede 5 sk. 1 alb. helmisse, og do. til volmisse, 1^{1/2} ørte byg, 1 svin, 1^{1/2} mark 2 sk. 2 alb. gæsteri. 1623 blev han sandemand (en slags nævning) og på snapstinget (det første ting i det nye år) aflagde han sammen med 3 andre eden, hvorom tingbogen melder: De »tog ved sandemænds toug og bad dem Gud til hjælp, at de skulle gøre og sværge det sandest og rettest, de ved, udi alle de sager, de bliver lovlig tilkaldet at sværge om, så længe de er sandemænd«. 1626 overtog Morten Christensen (den yngre) bolet. Han var temmelig vidtløftig. Han hørte til de få, der protesterede mod den ny vide. 1636 måtte han af med en bøde, fordi han havde været med til at give en mand et falsk vidnesbyrd; året efter måtte han bøde for slagsmål. Folks moralske vandel var dengang under streng opsigt, bl. a. også fordi man skulle af med en mulkt til herskabet, hvis man ikke opførte sig ordentlig. Næste gang Morten var i slagsmål — det var med en nabo S. Olsen — påstod Søren, at han var falden syg om, så han vidste ikke, om Morten havde slået ham, og Morten påstod, at hvis han var blodig, havde han selv gjort det. Men de slap nok ikke. Delefogden lyste vold over dem. Rygtet gik, han var fader til et barn, Maren Pedersdatter skulle føde. Hans kone Maren Mortens gav hende da 1 dl. og vadmæl til et skørt, for at hun skulle rejse bort og udlægge en anden. Men det gjorde hun ikke, og hos præsten og på tinge svor hun på, at faderen var Morten, og det hjalp ham ikke, at han svor nej. 1652 dømtes han da til at have sin halve boeslod forbrudt. Han døde kort efter. Enken fortsatte driften af gården, der udlægges til ryttergods og lægges i læg sammen med Bolkær. Mærkeligt nok kaldes hun nu »Dorethe, salig Morten Christensens«. — Derefter er det formodentlig en søn, P. Christensen, som overtager den, og 1720 bor C. Pedersen her. Gården købes da af Skrumsager for 61 rd. Herfra sælges den 1755 til Peder Jessen i Sædding. Fæsteren er C. Jensen, hvis datter Mette bliver gift med C. Mortensen. Han får skøde på den 1809 fra Niels Christensen, Storgård. Senere Jens Mortensen, men nu lægges vist en del af jorden sammen med II C, og ejendommen nedlægges.

IX. VIRKELYST. Hartk. 1.731. Mn. 7.

IX var oprindelig et bol. Måske var bonden i middelalderen selvejer, da han svarer hestegæsteri, som mange middelalderlige selvejere gjorde.

1562 og senere var det under kronen. Fæsteren hed Thamis Pedersen; han svarer 2 hestes gæsteri, 1^{1/2} ørte byg, 1 svin, 8 sk. helmisse

og 8 sk. volmisse. Desuden ydede han 1 pd. smør af en stugjord. 1605 er Chr. Thamsen her. 1623 fæstede Jørgen Christensen bolet, som C. Th. var død fra, og gav 11 dl. Han underskrev viden 1643. 1660 er fæsteren S. Christensen Lykkegård, der er en at præstens medhjælper. 1682 siges det, at stedet har været øde, men er opbyggt påny. Det er da ryttergods, og fæsteren er Johan(ne) Christensdatter (hk. 1.731). 1709 og 20 er fæsteren P. Eskesen. 1720 købes stedet af Viumgård for 77 rd. Landg. blev nu 5 rd. 1 mark 2 sk., 2 kyllinger, 1 får at føde og 2 pd. hør at spinde. 1760 købes stedet i selveje af beboeren, P. Hansens enke for 200 rd.

Der bortsælges et par parceller, mens Henrik Christensen overtager hovedparcellen (hartk. 1.331), som han har 1778. 1782 skøder han til Chr. Christensen Kolle, der 1812 skøder til Chr. Christensen, vel en søn. Senere Niels Christensen Kolle. 1877 svigersønnen Chr. Christensen (Madsen), der var fra Sønder Lydum, hvor han i mange år drev sin fødegård. I Sædding udførte han et stort jordarbejde, han jævnedes en banke ud i en lavning efter først at have lagt den gode muldjord til side. Arbejdskraften var jo billig dengang. Desuden havde han en rask tjene-stepige, der kørte. Engang væltede hun, og Christen brummede noget om, at han kunne ikke forstå, hvordan hun kunne vælte der; det ville han nok se. Pigen væltede samme sted med næste læs. Men hun spurgte nok så kækt, om han ville se det tiere! Det ønskede manden dog ikke! Han blev gift 2. gang med Ane fra Houstrup. Som enke overdrog hun 1941 gården til sin søn Ejnar Christensen. Virkelyst lå ved vejen mellem Storgård og teglværket, men nedbrændte 1942, og den nye gård blev opført mellem Nørregård og Engvang.

7 b fraskiltes som nyoprettet ejendom 1848 til Chr. Christensen Kolle. 1887 sønnen Hans Chr. Christensen. 1926 svigersønnen Hans Marinus Nielsen fra Skyhede i Outrup sogn. Nuværende ejer Kr. Rauhe Christensen.

X og XI

var et par småhuse på Storgårds grund. De gamle selvejere skaffede sig undertiden en ekstra indtægt ved at opføre sådanne huse, som de lejede ud. — I visse perioder stod det ene eller begge huse øde. 1688 bor Th. Andersen i det ene og Else, sal. Chr. Niensens, i det andet. De fik hartk. 0.032 og 0.001, men senere udlignedes det, så de fik lige meget. 1788 bor Maren Christensdatter i det ene. Senere er der kommet mere jord til, så det er blevet til en lille ejendom, C. Skiøt bebor 1794. Han er gift med jordemoderen. Ved udskiftningen tilbød han at flytte ud på Sigsager. 1801 synes Joh. Andreasen at bo her, men kort efter må stedet være nedlagt. »Sædding Gåsbjerg« blev et af husene kaldt.

XII. Hartk. 0.121

XII var et hus med et lille stykke jord, hvori der i 1661 kunne sås 2 skp. rug og 2 skp. byg, og der var eng til 1¹/₂ læs hø. Der svarede 1 mark i landgilde, og det lå under Riberhus. Det beboedes af Jørgen Christensen. 1688 havde det sidst været beboet af hans enke, men stod da øde. Det udlægges til ryttergods og bliver i mange år drevet under I B. 1719 bliver det sammen med denne gård købt af Bygum, Viungård.

1755 hører stedet under Skrumsager, der er lagt mere jord til, og det beboes af C. Skøtte, og Søren Skøtte på Bramming køber det. Det ser ud til, at han selv er flyttet herom og har overtaget XII. Det er antagelig C. Skiøt (Skøtte) eller måske en søn, der er flyttet over på X. Søren Skøtte hed egentlig Søren Pedersen, men han har vel været skytte på Bramming hovedgård, og det har givet ham navnet. I 1787 var han almisselem. Ved udskiftningen er det hans enke Anne Gregersdatter eller Anna Skiøt, der har stedet. Der var da uklarhed over, hvem der var den egentlige ejer, idet Niels Christensen, Storgård, og Lars Nielsen begge mener at eje det. Niels Christensen gik nok af med sejren, og han lagde ejendommen ind under sin gård.

Mn. 45.

I 1880erne startede en fynbo Jens Jørgensen en ejendom her. Senere Anders Christensen, hvis enke Kathrine Christensen nu har ejendommen.

Mn. 55 e.

Her byggede Kr. Hansen hus i 1952.

SLOTSGÅRDEN (Møkær). Mn 15 b i Rærup.

I Sædding by lå der efter midten af 1700tallet et bol med to fæstere, Jens Henriksen og Niels Mogensen. Efter kæret, det lå hos, fik det navnet Møkær. Det er vistnok kommet ud fra IV B på den tid, gården hørte under Skrumsager og ved auktionen 1755 købtes J. Henriksens påboende part af Laust Holm i Sædding. J. Henriksens søn Henrik Jensen Møkær i Rærup blev senere ejer af det hele.

1791 solgte han den halve Møkær til »velagt Henrich Pedersen Slot i Møechier«, det var 4 skp. hartk., 4 fag hus og den sydlige kálhave, »2 agre op fra Møkær hus og en stor ager i den tægte, Harløss kaldet, en ager i Foldager tægte og Lerpøtager i samme tægte. Item 2 stk. enge, nemlig en eng i Nørkær i Sædding gest i ren til Peder Holms eng på den vestre side og Sedinggårds eng på den østre side og et lidet stykke i Bremsig, går til græsskifte med Peder Holm og Chr. Skiøt... og der foruden en gammel ende, så vidt som Søren Frandsens kálgårds-

dige varer«. Prisen var 98 rd. To år efter købte Henrik Slot den anden halvdel af Møkær, ligeledes $\frac{1}{2}$ td. hartk. Den beboedes da af Søren Nielsen. Dertil hørte to enge i Hillerum, den ene på kun to skars bredde, men i længde helt igennem Hillerum. Den anden eng lå i Hillerum Åkroge og gik til græsskifte med Hans Christensen Foget (på IBA), endvidere $\frac{1}{2}$ ager i Sædding Steens tægt, $\frac{1}{2}$ bolling synden Svendal og en indhegnet toft, kaldet Grøntoft, og sluttelig kålhøve, gårdsrum og fortov. Prisen var nu 140 rd.

Tillige købte Henrik Slot 3 små lodder vestligst i Rærup på 2 skp., 1 skp. og 1 fk. 1 alb. hartk., hver især kommet ud fra sin ejendom. Han flyttede derover og opførte bygninger, og ved udskiftningen regnes han som hørende til Rærup, og stedet fik senere mn. 15 i Rærup. Det er vist hans hustru Karen Jensdatter, om hvem det fortælles, at hun forstod at skokke så snildt, at når tiendetageren kom for at udtage negene, fik han kun de smaa. — Overleveringen siger, at han kom fra slottet i Hemmet. Nu overførtes slotsnavnet på den nye gård. I udskiftningsforretningen kaldes han også Slotsmanden. Han fik nu den meste jord samlet om gården. Det gamle gårdsnavn vedblev dog at klæbe ved. 1796 sælger han ejendommen til sin svigersøn Peder Madsen, der først havde haft sin faders gård i Nebel. Han skriver da, at gården ligger i Sædding by, »Møjkær kaldet«. Ja, endnu 1805 kaldes den således. Hartk. var 1.312, heri er altså regnet både Rærup og Sædding jord. 1788 regnes gården som hørende til Riddersholm. Nu nævnes den altid som hørende til Sædding. Selv flytter Henrik Slot på sine ældre dage til Skrumsager mark, hvor han i lang tid havde ejet et par parceller. Nu byggede han et hus der og boede der som gammel mand. Huset er nedbrudt for længe siden, men jorden kaldes stadig »æ Slotmands jord«.

Peder Madsen døde 1832, og sønnen Jens Pedersen (Slot) overtager gården. Han var først gift med Enne Bech fra Lydum mølle og 2.gang med Else Marie, en datter af C. N. Jessen, Storgård. Jens Pedersen overdrager 1869 til sønnen Peder Jensen, der blev gift med Marie Vad fra Qbling. 1905 sønnen Jens Peder Jensen (Slot), gift med Maren Johansen.

NYHOLM. Mn. 14 i Rærup.

Ligesom Slotsgården har Nyholm jord i begge sogne, men regnes altid med til Sædding. Ved matrikuleringen 1844 har Mikkel Johnsen mn. 14 i Rærup (gammelt hartk. 0.131 $\frac{1}{4}$) og mn. 20 i Sædding (gammelt hartk. 0.522 $\frac{1}{2}$). Antagelig er det også ham, der har bebygget det.

Han gik post til Varde og var en ualmindelig hurtig fodgænger. Det skete, at folk, der kom kørende, gav sig i samtale med ham eller

bod ham op at køre. Han gik da ved siden af vognen og talte med dem, indtil han sagde: »No må I ha' fåwal, kael!« Og så gik han frem foran vognen.

Den næste ejer var vist John Adersen, men både han og hustruen døde forholdsvis tidligt. Deres lille datter Kirstine blev opdraget hos Henrik Høy i Nebel, mens gården solgtes 1869. Køberen var Thomas Mouridsen fra Riddersholm, der tillige fik en parcel, 2 c, hans far havde købt fra Niels Storgaards gård. Han fik også en lod fra Riddersholm og senere købte han 14 td. land på Sædding hede. Hans enke Margrethe Jensen, født på Smedegård, datter af Jens Sørensen, skødede 1902 til Nicolaj J. Jacobsen fra Lindegård i Rærup, hvis hustru Marie også var fra Smedegård, en broderdatter af Margrethe. Nicolaj Jacobsen solgte 1938 Nyholm til sin svigersøn Hans Fr. Christensen.

RIDDERSHOLM Hartk. 2.332. Mn. 4

Riddersholm nævnes 1580. I 1600erne kaldes den også Roderholm og Rodesholm, i daglig tale »æ Hwolm«. Den har måske i middelalderen heddet Sæddingholm og købtes da af den katolske præst, som det fremgår af følgende brev:

»Jakob, præst i Nebel, til alle, som ser dette brev, hilsen evindelig med Gud. Alle skal vide, at jeg skylder dette brevs indehaver, den gode mand hr. Niels Brok den ældre, 300 mark gængs for det gods i Sæddingholm, som jeg har købt af ham, at betale fuldt ud og uden tvivl onsdag efter førstkommende pinse i Varde; og hvis jeg svigter med betalingen, forpligter jeg mig med dette brev til, at jeg vil holde ham fuldstændig skadesløs for ethvert tab, som han måtte pådrage sig ved udeblivelsen af nævnte penge. Givet under mit segl i det Herrens år 1329 søndag efter påske, nemlig Quasi modogeniti«. (30/4).

Efter prisen at dømme har Sæddingholm dog vist omfattet mere end det bol, Riddersholm bestod af i de følgende århundreder. Af brevet ser vi også, at holmen tidligere var i ridder Niels Brok den ældres eje. Skulle det være ham, den er opkaldt efter? — 1580 mageskiftede Iver Juels enke Mette Munk til Stubbergård bl. a. 1 bol, kaldet Rederholm, til kronen. Fæsteren er Søren Jensen, der svarer 2 ørte byg i landgilde. Han er her endnu 1618, da skrives navnet Rodersholm. 1649 Chr. Christensen, der 1654 oplod til Niels Jensen, som gav 20 rd. i indfæstning. 1661 opgives udsæden at være 1 td. rug, 1½ td. byg, ½ td. havre og høavlen 4 læs. 1682 er bolet ryttergods, 1688 er Niels Jensen her endnu. 1709 Jørgen Jensen, som var i slet tilstand. 1720 købtes den for 90 rd. af Opitz og kom under Lydumgård. Fæsteren er nu Jørgen Pedersen. 1757 boede Lauritz Jørgensen her. Han var selv-

ejer og fik sin hustru Ane fra Storgård. Hun var datter af Chr. Jessen. Og han fik mere derfra, idet han 1757 købte 1¹/₂ td. hartk. af svigerfaderen. Han kaldtes Laust Holm. Omkring 1800 har sønnen Jørgen Lauridsen overtaget Riddersholm.

Hans datter blev gift med Mourids Thomsen, der 1832 overtog gården. Efter hans første hustrus død giftede han sig anden gang med Ane Marie fra Katrebel i Strelluf. 1869 Jørgen Kr. Mouridsen, der blev gift med Ane Marie Kruse. 1906 sønnen Mourids Mouridsen Riddersholm, der samme år afhændede til broderen Hans Kruse Riddersholm, som var gift med Margrethe Høj fra Vostrup. 1945 sønnen Jørgen Riddersholm.

KOLLE

Det morsomme stednavn Kolle blev oprindeligt skrevet Koldækoot. Det gammeldanske ord kot betyder hytte, altså betød Kolle den kolde hytte. Kun i Sønderjylland har navnet holdt sig nogenlunde uforandret (Koldkåd), mens det i andre egne af vort land er forvansket meget stærkt, på Fyn f. eks. til Kalleko og på Sjælland til Kollekolle. Foruden i Danmark findes det forøvrigt både i Norge og Sverige samt i Normandiet og navnlig i England. Det ligger da nær at tro, at det er vikingerne, der har ført navnet med sig. Nu mener man, de har ført det med sig, ikke fra Danmark, men fra England, hvor -cote er et almindeligt efterled i stednavne også uden for Danelagen. Navnet må jo nok gælde en hytte uden ildsted, som altså må have tjent til midlertidig beboelse. Svend Aakjær mener, at betydningen ligefrem var »sæterhytte«. —

Ret tidligt er hytten her dog blevet til en permanent beboet gård; for allerede langt tilbage i middelalderen, mellem 1240-1440, dokumenteret herom kan ikke dateres nøjagtigt, gav fru Ingerith, Niels Ostrups datter, for en sjælemesse i Ribe domkirke en gård i Kolækoot i Hennyng [Henne] sogn, og hun ordnede det således, at den første trediedel af afgiften skulle gives til kannikerne, den anden til nonnerne i Ribe og den sidste del til de fattige.

Antagelig har der dengang kun været en gård i Kolle. Den hørte altså til Henne sogn. Det gjorde den også i det 15. århundrede, da den gamle skindbog »Ribe Oldemoder« nævner, at Ribe kapitel har gods i Koldekot i Henne sogn. Men kort efter er den kommet under Nebel. Ved reformationen er den gået fra kirken under kronen, der lod den som del af et lille len gå under Lydumgård. 1574 kom byen atter under kronen. Men 1577 forlenedes den til »os elskelige Chr. Vind til Lydum, vor mand og tjener«. Der var da to gårde. På den ene er Karl Seurenson fæster, på den anden Chr. Madsen, der få år efter deler sin gård med Søren Madsen. 1593 svarer Karl Sefrinsen 3 ørte rug, 3 ørte

byg, 1 svin og 1 fødenød i landgilde. På II svarer Seffrin Matsen 3 ørte rug og C. Madsen 3 ørte byg, 1 svin og 1 fodernød. De to gårde var altså lige store. Byen ligger nu under Riberhus. Hartk. var 1661 9.200 for hver gård, 1688 blev det 7.522. Ret tidligt udlagdes først den ene gård og kort efter den anden til ryttergods. 1719 solgtes Kolle til Hennegård, og ved auktionen 1758 købtes byen af madam Damgaard, Frøstrup, der dog straks må have afhændet gårdene. Først ved den tid er byen helt adskilt i 4 lige store gårde, skønt hver af de to gamle gårde længe havde haft to fæstere.

I. KOLLE ØSTERGÅRD, BAKKEGÅRDEN, NYGÅRD, STENGÅRDEN. Mn. 1, 5, 6.

1597 er H. Karlsen fæster. Han er sandemand, og som sådan svor han og hans medbrødre en fuld vold både på kongens og bondens vegne over Niels Jensen i Nebel og forbød ham at drage af birket. -- Omkring 1600 får gården en fæster mere; han hedder C. Ifversen. 1620 trak H. Karlsen »en grå rounderlam [ronlam] ind for tingsdom« og lod den vurdere. Med ulden på sattes den til 2¹/₂ mark d. Lammet var kommet tilløbende, og han havde efterlyst det både til kirke og til tinge. 1631 har S. Hansen H. Karlsons part, men kun kort, for 1634 er J. Andersen her. Han døde før 13/7 1655, for da optræder Chr. Pedersen på Maren, sal. J. Andersens vegne. Herefter får C. Christensen denne gårdspart. Som den eneste gård i sognet var en del af dens huse tækket med helme, hvorimod næsten alle huse i Oksby havde en del af dette tagmateriale. Det var ulovligt, da helme var fredet af hensyn til den farlige sandflugt, som dengang rasede langs Vestkysten.

1656 overtog P. Christensen C. Ifversens part, men han må være død kort efter, for 1661 har Birgit Peders gårdsparten. Muligvis bliver hendes datter gift med Jac. Christensen. Han og Søren Christensen drev 1664 til marked i Kolding, og Jacob byttede da heste med hr. Jens Wiishofft i Hodde, der mange gange med sin højeste ed svor på, at hans hest var »uden lyde i nogen måde«. Men straks på hjemturen opdagede de, at hesten var anget. De tog da over til hr. Jens, og Jacob afleverede hesten, da den ikke var fejlfri, ligesom han tilbagebetalte de penge, han havde fået i bytte, og hvad de havde drukket til lidkøb. Men præsten ville ikke af med den hest, han havde fået. 5 uger efter kom Jacob Christensen med 5 mand ridende til præstegården, og da måtte præstens søn aflevere hesten. Dernæst blev præsten stævnet, men han drev stævningsmændene af sin gård med fork, sten og hunde, og den ene var bindehunden, som han slap løs på dem.

1673 udlægges Kolle by til ryttergods under ritmester Dewitz sam-

men med en gård i Sædding og flere gårde i V. herred. Rytteren, de skulle underholde, hed Anders Mikkelsen. På I såedes nu 8 td. rug, 3 td. byg og 1 td. havre og avledes 24 læs hø. Bygningerne var ved magt, men Jacob var forarmet.

Omkring 1680 blev C. Christensen afløst af J. Christensen, men i 1686 befindes han »hel efterladet, ødsel og forsømmelig i hans avlings fortsættelse«. Officererne og naboerne meldte det til regimentsskriveren Antony Barckman, der fandt, »at nu jorden skulle være første gang pløjet, godningen udført, og intet deraf bestilt, og ellers slet holdet hus i alle måder, og der ser ilde ud ude og inde, haver lidet fodring og ganske intet korn enten torsken eller utorsken«. Skriveren lod straks i løjntantens og dannemænds nærværelse beskrive og registrere alt, hvad J. Christensen havde. Ligeledes lykkedes det ham at »bekomme« en mand, som ville overtage stedet. Den nye, Jakob Pedersen, rykkede straks ind på ejendommen, men stillede visse betingelser, som det gerne var tilfældet, når en stærk forfalden ryttergård skulle overtages. Han fik løfte på at måtte overtage, hvad der var levnet ved stedet, og måtte hjælpes med et plovbæst og sædekorn og lidt tilskud af kassen. Lige før der skulle holdes session i rytterdistriktet »frafaldt en af hans bedste køer, som den stod frisk om aftenen, befandtes den død om morgenen, så han højlig behøver en ko«. Om den gamle fæster var Barckmans tone ikke så hjælpsom, han skriver: »J. Christensen, som så ulovligt haver handlet med kongens gård, underfundigen og i dølgsmål med ladhed og anden efterladenhed mere forødt end forbedret gården, måtte, andre til afsky, mærkelig blive straffet på kroppen enten i kgl. majestæts arbejde på Bremerholm eller at indgives at være musketer, eftersom han er frisk og stærk og haver hverken kone eller børn«.

J. Christensen havde også klaget til sessionen, nemlig over at være sat fra gården og »derforuden slagen og ilde medhandlet«. Men sessionen bestemte, at han »straxen pågribes, hertil indføres og udi amtsfængselet til vand og brød sættes, indtil han udi bolt og jern kan til Bremerholm forskikket vorde, andre sådanne liderlige dovne companer, der deres gårde så modvillig lader forfalde, til afsky«. En lovbestemmelse gav de høje herrer ret til at straffe den slags bønder på den måde.

Jac. Pedersen efterfølges af P. Jacobsen, der er her 1706, da han fik hjælp af kassen. 1709 overtog N. Christensen halvgården.

Imidlertid døde Jac. Christensen på den anden halvpart. Enken og datteren Birgitte fortsatte gardens drift. Uden regimentsskriverens tilladelse gifter Birgitte sig 1706 med Chr. Christensen fra Kløvgård. Der var det gale derved, at han var soldat under kaptajn Treibergs kompagni. Et par år efter giftermålet marcherede kompagniet ad Holsten.

Chr. Christensen prøvede at få fæste på gården og blive hjemme. Men forgæves. Regimentet manglede mandskab, og det var ikke til at opdrive en anden i soldatens sted. Barckman må da indberette, hvordan Birgitte Jacobsdatter »siden soldatens udmarch er ene på stedet med hendes gamle mor og nødig deres sal. mand og faders [gård] ville kvittere eller til andre overlade, ihvorvel dens drift nu er dem alt over hovedet; thi anholder hun allerydmygeligst, om de høje herrer sessionsdeputerede ikke ville ved deres gode og formående assistance erwise hende den nåde, at hun enten på en eller anden måde kunne få hendes mand Chr. Christensen fra soldateriet«. Men da kongen havde befalet, at de inrollerede soldater under »disse conjunkturer« (den store nordiske krig) skulle blive inde, kunne han ikke få fri. »Imidlertid«, resolverede sessionen, »vil hans kone ved gården konserveres og ej derfra udstødes«. — 1709 opføres C. Christensen for gården, men han har vel ligget inde som soldat. Netop dette år kom Danmark igen med i krigen. Måske er Christen faldet; jeg har ikke senere fundet ham nævnt. 1719 har C. Jensen denne halvgård og har den til omkring 1750, 1758 er det hans enke. Den anden part (IA) havde N. Christensen 1709, 1719 N. Pedersen, 1743 J. Nielsen.

Først ved 1750 deles byen i 4 helt adskilte lige store gårde, der hver svarer 7 rd. samt visse ægter og hoveri.

I A. KOLLE ØSTERGÅRD. Hartk. 3.622^{1/2}. Mn. 1.

Kolle Østergård har siden udskiftningen sin jord øst for Kollevejen. Den beboes 1758 af S. Jensen, 1778 opføres C. Christensen i Lundager som ejer, mens S. Jensen stadig er fæster. Først 1818 tinglæstes skødet, der gjorde S. Jensen til selvejer. 1821 Laust Jensen. 1846 N. K. Hansen. 1860 Martin Andersen. 1863 køber Johan Pauli Schmidt fra Hungerbjerg, født i Varde, gården. Der var 4 td. hartk. og 100 td. land, og den kostede 8000 rd.

Herefter har den en kortere tid været ejet af en von Doue, som skal have haft flere ejendommelige ideer. Engang stillede han an med en mængde får, og for nogenlunde at holde dem inden for gårdens område koblede han dem sammen tre og tre i træklove, så den midterste vendte hovedet mod de to andre og under græsningen skulle gå baglæns. 1877 Johan Poulsen. 1897 Boje Madsen. 1916 købte kreaturhandler Henrik Christensen, N. Nebel, den. 1921 musiklærerinde Karen Christensen, N. Nebel. Christensen udlagde gårdens marker til græs og nedbrød bygningerne med undtagelse af nogle fag stuehus, hvori der bor en arbejdsmand, som ser efter de græssende kreaturer om sommeren.

Mn. 1 e. BAKKEGÅRDEN.

1909 udstykkede Boje Madsen denne ejendom til sin søn Otto Madsen, der 1914 solgte til P. Nissen Koch fra Lyne, som 1918 videresolgte til N. Marinus Nielsen, der 1951 solgte til svigersønnen Otto Madsen.

I B. KOLLE NYGÅRD OG STENGÅRDEN.

Hartk. 3.622¹/₂. Mn. 5 og 6.

I B, der ligesom IA har sin jord øst for Kollevejen, drives 1758 af C. Jensens enke, der havde den til sønnen J. Christensen kunne overtage den. Han købte gården i selveje, for 1782 skøder han den til John Vestesen, efter hvis død den deles mellem N. Christensen og Visti Johnsen, der var skræder.

Mn. 5. KOLLE NYGÅRD

fik Visti Johnsen 1826 og afstod 1860 til Houle Vestesen, den kendte handelsmand og senere ejer af Løftgård. Han solgte 1863 til J. Jørgen Nielsen med kendingsnavnet Søndersædding, der var fra Sædding. Han ombyggede gården 1875. Den brændte 1915. Sønnen N. Chr. Nielsen, der fik den 1902, flyttede den da op til kommunevejen. 1934 sønnen Sigfred Nielsen. 1954 Jørgen Kruse Madsen.

Mn. 6. STENGÅRDEN

fik N. Christensen, senere Sidsel Sørensdatte. 1862 N. C. Sørensen. 1863 N. Lauridsen. 1887 sønnen S. Th. Nielsen, kaldet Søren Skjaen (Skjern), der brækkede halsen på vejen mellem Vesterlund kro og landevejen, da han hentede et læs hø for enken Jonine i Elmely. En slagter fra Lydum fik ham i vognen. Mens han holdt i Nr. Nebel kro for at få halsen vædet, spurgte en mand, om han kørte med kød i dag. Slagteren svarede ja. Manden lettede dækkenet og blev noget sær ved at finde en død mand.

N. Jepsen Christensen blev gift med enken og fik ligeledes kendingsnavnet Skjaen. — 1896 Chr. Høy, kendt for sin stærke politiske interesse, sit arbejde for dagbladet »Vestkysten« og »Ringkjøbing Amts Dagblad« samt sin skribentvirksomhed, bl. a. for en udmærket skildring af Kr. Vad. — 1936 Hans Peder Hansen.

II. KOLLE VESTERGÅRD M. FL. Hartk. 3.622¹/₂. Mn. 2, 3, 4.

Chr. Karlsen (Kallsen,) antagelig en søn af Karl Sefrensen på I, opkøbte skaller (rødspætter) på de store vestjyske fiskepladser, men 1602 fæstede han C. Madsens halve gård og gav 17 dl. i indfæstning. Også hans gårdmand S. Madsen drev handel, men kom uheldigt afsted. Han

havde købt varer af en mand i Sønderside, der blev hængt for tyveri. De købte varer har nok været stjålne, ialtfald måtte Søren 1602 bøde 6 dl. 1618 overtog N. Sørensen hans gårdspart. I 1643 lod han sit bo vurdere. Formuen blev 323 sdl., gælden 186; desuden havde han 66 sdl. tilgode hos N. Christensen i Obling. Men det gik tilbage for ham på hans gamle dage. Da hans dødsbo gjordes op 1653, var der 2 hopper à 24 sdl., en til 20, en plag til 10 og desuden 3 køer, 1 kvie, 4 får, 4 lam og 1 vædder. I stuen stod et kandeskab af fyr og nok et med 3 rum, 1 egekiste, 1 lang egeskive [bord], 2 sengesteder og et sengeklæde. I lillestuen stod en fyrreskive, 1 seng og en »fordel« til en seng. I kælderens var der varer til 4 mark. Desuden var der 1 klove, 1 rist, 1 bagplov, vogne, 1 fork, 1 bør, 1 skæppe, 1 spand, 1 trug, 1 sold, 1 høle, 3 segle og et par kværne. Rugsæden sattes til 90 sdl. Ialt 290 sdl. Oblingmanden, der nu skyldte 36 sdl., krævede på sin søsterdatters vegne 101 sdl. efter hendes morsøster. Og der var flere kreditorer, f. eks. krævede hr. Jacob Høst 18 sdl., Anne Pedersdatter i Sædding 43¹/₂, C. Pedersen i Lønne 45, S. Nielsen i Ribe 18, ialt var gælden 347 sdl. Hver afslog 12 sk. d. på hver sdl. — Enken blev vist gift med C. Christensen.

1628 har P. Christensen C. Kallesens part; han blev da frataget en hest af en trop ryttere. Først 1645 betaler han indfæstning og gav 14 dl. Men 1647 har C. Pedersen, vel en søn, gårdsparten. Han var dommer eller foged på Kærgårds birketing og nød landgilden fri af hele gården af den grund. P. Christensen levede endnu 1655; for dette år fik han dom over J. Nielsen i Løftgård, der dømmes til at betale ham to års afgrøder af en eng. C. Pedersen fik et slemt afbræk i sin fogedvirksomhed i Karl Gustavkrigene. Fra 21. august 1657 til 8. juni 1660 blev der slet ikke holdt ting; men den sidstnævnte dato »ehr Kirre- gaards birketing paa nye igien sat og holdt« med C. Pedersen som dommer. Tillige er han »styresmand« på en fiskerbåd ved »Lønne Hav«. 1661 opgiver han og gårdmanden H. Jørgensen, at udsæden er 5 td. rug, 2 td. byg, ¹/₂ td. boghvede og høavlen 16 læs. 1688 er gården ryttergods med de samme fæstere som før. Deres rytter hedder Ebbe Jensen. — I virkeligheden er der kommet en tredje gårdmand til, og efter C. Pedersens død overtog han hele hans part; det er C. Hansen. Han afløses atter af H. Christensen. Om ham hedder det i ryttergodsregnskabet: »Alligevel H. Christensen 1705 bevilgedes 4 rd. til en ko, så klager han, [at han] på 4 år er fradød 5 bæster, foruden køer og andet kvæg, har kun tilbage 1 ko, 2 små ungnød, 3 bæster og en liden plag«. Sessionen resolverede: »Man tør ham ikke noget tillægge; han får hjælpe sig selv«. Hans gårdmand er 1709 Ole Pedersen. 1710 er H. Christensen

og hustru »skrøbelige og husarme« og oplod til sønnen C. Hansen, »på det han derpå kunne befri sig og få noget med en pige til gårdens opkomst, som og dertil lod sig bekvemme«. Regimentsskriveren søgte om, at han måtte få gården uden indfæstning og fritagelse for en restans på 3 rd. for en ko; de kunne ikke betale. Det bevilgedes. 1719 er de her endnu. 1743 S. Christensen og P. Olesen. 1748 S. Nielsen og P. Olesen. 1758 har P. Olufsens enke afdødes part, som kort efter overtages af S. Nielsen, så han har hele gården. 1770 solgte han $\frac{1}{4}$ til N. Pedersen (mn. 4), den anden $\frac{1}{4}$ fik svigersønnen P. Christensen (mn. 3). Ved udskiftningen fik mn. 3 jorderne vest for Kollevejen samt Tyrehøj.

II A. KOLLE VESTERGÅRD. Hartk. 5.600 $\frac{3}{4}$. Mn. 2.

S. Nielsen døde 1784. Sønnen P. Sørensen overtog gården og gav svogeren skøde på dennes ejendom. 1804 har P. Larsen gården, 1835 S. Pedersen. 1852 er P. N. Kruse her. 1866 Nis Pedersen, der var fra Haderslevengen. 1920 Valdemar L. Pedersen. 1924 M. Kr. Madsen, nu direktør i Nebel sparekasse. 1950 Børge Nygaard Pedersen.

2 b fraskilte S. Pedersen til sønnen Jacob Sørensen. 1857 Jørgen Holm Christensen. 1880 sønderjyden P. Jacobsen Lund, hvis enke 1887 skødede til H. Hansen fra Trøjborg mark, hvis enke Ane 1923 overlod gården til sønnen J. C. Hansen, der har forbedret gården meget ved at dyrke hede op.

II B. Hartk. 1.711 $\frac{1}{4}$. Mn. 4

1778 ejes gården af Ole Jensen i Klinting, men fæsteren er Niels Pedersen, der bliver selvejer og afstår gården 1787 til sønnen P. Nielsen. En kort tid ejer C. Andersen den, men sælger 1818 til Claus Christensen, der 1855 sælger til Hans Chr. Madsen, men selv beholder »et lille sted«, 4 b. Det er formodentlig også Claus Christensen, der frasælger to Tyrehøjparceller og 4 c.

1865 fik Andreas Rauhe ejendommen og 1867 Chr. Jensen, hvis enke Jonine Kristine Christiansen 1880 sælger til Knud Thøgersen fra Biltoft. 1911 sønnen Thøger Chr. Thøgersen og 1956 dennes søn Knud Thøgersen.

4 b, *Elmely*, beholdt Claus Christensen altså 1855. Hans datter Kristine fik efter faderens død aftægt, dvs. et værelse med tørvehus samt 1 pægl mælk daglig. Hun døde 1910. Efter Claus Christensens død efter 1870 blev sømand og stenfisker P. Thomsen ejer. 1880 Jonine Kristine Christiansen og senere sønnen Chr. Jensen Christensen, der er snedker. Efter 1925 var den i handelen i nogle år, til S. Kr. Burkal fik den 1931. 1935 Nis P. Adersen.

Gårdene mn. 3 og 4 lå oprindelig i tofterne vest og sydvest for

Kolle Vestergård, men er senere flyttet ud på markerne. Mn. 3 således 1859.

II C. Hartk. 1.711¹/₄. Mn. 3.

P. Christensen, der fik gården 1770, afstod til C. Pedersen 1831. — 1861 P. Christensen. 1895 sønnen Søren Christensen, der døde 1900, hvorefter moderen Mette Kristine havde gården til 1906, da en anden søn P. C. Christensen overtog slægtsgården. 1956 Jørgen Kargo Carlsen.

3 b. *Søndervang*. P. Christensens tredje søn Peder M. Christensen fik i 1906 en gård udflyttet fra den gamle. 1945 sønnen S. Vestergaard Christensen.

KOLLEHUSE. PRÆSTEBYHUSE. TYREHØJ.

I byen har der til tider stået flere småhuse, således i 1630erne. Da boede Maren Pedersdatter, måske S. Madsens enke, i et af dem sammen med sin datter. Hun mistænktes for troldom og blev slået ihjel i Klin-ting. I 1634 lod mændene fra gård II tre små jordhuse i byen syne. Ved det ene var der indelukket 3 små stykker jord af fortens, f. eks. et stykke, der var 7 skar langt og 2¹/₂ skar bredt. Der var givet varsel for J. Andersen og C. Ifversen; de har villet skaffe sig en lille ekstra-fortjeneste ved at indrette disse boliger og leje dem ud til »jordhus-mænd«. Huset på den fælles forte [gadejorden] er sikkert dømt til ned-brydning. — Der var forøvrigt nogle krigerske kvinder i byen dengang. 1638 måtte ikke mindre end 4 Kollekvinde bøde hver ¹/₂ dl. for slagsmål.

Husene forsvandt før matrikuleringen, og først langt ind i det 19. århundrede rejstes der ny. 1870 var der tre, der kaldtes Kollehuse, her boede C. Nielsen, Eske Christensen, der var snedker, og Th. Poulsen. Andre tre kaldtes Præstebyhuse, de beboedes af Joh. Iversen, A. Pedersen og J. P. Bech, der var skibsfører og født på Fanø. Senere knyttedes navnet Tyrehøj til et par af stederne efter den store høj i sogneskellet. De er i den sidste menneskealder udvidet ved køb af jord og drevet frem til gode ejendomme.

4 c var i 1857 beboet af Joh. Klokke og i 1870 vist beboet af Math. Lauridsen, senere af S. Mathiesen, Jac. Larsen, N. Clausen, der kom fra Søvigmark. Han solgte til sit barnebarn Bernhard Pedersen.

4 d, der nu bærer navnet *Tyrehøj*, kaldtes 1870 Kollehus og beboedes 1857 af J. Aastrup Jacobsen og 1870 af Chr. Nielsen, der var skær-veslager for amtsvejvæsenet. 1896 sønnen N. A. Nielsen. 1921 Kr. Mar. Nielsen. Flere gange er der tilkøbt jord og bygningerne udvidet, så det nu er en gård. 1953 Niels Nielsen.

4 l, oprindeligt kun 3 fag hus, blev i 1928 overtaget af Jac. Støckel og er nu ligeledes en gård.

BOLKÆR

Bol er et gammelt navn på en tyr. Antagelig må Bolkær da oprindeligt have betegnet den jord, hvor tyren var, eller måske det jordstykke, som den mand måtte benytte, der havde bytyren. Her er der så, vel en gang i middelalderen, blevet bygget en gård, der har fået navn efter kærret.

I en gammel registratur over Ribe kapitels arkiv hedder det: »Item eth mageskiffes breff paa 5 lessz eng i Boolkier for andeth gods til vederleegh«. Mageskiftet er sket 1486, men har kun drejet sig om en eng, der ved reformationen kom under kronen. Om selve gården siges der intet.

1562 hører Bolkier under Riberhus og beboes af Marin Thøgers. Landgilden var 4 ørte byg, 1 får, 1 lam, 1 gås, 2 høns, 2 mark til hel- og voldmisse og 8 hestes gæsteri. På en agerende lå der et hus, det kaldtes et »hussted«, hvoraf der svaredes 8 sk. 1661 var det et rent gadehus uden avl. 1581 er Jens og Knud Thøgersen gårdens fæstere. Pengeafgiften er sat op til 21 sk. 1 alb., og istedet for lammet svares der et svin. Også afgiften af huset er sat op. Kort efter dør Knud; enken Anne gifter sig med P. Nielsen, mens C. Sørensen 1593 har den anden halvdel. Et par gange er de synsmænd. 1597 måtte de begge love at »være udi deres husbonds minde«, dvs. at forhandle om en mulkt til ham, fordi de ikke havde kørt en vognægte, som de var budet til. De skulle have kørt med Per Høst, men var altså blevet hjemme. 1609 er det atter galt. De havde fået ordre til at køre 4 læs hø til Riberhus ladegård, men de kørte kun 3. De dømtes nu til at betale 4 sk. danske for det 4. læs. C. Sørensen var en kendt mand. Han var også en af dem, der 1607 hjalp ved ligningen af ekstraskat af Nebel sogn. I den anledning stævnedes Iver Markvorsen i Varde ham og påstod, at han kun havde optegnet hans egen svend for den halve skat, »endog han er en forkarl«. Også Chr. Sørensen dømtes til heri at have gjort uret og stande Alb. Skeel på Kgl. Majestæts vegne til rette. Ikke nok hermed, men næste tingdag spurgte Kærgård birks delefoged, H. Hansen i Kærgård, C. Sørensen,

om han havde medtaget hans egen gadehusmand Trogels Sørensen i Præstbøl i skatten. C. Sørensen svarede, at han var ikke ene »opregningsmand i Nebel sogn«. Imidlertid stævnedes han H. Hansen for landstinget, samtidig med at H. Hansen tiltalte ham for »skatteforglemmelsen«. Nu tilbød H. Hansen ham, at hvis han ville trække sin stævning tilbage, ville H. Hansen tilbagekalde en stævning på 9 ørte rug. Men C. Sørensen sagde nej, for brevet »var ikke udstedt af ham, selv om hans hånd fandtes derpå, men det var H. Hansens eget brev«. Han beskyldte altså ligefrem delefogden for falskneri! I 1615 stod han på tinget og bad sig Gud til hjælp på, at de lavhævder (en slags skøder,) han havde på Bolkær ejendom, både den jord, som ligger på Rærup mark og Allmand [Almindingen] og på Sædding mark, brændte, da hans hus brændte. Han lovede også at give gårdmanden Peder Nielsen alle de breve og tingsvidner, der lød på Bolkærs ejendom, også et sandemands brev om Nebel og Præstbøl mark, samt nogle tingsvidner lydende på Almendt.

Når han gjorde så rent bord, var det, fordi han ville rejse. Samme dag (28. april) stod han nemlig for dom og udlagde 3 mark i forløv af Bolkær. Delefogden tog mod pengene og gav ham lov til at »afflytte« med alt det gods, det var lovligt at flytte med.

H. Sørensen, gift med Maren, Knud Thøgersens datter, overtog nu hans gårdspart. 1617 er han i et drabeligt slagsmål med C. Clausen af Sædding, hvor de leverede hinanden mange sår. På tinge tilbød Las Michelsen i Bork på C. Clausens vegne, at han ville stille en kaution på 100 rd. til kongen og 100 til H. Sørensen, hvis denne ville stille samme borgen. Det ses ikke, at han fik noget svar herpå. Så mange penge har Hans næppe kunnet ruste! Det er P. Nielsen og H. Sørensen, der lader Bolkærs jord indstene. I sognets mange markskelssager var H. Sørensen en af de ivrigste deltagere. Han var i det hele taget stridbar. En sommerdag gik der 3 løse heste i hans eng; da han ville tage dem i hus, kom en karl løbende og ville have hestene til sin husbond, men Hans ville ikke af med dem, så strøg karlen tøjret af hovedet på dem og jog dem hjem. Hans ville så beholde tøjrene og slog karlen med sin kæp, karlen slog igen med en kølle og rev tøjrene til sig. De har nok begge måttet bøde for fornøjelsen. — H. Sørensen var nidkær på vagt, selv over for småtingene, som når han anlægger sag mod en Rærupmand, der havde redet tværs over en bygager. Han ville heller ikke betale sin tiende til herreds- og birkefogden C. Madsen, der havde fæstet kongetienden, før han dømmes til det. Også hans søn var stridslysten. 1637 måtte faderen tinge 5 dl. for hans slagsmål.

Samme år fæstede H. Gjødese den anden gårdspart, som han havde giftet sig til med P. Niensens datter. Han blev en meget dygtig og an-

set mand. 1641 var han dommer på birketinget, men optræder allerede året efter som delefoged. Tillige var han kirkeværge, da han inddriver jordskyld til Nebel kirke, bl. a. hos H. Sørensen, der beder om, at skylden må »bero, til Gud vil unde os vor egen kære øvrighed« [efter Torstenssonskrigen]. — Når »havfloden« kom vældende i høslettens tid, kunne høet fra Bork mærsk skylle ind på Nebel grund, og så bjegede neblingerne løs heraf. H. Gjødesen var også med til det.

Engene var dengang meget bløde. Man får et godt indtryk af det ved et syn, som 1656 holdtes over Bolkær og Præstbøl bløde enge i Jeps-kær. I flere engskifter havde heste og andre kreaturer trådt engbunden i stykker. Man talte 100 hultråd, men opgav det så, for der var »utallige andre«. Skaden blev sat til 8 læs hø á 8 sletmark. Synet erklærede, at »engen var så skør og blød, at den uden grundens fordærvelse ingen trækken kan tåle enten høst eller vår«. — Folk fra Lundager og Lunde havde også gjort skade, da de havde kørt tværs over mange engskifter, som var der en kørevej. Nu blev de stævnet derfor. Jepskær ligger syd for Præstbøl ind mod Lunde sogn.

1643 foreslår lensmanden, at Bolkær udlægges som kaptajnsgård i stedet for Esbjerg, som var for ringe. H. Gjødesen nød imidlertid Bolkærs landgilde fri for sin fogedbestilling, og det er sikkert ham, der fik forslaget forpurret^{*)}. H. Gjødesen døde 1662 og blev begravet i Nebel kirke. Hans gravsten er nu flyttet ud i våbenhuset. Den har båret følgende indskrift: »Herunder hviler ærlig og velagtede mand Hans Gjødsen af Bolkær, fordum kgl. majestæts delfoged udi Kjærgård birk og kirkeværge til Nebel kirke, som salig hensov den 19. jan. 1662 i sin alders 49. år med sin kære hustru gudfrygtig, ærlig, dydsirede quinde Abelone Pedersdatter, som sødelig hensov i Herren. De forvente efter denne rolige søvn en glædelig og ærefuld opstandelse«. På siderne står to endnu læselige vers:

»Til døden dit hus du må beskikke,
når Herren kommer ved du ikke.«

»At tælle lær mig, o Gud, mine dage,
som skibe og fugle de løbe vel fage«.

Ved enden af stenen læste pastor Stampe: »Hvor her vil strides for livsens krone, fra arbejd hvile de døde i Herren«.

Ægteparrets søn Gøde Hansen Bolkier blev borger, handelsmand og overformynder i Ribe, gift med en rådmands datter og begravet i dom-

^{*)} Det er ikke rigtig, når O. Nielsen siger, at kaptajn A. Mogensen fik Bolkær (i D. Sml. I, 118).

kirken. Det er formodentlig en anden søn, H. Hansen, der overtager gårdsparten i Bolkær. 1652 nævnes Olaf Christensen i Bolkær.

Matriklen 1661 viser, at H. Gjødesen også driver en gårdspart i Præstbøl. Selve Bolkær har han da sammen med Søren Hansen. Landgilden fik Hans Gjødesen i løn som delefoged. — Huset på gårdens grund var uden avl. Desuden drev gården nogle agre og enge, såkaldt stufjord, som ejedes af kronen.

I 1666 rejste den ny delefoged sammen med to mænd rundt i hele Vester herred og Kærgård birk i tre dage for at optælle staldstudene både på herregårdene og hos bønderne. På Bolkær var der 4 øksne opstaldet hos Apelone Pedersdatter, antagelig Hans Gjødesens enke, og 2 hos Jens Jensen i Bolkær; denne mand må da en kort tid have haft S. Hansens gårdspart.

Omkring 1680 udlægges Bolkær til ryttergods. 1686 bor H. Sørensens enke her. Hun klager over at være i slet tilstand og skal endda underholde en korporal. Sessionen tog så korporalen fra hende og indlagde »en ledig person«. 1688 er fæsterne P. Hansen, vist H. Gjødesens søn og gift med præstens datter (se s. 56), og P. Christensen; hk. forhøjes nu til 10.501, tidligere var det 8.222. Peder Hansen var ligesom faderen en velhavende mand, der lånte penge ud. 1661 fik han Hans Manse i Rottarp dømt til at betale en gæld på 20 rd. 1690 var gården slemt medtaget, men blev dog sat i sådan stand, at den kunne tjene til officersgård. 1699 boede oberstløjtnant Zylow her. Han døde allerede 1700 og efterlod enken Magdalene von Ahlefeld ikke andet end armod. Hun fortsætter driften af hele gården, som hun fæstede. 9. juni 1706 kom »en usædvanlig stor storm og uvejr« og ombløste og i stykker slog 19 fag ladehus for hende. Hun søgte om 40 rd. til at bygge for. Sessionen henviste hende til kongen, der sagde nej. Hun søgte da atter sessionen, som bevilgede hende 12 rd. I misvækståret 1709 havde hun sået 15 td. korn i begge tægter, men kunne ikke nær avle det halve. Desuden klagede hun over, at gården var sat for højt i hk.; thi hvor godt den end blev drevet, kunne den ikke gengælde, hvad der bekostedes på bygning og folkeløn. 1719 ansøger hun om at måtte nyde gården sin livstid, men den blev solgt til C. Teilmann, Skrumsager, for 172 rd.

Bolkær deltes nu i to lige store gårde, af hvilke den ene atter senere deltes i to. 1750 svarede halvgården 10 rd. i landg., fjerdedelsgårdene hver 5.

I A. Hartk. 4.700. Mn. 19.

I A købtes ved auktionen 1755 af A. C. Teilmann, Nørholm, for 470

rd. Samtidig købte han I B, som kostede 185 rd. Fæsteren på I A var Lars Jensen, f. 1727. Han købte gården i selveje og havde den helt til 1793. Han havde en tid en vanvittig søn hjemme hos sig. En anden søn Poul Larsen fik gården efter Lars Jensen. 1810 køber Poul Larsen gården; han køber tillige et stykke af I C. I 1857 købte Chr. Vad og Søren Præst gården. De frasolgte noget af jorden og derefter hovedparcellen til Ole Pedersen, kaldet Ole Slot. Hans kone, der var sønderjyde, mindes endnu for følgende udtalelse: »Hvis Gud vil, o Ole vil, o æ må rad', ska vå lille Kjesten Mari ha Kræ Hyw i Løjum«. — Men »æ« kom ikke til at rad', for datteren blev gift med sønderjyden Hans Brodersen. 1870 overtog de ejendommen. Han rejste imidlertid atter tilbage til Sønderjylland og solgte 1872 til J. Nielsen fra Holmsland. Sidst i 80-erne fik sønnen Niels Jensen gården. 1927 P. Thomsen Mouridsen. — Gården var da nyopført efter en brand i 1918. Mouridsen solgte 1942 til svogeren C. Herman Christensen.

Bolkær er matrikuleret sammen med ejerlavet Præstbøl, Nebel og Hundhale. En stor del af Nørre Nebel stationsby er bygget på jord fra de to Bolkærgårde.

19b. En af de parceller, Chr. Vad frasolgte, blev 1898 forsynet med bygninger. S. å. byttede ejeren, Marius Nielsen i Lønne mølle, med Mathias Thomsen og hustru Ane, så han i stedet for fik deres ejendom i Hundhale. Denne er forøvrigt senere udstykket. 1934 sønnen Marinus Bloch Thomsen. Ejendommen regnes ofte som hørende under Nebel hede.

19e. En anden parcel købtes 1858 af Torben Sørensen, der opførte bygninger. 1883 Jeppe Eskildsen, som var hjuler. Senere Villads Jørgensen. 1914 Thøger H. Thøgersen fra Klinting. 1918 Chr. Christensen (»Post«), der frasolgte en del. 1918 Søren Kr. Pedersen. 1924 Kr. J. Kristensen. Nu Clara Johansen.

I B. Hartk. 2.300.

Denne gård beboes 1755 af Niels Olsen, 1778 har Jens Christensen den i selveje. 1787 Chr. Jensen, der dette år sælger til Jens Nielsen Eistrup. Han solgte gården til udstykning, vistnok i tyverne, og derefter var der kun to gårde i Bolkær, dog stod en rest af stuehuset i en række år, gørende tjeneste som lejehus. Gården lå lige vest for I c, hvor nu vejen går.

I C. Hartk. 2.400. Mn. 18.

I C er 1755 fæstet af Niels Holm, og ved auktionen indbød Morten Teilmann den selv, så den forblev under Skrumsager. 1778 er Niels Laugesen her, men C. Clemmensen i Lundager opføres som ejer. 1787 har

Niels Laugesens søn Jens Nielsen gården. Han sælger 1819 til Lars Jensen, der døde allerede 1828. Enken Ane Margrete Nielsdatter bliver da gift med hans broder Jens Jensen. I 1868 solgte han noget af jorden.

Kort efter Ane Margretes død var Jens Jensen til barnedåb i Dejrup. Det var en lille pige, der blev døbt med navnet Cecilie Thomsen. Da de stod ved vuggen, sagde Jens Jensen, at hende ville han have til kone, når hun blev gammel nok. Han ventede i 21 år, og så blev de gift. De fik 4 børn. Efter Jens Jensens død sad den unge enke med gården i mange år, til hun i 1901 afhændede den til datteren Birgitte, som i 1902 blev gift med Niels Adolf Nielsen fra Kvong. Han døde 1915, og efter Birgittes død arvede hendes søster, der var gift med P. K. Madsen, Agergård i Sædding, gården 1917. 1919 overdrog de den til svigersønnen Niels K. Pedersen fra Søndertrup.

Gårdens nuværende stuehus er bygget i 1821 og er vist sognets ældste verdslige bygning. Gården står på den gamle gårds plads; inde under gårdspladsen og uden for husene findes flere lag stenbro under hinanden. Det må være fra den gamle gårds skiftende byggeperioder.

Mn. 18 c. SPANGGÅRD, oprindeligt kaldet *Præstebyhus*.

Spanggårds grundlægger er Johannes Iversen, der først i 1860'erne begyndte ude på heden ved Kolle med et lille hus til en ko. De måtte tjene den meste føde ved at gå på dagleje; og i høstens tid, da hans kone Elise fulgte med som opbinder, løb hun, når de andre fik en middagsøvn, helt fra Storgård og hjem for at give et lille barn bryst. — 1900 Iver J. Iversen. 1912 Søren P. Sørensen, samme år N. P. Christensen. 1913 Hans O. Hansen, der flyttede til Rovst. 1928 Sigfred Nielsen, der har købt mere jord og opdyrket en del hede og udvidet bygninger og besætning, så huset forlængst er blevet til en gård. I den første tid, da det var et daglejerhus, kaldtes det sammen med et par andre Præstebyhuse.

NØRRE NEBEL, HUNDHALE, KATREVL, PRÆSTBØL

Nørre Nebel kaldtes en tid i middelalderen for Vester Nebel til forskel fra Vester Nebel i Skast herred, der dengang hed Sønder Nebel. Således kaldes det 1275, da der til en sjælemesse skænkes jord i Sædding i »Vester Nybøl«.

I den gamle skindbog Ribe Oldemor er der en »kirkeliste« fra ca. 1325. Her opføres: »Nybyl, viij«. Det er en oplysning om, hvor mange skilling sterling, Nebel kirke skal svare som regnskabspenge til sysselprovsten, en af kannikerne i Ribe domkapitel, det vil altså sige 8 skilling. Det er det samme som Ål, Janderup og Henne svarer, mens afgiften af Lydum kun var 4 skilling.

Navnet har oprindelig været Nybøli, senere afslidt til Nybøl, Nebel. Nybøl betyder ny boplads, nyt bosted. Denne nye by er antagelig anlagt på Sædding udmark allerede i vikingetiden eller den første begyndelse af middelalderen, for Nybøl er det eneste -bølnavn, der har side-stykke i Danelagen, hvor et Nybøl (Neobole) forekommer allerede ca. 1115. Der må sikkert også have været nogen bebyggelse her, før kirken rejstes.

Visse dele af landsbyen har gennem tiderne haft deres eget navn, således Hundhale og Katrevl. Første gang, jeg har fundet Hundhale brugt som navn på en del af Nørre Nebel landsby, er i Kærgård birks tingbog for 1597, hvor der vidnes om et syn over »nogle tofteender norden ved Hundholl, som Jens Nielsen i Nebel dennem [synsmændene] påviste«. Man så, at Kirsten Thamiskone i Hundholl havde »en lukke for en agerende«, og at hendes »Obellthofft« var indelukket. Ligeledes havde Niels Jørgensen og Hans Jørgensen i Hundholl hver et lukke for en agerende, Jep Olufsen for tre og Laurids Adsersens fader for 4 agre. Til Niels Christensens bol, som Jep Persen tilforn påboede, var der lukket for 3 agerender, og hans obeltoft var indelukket. C. Knudsen i Frøkær, Kri-

sten Skrædder og S. Andersen, vel i Nebel, havde ogsaa et hegn ved deres tofter.

Vi lægger mærke til, at navnet her skrives Hundehul. Næste gang, jeg har fundet det nævnt, er atter i tingbogen. Da hedder det Hundhale. 1605 i Riberhus lens jordebog skrives det ligeledes Hundhale, og således stadig i tiden fremefter. Det er dog et spørgsmål, om Hundehul ikke er det oprindelige. Navnet er næppe rosende under nogen af formerne. Hundehullet var ikke noget godt sted at være, og en hale er jo et langstrakt vedhæng af noget underordnet betydning!

Katrevl bruges nu ikke mere som stednavn her, men i Strellev sogn er der endnu en Katrevl. Første gang, det er fundet anvendt her, er 1599 på bolet XI (Katrebell). Foruden at være navnet på et dyr kunne kat bl. a. betegne et forhøjet sted på en fæstningsvold. Men her ved vi ikke af, at der har været nogen fæstning. Nej, det er snarere hunden, der har trukket katten med! Havde man først en Hundhale, kom der let en Katrevl. En hale og en strimmel [revl] minder jo noget om hinanden. Der hørte endnu et par småhuse med til revlen.

Husene og bolet er nu forsvundne og dermed forsvandt også navnet.

Også Præstbøl eller Præsteby, som det nu jævnlig kaldes, er en del af Nebel by. Det er den del, der ligger omkring præstegården. Navnet kan jo ikke være kommet i brug før i den kristne tid, efter at præsten havde fået bolig her. Præsteby er et nyere navn, som jeg ikke har fundet anvendt før 1686. Det oprindelige er Præstbøl. — Frøkær og Kærn, navne på et par gårde i byen, er ligeledes ret gamle, hvorimod Lyngtoft er fra 1793.

Nebel, Hundhale, Katrevl, Præstbøl og Bolkær udgør eet ejerlav, og det har markfællesskab sammen. Det er det største ejerlav i Vester Horne herred og havde 1683 23 gårde og 388 tdr. agerland med 103 tdr. hartk., mens Janderup var den største enkeltby med 99 tdr. hartk. Det får landbohistorikeren Henrik Larsen til at antage, at Nebel ejerlavs byer endnu tidligere, før -bølnavnenes opståen, må have udgjort en enkelt by med et ældre navn, men at dette navn forlængst skulle være gået tabt. Men da navnet Nebel må høre vikingetiden til, må man vel antage, at vikingernes kraftudfoldelse nok kunne rejse så stor en by og senere i middelalderen nok frembringe de andre udvidelser. Vi har tidligere set, at ejerlavet i gammel tid før matrikuleringen har udvidet sig ved hedeopdyrking, hvorved agerfordelingen gjordes endnu mere indviklet.

Efter reformationen ejede kronen næsten hele Nebel by, ja næsten hele ejerlavet, og i middelalderen har de fleste gårde åbenbart været i selvejende bønders hænder. — Alle Nebelgrander havde i fællesskab en

stufeng, Møleng, som de i fællesskab svarede afgiften af til kronen. — 1670 magelagde kronen den til medicusembedet i Ribe.

På ejerlavets grund er Nebel stationsby vokset op.

I. Hartk. 6.600.

1541 nævnes Ollof Christiensen blandt tingets »otte mænd«. 1562 bor han her endnu, da hørte gården under kronen. Den svarer $1\frac{1}{2}$ ørte rug, $1\frac{1}{2}$ ørte byg, $1\frac{1}{2}$ pund smør, 1 svin, 1 mark 2 sk. 2 alb. til helmisse og til voldermisse samt 6 hestes gæsteri. 1581 er Jep Olufsen fæster. 1602 fæster Las Jepsen sin afdøde faders halvgård og gav 12 rd. i indfæstning. 1618 har Niels Jepsen en del af gården. 1619 havde han været i slagsmål i Lønne og fik »sår og skade«, men han ville ikke tilstå, hvem der havde tilføjet ham det. Derfor måtte han bøde en mulkt på en god daler. Nogle år efter er det dog løbet op, for lensregnskabet viser, at C. Eysen i Lønne måtte tinge 4 dl., for han skar Las med en kniv. Det gik efterhånden lidt tilbage for Las. Hans broder Knud havde 60 dl. tilgode, som han forlangte betalt. Las svarede, at han 1640 havde opladt gården til en ung mand Peder Christensen, som havde lovet at betale gælden. I det hele taget havde denne nok påtaget sig at sørge for Las, da han overtog gården. Det første år leverede han ham $\frac{1}{2}$ ørte rug, købt i Ribe for 2 mark skæppen, endvidere 8 mark til malt, 8 alen lærred à 7 sk., 1 par sko til 1 sdl., 3 skp. malt, som han fik i Kolding à 1 sdl., 1 par støvler »at færdiggøre«, 1 mark m.m.

1645 døde Las' kone, og de gamle blev begravet med honnør. Peder Christensen leverede nemlig til hendes begravelse og ligvagtt $1\frac{1}{2}$ td. øl til 4 dl., 2 kander brændevin til 3 mark, ost og brød for 7 mark og ligkisten til 1 dl. Han bekostede også Las' begravelse og ligvagtt, undtagen et lagen, en lue og en krave, som han fik med i graven.

Det meste af den megen øl og brændevin er nok brugt til ligvagten. Fra ældgammel tid var det skik at våge over den døde i nærterne indtil begravelsen, det var den katolske »vigilie«. Men efter reformationen strømmede naboer, slægt og venner til, og ligvagten blev nu til drik og støjende lystighed, der dog undertiden kunne afbrydes af salmesang, men undertiden udartede sig til kåde udskejelser, selv om man efter en forordning af 1624 kun måtte give øl »til tørst og nødtørft, men uden for ligstuen«. Denne for os så underlige skik mildnedes dog noget og fik efterhånden navnet vågestuer.

Las Jepsens søskende, Knud og Kirsten, boede i et af gårdens gadehuse. Også dem måtte Peder Christensen betale penge, så de har måske haft part i gården. Til sidst måtte han pantsætte sin gård for 63 sdl. til Hans Gjødesen. 1651 fæster Chr. Pedersen $\frac{1}{3}$ af gården og gav 16

rd. i indfæstning. 1661 har han og Peder Hansen gården. Vistnok 1680 udlægges den til ryttergods. 1682 er fæsterne Peder Christensen og Chr. Pedersen Graahede, bygningerne var da kun »temmelige«. 1707 klager sidstnævntes enke Gunder over, at hun har mistet to heste forrige år og en dette år. Ved ryttergodsauktionen blev sognepræsten højestbydende, men gården havnede dog under Hennegård. Fæsterne var Gunde Christensen og Chr. Hansen. Gården deles nu i to.

I A. Lykkegård. Hartk. 3.232. Mn. 32.

I A har Jørgen Høj 1743 og 48. 1755 er fæsteren Chr. Jørgensen Høj. Gården købes da af Skrumsager, men kom atter under Hennegård. 1758 køber Høj den i selveje for 359 rd. 1777 køber han mere jord. Ca. 1790 får sønnen Niels Christensen Høj gården, og faderen går på aftægt. 1824 Chr. Henriksen Høj, der blev sognefoged. Sønnen Henrik Christensen Høj får gården 1862. Han og hustru var barnløse, men tog en plejedatter Kirstine Johnsen fra Nyholm, der blev gift med H. B. Svenningsen. Høj frasælger 32 c til svogeren Hans Christensen Myrthue, mens Anders Clausen Andersen 1890 fik den gamle gård. Han solgte 1896 til en broder Mettellus Chr. Andersen, der var kreatur- og ejendomshandler og 1945 solgte gården til Frands og Holger Andersen.

32 c, *Engholm*, overtog Hans Christensen Myrthue 1868, 1913 Chr. Myrthue Hansen, 1929 Hans Chr. Christensen. 1933 Andreas Lorentsen. Derefter har den gentagne gange været i handelen.

I B. Midtgård. Hartk. 3.232. Mn. 31.

Denne gård har Niels Gundesen i fæste først i 1730erne. 1738 dør hans hustru. Ved skiftet var der 2 heste, en plag, en stud, en kvie, 4 køer, 2 får, 2 runvæddere, en gås, en gasse, en hel plov, harver, spader osv. I dørnset [dagligstuen] var der bl. a. to senge, 3 hollandske tallerkener, 2 gamle tintallerkener, 3 butellier, 2 messingkerter, 4 stenfade og 4 røde potter, men ingen jydepotte. Der var køkken og kælder med egekister, tøndes, baljer osv. Salshuset var 7 fag, laden 6 og østerhuset 6.

1748 er Niels Sørensen fæster her. Gården købes da af Teilmann, Skrumsager, men 1755 købtes både den og IA tilbage til Hennegård. 1758 købes den af Kirchhof for 317 rd. I handelen medfulgte $\frac{1}{3}$ af den gamle stufjord. 1778 er Jørgen Nielsen selvejer. 1807 får sønnen Niels Jørgensen gården. 1844 Peder Chr. Nielsen. Han afstår 1871 til sin søstersøn Mads Jensen, der er født i Lyne 1847, men opdraget hos morbroderen. 1925 Eli Jensen. — Stuehuset er opført 1835. Udhusene er bygget i 1882.

II. Hartk. 7.202.

Denne gård er ligeledes en gammel krongård, måske oprindelig en selvejergård. 1562 er her tre fæstere Hans og Mads Jørgensen og »gamle Jørgen Pedersen«, vel faderen til de to første. Landgilden er 1 mark 5 sk. 1 alb. til helmisse og volmisse, 2 ørte byg, 1 fjerding smør, 1 lam, 1 gås og 2 høns og 6 hestes gæsteri. 1581 har Laurids Jørgensen fået den gamles part. Han blev en anset mand, der meget ofte optræder på herredstinget som nævning og synsmand. 1602 fæstede Peder Hansen, der dør før 1634, sin afdøde faders part og gav 6 dl. i indfæstning. 1619 har Niels Sørensen Mads Jørgensens part. 1643 fæster Søren Nielsen $\frac{1}{3}$ af gården og gav 10 rd. 1645 var han lægdsmand, samme år var de andre to fæstere Jørgen Lauridsen og Jac. Andersen. 1654 fæster Peder Henriksen $\frac{1}{3}$ af gården og gav 12 dl. 1661 er fæsterne Søren Nielsen, Peder Henriksen og Jens Jørgensen.

Gården blev 1673 udlagt fra kronen til Ribe hospital. 1688 er her fire fæstere: Søren Nielsen, J. Jørgensen, P. Henriksens enke og Peder Kristensen Kær. 1741 købtes den af justitsråd Chr. Hansen Teilmann til Skrumsager for 448 rd. Men den havde da i nogen tid været delt i tre lige store gårde.

II A. Nebelgård. Hartk. 2.711. Mn. 30.

Denne gård forblev under Skrumsager med Chr. Jepsen som fæster. Han er her endnu 1768 og er da selvejer, skødet tinglæses 1770. Kort efter har Mikkel Christensen overtaget gården. Han køber et par småejendomme ind til, så hartk. bliver på 4.610, og sælger 1807 til sønnen Chr. Mikkelsen, der 1828 sælger til Hans Larsen Smed. Hans datter Zille Hansen blev gift med Svenning Larsen fra Kærn, som de først beboede, men 1863 overtog de Nebelgård og flyttede derhen. Svenning Larsen ombyggede gården 1864. Han var skipper og sammen med sin broder hentede han selv tømmeret i Norge til nybygningen. Det var også ham, der begyndte kornhandel i gården, flere af de gamle småskippere drev selv handel. Sønnen Christen Svenningsen overtog gården 1885. Han fortsatte handelen og var fremskridtsbonde, han var således den første i sognet, der dyrkede roer, men han døde tidligt af tuberkulose. Hans enke Nicoline Pallesen fra Østergård i Lyne giftede sig anden gang med Laurids Lauridsen fra Henneberg. Nicoline var bl. a. meget historisk interesseret, var en tid i bestyrelsen for Varde museum, som hun skænkede flere ting. — 1927 sønnen Peder Christian Lauridsen, der er gift med en datter af sparekassedirektør Nicolaj Jacobsen.

II B. Hartk. 2310²/₃. Mn. 29.

Skrumsager må kort efter overtagelsen have afhændet II B og C til

Viumgård. På IIB er fæsteren Chr. Bakkensen. Han efterfølges af Hans Christensen, kaldet Bakkensen, der 1758, da Viumgård stiller sit bøndergods til auktion, køber sin gård i selveje for 235 rd. Landgilden var dengang 6 rd., et får at føde, 1 pund hør at spinde og 2 kyllinger. Ca. 1786 får sønnen Hans Hansen, også kaldet Bakkensen, gården. Han har den endnu i 1844, senere har Chr. Henriksen Høy ejet gården, som 1862 skødes til Thomas Kristensen. 1865 Chr. Jørgensen Bech, som er

Nebelgård, opført 1864

født på Fanø 1820. Hans hustru Sidsel er ligeledes født der og vedblev at bære fanødragter. Han var sætteskipper og sejlede for konsul Husted i Ringkøbing. Han sejlede om sommeren og hans hustru passede ejendommen. Han sejlede fra Nymindegab til Norge og Hamborg. Han var en uforfærdet skipper og øvede bl. a. en stolt dåd, da han under en storm sejlede op på Hornsrev og reddede besætningen, tre mand, fra en norsk slup. (Se Torben Klinting: *Fra Jyllands Vestkyst* 81-87, 133f). 1870 Jens Jessen Thomsen, kaldet Jens Bech. 1909 Martin M Kristiansen. 1937 Niels Korsholm. 1954 Ove Pedersen.

29 b *Nebel hede*. Chr. Henriksen Høy fraskilte denne ejendom 1856 til sønnen Niels Christensen Høy. 1862 Jens Peder Bech, der var sætteskipper og broder til Chr. Bech, se Torben Klinting: *Fra Jyllands Vestkyst* 134f. 1884 Chr. Nielsen Andersen, senere svigersønnen Søren P.

Sørensen. 1916 Jes L. Pajberg. 1921 Laurids Nissen. 1927 Frits Poulsen, der er født i Kvong. Nu Aksel Jensen.

29b var en hedeparcel, tillagt IIB ved udskiftningen. Den er vel blevet opdyrket omkring 1856. En tid kaldtes det Præstebyhus. Senere kom der endnu et par ejendomme herude ved landevejen. De fik også navnet Nebel Hede.

II C. Hartk. 2.310²/₃.

II C blev sammen med B solgt fra Skrumsager til Viumgård. 1741 var fæsteren Hans Niensens enke, der vist blev gift med Hartvig Sørensen, som har gården 1758, da der var auktion, men den forblev da usolgt. Men kort efter må han have købt gården, som han udstykker, så han 1768 kun har en lille rest tilbage, og den forsvandt før 1778.

III. Hartk. 5.111.

Fra ældgammel tid havde Barfodslægten en af de bedste gårde i Nebel by. I 1562 er den under kronen og svarer 1 mark 5 sk. 1 alb. til helmisse og voldermisse samt 2¹/₂ ørte byg, 1 pund smør, 1 svin, 1 lam og 8 hestes gæsteri. 1562 og 81 er Niels Barfod fæster. 1585 og 93 Jens Barfod, vist en søn. Han deler gården med Eske Nielsen Barfod, sikkert en broder. Hånden sad noget løst på Eske. 1598 slog han en kone der i byen, og også siden var han i klammeri. Han blev stævnet af sin slægtning, præsten Niels Barfod, fordi Eske havde ladet sine dyr græsse i hr. Nielsens enge. Ligeledes stævnede præsten Ester Nielskone, Kirsten og Maren Nielsdatter, det er Eskes mor og søskende.

Han havde en søn, Niels Eskesen Barfod, der skejede ud. Han mulkeres både for lejemål og slagsmål, det sidste i sit eget hus. Han påstod ganske vist, at det var modparten, Th. Lassen, der havde overfaldet ham med »seks hårgreb«. Også den førnævnte Jens Barfod, der undertiden kaldes Jens Nielsen, var en hidsig mand. I en strid med et par Torbølmænd om en ko, skar han øret af koen. Hans kone var Kirsten Jepsdatter fra Torbøl, tilhørende en ligeledes stridbar selvejerbondeslægt. Hun kom i stolestadestrid med Eskes hustru Kirsten. — Den næste præst hr. Svend Knudsen fandt ligeledes grund til at stævne Eske for skade, hans kvæg havde gjort på præstegårdens enemærker.

1619 står Eske Barfod og Niels Jensen for gården. 1645 Niels Jensen og Thomas Eskesen, sidstnævnte måtte 1637 tinge 12 dl. »for lejerwide«, bøde for utugt. 1649 fæstede Jens Nielsen faderens halve gård og gav 22 rdl. i indfæstning. 1661 er Jens Nielsen og Janus Eysen her. Janus Eysen er her temmelig kort, hvis navnet ikke er en fejlskrivning for Th. Eskesen. 1682 er gården ryttergods. Peder Thomsen har

da Th. Eskesens tidligere gårdspart. Peder Thomsen døde 1708, og enken overdrog gården og datteren til Jens Sørensen fra Bork. Besætningen var 2 heste, 2 køer, 1 kvie, 1 kalv og 3 får. Imidlertid oplader Jens Sørensen det halve af sin gårdspart, altså $\frac{1}{4}$ af hele gården til Mads Hansen, der dør, hvorefter hans enke ikke fandt sig »capabel« til at fortsætte. Hendes datter blev da 1714 gift med Peder Pedersen, der var født på ryttergodset i Lønne. Besætningen var da 2 heste, 3 køer, 1 kalv og 5 får, og der var 20 fag hus.

1719 køber Chr. Teilmann, Skrumsager, hele gården for 155 rdl. — Derefter deles den helt, så A omfatter halvdelen og B og C hver en fjerdedel.

III A. Hartk. 2.422. Mn. 28.

1719 hed fæsteren Chr. Nielsen, 1755 Jacob Poulsen. Ved auktionen på Skrumsager dette år købes den af P. Stephansen i Varde for 134 rdl., men ejendommen blev overdraget til hr. Wassard i Nebel. Jac. Poulsen har dog kort efter købt den i selveje. 1778 har Poul Jacobsen den. 1801 får Peder Christensen skøde på gården. Han afhænder til C. Jørgensen (Gundesbøl). 1858 Christen P. Pedersen, 1868 Abeline Kirstine Kristensen, 1876 Chr. Henriksen, 1902 Simon D. Laustsen fra S. Bork; han købte 22a og flyttede senere derover. 1928 Niels Ejner Nielsen, i en årrække sognerådsformand og nu skatterådsmedlem. 1948 Tage Bjerg Andersen. 1952 Arne Svendsen.

III B. Hartk. 1.211.

III B er 1719 fæstet af J. Sørensen. 1755 er fæsteren Chr. Eskesen. Gården sælges da fra Skrumsager, 1768 er ejeren Jens Christensen Kolle. 1778 opgives Jens Eskesen som selvejer, men hans virkelige navn er vist Jens Christensen, så han er vel en søn af Chr. Eskesen. 1801 kaldes han husmand og daglejer. Kort efter sælger han til Mikkel Christensen, og denne lagde ejendommen under sin gård II A.

III C. LYGTOFT. Hartk. 1.211. Mn. 34.

Beboeren var i 1719 Peder Pedersen. 1755 synes Mikkel Frøkær at være fæster. Kort efter er stedet købt i selveje af Mads Pedersen Høy, der var sognefoged og skrev en smuk håndskrift og et velformet sprog. I slægten er der bl. a. bevaret et rejsepas, som han har skrevet, og som hans ældste søn har brugt i årene 1782-87, da han bl. a. gentagende tjente på Als. Det var jo i stavnsbåndets tid, da alle fremmede ved færger og byporte blev spurgt om pas.

»Nærværende Peder Madssen af mit tilhørende gods udi Wester herret, Ribberhus amt, Nebel sogn, Nebel bye, tillades hermed at tiene i

Kongens lande, hvor der kunne åbnes tjenste for ham, fra dato af og til Michels dag 1783, da hand sig igien uden ophold til sit fødestavn og stæd ind finder sig. Ombedes alle forekommende at lade ham ubehindret frem og tilbage pasere og repasere. Nebel d. 19. september 1782. M. P. Høy«.

I almindelighed tog både den store og den lille godsejer en ret god betaling for at skrive den slags pas og toldede derved af den unges surt erhvervede fortjeneste. Det er nok ikke sket i dette tilfælde, men faderen har dog følt sig som en hel godsejer!

1788 sælger Mads Pedersen sin gård til Peder Madsen. »Underskrevne Mads Pedersen, en gammel afmægtig mand, gør vitterligt at have skødet og afhændet . . .« Med disse ord begynder skødet, men når man ser det smukt skrevne og korrekt formede dokument, skrevet af Mads Pedersen selv, tror man ikke ret meget på oplysningen om hans ælde og affældighed. Han var da heller ikke mere end 66! — Ved udskiftningen 1793 flytter Peder Madsen ud og grundlægger Lyngtoft. Han gifter sig til Møkær eller Slotsgården i Sædding, som han overtager 1796. Derpå sælger han Lyngtoft til Villum Madsen, der ca. 1834 afstår til Ole Villumsen, der sælger til Hans Nielsen Kruse, en søn af Niels Pedersen, Lydumgård. Han har gården til 1858, da han dør og efterlod enke og seks uforsørgede døtre, hvoraf Anna Marie og Nielsine blev opdraget paa Sædding Storgård, Ingeborg i Vilslev, Kirstine hos Claus Bech i Outrup mølle, Kristiane hos Frederica og Adam Henrik Christensen på Lydumgård, den yngste, Hansine, der blev født efter faderens død, blev hos moderen. Senere blev de gift med henholdsvis Jørgen Mouridsen, Mads Jensen, Lars Jensen, Søren Jensen og snedker A. Espersen.

Enken Kirstine solgte 1864 Lyngtoft til Hans Christensen Skomager, Lønne møllegård, der lagde jorderne under sin gård, og efterhånden sløjfedes de gamle bygninger. I en del år stod dog en del af stuehuset som aftægtshus for Kirstine. Gården lå syd for vejen.

Imidlertid købte kaptajn Søren Johnsen Høy i 1860erne en del af *Lyngtoft* eller *Sædding mærsø*, som han bebyggede. — Han var en dygtig sømand, der var ude for mange eventyrlige oplevelser. Han førte skonerten »J. Monbergs Minde« af Horsens og senere »Borgmester Ræder«, ligeledes af Horsens. Under bjergningen af den strandede damper »Ingeborg«s last 1871-72 viste han ligeledes sin dygtighed. Senere fik hans stedson Hans Jakob Hansen, kaldet Hans Høy, ejendommen. Her på landstrimlen mellem Aner å og Lønne å fandtes dengang et af de bedste jagtdistrikter i Vestjylland. Umådelige flokke af svaner, gæs og ænder fløj over Lyngtoft, hvilede i engene eller svømmede i åerne, små-

søer og vige. Høy'erne var lidenskabelige jægere. Hans Høy var tillige fisker og 1884-1919 bådmand ved redningsstationen Nymindegab. Torben Klinting har i »Fra Jyllands Vestkyst« givet skildringer af både Søren og Hans Høy. — Senere havde Søren Høy stedet, nu enken Maren Høy.

Endnu før det gamle Lyngtoft var nedlagt, byggedes der omtrent lige over for på mn. 29*d* et husmandssted, der også kaldtes Lyngtoft, 1857 var det beboet af J. Pedersen, derefter Ole Jensen, senere sønnen Chr. Jensen Fidde, der i 20'erne solgte til Jens Kjær Madsen, hvorefter ejendommen var i handelen nogle år og brændte, mens Sigfred Nielsen ejede den. Jorden hører nu under Nebelgård.

IV. BYAGERGÅRD. Hartk. 4.131. Mn. 26.

I middelalderen var denne gård en selvejergård. 1533 tog bonden Peder Gromsen lavhævd på den. Hans tvende lavhævdshøringer vond »på deres gode tro, sjæl og rette sandhed, at de nærværendes hos var udi Nebel udi Peder Gromsens gård, så og hørte, at for^{ne} Peder Gromsen gav sin lov og gjorde lovhøued, som fogden og herredsmænd funde hannem for af tinge med dannemænd lovtiddags, og brast hannem ingen værn. Indvorde han den gård og gods, han selv ibor med ager og eng, forte og fægang, vådt og tørt«, bl. a. en obeldtoft, som ejermænd satte hannem ud inden fire sten.

Gården er sikkert forbrudt under grevefejden, for 1562 hører den under kronen og har fået tre fæstere: Gjøde Christensen, Ester Pers og Nis Thamsen. Den svarer 8 hestes gæsteri, 1 fjerding smør, 2¹/₂ ørte byg, 1 får, 1 svin, 1 gås, 2 høns, 1 mark hel., 1 mark vol. 1580 er fæsterne Jep Nielsen, Niels Pedersen og Nis Thamsen. Det mærkelige var, at den førnævnte lille toft lå ude på Nebel gade, et udsat sted. 1580 forbød Jep Nielsen sin gårdmand at »lukke eller drive på den« uden på hans egen part, hver af gårdmændene havde nemlig en trediedel af den. — 1598 anlagdes et hus med have på den. Herimod protesterede Jep Nielsen atter. 1609 har Peder Nielsen Gråhede Niels Pedersens part. Han mistede da sit signet på en rejse fra Ribe og forkyndte på tinget, at han hverken ville nyde eller undgælde det. Da en forsegling med det gjaldt det samme som hans underskrift, er det ikke underligt, han måtte værge sig. Jep Nielsen er død, enken Maren Jepsens driver gården ved hjælp af sønnen Peder Jepsen.

1635 fæster Jørgen Eysen ¹/₃ af gården og gav 35 dl. i indfæstning. Teckle Jepsens oplod den til ham. Han pløjer en strimmel af toften, men Peder Gråhede viser, at den har været under fæfod i 40 år, før den blev indelukt for 20 år siden. 1647 har Eske Jepsen Jørgens part. Han

mener på grund af den gamle lavhævd, at han har eneret til toften. Heri gav retten ham dog ikke medhold.

Det er klart, at der let kunne opstå uenighed, når folk boede i samme gård og var fælles om mange ting. 1635 havde Jørgen Eskesen sået byg i en strimmel jord øst for Peder Gråhedes tørveklod og dige, det var så bredt, at man kunne køre derad med en vogn, og selv om det vel var sjældent, Gråhede gjorde det, fik han det dog dømt forbudt, fordi hans kørsel var »forkrænket«. — 1645 var fæsterne Mørtten Sørensen, P. N. Gråhede og Jørgen Eysen eller Eskesen. 1651 var Jørgen i slagsmål med Oluf Christensen ude på bymarken.

Mortten Sørensen havde en datter Anne, der blev gift med Laurids Berthelsen, vist fra Thy. De fik gården, men døde begge 1652, antagelig af en smitsom sygdom.

Ved skiftet var der tre heste, 2 plage, 1 føl, 7 køer, heriblandt en rød, 1 blå kvie og 1 blakket kvie, 1 stud, 5 kalve, 2 galte, 2 svin, 13 gæs, 6 får, 2 lam. Laurids' rejsejortel var af gråt klæde, endvidere var der 2 klædes kjortler, 1 par klædes bukser, 2 par handsker, 1 gammel rejsekjøl, 1 lædetrøje, 1 par støvler, 1 par »støvlehose[r]«, 35 sølvknapper, 2 sølvskeer, 3 beredte skind, 2 hatte, 1 ru og 2 »slet« (glatte) kraver. Til Anne Mortensdatters klæder hørte 1 sort klædeskappe, 1 skørt og 1 trøje, 1 rysskørt og 1 klædes trøje, 2 vadmels skorter, 1 sort og rød skørt, 1 snøreliv, 1 par strømper og 1 par blå hoser, 1 lærredsforklæde, 1½ alen »fibschaft« (tøj) og 1 stykke lærred, 4 lærreds »linne« (hovedlin?), 1 hovedklæde, 2 halskæder, 2 »handuge« (manchetter?), 1 par »souper«, 1 stk. »boms« (tøj), 3 kvindeluer, 2 »lueløbe« (bånd?), 1 par sølvslagne knive.

Sengetojet omfattede 1 hvid og blå bolsterdyne, 2 stakket (korte) puder og 1 pude af læder og nok en af bolster, langpude, vadmelsdyne, 3 »gamle sengeklæder«, 2 blågarns lagner, 2 hørgarnslagner, 1 bolsterdyne, 1 stakket pude, 1 ny hølklæde, 2 senges klæder, 1 drejls sengeklæde, hvid og blå. Endvidere 2 drejls duge, en på to alen, den anden tre alen lang, 1 drejls håndklæde, 2 puder med kniplinger og to uden. Så var der en hel del færdigvævet tøj, således 13 alen hvid og blå bolster, endvidere 20 alen bolster, 12 alen sort vadmels og 6 alen hvidt, desuden endnu nogle beredte fåre- og lammeskind. Der er egeskrin og kister, en hel del værktøj og en bøsse og et værge (sabel). Hos fru Christence Staverskov på Øllufgård havde boet 8 sdl. tilgode og hos Peder Hansen i Sædding 12. Ialt sattes formuen til 489 sdl., Gælden, der mest var klatgæld, lønninger og afgifter, bl. a. 10 sdl. til hr. Poul i Henne, udgjorde ialt 194 sdl. Trediepartsgården vurderedes til 315 sdl.

1654 fæster Niels Pedersen Gråhede den trediedels gård i Nebel, som hans far fradøde. Han var »styresmand« af en fiskerbåd ved Hug eller »Lønne hav«. Før 1656 har Christen Pedersen overtaget Morten Sørensens part. Han var også fisker. 1655 stævnes han for 10 mark danske for sandtold og skriverfisk af den båd, han førte forgangen år fra Klinthane. Han fremlagde et tingsvidne af Henne birk som svar. Han rejser sag mod Lønnefolkene, fordi de har pløjet og sået korn sydvest fra Nebel

vase i jord, som han og hans formand Morten Sørensen lod pløje og opbyrde. Han påstod Lønnefolkene havde gjort det ved »nattetide i mørke og mulm«. Det drejede sig om et stykke på 50-60 skar. Sagen stillede i bero til lensmanden kom.

Matriklen 1661 viser Chr. Pedersen, Niels Pedersen og Jørgen Eysen som fæstere. 1664 optræder Chr. Pedersen i herredsskriverens sted. 1688 er han enefæster, og gården er udlagt til ryttergods. Ved matriklen på den tid nedsættes hartk. til under det halve. Den får dog atter en tid to fæstere: Jacob Jørgensen og Peder Christensen Høst, Jeg kan ikke se, om Peder Christensen er formandens søn, eller han er søn af degnen. 1683, før han blev fæster, hender han dom over Anne Christensdatter i Lønne, fordi hun »løgnagtig« havde udlagt ham som hendes barnefader. Han havde uheld med sin besætning, så 1706 fik han hjælp af regimentskassen til køb af en ny hest. 1710 hedder det, at han i 5 år har mistet 6 bæster, rester med sin afgift og er forarmet.

Ved Peder Høst' død var gården »ganske slet«, enken kan intet udrette, »altså dog har hun fået en ung karl, navnlig Cort Christensen, som har sit fripas, til den at antage og hendes datter at ægte, formedelst hun derved i hendes alderdom kunne nyde nogen subsistance.« Der var 35 fag brøstfældigt hus, 3 heste, 3 køer, 1 ungnødstud, 2 små kvier, 1 kalv, 3 får, 1 svin. Cort havde da allerede forbedret stedet. Han gav 2 dl. i indfæstning, meget lidt i sammenligning med de tidligere, men et udtryk for de dårlige tider og ejendommens indtjeningsmuligheder.

Ved ryttergodsauktionen 1719 blev gården købt af Niels Bygum på Viumgård for 67 rd. 4 mark. Herfra blev den solgt, da Jac. Passau satte godset til auktion 1760. Landgilden var da 9 rd., 2 får at føde, 2 pund hør at spinde og 2 kyllinger. Den blev købt af beboeren Chr. Cortsen den yngre for 444 rd. 1778 har Anders Jensen gården i selveje. Han afstår vist til Jens Johnsen, der 1832 skøder til Adser Johnsen. Formodentlig er det ham, som fraskiller 26 b, som Lars Svenningsen har 1844. 1856 skøder Adser Johnsen til Niels Pedersen, der byggede en ny gård og selv brændte stenene dertil. 1895 Søren Kr. Nielsen (Bjerg). 1930 Jens Chr. Nielsen Bjerg.

Bjergs gård lå oprindeligt sammen med IV og V (mn. 25, 26 og 27) ganske tæt sammen i en klump ved en vej, der går fra landevejen mod nord tæt før skrævejen. Da IV flyttedes ud på marken, fik den navnet Byagergård. Byager er antagelig en gammel stuf.

V. Hartk. 8.400. Mn. 27 og 25.

1661 har Laurids Powisk til Skrumsager en øde gård i byen, som Jens Christensen tilforn beboede. Dens landgilde var 2 ørte byg, 1 svin,

1 fødenød og 9 mark. Den har formodentlig længe hørt under Skrumsager og er vel blevet øde under svenskekrigene. Antagelig har regeringen overtaget den for skatterestancer og så delt den i to gårde, der omkring 1680 udlægges til ryttergods.

V A. SVANHOLT. Hartk. 4.301. Mn. 27.

Rytterbonden er 1688 Jacob Jørgensen. Han er her endnu 1709, men 1719 er beboeren Jørgen Jacobsen, der tilsyneladende køber gården på auktionen med tolder Krogh i Ringkøbing som kautionist, men gården kom dog under Viungård. Herfra købte beboeren Chr. Cortsen den i selveje 1760 for 438 rdl. 1773 får Cort Christensen den efter faderen. 1802 får Hans Chr. Cortsen den, men da er en del af jorden solgt fra. For 1835 overtages den af Søren Larsen, der var skipper. 1857 nævnes Chr. Hansen hertil. 1863 Jeppe Larsen fra Kærn, der også var skipper. Han havde styrmandseksamen fra Flensborg og førte først en galease »Vestkysten« og senere en skonnert »Snapo«; rederen var Koldvig på Fanø. De gik med landbrugsprodukter og stykgods mellem Nordby og København. Men han havde også været med til at hente guano i Peru. Ca. 1895 svigersønnen Poul Nielsen, og efter hans død enken Mette Marie, der havde gården, indtil sønnen Manfred Nielsen fik den i 1936.

Navnet Svanholt stammer fra et nu forsvundet hus på gårdens grund, som Chr. Hansen Myrthue, tidligere ejer af Frøstruppgård, opførte ca. 1852. Myrthue var en lidenskabelig jæger. Undertiden kom der jægere hertil fra Nørholm, hvor han i sin ungdom skulle have været skytte, for at gå på svanejagt. Han byggede endnu et hus, hvortil han 1858 fik bevilling til at drive bageri af fint brød.

V B. Hartk. 3.611. Mn. 25.

1688 er rytterbonden Niels Pedersen. 1709 Peder Hansen. 1719 købes den af Hennegård. 1743 er Søren Gundesen fæster. Den købes da for 203 rdl. af Teilmann, Skrumsager. 1755 er landgilden 7 rdl. 2 mark. Gården købes da af borgmester Kragh, Hennegård. Søren Gundesen er her endnu 1758, da den atter sælges fra Hennegård. 1774 har Chr. Sørensen den i selveje, købt af Hans Christensen Tarp. 1788 har Chr. Sørensens enke gården. Hun blev vistnok gift med Jens Christensen (Strægård), som har gården 1795 og 1819 skøder til Chr. Thomsen, der flytter gården og 1853 overdrager den til Jens Christensen, mens 25 b fraskilles og overlades til Jørgen Christensen. Kort efter har P. C. Jørgensen fået den gamle gård. 1884 Chr. Thomsen Jensen, kaldet Kræ Strægaard. 1921 svigersønnen Alfred Jensen, der er sognefoged. 1955 sønnen Thv. Jensen.

25 b fraskiltes til Jørgen Christensen, der 1855 afhændede til C. Jørgensen Bech. 1865 Chr. Sørensen. 1869 Frands Heinrich Hæge. 1900 Jørgen M. Enevoldsen. 1928 L. Lauridsen. 1946 Otto Vestergaard.

VI. LEDGÅRD.

Det var ret almindeligt, at den gård, der lå ved byens vigtigste led, kom til at hedde Ledgård. Sådan gik det også her. Gården ved Nebels østre led fik navnet Ledgård.

VI hører til de gamle krongårde. 1562 er fæsteren Niels Madsen, der svarer 6 hestes gæsteri, 1 ørte rug, 2 ørte byg, 1 svin, 14 skilling til hel- og volmisse. 1585 fæster hans søn Christen Nielsen gården og gav 40 dl. i indfæstning, han er her endnu 1593; men 1618 har gården to fæstere Poul Pedersen og Frands Jepsen. 1637 fæster Chr. Christensen den halve gård, som Poul Pedersen oplod og gav 15 dl.

Frands Jepsen døde 1641. Ved skiftet sattes formuen til 268 rdl. og gælden til 69. Det var allerede da bestemt, at Frands Hansen i Børsmose »næst Guds hjælp« skulle ægte enken. Der var to små børn; blev de hjemme, til de nåede 15 års alderen, måtte den nye mand nyde renterne af deres arv. Af hjemmets udstyr vil vi nævne 1 messing kedel, 2 kobbergyder, brændevinstøj, 5 tinfade, 3 sølvkeer, 1 egeskab og et kandeskab, 1 »foldseng« (foldbænk), 1 gammelt værge (sabel) med gehæng og en bøsse; bordet var »1 liden skive med underbord«. Der var 3 heste, 5 køer, 1 stud, 1 kvie, 2 kalve, 7 får, 4 lam, 4 svin og 2 druge (andrikker).

Chr. Christensen og Frands Hansen er her endnu 1661.

1673 udlagde kronen blandt andet gods denne gård sammen med II og en gård i Hundhale til Ribe hospital. Det var til vederlag for gods, som var taget fra hospitalet og incorporeret under Schackenborg. Gården deltes nu i to.

VIA. LEDGÅRD. Hartk. 2.412. Mn. 24.

Frands Hansen er endnu fæster 1688. A og B gøres omtrent lige store, så hver får lige meget hartkorn (2.412). 1741 er Iver Nielsen fæster. Sammen med B købes den da af justitsråd Hein til Stensgård og Grubbesholm. Gårdene kom dog under Lønborggård, hvor de var ved auktionen 1765, da hver af dem svarede 3 rd. 2 mark 4 sk., 5 skp. rug, 1¹/₂ td. byg. En ejendomshandler Lars Salomonsen, som en tid boede i Kvong sogn, blev højstbydende med 201 rd. 1768 siges Niels Iversen at eje gården, mens Iver Nielsen stadig er fæster. C. Jepsen i Lønne opgives 1778 at være ejer, måske har han dog kun pant i ejendommen, senere er C. Jepsen i alt fald selvejer og sælger 1807 til sønnen Jørgen

Christensen, der er her endnu 1844. 1857 er C. Jørgensen ejer. Den sidste ejer af stedet som landbrugsejendom var Lars Pedersen Høy. Stationsbyen slutte efterhånden gården. Høy solgte dens sidste rest, 24 p, i 1913.

24 d er en parcel fra Ledgård, der vist en tid havde hørt under en af Bolkærgårdene, men købtes og bebyggedes af Søren Christensen (Post), den gamle studedriver. Han afstod 1894 til sønnen Chr. Christensen, der 1934 solgte til P. C. Storgård, 1940 Elmer Pedersen, 1942 K. Jepsen Nielsen. 1943 P. A. Nielsen, 1945 Magnus Nielsen. Ejendommen ligger i Hundhale.

VIB. Hartk. 2.332.

1688 er fæsteren Iver Pedersen. 1741, da fæsteren er Peder Nielsen, kommer gården sammen med A under Grubbesholm og senere under Lønborggård. Peder Nielsen er vist den samme, som også kaldes Peder Iversen. Han beboer gården 1768, da Chr. Lundager opgives som ejer, men 1778 er Niels Pedersen selvejer. Efter hans død bliver enken Kirsten M. Jacobsdatter gift med Hans Christensen (Hallum). 1801 er han husmand, så allerede da har han solgt af jorden, og nogle år senere sælger han resten, der så lægges under V A.

VII. KÆRN. FRØKÆR. Hartk. 4.432. Mn. 23, 33, 35.

Denne gård er atter en gammel krongård, måske en oprindelig selvejergård. 1562 beboes den af Thomas Jensen og Anders Sørensen. De svarer 6 hestes gæsteri, 2 riberpund smør, 2 ørte byg, 2 ørte rug, 1 svin og 1 mark til helmisse og volmisse.

Anders Sørensen afløses af Chr. Jørgensen og Th. Jensen, 1583 af Søren Jepsen, der før 1605 efterfølges af Chr. Knudsen. 1600 »fordeles« fæsterne Søren Jepsen i Kiern og Chr. Skredder ibidem »for vide og vedtægt, de ikke har holden, og for 1 tønne øl hver til granderne udi byen og for 1 dl. hver til deres husbond«. Chr. Skrædder må være Chr. Knudsen. Iøvrigt er det første gang, man finder gårdens navn skrevet som Kern, ved samme tid skrives det også Kær, og allerede 1597 kaldes gården Frøkær. Da der dette år afholdtes syn i Hundhale over lukker om tofter og agerender, så man også, at Chr. Knudsen i Frøkær havde indhegnet noget ved nørsiden af hans toft. 1617 er han synsmand, samme år nævnes han og Maren Knuds, vel hans mor i Kier. 1618 Chr. Jørgensen og Chr. Knudsen. 1605 er Chr. Knudsen i slagsmål i Lønne. Det er antagelig hans søn Peder Christensen Kier, som under Torstensonskrigen ikke vil betale skat til Hans Gjødesen, som fjenderne har sat til at være skatteopkræver. Peder Kier protesterer i følgende brev:

»Eftersom Hans Giødesen i Bolkier har ladet mig stævne eller varselgivet anlængendes svenskens skat, da er det mit korte svar, at jeg har holden en rytter, så at ingen fattig mand i Nebel sogn er ydermere skatted over sin formue end jeg, og skal nu på ny drives af den, som haver ingen fuldmagt af vores egen kristelig øvrighed til at hende dom eller fordre nogen dele [straf] over os fattige bønder, som er kongelig majestæts tjener, og ikke heller vil bevise mig over, at jeg er ham noget skyldig formener, jeg bør for hans tiltale qvit at være.«

Han er dog sikkert dømt til at betale.

Forøvrigt stævnes han også for betaling af fisk, han havde fået af en af byens fiskere »i næst forleden ufredstid,« nemlig to snese »spalit« [spaltet] hvilling for 1¹/₂ mark, 6 snese skuller, 1 smør ask, 1¹/₂ pund smør, ost for 1 mark, 3¹/₂ snese æg, 4 mark tælle, 7 snese hvilling, 1 »quhall« [rokke], 1¹/₂ snese høsthvilling, 1 snes og nogle hvilling og skuller tilhobe for 6 skilling, 1 kall (vist en art rokker), torsk for 1¹/₂ mark, 1¹/₂ skp. byg, 1 koch (hane) og 1 svin til 3 sdl.

1651 fæster Chr. Pedersen hans gård og gav 16 rdl. Knud Christensen er fæster på den anden gårdspart, som Mikkel Jørgensen senere fæstede. Mikkel boede på bolet XIV og drev halvgården sammen med dette. 1682 var gården udlagt til ryttergods.

1707 nævnes Peder Kier hertil, og sammen med noget stufjord har han ialt hartk. 2.220. 1719 har Chr. Olesen den anden halve gård, der stadig drives sammen med bolet, men nu er bolet uden bygninger. — Skønt Mikkel Jørgensen nævnes hertil endnu 1716, er det vist blot noget regnskabet gør »af gammel vane«, for det ser ud til, at Chr. Frøkær har gårdsparten allerede 1707 og tilmed sammen med bolet. Han er antagelig den samme som C. Olesen, der nævnes hertil. Gården købes 1719 af Teilmann, Skrumsager, og den deles nu i to, senere i tre.

VII A. FRØKÆR. Hartk. 2.600. Mn. 23.

1755 sælges gården fra Skrumsager til byfoged Sørensen i Lemvig for 258 rdl. Fæsteren er Iver Frøkær (Iver Eskildsen). 1778 er det Chr. Iversen, og H. Cortsen i Klinting er ejer. Men Chr. Frøkær har også hartk. 1.410 og IX. 1798 overtager Iver Christensen Frøkær gården, ca. 1836 Chr. Iversen. 1869 Chr. Pedersen Høy, 1913 Peder Chr. Høy, der var gift med Karen, Søren Thuesens datter i Sædding. 1951 Chr. Høy, der er gift med Julie Adersen fra Kastkær.

23d er et husmandssted, som vist fraskiltes til Simon P. Rechnitzer, der nævnes 1870 og var smed. 1894 solgte købmand M. Rechnitzer til Niels Christensen (Henneberg). 1925 Aksel Hansen.

VII BA. ALDERSHVILE. Hartk. 1.211, ret hurtigt
førøget til 4.231^{1/2}. Mn. 33.

Efter 1755 blev VII snart delt i flere dele. Chr. Holm, der må være den samme som Chr. Hansen, har 1778 hartk. 1.231^{1/2} af gården, men ejede også småejendommene XI og XIII, så hartk. steg til 4.231^{1/2}. Han var lods ved Nymindegab. Vist sidst i 1780erne har Simon Christensen Hallum overtaget gården, som Peder Henriksen Høy køber 1827 af Elisabeth Lauridsdatter. Hans broder har nabogården. 1879

Hans Christensen (Skomager)

Hans Christensen, kaldet Skomager, en meget virksom og foretagsom mand, havde været købmand og møller i Lønne og drev salteri af fisk ved Nymindegab. Det var vist ham, der gav gården navnet Aldershvile. 1892 sønnen Niels Hansen, hvis hustru Margrethe var fra Sønder Bork, og som var kasserer i sparekassen. Sønnen Ejnar Hansen, der ligeledes blev ansat i sparekassen, fik gården 1919. 1929 Chr. Kobberø. 1947 Laurids Jensen.

33 g, *Nebel Hede*, er udstykket fra Aldershvile og vist først bebygget i 90erne. 1895 S. P. Sørensen, derefter Carl Hansen. 1898 H. Madsen Andersen. 1906 Jes Pajberg, 1907 P. Josiassen, 1911 Lars Lauridsen, 1919 kom Jes Pajberg anden gang. 1926 svigersønnen Martin Madsen, der er født i København, men kom til Jylland som feriedreng og blev en god jyde.

13 i er vist først bebygget af en vejmand. 1883 købte Jens P. Pedersen stedet; han købte tillige en hedelod, som han opdyrkede, så han måtte ombygge og udvide bygningerne. Han var også vejmand. 1928 Chr. Rask Pedersen, både han og hustru, Maren Simonsen, er fra Ål.

VII BB. Hartk. 0.400. KÆRN. Mn. 35.

Laurids Christensen havde 1778 ^{1/2} td. hartk. af denne gård. Han kaldtes også Laurids Kjær. 1788 solgte han til sønnen Hans Lauridsen, kaldet Kier eller Kærn. Han var tillige tømmer. 1817 sælger han til Lars Svenningsen, der køber mere jord til. Han og hustru Mette Marie Sommer stammede fra S. Bork. Han var lods ved Nymindegab, men måtte opgive denne stilling på grund af dårlige øjne. Tre sønner blev skippere. Hans søn Svenning Larsen får gården 1848 og bliver gift med Zille Hansen fra Nebelgård. Svenning holdt op med at sejle i 1854.

1860 flytter de op og overtog Nebelgård. Han drev så begge ejendomme, til sønnen Hans B. Svenningsen, der var sognerådsformand i mange år, overtog Kærn. 1932 sønnen Henrik Viggo Svenningsen. — Da Svenning Larsen boede på Kærn, havde han kro og posthus. Kærn lå ved den gamle vej til Lønne og Nymindegab. 1860 anlagdes den nye landevej. Svenning Larsen solgte krobevillingen til Hans Myrthue, men han solgte til C. Madsen Christiansen og flyttede til den senere stationsby. Christiansen drev også købmandshandel. I Kærn indrettede sognets første postmester, Asmussen, sig, til posthuset såvel som kroen flyttedes til byen.

På Kærns grund er der nogle mærkelige marknavne: Spøgelsesbanken, hvor man vel har troet, det spøjte, Honningpøt og Remmeragre, se IX. Under Frøkær findes Tyvehullet.

VIII. Hart. 4.422. Mn. 22, 37.

Denne gård har huset storbønder, birke- og herredsfogder i gamle dage.

I middelalderen var det en selvejergård. Den Peder Christensen i Nebel, der er omtalt foran, s. 160, boede her. Men som nævnt var han med i grevefejden og slog et slag for Kristian II's sag, men efter nederlaget dømtes han, som de øvrige deltagende selvejere, fra sin gård og blev kronbonde. Også hans søn Chr. Pedersen var en anset mand. 1554 er han med i en kongelig udnævnt kommission, som skulle undersøge Claus Barfods forhold.

Det er utvivlsomt Chr. Pedersens søn, der hedder Chr. Christensen, som har gården 1574, og som da var herredsfoged i Kærgård birk og optræder i en markskelssag, Nebel by angående, se s. 84 f. Senere blev han tillige herredsfoged i Vester herred. Som foged måtte han beholde landgilden af sin gård som løn. Den var 1 mark 5 skilling 1 album til helmisse og voldmisse, 2 ørte byg, 1 fjerding smør, 1 svin, 8 hestes gæsteri.

Forøvrigt kunne selv denne rettens håndhæver komme galt afsted. 1581 måtte han bøde en okse, fordi han ulovligt havde indelukket en løkke (fenne), vel nok af det fælles overdrev. 1605 har han ladet sønnen Jens Christensen få part i gården. Han drev også bolet nr. IX og et større stykke stufjord. Han må have været en myndig mand, også mere myndig, end hans overordnede, lensmanden på Riberhus, tykte om. Lensregnskabet melder nemlig, at Chr. Christensen den 26. aug. 1604 »tingede for nogen ulydighed, han befandtes imod lensmanden på kgl. majestæts vegne, og nogle sager og trætte, som begav sig imellem hans varselsmænd 40 dl.« Desuden har det kostet ham fogedstillingen. 9. marts var han gået af som herredsfoged. Han blev forøvrigt erstattet med Chr. Gregersen i Lundtarp (Søndertarp), hvis ligsten står i våbenhuset ved Lunde kirke. Kort forinden afskeden måtte han bøde 10 dl., fordi han korpor-

lig straffede («slog og hug») Søren Christensen i Lønne og hans hustru og datter.

Senere overtager Jens Christensen hele gården. Han er også dygtig i at behandle retssager. Han blev en meget velhavende mand, idet han sikkert forøgede formuen som studehandler. 1612 havde han 28 stude på stalden sammen med sin søn Niels Jensen. En Vardeborger Jacob Clausen kom ud og bød ham 20¹/₂ dl. parret, hvis han ville drive dem til »Skovbo torv« i Varde og sælge ham dem der. Det gjorde han og fik desuden en hat og en klædes trøje »over alt«, og de drak lidkøb i Jacob Christensens hus. 1615 fordelte han Anne Lauridskone for 12 køer og 6 plovstude. Og i 1622 blev både han og Peder Jepsen i Nebel dømt, fordi de havde handlet med øksne »på ulovlige steder«. — Han handlede også med gæs. Han tog gæs i betaling. I 1629 ved Mikkelsdags-tider bar Mikkil Nielsen i Nebel 4 gæs til ham for 2 skæpper bygtiende og 4 andre for leje af en ko. Han havde de tre tiender af Nebel sogn i fæste. Da han afstod dem 1630, fæstede Karl Hansen i Sædding dem på alle sognemænds vegne.

1622 stævner lenets ridefoged ham, idet han beskyldte ham for at have prøvet på at påvirke et par vidner i en sag, der var rejst mod Las Trogelsen i Vrøgum. 1623 stævnes han, fordi han havde indelukt et stykke jord af gadeforten, 3¹/₂ skar langt og 8¹/₂ skar bredt. Peder Christensen svarede, at han kun havde indelukt så meget, at han kunne vende sin vogn derpå, og det løb ikke længere ud på gaden end naboens, og da han skattede lige så meget af sin gård som denne, mente han at have samme ret som han. Men jorden blev dømt til atter at ligge »under hov og horn«. — Han har lånt penge ud til adelsmænd. På herredstinget tilbød en mand fra Gørding på landsdommer Erik Bildes vegne ham resten af et rentebeløb, men Jens Christensen ville ikke »annamme« pengene.

Han havde flere børn, bl. a. en datter Maren, der blev gift med storbonden Niels Nielsen i Obling, sønnen Niels Jensen blev bonde i Houm, og datteren Lisbeth blev gift med præsten hr. Poul Christensen i Henne. Desuden havde han vistnok en datter Anne. På Liselund findes nemlig en typisk vestjysk kiste, hvis smukke snitværker viser en krydsning af ungrenæssancens og højrenæssancens ornamentik. Den bærer indskriften: »ANNE IENSDATER I NEBEL ANNO DOMINE 1617.« — 1639 afstod han gården og bolet og flyttede over til svigersønnen, præsten i Henne, og her døde han. Efter hans død blev der forøvrigt rettergang om hans efterladte meget betydelige formue.

1639 fæstede Chr. Hansen gården, bolet og stufjorden og gav 55 rdl. i indfæstning. 1641 var Chr. Hansen kommet til at stikke en dreng med en kniv, vistnok ved et uheld. På tinget lovede han Peder Nielsen i Nebel,

at »den svie og ve«, som Peder Nielsens søn havde haft af knivstikket i siden, skulle han betale, efter hvad hans egen hustru Kirsten og hendes broder Chr. Tarp i Varde bestemte, hvis ellers drengen kom sig. 1643 indvilgede han i (»vedtog«) at være sandemand.

Nogle år senere afløses han af Mads Christensen både på gården og bolet. Begge dele udlægges til ryttergods, stufjorden lægges under bolet, så den bliver til en gård og får sin egen fæster.

1707 overtager Chr. Madsen fæstet af VIII., der 1719 købes af Niels Bygum, Viungård, men 1722 købtres den af Chr. Rygaard på Hesselmed. 1725 døde Chr. Madsens hustru Karen og året efter ham selv. Ved skiftet får vi et godt indblik i et gammelt Nebelhjem. I stuen stod et lukt bord med fyrretræsblad og en stol med simesæde, så har der nok været faste bænke langs væggene, desuden var her en seng med en gammel olmerdugs overdyne med hvide, blå og røde striber, 2 grå vadmels hovedpuder, en grå vadmels underdyne og en ulden og en blågarns lagen. Så var der en messing malm lystestage, 2 skindlygter, 2 tintallerkener og to fade, to hollandske stentallerkener og et stenfad. I køkkenet fandtes brændevinstøjet, en kobberbryggerkedel og hat og et par gamle småpiber, endvidere var her et gammelt bryggerkar, en mælkestrippe, to spande med jerngjorde og jerngreb, et drøftetrug, et gammelt bord med fyrretræsblad og lukt fod med dør for. Og her stod et sengested med vadmels dyne, hovedpude og en vadmels ble. Der var 6 lersætter, 2 standtønder, 2 kerner, 3 bimpler, en egekiste, et jernbundet skrin og en mindre kiste, som var udskåren, et bord med egefod, øltønder, en meltønde, en egebing, lergryder, trætallerkener, 3 segle og en høle, værktøj m. m. Af bøger var der kun en gammel salmebog. Besætningen var 4 blå eller hjælmede køer, 3 kvier, en treårs stud, en åring stud, en tyr, 3 kalve, 8 får, 5 lam, en so og en gris, 4 gæs og 6 gæslinger og 4 heste og en plag.

Hele formuen opgjordes til 56 rd. og gælden til 70. Det, der gjorde det så galt ved skifterne, var, at der ifølge loven skulle være så gode heste på en fæstegård af denne størrelse, at de ville koste 70 rd., mens gårdens heste kun ialt sattes til 14! På den måde blev der intet til børnene, men det hele blev ved gården, hvad også herremanden, der var skifteforvalter, var interesseret i. Familien tog de yngste børn til sig, dog tog proprietæren selv den yngste dreng, der var 10 år, »og forskaffer ham klæde og føde, indtil han det selv kan fortjene«. De ældste piger »haver ved Guds råd og forsyn at søge deres brød og lykke ved hvem dem behøver«.

Gården gik så over til fremmede, vistnok til Poul Sørensen, der synes at være her 1733, da gården var under Lydumgård; herfra købes den

1758 af Søren Colding for 183 rd. 1778 opføres Niels Christensen i Broeng som ejer, men fæsteren er Niels Sørensen. Han solgte 1805 til Søren Nielsen, der 1828 solgte til Lars Nielsen, som 1835 skødede til Chr. Larsen Smed. Der var da forlængst frasolgt over 1 td. hartk. Omkring 1870 overdroges gården til sønnen Lars Christensen Smed, der solgte til nogle ejendomshandlere, som 1911 solgte til Simon Laustsen, der boede på 28a og i en årrække drev 22 derunder, men i 1929 byggedes til svigersønnen Niels Overgaard, der overtog VIII.

37 hørte 1844 under VIII, men var overladt Søren Bojsen i arvefæste. 1861 købtes stedet i selveje og blev 1879 skødet til snedker Chr. Larsen, der købte mere jord til og 1911 solgte til Peder Knudsen. 1916 Anton Jensen, der solgte til svigersønnen Hans Ole Helt.

IX. Hartk. 4.500. Mn. 36.

IX var en lille gård, der ofte kaldtes et bol. 1562 var den krongods med fæsteren Niels Sørensen. Landgilden var 4 hestes gæsteri, 1 ørte byg, 1 svin, 1 gås, 2 høns, 18 sk. til helmisse og til volmisse. Desuden drev fæsteren noget stuf. 1593 er Jens Christensen fæster, og da han senere får VIII bliver de to ejendomme forenet i næsten 100 år. Men omkring 1780 bliver de begge ryttergods, og IX oprettes atter som et selvstændigt brug med tillæg af stuf og med Oluf Eskildsen som fæster. 1707 er han død, og enken har stedet. 1714 er hun gammel og affældig og oplader til sønnen Chr. Olufsen, der allerede længe havde drevet gården. Der var 40 fag bygninger i temmelig god stand, 3 heste, en plag, 4 køer, 2 kvier, 2 ungnød, 3 kalve og 8 får. Han gav 3 rd. i indfæstning. 1719 købtes gården af Skrumsager. Da Morten Teilmann 1755 stiller bøndergodset til auktion, bor Laust Degn her. Han svarede 4 rd. i landgilde og havde kun det halve hartk. Gården købtes da af kromanden Søren Colding, hvis fader, degnen, senere blev gift med Laust Degns enke.

Colding udstykkede gården, f. eks. kom $1\frac{1}{2}$ td. hartk. under Frøkær. Kun en rest på $\frac{1}{2}$ td. var tilbage af den gamle gård, og den solgte Colding 1762 til Lars Christensen, der 1788 skødede til sønnen Hans Larsen, også kaldet Hans Kjær. 1811 købte Jac. Nielsen (Rimmer), der blev gift med Christine Margrethe Astrup, datter af birkedommer på Samsø, ejendommen af Hans Christensen. Det var nogle magre sandede agre, der vistnok kaldtes Remmeragre. Stedet hedder endnu Karen eller Margrete Rimmers agre. Overleveringen siger også, at manden, mens han var soldat i København, bildte sin kæreste ind, at han havde en stor gård i Vestjylland, og så var det kun det fattige hus, han lokkede hende ud til. 1818 flyttede de til et hus i Præstbøl. 1834 har Lars Kær ejen-

dommen, som han havde lagt sammen med et lille husmandssted. 1844 er Søren Larsen ejer. Senere lægges stedet under Kærn.

X. STRÆGÅRD. Mn. 21 og 20.

I 1592 fordelte birkefoged C. Christensen en del sognefolk for tiendekorn og heriblandt Niels Pedersen Streedgaard i Nebel. Det er første gang, jeg har fundet Strægårdnavnet nævnt, og her er det endda ikke knyttet til gården, men til en mand på IV. Antagelig stammer han fra Strægård. Navnet betyder vist gården ved strædet, vel en vej ind til gaden. Man kan følge gårdens historie længere tilbage end navnet. 1562 var det en krongård, beboet af Th. Christensen, der svarede 20 sk. til hel. og vol., 3 ørte byg, 1 svin og 6 hestes gæsteri. 1581 er her to fæstere, S. Thomsen og C. Pedersen. Den sidste havde $\frac{1}{3}$ af gården, som datteren Karen Christensdatter fæstede 1602 efter hans død. 1631 nævnes C. Nielsen Strægaard. Han havde en tilbøjelighed til at gå mod strømmen; han vilde ikke made byhyrden, han slås på tingvejen og havde det uheld, at et par Hundhalefolk tog 3 nød fra ham, da han drev med dem. Sandsynligvis er de løbet over i de andres korn. Alligevel lyste han »vold« over dem. 1650 fæstede C. Thomsen $\frac{1}{3}$ af Strægård og gav 8 dl. 1661 er Th. Eysen og Janus Stredgaard her. — Gården blev ryttergods og adskilt i to. 1688 blev hartk. stærkt nedsat; det er muligvis engene, der har taget skade.

X A. STRÆGÅRD. Hk. 2031. Mn. 21.

A beboedes 1688 af Th. Pedersen. Han afløstes af P. Thomsen, der er her 1720, da gården købtes af N. Bygum, Viumgård, for 52 rd. 1758 købes den i selveje af beboeren P. Cortsen for 206 rd., så det gav en god gevinst til Viumgård. 1772 begravedes P. Strægård, 61 år. 1778 er Adam Henrik Jensen her. 1808 sælger han til Jeppe Hansen, der 1837 skøder til Hans Jepsen. Han har gården til 1874. Han solgte en parcel til Kærn. Overleveringen siger, at det var konen på Kærn, der købte den. Det må da have været Zille, hvis mand Svenning Larsen for til søs. 1874 overtog Jørgen Chr. Hansen Kærn, 1903 Peder Chr. Jensen, 1919 Mettells Andersen, der handlede med gårde og lod sønnen Claus Andersen drive Strægård, som han overtog 1940.

X B. STRÆGÅRD. Hartk. 1.232. Mn. 20.

B er 1688 fæstet af C. Knudsen, 1719 af N. Jørgensen; den købtes da af P. N. Endorph på Hennegård for 32 rd. 1743 er fæsteren Jørgen Christensen, 1748 kommer han under Skrumsager og 1755 atter under Hennegård. 1758 hedder fæsteren Jørgen Nielsen. Gården købes

da af Kirchof for 137 rd.; men Jørgen Nielsen overtog den i selveje. 1787 har en søn Niels Jørgensen gården. 1826 sælger han den til Jens Christensen. 1850 deles gården, så Niels Jørgensen får 20 a og Niels Jensen 20 b.

20 a. Niels Jørgensen afstår gården 1899 til Søren P. Sørensen. 1911 Martin Christiansen. 1913 Kr. Kaalund Kristiansen. 1927 Marius C. Pedersen.

20 b fik Niels Jensen. 1857 synes Niels Severin Sørensen at bo her. 1893 blev den overdraget til Niels Stald Nielsen. 1895 Laust Jensen og P. Pedersen. 1904 Lars Kristensen. 1933 Hjalmar J. Lund. 1940 Otto Sigfred Nielsen. 1942 Jens Mathiasen. 1946 Jens Kristoffersen. Nu Niels Korsholm.

XI. KATREVL. Hartk. 0.311.

Dette bol har længe hørt under Skrumsager. 1645 var Laust Mogens her, 1661 Chr. Pedersen i Katrebel. Stedet kaldes da et hus. Chr. Pedersen udvidede sine bygninger, så de stak ud på den fælles gadejord. Det var kun to jordhytter, en tørveklod og »en stock«, en pæl, ved hans kålhøve. De stod 3 skar uden for den rette vej, »som var gangen tilforn med agen og driven til og fra marken«. — Desuden havde han dannet en åbning i diget mellem salshuset og det ene jordhus. Her kunne kreaturerne så smutte ud, når byhyrden kom drivende med dem. Hans husbond, velbyrdig Laurids Powisk, rejste da sag mod ham. 1688 er Ole Laursen fæster. 1715 er det degnebolig, idet Chr. Olufsen bor her. Da han også havde en part af gård nr. 7, er det dog måske mest sandsynligt, han boede på denne. Senere er Søren Colding fæster. Han havde privilegium på at holde kro, og herfor svarede han en årlig afgift på 4 rd. til amtskassen. 1755 købte han stedet i selveje for 161 rd. Senere boede han på den gård, han købte fra Lydumgård, mens Claus Hansen fæstede XI. Efter Coldings død købte han det i selveje 1769 for 100 dl. 1778 har Chr. Holm bolet, som han sammenlægger med sine andre ejendomme. Og dermed forsvandt denne del af Katrevl.

XII. KATREVL. Hartk. 0.231.

Katrevl omfattede de to bol XI og XII og måske et par huse. 1562 hørte XII under kronen og beboedes af Niels Sørensen. Hans landgilde var 10 torsk, 1 svin og 4 sk. til helmisse og voldermisse. Landgilden antyder, at manden var fisker, og det bekræfter sig senere. Fæsteren på XI var ligeledes fisker. 1581 er Anders Pedersen her, 1593 Niels Hansen, der noget senere anklager Lønnefolk for vold. 1619 havde Chr. Knudsen bolet. Han måtte stille sig i lensmandens »vilje og minde«,

fordi han sammen med Søren Christensen i Præstbøl ikke havde fulgt »kongelig majestæts« fange Dorete Christensdatter i Vrøgum til Lands-tinget. 1623 tingede han for bordag. 1645 er Knud Christensen her; han stævnes for 10 mark til en hest, som var udlagt til svenskerne. Han og en nabo Laust Mogensen må forpligte sig til med hustru og børn ikke at overfalde hinanden med »perlemente«, hug eller slag, ej heller med ærerørige skændsord og tale, som ærligt godtfolk ikke vel egner og anstår. Sker det alligevel, skal der bødes 2 rd. til husbonden og 2 til den, der overfaldes. 1649 er Lars Markvorsen og Kirsten Peders her.

1661 er Hans Jensen fæster, men kun XI har da navnet Katrevl, mens det nok ikke mere anvendes om XII. Herefter boede Chr. Pedersen Høst her. 1688 stod bolet øde. Det drives i en årrække under VII, men sælges 1719 til Hennegård, som atter får rejst et selvstændigt brug. Det beboes i 1740erne af Claus Huus. Han er her endnu 1755, da Rasmus Øllgaard køber det. 1778 er Peder Jensen Galkær, der var skrædder, fæster, mens ejeren er Ole Bork i Bork, ligeledes i 1788. — Vist sidst i 1820erne købes stedet af Lars Kjær, der lægger det sammen med sin ejendom. Huset stod en tid efter skrædderens død som bolig for Maren Galkær, hvis navn er knyttet til en toft, som nu ejes af Nebelgård.

XIII

var et hus, hvoraf der svaredes 1 mark årlig til Riberhus. Det var en tid beboet af Peder Thomsen, men stod øde 1688.

XIV. Hartk. 0.331.

XIV er et kronbol eller hus, der 1562 er fæstet af Knud Nielsen, som ca. 1590 afløses af Chr. Knudsen. Ca. 1655 Mikkil Jørgensen. Landgilden er $\frac{1}{2}$ ørte byg, $\frac{1}{2}$ mark til helmisse og voldermisse. Han er her endnu 1688, da stedet kaldes et gadehus. Det er udlagt til ryttergods og blev snart øde.

HUNDHALE

1638 er der tre ejendomme i Hundhale. Stationsbyen er vokset op på en del af dens jord.

XV. Hartk. 4.020. Mn. 41, 44 og 45.

Denne ejendom har længe været i adelens eje. 1597 bor Niels Jørgensen her. 1600 Niels Knudsen, der ikke vil underskrive byviden. Senere Peder Nielsen, der 1643 oplader fæstet til Hans Sørensen, mens et par naboer langfredag overværede deres »venlig forlig og kontrakt«. Hans Sørensen skulle underholde («opholde») Peder Nielsen hans livstid »med klæder og føde, som han ville forsvare for Gud allermægtigste og være bekendt for mennesker, og Peders søn Anders skal tjene den nye fæster, sålænge hans fader lever, »og de kan omgås med hverandre, og desimidlertid skal Hans Sørensen give ham klæder og sko, men ingen løn«. Når han ikke længere lyster at tjene, skal han have aftægt af sin faders gård sin livstid på den måde, at han må bruge to enge, det ene stykke i Sædding Langenge, som er det østligste stykke, de har, og et stykke på Ferreballe, og tre agre, de to på Sandager, hver til to skp. korn, den tredje i Trindtoft og af samme størrelse. Hvis han efter faderens død ikke vil være »på kost med Hans Sørensen«, skal denne skaffe ham to fag hus og holde dem ved magt og betale ham 10 rdl. som hans arvepart. Til gengæld skulle Hans Sørensen så have indboet, »gods og gode, kornsæd og andet«, men dog betale gælden, som ikke var helt ubetydelig.

På denne måde kunne en gård også deles og få flere fæstere.

Hans Sørensen kom i gæld til Jens Christensen i Sædding, der fik udsat 3 unglykreturer af hans bo, men da han drev hjemad med dem, kom Hans Sørensen og hans kone og tog dem fra ham med magt. På tingebank blev han så dømt for vold, og han måtte bøde 3 rdl. til Kongelig Majestæt.

Gården hørte 1661 under Skrumsager, og det havde den sikkert gjort

længe. Efter Carl Gustavkrigene var Skrumsagers bønder så stærkt forarmede, at dens fæstere i Vester herred stod i restancer med alle 4 kvarterer for 1667, dog protesterede Hans Sørensen i Hundhale og flere og påstod, at de havde betalt. I så fald må det være proprietæren, Laurids Powisk, der havde »glemt« at betale videre på amtsstuen. Dog har det nok knebet Hans Sørensen, for 1686 stævnes han for landgilde. Både XV's landgilde og hartk. var sat for højt, så 1688 stod den øde, og proprietæren måtte selv betale skatten.

Senere, men før 1755, deles ejendommen i to gårde.

XV A. Hartk. 2.010. Mn. 41.

XV A beboes 1755 af Morten Eskesen, men byfoged Sørensen, Lemvig, køber den på auktion over Skrumsagers bøndergods d. å. Han fik den for den billige pris af 117 rdl. 1775 får Morten Eskesen skøde på den fra C. Jørgensen Høy. 1778 er beboeren Jens Thomsen selvejer. 1795 Laust Nielsen. Enken Anne Nielsdatter sælger til Niels Jensen ca. 1803. 1838 skøder han til Jens Nielsen. 1857 er Poul C. Nielsen her. 1870 Terben Sørensen. 1873 M. Martens. 1882 Niels Kr. Iversen. 1882 N. Hansen Sørensen, 1883 Gravers Pedersen. 1916 S. P. Sørensen, 1918 Marius Joh. Madsen. 1934 N. Ingvard Madsen.

XV B. Hartk. 2.010. Mn. 44 og 45.

Gården beboes 1755 af Niels Thomsen og købtes ved auktionen af C. Teilmann for 103 rdl. 1778 har Chr. Sørensen den i selveje. 1795 har Lars Nielsen Smed gården, som da ved udskiftningen udflyttes øst for byen. Han køber mere jord til, men sælger endnu mere, vistnok det senere mn. 45. 1826 sælger han resten (hartk. 1.600) til Søren Nielsen, der 1833 sælger til Ole N. Pedersen, som 1838 sælger til Niels Jensen. 1850 Iver Nielsen Bank, 1867 Peder Rasmussen, 1883 Laurids Poulsen, 1885 Hans Jørgen Jacobsen, 1909 Frands Th. Kruse, 1935 I. R. Nielsen.

44 b ejedes 1844 af Jens Nielsen. 1857 hørte den sammen med mn. 41, den købtes af N. Hansen Sørensen og solgtes 1883 til gårdslagteren Søren Olesen. 1884 Laurids Pedersen, 1890 Poul Jonassen, 1891 Th. Jensen, 1899 Johs. Geil, 1903 Th. Mouridsen, 1903 Johs. Geil, 1911 J. A. Hansen, 1929 Jens Kr. Jensen.

44 c, *Nyland*, 1857 S. Henriksen. Terben Sørensen, Peder Nyland, efter hvem ejendommen fik navn. Senere Kr. Svingel. — 1947 solgte Mette Frøjk til Hans M. Poulsen.

44 m er vist bebygget af Poul Olsen, der var postbud. 1870 er Jacob Olsen her, han er skomager, 1892 Poul Martinus Olsen, 1930 Hansine

Kirstine Olsen, 1937 Niels A. M. Nielsen, kaldet Niels Bech, nu Gunnar Espersen.

45 køber Poul Jørgen Olsen 1827, og det er vist ham, der bebygger stedet. Senere Jacob Olsen, som flytter over på 44 m. 1887 Poul M. Nielsen. 1924 Th. Nissen, 1906 Hans Gammelgaard, 1915 Isak I. Dupont, 1918 N. I. Dam, 1918 Pauli Stald, 1930 Niels Kristensen. Men stedet har forlængst ophørt at være landbrugsejendom.

XVI. Hartk. 2.302. Mn. 43 og 42.

Denne gård var krongods 1562 og var da fæstet af P. Christensen, der svarede 1 pund smør, 1 ørte byg, 1 svin og 12 sk. til helmisse og volmisse og 4 hestes gæsteri. 1605 er Oluf Clemmensen fæster, 1649 Lars Pedersen. 1652 har han 24 rdl. tilgode hos Chr. Christensen i Sædding. 1661 er han afløst af Oluf Larsen, sikkert en søn.

1682 er gården udlagt til ryttergods, bonden er Peder Lauridsen, der sår 2 td. rug, 2½ td. byg og 2½ td. havre og er nogenledes ved magt. Hartk. sættes til 2.302, men det viste sig, at der var sket en »misregning« i jordebogen, så det var sat 2 skp. for højt. 1709 har hans enke stedet, 1713 indberetter regimentsskriveren, at så »længe hun havde hendes søn Lars Pedersen dragon hjemme ved sig til stedets drift, holdtes dette nogenlunde ved magt, men siden han tillige med andre blev udkommanderet, hvor han nu ved døden er afgangen [det var under den store nordiske krig, så han er antagelig faldet], har det hende været overhånden, så hun nu er kommet meget til agters, og stedet færdigt i vanmagt at geråde, har jeg fået Chr. Madsen, fri karl, som da tjente på Nebel præstegård, til stedet at antage og enken lidet til ophold årlig at give. Frihed forlanger han ikke, skønt stedet er i slet tilstand«. Der er 2 heste, 3 køer, 1 kvie, 1 kalv, 6 får og 31 fag brøstfældigt hus. Sessionen viste sig large og bevilgede ham alligevel frihed for en tid. 1719 købte Bygum, Viumgård, stedet. 1732 er Niels Nielsen fæster. Han blev da stævnet af sin trættekære husbond, den bekendte Søren Sterm. Ved auktionen 1760 købte beboeren Hans C. Pedersen »sig selv« for 206 rdl. Han har formodentlig ikke kunnet klare betalingen, for 1778 er Ole Pedersen i Lønne ejer. H. C. Pedersen, kaldet Hans Hus afløses 1795 af Niels Nielsen, der køber gården i selveje 1818 og afstår senere til Niels Pedersen, der ca. 1830 deler gården i to halvdele.

XVI A. Hartk. 1.411. Mn. 43.

Denne ejendom beholdt Niels Pedersen selv. — Hans datter Birgitte blev gift med bygmester Mourids Jensen, der overtog gården 1862. De-

res plejedatter Elisabeth Bloch fra Henneby blev gift med folketingsmand Søren Sørensen, de fik ejendommen 1880. 1903 sønnen Anders Bloch Sørensen, gift med Kristiane Svenningsen fra Kærn. 1918 Peder M. Nielsen. 1932 Anders P. Kristensen. 1935 Aage M. Nedergaard. Nu Kristian Kristiansen.

XVI B. Hartk. 1.021. Mn. 42.

1823 købte Jens Hansen Blok ejendommen, hvorfra der senere sælges parceller. Klemmen C. Jensen Blok er her 1870. Senere Mathæus Thomsen, der 1900 sælger til Søren P. Johnsen, 1904 Th. P. Knudsen, 1910 Johannes Kristensen, 1951 P. Grønborg Knudsen. nu Jens H. Andersen.

XVII. HUNDHALE VESTERGÅRD.

Hartk. 1.411. Mn. 39, 40.

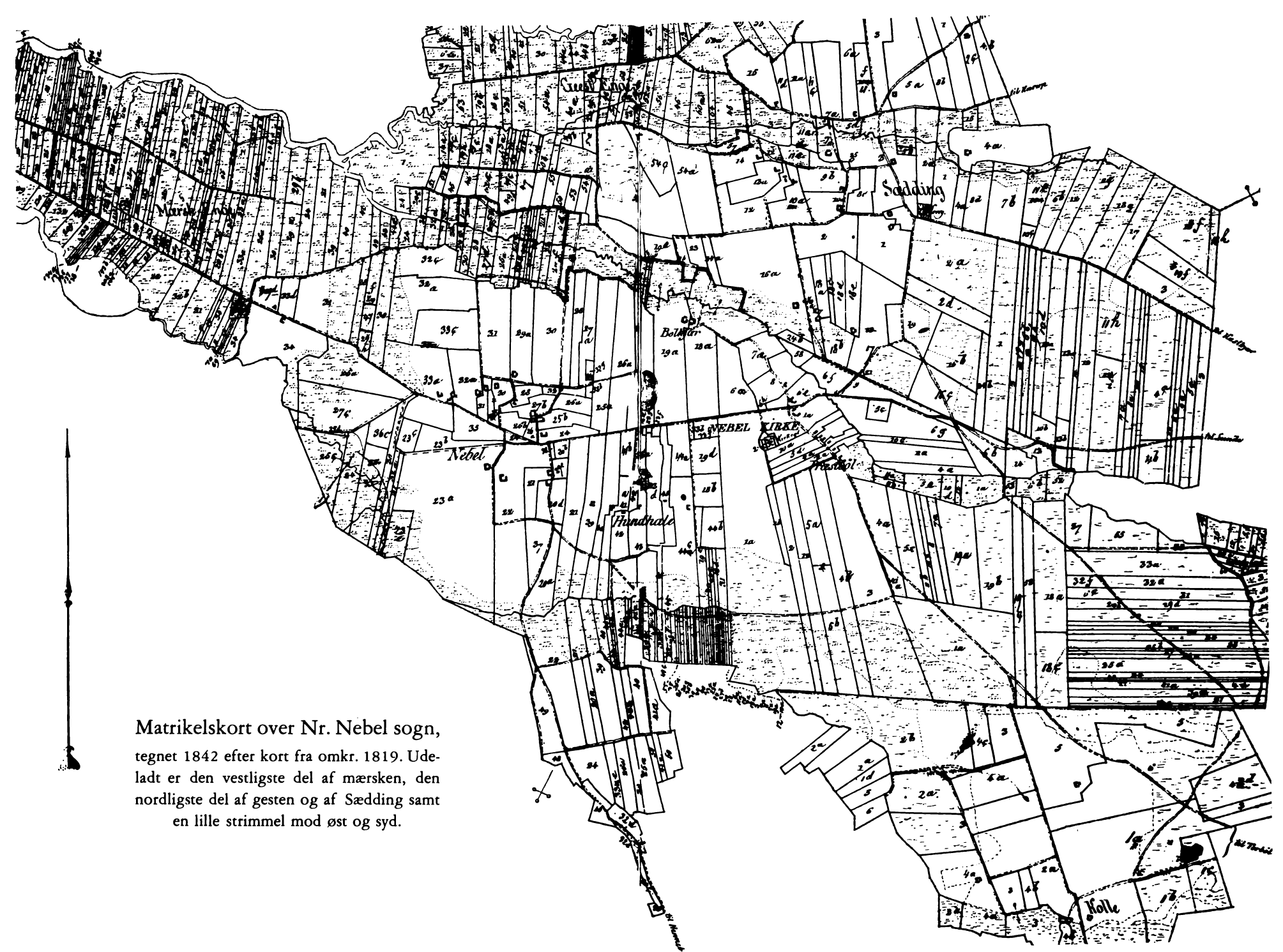
XVII er et gammelt kronbol, hvor Th. Madsen 1562 er fæster. Han svarer 10 torsk, 1 svin og 6 sk. til helmisse og 6 til volmisse i landgilde. Han er her endnu 1585, men 1597 den førnævnte Kirsten Thamseskone, vel hans enke. 1605 og 18 Mads Thamsen. 1642 fæster J. Jessen eller Jensen bolet og gav 7 rdl. i indfæstning.

1648 havde han pløjet og tilsået nogle vejspor og flyttet leddet, hvorved naboen Hans Sørensen på XV følte sin vejret »forkrænket«. — Ridefogden på Skrumsager, Bennet Jensen, stævned ham derfor, men tilbød, at hvis han ville hænge leddet på dets gamle plads, ville han lade sagen falde, og han måtte få kørevej, hvor han havde haft det for.

1645 efter svenskernes plyndringer havde han to hopper og to nod i behold. Han plejede at så 12 skp. rug, $1\frac{1}{2}$ td. byg og $\frac{1}{2}$ td. havre, men havde kun sået $\frac{1}{2}$ td. rug og 6 skp. byg. Gården udlægges til Ribe hospital. 1688 er Niels Sørensen her. 1741 sætter hospitalet sit gods til auktion. XVII købes da af Teilmann, Skrumsager. Ved auktionen over Skrumsager 1755 blev bolet ikke solgt. Chr. Mikkelsen er fæster. 1778 er Laust Jørgensen her, han er selvejer, køber mere jord og sælger i 90erne til Peder Sørensen, der vist er en svigersøn. 1828 dennes søn Laust Pedersen, der blev gift med Kirsten Marie Jørgensdatter fra Stausø. Han købte mn. 40 og lagde sammen med gården, men døde tidligt, hvorefter Kirsten Marie giftede sig med Niels Jessen Kristensen fra Rærup. I 19 år tjente Kirsten Maries søstersøn Chr. Jensen fra Outrup hos dem efter at have været soldat i treårskrigen. — I sit første ægteskab havde Kirsten Marie en mindrebegavet datter, andet ægteskab var barnløst. Imidlertid optrådte der en bejler til datteren. Forældrene var imod partiet, da de havde en anelse om, at det var gården,

frieren var ude efter, og kun så på datteren som et nødvendigt, måske ubehageligt appendiks. De skyndte sig at sælge gården til en mand fra Klinting. Men herefter sørgede og græd datteren ustandseligt, ikke over udsigten til ægteskabets stranding, men, sagde hun, bare hendes fætter Christen måtte få gården, ville hun være glad og tilfreds. De gamle lod da handelen gå tilbage og overdrog 1869 gården til Chr. Jensen, endog 2000 kr. billigere end den fastsatte pris, fordi han havde tjent dem så trofast i de mange år. Som soldat førte han en velskrevet dagbog, der endnu er bevaret og udgivet i Fra Ribe Amt 1949 og 50. Han var en begavet og anset mand og en tid sognerådsformand. Hans første hustru var Karoline Lund fra Taps. I dette ægteskab var der sønnerne Laurids Jensen og Niels Jessen Jensen. Hans anden hustru var Marie Pedersen fra Rærup. Deres datter Karoline blev gift med Jens Jensen fra Outrup, som overtog gården 1902. 1932 brændt den, men nyopførtes. 1935 sønnen Chr. Jensen, gift med Emma Andersen fra Lønne.

40 er fremstået omkring 1800, vistnok på jord, som var købt til mn. 39 og atter solgt. Ejeren er Peder Pedersen Bjerg. 1832 køber Laust Pedersen stedet, og det bliver atter forenet med XVII. Det matrikuleres dog særskilt.

Matrikelskort over Nr. Nebel sogn, tegnet 1842 efter kort fra omkr. 1819. Udeladt er den vestligste del af mærsken, den nordligste del af gesten og af Sædding samt en lille strimmel mod øst og syd.

PRÆSTBØL (PRÆSTEBY)

I fællesskabets tid havde Præstbøl sin mark delt i syv tægter. I de fire ejede byen selv alle agre så nær som nogle ganske få, men i de to tægter, Sønder- og Nørrekirkeagre, havde adskillige gårde i Nebel, Hundhale og Bolkær mange agre. I Bolkær Hedetægt, der havde 61 agre, havde Bolkær agrene nr. 29-61. Desuden havde Præstbøl agre i Nebels syv tægter. Den havde også jord på Sædding bymark.

Siden reformationen ejede kronen hele Præstbøl med undtagelse af I og VI samt præstegården, 1614 fik kronen også VI. 1680 udlægger kronen sine gårde til ryttergods.

I. NØRREGÅRD. Hartk. 2.632. Mn. 8, 7.

Nørregården var fæstegård under adelen og hørte, i alt fald i 1600-tallet, under Skrumsager. Først i 1600'erne boede Laurids Madsen og Anne Lauridskone her. 1622 gav sønnen C. Lauridsen afkald på arv efter faderen. — 1634 »deles«, sagsøges, Peder Jensen bl. a. for to års hyrdeløn 13 og 15 skilling, som hr. Peder Høst havde tilgode. S. å. blev han slået af Lars Nielsen på Nyland. 1639 var herredsfogden med Las Jensen i Torbøl her i Søren Jessens bo for at gøre udlæg for gæld til samme Las Jensen. De udsatte da en liden skive med underbord for 1 sdl. og 1 svin for 1 sdl. 8 sk. Derefter var fogden ved at vurdere nogle får. Da løb Søren Jessen ind i huset efter en fork, truede Las med den og råbte: »Du skal fare en Djævels færd!« De to mænd blev jaget ud af gården. 1645 har Søren en medfæster Thøger Christensen. 1647 er Hans Christensen her. Han fiskede fra Klinthane og lejede da Kirsten Madsdatter i Præstbøl til at grave orm for sig, og hun fik to sdl. i fæstepenge. Imidlertid blev hun gift med Jens Lassen og kunne ikke komme afsted, hun måtte så tilbagebetale fæstepengene. 1688 er Laurs Pedersen, en broder til præsten hr. Høst, fæster. 1705 hører gården stadig under Skrumsager. Fæsteren er da C. Laursen. 1755 Mathias Nielsen, den kom da under Hennegård, Krag købte den for 143 rdl. Herfra solgtes den

1758 for 257 rdl. til byskriver Øllgaard i Varde. Landgilden var $1\frac{1}{4}$ td. rug, $1\frac{1}{4}$ td. byg og 1 rdl. i penge. 1778 er beboeren Jens Pedersen, madame Vassard i Ål opgives som ejer.

I 1780erne sælges en del af gården, der bliver til et husmandsbrug, som Jens Jensen driver, han er tillige skomager. 1801 synes Chr. Nielsen Høy at bo her. Han er snedker og overtog senere sin svigerfaders, degnens ejendom, og solgte sin til Peder Christensen. Den fik mn. 7. Ca. 1852 solgte han til den kendte Chr. Vad, der senere overdrog den til sin søster Ane, gift med Peder Hansen Schack, død 1874, der var kommet til Vadgården som farver. Han fortsatte som farver på Nørregården og havde skyllested nede i bækken.

På den anden side lå Vadgårdens jord. Fra dens vinduer kunne Anes far, den gamle Søren Vad, se over til Nørregården. Han var gammeldags, også i sin påklædning og gik med rød toplue. Han havde forbudt svigersønnen, som han ikke tiltroede megen forstand på landbrug, at pløje jorden ned til bækken. »Den er sur og knoldet og egner sig ikke til kornavl, men du kan græsse en ko eller et par får på den«.

Alligevel pløjede Schack jorden en dag, den gamle Søren Vad ikke var hjemme. Næste morgen, da han var stået op og kommet i klæderne, fik han øje på den sorte jord, der før var grøn. Han råbte til sin kone: »Gret, Gret! A trouwer misyw æ knæjt hår plowet mi gue støk jord. A må derower!« Grete så sin mand løbe på stien i underbukser med topluen på. »Soren, Søren!« råbte og vinkede hun. »A trouwer ret indno! Kom endda tebag o fo di bowser o!« Den gamle måtte tilbage og trække rigtig i tøjet, og imens tabte vreden sig noget. Han levede forøvrigt længe nok til at se, at stykket efter dræning og kultivering kunne bære svært korn.

Enken solgte 1881 til Hans Andersen Cassias, der var lærersøn fra Sønderjylland, og hvis fader flyttede herop som pensioneret. — Cassias fortsatte farveriet, så længe han havde gården. Til Ane Schack byggedes et aftægtshus i haven. Efter at sønnen Hans Cassias havde bestyret gården en årrække, overtog han den.

8. Degnen Laurids Christensen overtog en af parcellerne, da Nørregården udstykkedes. Den overdroges 1796 til sønnen, degnen C. Lauridsen, der købte mere jord til, så han fik en lille ejendom ud af det foruden skoleloden. Han overlod stedet til sin svigersøn snedker Høy. Han solgte senere til degnen Hübschmann, efter hvem svigersønnen farver Holm fik det. Derefter boede dyrlæge Brodersen her. Senere Frederik Freund og nu sønnen Aksel Freund, der er kirkebetjent.

8b fik P. Kr. Kristensen, 1873 Anders P. Clausen, 1878 S. P. Frandsen, der

opførte nye bygninger efter en brand, 1896 N. Jepsen Christensen, 1909 N. P. Christensen, 1914 Klaus L. Ingvarnsen, efter hvem kreditforeningen overtog den. 1933 Niels Skov, hvis enke 1941 solgte til Arne Vestesen fra Lydum. 1947 Bloch Madsen.

II. BYGÅRD, LØVVANG. Hartk. 3.530. Mn. 6.

II hører 1592 under kronen. Fæsteren er Jul Gjødesen, der svarer 2 ørte rug, 1 svin, 1 får, 1 gås, 2 høns og $\frac{1}{2}$ mark 5 sk. 1 alb. til helmisse og til voldermisse. 1585 er Lars Frandsen her. Han stævnes 1592 af Chr. Christensen i Nebel for 11 rdl. 1 mark for tiendekorn. Lars var i det hele stærkt forgældet og måtte gå fra gården. Det var nok derfor ridefogden til Riberhus Mads Kølholt hjemlede den ny fæster Anders Pedersen al den bygsæd, han havde sået, til gården 1592. 1607 er Jep Clemmensen her, han tingede da 16 dl. til lensmanden, fordi han »havde siddet overhørig og ikke kommet hid til slottet nogen tid, han derom var tilsagt«. — Senere har han nok lavet noget endnu værre, for $\frac{4}{8}$ 1615 kvitterede delefogden H. Hansen i Kærgård for modtagelsen af alle de penge, Kirsten Jeps kone i Præstbøl betalte »for den halve boe, hendes husbond Jep Clemmensen frarømte«. Hun er her 1617, skønt han i 1618 og 19 i lenets jordebog endnu nævnes til ejendommen, men det skyldes sikkert bare dette, at man har skrevet af efter de gamle jordebøger. Laust Jepsen var her 1628, da en rytter fik en af hans heste. 1645 Las Thomsen. Præstbøls soldat Chr. Pedersen var så uforsigtig at låne Las sin degen, han måtte til tinget for at kræve den tilbage eller 3 rdl. i erstatning. Las Thomsen må være den samme, som senere kaldes Las Jessen, 1649 tinger han for sin søns slagsmål og er her endnu 1661. — 1686, da gården er ryttergods, er bonden Eske Jensen, 1688 Chr. Christensen, der ca. 1719 afløses af J. Jacobsen. Da kommer gården under Skrumsager sammen med V og VI. Den kostede 122 rdl. 69 sk. uden jagtret.

1755 er fæsteren Jacob Kolle, den sælges da for 412 rdl. 1778 er Laust Jacobsen fæster, ejeren er Johan Simonsens enke. 1769 havde Laust Jacobsen købt en gård i Nebel. 1795 har Henrik Christensen Høy gården i selveje. 1834 har Jens Thomsen den.

Vistnok 1848 frasælges tre parceller, og Niels Høj Larsen overtager den gamle gård. 1895 Lars Nielsen, kaldet Lars Bolkjær. 1923 Hans Marinus Nielsen. 1955 Sigfred Nielsen.

6 b overtog og bebyggede Jens Chr. Pedersen, der var murer. Hertil hører også 18 b af Sædding, en hedeparcel fra gård II. 1856 Milter Jensen, hvis enke Trine blev gift med Nis H. Johansen, 1911 Simon Henriksen, 1917 kreaturhandler Henrik Christensen, der solgte til Valdemar

Olsen, 1922 Chr. Elias Sørensen. Fra denne ejendom er der kommet 2 arbejderboliger:

6 *bo*, bebygget af Aksel Jensen, og

6 *bb*, bebygget af Hans Clausen Hansen.

6 *g*, *Løvrang*, blev overtaget af Jørgen Høi. I 1880erne ejedes den af skibsfører Niels Kr. Nielsen, kaldet »æ gammel skipper«, 1903 Th. Jensen, 1905 Enevold K. Enevoldsen, 1913 O. N. Pedersen, der drev planteskole, og som senere har udgivet en bog om Starbæk Mølleslægten. Han solgte til hotelejer Søren Christensen, Varde, der afstod til Peder Andersen, men atter måtte overtage gården. 1939 Knud Pedersen fra Sdr. Bork.

På 6 *r* opførte skipper Niels Chr. Nielsen først i 80erne et hus. Han var fører af tjalken »Varde« og bekendt for sin store styrke. 1885 N. P. Nielsen, der også var skipper. 1893 Marie Kirstine Jørgensen, der sammen med sin afdøde mand Jens Jørgensen havde haft ejendommen Frihed i Sædding (mn. 45). Hun blev 2. gang gift med Chr. Amorsen fra Outrup. 1951 hendes søn Jens Jørgensen. Nu Ejnar Mathiesen.

6 *x* var en lod, Milter Jensen frasolgte 1894 til Jens Kr. Pedersen (Murer), der opførte bygninger. 1909 Nis Nissen Staal. 1911 Nis H. Johansen. 1923 Jens Sigfred Pedersen fra Hundhale.

III. PRÆSTEGÅRDEN, SKOLELODDEN.

Mn. 1 og 2.

Pastor Stampe fortæller bl. a. følgende om præstegården: »Den største og mærkeligste gård bliver altså præstegården. Dens bygninger er på lidt nær fra 1766. I dette år brændte hele præstegården. Ilden opkom om eftermiddagen, nok ved bagning. År 1767 blev stuehuset bygget. Herom vidner et vers, der var indhuggede i tværstolpen over døren: »Fra tyvehånd og ild — bevar det hus, o Herre mild. — Anno 1767«. Måske er ildebranden dog 1766, efter sagnet skete det i foråret, og så kan bygningen være opført samme år. Ved branden ødelagdes også kirkebøgerne og andet. Den nu ældste kirkebog er fra 1762, så den er det eneste, der blev reddet. De opførte bygninger havde ikke så mange fag som nu. Pastor Høyer tilbyggede de 3 vesterste, hvor der nu er gæstekamre, og jeg har bygget de østerste fag, da jeg undermurede stuehuset. Hele stuelængen er nu 16 fag.

Hele det østre hus har Høyer også opbygget, men af meget svagt overtømmer. Der er bryggers, brænderum og svinesti. Ligeledes har og pastor Høyer efter fortælling af den afdøde forpagter bygget to fag til den østre ende af laden. Han byggede ikke så lidt, men derfor fik han og tilladelse til at få udbetalt 500 rdl. i indløsningssum. Man skulle nu

synes, at tømmeret måtte være såre godt i en gård, der ikke var ældre, men at det ikke var så, erfarede allerede min formand, da der under ham tre gange nedblæste noget af gården. Første gang tog det 6 fag af den sydlige ende af vesterhuset. Det skete i den forrygende stærke orkan Lille juleaften 1825, og ved den lejlighed henvejredes af vinden 20-30 td. byg, der lå på loftet. Anden gang tog det nogle fag af laden og samtidig to fag af stuehuset her over dagligstuen. I min tid er to gange nedblæst noget. Første gang var den 25. oktober om aftenen i en svær storm af sydvest, da nedfaldt 5 fag af den østre ende af laden, og de 6 følgende fag imod vest beskadigedes meget. Dem agter jeg med Guds bistand at reparere i dette forår og indsætte nye sparrer. Til hjælp ved rejsning af de nedblæste fag gav beboerne mig en del tag. Når denne reparation foretages, er hele ladens overtømmer fornyet. – Anden gang var 10. januar 1852 om eftermiddagen kl. 3. Da nedfaldt 5 fag med en stærk kastevind af vest.

Da jeg blev kaldet hertil, var præstegården i dårlig forfatning. Det var sandt, hvad stiftamtmand grev v. Sponneck sagde til mig, da jeg var kaldet: »Præstegården er ikke god, den gamle [Bloch] klistrede og klistrede på den, og det blev ikke til mere end klistren«. Det var en lidt oppudset gammel rønne, og dog tog jeg imod den for 80 rdl. i brøstfæld og indså, jeg lige så godt kunne bide i det sure æble. Året efter begyndte jeg da i Guds navn på gårdens reparation, satte grundmur under 14 fag af det vestre hus, hertil og til lidt maling gik de 80 rdl. I 1847 satte jeg grundmur under søndre side af laden. Alle skelmure inde i laden lod jeg opmure af dobbelt mur af grå sten, jeg lod stryge, og indlagde 8 egebjælker, 15 fag ny sparrer, siden fik resten af laden grundmur, alle døre og låger af ny. Jeg næsten byggede en ny lade. I 1848 foretog jeg den største reparation, nemlig af stuehuset, hvor undertømmeret var meget brøstfældigt. Hver gang det blæste, knagede og bragede det i huset, det var og skævt. Jeg skulle da snart selv overtage avlingen.

– Gud ved, det var trange tider, hver dag kunne jeg vente besøg af de slesvigholstenske oprørere. Endelig besluttede jeg mig dertil, meget tilskyndet dertil af min gamle tro muremester Peder Nielsen. Alle materialer lå parat, og der var gjort nye vinduer til hele huset. Vi begyndte dagen efter bededag, 20. maj; 6. august lå vi første gang igen i vort ordentlige sovekammer. I 2¹/₂ måned lå jeg oppe i skolen, da degnen boede i sin egen gård. Min kone og Georg lå ovre i det vestre hus, og det gamle studerekammer var vor egentlige opholdsstue. Bekostningerne var meget store 250-300 rdl. curant, foruden kosten til de mange mennesker. Hele stuehuset blev undermuret og løftet ca. 8 tom. Der

blev dels nyt loft og gulv, et nyt fag blev bygget til mod øst til mælkestue og spisekammer. Tømmeret blev forsynet med stivere, og der kom ny skorsten. Da jeg var færdig, var både pung og spisekammer tomme. Det eneste, jeg er beejdet, er, at vinduerne er for lave; jeg fulgte heri min gamle muremester, der mente, at høje ville svække muren.

Skulle al avlen indbjerges, hvad den aldrig er bleven, var der for lidt plads til høet og kreaturerne. Til gården er 193¹/₄ td. land, gammelt hartk. 9.630. Det bedste stykke agermark ligger på Sædding mark. Den såkaldte havretoft støder op til haven og er god til græsning. — Heden udgjorde 57¹/₂ td. land. [Heraf opdyrkede Stampe 8 agre]. Tørvene, der graves på heden, er meget sandede og kaldes sandbasser. Klyne er der i Bolkær eng, men uden æltning og strygning duer de ikke. Jeg har købt privat en parcel på Frøstrup hede, som formændene havde haft. Torven på hjemheden kører Nebelsognerne hjem. Udsæden er 10 td. rug, 5 td. byg, 12 skp. boghvede og 4 td. havre. Engene er betydelige, 72 td. 5 skp. I Nebel marsk er der 4 td. 5 skp. middel eng til 10-18 læs hø. I Bolkær eng 16 td. 30 læs, i Bredkær 5¹/₂ td., 10 læs. Ved at sætte skytter i bækken opstemmes vandet over engen, men det er vanskeligt at have græsningen i fred for andres kreaturer. I Nørkær er der 11 td. 3 skp., men kun af 2 td. indbjerges afgrøden, det øvrige bortsælges ligesom i Brørum, hvor gården har 7¹/₂ td. land. I Store Trindhavn er der to parceller. Det øvrige af Store og Lille Trindhavn [i Nebel kær] er opdyrket til havreland.

Brænding af jordbunden er her indført, men jeg tror næppe, at det betaler sig i tidens længde, da afgrøden sjældent modnes, er derhos forbundet med megen arbejde, og jordbunden vanskelig vil gro sammen, når den endelig engang udlægges til hvile^{*)}.

Der betydeligste stykke eng er Falling Krog, en mellemting mellem marsk og gest, 21 td. 6 skp. Afgrøden er altid bortlejet, den er inddeelt i 44 parceller. De øvrige bortlejede enge i 13. Lejetiden er 3 år. Nu indbringer de 313 rdl. årlig, det er det meste, de nogensinde har indbragt.

Efter sagnet skal der ikke i den ældste tid have hørt så megen eng til præstegården. Men ved sammenlægningen med Lydum fik Chr. Bang, som først var præst der og i Lønne, som blev lagt til Henne, det lavet således, at han beholdt og overførte til Nebel præstegård en del af de

*) Den brænding af jordbunden, Stampe omtaler i Trindhavn, foregik gerne på den måde, at man pløjede et stykke sur eng eller moseagtig jord, og når furerne var tørre, stak man ild i den. Asken skulle da tjene som gødning, og desuden troede man ved brændingen at kunne svække jordens surhedsgrad. Også i heden kunne man bruge askegødning ved afbrænding.

enge, der hørte til Lønne Annexgård. Vist er det, at han til Nebel 1682 fik ved at gifte sig med Henne præsts datter Nebel kongetiende forenet med kaldet, imod at svare til Henne 3 td. 6 skp. byg. — Til præstegården hører endvidere en ager i Henneberg by, men hvor stor er mig ubekendt. Den har naturligvis aldrig været dyrket under præstegården, men været lejet bort, i ældre tid for to skp. rug årlig.

Min formand havde præstegården udforpagtet, først til to gårdmænd her i byen, Chr. Andersen, død i dette efterår, 85 år gammel, og Jens Christensen, der til sidst fik den alene. Under mig havde Jens Christensen den i 4 år. Han var en inderlig god og fredelig mand, der drev den gammeldags, havde i de senere år ingen videre fordel deraf, hertil kom at han stundom var vel hengiven til brændevin, hvilket i en endnu højere grad blev tilfældet med hans kone. Begge var særdeles tjenstvillige og os præster ofte til tjeneste. Han druknede fastelavns mandag aften, da han ville gå fra Sdr. Bork hjem. Han kom over Skrumsager bro, men blev da i et hårdt vejr forvildet, gik atter nord på, kom i åen lige over for Krasbjerg. Der var is på åen, men den kunne ikke bære. På hans anskrig ilede konen på Krasbjerg ud, men da hun så løb ind for at hente en stang, blev han borte under isen og fandtes først et par dage efter.

Under mig gav han i forpagtning 18 td. rug, 7 td. byg, 6 kander mælk daglig, græsning og foder til 6 får og en vædder, befordring til sogns og adskillige rejser etc., men ingen penge^{*)}.

Præstegårdens beliggenhed er ret smuk. Kommer man østfra, ser den ud som en lille herregård på grund af størrelsen og haven. Den mindre landevej fra Varde til Gabet løber lige forbi. Herved bringes nogen afveksling ind i den ensformighed, som livet på Vestkysten fører med sig.

Ved pastor Rasmussens ankomst i 1886 solgtes halvdelen af præstegårdsjorden til forskellige. Riemann var den sidste præst, der selv drev gården. Derefter udlejedes jorden.

1 d, Antonsminde. Carl Pedersens datter i Præstbøl blev gift med Anton Jensen fra N. Bork, der overtog svigerforældrenes ejendom, men solgte den til Andreas Clausen fra Nebel og Rathman, Varde, der udstykkede den. Anton Jensen købte da 1 d og opførte 1897 bygninger herpå. 1916 sønnen Søren H. Jensen.

1 o købte H. Laugesen i Lundager og drev den foruden sin gård og satte bygninger derpå. Han afhændede 1904 til Nis N. Staal, hvorefter forskellige ejere havde den i nogle år, til H. Chr. Andersen overtog den

^{*)} Siden Stampe overtog driften, avlede han i almindelighed 50-60 læs ho, 80 traver rug, 45 traver byg, 6-8 td. boghvede, 16 traver havre og 8 td. kartofler. Besætningen var 2 heste, 2 kørestude, 10 køer, 6 unghøvder, et par svin og 14 får.

1915, han var bødker og hjemmeslagter og overdrog den 1928 til plejesønnen Jens Kr. Kristensen, der 1938 magesiftede med Richardt Kirk i Houstrup. 1944 Viggo H. Nielsen.

1 aa. Herpå byggede Jes Pajberg ca. 1900. Det var vist sognets første hus med statslån. Pajberg solgte til I. C. Christensen; han flyttede til Henne. Senere S. Nielsen. 1923 Mourids Riddersholm. 1945 Poul Søren Larsen fra N. Bork, nu enken Anne Larsen.

III B. SKOLELODDEN. VIRKELYST. Mn. 2.

1833 udlagdes det ringeste af præstegårdens mark til skolelod. Anders Sørensen var den sidste degn, der drev lodden. Ved hans afgang blev den solgt. 1910 sammenlagdes den med en parcel fra præstegården (1b), og herpå byggede Marinus Ørskov Pedersen, der så kaldte ejendommen Virkelyst. 1932 Chr. Madsen, hvis enke Anne bragte den til sin anden mand Jens Møller fra Langsig.

IV. BYGÅRD, RØNNEN M. FL.

Hartk. 5.731. Mn. 10, 9, 5.

Næst efter præstegården var denne gård den største i Præstbøl. 1562 var det en krongård med Thomas Severinsen (Sørensen) som fæster. Landgilden var 1 ørte rug, 1 ørte byg, 1 fjerding smør, 1 svin, 1 mark til helmisse og 1 til voldermisse samt 8 hestes gæsteri. 1585 er Laurs Jensen her. 1605 Th. og Jens Larsen. 1599 gav sidstnævnte sin broder Thomas »aldeles kvit og angerløs« for værgemål for gods efter deres salig fader Lars Jensen. 1609 fordelte Th. Larsen på egne og på velbyrdige frue Maren Skram til Fårup hendes vegne Claus Pedersen i Sædding for 5 dl. efter hans gældsbev. Han er her endnu 1631, optræder ofte på tinge, jævnlig for at føre andres sager, også sine børns, således 1639, da han tingede 4 rdl. på sin søns vegne for slagsmål og for sin datter, fordi hun havde slået en gæsling ihjel! Det kostede $\frac{1}{2}$ dl. 10 sk. i bøde. 1640 og 41 er han ofte sættemdommer. — Ridefogden på Skrumsager Poul Jacobsen stævned ham 1641 og beskyldte ham for at have vidnet usandfærdigt på Vester Herreds ting. Han stævnes også for gæld, bl. a. for 12 skp. rug til Henne præst, og da han døde, fragik arvingerne arv og gæld.

I boet var der to panelede senge (indelukte) og en bænkekiste, en egekiste, en skive (bord) og en skammel, tønder og bøtter, en spand og en strippe, nok en liden skive, en stol og et skab, bryggerkedel, en stålgrøde, 3 stenfade, 5 tallerkener, to røde potter, sorte kar, sætter og gryder og potter, sold og seldeløb, et par kværne med bing, en stål-

gryde, en kærne, en gammel sadel med sporer og stigbøjle, en hakkelsekiste med kniv m. m. Af heste var der kun en gammel gjelding til 14 sdl. og en »gammel helmis hest« til 4 sdl. Blandt besætningen er det værd at mærke sig, at der var flest røde dyr (en rød stud, 1 kvie, 1 rød ko) og desuden en blakhovedet ko og en tyr, men ingen svin eller får. Hans klæder omfattede et sæt brune klæder, en sort hat, en grå pels uden ærmer, 1 par læder bukser, 1 livstykke, et par sko og et par hoser. Der var en lysekerte af stål med træfod, og der var også en gammel dug m. m. — Derefter har Jørgen Nielsen overtaget hans gårdspart, mens Lars Jensen overtog den anden. Allerede 1649 er der andre fæstere: Las Thammesen, vel en søn af Th. Lassen, og Chr. Pedersen, degnen. Samtidig er der en fattig vanfør tigger i byen med dette navn, der »er storligen fornøden at søge Gud og godtfolk om hjælp i denne dyre tid«. 1655 udlejer de to gårdmænd en eng på Myrbjerger i Lønne til en Lønneemand. 1688, da gården er ryttergods, er de to gamle fæstere her endnu. 1707 er fæsterne Jens Olsen og Hartvig Sørensen. 1708 skriver regimentskriveren til »sessionen«, at Hartvig Pedersen haver formedelst hans kones dødelige afgang, samt han selv er skrøbelig og i slet tilstand opladt og afstanden sin fjerdepartsgård til Peder Pedersen, imod at han giver Hartvig sit livsophold. Der var en »gammel, fast udlevet hoppe«, 1 fæl, to køer, en stud, en kalv, 4 får og »noget gammelt fast udygtigt plovredskab«. 1719 er hartk. nedsat med 0.222, fordi engene havde lidt skade af sand og vand.

Fæsterne er Peder Pedersen og Chr. Pedersen. Gården købes af Bygum, Viumgård, for 90 rdl. 1760 sælger Jac. Passau, Viumgård, sit bøndergods. IV er da delt i to, der hver yder følgende ländgilde: 7 rdl, 1¹/₂ får at føde, 1¹/₂ pund hør at spinde og to kyllinger.

IV A. Hartk. 2.621. Mn. 10, 9.

Denne ejendom beboes af Peder Jepsen, der købte den i selveje. Han døde 1766, hvorefter der var auktion. Der blev budt 580 rdl. af Niels Hansen af Hoven, som vist var enkens svigersøn. Da man spurgte hende, om hun kunne skaffe kaution, lod hun svare, at hun nødig ville være husvild, og bad indstændigt sin laugværge om at kautionere, »hvilket han vel tog i betænkning, men dog bevæget af hendes gråd lod sig overtale dertil«. Hun hed Johanne Sørensdatter.

I dagligstuen stod et bord af fyr med skab, 2 gryder, et egehængeskab med flasker, 2 bønnebøger og en stenkrukke, 2 gamle egestole med simesæde, 3 malede stenfade, et gammelt skab, et ostekar, 5 trætallerkener, en trælysestage, en stensætte, 3 lukte sengesteder. I storstuen fandtes 4 stenfade, 13 stensætter, et stort egebord, dejnetrug og dejne-

kar, 7 løb og kurve, et vognskrin, 4 gryder, 2 lerflasker, en øltønde, 1 kærne, en spinderok, en stor egekiste, hvori der var en blågrå vadmels kjole med hornknapper, en brun vadmels vest med metalknapper og et par vadmels bukser, en skindvest med messingknapper, et par do. bukser, en sort vadmels vest, en sribet vadmels trøje, 1 gammel grå vadmels vest, en sribet brystdug, et par brune bukser og et par af læder, 2 gamle brystduge, et par hvide uldne bukser, 1 par blå strømper, 3 blågarns skjorter og et par sko med messingspænder m. m. 'Desuden var der en plov med tilbehør, »men hjulene af vognen brugtes dertil«. Der var et par træharver. Besætningen var 3 heste, 1 stud, 4 køer, 4 kvier 2 kalve, 9 får og en galt.

Niels Hansen har så fået gården. Få år efter fraskilles halvdelen, som Chr. Holm i Nebel ejede 1778, mens Chr. Hansen Skomager har den gamle gårdspart. Han kaldes også Broeng, så han må vel være fra Ål sogn. Før 1800 sælger han atter en halvdel, som Hans Nielsen 1829 skødede til Søren Nielsen Skomager, der i 1842 også fik skøde på den gamle ejendom (mn. 10), som Kirsten Adam Henriksdatter havde købt 1814, men nu solgte til Søren Skomager, så ejendommen igen blev forenet. 1857 er ejeren Jørgen Høi, der vist solgte til Chr. Iversen. 1869 Niels Kristensen. Senere Carl Pedersen, der afstod til svigersønnen Anton Jensen. 1911 Jens Skøde Christensen, mejeribestyrelse i Lydum, og efter ham hans enke, An' Svennings, hvorefter Henrik Christensen havde ejendommen i nogle år. Han beholdt jorden, men solgte huset til lærer og organist Vilhelm Andersen, født i Hanbjerg ved Holstebro. 1950 real-skolebestyrer Poul Qvesel. Efter at jorden var bortsolgt, kaldtes huset *Rønnen*.

10 c bebyggede Laust Jensen Post 1900, han solgte 1913 til Svend Peder Madsen, 1914 N. P. Christensen, 1930 N. Ingvard Madsen, 1934 dræningsmester og entreprenør Hans C. Christiansen fra Lykkegård og hustru Anne fra Nr. Nebel.

10 n er en arbejderbolig, opført på en grund, som Hans Poulsen fra Jerne købte af Henrik Christensen og bebyggede 1941. 1947 Svend Nielsen fra Vesterlund, gift med Marie, en datter af lærer Pedersen i Bjerregård, nu Nicolaj Jacobsen.

9, *Østerbygård*, er vist kommet ud fra IV a. Kort efter 1800 havde N. C. Høy her et lille hus, vistnok et fæstehus. Han solgte 1818 til Jacob Nielsen (Rimmer), der var tømmer og gift med Christine Margrethe Astrup, datter af birkedommer Astrup på Samsø. De havde før boet i Nebel og er måske identiske med det par, der ifølge overleveringen kom dertil fra København (se side 207).

Omkring 1850 overtog svigersønnen Th. P. Nielsen ejendommen. Han køber mere jord til, men hans hu stod til søen. Allerede som barn var

han med en fiskerbåd, efter konfirmationen blev han skibsdreng, matros og sætteskipper og sejlede fra Nymindegab og Nordby til Hamborg og Altona. Det sidste skib, han førte, var hjemmehørende i Varde. 1875 holdt han op, men, sagde han, »jeg kunne bedre pløje søen med de hvide trækere, end jeg kan pløje jorden med de røde heste«. Tre af hans sønner blev skippere (se Klinting: Fra Jyllands Vestkyst, 187 ff). En fjerde søn N. Thomsen overtog gården, som senere købtes af Nis Christensen, der 1909 solgte til Aug. Christensen fra Præstbøl. 1935 Iver Christensen, hvis hustru Johanne er fra Haltrup.

9 b. Østerlide mageskiftede Aug. Christensen som parcel til Iver C. Iversen fra Sædding, der opførte Østerlide 1930, nu Albert Iversen.

IV B. Hartk. 2.621. Mn. 5.

IV B købtes 1760 af beboeren C. Hansen for 282 rdl. med Laust Holm i Sædding som proprietær. 1787 svigersønnen C. Pedersen Holm. 1811 Chr. Nielsen (Brik). 1818 Laurs Pedersen. Omkring 1850 udstykkedes gården i flere parceller.

5 a. *Bygård* har Jacob Geronzin i 1857 og 70, men sælger da til Vitus Sabro Larsen, en broder til Jeppe Larsen i Nebel. Vitus sejlede i adskillige år som sætteskipper med en strandet hollandsk kuf, som var blevet gjort i stand, og som han ejede sammen med købmændene Hans og Th. Skomager i Lønne. Han sejlede til Norge efter træ og til England efter kul med 3 mands besætning. 1864 strandede kuffen i Gabsmundingen og sandede til. Vitus døde 1880. Han havde tidligere beboet mn. 8 (I). Han solgte kort efter til Niels Ø, således kaldet, fordi han var fra Fiilsø Ø, han overdrog 1903 til Brorsen Iversen, der solgte til S. Jepsen, hvis enke Abeline 1947 overdrog til sønnen Aage Jepsen.

5 b havde J. C. Hansen i 1857 og 70. Han solgte vist til Laust Jensen Post, der solgte til S. Hansen. 1895 Peder Thomsen. 1897 Th. Nielsen, hvis hustru Sine var fra Bolkær. 1934 sønnen Ejnar Nielsen og hustru Rigmor fra Rærup.

5 d på $\frac{1}{2}$ td. hartk. har John Vestesen, der var skræder, vist bygget 1856. Han havde den til ca. 1890, hvorefter hans datter Anne solgte den til Marius Rasmussen, der 1893 solgte til broderen Niels Rasmussen, hvis hustru Margrete var fra Aastrup ved Haderslev. Han var fra Lykkegård og var tækkemand. 1943 baneformand Hans Lauridsen, nu Niels Storgaard Pedersen.

V. Hartk. 2.721. Mn. 4, 11.

1562 kaldes V et bol og hørte under kronen. Fæsteren var Anders

Madsen, hvis landgilde var 1 ørte rug, 1 ørte byg, 1 får, 1 svin, 8 sk. til helmisse og 8 til voldermisse samt 4 hestes gæsteri. 1585 og 1605 er Oluf Jepsen fæster, 1618 Peder Olufsen. 1622 eller kort derefter har Terkel Brixen fået stedet. Han døde 1632. Der var da en sorthovedet ko, en kvie med kalv og en rødhovedet kalv, sat til 19 dl. til hobe, 1 brun øg, 1 vogn, 4 får, 1 lam, 1 svin, 2 gæs, kedel, gryder og skåle af kobber, et par kværne, skåle af eg og et af fyr, et egebord med skab under, 2 standtønder, 1 stol, 2 »temmelige« senge, der skal deles mellem mor og børn, 1 høle, 3 segle, 2 spader, 10 hollandske tallerkener m. m. Der var temmelig megen gæld. Der var sået rug i Nørkæragre, Tarm hede vesten Huul høj og ved Brombær ris. 1640 fik sønnen Peder Terkelsen fæstet og gav 10 rdl. i indfæstning. 1652 var hans kone i slagsmål med en nabokone og brugte en spade som våben, ret eftertrykkeligt endda. Naboersken fik sår både i hoved, arm og hånd. Da hun som enke sidder med gården, vil hun heller ikke underskrive viden. Hun hed Maren Peders, under svenskekrigene afsløredes hun som tyv.

1688 er Ole Nielsen fæster, ligeledes 1719, da bolet ved ryttergodsauktionen købtes af Teilmann for 16 rdl. pr. td. hartk. Herefter deles den i to lige store dele.

V A. Hartk. 1.330¹/₂. Mn. 4.

V A har Chr. Kolle i fæste 1755 og svarer 4 rdl. i landgilde. Den kobes da af byfoged Sørensen, Lemvig, for 126 rdl. 1778 har Jens Christensen gården i selveje. 1795 er Chr. Jensen her. 1817 får Jens Christensen skøde på den. 1851 Laurids Jensen, der sælger parceller fra ejendommen. 1859 C. Madsen Nielsen. 1865 H. Hansen Pedersen, som stiftede et legat. 1892 C. Jensen, 1897 P. Thomsen, senere J. Jørgen Nielsen, Laust Jensen, Chr. M. Jensen, Jens Sønderædding, 1912 Theodor Kruse, Laurids Kjær, 1914 Th. Kristensen (Bøndergaard), 1914 baneformand H. Lauridsen fra Sjælborg, der også købte 4 h og 5 d. Senere sønnen Hans Herluf Lauridsen, 1957 Alfred Pedersen.

4 e sælger Chr. M. Nielsen 1851 til Laurids Jensen, som frasælger nogle parceller. 1865 Hans H. Pedersen, 1892-97 Chr. Jensen, hvorefter den var i handelen til Søren Olesen fik den 1898.

4 b, *Virkelyst*, solgte Th. Kristensen som parcel, og herpå byggede baneformand Lauridsen 1923 og anlagde en frugtplantage.

4 d, *Søly*, er bebygget 1898 af Brorson Iversen, 1903 J. Nielsen, der arbejdede på teglværket, men rejste til Amerika. 1910 Søren C. Pedersen, 1915 Jørgen Damgaard fra Kærup og hustru Marie Holm fra Janderup. I 1920 anlagde landbo- og kredsforeningen her en forevisnings-

have på 1¹/₂ td. land. Den overgik i 1928 til iagttagelsesbeplantning. Efter 20 års forløb overgik den til ejeren. Nu har sønnen Rudolf Damgaard ejendommen.

4 b var en lod, der en tid hørte under 10 a, men som Carl Pedersen overlod sin datter Ane og svigersøn Marius Jensen, der var landpost og byggede her 1878. 1915 Karl R. Jensen.

V B. Hartk. 1.330¹/₂. Mn. 11.

Denne ejendom beboes 1755 af Anders Jensen og købes ligeledes af byfoged Sørensen, men kostede kun 91 rdl. 1778 er halvdelen solgt fra. Resten beboes af Niels Olsen, men ejes af Peder Eskesen i Lønne. Da pastor Holst døde, købte hans enke huset. Hun døde 1787, netop dette år døde præsten i Henne hr. Søren Krag, hans enke Valborg Matthiasdatter købte så madame Holst' hus. Madame Krag døde 1811. Senere har H. Gregersen huset, der 1825 skødes til Jens Madsen.

1857 er H. C. Christensen her, senere Chr. Jensen, der 1887 solgte til Hans Myrthue. Gården brændte 1893, og hans enke Birgithe solgte 1913 til Steffen Jensen. 1930 Kathrine Pedersen, 1931 Carsten Christensen, født i Virkelyst i Sædding og hustru Mette fra Gammelgård. De opførte nye bygninger efter en brand 1936.

VI. KRISTIANSMINDE. Hartk. 2.612. Mn. 3.

Denne gård var en tid i den adelige Munkslægts eje. 1614 mageskiftede Fr. Munk til Krogsgård den til kronen. Til gården hørte jord på Klinting mark og 11 agre i Sædding, som i reglen dreves under en gård der.

1618 var fæsteten Peder Jensen. 1637 fæster Jørgen Mikkelsen halvdelen og gav 8 dl. i indfæstning. Den anden halvdel fæstede Niels Jensen 1640, han gav 16 dl. 1645 døde han og hustruen Berete Sørensdatter. Ved skiftet var der 4 heste, 4 køer, 1 kvie, 4 får og 3 lam. Der var 10¹/₂ travrer rug i laden à 4 skp. à 3 mark, 2 fag byg sat til 24 travrer à 4 skp. à 2 mark og 5 travrer havre til 1¹/₂ td. Der var 3 vogne med tilbehør og med puder og tømme (seletøjet), 1 bagplov (til hjulploven, men til fortøjet var der kun 3 gamle hjul og en ny steldstok). Salig Niels Jensens tøj bestod af en »fillimut kjøl« med 24 små sølvknapper, et par bukser af samme stof, en vadmels klædning, et par læderbukser og yderrøje, et læder livstykke, et par støvler, to hatte, en rød ulden skjørt og en stor bred lærreds krave. Salig Beretes bedste kappe sattes til 7 sdl. og en anden til 3, en »solfarre skørt«, en rys skørt, en vadmels og en klædes dito, 2 sorte klædes trøjer, 1 klædes lue og en lærreds forklæde, sølvbeslag til et bælte og 10 sølvknapper

og bl. a. en vugge. I rede penge var der 62 rdl. Formuen udgjorde 477 sdl., gælden 83. Da børnene var små, kunne de ikke fæste gården, men pengene sattes på rente. Den afdødes broder S. Jensen i Bork fæstede så gården til sin datter Bodil, men den blev opladt til Chr. Pedersen, som selvfølgelig har ægtet hende.

1656 fæster Hans Gjødesen en part af gården og gav 10 rdl. 1661 har Hans Gjødesen og Jørgen Mikkelsen den. 1688 Jon Jørgensen og Laurs Pedersen, sidstnævnte er måske den samme, som har I. — 1719 købes gården af Teilmann, Skrumsager. Fæsteren var da Eske Johnsen. 1755 gjorde Eske Hansen herfra en halv gårds hoveri. Den købtes da af byfoged Sørensen for 223 rdl. 1778 er Eske Hansen her, 1787 Simon Eskesen, 1832 Chr. Simonsen. 1842 Andreas Rauhe fra Hennegård, hvis svigersøn Iver Christensen fra Frøkær overtog den 1880, gården brændte 1898. 1913 sønnen Christian Christensen, hvis hustru Kathrine var fra Husted i Lunde. 1941 Christensens broderdatter Kristine og hendes mand Carl Hansen fra Hundhale.

NØRRE NEBEL STATIONSBY

I 1857 kom loven om næringsfrihed, og landhandel og håndværk kunne udfolde sig frit. 1860 anlagdes den nye Varde-Nymindegab landevej gennem sognet. Den gamle vej slog et sving ned mod Nebelgårdene. Da den nye førtes mod vest, måtte kroen naturnødvendigt og senere posthuset flytte op til landevejen, og de rykkede samtidig noget nærmere mod kirken.

Som nævnt var det Hans Myrthue, der flyttede *kroen*. Få år efter overtoges den af C. M. Christiansen, der tillige drev købmandshandel.

Af den gamle kro står endnu kørestalden, Det hvide hus. Omkring 1890 solgte Christiansen imidlertid købmandsforretningen til købmand Recknitzer, der forhen havde forretning i Lønne møllegård. 1893 brændte både kroen og forretningen. Den daværende kromand Søren Sørensen byggede så det nuværende Kjærs hotel, og Recknitzer fulgte med og byggede ejendom og forretning omtrent overfor og solgte senere til Julius Frandsen, der drev købmandshandelen, til sønnen Gustav Frandsen overtog forretningen, Hotellet kom i Hans Kjærs eje. Han udvidede det og gjorde det særlig bekendt, men han solgte i 1925 til Johannes Schmidt, og dennes søn Chr. Schmidt driver nu hotellet.

Ifølge overleveringen har der været »*posthus*« i Kærn, da der var kro, med Svenning Larsen som brevsamler. Det har nok været en privat ordning; for efter venlig meddelelse af postmester Jepsen, der har undersøgt spørgsmålet, oprettede postvæsenet det første brevsamlingssted $\frac{1}{10}$ 1875 med gæstgiver C. M. Christiansen som brevsamler, $\frac{1}{4}$ 1876 blev det kroejer Christen Henning Pedersen Høj indtil $\frac{1}{8}$ 1880, da der blev en regnskabsførende postekspedition med Michael Frederik Asmussen som postekspeditør og $\frac{1}{10}$ 1889 omdannedes det til posthus med Asmussen som postmester. Han forflyttedes til Varde, og $\frac{1}{12}$ 1905 ansattes J. E. F. M. Christensen, $\frac{1}{10}$ 1927 H. Hansen, $\frac{1}{8}$ 1929 H. J. Bøttiger og $\frac{1}{4}$ 1944 P. N. Jepsen. — Brevsamlingsstedet havde sikkert til huse hos Christiansen og derefter hos Høj i kroen. 1881 opførte Høj en

bygning til postekspeditionen og til ekspeditøren, og postvæsenet garanterede for lejemålet. 1898 købte postmesteren grund og opførte det nuværende posthus, som postvæsenet købte 1914. Det gamle posthus fra 1881 ejes nu af vognmand Vilhelm Nielsen.

I flere gårde, både i Sædding og Nebel drev man købmandshandel, farveri og stamperi. Men efterhånden trak den opvoksende by virksomhederne til sig. Både i Præstbøl og Hundhale havde der længe været flere småejendomme, hvis beboere ikke kunne leve af landbrug alene. 1852 udstykkedes mn. 6. Degnen Hübschmann købte grunden, hvor den udstykkede gård havde ligget og opførte her et hus, som han ved sin død overdrog til sin svigersøn, farver Holm, der her drev *farveri* i ca. 20 år.

1864 byggede to søstre, »jomfruerne Nielsen«, på en grund, de købte af farver Holm, og begyndte en forretning med garn og hovedtøj, kapper, kysere og andet pynt for kvinder samt hjemmesyede kasketter for mænd og udvidede efterhånden med flere manufakturvarer. De havde først begyndt på Svanholm og set, at det kunne gå. De solgte også bolcher til skolebørnene, 3 for 2 øre! De drev forretningen i mange år og solgte til købmand M. B. Jansen, der fik flere manufakturvarer. Jomfruerne byggede derefter et nyt hus, nemlig på 181. De var begavede og veloplyste mennesker og prægtige naboer. Jansen solgte til svogrene murer Lars Nielsen og skomager L. Lorentzen, der delte ejendommen i to. Senere købte lærer J. Andersen det ene og N. Jensen fra Bolvær det andet. Efter jomfruernes død købte Lorentzen deres sidste hus og indrettede butik. Nogle år efter solgte han til installatør H. A. Rasmussen, der nu har solgt hus og installationsforretning til Bent Stenberg. Lorentzen byggede selv nyt hus, »Skotøjshuset«, på resten af grunden, og efter hans død overdroges skotøjsforretningen til Aage Friis, hvis hustru er en datterdatter af Lorentzen. — I ejendommen ved siden af Skotøjshuset var der fotografisk atelier, som blev drevet af Peter Riber, der også var kunstmaler, senere af Anine Jensen og sidst af maler N. I. Weis' datter Ingeborg. Nu ejes huset af malermester Lars Weis.

Eggen følte stærkt savnet af en *læge*, de nærmeste boede i Varde eller Tarm. 87 mænd dannede da i 1869 et aktieselskab med det formål at få opført en lægebolig. Den byggedes på kromandens jord og kostede 1700 rdl., al kørsel af materialer udførtes gratis af landmændene. Den første læge H. Jørgensen fik 20 rdl. i årligt tilskud. 1880 afløstes han af læge Larsen, senere overlæge i Varde, der betalte 360 kr. i årlig leje. Så der var fremgang. Larsen solgte til Iver Iversen, der også var forfatter, men dårligt tålte de lange ture i den vidtstrakte praksis. Efter få års forløb døde han. Enken overdrog bolig og praksis til læge

J. Krabbe, hvis frue også var læge, forøvrigt den første praktiserende kvindelige læge i landet. De flyttede 1897 og købte et hus på den anden side af vejen, bygget af kromanden C. M. Christiansen, men solgte to år senere til Chr. Bjerrum, der gjorde sig bekendt som en meget dygtig læge, tilmed var han meget musikalsk, ledede sangforeningen og spillede violin ved festlige lejligheder. Han flyttede til Farsø som overlæge og lod praksis her bestyre i et par år af Giovanni Bravi Bertini, tidligere skibslæge og senere nervelæge i København. Imidlertid solgte Bjerrum til læge Georg Jepsen fra Nr. Bork, han flyttede til Nr. Nissum, senere Lemvig, efter at han i 1926 solgte til lægerne Anker Sørensen og frue.

Ca. 1900 kom en ny læge til byen, P. Agerbæk, og bosatte sig i den østre bydel i folketingsmand S. Sørensens hus. 1901 solgte han praksis til Hans Torbøl, der fik bopæl i den østre del af Julius Frandsens ejendom (hvor Varde Bank nu har kontor), indtil han i 1920 byggede eget hus. Torbøl og Bjerrum oprettede og drev i fællesskab et sygehus. Det fik lidt støtte fra omliggende kommuner og håndværkerforeningen. Efterhånden som der blev lettere forbindelse til Varde og Tarm, ophørte brugen, og huset er nu privatbolig. Torbøl solgte 1941 til læge Leif Pedersen, der atter har solgt til læge Niels Lausted.

Efter at byen havde fået læge, var der også brug for en *apoteker*, og 1872 fik cand. pharm. I. B. Schmidt, Gellerupholm, bevilling til at drive apotek. Han akkorderede med kroejer Christiansen og H. Christensen, Aldershvile, om opførelsen af bygning og gav 1000 rdl. i forskud. Imidlertid fortrød han det, og ved et forlig fik han 100 rdl. tilbagebetalt, mens de to entreprenører overtog huset. Senere rejste han sag for at få et større beløb eller huset overdraget, men retten afviste sagen. Emanuel Born købte og åbnede apoteket som den første den 25. oktober 1873. Han solgte til S. V. Tornø, der drev det til 1886, da O. V. Hoffgaard overtog det, men på grund af svagelighed måtte han fra 1894 holde bestyrer, til 1898 var det Th. Claudius Hansen, til 1905 E. V. Clausen og som forpagter C. F. Sodemann til 1910. Da købtet det af S. P. Larsen. 1923 apoteker Edv. Bjørn. 1931 A. Ravnholt, efter hvis pludselige død Viggo Gjaldbæk overtog det. Nu apoteker Bus.

Efter at kroen og købmandshandelen var åbnet, blev der bygget flere huse langs landevejen, foruden de allerede nævnte tre. Navnlig i 80-erne tog byggeriet fart.

1875 købte en københavner, urmager P. Bang, der var invalid med et træben, et aftægts hus i Bolkær, som han flyttede op øst for Vestre mølle og drev her urmagerforretning. Bangs broder var grosserer i København og sendte hvert år penge, og efter hans død arvede Bang så

meget, at han kunne stille sine ure i ro og leve som rentier. — 1875 byggede *bødker Georg Gertsen* syd for Østre mølle og solgte senere til klodsmager A. Christensen. Snedker C. M. Clausen drev forretning her en tid, men solgte til elektricitetsværksbestyrer Lorentzen, der havde installations- og cykleforretning. Huset brændte 1920. Clausen byggede hus på 1 x og på 61, den sidste ejedes senere af overbanemester J.

H. J. Jacobsens hus med dagvogn og postvogn

Bloch Sørensen, der tillige var arkitekt. Nogle år boede missionær L. Larsen her.

1876 byggede sønderjyden Hans Jørg. Jakobsen ved landevejen på 44 a og begyndte *dagvognskørsel* til Varde; det blev snart til en daglig tur både med postvognen og dagvognen. Efter hans død 1899 fortsatte enken nogle år, men solgte til slagter Th. Kruse, der delte grunden med snedker Marinus M. Riddersholm. De byggede et stort toetages hus. Efter Kruses død solgte enken sin del til blikkenslager I. R. Nielsen, der tillige drev udstyrsforretning. Nu er indehaveren af udstyrsforretningen svigersønnen Tejlgaard Hansen, der tillige er maler.

1877 købte Peder Bank 1 td. land fra Bolkær for 1000 kr. langs landevejen til Østre mølle, han byggede *reberbane* og tog fat som rebslager, senere som slagter og som træsko- og klodsmager. Næsten alle kvinder gik dengang i klodser. Senere nedsatte skrædder C. M. Madsen sig her. Han byggede et toetages hus ved siden af med skrædderi og

herreekvipering og lejede det gamle hus ud til forskellige, indtil urmager O. W. Frellsen købte det. Efter hans død købtes det af murer Lars Nielsen, der åbnede en viktualieforretning. — Skrædder Madsen var i 25 år formand for Foreningen af Sydvestjyllands Skræddermestre, medstifter af Nebel Håndværkerforening og dens kasserer i over 20 år og blev sluttelig æresmedlem af dem begge. Hans enke solgte til lærer

Laust Jensen (Post)

Guldvang, og det var en tid politistation. Nu ejes huset af blikkenslager Arne Sørensen, der har overtaget blikkenslagerforretningene fter I. R. Nielsen.

I 90erne var der smedie i et lille hus lige vest for Tarmbanens overkørsel. Det blev i 1900 af den daværende smed Jensen solgt til smed H. F. Hansen, der startede en cyklefabrik. Han flyttede i 1904 hen i ejendommen ved siden af uldspinderiet og drev her forretning til 1925. Sønnen Sigfred Hansen fortsatte forretningen og flyttede i 1927 hen på hjørnet af Borkvejen, hvor han købte huset af svigerfaderen Lars Nielsen. Han startede også her et bilreparationsværksted, som nu er overtaget af mekaniker Ejnar Hansen. Cyklefor-

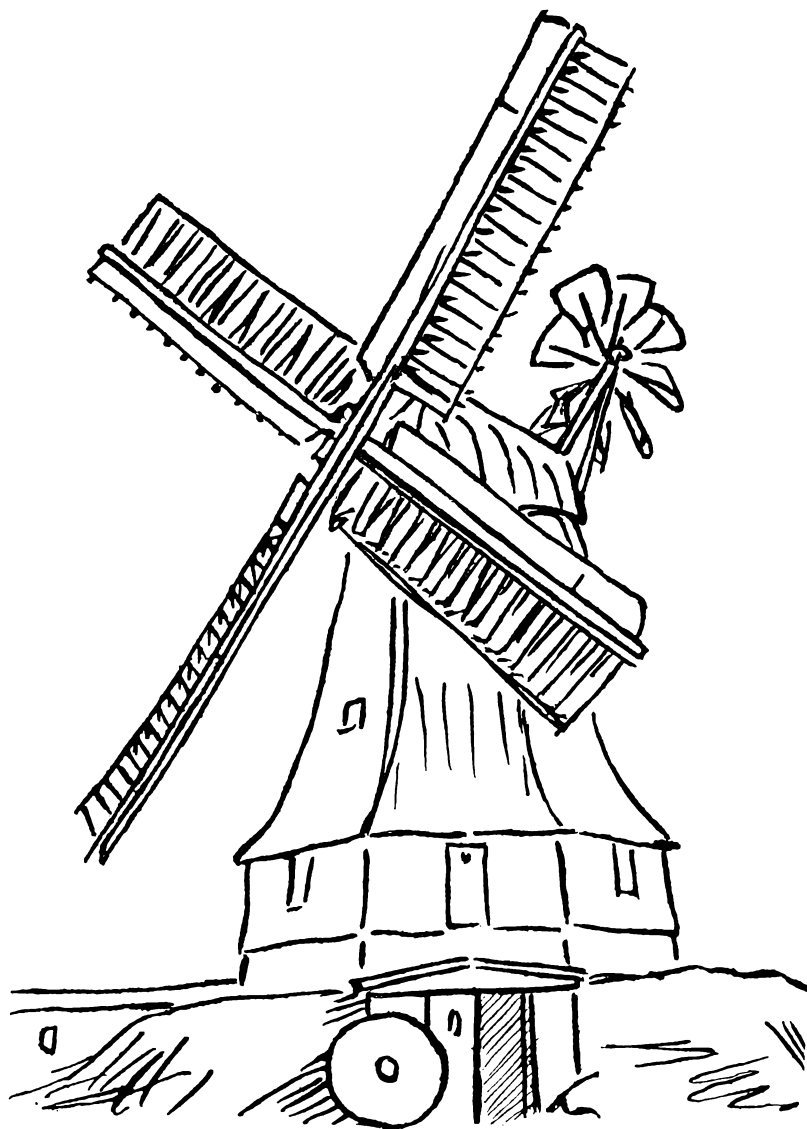
retningen er senere overtaget af cyclemekaniker Svend Nielsen, og Sigfred Hansen har nu en vidtforgrenet auto- og traktorforretning med hovedsæde i Varde.

Laust Jensen (Post) drev sine forældres ejendom i Præstbøl og var samtidig *snedker og tømrer*, men da byggeriet sidst i 70erne tog fat, afstod han ejendommen og byggede 1879 ved landevejen og fik snart en stor forretning. 1885 byggede han atter til sig selv på 60, men solgte senere til I. N. Koch, der drev købmandshandel her til 1936, mens Jensen nok engang byggede sig et nyt hus, hvor han udvidede forretningen med isenkram og tømmerhandel, lageret lå, hvor nu elektricitetsværket er. Ejendommen, hvor Laust Jensen havde sin isenkramforretning, ejes nu af bogtrykker Chr. Pedersen, som her driver bogtrykkeri og papir-

handel. Endelig flyttede Jensen om på den nye stationsvej og byggede det store træhus, som i mange år beboedes af hans svigersøn murer R. A. Jensen Paulsen, der havde den tidligere butik udlejet til Varde bank. Nu ejes huset af muremester Sigfred Riddersholm. — Den energiske og interesserede mand oprettede også et husmandsbrug i Præstbøl, som han drev en årrække og blev herved repræsentant for Husmandskreditforeningen, tillige var han ivrig jæger, dygtig skytte og havde en mønsterhave. Han tilbød engang en nabo 1 kr. for hver en ukrudtsplante, han fandt. Naboen tjente ikke en øre!

1880 byggede N. Chr. Nielsen en *vindmølle* og et beboelseshus på 6 h og drev mølleri i flere år. Han arbejdede med megen alvor og snilde på et perpetuum mobile, men fik det aldrig til at gå! Han var en livlig og interesseret mand. Han solgte en aftægt for livstid til P. Kok og hustru og byggede en lejlighed til dem ved husets vestre ende. Han havde vist ventet i Kok at få en billig møllersvend, men blev skuffet, da Kok kort efter døde. Nielsen solgte da til P. Hübschmann fra Ribe. Koks enke fik aftægt så længe, at man sagde, hun spiste møllen op. Hübschmann var energisk, dygtig og ivrig radikal. Dengang skulle kunderne have en »mølleskænk« med kaffe, punch og tobak. Der var et livligt rykind hos de gæstfri møllerfolk. De overlod møllen til plejesønnen Jakob Hübschmann, der nu driver den sammen med sønnen Søren Hübschmann.

Efter afståelsen byggede N. Chr. Nielsen på mn. 33 et *hvidtølsbryggeri*, som han kort efter solgte til Jens Leding, der var muremester i byen, og flyttede til Lønborg mølle. 1892 byggede Leding et nyt hus på 33 b og flyttede bryggeriet dertil, bødker A. Hansen købte det gamle. Han var leder af Indre Mission i sognet, og missionshuset »Mamrelund« byggedes i hans tid. Han byttede senere med N. K. Johansen på 18 q og solgte til bødker A. Bargmann, tilflyttet fra Varde. Han drev tillige galanteri- og legetøjshandel og afstod 1940 til sønnen Carl Bargmann. — N. K. Johansen virkede som snedker og tømmer og fik trækraft fra en vindmotor, han opførte, og som med sin høje vingeroset virkede som en rose i knaphullet over byens hverdagsdragt. Svigersønnen N. Jespersen havde forretningen nogle år, men Johansen overtog den atter og solgte til snedker Otto Enevoldsen, der igen har solgt til den nuværende ejer Egon Overgaard. Vindrosen er dog forlængst veget for elektromotorer. Jens Leding solgte huset og byggede et nyt på 33 i, hvor hans hustru Birgitte begyndte viktualiehandel. Her virkede de, til han blev direktør for Nebel teglværk. Bryggeriet havde han solgt til Hartvig Kristensen, der flyttede over i 18 h, n. Han drev det i flere år, til han købte F. A. Nikolajsens isenkramforretning, som denne havde bygget i

Østre mølle, Nr. Nebel, tegnet 1957 af Jacob Hübschmann

1888, og som Kristensen udvidede med tømmerhandel, men den dygtige mand døde pludselig 1921. Enken fortsatte forretningen til sønnen J. Søndergaard Kristensen overtog den. Efter Søndergaard Kristensens død er forretningen overtaget af sønnen Niels Hartvig Kristensen. -- Tømmerlageret brændte. I de seneste år har Nebel atter fået sin tømmerhandel, idet Th. Stougaard har begyndt en sådan.

1881 byggede Vitus Sabro Larsens enke et hus og boede her sammen med en broder, der var urmager, men døde tidligt. Nu beboes det af K. M. Kristensens enke. Samme år byggede Kr. P. Hansen fra Outrup og begyndte *bageri*. Efter hans hustrus død udvandrede han til Amerika, og ejendommen købtes af sadelmager I.M.Høyberg. Nu sadelmager Sørensen.

1887 byggedes *forsamlingshuset*.

Fritz Pirchert

Pastor Riemann skænkede grunden, beboerne og sparekassen gav penge, og sognerådet støttede mod, at der indrettedes en skolestue. Børn og unge holdt gymnastik her, og kommunen holdt så huset i orden. Iøvrigt afholdtes foredrag og møder, som »kunne siges at være nyttige og huset værdige«. Der var tilbygget stald for kirke- og mødesøgendes heste. 1905 erstattedes stalden af et redskabsrum m. m. Fra 1910 var her kommunekontor til 1933, da det flyttede ind i den nye sparekassebygning. De gamle sparekasselokaler blev skænket til Teknisk skole, der senere ved tilbygning er udvidet til en kapacitet af ca. 50 elever. — Efterhånden holdtes foredrag på hotellerne, og 1940 solgte sognerådet

forsamlingshuset til møller Hübschmann, der bruger det til lager.

²⁵/₈ 1888 kom *Fritz Pirchert* til byen fra Tarm. Han drev urmagerforretning i lejet lokale til 1890, da hans fader opførte et hus overfor apoteket. Men efter at Pirchert havde giftet sig med Elise Christensen fra Nymindegab kro, købte han huset og grundlagde byens egentlige *urmagerforretning*. 1896 flyttede han over i det senere »Tobakshuset«. Virksomheden øgedes med handel med guld- og sølvvarer, og 1912 byggede han nyt hus ved hjørnet af Borkvejen. ¹⁷/₃ 1902 åbnedes den første *telefon* i Nr. Nebel, og Pirchert blev bestyrer. — I en tilbygning langs Borkvejen begyndte ¹¹/₁₀ 1918 en *biograf* med sønnen Jes Pirchert som direktor. Den begyndte med 65 pladser, men har nu 150. 1924 overtog Jes Pirchert ur- og guldsmedeforretningen og 1943 hvervet som centralbestyrer. Fritz Pirchert gjorde et stort arbejde for byens håndværkere og deres i 1926 byggede fribolig, som han hvert år betænkte med større gaver. Han var æresmedlem af håndværkerforeningen og amtets urmager- og optikerforening.

I 1889 var der 26 huse i byen, præstegård og skole medregnet. Foruden de allerede nævnte var der bl. a. *bager N. Jacobsen*, der også drev købmandshandel. Jacobsen døde i 1900, men hans enke fortsatte forretningerne, der senere er overtaget af børn og børnebørn, bagerforretningen er således i tredje generation og drives af Niels Jacobsen, mens indehaveren af købmandsforretningen er sønnen Ulrik Jacobsen. Fru Marie Jacobsen, der nu er 92, er sammen med søsteren, Elise Pirchert på 90 år, de eneste nulevende, der har boet i Nr. Nebel i næsten 70 år.

Manufakturhandler Nielsen (hvor nu smed Christensen bor), blev kaldt »*Tugthus Nielsen*«, fordi han havde udsalg fra tugthuset. Ligeledes kaldtes en ølhandler Kr. Kristensen »*Tuborg*«. *Boghandler N. Nielsen* begyndte egentlig som maler i 1889, men oparbejdede med dygtighed en solid boghandel, som 1924 blev overtaget af sønnen Viggo Nielsen, der havde søgt en god uddannelse, bl. a. i udlandet. 1929 åbnede han et *bogtrykkeri*, og desuden udgiver og redigerer han »*Ugebladet for Nr. Nebel og omegn*«, der begyndte at udkomme $\frac{1}{7}$ 1926. *Slagter Jørgensen* begyndte forretning sidst i 80'erne, og endnu en *købmand*, Nielsen, havde bygget, men solgte få år efter til købmand H. Chr. Smidt, nu sønnen Oscar Smidt.

Smed Frausing havde begyndt, men solgte snart til smed Jensen, der flyttede hen i et gammelt hus, hvor senere I. Sørensen havde smedie, nu smed Olav Olesen, og gamle lærer A. Sørensen byggede hus til sig selv. I 90'erne indrettede fabrikant Lund, Herning, et *uldspinderi*, som senere solgtes til skrædder S. K. Nielsen, og da det gik i stå i 1928, købte Ejnar Nielsen huset til sin *radiofabrik*. Denne, der var en af landets første radiofabrikker, var påbegyndt nogle år før i en bagbygning ved boghandler N. Niensens ejendom. Her havde radiofabrikken som et synligt tegn på virksomheden rejst en radiomast, der var 100 fod høj og i 10 år stod som et vartegn for Nr. Nebel. Fabriken havde en tid over 20 mand i arbejde, men det var vanskeligt at drive virksomheden, og den måtte standse i 1931. Huset solgtes til Pauli Stald, der nu driver cykle- og bilforretning i ejendommen. Desuden har Falck-stationen og brandvæsenet, der ledes af Niels Ejnar Stald, til huse her. — En af radiofabrikkens mekanikere Sofus Hansen købte en del af maskinerne og startede et maskinværksted i Jernbaneallé.

Skrædder S. K. Nielsen og sadelmager Møller byggede ved siden af hinanden. Sadelmager Møllers hus ejes nu af malermester H. Enevoldsen. — I 1892 begyndte Laurids Kjær, der var kommet til byen som murer, at køre *posttur* til Kvong, hvad han fortsatte med i 38 år, da der kom rutebil mellem Nr. Nebel og Tistrup, som medtager posten til Lydum og Kvong. Hans enke Marie Kjær lever endnu og har med sin gode hukommelse også givet bidrag til denne bog. Kjær byggede hus

sammen med Th. Thøstesen, der i over en menneskealder virkede som snedker i byen.

I forstningen lå husene spredt langs det temmelig lange stykke af landevejen. Efterhånden som bebyggelsen blev tættere, meldte *kloak-*

Radiomasten i Nr. Nebel 1923-1933

spørgsmålet sig. Der var dybe grøfter på hver side af vejen, hvorover en lille træbro førte ind til hvert hus. Da grøfterne ikke havde afløb, dannedes der flere steder uhyggelige, stinkende mudderpøle af regn- og spildevand. Bag husene var forholdene endnu værre, især for de lavest liggende. Plumpede børnene i pølene, kunne én gang vask af tøjet næppe fjerne stanken! – Til sidst trådte sognerådsformand Svenningsen, læge Bjerum, uldstrikker A. L. Andersen og maler N. I. Weis sammen i et udvalg, der 1911 gennemførte kloakeringen ved hjælp af landinspektør R. Jensen, Varde, og med nogen støtte af kommunen.

Før byen 1897 fik byggevedtægt, lå husene ofte i foreskellig højde over gaden. Det var da skik, at man opfyldte den forreste del, hvor man byggede, med jord fra den bagerste del, som ellers senere blev anlagt som have. Fra den tid hidrører de mange trapper, som fører op til enkelte huse. – Efterhånden

lagdes rendesten, hvorfra undertiden en jordvold førte op til huset, stykkevis var der lagt fortov. Denne uorden skæmmede byen. Der nedsattes da et udvalg med overbanemester Bloch Sørensen som formand og Weis som kasserer, der fik fortov og rendesten reguleret og gennemført 1925. Det blev dyrt for visse ejere, der måtte have deres husfacade undermuret. Gaden blev tjæret og i 1934 asfalteret.

Som en rigtig købstad dengang havde Nebel også sine *originaler*. Der var maler Hansen, der, når han havde fået et par glas over tørsten, blev så umådelig lykkelig over sin by, så han gående hen ad gaden måtte synge det ud. Da byen havde fået gadebelysning, sang han: »Vi bor i en oplyst by, 11 lygtepæle og en folketingsmand! Det er nok stort!« Og der var to fine, elskelige, gamle mænd, der var så glade ved hinanden, at folk kom i godt humør blot ved at se det, nemlig apoteker Hoffgaard og »gamle skipper«. Hver eneste formiddag kom de to sammen med apotekerens hund gående gennem byen, ind på kroen og over på landbohjemmet.

Den største begivenhed i byens historie blev åbningen af *Varde-Nr. Nebelbanen*. Som vi har set, var der dog i forvejen en livskraftig flække i god fremvækst, men banen satte yderligere fart heri. Om den skriver *Martin Jacobsen*:

»Når talen er om post-, fragt- og personbesørgelse i de sidste årtier af forrige århundrede, kan vi lytte til, hvad to mænd, der selv var aktivt med, har meddelt. Den ene er Søren Post. »Jeg gik i fire år 1865-69«, fortalte han, »og i den tid besørgede jeg breve og øvrige postforsendelser til og fra Varde. Min postkreds omfattede Nr.Nebel-Lydum, Lunde og en del af Outrup samt Sdr. Bork. Jeg gik ud fra mit hjem om morgenen kl. 2 hver tirsdag og fredag. Jeg måtte lægge vejen om ad Kastkær, hvor sognerådsformand Kr. Mathiasen boede, derefter til Lunde præstegård, hvor pastor Langhoff altid tog venligt imod mig, og hvor jeg fik en hjertestyrkning. I Lundtang kro nød jeg også venlighed og gæstfrihed – tit for megen. I Refsgård var der brevsamlingssted hos Jermin, og når jeg derefter havde modtaget, hvad der var samlet på Ting kro og i Snurom kro, gik turen til Varde, hvor jeg ankom kl. 8-9 om morgenen. Jeg tilkom 3 skilling for hvert brev, men tit udeblev betalingen«.

N. I. Weis

Fhv. gårdejer Kristian Jensen (Post) har fortalt, at han i firserne tjente hos købmand Lambert Lund, Lønne. Hans arbejde var især at køre fragt for Lund og forretningens kunder. En Vardetur med fragt hen og hjem tog, når turen skulle gøres en dag, fra 5 morgen til 12 midnat, men ofte to hele dage, når han skulle have svin, smør m. m. med. Det var lang tid at tilbringe på landevejen. 1888-96 kørte han postturen for fornævnte postkontrahent Hans Jørgen Jacobsen, de første par år i en mellemstor charabanc, derefter i lukket vogn. — Brødrøene Andreas Stage og Jens Sørensen har også kunnet fortælle om fragtkørsel dag og nat.

I Lydum, hvor Kvong post afleverede sognets post til to brevsamlingssteder, ønskede man 1890 posten bragt til hvert hus, men kunne ikke få myndighederne med hertil. For at få begyndt lejede man for fælles regning en kvik og solid 14-15 års dreng, Jens Høj Hansen, han var så landmand om formiddagen og post om eftermiddagen. Da postvæsenet efter et kort åremål overtog ruten, beholdt han den i mere end 50 år.

Og så kom banen i 1903 efter strenge og langvarige fødselsveer. — Kravet var rejst i 1878 af proprietær Beyer, Søvigård. Alle var enige om, at det ville være et uvurderligt gode for egnen, men videre nåede enigheden ikke. Varde og Esbjerg kunne slet ikke unde hinanden banen, og ude i sognene var det lige så galt. 1898 vedtoges banen i rigsdagen som en gaffelbane med en gren fra Billum til Esbjerg og udgående fra Nymindegab. Imidlertid kom kraket i Esbjerg, vanskeligheder og protester tårnede sig op, og på et møde i Varde begravede stiftamtmand Ahnfeldt banen med ordene: »Af vrøvl er du kommet, til vrøvl skal du blive, og af vrøvlet skal du aldrig opstå«. Senere gennemførtes et forslag, hvor Esbjerglinjen og Nymindegabstykket var amputeret. Og den kom altså i 1903. Der blev holdt et stort barselgilde i Varde og Nebel. Et festtog med 500 passagerer kom til Nebel, hvor ca. 1500 mennesker modtog det. Byen var flag- og guirlandersmykket, og der var frokost til 500 mennesker.

Forinden havde der været store besværligheder at overvinde her i kommunen. Det var et mægtigt plus, at Nebel og ikke Nymindegab blev endestation, men man ville heller ikke have, at den nærmeste station, Lunde, skulle blive en konkurrent. Derfor holdt Nebels delegerede hårdt på, at Lunde station ikke måtte være i Lunde by, men i Lundager. Det blev et kompromis. Lunde station skulle være i et morads syd for Lunde. Naturligvis voksede der en lille by op alligevel — til besvær for Lunde og uden videre gavn for Nebel. Da Lydum holdt på, at banen burde gå over Lunde, Lydum og føres ind nord Nebel by, blev der også et spændt forhold mellem de to sogne og ikke mindst i sognerådet. Ly-

dum søgte amtet om tilladelse til skilsmisse, men fik afslag. Forholdet har ellers altid været ideelt.

Der skete nu et kolossalt opsving indtil 1914. Under første verdenskrig var det træls for banen og personalet, der måtte arbejde med forslidt materiel og dårligt brændsel. Under besættelsen havde banen som alle baner en både besværlig og farlig tid. Tyskerne ville bestemme. Men der var også en lys side: da krigen var forbi, havde banen et overskud på 1,9 mill. Men der trængtes til store istandsættelser og nyan-skaffelser. De mange biler, folk har anskaffet i de senere år, truer atter banens økonomi. Som formænd har virket borgmester Drechsel, Varde, folketingsmand S. Sørensen, folketingsmand V. Pinholt, stiftamtmand Herchend og nu stiftamtmand U. Friis. Som banens dygtige administrator virker direktør Otto Nielsen«.

Den første *stationsforstander* i Nr.Nebel var Vendelhaven ($^{15}/_3$ 1903- $^{1}/_{12}$ 1914). Hans hustru var koncertsangerinde. Selv var han også noget »kunstnerisk«, og herom fortælles der flere historier. Bl. a. forlangte han, at driftsbestyrer Meyer skulle tage hatten af, når han kom ind på kontoret i Nebel! Engang havde Vendelhaven lovet at holde foredrag i afholdsforeningen. Folk ventede og ventede efter ham, men han kom ikke. Der blev da sendt en mand til stationen for at spørge, om han ville komme eller ikke. Han kom da, aldeles rasende, og læste et stykke op af »Ribe Amtstidende«, hvor en indsender skrev imod ham og rådede ham til »at lade sit lys skinne andre steder«. — »Og det vil jeg netop gøre!« sagde Vendelhaven og gik. Forsamlingen sad, lidt undrende, tilbage uden foredragsholder.

Den næste *stationsforstander* var Hauerslev, $^{1}/_{12}$ 1914- $^{1}/_6$ 1917, og derefter M. Leding.

I 1913 førtes banen videre fra Nr. Nebel til Tarm, men den kunne ikke svare sig og blev nedlagt 1939. I stedet for oprettedes en rutebilforbindelse til Skjern, og desuden er der nu rutebil til Nymindegab-Hvide Sande-Ringkøbing. Tillige er der fra Nr. Nebel over Lydum den førnævnte rutebil til Tistrup. Fra Lydum er der rutebilforbindelse over Lunde til Varde.

Søren Sørensen
Folketingsmand for Vardekredsen 1890-1918

Banen satte yderligere fart i byggeriet i Nebel og skabte en ny gade, der nu kaldes Jernbaneallé.

1870 byggede Th. Poulsen (Bolkjær) et husmandssted, hvor nu *afholdshotellet* ligger. Han gik konkurs 1892, og møller N. Chr. Nielsen fik stedet udlagt. Han udparcellerede jorden og solgte 1896 huset til snedker Th. Thøstesen, der her drev forretning og butik. Senere byggede Thøstesen som nævnt sammen med Laurids Kjær ejendommen øst for købmand Smidt. Thøstesen solgte til snedker Rasmussen, hvis hustru driver Tatolforretning i ejendommen. — Fru Marie Kjær drev i mange år en mindre papirhandel og solgte senere til Chr. Vad, der nu har mælkeforretning.

Ca. 1904 dannedes et interessentskab af afholdsfolk i Nr. Nebel og flere sogne. Det købte Thøstesens gamle hus og dannede et byggeudvalg med sadelmager Høyberg som formand. En dag kom en ung mand til byen. Han var invalid, gik ved en krykke og udgav sig for konstruktør og at være slået helt ud ved et ulykkestilfælde, og da han gav et troværdigt indtryk, fik han arbejdet med tegning og tilsyn. Han fik værelse med sove-kammer og møbler på kredit og lånte forskelligt, alt på grund af sin noble opræden, og fordi folk gerne ville hjælpe ham på fode igen. Efter lang tid og mange rykkere fremlagde han endelig tegningen, der var så vidunderlig, at man så 3 sider perspektivisk på en gang og skorstenen svævende uden at stå på grunden! En i udvalget udbrod, at det lignede et fartøj, og da der faldt mere kritik, trak »konstruktøren« sig tilbage og var næste dag forsvundet lige så stille, som han kom. Næsten hele byen var taget godt ved næsen, og byen fik sig — som Weis siger — »et om ikke billigt, så dog bredt grin!«

Nu blev S. Kjær, Henne, antaget som arkitekt, afholdshotellet rejstes og åbnedes 1905. Chr. Christensen, tidligere sømand, blev bestyrer, derefter Sarthov, M. Madsen og et år en bestyrerinde, men da det stadig gav underskud, solgtes det 1917 til muremester Lars Nielsen, der udvidede og solgte til S. Sørensen, der tilbyggede en stor sal. Nu ejes hotellet af Niels Christensen.

Købmændene og nogle andre drev i flere år et acetylgasværk, der lå syd for afholdshotellet. 1916 gik de og flere i gang med et *oliegasværk* efter engelsk mønster under ledelse af ingeniør J. Lassen, København, det blev anlagt ved Borkvejen. 1918-19 måtte det næsten standse på grund af råstofmangel, men renter og afdrag skulle betales, så gasprisen sattes op i 1,75 pr. m³ plus en afgift på 4 kr. mdl., så svigtede forbruget, og 1932 solgtes retorten m. m. til Harbjerg kalksandstensværk ved Brørup, der så fremtidig skulle levere oliegas på stålfasker for 0,75 kr. pr. m³. Gassen tømtes over i byens gasklokke, og

Parti fra Nr. Nebel by 1895

Samme parti fra Nr. Nebel by 1939

gik derfra til forbrugerne. Det gik godt til 1939, da Harbjerg standsede denne produktion, og i den hårde vinter fros gasledningerne. Værket solgtes så til nedbrydning. Den første formand var A. L. Andersen, der med stor dygtighed gik ind for sagen.

Gårdejer Jens S. Jensen, Sædding, sammen med snedker Th. Thostesen og gårdejer Søren C. Nielsen, Nebel, begyndte i januar 1912 et arbejde for at få oprettet et *elektricitetsværk*. Man holdt møde med ingeniør Jakob Bjerre, Askov. Der nedsattes et arbejdsudvalg, og 26. juni holdtes stiftende generalforsamling, hvor N. I. Weis valgtes til formand, den øvrige bestyrelse blev Jens S. Jensen, Søren C. Nielsen, Pirchert og Morten Sørensen, Vadgården. Værket rejstes som et andelsselskab og kostede 72000 kr. Det startede 23. december s. å., så de fleste fik lys til julen. Bestyreren var H. T. Lorentzen. 1915 indlemmedes Kolle og den østlige del af Rærup, den vestlige havde været med hele tiden. Under krigen foretoges drastiske indskrænkninger, en tid i 1917 var der kun strøm fra mørkets frembrud til 9¹/₂ aften. Værket købte da Vestre mølle af købmand C. M. Thomsen. Efter Arnfreds anvisning anbragtes dynamoen i kværnens sted. Men det gav kun noget, når det stormede! Man prøvede da at sætte dynamoen på øverste loft med direkte træk fra mølleakslen. Det hjalp ikke meget, og møllen kunne ikke holde til det, en vinge knækkede, tænderne måtte fornyes, vindrosen løb løbsk i en storm, dens ene vinge fløj 100 m bort, en anden gik gennem pakhusets tag, og dynamoen kørte i stykker. Man flyttede så dynamoen til teglværket til dampmaskinens drivhjul. Det var en bedre hjælp end møllens, men en kostbar, da kedlen nu forlangte betydelig mere brændsel end til teglværkets drift.

Endelig kom der en god løsning, da man i 1917 fik strøm direkte på nettet fra møller R. Jacobsen, Lydum mølle. det gav i længere tid tilfredshed på begge sider. Ved en overenskomst 1931 lagdes Rærup under Lydum mølles værk, og samtidig ophørte leverancen af strøm fra Lydum. I 1919 antoges B. C. Thastrup som bestyrer, idet Nebelværket stadig arbejdede videre. I 1934 og 39 anskaffedes 2 nye dieselmotorer, og man ventede at kunne fortsætte med den billige strømpris på 3, 2 og 1 øre (den sidste til teknisk brug). Da kom besættelsen og kuldka-stede planerne. 9. og 10. april forbød politimesteren at sætte lys på. 1940 dikterede »Elektricitetsudvalget« samarbejde med S. A. E. F. Der anlagdes en ledning fra transformatorårnet i Lønnestak til et skur i Kærn, hvorfra jævnstrøm føres ind i nettet.

I 1933 blev der efter et energisk arbejde, særlig af Chr. Christensen, Flensborg Lager, oprettet et *vandværk* i byen. Det begyndte med ca. 50 forbrugere, men har nu over 200. Det var et stort gode, mange fik nu

Nr. Nebel Realskole

badeværelse og w.c. i stedet for de gamle uhygiejniske klosetter. – Kommunen oprettede 1949 en *fjernvarmecentral*, der kun omfattede kommuneskolen, realskolen og De gamles hjem. 1951 startede borgerne det nuværende fjernvarmeselskab som et andelsselskab, og kommunen gik ind i dette. 80 af byens huse opvarmes nu af fjernvarme. Centralen findes på elektricitetsværket, og bestyrer Thastrup passer den. Anlægget har kostet $\frac{1}{2}$ mill. kr.

Nr. *Nebel Realskole* oprettedes 1939 på initiativ af interesserede i sognet og omliggende sogne med Poul Qvesel som skolebestyrer. Under hans dygtige ledelse kom den hurtigt i stærk fremvækst. Den begyndte med lokaler i kommuneskolen, men 1. maj 1954 erhvervede den hele denne bygning. Den modtager elever fra området Hvide Sande til Varde og fra Vesterhavet til den vestjyske længdebane og har nu 8 klasser med over 200 elever og 9 lærere. De to første hold blev dimitteret for eksamenskommisionen, der kom til Nr. Nebel. Siden januar 1943 har skolebestyreren selv eksamensretten.

Efter mange års drøftelser byggede sognerådet i 1949 *De gamles Hjem* til stor glæde for mange gamle, især de enlige. Der er nu 21 gamle på hjemmet.

Ser vi nærmere på byen og begynder med den sydlige side fra vest, kan omtalen suppleres med følgende skildringer.

Vestre mølle. Sidst i halvfemserne brændte møllen ved Lønne møllegård. Kort tid efter byggede købmand og møller Anders Clausen Vestre mølle med tilhørende købmandshandel. Få år efter solgte han til købmand C. M. Thomsen, der blev en kendt skikkelse i bylivet. Under den første verdenskrig, da det kneb med at skaffe olie og brændsel, solgte han møllen til Nr. Nebel Elektricitetsværk, der brugte den som hjælpkraft. Dette varede dog kun kort, og møllen overtoges da af foderstofforeningen. Købmandsforretningen drives nu af købmand J. Møller Petersens enke.

Ejendommen før Apoteket var den første lægebolig i Nr. Nebel, nu er der almindelig beboelse.

I den næste ejendom efter Apoteket, der nu ejes af smedemester Niels Christensen, begyndte *Rübner Petersen* omkring århundredskiftet en *manufakturforretning*, som han få år efter solgte til Zebelin Nielsen, der igen solgte til Hans Gammelgaard, der i 1909 solgte til P. Bundgaard. Efter 5 års forløb købte Bundgaard M. B. Janzens ejendom ud for Borkvej, her er forretningen ført videre, og efter Bundgaards død i 1944 er sønnen J. Th. Bundgaard nu indehaver. Efter at Janzen i 1914 solgte ejendommen til Bundgaard, byggede Julius B. Nielsen, der havde forpagtet Janzens forretning, en ny ejendom overfor posthuset. Efter hans død solgtes denne til I. R. Nielsen, der senere solgte til brugsforeningen.

I 1903 byggede *Chr. Roust* en stor toetages ejendom overfor markeds-

pladsen og begyndte her en manufakturforretning. Efter hans død i 1914 bestyrede sønnen Peter Roust den for sin moder til 1920, da hun solgte den til Henrik Frøsig. Tre år efter overtoges forretning og ejendom af Bramsen Nielsen og Jessen, der drev den sammen til 1927, da Jessen blev eneindehaver. Jessen døde 1946, og sønnen Erik Jessen fører forretningen videre.

Ejendommen øst for byggede *uldstrikker* A. L. Andersen i 1893, og drev her samtidig en tricotageforretning til 1927. Nu har Thorvald Johansen kiosk i ejendommen.

På hjørnet af Klintingvej og Bredgade begyndte murer Chr. Christensen en sodavandsfabrik og en *barberforretning*. Senere startede han i samme ejendom en manufakturforretning under navnet *Flensborglageret*. Barberforretningen blev solgt til Carl Schou Clausen, og blev videreført af sønnen Orla Schou Clausen. Flensborglageret overgik efter Christensens død i 1946 til sønnen Gustav Christensen, og er senere solgt til Magnus Christensen fra Hemmet.

Ejendommen ved siden af Flensborglageret byggedes i fællesskab af tømmer Nielsen og klodsmager A. Christensen. Den vestre halvdel købte frk. Thora Christensen i 1918 og drev her til 1955 en *modehandel* og *boghandel*. Nu ejes den af installatør Harboe Jensen. I den østre halvdel blev der indrettet *bageri* af bager Viggo Pedersen, og dette indehaves nu af sønnen H. Chr. Pedersen.

Næste hus er *gartnerforretningen* med tilhørende gartneri, der blev anlagt i firserne af gartner Rasmussen fra Lykkegård i Lydum. Han solgte til gartner Jepsen, der sammen med sin søster Ane drev forretningen i en lang årrække. Jepsen solgte midt i tyverne til gartner Søborg, der allerede i 1929 solgte til den nuværende ejer gartner Frøjk, der i 1930 ombyggede og udvidede alle drivhuse. Frøjk købte kun gartneriet, men lejede butikslokale i den nye sparekassebygning. Nu har han sin forretning i den ejendom, hvor det gamle bryggeri havde tilhuse. — Den gamle ejendom med butikken blev overtaget af slagter Anton Andersen, og den indehaves nu af slagter N. Linding Christensen, der har moderniseret ejendommen og bygget nyt *slagterhus*.

I ejendommen øst for afholdshotellet boede *rebslager I. M. Petersen*, der i mere end en menneskealder havde rebslageri med reberbane langs med plantagen. Sønnen Ferdinand Petersen ejer nu huset, hvor hans hustru har brødudsalg.

Næste hus mod øst var en *slagterforretning*, der ejedes af slagter Jørgensen. Han solgte omkring 1916 til Henrik Christensen, der drev slagterforretningen og en betydelig kreaturkommissionsforretning. Først i trediveerne solgte Henrik Christensen til Otto Vestergaard, som nu har forret-

ningen bortforpagtet til Regner Overgaard. Øst for slagterforretningen byggede snedker Clausen. Han emigrerede imidlertid til Amerika. Senere havde hans hustru Elise Clausen i mange år viktualieforretning her, og der har være »Tatol«. Sidst har fru Mette Lauridsen haft Køb og Salg, men dette er nu flyttet ned til et nyt hus i nærheden af Vestre mølle.

På nordsiden af vejen, lige over for præstegården, ligger den gamle *dyrlægebolig*, hvor H. C. Brodersen fra 1884 havde praksis. Han var sønderjyde, født i Aunbøl i Sundeved den 9. maj 1849. Han var en sjælden interesseret mand, der ikke alene gav stødet til oprettelsen af Nr. Nebel og Omegns Landboforening og var dens første formand, men også var så godgørende, at han tog et alt for lille honorar, og hos småkårsfolk ofte ikke nænnede at forlange noget. Han fik da mange små gaver som strikkede ting, og dem var han stolt af. Men det var oplidende at være dyrlæge dengang og køre i kariol vidt omkring i sognene som til Kvang og Hemmet.

Efter Brodersens død fortsatte hans enke praksis med vikarer, bl. a. dyrlæge P. Moberg, der flyttede til Lunde, da Brodersens søn, Laust Brodersen, efter endt uddannelse overtog faderens praksis. Han byggede den nuværende dyrlægebolig omkring 1920, men døde 1935, kun 45 år gammel, og to år efter solgte hans enke Johanne Brodersen ejendom og praksis til dyrlæge Tage Sørensen, der senere har udvidet og moderniseret boligen. Den gamle dyrlægebolig ejes nu af graver og kirkebetjent Aksel Freund.

Øst herfor har amtet bygget en smuk *jordemoderbolig* til fru E. M. Lund Hansen, der har været jordemoder her i over 25 år. Hendes mand har køreskole. Det næste hus tilhører konsulent M. Poulsen.

Da hovedgaden, landevejen, har samlet så mange huse om sig, har byen en temmelig langstrakt form. Sidegaderne mod nord er Borkvej, Møllevej, Vinkelvej og Bolkærvej. Syd for hovedgaden findes Klintingvej, Jernbaneallé, Skolevej og desuden Sdr. Allé og Stationsvej.

Efter i adskillige år at have haft tilrejsende *tandlæger*, fik byen endelig selv en tandlæge, idet tandlæge N. Valentin begyndte praksis i 1951 i ejendommen overfor dyrlægeboligen.

På *Stationsvej* startede elektriker Hans Baden i 1938 en radioforretning. Han rejste her en meget høj fjernsynsantennemast og var en af de første fjernsynsseere i Vestjylland, der kunne tage de tyske udsendelser fra Hamborg. I ejendommen øst for driver Gunnar Møller Pedersen også en radio- og fjernsynsforretning.

I *Jernbaneallé* bor foruden de allerede nævnte murer E. Jochumsen. Sammen med murer Jens Nielsen har han bygget mange af byens og omegnens huse og gårde. Endvidere bor musiklærerinde, frk. Karen Kri-

stensen her, gennem årene har hun haft en mængde elever fra hele egnen. Frk. Nygaard havde i mange år tandteknik i villa »Ellen« i Jernbaneallé.

I 1948 byggede Chr. Baden et hus på den nye gade langs plantagen, *Sdr. Allé*, og startede et cementstøberi. I samme gade byggede politibetjent Johansen, der var byens første betjent, *politistation*. Efter Johansens forflyttelse til Grønland blev politibetjent Rahbek ansat som landbetjent. Arne Frisgaard har her øldepot, og sammen med Reimer Poulsen leder han et musikorkester.

På *Klintingvej* driver Robert Nielsen malerforretning, og i samme gade begyndte frk. Anne Pirchert en damefrisørsalon, som nu efter hendes død i 1952 bliver videreført af frk. Lis Jørgensen. Endvidere er der på Klintingvej begyndt et nyt gartneri ved gartner Laurits Kristensen.

Fotograf Chr. Hansen, der havde begyndt sin forretning i Nr. Bork, flyttede denne til *Borkvej*. Nr. Nebel, under navnet Bork Foto. På Borkvej har Peder Stage også sin køreskole og entreprenørvirksomhed, og rense-riet »Triakohl«, der begyndte ved siden af tømmerlageret, har her opført nye moderne bygninger. Ved siden af bor skomager Burkal, der driver hønseri og har byens pølsevogn. Nord for »Triakohl« har J. J. Jensen haft en tømrer- og snedkerforretning, som nu videreføres af sønnen Peder Jensen, der bor ved siden af Lars Weis.

En moderne Esso station er i 1955 oprettet på *Strandvejen*, den drives af Leif Christensen og Orla Bruun. Naboen er murermester Kaj Kristensen. Vest for det hvide hus har fru Misse Kristensen maskinstrikkeri. Vaskeriet, der ligger overfor sparekassebygningen, blev i mange år drevet af Ane og Niels Nielsen; det er nu solgt til fru Jenny Christensen. Gertrud Jensen har damefrisørsalon ved siden af apoteket, og skomager Kortegaard Jensen, der var svend hos L. Lorentzen, har nu forretning over for apoteket. Ølhandler Søren Jepsen drev i mange år en træsko- og skotøjsforretning i ejendommen øst for skrædder Madsen. Forretningen ejes nu af Hans Muff. Skræddermester Henry Jørgensen, der nu er byens eneste skrædder, har forretning over for smed Christensen. Tricotageforretningen på hjørnet af Møllevvej blev startet af frk. Mette Nielsen, senere havde frk. Emilie Madsen den og nu fru Thyra Kruse Jensen.

Fra 1. oktober 1940 fik byen fastboende *sagfører*, idet landsretssagfører W. Ohsten fra denne dato lejede kontor i sparekassebygningen og begyndte sagførervirksomhed der. Forretningen er nu overdraget til sagfører E. Falbe-Hansen. *Varde Bank*, der i mange år havde til huse i træbygningen i Jernbaneallé, har nu moderne lokaler i den østre ende af Gustav Frandsens ejendom. Musiker Hans Cornelius Thorbøl Jensen, der

viderefører sin fader Cornelius Jensens danseorkester under navnet *Cornelius' orkester*, har desuden en barberforretning i Sdr. Bork. *Ægpakkeriet* ved siden af tømmerlageret er oprettet af P. A. Nielsen og drives nu af Tage Bjerg Andersen. Den af Peder Frisgaard startede *vognmandsforretning* har svigersønnen Hans Bech. Vognmand Gunnar Jensen har forretning i afdøde skrædder Pedersens ejendom.

Navnlig i de sidste 20-30 år er der bygget en mængde nye ejendomme; der er ikke flere tomme byggepladser langs vejen i selve byen, og gaden vokser stadig længere mod såvel vest som øst, og sidegaderne fyldes mere og mere.

I 1895 dannede 94 aktionærer i byen og sognet et aktieselskab med det formål at bidrage til byens forskønnelse ved at få skabt et anlæg. Man tegnede aktier á 20 kr. og et udvalg, købmand H. C. Schmidt, postkører Jacobsen, gårdejer Chr. Christensen og bygmester Laust Jensen, købte et stykke præstegårdsjord, fik det kulegravet og tilplanter med nåletræer, der efterhånden udskiftedes med løvtræer. I flere år udførte man gratis arbejdet med renholdelse m. m. Plantagen voksede op, skabte rømmen om grundlovmøder og sommerfester, her legede børnene og her sværmede de unge. Anlægget er stadig en ikke uvæsentlig del af byen.

LYDUM SOGN

FRISGÅRDE

Man kan gætte på, at en friser eller et medlem af den adelige slægt Friis har ejet Frisgård eller boet der engang i middelalderen. Men det er kun gætteeri. — Oprindelig har her nok kun været een gård. Allerede første gang, vi finder noget om den, er den delt i to, der tidligt er kommet under Lydumgård.

I. STORE FRISGÅRD. Hartk. 9.222. Mn. 8, 7c, 9.

1651 boede Th. Andersen her. Mærkeligt nok er både han og Jep Nielsen på Lille Frisgård begge murermestre; de påtog sig bl. a. at om-mure Kvong kirketårn, og sammen med J. Nielsen fra Lydum op-murede de 1647-49 det nye Bøvling slot. Th. Andersen drev St. Frisgård sammen med Markvor Thomsen. Landgilden var 3 ørte rug, 3 ørte byg, 1 skovsvin og 1 gås. Der kunne sås 3 td. rug og 16 skp. byg og av-les 20 læs hø. Chr. Langes børn måtte afstå gården til en kreditor. — 1676 ejes gården af en borger Chr. Nielsen i Holstebro. Markvor Thom-sen er død, vist sidst på året 1676, da der var skifte 20. januar 1677. På Vester herreds ting optræder husbonden på enken Maren Madsdat-ters vegne — men nok fuldt så meget på sine egne! Formuen var sat til 141 dl., men gælden var 1 mark mere. Kreditorerne delte da mid-lerne imellem sig. Chr. Nielsen havde 44 dl. 12 sk. tilgode. Han fik da udlagt møntrugsæden (1. kærve), som han altså måtte høste, når den tid kom, for 19 dl. 2 mark, samt 3. kærve rug til 3 dl. 3 mark, 1 plov til 1 mark osv. Og således blev man ved, til alle midler var for-delt. 1688 er ejeren J. Koldroft i Varde, fæsterne er Jac. Christensen og H. Jensen. Gården kom atter under Lydumgård, hvor den var i Brammings tid. Fæsteren, H. Jacobsen, var en af dem, der ivrigst søgte at rydde Bramming af vejen. 1707 og 11 er fæsterne Jørg. Nielsen og P. Christensen. I Opitz' tid deles den i to lige store gårde.

I A. Mn. 8.

1732 er Jørg. Nielsen stadig fæster. Blome satte de tre nu faktisk lige store Frisgårdte til at svare samme landgilde, nemlig 1 td. rug. 6 skp. byg, 12 pd. smør og fuldt hoveri. 1758 er fæsteren S. Nielsen Heibøl. 1768 sælger Trapaud gården til fæsteren Jørgen Eriksen. 1778 er N. Christensen her. J. Stunds sig ejede både denne og IB, men N. Christensen køber den i selveje. 1780 solgte han til Jørg. Jensen, hvis enke Else Nielsdatter bliver gift med C. Larsen og 1824 skoder til Th. Christensen. 1844 C. Thomsen. 1874 N. Pedersen. Efter at have været i slægtens eje i over 100 år sælges gården 1888 til N. K. Lauridsen. 1914 Lars P. Lauridsen, der også køber naboejendommen 7a, som han lægger under gården. 1917 J. K. Korsholm, senere enken Anna Kirstine. 1950 P. Ansgar Nielsen.

I AB. Mn. 7c og 25.

Omkring 1770 fraskilles denne ejendom på 1 td. hk., 1778 beboes den af Morten Rask. 1788 af Jep Sørensen, 1811 sælger han til L. Christensen, der 1813 sælger til N. Christensen, som 1826 sælger til N. Andersen. 1830 Henrik Eriksen. 1880 Erik Henriksen, der druknede i en mergelgrav i Frisgård ved at gå vild. Senere hans enke Jensine, der solgte til Peder Christensen på mn. 9. Ejendommen regnes nu til Sdr. Lydum og fik nr. 25, Her stod dens bygninger til 1887. Imidlertid havde Henrik købt en parcel af IBB (7c), og Peder Christensen lagde jorderne under sin gård og nedbrød bygningerne på en aftægtslejlighed nær. Mange år efter, i 1914, fraskiltes ejendommen som statshus til svigersønnen Bendix Jensen, der byggede på 7c og til sidst fik en gård ud af det. Resterne af det gamle hus jævnedes efter aftægtskonens død, 1950 sønnen Joh. Juhl Jensen, der har afhændet til svogeren Martin Jensen.

I B. Mn. 9.

P. Christensen, der blev kaldet Peder Frisgård, er fæster 1725, men 1732 C. Pedersen, 1759 M. Christensen. 1768 sælger Trapaud gården til S. Lassen, Kvong. 1778 er fæsteren Lars Pedersen, der bliver selvejer. Hans enke Anne Marie Jensdatter sælger til sønnen J. Lassen. 1842 J. Nielsen. 1865 N. Jensen, senere enken Elisabeth. 1876 solgtes gården ved dødsboauktion og købtes af ejendomshandleren S. Olesen, kaldet Søren Præst. Han byttede gården bort til Jes Christensen fra Vejrs. 1885 svigersønnen P. Christensen. 1934 Laurids Vestergaard.

I BB. Mn. 7

er fraskilt samtidig med AB og beboedes 1778 af S. Jensen, men ejedes

af Frans Jacobsen i Hallum, senere af Lars »Degn« i Bork. 1788 køber S. Jensen gården i selveje. 1808 afstår han til J. Sørensen, der vist sælger til Th. Hansen, der forøger den meget stærkt. Omkring 1840 købes den af Niels Christensen fra Storgård, som havde købt Ågård (6a) i nabolaget. Han lægger noget af jorden under Ågård, udstykker, magelægger og sælger resten. Hans broder Adam Henrik Christensen var måske med til handelen, idet han i matriklen står for 7a. Efter gårdens udstykning gjaldt 7a kun et lille hus på gårdens udmark ved *Vandbo*, et vandigt distrikt, huset kaldtes sammen med et andet tæt derved liggende for *Porshusene*. Her boede Julius Mecklenborg, »æ portrætmåger«, fotograf og klog mand, se sidste kapitel. I det andet hus boede Jens Jørgen Jensen, efter hvis enke Marens død huset blev nedlagt, også Mecklenborgs hus er forlængst forsvundet.

7b overtog Knud Jepsen, 1867 H. C. Bruun, 1892 Theodor Mathiesen, der var smed, 1898 J. J. Østergaard, 1905 Th. H. Siig, 1914 Svend Peder Madsen, 1919 J. K. Kristiansen, 1922 Kr. Medum Pedersen, 1948 L. Finnemann Viuff, 1953 N. Poulsen, 1956 Jens Ejvind Nielsen.

II. LILLE FRISGÅRD. Hartk. 4.522. Mn. 10.

Denne gård var kun halvt så stor som Store Frisgård. Landgilden var 2 ørte rug, 2 ørte byg, 1 pd. smør, 1 skovsvin, 1 fødenød og 1 gås. 1652 boede Jep Nielsen og Lydum degn Th. Nielsen her. I matriklen 1661 opføres degnen ene for gården. 1687 er fæsteren Eske Thommensen, antagelig en søn. 1707 Therkel Nielsen. 1733 og 58 Th. Therkelsen. 1768 sælger Trapaud gården til S. Spangsberg i Uglvig, der senere afstod til fæsteren. 1787 Terben Thomsen. 1805 udstykkedes og bortauktioneredes nogle parceller. 1817 sælger Th. Terbensen det halve hk. til C. Christensen, der også kaldtes Chr. Lønne. 1856 solgte han til handelsmanden Chr. Christensen, kaldet Kræ Skomager, som 1883 afstod gården til sin svigersøn Herman Christensen, der 1912 mageskiftede med et konsortium, der havde købt Ågård (6a), og som nu solgte mn. 10 til Jens P. Nielsen (Barslund). 1916 Jes C. Nielsen. 1929 J. Larsen.

LYDUM HEDE, NØRRE LYDUM, RASKGÅRDE, NØRGÅRDE, BIRKET

I lange tider hed denne landsby kun Hede, så byen er vel anlagt på et stykke opdyrket hede. Det er sket i middelalderen*), for 1542 boede

*) Allerede 1312 nævnes et »Hete«, (D. Riges breve, 2. rk. VI, nr. 454). Ærkebiskop Esger skænkede da 1 gård i Toftnæs, 1 i Hete og en i Alslev til oprettelse af et præbende i Ribe domkirke. Da de to øvrige gårde ligger i Alslev sogn, har dette Hede vist også gjort det, selv om man ellers ikke kender dette stednavn i Alslev sogn. At

her en anset mand »Søfren Symenssen i Hedegårdt«. Sammen med flere adelsmænd er han med i en kongelig udnævnt kommission, der skal undersøge sogneskellet mellem Janderup og Billum, der nylig var sat ved et sandemænds tov. Hedegård har vel været byens største gård. Fra omkring 1660 forandres bynavnet til Lydum hede. Men efter at det i 1700-tallet blev almindeligt at kalde den sydlige del Birket og en af de nordligste gårde Nørgård, forsvandt navnet Hede, og Nørre Lydum trængte igennem. Lydumgård ejede næsten hele byen, men efter Karl Gustavkrigenes elendighed måtte den skille sig af med det meste; efterhånden samledes det atter under herregården.

I. Hartk. 3.100. Mn. 11.

Det er vist denne gård, kongen 1578 forlener til Chr. Vind, og som derefter i lange tider hørte under Lydumgård. 1664 er fæsteren P. Jensen, landgilden er $1\frac{1}{2}$ ørte rug, $1\frac{1}{2}$ ørte byg, 1 pd. smør, 1 skovsvin, 1 fodernød, 1 lam, 1 gås. 1688 ejes den af H. Wandel i Ribe, fæsteren er Knud Pedersen, der 1685 opsigde sit fæste. Proprietær Rask køber atter godsets gamle gårde I, V og VI, så de påny hører under Lydumgård. 1711 er fæsteren J. Christensen Hekkenfeld. 1725 A. Termansen. 1758 Jørgen Eriksen, mens svigerfaderen A. Termansen havde et hus med 3 skp. hartk. Hoveriet var da 3 høstdage, kørsel af 2 læs hø fra marsken og 2 læs tørv, desuden skulle han vedligeholde sin andel i markdigerne samt køre en ægte til Hjerting. Landgilden var 6 rd. Omkring 1770 deles gården i to.

I A. Hartk. 1.420. Mn. 11

købte pastor Wassard 1772 af H. Jensen Lemvig. Den beboes af Stefan Christensen, der købte den i selveje af Wassards enke. 1789 skøder han til Chr. Hansen, der købte mere jord og vistnok resten af I B. Senere deles gården i to små ejendomme. *11a* havde Laust Nielsen og *11b* Laurs Johansen 1844. 1851 fik Th. Jensen dem sammenlagt til en lille gård. Han købte *11a* af Eske C. Pedersen. 1884 N. C. Lauridsen, 1887 C. O. Christensen. 1922 P. Christensen. 1929 H. C. Sørensen 1938 Idolf P. Simonsen, der har ombygget gården og flyttet den, så den nu ligger syd for vejen.

I B. Hartk. 1.420

beboes 1778 af C. Lauesens enke og ejes af Stefan Colding i Vejrup. Kort efter udstykses gården; en af parcellerne drives af Stefan Christensen på *1A*.

identificere gården med Sønderhede i Hostrup, som dr. O. Nielsen har gjort (Skast herred, 181) er forkert, da Sønderhede først fremstår i udskiftningstiden.

II. Hartk. 2.120. Mn. 12.

II ejedes 1580 af Mette Munk til Stubbergård; men d. å. mageskiftede hun med kronen og afstod bl. a. II og III. Fæsteren var N. Aastinsen (Aastsen), lg. 1^{1/2} ørte rug, 1^{1/2} ørte byg, 1 vardbopd. smør, 1 svin, 1 fodernød, 1 får, 1 gås, 2 høns, 1 dl. arbejdspenge. 1618 var fæsteren N. Brixsen, 1649 P. Jessen. 1660 blev gården sammen med de tre næste udlagt til Lydumgård. 1663 rømmer P. Jessen efter at have boet på gården i 12-13 år. Det var ikke udelukkende for armøds skyld, for han havde klaret sin skat både til kongen og svensken og »udi avling fulgt lige med de andre medtjenere«. Gården kom nu vist til at stå ganske øde og kom under Riberhus, antagelig for skatterestancer, ligeledes III og IV. Jorderne var 1688 bortfæstet til N. Christensen og Mikkell Thomsen samt J. Christensen i Allerslev og Laurids Smed i Bork. Muligvis bor N. Christensen dog på stedet, men snart kom hans part til at stå ganske øde. Mikkell Thomsen har IV og driver også en del af III. Nu udlægges gården til rytteriet, og hartk. reduceres stærkt. Fæsteren er 1708 og 33 N. Eskesen. 1719 købes den af Opitz. 1758 boede C. Nielsen Heibøl her, den købtes da af R. Øllgaard, der vist sælger til N. Christensen, Storgård. 1778 beboes den af Simon Steffensen, 1788 af H. Andersen, der 1813 køber den i selveje. Den regnedes da som hørende til Frisgård. 1829 sælger Mette Christensen gården til C. Hansen. 1860 Jeppe Nielsen og senere enken Mette Christensdatter. 1886 C. Pedersen. 1904 Mette Pedersen, der 1906 blev gift med N. C. Nielsen, som 1914 købte nabogården 15 a Raskgård, som han udstykkede, og hvoraf han lagde hovedparcellen ind under sin egen gård. 1951 sønnerne Laurids og Villy Nielsen, der drev gården sammen til 1954, da Villy Nielsen overtog den.

Chr. Hansen tog vist en lod fra til et hus, som han afstod til Hans Jensen, der har det 1870; det er forlængst nedlagt.

III. Hartk. 3.012.

Erik Lange til Engelsholm ejede III, men 1584 mageskiftede han gården til kongen. 1605 er fæsteren N. Gundesen, der svarer samme landgilde som IV. 1618 Mikkell Nielsen, 1649 M. Mikkelsen, hvis enke Gertrud har gården 1660, da den udlægges til Lydumgård, men den kommer straks under Lønborggård og få år efter under Riberhus. 1661 har den og de to følgende kun magtet at så deres halve udsæd. 1688 er fæsteren Eskild Hansen og Mikkell Thomsen på IV. Senere lægges hele gården under IV.

IV. RASKGÅRD. Hartk. 3.600. Mn. 15 og 16.

Denne gård ejedes af Mette Munk til Stubbergård, men hun mageskiftede den 1580 til kronen. Fæsteren H. Nielsen svarer 1¹/₂ ørte rug, 1¹/₂ ørte byg, 1 vardbopund smør, 1 svin, 1 fodernød, 1 får, 1 gås, 2 høns, 1 skovvogn og 1 dl. arbejdspenge. 1618 og 49 er fæsteren S. Hansen, 1660 H. Andersen, den udlægges da til Lydumgård, men går atter tilbage til kronen. 1664 opsiges Mikkel Thomsen sin gård i Lydumhede. Der var givet varsel både for Riberhus og Korsbrødregårds port. Lensmanden boede selv det sidste sted. Alligevel blev Mikkel Thomsen boende. Han var en driftig mand, der lægger en del af III ind under gården. Derefter bliver den ryttergods. 1709 og 25 er Gravers Jensen fæster, og den sidste del af III kommer nu også under gården, der ialt får hk. 6.612. 1719 købes den af Lydumgård, 1733 drives den af J. Rasmussen og søn. Blome deler den i to lige store gårde, hver med hk. 3.302¹/₂. Antagelig har J. Rask en tid haft hele gården i fæste, før den deltes, idet det åbenbart er ham begge halvgårdene opkaldes efter.

IV A. Mn. 15 (1787 kaldet Raskgård)

beboes af R. Jensen, hans landgilde er nu 4 skp. rug, 4 skp. byg og 12 pund smør. Ved auktionen 1758 blev præsten Vassard højstbydende både på denne og på B, men fik dem vist ikke tilslået, da de endnu en tid derefter hører under Lydumgård. 1778 er R. Jensen her, 1788 Lars Rasmussen. 1819 køber han sin gård i selveje af Stefan Colding, der 1783 havde købt begge Raskgårde af fru Windfeld. 1842 Rasmus C. Larsen. 1869 Kristen Iversen, der overdrog gården til svigersønnen J. C. Jensen, 1930 N. P. Jensen, 1933 Kirsten Marie Jensen, 1947 Aage Sørensen.

16*b*, 15*b* og 9*a* Lydumgård er en sammenstykket ejendom, 1852 Marcus J. Brinch Marcussen, 1881 J. Brink Marcussen, 1912 H. Nicolaisen, 1935 K. Storgaard Kristensen.

IVB. RASKGÅRDE. Mn. 16.

Omkring 1750 var gården som nævnt fæstet af J. Rask, måske af samme slægt som regimentsskriveren. 1773 er fæsteren Henrik Eriksen, der 1783 køber den i selveje af Steph. Colding og 1807 skøder til Erik Henriksen, der 1828 skøder til C. Eriksen. Han døde 1842, men senere var her atter en C. Eriksen, som var brolægger og tækkemand. Huset er nu nedbrudt.

V. Hartk. 2.602.

Denne gård var i middelalderen bispegods, men kom ved reformationen under kronen. Bonden var 1562 Chr. Iversen, der svarede to hestes gæsteri, 1 ørte rug, 1 svin, 8 sk. helmisse, 8 sk. voldermisse. — 1605 er han afløst af M. Christensen. 1619 Frands Christensen. 1660 blev den udlagt til Lydumgård, fæsteren var P. Gjødese. Sammen med VI og Lykkegård blev den udlagt for gæld og ejedes 1688 af J. Jespersen i Tarm Bisgård. Fæsteren er P. Christensen. 1711 er den under Lydumgård, beboeren er Iver Vendelboe. 1724 Joh. Nielsen. 1758 P. Johansen, der svarer $\frac{2}{3}$ hoveri og 4 skp. rug, 4 skp. byg i landgilde. Den købtes af Lønborggård, men ejes 1788 af Jep Johnsen i Haurvig. 1788 af Jesper Christian i Bork, mens fæsteren er Joh. Pedersen. Senere har P. Termansen (Terbensen) gården sammen med sin egen, se VIC. Han sælger den 1829 til H. Fr. Pedersen, der 1837 skøder til Laust Madsen, der lægger den under VIC.

VI. NØRGÅRDE, ØSTERGÅRD.

Hartk. 12.211. Mn. 18, 14, 13.

VI var byens største gård, vist den gamle Hedegård, der tidligt er kommet under Lydumgård. — Her var 3 fæstere i 1661: C. Andersen, Clemens Lassen og S. Madsen, men $\frac{1}{3}$ stod da øde. Gården var nemlig plyndret af svenskerne. S. Madsen havde 1659 overtaget sin gårds-part efter A. Mortensen, der flyttede til Nebel. På tinget vidnedes det, at rugsæden var så fordærvet og ødelagt af et plyndreparti, at der hverken kunne svares husbondhold eller blive noget i oplad til den fraflyttede A. Mortensen. Landgilden var 3 ørte rug, 3 ørte byg, 2 pd. smør, 2 skovsvin, 2 fodernød, 2 gæs. Gården udlægges i gældsbetaling, vistnok til herredsfoged Jesper J. Holst, hvis søn J. Jespersen, Tarm Bisgård, har den 1688. Den er da delt i 4. Den ene del drives af Maren Clemensdatter, den anden af J. Pedersen, og de sidste og største dele af H. Christensen og Clemens Lassen. Sidstnævntes søn Peder Clemmensen i Nørgård blev uenig med den anden fæster i gården Jens Pedersen og kastede sten efter ham, så han måtte flygte ind i huset, og søsteren Maren Clemmensen skældte ud og lovede Jens »skam og ulykke for det onde, han havde gjort hende«. Men på tinget måtte Peder love aldrig at gøre sligt mere, prøvede han alligevel på det, skulle han bøde 10 rdl. — det var altså en betinget dom. — Men proprietær Rask køber dem alle og omlægges dem totalt, så der bliver 3 lige store gårde. De kaldes nu Nørgård, som vi har set, har navnet været i brug før delingen.

VI A. Hartk. 3.131. Mn. 18.

Denne gård var oprindelig en del af Nørgård og kaldtes således, men hedder nu Østergård. 1711 er J. Pedersen fæster, 1733 Erik Mortensen, 1758 Simon Stefansen. Landgilden, også for de andre to Raskgårde, er 4 skp. rug, 4 skp. byg og $\frac{2}{3}$ hoveri. 1778 er fæsteren Iver Christensen, mens ejeren er S. Torbøl, Viumgård. 1788 J. Andersen, ejeren Enevold Simonsen, Haurvig. J. Andersen køber gården i selveje og skøder til Jørgen Jensen, der sælger til S. Steffensen, som 1827 sælger til Steffen Sørensen. 1860 svigersønnen C. Christensen, kaldet Chr. Sønderkov. 1884 enken Marie Christensen. 1888 J. L. Korsholm, der fraskilte 18 b til en søn. 1935 C. Graungaard Jensen.

18 b og en parcel fra Anneksgården. 1890 N. T. Korsholm. 1950 Karl Lund.

VI B. Hartk. 3.131. Mn. 14.

Fæsteren var 1711 H. C. Ølgaard. 1733 N. Pedersen. 1758 A. Jensen. Wassard købte da gården, men 1778 var N. Nielsen, Skuldbøl, ejer, mens fæsteren var Poul Jørgensen. 1808 sælger han gården til Joh. Pedersen, 1819 J. P. Johansen, der 1829 sælger til Eske Johansen. 1831 Eske C. Pedersen. 1860 P. Christensen, kaldet P. Gøssen. 1890 plejesønnen Kr. Olesen. 1932 Jens Jak. Nielsen.

VIC. Hartk. 3.131. Mn. 13.

Beboeren er 1711 J. Christensen, senere J. Rasmussen og 1733 N. Nielsen Norge. 1758 C. Nielsen Norge. 1778 ejes den af M. Andersen, Varde. 1787 er Svend Christensen gårdmanden, hans enke Kirsten Hansdatter skøder til P. Termansen. Han ejede tillige V. 1827 skøder han til Terman Nielsen, der 1836 sælger til Laust Madsen. Han købte også V, sammenlægger de to gårde og deler dem derefter i 4: 13a -- 13d, hvoraf de to sidste lagdes under andre ejendomme.

13a fik Lars Madsen. 1846 J. Beck fra Lydum mølle, derefter enken Ane Marie, 1872 svigersønnen J. P. Nielsen, kaldet Beck. 1912 J. Bech Nielsen. 1936 P. Due Kjær. 1942 S. P. Lauridsen på Anneksgården. 1944 P. Ansgar Nielsen. 1950 E. Lund Sørensen.

13b var kun et hus med jord til et par køer, men senere købtes mere. Den første ejer var Lars Rytter, senere svigersønnen Lars Eskesen, der faldt i treårskrigen og efterlod sig hustru og to børn. Hun blev gift igen med Jørgen Sørensen. 1902 svigersønnen S. Kr. Sørensen. 1927 Kr. P. Pedersen, kaldet Nissen.

BIRKET. VII. Hartk. 1.030. Mn. 28.

I sidste halvdel af 1700 årene blev det almindeligt at kalde småejendommene VII-X og de jordløse hytter, der undertiden stod her, for Birket, uvist af hvilken grund. Navnet har næppe noget med birketræer at gøre.

VII var et husmandssted, der svarede $\frac{1}{2}$ ørte byg og $\frac{1}{2}$ pd. smør og 1661 hørte under Lydumgård. Fæsteren var Frands Nielsen. 1683 står stedet øde. 1687 og 1707 Mikkel Pedersen, kaldet Mikkel Hvid. Ejeren er Ide Lange. 1711 er beboeren C. Justesen. 1758 er landgilden 1 rd. 3 mark (hartk. 1010), beboeren Rasmus Nielsen købte stedet i selveje for 36 rd., men har måske handlet for mølleren, der i alt fald ejer bolet 1778. 1787 er ejeren Simon Høy i Nebel, fæsteren er Ole Olesen, hvis enke Maren Nielsdatter senere har ejendommen. 1806 køber hun den i selveje af C. Jørgensen Høy. 1819 har N. Jessen gården. 1824 sælger Rasmus C. den til Ole Madsen. 1859 H Christensen og senere enken Maren Olesen, der bliver gift med Lars Nielsen. 1900 Kr. O. Kristensen, 1900 J. A. Wandborg, 1902 J. Jensen, 1916 J. Vestergaard og senere enken, 1948 Otto Vestergaard.

VIII. LYDUM KRO. Hart. 1.310. Mn. 19.

Gården hørte 1661 under Lydumgård med C. Øllgaard som fæster og svarede samme landgilde som VII. 1688 Martin Ølgod og Kirsten Thomasdatter og den ejes af Jørgen Rostrups arvinger. 1708 C. Ebbesen. der i landgilden svarer 6 skp. byg, 1 lpd. $5\frac{1}{4}$ pd. smør; 1711 H. Jakobsen; 1758 C. C. Torpes enke (hartk. 1211), landgilden 4 skp. rug og gør 1 ugedags hovning. Ejendommen købtes af Stephan Colding, Vejrup, for 31 rd. Han sælger til provst Brorson, Lunde, der har bolet 1778, fæsteren er da Frands Iversen, der senere køber gården i selveje og 1808 tillige IXA. 1809 sælger han til Iver Frandsen, der 1824 sælger til C. Christensen, men handelen går tilbage i 27, hvorefter han afstår til J. C. Iversen. 1865 C. Nissen. 1875 N. Rasmussen, der var født på 15a. Han og hustru begyndte købmandshandel i deres storstue. Også han lavede kunstgødning, det var ben, som han opløste med syre; han indrettede en lille ovn ved siden af en sandgrav. Han averterede også om undervisning i fabrikationen. Folk brugte det i nogle år til at gøde kartoffelmarkerne med. 1879 brændte gården ved lynnedslag, han nyopførte den ved landevejen med butik og søgte krobevilling. Han fik den til et »landbohjem«, der kun måtte servere til medlemmer, en bestemmelse, der næppe altid var let at overholde. Atter slog lynet ned, og stuehuset brændte. Købmandshandelen blev opgivet, og landbohjemmet blev ombyttet med en afholdsbevilling. 1901 Georg Rasmussen. 1947 Thv. Knudsen.

IX. Hartk. 1.420. Mn. 27 og 29.

Ejendommen var et bol på Lydumgårds stavn og svarede en landg. på $1\frac{1}{2}$ ørte byg, 2 pund smør, 2 gæs og 1 td. havre. 1661 var fæsteren C. Andersen, 1687 Jep Christensen, men stedet ejedes da af Maren Pedersdatter i Varde. — 1708 var det atter under Lydumgård. Kirsten Wefster (Vævster) boede her og svarede 6 skp. byg, 1 lp. $5\frac{1}{4}$ pund smør, hvorimod hun er sluppet for gæssene og havren. 1711 er J. Rasmussen fæster, 1725 J. Christensen. Herefter deles det i 2 bol.

IX A

var 1758 fæstet af Rasmus Nielsen og havde da hk. 1.010, landgilden var 1 rd. 3 mark. Ejendommene var vist solgt fra Lydumgård, men 1766 synes Windfeld at have købt begge steder tilbage igen. 1778 har C. Madsen stedet, 1781 forretter han 2 ugentlige gangdage på gården. 1801 er Gregers Karlsen her, han sælger 1808 til Frands Iversen, der lægger ejendommen under VIII.

IX B. Mn. 27 og 29

var 1778 beboet af N. Rasmussen (hk. 0.420). Kort efter synes skoleholderen Laust Amorsen at bo her. 1794 køber han stedet af C. Bech. 1826 afstår han til Amor Lauridsen. 1855 Lars Amorsen, 1892 Lars P. Larsen, 1933 Bernt Marius C. Vestergaard. Ejendommen, der er forbedret og udvidet, er endnu i Amorslægtens eje, idet Bernt Vestergaard er gift med Lars P. Larsens datter. Gården er nu den eneste, der bærer navnet Birket.

X. GULDAGERHUS. Hartk. 0.212. Mn. 26.

X var 1661 et lille hus på Lydumgårds stavn. Her boede Inger Henriks, der svarede 3 mark. 1688 Maren Christensdatter, 1708 og 33 Maren Ølgaard, landgilden er nu 6 skp. byg, 1 ldp. og $1\frac{1}{4}$ pd. smør. 1758 kaldes det Guldagerhus, og synes da at drives af C. Nielsen på II, men det er vanskeligt at genkende disse småhuse, hvis hartk. så ofte veksler. 1788 er her endnu en C. Nielsen, men han lever af almisser. 1811 køber Laust Nielsen Guldagerhus af N. C. Mikkelsen, og senere køber han mere jord til. Således blev dette lille fattige hus til et bolssted, hvor man dog stadig måtte søge ekstra fortjeneste.

1844 Hans Nielsen Guldager. I 70erne Hans Bennetsen, senere Søren Eskesen, kaldet Søren Bennedsen. Han var missionsmand, holdt søndagskole og var ualmindelig afholdt af alle. Han efterfulgtes af Søren Larsen, der blev gift med plejedatteren. De var alle murere, så i over 100 år har her boet murere. 1947 P. Sørensen.

Desuden var der i Birket endnu nogle småhuse. Efter at Lydumgård havde skilt sig af med bøndergodset, havde den bl. a. et lejehus her. De fleste af disse »husfolk« var betlere, og i forrige århundrede havde kommunen da også overtaget et fattighus herude.

BORK MÆRSK.

På Bork mærsk slog to brødre fra Holmsland sig ned som nybyggere, den ene på jord, der hørte under Nørre Lydum. Det var Chr. Nielsen Opstrup, der kaldtes »æ stuer opstikker«. Han var fører for sit bådelaag, men druknede ved skibets forlis den 9. april 1867. Folketællingen 1870 nævner endnu et hus der, hvor J. C. Nielsen forsørgedes af fattigvæsenet. Man holdt smugkro derude i højbjergningstiden. På Opstrups ejendom er der nu et hus, som ejes af Dorthea Jørgensen. Det andet hus er nedlagt.

SVEDENAGRE. Mn. 30, 19 e, 8 c.

Indtil årene omkring 1890 lå mod øst ind til Viumvejen en både på jord og bygning ussel ejendom, der betegnende nok hed Svedenagre, og en tid kaldtes den »det gamle fattighus«. Omkring 1840 ejedes den af Mads Rytter, senere af Hans Jensen. 1856 Niels Thomsen og senere N. C. Thomsen, der var invalid og daglejer, og hvis kone var kogekone. Ca. 1890 købtes stedet af den initiativrige N. Rasmussen på naboejendommen. Han lagde jorden under sin gård, og lod huset være aftægts-hus for kogekonen. Nu bor P. S. Nielsen her (Mn. 19 e). 1896 rejste der sig atter en landbrugsejendom på den ved mergling og god behandling forandrede Svedenager, idet N. Rasmussens datter og sviger-son, Chr. Nielsen, kaldet Thimsen overtog den. 1941 N. M. Nielsen, også kaldet Thimsen.

8 c. Endnu en ejendom rejste sig herude på Svedenagre. Under Raskgård hørte en hedeparcel, som Kirsten Marie Jensen solgte til sin bestyrer Aksel Vestergård, der bebyggede den og hurtigt fik den og flere tilkøbte parceller opdyrket, så han fik en god gård. 1954 Iver Vedstesen.

LYKKEGÅRD. Gl. hartk. 1.330. Mn. 2.

Der findes mange lykkegårde, også på vor egn. Navnene på de ældste af disse kommer dog hverken af lykke eller held, men af en lykke, dvs. et indhegnet stykke jord. I en sådan lykke er gården vel bygget. Lykkegård i Lydum sogn var nærmest et bol og svarede kun $\frac{1}{2}$ ørte rug og 1 pund smør i landgilde. Fra gammel tid har den hørt under Lydumgård. 1597 er J. Christensen fæster. Han blev oversvoret for »vold og sårmaal«, fordi han slog J. Mikkelsens kone i Søhuse, da hun var

kommet til Lykkegård og med magt ville tage nogle svin med sig, som han havde taget i hus. 1617 er Niels Grommesen her. Senere Søren Christensen, der drev fiskeri ved Huge leje og beskyldtes for at være fader til et barn, hans tjenestepige fik. Hun udlagde imidlertid en svend i møllen, men forsvandt selv kort efter. Vistnok 1660 overtog Mikkel Gjøllesen eller Michael Gerlofsen fæstet. Han havde været bestyrer eller foged på Lydumgård og vedblev at gøre herskaberne adskillige tjenester. Herskabet gav ham da også fri for at svare landgilde og hoveri hans livstid. Endnu 1688 er han her. 1708 er J. Mikkelsen fæsteren, antagelig en søn. Det pund smør, der svaredes i landgilde, er nu omskrevet til 1 lpd. 1¹/₄ pd., selv om det er forhøjet, har de gamle smørpund været temmelig store, et helt andet mål end den nyere tids pund. 1711 er fæsteren J. Andersen, der 1725 kaldes J. Kusk, han har antagelig været kusk på Lydumgård. 1758 svarer Jørgen Eskesen 4 rdl. og gør 2 høstdage »og ey videre«. 1768 køber Poul Jørgensen sin påboende gård i selveje af Trapaud. 1778 har N. Hansen Lykkegård, men som ejer opføres N. Vestesen i Varde. 1795 sælger N. Hansen til Henrik Sørensen, der også var snedker. Derefter har Boe Poulsen gården, han sælger 1811 til L. Poulsen, hvis arvinger 1821 skøder til Boe Boesen. 1812 dør Johan Philip Kemrer (Kæmner) på gården. 1821 skøder Boe Boesen til N. P. Christensen. 1848 H. C. Pedersen, der kaldtes Hans Skipper, da han havde været sømand. 1868 H. N. Rasmussen. 1904 Chr. P. Christiansen. 1940 Harry Lykkegaard Christiansen.

ANNEKSPRÆSTEGÅRDEN. Hartk. 4.631. Mn. 17.

Til 1683, da Lydum sammenlægges med Nebel, boede sognepræsten her. Derefter boede han i Nebel, og Lydum præstegård blev annekspræstegård og bortfæstedes. En tid boede der atter en præst her, nemlig kapellanen Holst. Under gården lå et par enge, hvis fæsteafgift var udlagt til kirkevin og brød.

1778 og antagelig længe før er gården delt i to, hver med hartk. 2.331. Fæsterne bor dog i samme gård og har hver sin del af bygningerne.

A beboedes 1778 af Knud Jensen. Noget efter, i de store landboreformers tid, sælges mensalgodset. Anneksgården kostede 410 rdl. Af den sum nød præsten renterne. To brødre købte A og B. 1792 køber Chr. Madsen fra Kovang gården; den kostede da 696 rdl. 1794 købte han tillige B for 596 rdl. På B var fæsteren 1778 Jep Pedersen. — Chr. Madsen var en velhavende mand; men tabte en del ved statsbankerotten. Han havde lånt penge ud, som folk under miseren betalte tilbage med næsten værdiløse sedler, og det fortælles, at Chr. Madsen i skyldnernes

påsyn tændte sin pibe med dem. Da han købte anneksgården, fraskiltes der jord til et hus, der 1801 var beboet af P. Mortensen. Mads' enke Anne Henriksdatter gifter sig igen med Lars Christensen fra Frisgård. Han skøder 1832 til stedsønnen Mads Christensen, der ombyggede hele gården. 1866 sønnen Frands C. Madsen, der også havde en gård i Kastkær. 1891 Mads Chr. Madsen. 1929 Marius Nielsen, en hjemvendt amerikaner. 1935 Søren P. Lauridsen.

SØNDER LYDUM.

I middelalderen ejede Ribebispen nogle gårde i byen. Ved reformationen blev de som andet bispegods inddraget under kronen. 1538 forleledes de til Lydumgård, men herfra kom de 1551 til Lønborggård. 1578 forlener kongen 1 gård i byen til Lydumgård, men de andre er endnu under Lønborg. Herfra har Mette Munk eller hendes mand Iver Juel til Stubbergård vist fået dem. — Efterhånden kommer byen dog under herregården, da den lå så bekvemt for hoveriet. Til tider har der også stået nogle jordløse huse for folk, der var knyttet til herregården. Et par gårde stod temmelig længe øde, gentagende tog herregården bondejord fra byen, og der lavedes om på ejendommenes størrelse, så det er vanskeligt at kende dem i de spredte og knappe kilder.

I. ÅGÅRD. Hartk. 3.202. Mn. 6.

Denne gård er en af de oprindelige bispegårde, som efter reformationen var forlenet til Lydumgård og Lønborg, senere har Mette Munk til Stubbergård vist købt den af kongen, men ved et mageskifte 1580 afstår hun den til kongen. Fæsteren var 1580 L. Pedersen, 1605 A. Lauridsen, 1647 S. Olesen. Landgilden var $1\frac{1}{2}$ ørte rug, $1\frac{1}{2}$ ørte byg, 1 vardbopund smør, 1 svin, 1 fødenød, 1 får, 1 gås, 2 høns og 1 dl. arbejdspenge. Gården udlægges nu til Lydumgård, men fæsteren, Simon Jepsen, der jo ikke før havde gjort hoveri, men svaret arbejdspenge, der forøvrigt er forandret til en skovvogn, ville ikke gøre hoveri. Naboerne vidnede, at der ikke krævedes mere af ham end af Lydumgårds små halvgårde i byen. 1664 opsigte han alligevel fæstet »for Lydumgårds vindebro«. 1683 er fæsteren P. Knudsen, der stævnes for landgilderestance. 1687 er beboeren Poul Sørensen, 1708 Erik Bertelsen, 1725 N. Terkildsen, 1758 Terkel Nielsen, der svarede $\frac{2}{3}$ hoveri og 6 skp. rug og 6 skp. byg. 1778 opføres N. Kvorup som ejer. 1820 er selvejerer N. Therkildsen, der sælger til C. Nielsen Jessen på Sædding Storgård. Det er hans søn, N. Christensen, der 1826 overtager gården. Hans hustru Ane var en datter af den bekendte Svenning Lods ved Nymindegab. N. Christensen havde i sine unge dage været lidt vidtløftig,

Svenning kunne ikke lide ham og var imod ægteskabet og ville ikke engang besøge de unge i Sdr. Lydum. Engang spurgte et par naboer ved Gabet da lodsens, om han ville med en tur til Lydum mølle. Det sagde han ja til, og naboerne magede det da således, at han kom til at sidde midt imellem dem på agefjælen. Dengang brugte man lange skødefrakter, og under kørselen fik de Svennings skøder listet ind under sig, så de sad på dem. Da de kom til Lydum, opdagede Svenning, at mændene ikke kørte mod møllen, men mod svigersønnens gård. »Holdt! Hvor vil I hen? Jeg vil af!« råbte han. Han ville springe af, men kunne ikke røre sig af pletten. Vognen kørte nu skyndsomt ind i datterens gård. Og der gik det sådan, at forholdet mellem den gamle og de unge blev godt. — N. Christensen havde meget arbejde på Tipperne, hvor han anlagde veje m. m. Ved at flytte et hus derude, som han havde læsset på en vogn, brækkede han et ben, idet huset faldt ned. Han blev kørt til en klog mand i Nr. Bork, der satte benet sammen, hvorefter han atter tog ud på Tipperne og lå i huset, til benet var groet sammen. Blødsødne var de ikke, de gamle!

Hans søn C. Jessen Nielsen for en tid som koffardikaptajn, mens hans kone og børn opholdt sig på gården. 1882 N. Larsen Mægaard. Senere Ane Marie Larsen (»Sig«). 1912 Herman Kristensen. 1928 K. Herman Kristensen. 1942 Harald Bech Hansen. 1948 J. Bech Jensen. Nu H. C. Thomsen.

6c. »Pumpvad« udskilte og bebyggede N. Christensen 1868. 1871 flyttede han selv dertil for der at nyde sit otium. Navnet har det efter et stejlt og dybt vadested i åen, hvor det gav et større plump eller pump, når vogn og forspand kom rask ned i åen. Det blev sønnesønnen N. C. Nielsen, der overtog Pumpvad 1895. Han kaldtes også Niels Krænsen som bedstefaderen og blev en af sognets stouteste mænd, kendt viden om som »æ gammel sownfoved«. Han udvidede gården med mere jord og solgte 1931 til Albert Bertelsen fra Eltang.

Omkring 1860 ville man bygge et stemmeverk ved Pumpvad og overrisle Rærup og Sædding gestenge. Nogle lodsejere var imod projektet, heriblandt S. Jørgensen i Rærup, der var en dygtig skribent, lovkyndig og undertiden vinkelskriver for sine standsfæller. På samme tid boede Hans Skipper på Lykkegård. Han ville gerne drille S. Jørgensen. Ved et forhandlingsmøde nede ved åen, så han sit snit til at vælte Søren ud i åen, men på en sådan måde, at det kunne se ud som et uheld. Og Hans Skipper sprang selv ned oven på manden! Søren blev meget forbitret og ville tage forsamlingen til vidne på, at Hans Skipper havde forsøgt at drukne ham. »Det var en køn tak for, at jeg så resolut sprang ud for at redde dig!« sagde Skipper.

Planen blev imidlertid gennemført og virkede godt i over 60 år, til parolen blev afvanding i stedet for overrisling.

II. Hartk. 0.521, senere 0.610. Mn. 21.

Dette lille bol var det eneste, Riberhus havde i byen 1562. Fæsteren var Ville Poulsen, landgilden $\frac{1}{2}$ vardbopund smør. 1593 C. Knudsen med 1 pund smør. Bolet findes ikke under Riberhus 1649. 1661 nævnes under Lydumgård et hus, hvor P. Skrædder bor, og som svarer $\frac{1}{2}$ ørte rug, $\frac{1}{2}$ ørte byg, 4 gæs, måske er det II samt C. Mattesens bol, der er lagt sammen til et. 1688 Thimastius Axelsen, kaldet Thimmes Smed. Landgilden er nu $\frac{1}{2}$ ørte byg og 1 pund smør. Hans søn, smeden Chr. Thimsen havde stedet i Brammings tid og var en af dem, der ivrigst stræbte herremanden efter livet. 1708 har Karen Thimesdatter bolet, 1733 Chr. Smed, 1756 Bodil Birch, men bolet er da gjort lidt større. 1778 Therkel Hus. 1788 A. Larsen, der 1801 kaldes »husmand og havedyrker«. Han køber vist stedet i selveje. 1820 J. Lauridsen. 1825 John Andersen. 1883 H. Nielsen, der lægger halvdelen af VIII herunder. 1896 N. John Hansen, der kørte med stude. 1920 Harald Hansen.

III. Hartk. 4.110. Mn. 24 og 23.

III har vist fra meget gammel tid hørt under Lydumgård. 1578 er den der. 1655 er fæsteren A. Christensen, der svarer $1\frac{1}{2}$ ørte rug, $1\frac{1}{2}$ ørte byg, 1 pund smør, 1 fødenød, 1 svin, 1 lam, 1 gås. 1662 romte han fra gården. Den var forfalden, og der var kun sået 5 små rugagre, som ved et syn sattes til 12 skp. »rent korn«. Det er vist en part af denne gård, præsten H. Winther i Janderup 1703 køber på kongens strøgodsauktion. Den stod øde endnu 1711, men lidt af jorden dreves vist under IV. — Kort efter er gården dog kommet i drift, men den ene halvdel bruges under Lydumgård, mens den anden halvdel ($2.021\frac{1}{2}$) er fæstet af Stefan Nielsen. Den deles senere i to bol.

III A. Mn. 24.

Det ene bol beboes 1758 af Stefen Christensen. Han levede endnu 1801 i et lille hus med kålhav. 1778 er bolet fæstet af Hans Rask, som ejer opføres Jens Debel. 1788 kaldes fæsteren Hans Jensen. 1801 er Jeppe Christensen her, der 1807 køber ejendommen i selveje af Las Larsen. Han var skrædder. Senere S. Christensen. 1836 Jes Nielsen. Senere enken Kristiane, der solgte til N. Larsen Maegaard, der lagde den under sin gård, Ågård. Efter Kristianes død nedlagdes huset.

III B. Mn. 23.

1758 gor S. Jensen Rasch på det fraskilte III B 6 dages høstarbejde

på gården og svarer 1 rd. 2 mark. 1768 køber han stedet i selveje, men må vist atter fæste det. 1778 Søren Rask, men ejeren er C. Lange. 1788 C. Madsen, der 1811 skøder til S. Christensen. 1836 J. Nielsen Stald, der var smed. 1871 A. Pedersen. 1880 H. Dall. 1884 C. Andersen. 1901 O. B. Clemmensen. 1903 J. A. Vandborg. 1934 Josef Matras, der var polak. Efter 1947 har den skiftet ejere flere gange, til Fred B. Jørgensen købte den 1951.

IV. Hartk. 0.522 forandret til 0.610.

Dette bol var blandt dem, Mette Munk afstod til kronen. Fæsteren var Søren Skrædder. 1605 A. Thamsen. Landgilden $1/2$ ørte rug, $1/2$ ørte byg, 1 vardbopund smør. 1619 P. Madsen. 1633 fæstede P. Jensen bolet og gav 4 dl. i indfæstning. 1655 er Knud Nielsen her, da han frasiger sig arv og gæld efter sin svoger. 1663 opsagde han fæstet og ville ikke bruge det længere end til fardag, bolet hørte da under Lydumgård. 1688 Mette Iversdatter. 1708 og 11 Poul Sørensen. Herefter synes bolet at være sammenlagt med V.

V. Hartk. 2.712. Mn. 5.

Denne gård hørte en tid under provsten ved Ribe domkapitel. Men han byttede den bort til Lem kirke og fik Degnbol i Lem i stedet for. Det var dog ikke hele V eller al landgilden, der kom under Lem kirke. Provsten beholdt en del, indtil kongen lagde det under Sorø akademi. 1622 er Jep Christensen vist fæster. 1655 L. Jepsen. 1661 svarer gården til Lem kirke $1\frac{1}{2}$ ørte rug, $1\frac{1}{2}$ ørte byg og 18 hardbomark smør, og til Sorø 1 svin, 1 fødenød, 1 skovvogn, 1 lam, 1 gås og 2 hons. Matriklen kalder den sidste afgift for herlighed, hvad der vist ikke er rigtigt. Det blev i hartk. $5.100 + 1.620 = 6.720$, hvad der var alt for højt, ja så højt, at gården af den grund blev øde. Den kunne ikke udrede den alt for store skat. 1769 toges der vidne på, at den gård L. Jepsen tilforn påboede, en tid lang har standen øde. Ingen ville fæste den, selv om de kunne nøjes med at betale skatten. Proprietæren skulle så betale, men Lem kirke var af »så ringe middel«, at den ikke kunne klarere skatten. Den sidste fæster var Chr. Sørensen, men han rømte og efterlod gården i en forfærdelig tilstand. To fag af laden var ganske borte, 10 fag brøstfældige, et lille hus på 6 fag øst i gården var helt væk. Salshuset på 12 fag havde hullet tag og mangled e vinduer. I stuen fattedes sengestedet og i »dørnsen« en skive (bord), og der fandtes hverken foder eller korn i gården. Dommen lød på, at Chr. Sørensen, hvor han findes og antræffes, skal til gården at »forfores« og svare dertil.

Snart lod både Rærup- og Lydumfolk deres kreaturer græsse på den forladte gårds marker »i hegnets tid« både nat og dag. Kun Mette Iversdatter i Lydum havde lovlig lejet en del af jorden. De andre stævnedes for voldsdrift og tyveri om nattetide. De er næppe sluppet helt billigt.

1688 opføres Ribe bisp som ejer af den øde gård, og hartk. ned-sættes nu betydeligt. Kort efter 1700 må Lydumgård have fået den, og 1711 er det meste i drift og lægges en tid sammen med IV. 1725' og 58 C. Lonne, der køber mere jord. 1778 hans enke. 1788 C. C. Lønne (den yngre). 1722 fik sønnen Poul C. Christensen gården. Han var gift med Johanne Marie fra Anneksgården, men døde tidligt, hvorefter hun blev gift med H. Møller Johansen og efter ham med J. Nielsen Høj, der 1834 tilskødes gården. En søn fik Tonsberg, og 1869 fik N. Jensen Høj fødegården. De to halvbrødre var gift med to tvillingsøstre, døtre af Eske Pedersen, Nørgård. N. Høj var en meget oplyst bonde og betroet mange kommunale hverv, sad således i mange år i sognerådet, en stor del af tiden som formand. Han var også en ivrig forkæmper for Venstres sag og kunne huske rigsdagsmændenes udtalelser et kvart århundrede tilbage og citerede ofte Bondevennerne og I. A. Hansen og kunne belægge sine udtalelser med udklip af sin avissamling. 1904 Johannes J. Høj. Han købte hovedparcellen af 4 a. og lagde under gården. Han var gift med Kirstine Sommer Andersen fra Vrågård. De havde ingen børn, men havde Kirstines brodersøn Chr. Sommer Andersen i huset, og for hans gode hjælp tilskødede Høj ham gården kort før sin død 1939. Gården hedder nu Toftly og er udforpagtet til broderdatteren Kirsten, som er gift med Aage Møller.

5c, Tonsberg, blev fraskilt 5a omkring 1857 til stedsønnen H. C. Hansen. Men der var for lidt til at være kørende. To naboejendomme var lige så små. H. Nielsen på den ene af dem, 21 a, enedes da med H. C. Hansen om, at købe den tredje, mn. 22, og de delte den imellem sig, så kunne de holde studekøretøj. Efter at sønnen H. Møller Hansen havde overtaget Tonsberg, købte han 30 c, så nu var her en gård. Han havde været vinterlærer i mange år. Sønnen Schmidt Møller Hansen overtog gården, der nu 1958 ejes af dennes søn Hans Møller Hansen.

VI. Hartk. 2.520. Mn. 4.

Denne gård ejes 1584 af Erik Lange til Engelsholm. Den nævnes i forhandlingerne om et mageskifte med kongen, men den nævnes ikke i skodet, så Lange har vist afstået den til Maren Juel til Langtind, der 1592 solgte den til kronen. 1593 er fæsteren Martin Christensen, 1619 Morten Christensen (vel den samme). Landg. er 1 $\frac{1}{2}$ ørte rug, 1 $\frac{1}{2}$ ørte

byg, 1 vardbopund smør, 1 skovvogn, 1 svin, 1 fodernød, 1 får, 1 gås, 2 høns. 1623 oplod han fæstet til sønnen C. Mortensen, der gav 18 dl. i indfæstning. 1647 stævnes han og flere til at betale for en vognægte til Møltrup, de sad overhørig. Kort før 1655 blev han og de øvrige kronbønder overdraget til Lydumgård. ²⁰/₂ 1655 tog C. Mortensen et vidne af mange herredsmænd på, at de og andre bortbyttede grander, der nu gør »ugedags trælgavn« til Lydumgård, »dog ligevel er anskrevet til at give kgl. majestæts skat lige med andre hans majestæts bønder her i herredet, hvilket synes at være for^m C. Mortensen og hans medbrødre uforståeligt og ikke at kunne udstå«. — Hans søn Morten blev beskyldt for at være fader til et barn, Else Hansdatter i Rærup havde født. Hun udlagde ham, da hun stod skrifte i Lydum kirke. Men C. Mortensen drog til tinge og beviste, at Else ikke retsgyldigt havde sigtet sønnen, hvorfor retten dømte ham fri for beskyldningen, et ikke usædvanligt udfald i den art sager, selv om de udlagte næppe altid var så uskyldige. 1661 har enken Anne gården; hun opsiges fæstet 1663. 1687 P. Knudsen. 1708 Thue Bertelsen. Senere Lars Thuesen, hvis enke har gården 1778, 1788 J. Sørensen. 1820 skøder han til C. Jensen. Senere Kr. Kristensen, kaldet Kr. Madsen, der tillige havde en gård i Sædding. Han solgte til Søren Lauridsen fra Debel, der omkring 1900 solgte til Johannes Høy, der nedlagde gården, hvoraf der nu ikke findes spor tilbage.

4 b. *Vandbo*. Efter midten af forrige århundrede ejes denne ejendom af Chr. Christensen. Indtil 1870'erne var det en tarvelig ejendom, der blev drevet med søndagsbed, som det dengang var almindeligt på sådanne småbrug. Husmanden gjorde så en dags arbejde i tørvegrav eller lyngheden. 1878 C. P. Nielsen. 1911 S. M. Lauridsen. 1924 Chr. Mortensen. 1936 J. C. Pedersen. 1946 Vagner Knudsen. 1956 Carlo Schmidt.

VII. Hartk. 4.720. Mn. 3.

1580 bortbyttede Mette Munk denne gård til kronen. Fæsteren er N. Poulsen, 1605 A. Thamsen. Landg. 2 ørte rug, 2 ørte byg, 1 vardbopund smør, 1 svin, 1 fødenød, 1 får, 1 gås, 2 høns, 1 dl. for arbejde. 1619 A. Tambesen. 1631 fæster Th. Andersen gården efter faderens død og skulle give 28 rd. i indfæstning. Han var tillige murer og med til at bygge Bøvling slot. 1632 henvender Chr. Krag sig til kongen og anmoder om at få denne gård og 3 i Rærup m. m. i mageskifte. Året efter går handelen i orden, og gården kom under Lydumgård, men efter svenskekrigene bliver den udlagt for gæld. 1661 Claus Christensen, der er her endnu 1688, da den ejes af Kristoffer Castensen i Ribe. Senere kommer den atter under Lydum, fæsteren er S. Lauridsen, hvis landg. i

1758 var 1 td. rug og 8 skilling. Hoveriet var årligt 1 høstdag i rugen med 2 folk, 1 dag at skære byg, går 1 bud, gøre 1 lang ægte, kører 2 læs hø af marsken og vedligeholder sin andel i markdigerne. 1768 skøder Trappaud den til Morten og Gravers Nielsen, der spekulerer i bøndergårde. Fæsteren er 1778 Laust Sørensen. 1787 Th. Hansen, der vist køber den i selveje. 1801 er beboeren Jeppe Larsen, 1816 får C. Jepsen skøde på den af Th. Hansen. 1844 C. Christensen. 1855 C. P. Jensen. 1872 Iver Vestesen og senere hans enke Kristiane. Iver Vestesen var dræningsmester; han havde store dræningsarbejder langt borte, men gav klar besked om, hvordan gården skulle drives, og ellers forestod hans dygtige hustru ledelsen. Han passede også stemmeværket ved Pumpvad på en udmærket måde. Han var broder til den bekendte Houle Vestesen i Løftgård, begge var særprægede, dygtige og reelle mænd. Iver døde tidligt, men enken Kristiane fortsatte driften. 1905 Vilhelm Vestesen og derefter hans enke Thomassine. 1936 Julius Vestesen. 1947 Arne Vestesen.

3c, 4f, 23i. Ejendommen består af sammenkøbte moselodder og er bygget i 1870'erne af C. P. Jensens enke Ane Hansdatter. Hendes datter Maren Pedersdatter blev gift med Frands C. Sørensen, der 1882 mageskiftede med Maren Jensen. 1888 Jørg. N. Hansen (Skrumsager). 1903 P. Pedersen, der efter stedet fik navnet Peder Mose. 1946 S. A. Pedersen. 1947 Hans Møller Hansen.

VIII. Hartk. 1.032. Mn. 22.

Dette bol har antagelig hørt til det middelalderlige bispegods, der senere forlenedes til Lydumgård og Lønborg, og som Mette Munk derefter har fået fat i, og som hun 1580 mageskiftede til kronen. Fæsteren var C. Knudsen, der svarede 1 vardbopund smør. 1605 C. Madsen, der svarede 2 pund. 1649 Jørgen Nissen. 1661 er han under Lydumgård. 1687 og 1711 N. Pedersen. 1725 Jep Sørensen. 1733 H. Jepsen. 1758 J. Lunds-mark, der ikke gjorde hoveri, men ydede 3 rd. 2 mark. Højstbydende ved auktionen blev en af tjenestefolkene på Lydumgård, men senere ejedes den af madame Vassard. 1788 er J. Høj i Bork ejer, mens Iver Andersen er fæster. 1801 J. Andersen, 1820 hans enke. Senere Jørgen Nielsen. Den sidste ejer Søren Mogensen solgte gården, der lagdes under Tonsberg og 21 a.

LYDUMGÅRDS AFBYGGERE

I ældre tid kaldtes udflyttere og parcellister for afbyggere. Det blev de nybyggere, der efter Lydumgårds udparcellering slog sig ned på dens tidligere marker, også kaldt. Det var ikke alle parceller, der blev bebygget, de fleste lagdes ind under bestående ejendomme og matrikuleredes sammen med dem, f. eks. en del af møllens jord.

Små og tarvelige var de hytter, der rejste sig. Den gamle sognefoged huskede dem fra sin tidlige barndom i 60erne, de var da »faldefærdige og lave, og med så gammelt et præg, at vi ikke nu ser huse så små og simple«.

1801 var der fire afbyggere, nemlig husmændene Chr. Nielsen, Søren Henriksen, der tog skræddernålen til hjælp, samt Erik Simonsen og Boe Boesen, der begge gik ud som daglejere.

3. I 1844 boede Peder Rasmussen her, men stedet lagdes ind under Peder Poulsens gård (1d), da den 1869 skiltes ud fra Lydumgård. I den østre halvdel af denne gårds stuehus begyndte J. Pasgaard købmandshandel, og i 1909 byggede han på 3d og drev forretning der, til han 1912 solgte til købmand K. S. Grønlund Jensen, der gennem mange år gjorde et stort arbejde for købmændenes sammenslutning »Sydvestjysk Handelsforening«, både som dens kasserer og dens specielle lejlighedsdigter. 1956 Niels Østergaard, der er sønnesøn af købmand Østergaard, Lydum mølle.

3f bebyggedes 1911 af J. Høj Hansen, der var en såre alsidig mand: landpost, barber, skomager og musiker. Nu H. P. Sørensen.

3h bebyggedes 1956 af landpost Svend Sørensen.

3c er bebygget af Dyrmann Kristensen.

9 var allerede 1844 delt i to små ejendomme. En del af jorden har senere hørt under Bernt Vestergaards ejendom i Nr. Lydum, og det meste af Lydum Kirkeby med over tyve huse har rejst sig på dens grund. 9d er vist den gamle ejendom, der i 1844 ejedes af J. Nielsen. 1879 var den til auktion og købtes af Peder Christiansen, 1904 Mettinus C. P. Christiansen, der købte flere parceller til. 1947 Emanuel Nielsen.

Mn. 5-8, der også fremstod ved Lydumgårds udparcellering – mn. 8 endnu før – er omtalt under Hekkenfeldt, hvortil de nu gerne henregnes. Om *selve Lydumgård* se foran s. 98.

(1 b Rærup). Denne ejendom solgte en Bertramsen i 1897 til J. Andersen, hvorefter skrædder Davidsen havde stedet, senere J. Høj Hansen, Ejnar Bering, Th. H. Siig, 1939 H. C. Nielsen, der er vejmand.

1d. Adam Henrik Christensen skilte denne ejendom fra Lydumgård 1869 til en svigersøn Peder Poulsen. Peder Poulsen havde krohold i gården i 14 år – uden bevilling! 1896 fik svigersønnen Andreas Weis gården, han var bygmester og flyttede til Lunde 1905 og solgte til N. C. Ingvardt Pasgaard, 1927 enken Karen, f. Jensen, 1933 Kristinus Jensen, 1934 Sigfred Pedersen, hvis hustru passer Lydum brevsamlingssted.

1c. *Lydum Nygård*. Adam Henrik Christensen var ikke nogen særlig dygtig landmand, og for at få en mindre ejendom at arbejde med opførte han 1873 Nygård på en parcel af Lydumgårds mark og flyttede som nævnt s. 136 herover. Efter hans død havde Johanne Frederica Nygård til 1886, da Christian Sørensen overtog den. 1899 Georg Christensen, 1901 Mads Christensen, 1913 Johan C. Jensen, 1918 Søren P. Sørensen, 1920 C. Hansen, 1928 Andreas Petersen, 1931 Andreas Kr. Hansen. 1941 Bruno Pedersen, 1944 Viggo Pedersen.

1g. Sigurd Larsen, forhenværende møller.

LYDUM KIRKEBY

Gennem århundreder lå Lydum kirke i ensom majestæt på sin kirkebakke. Den første begyndelse til en by her kom med en enkelt »afbygger« og med opførelse af den gamle skole. 1885 kom mejeriet til, men det var først 1901, der byggedes et af de huse, som i de følgende år i langsomt og nogenlunde jævnt stigende antal, og navnlig i de sidste tyve år, voksede frem og kom til at danne kirkebyen.

Den gamle skole, 9g, solgte kommunen 1916, da den ny byggedes, til Mads C. Madsen, der delte den i to lejligheder, hvoraf han solgte den ene til J. Høj Jensen, nu datteren Kirstine Kristensen. Den anden overtog Andrea Nim og 1947 Marius Glibstrup.

9e er mejeriet fra 1885. — 9m bebyggede P. Steffensen Westergaard 1931. 1947 Mettinus Christiansen. — 9n. S. L. Sørensen, der er murermester. 9o. Hardy Lauridsen, der er tømrer. — 9p. 1936 J. Bech Nielsen, nu enken Anne Marie Bech Nielsen. — 9q. Telefoncentralen. Den første centralbestyrer var N. Møller, som tilkøbte 5d, men 1938 solgte jorden med avlsbygninger til Holger Nielsen. Nu Peter Madsen, der har brødudsalg, mens K. M. Eriksen har centralen. — 9r. 1905 J. Th. Andersen, 1911 Sofus Jensen, 1913 S. Jensen, 1918 Hans N. Hansen (Kroggaard), 1934 Marie Jepsen, 1951 Laurids Th. Lauridsen. — 9t. 1906 Mette Christensen, 1912 C. Olesen, 1915 N. Johnsen, 1918 H. Nielsen. 1933 Henrik Henriksen, 1943 M. H. Pedersen, 1946 P. Pedersen. — 9v. Murer Poul Lunds enke Minne Lund. — 9x er forsamlingshuset. — 9aa. 1927 A. V. Lindholm Jensen, 1931 Gunnar Herluf Pedersen, der er cyklehandler. — 9ad, bebygget af Kr. Olesens enke, der solgte til Bertel Olesen, nu svigersønnen chauffør Charles Pasgaard. — 9ag. Jensine Kristiane Larsen. 1947 Gunnar Hansen, 1949 Oleane Riber Sørensen. — 9ab. Hans Lund, der driver slagterforretning, og hvis hustru er damefrisør. — 9an. Smed Oskar E. Andersen, der flyttede virksomheden hertil fra Nr. Lydum. 1946 Ejnar Mortensen. — 9ao. 1945 Henry Knudsen. — Aage Schmidt, der er tromlefører.

1b m. fl. er en sammenstykket ejendom, som Jens Andreas Møller bebyggede 1906, 1910 J. Th. Andersen, 1934 N. Holm Jensen.

Endvidere findes der følgende ejendomme og beboere i byen. Syd for vejen: Laurids Pasgaard, der byggede 1946, nu Sine Pasgaard. — Jens Brarup, nu svigersønnen V. Kamedulla. — Villa »Vejen«, opført af N. C. Henningsen, 1954 N. Boel Andersen. — Arbejdsformand Evald Pasgaard, der byggede 1955. — Børge Høj Hansen, nu Bendix Jensen. — »Det gule hus«, der ejes af H. Høj Hansen og svogeren B. Christiansen, der er mejerist. — Magnus Fuglkjær, der driver maskinhandel og brødsalg. — C. Bloch, der byggede 1947. — Murer Magnus Jepsen, nu Andreas Hansen, der har lillebilforretning. — Egon Fuglsang byggede her 1957 og flyttede købmandsforretningen herop fra møllen. — Det sidste hus, der er en hjørneejendom, lod Herman Christensen opføre 1920, nu datteren Thomanna Fuglsang.

Langs Møllevejen ligger ved den vestre side nogle huse, det første beboes af Chr. Medum Pedersen, der er kirkebetjent. — 1947 Chr. Mægaard, nu arvingerne. — Langs østsiden byggede Mads Chr. Madsen 1929, derefter datteren Kirstine Jensen. 1950 N. C. Nielsen. — Murer Magnus Jepsen, nu Georg Rasmussen. — Møller Jacobsen, nu enken Kathrine Jacobsen. Om møllen, se foran.

Ved vejen efter Nørre Lydum bor vognmand Johannes Jacobsen. — Søren Christiansen. Niels Korsholm. — Timmermann Jørgensen.

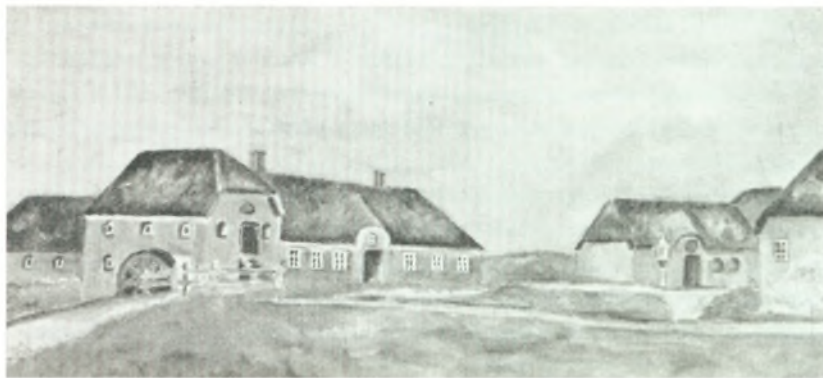
1930 byggede sognefoged N. Chr. Nielsen, hvis enke nu beboer huset.

LYDUM MØLLE. Mn. 2. Mølleskyld 9.420.

I det Herrens år 1347 ville biskop Peder Thuresen gøre en rejse til det pavelige hof. Men han manglede kontanter og lånte derfor 230 mark solv af domkirken og kannikerne og pantsatte herfor en hel del gods, heriblandt Thoorbroo mølle i Lydum sogn. Det er en mølle, ingen kender noget til, ikke engang navnet Torbro kendes nu. Sten Böcher mener, det er den samme som Lydum mølle. Han antager, den ved reformationen er kommet under kronen sammen med det øvrige inddragne bispegods og derefter lagt under Lydumgård og bortforlenet sammen med den. Men det er ikke sikkert. Kinch mener nemlig, at Thoorbroo har hørt til biskop Peders private gods, hans arvegods. I så fald har hans slægtninge nok arvet den efter ham og ikke bispestolen. Endelig nævnes møllen heller ikke blandt det bispegods, kongen beviseligt lagde under Lydumgård. Det er derfor ikke helt sikkert, det er den samme mølle. I 1660-erne kaldes Lydum mølle Lydumgårds mølle.

Da Steen Bille 1574 afstår Lydumgård til kronen, følger møllen med, og da godset 1575 forlenes til Chr. Vind, siges den at ligge ved går-

den; den svarer 60 ørte mel og bruger smedegård »hos møllen«, af den svarer mølleren 1 fjerding smør. 1652 er mølleren N. Sørensen, der har penge på rente. Under svenskekrigene afbrændes møllen, og 1661 står den øde. Der siges, at den efter gammel takst svarer 52 td. mel — en meget stor afgift, selv om den er mindre end de 60 ørte. Anders Olufsen møller svarede dog kun godt det halve, men han havde så lovet at få den store kværn i gang igen. Han klarede dog hverken det ene eller det andet (se s. 110), hvorfor Margrethe Vorm antog en anden, Hans Erik-

Lydum mølle. Efter maleri fra 1927 af E. Jensen efter kultegning fra ca. 1860. Bygningerne til højre har forlængst veget pladsen for andre. Med undtagelse af, at Thue Hansen gav stuehuset paptag, ved hvilken lejlighed også arkengabet forsvandt, har det haft samme udseende, til møller Jacobsen 1919 og senere byggede til og forbedrede det. Det er opført 1809 og er sognet ældste verdslige bygning.

sen fra Henne mølle. Anders var nemlig ikke fæster, men kun forpagter. Møllen kom atter i gang. 1662 siges den at være anslået til 32 td. hk. i søskendeskifte, men ingen ville sætte den til mere end 15 i fri handel. Rostrups børn fik 10 td. som deres part af mølleskylden, Ida Lange har vel fået lige så meget. Dens høje hk. nedsættes 1688 til det halve. Den beskrives således: »En vandmølle, som ligger under gårdens takst og beboes af Hans Eriksen. Faldet er af en mose, som kaldes Mølle-mose, og fra adskillige små bække, som breder sig her til en å, kaldet Lyne å; og når tør sommer er, kan den intet male. Hjulet er i diameter 9 al. Vandfaldet er 3 al., som er underfald«. Overstenen var 9 kvarter bred og 1 kvarter tyk. Der var lidt fiskeri i mølleåen. Besætningen var 1 hest, 1 plag, 1 ko, 1 gris, 2 får. I 1661 kunne der såes 2 td. rug, 6 skp. byg og avles 8 læs hø. Der siges, at møllen »har temmelig god søgning og kan male næsten altid, undtagen i stor frost og tørke, men er noget besværlig at holde ved lige med dæmningen, eftersom den ligger for et stort vandløb«. Hjulets radius opgives til $3\frac{1}{2}$ alen. I Ribe

amt horte 63 gårde og 10 huse til dens opland, men den havde også sogning fra sognene nordpå.

1708 er Hans Møller her, 1725 kaldes han Hans Mattisen og svarer 17 td. tør rug. 1733 er mølleren Jep Sørensen død. 1748 er der atter død en møller. Hans navn nævnes ikke, men han er broder til J. Hansen i Ålbæk mølle. Enken er Anna Cathrine Graversdatter. Der var 3 heste, 2 køer og 1 kvie. Af boet, der stillede til auktion, skal nævnes en tekedel, fyrbækken, jernfyrfad, 1 gl. jernlysestage, 3 messinglysestage, 6 trætallerkener, 1 murske og brik, 1 hegel, 2 hollandske tallerkener og fade, 1 sengebækken, 1 egedragkiste, 1 par kopper, 1 tinpote og skål, 1 spejl med forgyldt ramme, 2 sakse, 1 jernstrygejern, 1 gl. jernkakkellovn i kvisten, 1 seng sammesteds med 4 grønne hjemmegjorte omhæng. 1 rød kappe, den sal. mands grønne ryes rejsekjortel, 1 grøn ryes daglig kjortel, 1 brun klædekjortel med camisol*) og hvide metalknapper, 1 sort klædning, 1 gammel grå kjortel, 1 grå kjortel med hvide knapper, 1 gl. lædercamisol med hæfter, 1 læderundertrøje, 1 par bukskinds bukser, 2 par ringere do., 1 calamankes trøje med ærmer, 1 do. brystdug, 1 flonels nattøje, 1 par gamle blå vadmels bukser, 1 rød og 1 grå hætte, 1 rød klædes kappe med foer, 1 ringere do., 1 ny ulden nathue, 1 paryk med æske, købt af major Blome, 2 gamle parykker, 2 hatte, 1 »hattekasket«, 1 par ny hvide strømper, 2 par do., 1 par brune, 1 par sorte, 1 par blå strømper, 2 par uden fødder (»stomphueser«), 2 par tofler, 1 par sko med spænder, 1 par små drengesko og spænder, 1 stribet kontorkjortel, 1 par blå strømper, 1 par blå vanter, 1 par læderhandsker, 1 grøn egekiste med beslag, 1 fyrskrin (af fyrretræ), 1 vognskrin, 1 huspostil med messingspænder, 1 liden bibel, 1 gammel brøstfældig historiebog, Christendomsøvelser, 1 liden bønnebog, 4 salmebøger, 2 gudelige bøger og en gammel visebog.

Enken købte det meste, Nebel degn dog den brøstfældige historiebog. Boet tyder på velstand, ligeledes den forholdsvis store bogsamling. — Også den næste møller H. Pedersen døde tidligt. 1758 har hans enke Mette Christensdatter møllen. Afgiften er 30 td. rug, desuden skal hun male herregårdens korn toldfrit og selv holde møllen vedlige. Christen Bech bliver nu møller; han køber 1760 et sted i Lydumbede og pantsætter det til amtmand v. Albertin. Bech køber møllen i selveje 1768

*) Dengang betegnede camisol en slags trøje, der her i Norden også kaldtes brystdug, bindeliv eller uldenskørt. Brystdugen var en vest uden ærmer, mens den da brugte vest havde ærmer og skoder. Bindelivet var en trøje, oftest af skind, altså »lædercamisol med hæfter«. Som damedragt betegnede camisolen på den tid en trøje, båret over eller under chemisen. Kvinder brugte ikke benklæder dengang. Den første i Nebel, der bar dem, var Grete Hansen — i 1865.

og køber parceller fra flere gårde og fra herregården, men må låne 800 rd. hos svogeren P. Tranberg. Bech var gift med Enne Hansdatter Tranberg fra Årre. De havde 2 karle og 2 piger. 1789 blev datteren Maren gift med møller Jens Hansen og 1800 blev Kirsten gift med signeur Nis Jepsen fra V. Gesten. Bech har 1774 et grubbeværk og søger 1793 om bevilling på et pilleværk uden afgift, men måtte betale 2 rd. herfor årligt. — $\frac{9}{5}$ 1799 dør han, 67 år, og sønnen Ulrich Adolf Bech overtager møllen. Han holdt 3 karle og 2 piger, senere var der endog 4 møllersvende i arbejde, så det har været en meget betydelig mølle. 1838 malede han 1800 td. rug. Han købte også parceller fra Lydumgård, så ved matrikuleringen havde han hartk. 2.722 $\frac{1}{2}$ foruden mølleskylden. Han var gift 3 gange: 1. gang med Barbara Marie Clausdatter (efter hende arvede datteren Enne, gift med J. Pedersen i Sædding, 500 dl.), 2. gang med Mette Mikkelsdatter og 3. gang med Mette Jensdatter fra Kolle. Han havde ialt 19 børn. 1809 opførte han et efter den tids forhold anseligt stuehus, som endnu tjener til beboelse. I nordgavlen indsatte han en marmorplade med følgende inskription:

»Ulrich Adolf Bech,
Barbere Maria Bech,
Vort hus og alt hvad er i
O, Herre, fra ulykke fri.
Bygt atten hundrede og ni.«

Stampe fortæller, at Lydum mølle var det første sted i pastoratet, han blev bedt ind og mødte velvilje. »Jeg må tilstå,« skriver han, »at jeg, da det desuden var et så pænt sted, fik ligesom en slags forkærlighed for mølleren med familie. Imidlertid kom vi kun sjælden til hinanden, og førend de gamle overlod møllen til sønnen John Bech [1848], var det næsten ophørt, og nu er det ganske forbi, uden at dette iøvrigt hidrører fra nogen misforståelse. John Bech er gift med en datter af Jacob Høy i S. Bork [Marie Jacobsdatter]; hun er en smuk kone, hvortil kommer, at hun er et meget godt gemyt, hvorved hun vinder alles hjerter. Den gang de for ca. 10 år siden kom sammen, ansås møllen for at være noget over 8000 rd. værd, nu ca. 20000. Således har tiden forandret sig.«

1883 afstod Bech møllen til svigersønnen Thue Hansen, der var født i Sædding, søn af sognefoged H. Thuesen. Thue tjente i møllens købmandshandel som kommis, da John opdagede, at han var gode venner med datteren Mette. Det stemte ikke overens med møllerens planer, og John blev så vred, at han jog ham væk. Men Thue var også en myndig mand og begyndte så selv købmandshandel i Sigfred Pedersens gård, da gav den gamle sig, og de unge fik hinanden.

Thue Hansen anlagde elektricitetsværk ved møllen. Strømmen skulle

bruges første gang ved den ældste datters bryllup i møllen den 5. nov. 1903. Der var telt i gården, og da lyset pludselig tændtes derinde, lød der et brus af betagelse fra den store forsamling. Det var første gang, de fleste gæster så »det hvide lys«.

Thue Hansen solgte møllen og dens mange virksomheder i maj 1913 til A. Andersen, der solgte til ejendomshandler Chr. Christensen, der straks begyndte udstykningen. Selve *møllen og elektricitetsværket med installationsforretning* (2i) solgte han 1916 til Jørg. A. Jørgensen, der 1917 solgte til Rasmus P. Jakobsen, efter hvis død sønnen Ivan Jakobsen og sviger sønnen Herman Andersen driver virksomheden.

Købmandshandelen var forpagtet af A. Østergaard, der gjorde sig bekendt som en dygtig købmand og var svoger til konseilspræsident I. C. Christensen. Efter ham kom købmand J. P. Jensen, der købte forretningen og senere blev grosserer i Esbjerg og tog navneforandring til Jersøe. 1918 A. P. Fuglsang, der ligeledes var en dygtig købmand, og hvis enke Thomanna har videreført forretningen med sønnen Egon Fuglsang som bestyrer. Nu er forretningen flyttet op i kirkebyen.

2a. *møllegården*, blev udstykket, men ca. 1922 overtog Hans Jensen fra Stausø hovedparcellen, som hans svigerfader Mads C. Madsen på Anekspræstegården havde haft. Efter Hans Jensens tidlige død solgte enken Kirstine den til Kr. Vad Sørensen.

2l. 1925 købte Jeppe Sørensen en af parcellerne, som han bebyggede, men han døde allerede 1938. Enken Oleane Riber Sørensen solgte 1947 til Svend Olsen. 1948 N. Aagaard Clausen, senere kontrolassistent Magdal Jessen og nu Sigrid Hansen.

2c. Thue Hansens søn Thorvald Bech Hansen begyndte *ægpekkeri* i møllens gamle lade og boede i et hus, hans forældre havde bygget, og hvor de nød deres otium.

HEKKENFELDT

Gl. hartk. 1.200. Mn. 20.

Hekkenfeldt er et »poetisk« navn. Det er egentlig en omdannelse af det oldnordiske Hekluþjall, det islandske Hekla. Om Hekla fortalte man, at der samledes heksene. Som bekendt bruges navnet senere som omskrivning for helvede, og det er nok i den betydning, det er anvendt som gårdnavn. På den anden side åen i Lunde sogn ligger Høllet, der også undertiden kaldes Helved, og der er tillige et Himmerig. Det kan godt have hjulpet til, at man fandt på at give navnet Hekkenfeldt til et lille bol, der lå her.

Tidligere hed det vistnok Kobberbøl. 1638 beretter præsten, at i sognet er tvende bol: »Lykkegaardt og Kobberbyl, som haffuer sit naffn af et stoer bierg ved naffn Kobberbjerg«. Dette navn forekommer ikke i matriklen 1661. Derimod optræder Hekkenfeldt her første gang. Bolet har da nok skiftet navn i mellemtiden. Men det »store bjerg« nord for Hekkenfeldt kaldes stadig Kobberbjerg, selv om det på målebordsbladet skrives Kobbelsbjerg.

Ved højgruppen langt ude på heden mod øst fandtes der, indtil heden for nogle år siden opdyrkedes, meget tydelige spor af en gårds marker, eftergroet i lyngen. Deres agerfurer og skel gik skrå over skellene fra udskiftningstiden, så marken må være forladt før den tid. Skønt det ikke var højryggede agre, må gården dog være blevet øde før 1661, måske netop under svenskekrigene.

Bolet svarer samme landgilde som Lykkegård, de kan være samtidige og måske oprettet af en driftig ejer af Lydumgård, i så fald antagelig Chr. Vind. Fæsteren er 1661 C. Pedersen. Udsæden opgives til 6 skp. rug, 3 skp. byg og høvlen til 3 læs. I gælds betaling udlægger Jørgen Rostrup 1666 bl. a. gods Hekkenfeldt til herredsfogden i Bøel. 1688 ejer dennes søn J. Jespersen i Tarm Bisgård gården. C. Pedersen er endnu fæster, men P. Clemmensen får den atter under Lydumgård. 1685 skal Chr. Pedersen og Morten Lund i Rærup køre to læs hø fra Lydum enge

til Hennegård, men de kørte i kviksand på Lønne forte, så hestene ikke kunne tage vognen. De væltede så høet af i vandet og vendte hjem – antagelig vel tilfreds med den bedrift, for høet var sikkert fra Lydum kirkes enge. Det havde der stået strid om, men mod præstens og sikkert også sognets vilje havde provstiskriveren og proprietær Niels Nielsen sat igennem, at det skulle leveres til Hennegård (se side 45 f). – Bøndernes hoveren blev kun kort. Niels Nielsen stævnedem dem og fik dem dømt til at betale både høet og procesomkostningerne. – 1707 er fæsteren C. Nielsen. Mette Christensdatter og Mette Hekkenfeldt, der kendes fra Brammings historie, og som arbejder på herregården, er vist hans hustru og svigermoder, C. Pedersens enke. 1732 og 58 er N. Jensen her. Sidstnævnte år er landg. 4 rdl. og hoveriet kun 3 høstdage, bjergning af 2 læs hø og 1 lang ægte. Provst Brorson, Lunde, en søn af salmedigteren, bliver nu ejer. Han har gården 1778, da P. Nielsen er fæster, han oplader fæstet til sønnen Eskild C. Pedersen, der er selvej. P. Nielsen får et aftægts hus med lidt jord. 1794 køber Poul Jørgensen ejendommen af Joh. Pedersen. 1809 sælger han til A. Poulsen. 1835 køber Chr. Bech fra Lydum mølle gården, der da har hk. 1.432²/₃. 1864 C. P. Lorents Christiansen, der havde en bifortjeneste ved at sælge klyne. 1901 A. Henrik Christiansen. 1927 C. H. Jørgensen.

20 b fraskiller Chr. Bech 1857 til sin svigersøn Peder Kr. Nielsen (Barslund), gift med datteren Barbara. Han tjente lidt ved at spille violin (også flere af sønnerne var musikere). Men ellers måtte han lægge krop til og tjene føden til den store familie. Der var 16 børn, som de opdrog til dygtige mennesker. Folk sagde, at Barbara og Peder Barslund havde den ringeste jord, men at en så agtværdig familie burde have haft en meget bedre ejendom. Dog var de selv godt fornøjede. Hans sønnesøn Nicolaj Nielsen overtog ejendommen ca. 1918. Senere var den nogle år i handelen. Den ejes nu af Jens Hansen Thomsen.

Til Hekkenfeldt regnes også følgende ejendomme, som er udparcelerede fra Lydumgård:

5 ejedes 1844 af A. Christensen, hvis enke 1846 afstod til Niels Hansen, 1876 H. Nielsen Hansen, kaldet Hans Presser, da han pressede tøj, desuden var han en dygtig »hjøllekål«, sammen med Carl Christiansen slog han hvert år Lydumgårds enge, og de høstede kornet på samme gårds marker. 1920 J. P. Sørensen, 1924 Niels Boel Andersen, 1954 Michael Sørensen.

Herfra solgtes 1901 mn. 5 d til N. Møller, der var den første bestyrer på telefoncentralen. Han solgte jorden med avlsbygninger til Holger Nielsen.

6 havde Henrik Ludvig Vagth i 1844. 1857 V. Riber Sand, der var smed. 1888 Chr. Nielsen, senere enken Jensine Marie Nielsen, Chr. Niel-

sen var tillige murer, 1917 J. C. Jensen. 1942 Sigfred R. Jensen. 1947 S. Sønderby Jacobsen.

7 har vist også været beboet, 1844 og endnu 1870 af N. Nielsen, der var daglejer, og hvis hustru Ane var vævster, men stedet er forlængst lagt under 6.

8. 1801 synes C. Nielsen at bo her og 1844 N. Christensen, 1845 overtog C. Nielsen ejendommen. 1861 N. P. Christiansen, 1874 Jes Sørensen, han kørte med stude, kunne klinke og lodde. »Det gør ingen verdens ting«, var hans mundheld. Han havde et meget venligt væsen, så det var helt oplivende at tale med ham eller høre ham gå og smånynne. Alle beboere i Hekkenfeldt havde på hans tid et bierhverv. 1897 C. Sørensen, 1903 L. Kristensen, 1931 A. Storgaard Kristensen.

4 og 2 ak (Lydum mølle). 4 ejedes 1844 af J. Henriksen. Senere af Adam Henrik Jensen, der var gartner; han afstår til Poul Lauridsen, 1875 N. P. Bojlesen. 1881 Michael Nissen, der samme år sælger til Carl Christiansen, der var en sjælden interesseret og virksom mand, han var foruden at være husmand vinterlærer, husflidslærer, den drivende kraft ved mejeriets oprettelse og en dygtig plantningsmand. Han blev senere lærer i Sjælborg og havde en tid Alslev mølle. 1898 havde han solgt ejendommen i Hekkenfeldt til Jørgen Folmann Larsen. 1915 H. Thorvald Folmann Larsen, 1946 Johannes Folmann Larsen. — Thorvald Folmann bor nu i et hus på 2 ak.

RÆRUP

Rærup er efter navnet at domme grundlagt i vikingetiden, antagelig udflyttet fra Lydum. I middelalderen voksede den op til at blive sognets bedste by med det meste hartkorn, selv om Hede en tid havde flere ejendomme. Endnu regnes Rærup for at have sognets bedste jord.

1486 er Nis Ostretsson i Rærup sandemand sammen med Jens Barfod i Sædding. 1574, da kongen forlener Lydumgård til Jørgen Munck, medfulgte der 5 gårde, 3 bol og 2 gadehuse i Rærup. Det var vist hele byen på en gård nær, som ejedes af J. Juel til Alsted. De 3 gårde og 1 bol var gammelt bispegods, som kronen overtog ved reformationen og en tid gjorde til et lille len, først forlenet til Ida Lange og senere til Jørgen Rantzau, Lønborggård. 1562 lå de under Riberhus. Senere lagde kronen to gårde og 1 bol under Riberhus, og 1579 fik Erik Lykke til Skovgård en af dem for et tilgodehavende hos kongen. Efterhånden havnede hele byen under Lydumgård.

Det var ret almindeligt, at godsejerne udlignede gårdene i en by, så de fik lige meget jord og hartkorn. Så var det lettere at holde rede på hoveriet. I Rærup by er der i de første årtier af 1700erne sket en stor omvæltning. Gårdene er ikke blevet gjort lige store, men nogle er delt og jord er sammenlagt fra to eller flere gårde på en sådan måde, at det er meget vanskeligt at udrede gårdenes historie med fuldkommen sikkerhed.

I. Hartk. 5.000. Mn. 12, 4 og 2.

Denne gård ejedes vistnok af J. Juel til Alsted og ved skiftet efter ham i 1589 tilfaldt den H. Lindenov til Ørsløv. Senere er den kommet under Lydumgård. 1661 er Thue Nielsen og N. Clausen fæstere; de svarede 1 ørte rug, 22 skp. byg, 1 skovsvin, 1 fødenød og 1 gås. — 1672 pantsatte Jørgen Rostrup gården for 60 sdl. til Henning Povisk, Skrumsager, der fik den udlagt 1679, men afhændede til Bagge Baggesen i Ribe, der ejer den 1688, da fæsterne er S. Madsen og C. Peder-

sen. — Hvor råt det gik til, når man pressede folk til soldater, fik Søren Madsens søn Laurids at føle. Han havde fæstet sin faders halvgård af velbyrdige Jørgen Rostrup, hvorefter han og faderen drev gården i fællesskab. Fæstebrevet havde han givet oberstløjtnant Rabe¹⁾, som antagelig havde forsøgt at presse ham til dragon, men gårdmænd kunne man ikke uden videre tage fra gården, og ved hjælp af fæstebrevet er han sikkert blevet fri denne gang. Men på en rejse til Fyn »blev han på vejen antaget af nogle officerer og ført til gevaldigeren og sat i bolt og jern«, hvor han sad — vist over et år — indtil han endelig måtte love at tage tjeneste som rytter under major Yttervig i oberst Lassens regiment. Hans fader drev da gården i Rærup, og i september 1684 fik han gårdens nye ejer, Bagge Baggesen, til at gøre et forsøg på ad rettens vej at få sønnen udfriet. Anders Nielsen på Søvig førte sagen for ham og fremlagde en erklæring fra Rabe om, at han ganske rigtigt havde modtaget Laurids Sørensens fæstebrev, men han kunne ikke »i en hast« finde det. Endvidere fremlagde han bevis for, at dragonens far havde passet gården og udredet afgifterne, undtagen magazinkornet, hvorved han stod i restance, og at faderen havde nu »ingen lyst til længer der at forblive«.

Herredsfogden dømte, at da faderen, skønt han ikke længer er fæster, har haft ansvaret for gårdens drift de sidste 1½ år, skal han betale restancen. Og Baggesen kan gøre sit krav gældende på Laurids Sørensen. Det vil vel sige hos oberst Lassen. Også i de følgende år nævnes Søren Madsen til gården, så det er nok tvivlsomt, om sønnen er kommet tilbage.

Rask får gården under Lydumgård, fæsterne er 1708 Jep Christensen og H. Frandsen. Herefter fraskilles I C. — 1725 og 33 har Morten Frandsen gården (hartk. 4.400). 1758 N. Nielsen Østergaard, der yder fuldt hoveri og svarer ½ td. rug og ½ td. havre. Højtbydende ved auktionen blev mons. Friis, Årre. 1778 er gården delt i to.

I A. Mn. 12

har Henrik Jensen Møekær 1778, men 1782 sælger han til C. Nielsen, der afhænder til C. Adamsen. Ejendommen, der ved matrikuleringen fik nr. 12, udstykses nu i 4 parceller, der lagdes under andre gårde.

I B. Mn. 4

blev forenet med stor parcel af IX og var 1778 beboet af O. Nielsen, men ejedes af en mand i Haurvig. 1809 købte sønnen N. Olesen den. 1820 sælger han til Jacob Lauridsen, som 1829 skøder til Jens Jacob-

¹⁾ Jørgen Rabe havde kvarter på et par gårde i Hyllerslev, blev pensioneret 1692.

sen, der fik Landhusholdningsselskabets sølvbæger for landboflid. Desuden drev han købmandshandel på gården og fik privilegium på brændevinsbrænding. 1867 solgte han til svigersønnen Jacobus Riis, der samme år solgte til sønderjyden P. Thomsen. 1867 N. Tranberg fra Dortheas-hvile ved Ribe. Hans enke Ane solgte 1913 til Nyboe Pasgaard, der tillige har bygget fabrik og direktørvilla, idet Pasgaard er direktør for tætningslistefabrikken ABC, der har filialer i mange større byer og et hovedkontor i København. Listen er opfundet i Amerika af broderen Ib Pasgaard og sammen med en tredie broder Laurids Pasgaard startede de fabrikationen i Danmark. Gården overtages nu af svigersønnen Hans Schmidt Petersen.

4b var en hedeparcel, J. Jacobsen omtrent havde opdyrket og 1845 solgte til M. C. Madsen. 1881 H. F. Christensen, der var plantningsmand; han købte den tilgrænsende fattighede, hvor fattige gravede tørv, af kommunen og tilplantede den. Sønnen Niels Jakob Kristensen (1929) har frugtplantage, stort havebrug og biavl.

I C. Hartk. 0.400. Mn. 2

havde J. Nielsen i 1725 og 33, og smeden N. Christensen i 1758. Han forrettede årlig 6 dages arbejde på herregården og betalte 1 rd. 2 mark. Stedet købes af J. Bolderup. 1782 får smeden skøde på ejendommen fra en N. Jensen, 1786 er beboeren C. Nielsen, men senere køber han forskellige parceller og sælger 1821 til J. Jensen. 1846 køber Adam Henrik Christensen den. 1870 overdrager han den til svigersønnen N. Jensen for 600 rd. rigsmønt. 1906 sønnen Poul Kr. Jensen. 1918 P. Andersen.

Mn. 2b bortfæstede J. Jensen 1841, og det var fæstet gennem 87 år, til P. S. Nielsen købte stedet i selveje 1928. 1949 P. Svendsen. 1950 Alfred Halkjær. 1955 Aage Ebbesen.

II. Hartk. 2.722.

II har fra gammel tid ligget under Lydumgård, men har måske oprindeligt tilhørt kirken, der 1606 nævner sig som ejer af en gård i Rærup, der svarer 2 ørte korn til kirken og 1 ørte til præsten. Om kirkens part først er blevet øde og derefter overtaget af Lydumgård er sandsynligt, men kan ikke bevises. 1688 svarer gården kun en afgift til kirken på 6 skilling »af ejendom, som bruges under gården«. Vistnok under svenskekrigene brændte den. Fæsteren hed da A. Sørensen. 1661 ligger den afbrændt og øde. Landg. var 1 ørte rug, 1 ørte byg, 1 skovsvin, 1 fødenød og 1 gås. I 1688 brugte herregården al jorden. Senere fik en mand i Sædding et stykke, antagelig eng. Det var egentlig ulov-

ligt, da bondejorden var beskyttet ved, at den var pålagt fæstetvang. Men i sin tid har man nok ikke kunnet opdrive en fæster, og så blev det altså ved at gå. Således forsvandt denne gård fra byen.

III. Hartk. 4.102. Mn. 10.

III er en af de gamle krongårde. 1562 og 1619 beboes den af N. Sørensen, der svarer 1 ørte rug, $\frac{1}{2}$ ørte byg, 1 svin, 1 får og 4 hestes gæsteri. S. å. forlenedes den sammen med IV til Chr. Vind. 1623 tingede M. Nielsen for bordag (skænderi) og måtte bøde 1 dl. 1631 lovede han på Rærup kronbønderes vegne, at de ville betale for 2 vognægter, de skulle have gjort, idet de skulle have kørt et læs flæsk til Ribe og et til Ringkøbing. Ægtkørselen var ubehagelig, og bonden var tit og ofte stik-i-rend-dreng for de store. Der var ingen postgang eller vognmandsforretninger, og så kom det til sidst til at hvile på bonden. Undertiden lejedes der en til at køre, men de udkommanderede bønder måtte så betale regningen. Efter en gudstjeneste i Lydum kirke krævede N. Eskesen penge for en Viborgægte. Frands Christensen i Hede svarede, at han ville ikke betale, før han fik en seddel fra P. Staal, Rottarp, eller Mads Rask i Hyllerslev (delefogderne), og Frands gav ham »nogle ubekvemserd«, og det endte med, at N. Eskesen slog ham med en pisk eller »thøyrpiels« (dvs. tyrens avlelem, der tørredes og brugtes som pisk). 1632 søger Chr. Krag at købe eller bytte sig til kronens 3 gårde i Rærup (III, IV og VII), og i 1636 er mageskiftet gået i orden. M. Nielsen er stadig fæster. 1661: N. Madsen. Denne gård samt IV – VI og XI beholdt Ida Lange. 1688 var fæsteren Th. Henriksen. 1708 og 11 C. Jacobsen. 1725 Jørgen Sørensen. 1758 Iver Nielsen og svigerfaderen Jørgen Jørgensen, der svarer fuldt hoveri samt 1 td. havre og 6 skp. byg. Vassard var højstbydende med 172 rd. Derefter deles gården, som S. Uglvig da ejer.

III A. Mn. 10.

1778 N. Hansen, hk. 3.000. 1788 Erik Svendsen, der 1806 kober den i selveje af Jørgen Pedersen, som havde købt den 1781 af S. Christensen, Spangsberg. 1820 S. Eriksen, senere Poul Pedersen, der er her 1844. Derefter blev gården udstykket.

III B. Hartk. 1.000

har Iver Nielsen endnu 1787. 1801 får han aftægt, senere nævnes Maren Iversdatter og C. Christensen til stedet, som O. Jensen kober og lægger under IVB.

IV. Mn. 8, 9 og (7).

IV var oprindelig byens største gård. Den hørte 1561 under kronen og var fæstet af M. Nielsen og Anne Sørens; men 1581 af to kvinder: Ingrid Madskone og Anne Sørens, den sidstnævnte bliver kort efter afløst af sønnen H. Sørens. Gården forlenes til Chr. Vind. Landgilden var 8 skp. 2 alb. til helmisse og ligeledes til volmisse, 2 ørte rug, 2 ørte byg, $\frac{1}{2}$ td. smør, 1 svin, 1 får og 6 hestes gæsteri. 1593 har gården 3 fæstere; Ingrid Madskone, Eske Nielsen og C. Jensen. 1618 Morten Madsen, Eske Nielsen og M. Jensen Smed. 1630 rejste Viffert Christensen på H. Eskesens vegne sag mod præsten i Henne for en uendelig dom, præsten havde fået over Hans. De er sikkert begge sønner fra gården, og Viffert overtager nu en part af denne. 1631 gjorde han og N. Eskesen sammen med S. Hansen i Hede udlæg for gæld i Grydvad mølle. Viffert fik »1 liden skive (bord), 1 kielske, 1 klou og 1 gammel stol«, endvidere afgrøden af 3 rugagre for 10 dl. 1636, da Lydumgård har overtaget krongården, er fæsterne J. Christensen, Eske Nielsen og M. Jensen Smed. 1645 stævner M. Jensen en Lydummand for smedning i 4 år, 3 mark årlig. 1650 har Søren Madsen Smed overtaget faderens gårdspart. Han er oldermand i bylaget og fordeler A. Sørensens for bøder, da han ikke ville made byhyrden ret, nemlig 4 skp. byg for 4 nætters maden i henhold til byviden, ligeledes fordeler han Tue Nielsen for 3 skp. byg af samme grund. De blev dømt til at betale »efter deres egen forpligt«, hvad der vil sige, at de selv havde underskrevet vidnen.

Smeden var et hidsigt gemyt. Borkvejen gik tæt forbi hans gård. En aften så han »ærlig og gudfrygtig pige Maren Lasdatter fra Vestergård« i Bork komme kørende fra Varde. Han spurgte hende, hvorfor de om lørdagen, da de drog øst på, havde sådanne hunde med sig, der bed hans lam, så det blev borte. Han ville have betaling. Maren svarede, at hun »ville lade djævelen betale det«, og kaldte ham en skælm, og kusken sagde, at hunden var blevet skudt i Varde, så den bed ikke flere lam. Da sprang smeden ind i huset og kom »udi en fuld løb« med »en stor træ (stok) i sin hånd«, greb hestene mellem milerne, gav kusken et stød mellem skuldrene og jog ham fra vognen og overfaldt Maren »med mange ærerørige, skammelige skældsord« og sagde: »I stjal mit lam, da I kørte her forbi og til Varde! Nu skal jeg rette jer af derfor!« Han bød en af bymændene hente en fork. Heldigvis lagde herredsfogdens søn fra Lundtarp (Søndertarp) sig imellem og »hans unde forsæt afvær gede«, så hun slap fra ham, dog ramte han hende i venstre side, så hun »efter den tumult fandt sig skrøbelig og ilde medfaren«.

For 1661 deltes gården i to lige store gårde (IV og V), der hver

svarede 12 $\frac{1}{2}$ skp. rug, 1 ørte byg, 1 fjerding smør, $\frac{1}{2}$ får, $\frac{1}{2}$ svin og 5 $\frac{1}{2}$ mark 2 sk. til helmisse og voldermisse.

IV. Hartk. 7.232

beboedes 1661 af Jakob Pedersen og Morten Lund eller Jørgensen, der 1643 optrådte som fuldmægtig for Chr. Krag. 1688 J. Thomsen og Morten Jørgensen. 1708 Svend Lauridsen og Iver Thomsen. Herefter deles gården i to lige store dele.

IV A. Mn. 8

beholdt Svend Lauridsen og fik yderligere jord fra V. 1778 C. Nielsen, der må have købt gården i selveje, for 1787 sælger han til Henrik Jensen Møekær, forhen I A. 1818 Jens Henriksen. 1826 Jørgen Sørensen. 1854 S. Jørgensen, der førte krig mod sine naboer, lå ofte i proces og rejste til sidst til Amerika. 1882 Nis Beck. 1888 S. Chr. Christensen. 1892 C. Lauridsen Christensen, der kom fra Amerika og arbejdede ihærdigt på at gøre gården til en mønstergård, men rejste igen til Amerika som en skuffet mand. 1902 Frands Christensen, 1916 Frands H. Christensen, 1929 Kr. Frandsen Jensen.

8 b m. fl. S. Jørgensen fraskilte 1869 denne ejendom til C. Christensen, kaldet Kræ Mose eller Snedker. Gården ligger ude i engene. 1882 Frands C. Sørensen, 1923 H. P. Sørensen. 1954 Tage Vandborg.

8 f fraskilte Frands Christensen 1912 til S. L. Kristiansen, 1947 Folmer B. Sørensen, 1948 Søren M. Sørensen.

IV B. Mn. 9a

synes Niels Adam at have haft 1725. 1733 er det Adser Sørensen. 1773 J. Olufsen, der er sognefoged. 1787 har sønnen O. Jensen gården. 1829 skøder han den til C. P. Olesen, men tilbagekøber den nogle år efter. 1840 skøder han til H. Olesen, 1842 P. Olesen, 1858 sælger Abelone Kirstine Nielsdatter til S. Pedersen, der var soldat i krigen 1864, men ikke vendte tilbage. Hans hustru Karen Pedersen lod sig da lovformelig skille og giftede sig 2. gang med N. Jessen Christensen fra Bork Kær, født i Sædding. 1896 overlod han gården til Niels Johan Olesen, kaldet »Lille Niels Jessen«. Han var gift med Karens datter af 1. ægteskab, Birgitte. De var meget flinke folk, men »de spiste gården op« og solgte 1912 til Niels Hansen. 1938 Ejnar Hansen.

9 b (d) beholdt C. P. Olesen, senere Ole Christiansen, 1874 Christian Rasmussen. Han og Chr. Sørensen på 7g var de sidste i sognet, der drev ejendommen med køer i stedet for heste. Rasmussen var en dygtig landmand og tjente desuden en ekstraskilling ved at handle med ar-

senik til kreaturvask. 1905 J. H. Brarup. 1943 Frede Gammelgaard. – 1958 Bent Jessen.

9e efter at have solgt gården byggede Niels Johan Olesen et lille hus ved siden af, snedkererede lidt og blev ringer og graver. Han havde det til 1936, da Martin Jacobsen og M. C. Madsen overtog det. 1940 Hansine Nielsen, nu datteren Betty Mouridsen.

V. Hartk. 7.232. Mn. 7.

V er som nævnt udskilt fra IV. I lang tid boede byens smede her,

Fæstehus i Rærup, nu forsvundet. Sidst beboet af Jesper Nielsen.

og gården kaldtes derfor Smedegård. Fæsterne var 1661 Th. Lund, 1688 og 1708 N. Hansen, 1711 J. Mikkelsen, 1725 N. Henriksen, der i 1758 gjorde fuldt hoveri og svarede $7\frac{1}{2}$ skp. byg, $7\frac{1}{2}$ skp. rug og 1 lpd. smor. Lønborggård var højstbydende ved auktionen dette år, men gården forblev under Lydum; ved auktionen 1773 bød ingen på den. 1778 P. Nielsen, 1788 er han selvejer (5.211). Hans enke Oskild Mikkelsdatter skøder 1809 til sønnen Mikkil Pedersen. Senere Maren Pedersen og derefter P. Mikkelsen, 1875 H. Jensen, 1879 H. Dall, 1880 C. J. Høy, 1900 N. Vognsen Jensen, 1904 J. C. Christensen, 1906 Jeppe A. Jepsen, 1912 N. Thomsen, 1947 svigersønnen Poul P. Hansen.

7d fraskiltes til S. Jørgensen, 1869 N. Michael Christensen, 1888 H. Pedersen (Mikkelsen). 1904 N. Christensen. 1920 H. P. Jensen. 1920 M. Hansen, 1922 Th. Pedersen.

7f fraskiltes til Morten Nielsen, 1859 J. Hansen, 1878 P. Mikkelsen,

1886 H. Pedersen, 1888 Anton C. Nim, der var bysmed, og senere enken, 1916 Marius Glibstrup. Nu sønnen Anton Glibstrup.

Anton Nim havde en svend Olaf Østerberg, som 1909 købte den gamle smedie og byggede beboelseshus, mens Anton Nim blev boende på ejendommen, som han havde haft sammen med smedien.

7g fraskiltes til Morten P. Christensen, 1855 Enevold Nielsen, 1861 C. Nielsen, 1899 C. Sørensen, 1921 M. Sørensen, 1931 J. Jakob Andersen, 1932 M. Sørensen, 1933 Joh. Hansen, 1933 Albert Thomsen. 1942 Arne Poulsen. 1948 Valdemar Sørensen.

Desuden stod der et fæstehus på V's grund. Det var fæstet af Niels Jespersen Just, der kom dertil fra Skrumsager Mark. Han var klodsmager og arbejdsmand og svarede kun 10 øre i årlig fæste; hans enke satte det op i 25 øre! Senere boede sønnen Jesper Nielsen her. Huset er nu forsvundet.

VI. Hartk. 2.712. Mn. 11.

VI hørte 1661 under Lydumgård og var fæstet af Poul Christensen, der ydede 1 ørte rug, 1 ørte byg, 1 pd. smør og 1 gås. 1688 og 1733 N. Lauridsen. Herefter bliver godt 1 td. hartk. fra V underlagt den og et mindre stykke jord fraskilt. 1758 C. Sørensen Colding, hvis landg. er 1 td. rug, 6 skp. byg, 1 lpd. smør, 6 rd. 4 mark, så skulle han køre en ægte på 6 mil, hente 2 læs hø, køre tørv, arbejde 3 »husdage« og passe sin andel i herregårdens markdiger. Colding var højstbydende på sin gård i første omgang, men Chr. Hansen, Lønborggård, bød over til sidst, 241 rd. 1778 er ejeren S. Christensen, (Spangsberg), Uglvig, fæsteren C. Nielsen. N. Hansen, kaldet N. Kærgård, har gården i selveje 1788. 1789 sælger han til Enevold Nielsen, der 1823 skøder til N. Enevoldsen, 1855 P. Nielsen, 1892 N. Pedersen, 1907 Kirsten Marie Pedersen, 1913 Jorgen Kristinus Jensen, der 1919 solgte til et konsortium, der bortsolgte jord og den gode korthornsbesætning til eventyrlige priser, 2500--3300 kr. pr. stk. for de bedste køer. 1920 Kr. S. Karlsen, 1928 Karl M. Jensen, 1929 H. Thomsen.

VII. Hartk. 4600. LINDEGÅRD. Mn. 5.

1562 har kronen en gård, hvor fæsteren P. Friis svarer 2 hestes gæsteri, 1 svin og 8 skp. til helmisse og 3 til voldermisse. Muligvis er det denne gård, selv om landgilden er blevet forandret.

Omkring 1610 får kronen atter gården, der er fæstet af M. Pedersen Smed, der svarer 1 ørte rug, 1/2 ørte byg, 1 skovsvin, 1 får, 3 1/2 ort. 1630 er fæsteren J. Sørensen død, og P. Sørensen overtager gården og giver 9 rd. i indfæstning. Derefter har Lydumgård fået den. 1661 er fæ-

steren S. Madsen. Han er blandt dem, der 1664 opsiges fæstet. 1688 N. Therkelsen, gården ejes af Jørg. Rostrups arvinger, der ligeledes ejer IX, X og XII. I virkeligheden sorterer de under Lydumgård, hvor de også forblev. 1707 J. Nielsen, 1735 H. Frandsen, 1758 S. Nielsen, der gjorde fuldt hoveri og svarede 1 td. rug, 6 skp. byg. Den blev købt af pastor Vassard. 1778 Poul Pedersen, mens ejeren er Adam Henrik Christensen i Aasted. 1787 har sidstnævntes svigersøn P. Poulsen gården i selveje. 1818 Poul Pedersen. 1827 købte J. Jacobsen på IB gården for 500 rd.

Lindegårds stuehus, ca. 130 år gammelt, opført af Knud Jacobsen.

+ aftægt. Han købte til sin broder, Knud Jacobsen, der da var forpagter på Møltrup. Han ombyggede straks stuehuset og havde en årrække købmandshandel med kunder helt fra Hemmet og Lønborg. Hans kone Maren Knuds havde i sine unge dage været guvernante og var dygtig i fransk. 1854 J. Jacob Jacobsen, hvis kone Karen Nielsen var fra Brænderigården og hørte til den store slægt, der stammer ned fra borgmesteren og studehandleren Christjern Nielsen i Varde, hvor han var borgmester 1515 og 19. Jacobsen'erne havde efterhånden købt mere jord, navnlig eng. J. J. Jacobsen tilbyttede sig hjemmelodden af mn. 6b. I dette intelligente og interesserede hjem kom pastor Stampe ofte. 1904 Martin Langhoff Jacobsen; han ombyggede udhusene i 1913; de nedbrændte tildels 1930 ved lynnedslag. Han udstyrede spisestuen med et ejendommeligt panel af gamle kakkelovnsplader med årstal og bibelske billeder. Martin Jacobsen er vidt bekendt som en foregangsmand inden for korthornsavl og har solgt mange tyre. 1950 H. Pedersen.

5b er en hedelod, J. J. Jacobsen (VII) havde opdyrket, og som han 1895 bortbyttede for 6b. Den var i handelen, til C. Hansen 1896 købte

den, 1915 L. Madsen, 1916 V. N. C. T. Nielsen, 1919 A. Andersen, 1921 C. Sørensen, 1939 H. Kr. Johnsen.

5d er grundlagt som ejendom af Ole Christiansen, der 1867 byggede nogle små, lave bygninger på den nøgne hede. Der måtte skaffes ekstra-fortjeneste, mergelkastning slog ikke til, så begyndte Ole på at fabrikere kunstgødning. I et knæhus indrettede han sin fabrik, som han fik både fornøjelse og fortjeneste af. Fra en vid omkreds kom bønder med opsamlede ben og efter behandlingen fik de et par sække af »Volles kunstgødning« med hjem. Den havde et godt lov på sig, men iblanding af tørvejord var dog for rigelig til, at det kunne blive en værdifuld gødning. Der var flere andre småfabrikker på egnen dengang, således i Lydum hos N. Rasmussen, der averterede med »undervisning i tilberedelse af kunstig gødning«. 1909 C. P. Kristiansen, 1938 Gustav Kristiansen.

VIII. Hartk. 3.512. Mn. 3.

VIII hørte 1661 under Lydumgård, fæsterne var J. Christensen og C. Christensen. 1664 opsiges J. Christensen og C. Olufsen fæstet. Landg. var 2 ørte rug, 2¹/₂ ørte byg, 2 pd. smør, 2 fødenød, 2 gæs. Derefter deles gården, idet IX fraskilles. 1688 C. Christensen Tarp, mens ejeren opføres at være magister S. Nielsen, Ribe, hermed menes sikkert S. Seerup, der var meget formuende. Proprietær Rask køber gården, der 1711 er fæstet af Fr. Hansen. 1725 H. Thimsen. 1733 H. Thuesen. 1758 Henrik Hansen. Det siges da, at gårdens landg. er 12 skp. rug, 12 skp. byg og 21 pd. smør; men da der atter skulle gøres hoveri under Lydumgård, nedsattes landg. med 1/2 td. rug og 1/2 td. byg. Højstbydende ved auktionen blev Vassard med 205 rd. 1778 og 87 Jeppe Henriksen. Ejeren er Laust Jørgensen i Sædding, 1814 sælger han den til C. Lauridsen, der vist længe havde drevet gården og i 1826 skøder til L. Christensen (Holm), der 1859 overdrog den til svigersønnen H. Andersen Lund, der blev sognefoged. 1899 Laurids C. Holm Andersen Lund, hvis enke giftede sig med H. K. Vandborg, 1947 svigersønnen Julius K. Nielsen. Gården brændte 1932, men er smukt opbygget.

3c. Hans Lund mageskiftede en hedeparcel med Ole Christiansen (Sig), der flyttede sin gårds bygninger derover, mens Hans Lund fik gårdens jord. Denne jord samt 3c blev 1937 overdraget Wulf F. M. L. Vandborg, der nu er sognefoged.

IX. Hartk. 5.002. Mn. 13 og 6.

IX er kommet ud fra VIII omkring 1670. Beboeren er 1688 J. Christensen, 1708 S. C. Lønne. Kort efter deles gården, da IXB fraskilles. Endnu 1733 er S. C. Lønne her. 1758 H. J. Rasch, der gjorde fuldt

hoveri og svarede 1 td. byg. Den blev nu solgt fra herregården og helt splittet ad, så den 1778 er delt i 13 parceller.

6. Imidlertid har Henrik Jensen Møekær købt de tre gamle bol i byen. De bliver vist sammen med nogle af parcellerne fra IX og fra andre gårde omkring 1780 til en gård på hartk. 4.020, som C. Eskesen skøder til J. Sørensen. Gården lå omtrent 100 alen øst for VII. 1802 N. Thomsen, hvis enke Karen Kirstine 1832 skøder til Jeppe Nielsen. — 1854 Niels Poulsen, der 1884 fraskiller 6a til sønnen Lars P. Nielsen og afstod den gamle gård til en anden søn Poul C. Nielsen. Poul Nielsen solgte 1892 til nogle gårdhandlere, der mageskiftede hjemmelodden til J. J. Jacobsen (se 5 b). 1910 P. Sørensen 1928 Bertel Olesen. 1939 H. Jensen, der tillige er barber.

6a. 1884 Lars P. Nielsen. 1895 A. Madsen, hvis datter Margrethe blev gift med Bertel Sørensen.

6g. *Brænderigården*, kaldet således, fordi her en årrække var brændevinsbrænderi. Gården har Jeppe Nielsen vist fraskilt til Laust Andersen. 1852 N. P. Christensen, der kort efter afstod til Morten Nielsen, som havde været karl på et brænderi i Ribe og var blevet gift med datteren derfra. Han købte nu brænderiprivilegiet af J. Jacobsen og begyndte brænderiet. Hans søn er den bekendte arkitekt, kgl. bygningsinspektør Magdahl Nielsen. Morten Nielsen ombyggede gården. Ved hans død opførte brænderiet. 1875 A. J. Schmidt, der ligesom efterfølgeren var dyrlæge. De hørte til de første på egnen. 1879 Jørgen A. C. Jørgensen. 1881 N. C. Pasgaard. 1903 L. Pasgaard. 1945 J. Juhler Pedersen.

6b har først ligget som parcel under 5 b, hvorfra Frands Christensen solgte den til Laurids A. Hansen, der bebyggede den.

IX B. Mn. 13.

Kort efter 1700 deltes IX, idet hartk. 1.000 fraskiltes. 1725 Jep Nielsen. 1758 Stephan Christensen »gør stendig 1 ugedags hovning« og svarer 2 skp. rug, 2 skp. byg. 1778 forretter C. Olufsen $\frac{1}{2}$ gangdag ugentlig. Han var håndværker og sognets sidste fæster. Lad os prøve at kigge ind i hjemmet for at se, hvordan der så ud hos en fæster 1785. I stuen stod et egebord med skab under, 5 gamle stole med sivsæder. På væggen ser vi et hængeskab og en tabulet. I skabet står et stenkrus med låg, 4 stenfade, 1 tinfad og 5 stentallerkener. På bjælkehylder er der 10 sorte sætter til mælk. Til daglig spiser man af 3 trætallerkener. I en krog står en garnvindsel, et hæspetræ og et par karter, i en anden krog står manglebræt og vindsel og oven på skabet står et pægle-mål af tin. Der er to senge med uldne lagner. Ved en bjælke hænger en lampe i sin stang, og desuden ejer hjemmet et kobberfyrfad. Vi ser

lidt på C. Olufsens tøj og lægger mærke til, at han har 5 huer og en hat, men kun et par strømper, så han har nok gået barfodet det meste af tiden. Han har både en brun og sort vadmels kjole samt en gammel grå, en sort vest og en blå og desuden læderbukser og lædervest. — I stalden stod en sortbroget ko, en årrings kalv og et får med lam.

Det var ikke landbruget, de levede af; men Christen var da også snedker og hjuler og havde et helt godt udstyr af håndværkstøj. 1785 døde han. Hele formuen blev da opgjort til 24 dl., men gælden var 26, heraf skyldtes de 10 til Ole Birk i Rærup. Enken Karen Svendsdatter, der var 53 år, tog derefter plads som tjenestepige. Landsbyhåndværkernes kår var ikke misundelsesværdige i hine tider. En af døtrene giftede sig med en enkemand, A. Hansen, der også var tømrer; de overtog nu stedet. Han solgte 1829 til Laust Andersen, der 1833 solgte til C. Lauridsen, men Laust købte stedet tilbage igen i 1841. Han har vist afhændet til Morten Nielsen, der tilkøbte 11 f. 1862 C. V. Biltoft, 1873 M. C. Madsen, 1879 J. Hansen, 1894 P. Sørensen (Guldager). 1910 Th. Jensen. 1914 Aksel Andersen. 1946 Henry F. Andersen, der har tilkøbt megen jord og udvidet gården.

X. Hartk. 1.012.

1561 hørte stedet vist under kronen og beboedes af Anne Sorens. Landgilden var da kun $\frac{1}{2}$ ørte rug. X var et bol. 1661 horte det under Lydumgård og var fæstet af N. Therkelsen, der svarede $\frac{1}{2}$ ørte byg og 1 pd. smør i landgilde. Anne Madskone havde en del af jorden til aftægt, så tidligere har hun nok haft ejendommen. Efter hendes død trådte N. Therkelsen frem på tinge og viste »en sæk godt, rent rug til isæd«, den tilbød han Annes arvinger i stedet for den, hun havde sået i hans mark, før hun døde. 1688 M. Christensen. Omkring 1700 bor den fra mordet på Bramming velkendte Gartman her, 1708 hans hustru Johanne. Det pd. smør, hun skulle yde, er her som andre steder nu opgivet til 1 lispd. $5\frac{1}{4}$ pund, så et af de gamle smørpd. er lig $21\frac{1}{4}$ nutidspd. 1711 N. C. Norre. 1725 H. C. Norre. (Se IX).

XI. Hartk. 1.002.

XI hørte 1661 under Lydumgård. Beboeren var P. Nielsen, der svarer $\frac{1}{2}$ ørte byg, 1 pd. smør, 4 gæs. 1642 stævnedes han en mand i Lønne for gæld. 1688 C. C. Norre, 1725 J. Thomsen. 1733 C. Christensen. (Se IX).

XII. Hartk. 0.632.

XII var et hus under Lydumgård. 1661 var det beboet af Anne Claus-

kone. 1688 Frands Hansen. 1708 er landgilden $\frac{1}{2}$ ørte byg, 1 svin og 2 gæs. Fæsteren er N. Christensen, der er smed. 1733 Henrik Staal. (Se IX).

17 a og c udlagdes til jordmoderen af en lod, Knud Jacobsen 1836 havde købt af H. Mathiesen. Der var 3 tdr. land. Jordmoderen hed Marie Elisabeth. Hendes mand Poul Christensen var sømand. Derefter blev Hans Møller Villumsens hustru Kirsten jordmoder, mens de gamle gik på aftægt. Efter hustruens død fik Møller Villumsen i 1873 17 b, der vistnok var bebygget af Mikkell Johnsen, og som 1861 var blevet overtaget af Jens Hansen, som var skomager. 1902 Henrik Henriksen, 1909 Jeppe L. Sorensen, 1926 Magnus Jepsen, 1936 N. Augustinus Sørensen, 1941 Valdemar Matras.

Jordemoderboligen overtoges 1870 af C. J. Høj, 1900 Niels Vognsen, 1903 C. J. Høj, 1905 Hansine Nielsen. 1940 Knud Kr. Jacobsen, der har huset udlejer.

KOMMUNAL HISTORIE

Af Martin Jacobsen

Den egentlige grund til det moderne kommunestyre lagdes ved en forordning 1841. Da oprettedes et sogneforstanderskab, hvor præsten og ejere af 32 td. hartkorn og derover var fødte medlemmer, de øvrige skulle vælges af de beboere, hvis ejendomme var over en vis størrelse. 1855 udvidedes sogneforstanderskabet, og præsten ophørte at være født medlem, undtagen i skole- og fattigsager. En del af forstanderskabet valgtes ved almindelig valgret, mens den anden del valgtes af den femtepart af beboerne, der svarede mest i skat. Ved landkommunalloven 1867 omdannedes styret til sogneråd, der tog sig af alle kommunale sager og dækkede udgifterne af den fælles kommunekasse, og 1908 indførtes lige og almindelig valgret for mænd og kvinder.

Først fra 1865 har Nr. Nebel—Lydum kommunearkiv bevaret forhandlingsprotokoller, kopibøger osv.

Sogneforstanderskabet bestod i nævnte år af Chr. Vad, Mourits Thomsen, Svenning Larsen og Mads Nissen af Nebel sogn og af John Beck, Chr. Christensen (Skomager) og Hans Lund af Lydum sogn. *Chr. Vad* har ført protokollen og var vel formand. De følgende to år er *Mourits Thomsen* og *Mads Nissen* formænd. Protokollen er smukt ført med letlæselig skrift og tydelige og klare afgørelser. Som regel holdtes møde først i hver måned.

Den 27. november 1867 holdtes første gang valg efter den nye lov. Da indvalgte Hans Thuesen, C. Husted og Frands C. Madsen med henholdsvis 34, 21 og 33 stemmer. Sammen med de fire medlemmer af sogneforstanderskabet, der var valgt ved lige og almindelig valgret, Mourits Jensen, Svenning Larsen, John Beck og Hans Lund udgjorde de det første sogneråd. Til formand valgtes *Hans Thuesen*, der allerede ved forstanderskabets sidste møde var valgt dertil. Ved valg af formand 1871 stod stemmerne lige for Frands C. Madsen og C. Husted, ved lodtrækning blev *Husted* valgt, men året efter *Frands Chr. Madsen*. Lærer Møller,

Lydum, var hans sekretær. Formandsskabet var af kortere varighed dengang, og 1873 blev *Chr. Jensen*, Hundhale, formand og var det i to år.

I hans tid forekom en besværlig sag med pastor Rasmussen, der mente, at den foregående formand havde været indforstået med en flytning af præstegårdshavens dige og Præsteby—Kollevejen nogle alen mod vest, men formanden mente ikke at have afgivet et sådant løfte. Sagen afgjordes således, at præsten for udvidelsen af haven skulle indgrøfte og sætte vejen forsvarlig i stand, og præsten tog, om end nødvendig, denne afgørelse til følge. — Ved et møde 1873 blev det vedtaget at give krojer C. M. Christiansen i Nebel en påmindelse om, at han ikke må skænke om søndagen for sogneboere. 1875-78 var *J. J. Jacobsen*, Rærup, formand. 1879-81 var det *Jacobus Riis*, Lydumgård.

EN MÆRKE­LIG SKATTESAG

I hans formandstid forekom en noget mærkelig skattesag. Da formanden skulle ansættes i skat ved et møde 10. december 79, forlangte alle øvrige medlemmer, at Riis skulle sættes op »med 4000 kr. ligesom mølleren«, de 4000 må vel have været et formuepålæg, skatten var forøvrigt kun 1 kr. pr. 1000. Formanden mente, at han kunne stå som forrige år, og for at afskære yderligere forhandling lod han sin søn Jens Riis, der gjorde tjeneste som sekretær, indføre skatten med samme beløb som året forud — trods medlemmernes protest. Ved mødets slutning tilføjte sekretæren i forhandlingsprotokollen: »Derefter lagt skatteligning for året 1880«. Og protokollen blev underskrevet af alle medlemmer. Riis blev ved det samme møde valgt til formand for 1880.

Han ændrede imidlertid ikke sin skatteansættelse, trods det at de øvrige medlemmer stadig krævede den ændret. Riis lod skatteligningen udarbejde og ombære til underskrift af sognerådet. De to første medlemmer skriver under, men de fire nægter.

30. december indberettede Riis sagen til amtet og skriver, »at 4 medlemmer har »fortruet«, at Riis ikke var sat højere, og at ligningen på lovlig måde er lagt til eftersyn, men kun med tre underskrifter. Han udbeder sig amtets resolvering i sagen«. — 10. januar 1880 returnerer amtet skrivelsen med følgende bemærkning: »De 4 omskrevne medlemmer af sognerådet, der have nægtet at underskrive ligningen, bedes givet lejlighed til at meddele deres oplysninger om grunden hertil, hvornæst andragendet imødeses tilbage, ledsaget af erklæringen«. Men Riis meddeler ikke sognerådsmedlemmerne stiftamtets ønske.

Imidlertid sendte de fire medlemmer amtet en fremstilling af sagen og meddelte sluttelig, at når hele sognerådet havde underskrevet forhandlingsprotokollen, var det, fordi »den betragtning gjorde sig gældende for

os, at det, sognerådet er enig om, må være sognerådets vedtagne beslutning, ligefuldt enten formanden nægter at udføre den eller ej«. — Amtet bad om sognerådets erklæring. Der var nu kommen fire nye medlemmer i rådet; erklæringen gik ud på, »at det vel nok i mødet den 10. december f. å. var medlemmernes mening, at hr. Riis skulle forhøjes, men ikke bestemt gav denne deres mening tilkjende«. Riis anmoder amtet om at give de nægtende medlemmer pålæg om at underskrive ligningen og spørger, om man må lade kommunebidragene indkræve »under de nuværende omstændigheder« og hævder iøvrigt stadig, at hans fremstilling af skattesagen er rigtig, og da han indsender ligningen, påstår han, at den »blev fuldstændig« affattet i mødet den 10. december. Riis bemærker, at de fires erklæring »næsten tyder på, at de have gjort en bemærkning i protokollen«, men en sådan ikke findes, og at klagen ikke er blevet behandlet, fordi det nye sogneråd ikke ville behandle den under de tilstedeværende forhold, hvilket Riis lod bekendtgøre ved kirkestævne.

Imidlertid nægter flere og flere at betale skat, da de hævder, at ligningen er ulovlig og ikke tilbørlig underskrevet.

Den 5. april skriver stiftamtmanden da til sognerådet, at efter udskriften af forhandlingsprotokollen om møderne sammenholdt med formandens afgivne erklæring må det antages, at ligningen var »tilendebragt i det førstnævnte møde, og skatteligningen derefter af formanden er udarbejdet på grundlag af, hvad er anset vedtaget, [derfor] må skatteligningen som sådan danne grundlaget for skatteopkrævningen, der vil være at udføre på sædvanlig måde«. Stiftamtmanden meddeler tillige, at sagen vil blive forelagt amtsrådet til afgørelse, og at amtet endnu ikke har modtaget sognerådets erklæring om klagen.

Kort efter havde sognerådet møde, og da må klagen være drøftet. Der blev tilført protokollen: »Flertallet stemte for, at formandens skat forhøjes med 3 kr.« — Flertallet var sikkert alle medlemmer minus formanden.

De fire havde forgæves bedt amtet om en afskrift af sagen, da man ikke havde kunnet få Riis' korrespondance at se, og da de nu blev bekendt med amtets afgørelse, voksede deres vrede i den grad, at de sendte amtet nedenstående harmdirrende brev:

»Da amtet ikke har værdiget os et svar på vore gjentagne anmodninger om enten en afskrift eller et udlån af de af sognerådsformanden for Nr. Nebel-Lydum kommune givne fremstillinger af den her verserende ligningssag, have vi selv på anden måde måttet forsøge os sagens akter at se, og må vi derefter erklære hr. Riis' fremstilling for fuldtud usandfærdig, hvilket vi forøvrigt temmelig sikkert anede, fordi forman-

den trods amtets fordring, ikke ville forelægge os sin forklaring til erklæring.

Når formanden beråber sig på, at vi have underskrevet forhandlingsprotokollen, og mener, at vi derved have godkendt ligningen i den form, hvori han har nedskrevet den, da må vi oplyse, at ligningen aldeles ikke, hverken i sin helhed eller som en hovedsum, var indført i nævnte protokol, men kun de ord »Ligningen blev lagt for 1880«, hvilket vi kunne underskrive med god samvittighed, samtidig med at vi kunne forsvare at nægte ligningslisterne vor underskrift; thi formandens skat er på disse i uoverensstemmelse med sognerådets vedtagelse den 10. december. Vi må her tilføje, at hr. Riis mange gange både under og efter mødet blev opfordret til at opføre sig på listen, som vi, hele det øvrige sogneråd, forlangte, men var ikke at formå dertil.

Vi må højlig beklage, at amtsrådet har behandlet denne sag med en utrolig ligegyldighed, og navnlig at det i høj grad har forsømt at skaffe sig de nødvendige oplysninger. Vi kunne ikke se andet, end enhver som helst autoritet, som indlader sig på at fælde en dom, må først og fremmest gøre sig til pligt at se sagen fra begge sider og høre begge parter. Det næste støttepunkt for amtets dom er det nye sogneråds erklæring, men vi kunne ikke se betydningen af denne, så sandt som den menneskelige forstands rækkeevne ikke når så vidt, at nogen formår at give en fornuftig og selvstændig erklæring over, hvad der er foregået på et sted, hvor vedkommende ikke har været.

Ved amtets resolution er en ligning med mindretallets underskrift kjendt gyldig, og en sådan har den langt overvejende del af kommunen bestemt vægret sig ved at betale skat efter, og efter vor mening fuldstændig med rette i følge kommunallovens ord og ånd.

Rærup, Sædding og Præsteby, den 2. maj 1880.

J. J. Jacobsen. Chr. Jessen. Martin Johansen, Hans H. Pedersen«.

Hvordan det er lykkedes for de fire at få bekræftede afskrifter af sagens akter vides ikke, men en sådan lå mellem min faders, J. J. Jacobsens efterladte papirer.

For kommunens beboere var skattens størrelse efterhånden blevet et underordnet spørgsmål, selv om man nok harmedes over, at sognets rigeste mand ikke ville sættes højere i skat, men man fandt, at det, der egentlig var stridens kerne, var en krænkelse og tilsidesættelse af det for ikke så længe siden erhvervede selvstyre. Snart fandt en offentlig debat sted i »Ribe Amts Tidende« med det første indlæg den 10. januar, hvor »Flere skatteydere« spørger, hvorfor ligningen kun var underskrevet af et mindretal. Riis svarede, at man kunne få oplysningerne ved direkte henvendelse til formanden, men angrebene fortsattes og får tilslutning af

mange: De fire sognerådsmedlemmer, doktor, dyrlæge og mange andre, artiklerne var skarpe og undertiden vittige. Men Riis forstår at give ret kraftige svar på tiltale og blev støttet af »En del andre skatteydere«, dvs. et par naboer. De fire fik 6. marts gennem avisen en tillidsadresse, underskrevet af kommunens skatteydere, og et par måneder senere opfordrede de Riis til at nedlægge sit mandat.

Atter en måneds tid senere behandlede amtsrådet sagen i udvalget for skatteklager. Formanden udtalte, at der ikke forelå oplysninger, der begrundede en forhøjelse af Riis' skat, og desuden var en forhøjelse på 3 kr. på en skat på 108 kr. for ubetydelig til at komme i betragtning, hvorfor han foreslog at udelade forhøjelsen. N. Møller, Letbæk, foreslog derimod en forhøjelse på 4 kr., da det var det beløb, sognerådets flertal havde fundet passende ved ligningen. Under den videre forhandling lod N. Møller sit forslag falde, men det blev taget op af Husted, der dengang var i amtsrådet. Ved afstemningen stod stemmerne lige for de to forslag, og dermed var de begge forkastede. Formanden foreslog da, at man under et behandlede klagen over den lave skatteansættelse og spørgsmålet om ligningens lovlighed. Resultatet blev så, at skatten ikke forhøjedes, men Riis' fremgangsmåde blev i høj grad misbilliget. Samtidig fastholdt amtsrådet dog ligningens gyldighed som grundlag for skatteoprævningen.

Det blev således ikke en sejr for nogen af parterne.

Sognefolkene nægtede stadig at betale denne skat, og sognerådsmedlemmerne nægtede at skrive under på listerne til udpantning -- og dog var det jo nødvendigt for kommunen at få penge. Ved et sognerådsmøde 3. juni tog Mads Nissen fat: »For at bidrage til en fredelig løsning af ligningsspørgsmålet foreslår jeg, at mindretalsligningen lægges til side som formentlig ulovlig over for skatteyderne, hvorimod sognerådsmedlemmerne hver for sig forpligter sig til foreløbig at skaffe de fornødne penge til veje til kommunens udgifter. Til næste år vil ligningen følgelig være at lægge med en sådan forhøjelse, at udgifterne for indværende år derved bliver dækkede«. — De seks medlemmer vedtog det, men Riis kunne på ingen måde tiltræde det, men henholdt sig til amtets lige trufne afgørelse.

10. august gav amtet afslag. De seks vedtog da at søge om lov til at lægge en ny ligning. Heller ikke det kunne Riis være med til. Amtet gav atter afslag i overensstemmelse med sin tidligere beslutning.

Det er ikke nemt at klare sig, hvordan kommunen fik sin økonomi i orden dette vanskelige år.

Det var dog ikke store beløb, det drejede sig om. 1876 var hele kommuneskatten 2637 kr. 88 øre! På formue og lejlighed lignedes 956,80

kr. En almindelig gårdmand svarede 3-10 kr. i formue- og lejligheds-
skat, dyrlæge Schmidt, Brænderigården, 85 øre, mølleren og Riis hver
55,25 kr.

1881 valgtes *Mads Nissen* til formand.

Nr. Nebel-Lydums »provisorietid« var endt.

Men Riis og sognerådet var dog stadig i kampstilling. I 1883 kla-
gede rådet over, at Riis havde tilbageholdt 175 kr. Amtet gav det fri
proces til beløbets inddrivelse.

1885 blev *Søren Jensen*, Sædding, formand. Da indbetalte Riis det om-
tvistede beløb. Et fattiglem, Ane Kathrine Ovtrup, blev lejet ud i kost
og pleje til Ole Christiansen i Rærup for 170 kr. for et år. Hun var
en meget vanskelig dame, der havde flere børn uden fædre. Der fortæl-
les, at da præsten i et sådant tilfælde spurgte om faderen, sagde An'
Katrin': »Mørkt var det, da han kom, og mørkt, da han gik. En sid-
frak håd han o. Det ka li' så godt vær' Dem, hr. pastor, som en anden
jen!« — Men det samme fortælles også om andre i samme situation.
En af sønnerne, Peder Ovtrup, blev 1887 bortakkorderet i 4 vintermå-
neder til smed Freund og senere til Ole Kristiansen for 173 kr. i 11
måneder. Skulle drengen løbe bort, skulle Ole hente ham, dog ikke
over 4 mil fra hjemmet.

BORKVEJEN

En langvarig strid førtes om Borkvejen. Den begyndte med, at bebo-
erne i Præstbøl og Bolkær 1872 klagede over vejen fra farver Holms
ejendom forbi Bolkær og videre nordpå fra Kr. Jessen Adamsens gård
i Sædding; man androg om at få den optaget på vejregulativet. Sogne-
rådet lod afholde åstedsmøde hos farver Holm lillejuleaften, og her op-
nåedes et forlig, hvorefter beboerne i de to byer selv skulle overtage
vedligeholdelsen mod 7 rdl. i årligt tilskud fra nogle beboere i Sædding
til broens vedligeholdelse. I januar 1873 opdagede de samme beboere
imidlertid, at vejen ikke var optaget på regulativet. De klagede da påny,
elegant og energisk i en skrivelse, forfattet af Iver Christensen, og an-
førte tillige, at vejen er en forbindelsesvej til Bork, og »dens benyttelse
ikke kan forhindres eller forbydes«. Sognerådet svarer, at det indgåede
forlig må stå ved magt, og at vejen ikke er en forbindelsesvej til Bork;
skal man dertil, kører man ikke først til Præsteby.

Nu griber Borksognere ind. 27. august 1873 sender de et andragende
til Ringkøbing amtsråd, om gennem Ribe amtsråd at udvirke, at Nr.
Nebel—Lydum kommune optager gestvejen på vejregulativet. Ringkøbing
amtsråd sendte andragendet til Bølling—Nørre herreds vejudvalg. Udval-
get anbefalede indtrængende, at vejen sættes i farbar stand og optages

på Nebel kommunes vejregulativ. Derefter sendtes sagen til Ribe amtsråd, der sendte den til sognerådets erklæring. 9. december afviste sognerådet vejen som alt for kostbar og vanskelig at anlægge og vedligeholde, da engen er lavtliggende og sumpet og om vinteren står under vand.

Sagen blev så lagt hen nogle år, men ikke glemt. 1884 kom et nyt andragende fra beboerne, ledsaget af et fra Bork sogneråd, men Nebel sogneråd svarer, at det kun er en lille del af beboerne i Nebel, der vil få fordel af vejen, hvorfor sagen afvises. I 1886 foreslog Bork sogneråd at holde et delegeretmøde om sagen, men Nebel sagde nej. Sagen må imidlertid være gået videre, og der er afholdt et åstedsmøde med delegerede fra amtsrådet, og i marts 1887 anmodede amtet om en udtalelse. Sognerådet skriver: »Man forstår godt, det kan være til stor nytte for Bork og flere kommuner, at vejen bliver gennemført, også for postforbindelsen, men man tror alligevel, at det aldrig kan blive til noget, hvis ikke det ærede amtsråd kan blive enig med Ringkøbing amtsråd og Sdr. og Nr. Bork om ikke blot at anlægge vejen, men også yde Nr. Nebel kommune et bidrag til vedligeholdelsen.«

Den 22. juli 1887 holdtes et fællesmøde på Skrumsager mellem Sdr. og Nr. Bork sogneråd og Ringkøbing amtsråd på den ene side og Nr. Nebel-Lydum sogneråd og Ribe amtsråd på den anden side, og her blev opnået et forlig. Det fortælles, at amtsrådet lod Nebel sogneråd forstå, at hvis det ikke gik ind på Bork kommunes tilbud, ville det selv komme til at bekoste vejen fra amtsskellet. Men tilbudet var unægtelig også gunstigt for Nebel; det gik ud på, at Bork til vejanlægget ville betale Nebel-Lydum 2000 kr., som var indkommet ved frivillige bidrag, og yderligere 5000 kr. i kommunalt tilskud. Arbejdet skulle påbegyndes i foråret 1888 og være færdigt inden udgangen af 89. Den fremtidige vedligeholdelse påhvilede alene Nebel-Lydum. Vejen og tre broer kostede 14.960 kr.

Det viste sig hurtigt, at Nebel havde stor fordel af den nye vej, og Bork betragtede sig som narret med sit store tilskud, og gennem adskillige år affødte det et dårligt forhold mellem de to kommuner.

1888 blev *Niels J. Høj*, Lydum, sognerådsformand. 1890 modtog sognerådet Stampes legat, 1800 kr. i kgl. obligationer og 40,28 kr. i rede penge. 1891 blev *Hans Lund*, Rærup, formand. Indtil den tid var det næsten altid gårdmænd, i alt fald landmænd, der havde beklædt pladserne i sognerådet, men dette år indvalgtes dyrlæge Brodersen. Det er den opvoksende Nebel by, der nu får sin repræsentant, et klogt valg, da Brodersen også var meget afholdt på landet og desuden drev lidt landeri. Den eneste i stationsbyen, der ikke stemte på ham, var beteg-

nende nok byens slagter. Brodersen fik 49 stemmer, den næste, der blev valgt, kun 28. 1892 udbetales for første gang alderdomsunderstøttelse, 435 kr. til 10 beboere. 1893 anbefaledes varmeindlæg i Nebel kirke. 1894 blev *Chr. Christensen*, Sædding, formand. Man ansøger hos amtet om at låne 14.000 kr. til den nye skole i Nebel. 1897 valgtes *Chr. Th. Christensen*, Sædding, til formand. Det blev overdraget ham sammen med Kr. Kristensen at afbrænde kommunens fattighus i Nebel, da det ikke kunne frikendes for smitte af tuberkulose.

Ved valget i 1900 af højstbeskattede valgtes N. J. Olesen og H. Møl-

Nr. Nebel-Lyдум sogneråd 1954-58

Viggo Nielsen, Ejnar Hansen, Poul Qvesel, Kruse Madsen, Hans Enevoldsen, Thomsen Mouridsen, Hardy Lauridsen

ler Hansen af Lyдум og J. J. Thomsen og Chr. Th. Christensen af Nebel. Derved var der det mærkelige, at de to Lyдумfolk er valgt uden en eneste stemme fra Lyдум sogn – der ønskede man Thue Hansen og Chr. R. Olesen. Det var striden om banen, der gjorde, at Nebel satte de to mænd ind (se iøvrigt side 243 f.). Men det er sikkert uden side-stykke, at hovedsognet bestemmer, hvem der skal være medlemmer i det andet sogn. 1903 fik stationsbyen en mand indvalgt, som ikke var landbruger, nemlig N. I. Weis. 1910 bad den mangeårige formand Chr. Th. Christensen sig fritaget på grund af sygdom. Man vedtog ved denne lejlighed at adskille formands- og kassererposten. Formand blev *H. B. Stenning*, der virkede som sådan til sin død i 1932, kasserer blev Hartvig Christensen, der ligeledes var kasserer til sin død. 1915 byggedes ny skole og lærerbolig i Lyдум. Murer-, tømrer-, snedker- og blikkenslagerarbejdet kostede ialt 9494 kr.

1917 opnåede stationsbyen at få 3 sognerådsmedlemmer. Samme år var der kommunemøde med afstemning om en *ny bane fra Sdr. Omme* over Ølgod, Lyne, Kvong, Lydum til Nr. Nebel. 58 stemte for at arbejde for denne, 20 imod. Det lokale udvalg for den ny bane var mødt med ønske om at blive suppleret af et udvalg af sognerådet. Privat var der tegnet næsten 100.000 kr. i tilskud i stationsbyen og i Lydum. Ved et senere møde vedtog kommunen at yde indtil 200.000 kr. Men den 4. august 1919 meddelte udvalget, at de andre kommuner havde tegnet sig for en bane over Ølgod til Lunde, og deres tilsagn kunne ikke ændres. Dermed faldt dette banespørgsmål bort — heldigvis! I sognerådet havde de fleste medlemmer nok været meget betænkelige, og man undres nu over, at der kunne tegnes så store beløb privat og kommunalt. — 1921 var broen ved Lydum mølle rådden. Den havde hidtil været holdt vedlige af mølleren, men møller Jacobsen meddelte, at han »ikke har i sinde at foretage sig noget som helst med broen«. Sognerådet undersøgte sagen og lod bygge en ny bro. 1924 havde amtsrådet forlangt *broen ved Lydumgård* ombygget, da den var farlig at passere. Sognerådet ønskede at flytte vej og bro mod vest, så man blev fri for det farlige sving ved Lydumgård, og vejen fik en lige linie op til Lydum by. Det krævede mange møder, før det gennemførtes, og så kunne Lydumgårds ejer og sognerådet ikke enes om erstatning for jord og ulempe. Der udnævntes da to uvildige mænd fra Lunde sogn til at fastsætte beløbet, som de af ejerne blev forlangt til at aflægge ed på var efter bedste overbevisning. 1928 indførtes sundhedsvedtægt og kødkontrol i stationsbyen.

1932 valgtes *Martin Jacobsen* til formand. For at afhjælpe *arbejdsløshed* havde man 12-18 mand til at slå skærver. 1934 vedtog man at flytte vej og bro vest om møllegården og asfaltere den for også derved at afhjælpe arbejdsløshed. Det kostede 31.716 kr., heraf betalte vejmillionerne de 30.000, og til resten fik man tilskud hos amtet af motorpengene, så for kommunen er det nok det billigste vej- og brobygningsarbejde, det nogensinde har udført. Under krisen 1930-35 fik mange landmænd i kommunen *krisehjælp* og henstand med renter og afdrag. Ringest var det dog for arbejderne, skønt kommunen i stor stil satte nødhjælpsarbejde i gang, bl. a. på flere biveje.

1937 valgtes *Niels Ejnar Nielsen* til formand og J. Søndergaard Kristensen til kasserer. 72 landmænd fik da rentetilskud. 1939 byggedes den nye skole i Nebel og i 42 gymnastik- og sløjdsalen i Lydum. I 1942 blev det også vedtaget at bygge *alderdomshjem* i Nebel, anslået til 182.000 kr., men på grund af besættelsen blev arbejdet først udliciteret 1948 og da til et beløb af 235.000. Det indviedes 26. maj 1950. — Samme år valgtes *Kruse Madsen* til formand. I 1947 var Gunnar Rid-

dersholm antaget som kæmner, men efter hans alt for tidlige død overtog Niels Ejnar Nielsen kassererposten, indtil fru Mørch Pedersen blev kæmner. 1951 var kommuneskatten 246.670 kr., et udtryk for, hvordan kommunens opgaver er vokset i takt med udviklingen, men desværre også et udtryk for kronens synkende værdi.

Fra de få sager, der forekom i sogneforstanderskabets og sognerådets første tid, har sognerådets virksomhed udviklet sig til at blive mere og mere omfattende.

Mange og meget forskelligartede opgaver er gennem årene blevet henlagt til sognerådet. Vanskelige perioder har der også været, økonomisk dårlige tider har krævet stor indsats. Den tungeste tid har utvivlsomt været besættelsestiden med dens uhyggelige og usædvanlige forhold.

Undertiden har der stået gny om sognerådet og dets beslutninger. Men stadig er der blevet arbejdet for at styrke kommunen og at fremhjelpe den og dens virksomheder.

FORENINGER OG INSTITUTIONER

NR. NEBEL ANDELSMEJERI

Årene omkring 1880 indleder et tidehverv i dansk landbrug. De gode tider i 50erne og 60erne ebber langsomt ud, og samtidig med at jorden efterhånden er udpint, falder priserne, særlig på korn, meget stærkt, væsentlig på grund af overvældende tilførsler til verdensmarkedet af korn fra Amerikas nyopdyrkede prærier. Mindre stærkt var faldet i priserne på smør og flæsk, og det var da naturligt i højere grad at lægge produktionen over på disse varer. Smørret var hidtil produceret ude på de enkelte ejendomme ved håndskumning af mælken og kærning af fløden, ofte under primitive forhold. Bedst gik det på store gårde, hvor der hurtigt kunne samles en bøtte smør, som kunne opnå en antagelig pris, men de mindre ejendomme havde det vanskeligt, den daglige mælkemængde var for lille, og det varede for længe at samle en antagelig mængde smør, som så afsattes til købmanden, der videresolgte til købstæderne. Om sommeren blev sådant smør let harsk og skimlet, og det siges at have været en blandet fornøjelse en varm sommerdag at gå i læsiden af en smørvogn til Varde.

Så opfindes centrifugen, der muliggør anvendelse af maskinkraft og fortløbende behandling af større mælkemængder. Flere steder starter foretagsomme folk mejerier og køber mælken i omegnen. Det lå da nær, at leverandørerne selv tog sagen i hånd og startede i fællesskab. Det prøves under forskellige former flere steder. I 1882 bygges i Hjedding ved Ølgod det mejeri, der almindeligt nævnes som det første andelsmejeri, idet dets vedtægter indeholder de principper, der siden har været grundlæggende for driften af lignende mejerier landet over.

Nr. Nebel bygger mejeri i 1885. Lange og trange forhandlinger går forud. Folk er forsigtige, ikke alle går med. Det er jo noget nyt og uvant, og ikke altsammen lige tiltalende, f. eks. dette at ens rene og velbehandlede mælk skal blandes sammen med andres, som vitterlig ikke

altsammen er det, og man så ikke er sikker på at få sit eget tilbage igen som skummet! Sognerådsformand Hans Svenningsen fortalte ved mejeriets 40 års jubilæum levende om vanskelighederne. Mange møder holdes der, og ved hver mødte blikkenslagerne fra vid omkreds op med deres spande og sier m. m. for at sikre sig leverancen.

Det var særligt mejeriets beliggenhed, der var strid om. Folk var vant til, at mælken skulle stå i ro og bære fløden op, så det var jo noget enhver kunne forstå, at det ikke var godt at køre og plandré alt for langt omkring med den, enhver ville have mejeriet så nær som muligt. I begyndelsen var Lydum med i forhandlingerne, og der var tale om at bygge ved Sædding Nygård. De springer så fra, og en ny plads må findes. Ved det endelige afgørende møde går bølgerne højt, ingen vil give sig. Da rejser omsider Chr. Vad, Sædding Vadgård, sig, slår hænderne i hinanden på den for ham karakteristiske måde og siger overbevisende: »Ja, I kan mi'sandten nu sige, hvad I vil, den skal nu nok komme til at ligge her henne på Thomas Peders mark, for her har Sine set, der har brændt lys for den!« Enten det nu var lyset, eller det at Chr. Vad var en meget anset mand, hvis ord havde vægt — han var egnens store handelsmand og rigeste bonde — så var det ligesom hans udtalelse løste stemningen, og der blev flertal for pladsen, hvor mejeriet nu ligger. At også de ansete og formående Sædding gårde har vejet godt til ved afgørelsen, tyder en udtalelse på, som er husket siden: Peder Jensen (Sloth) og de to brødre Thomas fra Nyholm og Jørgen Chr. Mouridsen fra Riddersholm fulgtes hjem fra mødet, og P. Sloth siger da veltilfreds: »Det var ellers godt, at vi tre gårde kunne få mejeriet trukket så langt øster på!« Lønne Møllegård tilbyder senere at tegne 24 køer, hvis mejeriet kan lægges ved Legård (lige for Houstrupvejen), men forgæves. — Sagen har nu antaget så faste former, at der anskaffes en protokol. Den første deri refererede generalforsamling holdes 4. februar 1885. Det vedtages, at mælkevoغن til Lønne skal ende ved sognefoged Ole J. Pedersens gård i Lønneby (året efter forlænges ruten til P. Pedersen, Kragelund) — og at udbyde murer- og tømmerarbejdet m. m. vedrørende opførelsen af mejeriet, ligesom at indrykke bekendtgørelse angående mejeribestyrerpladsen. Mødet er holdt i skolen, og protokollen er ført af og underskrevet af lærer og gårdejer, senere folketingsmand Søren Sørensen, Hundhale, Hans Myrthue, Præsteby, der er formand, Hans Christensen, Aldershvile, kasserer og formand for byggeudvalget, Johan D. Poulsen, Kolle Østergård, Martin Johansen, Sædding, Ole J. Pedersen, Lønne, og Ole Christensen, Lønnehede. 25. februar holdes ny generalforsamling. Det vedtages at opføre mejeriet i henhold til indkomne tilbud og at antage en mejeribestyrer. Blandt ansøgerne er, over-

raskende nok, Stilling Andersen, bestyrer på Hjedding mejeri i hans hjemsovn Ølgod. Da hans navn nævnes, rejser Chr. Vad sig, slår hænderne i hinanden og siger: »Ham tykkes a mi'sandtten vi skal tage, han er jo Bollerup Andersens søn fra Gammelgård og gift med Chr. Knudsens datter på Agersnap, han er da, ja han er mindst 30.000 værd!« Bestyrelsen får fuldmagt til at underhandle med Stilling Andersen. Endvidere vedtages mejeriets love. Et eksemplar af disse findes endnu:

Nr. Nebel mejeri 1910

»Vedtægter angående fællesmejeriet i Nr. Nebel«. Det nye ord »andels« har åbenbart ikke vundet indpas endnu.

§ 1. Vi undertegnede, der ved vor underskrift forbinder os som interessenter i Nr. Nebel fællesmejeri, forpligte os alle til for et tidsrum af mindst 3 år at levere al den mælk, vore køer give, til fællesmejeriet . . .

§ 2. Fællesmejeriet betaler leverandørerne for hver kande mælk efter en syvendedel af smørrets topnotering. Leverandørerne skulle betale den skummede mælk, de få tilbage med 4 øre pr. kande . . .

§ 3. Foreningens anliggender ledes og ordnes af en bestyrelse, bestående af 5 medlemmer, der vælges ved simpel stemmeflerhed . . . Bestyrelsen repræsenterer foreningen, og hvilke afgjørelser den måtte træffe angående mejeriets drift, er bindende for foreningen . . . Bestyrelsen har ret og er pligtig til at foretage eftersyn hos interessenterne, for at erkynde sig om fodringen og mælkens behandling på stedet.

§ 4. I den første halvdel af april måned afholdes hvert år en ordinær

generalforsamling efter forud sket bekendtgørelse ved kirkestævne . . .

§ 9. Enhver interessent er pligtig at fodre sine malkekøer forsvarligt, og i den tid de stå på stald at tilsætte foderet mindst 1 pd. rapskager daglig til hver ko, der malker mindst 3 pund mælk daglig . . . Bruger nogen interessent mere end 1 skjeppe rodfrugter daglig pr. ko, skal der tilsættes foderet et passende kvantum kraftfoder efter bestyrelsens skøn. Med rug, ærter, vikker og spergel i moden tilstand må aldeles ikke fodres, ligesom heller ikke med fordærvet foder. Malkningen skal foregå, før der muges i stalden. Rapskagerne indkøbes af og udleveres fra fællesmejeriet . . .

Således vedtaget i februar 1885 i Nr. Nebel skole«. — Derefter følger den tidligere nævnte bestyrelses navne.

Der har det første år været mange spørgsmål at tage stilling til. Der holdes foruden en mængde bestyrelsesmøder ikke mindre end 7 generalforsamlinger, men 2. juni 1885 er mejeriet færdigt og kommer igang med Stilling Andersen som bestyrer. Kontrakten med ham er ikke anført, men han synes at skulle garantere topnotering for smørret mod udover den faste løn at få en vis part af, hvad prisen overstiger nævnte notering. Forholdet til ham har sikkert været godt. Han ydes et år 100 kr. ekstra »som påskønnelse for hans heldige virksomhed«. Smøraftagere og leverandører af rapskager og kul skifter ofte, et udslag af vestjydernes handelstalent. Bankforbindelsen er Varde bank, derefter Vestjyllands landmandsbank, da denne går ned, igen Varde bank og senere Nr. Nebel sparekasse.

I 1889 lejes Stilling Andersen med det forbehold, at han må opsiges stillingen, hvis han bliver ansat som mejerikonsulent. Han fratræder inden årets udgang og opretter senere smørekportsfirmaet Stilling Andersen & co., København. Hans førstemejerist, N. Vognsen, antages som bestyrer for 1500 kr. årlig samt $\frac{1}{4}$ af, hvad smørret koster over topnotering, som han til gengæld skal garantere. Af denne løn skal han koste og lønne den nødvendige medhjælp. Vognsen gifter sig en gård til og afløses af Gørtsvang, der flytter til Vonsild ved Kolding. Sixtus Nielsen antages og er mejeribestyrer her en menneskealder. Nu mejeribestyrer Jessen.

Nr. Nebel mejeri har i årenes løb været et vigtigt og selvfølgelig led i de to sognes økonomiske liv. Det er holdt i gang i krig og i fred, i gode og dårlige tider — i 30ernes hårde kriseår var smørprisen så langt nede som i 1.20 kr. pr. kg — men også kulturelt har mejeriet og lignende virksomheder haft betydning. Det er en lang række af formænd og bestyrelsesmedlemmer, der i årenes løb har haft del i det udviklende arbejde, det er at styre egne og andres sager. Det er, ved siden af høj-

skolen, andelsbevægelsen, der har ført bonden frem på talerstolen, og det har givet fællesfølelse og sammenhold. De ord, Frifelt satte på stenen, rejst til minde om Hjedding mejeris oprettelse, kan også gælde for Nr. Nebel mejeri og dets mænd:

»Vestjyske bønder i fællesfølg
syldstenen satte til fremgangs kår.
Hvad een ej magted, de mange løfted
til gavn for alle i Danmarks gård«.

Kr. Madsen.

LYDUM ANDELSMEJERI

Det var med begejstring, man overalt gik i gang med at starte de mange andelsmejerier. To år efter at det første var kommet i gang i Hjedding, havde tanken allerede slået sådan rod i Lydum, at den måtte have udløsning, og som det var her, var det også i Nr. Nebel. Begge steder ville man have mejeri, men her var den forskel, at Nebel mente, det var bedst med eet mejeri for begge sogne, og at man kunne strække sig så vidt som at lægge det ved Sædding Storgård, eventuelt Sædding Nygård. I Lydum norden åen, især i den østlige del, ville man have sit eget mejeri, og så lå Rærup der som et vist lille dyr mellem to negle. Der var pres fra begge sider. Når det ene sogns udvalg gik, kom det andet. Rærup, i alt fald den vestlige del, mente, det ville blive et passende stort mejeri, når begge sogne sluttede sig sammen om det.

Men Lydum ville have sit eget, og da det så hvervede Vejrup, som senere for størsteparten gik til Vium, gav Rærup efter og gik til Lydum. Men det mærkedes, at forholdet mellem Rærup og Lydum var blevet lidt køligt.

Mejeriet kom i gang den 22. juni 1885, og da var husmand Karl Kristiansen, Hekkenfeld, formand. Han var vist også formand for byggeudvalget. Det er sikkert enestående, at man ved starten har valgt ejeren af en ejendom til to køer til formand. Det har dog sin forklaring. Det kølige klima mellem Rærup og Lydum har sikkert været medvirkende. Og det var et godt valg. Karl Kristiansen var en dygtig mand, klarhjernet og håndsnilde, han havde sin mening, men var ikke kantet, var vinterlærer, husmand og arbejdsmand, slog selvanden Lydumgårds enge og høstede kornet på dens marker og desuden drev han og hans kone en noget højskolepræget husflidsskole. Muligvis har han ikke kunnet afse tiden, for allerede 4. maj 1886 er J. J. Jacobsen, Rærup, formand.

Mælken afregnes efter vægt, men mejeriet kontrollerede, så godt det kunne, om mælken var unaturlig tynd. Så var der prøvemalkning og

torhandling med vedkommende. Min fader var meget ked af at have med sådan noget at gøre, efter to års forløb gik han af. To af hans naboer, N. J. Christensen og så Hans Lund, var ligeledes hver formand i to år. Thue Hansen, Lydum mølle, havde været kasserer fra starten og blev fra 1891 tillige formand. Det havde vist kun kostet 14.000 kr. at bygge mejeriet. 1904 var det brandforsikret for 16.000 kr., og da

Lydum første andelsmejeri, bygget 1885.

var der bygget ishus til 1800 kr. I de første 23 år holdtes generalforsamlingerne i skolen. Der så ikke godt ud efter et sådant møde; folk var ikke mødevant, og de lune eller bidende bemærkninger gjaldt ikke altid mejerisager.

Mejeribestyrer blev Niels Nielsen Højsvig, der fik 400 kr., kost og bolig på mejeriet. I de tre sommermåneder var han fritaget for at føre regnskabsbøgerne, da der i den varme tid behandledes mælk to gange daglig. Til medhjælp fik han en mejerske og en lærling. I september bestemte man at købe til ham et får, 7 lispund oksekød, 5 lispund flæsk og 1 td. kartofler til 3 kr. 33 øre samt halvdelen af et kreatur til 25 øre pr. pund. Ved den første licitation over mælkekørslen, faldt en mand, der fik sidste bud på Rærupturen, bag af bænken – vel sagens af forskrækkelse – og var besvimet!

1894-95 var smørret meget dårligt. Grosserereren vil trods kontrakt

kun tage det til underpris. Mejeriet truer med sagsanlæg og skifter grosserer to gange. Grossererne kræver maskineriet i orden og til dels fornyet. Der afregnes efter en smørpris 10 øre under topnotering. Maskineriet fornyes eller istandsættes 96-97. Alle skal bruge rapskager, og der møder et bestyrelsesmedlem hver dag for sammen med mejeristen at påse, at mælken er sund. Til sidst udskifter man også mejeribestyreren. L. Pedersen, Outrup, bliver antaget. Og nu går det godt. Da Pedersen 1901 skal lejes igen, ankes der over, at hans hunde og høns havde deres gang i mejeriet. Hans svar på klagen var noget valent, og det kostede ham pladsen.

C. P. Jensen blev hans eftermand. 1912 valgtes Martin Jacobsen til formand. 1914 oprettes foderstofforening og gives kvalitetsbetaling for smør. 1917 vælges J. Chr. Sørensen, Vejrup, til formand, 1923 M. C. Madsen og man vedtog afregning efter fedtindhold. 1924 nedsættes et byggeudvalg: Møller Jacobsen, sognefoged N. C. Nielsen, Martin Jacobsen, Peder Storgaard og formanden. Det overdroges møller Jacobsen at tegne det ny mejeri og lede arbejdet. 1925 fratrådte P. C. Jensen. Han var meget afholdt, men så efterhånden så stærkt på mejeriets økonomi, at det gik ud over vedligeholdelsen, og derfor fik han ikke lov at bestyre det ny mejeri. Afløseren blev Carl C. Hvas. Det var husmændene, der sikrede hans valg. Derfor bør de have tak. Han var meget dygtig, fine anerkendelser og toppriser. Det samme kan siges om hans afløser P. Pedersen og den nuværende bestyrer Aage Aagaard.

Formændene i den for mejeriet så gode tid har været: Chr. Christiansen 1927, Chr. Herman Christensen 1939, Axel Clausen 1942, Chr. Vad Sørensen 1947, Sigfred Pedersen 1951, Harry Lykkegaard 1953, Sigfred Pedersen 1957.

Til 60 års jubilæet var der skrevet flere sange. I en af dem hedder det:

»Vor far blev sendt til Møllen
med Bøtten fuld af Smør,
og Thue til den snused',
han var i skidt Humør.
Hvad er det for nøj Sager?
Det lugter noget stramt,
og hvis det ej bli'r bedre,
for Sognet er en Skam.

Den unge Karl Kristiansen,
han havde kun to Køer,
han stadig spekulered

på det at lave Smør:
Vi må nok slå os sammen
de store og de små
og kærne i Forening.
Mon ikke det kan gå?

Tre Snese År er runden
og meget sank i Grus,
men endnu maler Kærnen
dog Guld i Bondens Hus.
Lad os ærbødig mindes
de Mænd fra ot'tifem,
for gennem deres Virke
kom Andelstanken frem«.

Martin Jacobsen.

SPAREKASSEN

Når man har overdraget mig at skrive om sparekassens stiftelse og trivsel, og der ikke tidligere er skrevet noget samlet om dens historie, har jeg søgt oplysninger, dels i sparekassens bøger og arkiv, og hvad der er fremkommet i dagblade, men har også lyttet til, hvad gamle folk, der har interesseret sig for sparekassen, har fortalt.

Inden for sognene Nr. Nebel, Lydum, Henne, Lønne, Lunde, Outrup og Kvong var det lykkedes at få oprettet en brandkasse for løsøre. Folketingsmand S. Sørensen, Nr. Nebel, der i mange år var formand for nævnte forening fortæller i et lille jubilæumsskrift, at denne forening blev stiftet den 27. december 1860, og at det var brandkassens ledende mænd, der fik tanken om at oprette et pengeinstitut, omfattende de samme 7 sogne, som var brandkassens virkekreds. Dens opsamlede midler der var anbragt i Varde sparekasse, ville anderledes komme befolkningen her tilgode, hvis egnen fik sit eget pengeinstitut, og ved brandkassens generalforsamling den 20. juni 1868 blev det vedtaget at oprette en sparekasse i Nr. Nebel.

Da det ikke kan ses, hvilken dag, der er sparekassens egentlige stiftelsesdag, blev den 9. januar, der var dens første kontordag, at regne som stiftelsesdag. I dens regnskaber bliver denne dag altid benyttet.

Blandt de virksomme ved oprettelsen må først nævnes lærer A. Sørensen, Nr. Nebel, en dygtig og afholdt lærer, der ubetinget havde befolkningens tillid og agtelse, Chr. Vad, Sædding Vadgård, gjorde sig sikkert også gældende ved denne lejlighed, praktisk dygtig med finciel sans,

selv sparsommelig så han også helst, at andre var det, som handelsmand var han kendt i hvert hjem i meget vid omkreds, han var en mand forud for sin tid. Der var naturligvis også andre af den tids kendte mænd, der gik ind for sagen. Så vidt man kan se, var de øvrige medlemmer i den første bestyrelse H. Christensen, Lønne, Chr. Graversen Adersen, Henne, Mads Bruun, Outrup, Chr. Møller. Lunde. Jens Jacob Jacobsen, Lydum, og Hans Chr. Pedersen, Kvong.

Som nævnt begyndte sparekassen virksomheden 9. januar 1869 under navnet »Spare- og Laanekassen for Brandassuranceforeningen for Løsøre i den nordlige Del af Vester Herred, bestaaende af Sognene Nr. Nebel, Lydum, Henne, Lønne, Lunde, Outrup og Kvong«.

Formålet fremgår tydeligt af dens vedtægter. Det hedder i § A: »Hensigten med Spare- og Laanekassen er at gøre ommeldte Brandforenings midler frugtbringende i den Kreds, i hvilken de ere opsamlede, samt give den mindre Bemidlede Lejlighed til at sammenspare en Sum i Fremtiden«. Vedrørende bestyrelsen hedder det i § F, at bestyrelsen består af en mand fra hver af de 7 sogne, der vælges sognevis for 3 år og er ulønnede med undtagelse af medlemmet fra Nr. Nebel, der er kasserer og stiller, om forlanges kaution på 1000 rdl., »erholder foreløbig årlig 30 rdl., hvilket forhøjes med 10 rdl. for hver 5000 rdl., kassens status overstiger 15000 rdl. mod tillige at afgive kontorlokaler«. Brandkassens formand er regnskabsfører, han lønnes foreløbig med 20 rdl., men lønnen kunne stige på samme måde som hos kassereren. Regnskabet skulle aflægges samtidig med brandkassens, og der var fælles revisorer. De fik 2 dl. til deling.

Virksomheden begyndte med, at brandkassen indsatte sin disponible kapital, 10300 rdl. Lånesummerne skulle i almindelighed være fra 2 til 100 rdl., dog kunne større summer udlånes, når beholdningen tillod det, lånetiden var 1-6 mdr., men kunne tilstås indtil 1 år. Ved første regnskabsårs afslutning var sparernes tilgodehavende 18000 rdl., heri var brandkassens midler medregnet. Der var udstedt 190 lån på 20 dl. og opefter, men kun få over 100 rdl. I de første 5 år var der kun et enkelt lån på 1000 kr. og ganske få var over 500. Tiden indtil 1900 var præget af dårlige tider. Men sparekassen var sikkert allerede den gang egnet til stor nytte.

Til 1893 var der kontor i Vadgården, men nævnte år fik den egne lokaler og egen bygning i en beskeden tilbygning til forsamlingshuset (se side 239). Der var et mindre kontor, en opholdsstue og en forstue. Trods de små forhold voksede omsætningen, hertil bidrog sikkert, at sparekassen var flyttet op til stationsbyen, hvor den var lettere tilgængelig for kunderne.

I 1903 er sparernes tilgodehavende vokset (i runde tal) til $1\frac{1}{2}$ mill., 1907: 1 mill., 1917: 2 mill., 1920: 3 mill., 1942: 4 mill., 1943: 5 mill., 1944: 6 mill., 1944 ($\frac{1}{9}$): 7 mill., 1945: 8 mill., 1946: 9 mill., 1950: 10 mill., 1953: 11 mill., 1954: 12 mill., 1956: 13 mill. 1958: 14 mill. — Reservefonden og andre sikringsfonds er vokset i forhold til indskuddene, 1900: 44.000 kr., 1950: 840.000 kr., 1958: 1 mill. kr.

Tilsynsrådet drøftede ofte nødvendigheden af større og mere tidsvarende lokaler, helst på en central plads i byen. Det resulterede i, at der blev nedsat et byggeudvalg. Hertil valgtes formand for tilsynsrådet H. B. Svenningsen, H. Madsen Adersen og Nicolaj Jacobsen. 29. juli 1930 købtes af Hartvig Christensens enke en byggegrund, beliggende midt i byen for 12000 kr. kontant. Arkitekterne Bugge, Varde, og Vedsted Hansen, Ølgod, havde udarbejdet tegninger og overslag. Vedsted Hansens blev antaget, og 13. februar 1931 blev byggearbejdet overdraget en række af egnens håndværkere, mens granitarbejde, boxanlæg og oliiefyr udførtes af fremmede firmaer.

Skønt bygningen ikke var færdig, flyttede kontoret 9. december ind i de nye lokaler. 10. december 1931 var første kontordag i det nye hus, og den første kunde var kommunekasserer N. I. Weis. Den 11. februar 1932, et år efter licitationen, blev bygningen afleveret af håndværkerne ved en lille festlighed. Således var den nye ramme færdig om virksomheden. Grundlaget, der skal arbejdes videre på, er solidt.

Allerede i 1900 blev der oprettet en »Tyendespareforening«, nu hedder denne afdeling »Nr. Nebel m. fl. sognes ungdomsspareforening«. Initiativet til oprettelsen er udgået fra landboforeningen, og dens historie er skildret af lærer Grønbæk, Kvang, bl. a. i landboforeningens jubilæumskrift. Man ønskede at fremme sparetanken blandt ungdommen. Den fik en bestyrelse på 3 medlemmer og et repræsentantskab. Formændene har været pastor Tarp, Lunde, 1900, pastor Pedersen, Bork, 1906, gdr. Chr. A. Christensen, Sdr. Bork, 1914. Fra 1916 var lærer Grønbæk formand til sin død 1952. Den nuværende formand er Claus Andersen, Vrågård. Foreningen begyndte beskedent, 1901 var der 86 sparere med et indskud på 9000 kr. Men det voksede hurtigt. 1952 var der 2313 sparere og indskuddene godt $2\frac{1}{2}$ mill. Der uddeles præmier til flittige sparere i forhold til det opsparede beløb. Præmierne fremkommer ved tilskud fra sparekassen og fra staten. Det vil sikkert gavne vort samfund, om staten også på anden måde ville belønne sparsommelighed og opsparing.

Fra en ringe begyndelse er denne forening vokset til et millionforetagende, og der er mange eksempler på, at unge mennesker har samsparet så meget, at de kunne begynde med egen virksomhed.

Det er indlysende, at som tiden gik, kom der nye mænd i sparekassens ledelse. Indvalgt blev købmand Lambert Lund, Lønne, Hans Frandsen, Outrup, Niels P. Nielsen, Hennebjerg, møllejejer Thue Hansen, Lydum, Hans P. Thing, Hennebjerg, der var medlem i ca. 50 år, Ole J. Pedersen, Lønne, Hans Madsen, Løftgård, Jens Hansen, Åsted, Mikael Han-

Sparekassen

sen, Nr. Tarp, Chr. Væver Thomsen, Åsted, og Hans Moller Hansen, Lydum, alle valgte af brandkassens medlemmer.

4. oktober 1919 kom den nye sparekasselov, der bestemte, at i sparekasser uden garantier, skal tilsynsrådet bestå af mindst 7 medlemmer, hvoraf handelsministeren vælger et og godkender de øvrige. Derved udelukkes brandkassens indflydelse på tilsyn og ledelse. Hele bestyrelsen måtte gå af, men blev genvalgt og godkendt af ministeren. Selv valgte ministere fhv. folketingsmand S. Sørensen. Herefter blev alle valg foretaget af tilsynsrådet og godkendt af ministeren. De senere valgte er 1923 sognefoged H. Madsen Adersen, nu formand for tilsynsrådet, 1923 H. B. Svenningsen, 1928 sognefoged Iver Nielsen, Lønne, 1932 amtsrådsmedlem Broder Brodersen, Lønne, 1932 gdr. Søren Vad, Hallum, 1934 gdr. Niels Chr. Nielsen, Lydum, 1934 amtsrådsmedlem Jeppe Smidr, Ou-

trup, 1944 Niels Ejnar Nielsen, Nr. Nebel, 1945 gdr. Niels Th. Mortensen, Hennebjerg, 1950 gdr. Lars Jepsen Nielsen, Lønne, 1952 gdr. Chr. Pedersen, Dyreby, 1955 gdr. Villiam Hendriksen, Outrup og 1957 gdr. Ejnar Hansen, Rærup.

1893 fratrådte Chr. Vad som kasserer, og året efter døde lærer A. Sørensen, begge efter et langt, trofast og dygtigt arbejde. Da valgtes gdr. Niels Hansen, Aldershvile, som kasserer, en begavet mand, der helt gik op i stillingen, og lærer J. Andersen, en kendt og betroet skolemand. Ved sparekassens stadige vækst krævedes mere kontorhjælp. En tid virkede gdr. A. Bloch Sørensen og frk. Helga Hansen, 1925 ansattes sidstnævnte som fast assistent. 1927 fratrådte Niels Hansen af helbredshensyn, og tilsynsrådet valgte enstemmigt gdr. Nicolaj Jacobsen, Sædding, til direktør og bogholder, mens direktør J. Andersen blev kasserer, men han døde 1930. Nicolaj Jacobsen udnævntes da til adm. direktør og bogholder, Helga Hansen til kasserer og Ejner Hansen til assistent. Efter henvendelse af tilsynsrådet blev gdr. Kr. Madsen, Kolle Vestergård, kasserer 1942. Også Ejner Hansen måtte af helbredshensyn trække sig tilbage og 1943 valgtes Poul Petersen til assistent.

¹/₄ 1956 trak direktør Nicolaj Jacobsen sig tilbage på grund af alder, og tilsynsrådet ansatte derefter Kr. Madsen som direktør, Poul Petersen som bogholder og Møller Bendixen, Lydum, som kasserer.

De første revisorer var Hans Thuesen, Nr. Nebel, og gdr. Søren Olesen, Stausø. Hans Thuesen var revisor i 23 år og afløstes af lærer J. Andersen. Endvidere har sognefoged M. C. Haahr, Stausø, været revisor i 22 år, lærer Møller, Lydum, i 18 år, lærer Elmegård i nogle år, efter ham blev Møller atter revisor en tid. Laurids Jensen, Sædding, var revisor i mange år, ligeledes Broder Brodersen, Lønnehede. De nuværende revisorer er gdr. Laurids Rotbøl, Stausø, og revisor I. P. Clausen, Esbjerg.

Sparekassen har endnu det samme mål, som da den startede. Blandt pengeinstitutterne står den stadig mellem dem med den billigste udlånsrente. Der har aldrig været nævneværdige tab, og der er administreret forsigtigt og billigt, og kundekredsen strækker sig langt ud over de 7 sogne. Den står således godt rustet til vedblivende at svare til den tillid, enen nærer til den.

Nicolaj Jacobsen.

LYDUM OG OMEGNS ANDELSKASSE

Ved et møde i Lydum forsamlingshus den 22. februar 1918 vedtoges at søge oprettet en andelskasse for Lydum og omegn, hvis fornøden tilslutning kunne opnås, dog med mindst 30 medlemmer. Den 19. marts 1918 holdtes stiftende generalforsamling, hvor love blev vedtaget, og

hvor man vedtog at benytte Den danske Andelsbank som bankforbindelse. Der valgtes et repræsentantskab på 9 medlemmer. Repræsentantskabet valgte igen en tre mands bestyrelse til at forestå foreningens forretninger.

Det første repræsentantskab dannedes af følgende: Gårdejerne Laurids Pasgaard, Stinus Jensen og Søren Kristiansen, alle Rærup, Mads Chr. Madsen, Hans Møller Hansen, begge Lydum, Chr. Kristiansen, Lykegård, Laurids Kristensen, Hekkenfeld, Jens Chr. Sørensen, Vejrup, og Anton Svendsen, ligeledes Vejrup. Til bestyrelsen valgtes gårdejerne Mads Chr. Madsen, formand, Stinus Jensen, kasserer, og Laurids Pasgaard, bogholder.

Mads Chr. Madsen, som vel nok var den drivende kraft for at få andelskassen oprettet, var formand fra starten til sin død i 1938. Derefter blev husmand Bertel Olesen formand og var det til 1954. Senere har den nuværende formand sognefoged Wulf Vandborg været det. Som kasserer fungerede Stinus Jensen kun et halvt år, da han flyttede fra sognet. Derefter blev Laurids Pasgaard kasserer til 1921, da han efterfulgtes af gårdejer Chr. P. Kristiansen, Rærup, der havde posten til 1926, da den nuværende kasserer Peder Andersen, Rærup, overtog den.

Som bestyrelsesmedlemmer har i kortere perioder fungeret fhv. mejeribestyrelser P. C. Jensen, gdr. Hans Thomsen, Rærup, og gdr. Anton Svendsen, Vejrup. Det nuværende tredje bestyrelsesmedlem er vognmand Johs. Jacobsen, Lydum.

Det nuværende repræsentantskab er foruden de tre bestyrelsesmedlemmer gårdejerne Hartvig Madsen, Vejrup, Idolf Simonsen, Martin Jensen og Th. Knudsen, Lydum, J. Chr. Nielsen og Jens J. Pedersen, Rærup.

Andelskassens formål er at lette pengeomsætningen i sognet. Kreaturer og svin afregnes nu hovedsagelig i checks, og disse bliver ofte omsat på den måde, at medlemmerne sætter dem ind på konto, hvorfra de så kan udstede checks, ligeledes går mejerifregningerne ofte ind på konto. Der er 90 aktive medlemmer, desuden er der nogle passive, deriblandt mejeri og foderstofforening.

Peder Andersen.

HÅNDVÆRKERFORENINGEN OG TEKNISK SKOLE

Da der efterhånden var kommet en del håndværkere til den fremvoksende by ved landevejen, følte de, der var tilflyttet fra forskellige egne, stærkt savnet af en sammenslutning, der kunne være til gavn og støtte for dem alle, såvel som for den enkelte. Efter adskillige samtaler og drøftelser stiftedes da 1. september 1889 Nr. Nebel håndværkerforening af

følgende håndværkere: Kleinsmed Mads Poulsen, urmager P. Bang, smed Niels Stald Nielsen, bager Niels Jakobsen, skomager A. Christensen, slagter C. H. Kruse, snedker Jens Lauridsen, tømrer Laust Jensen, maler Niels Nielsen, skomager H. C. Christensen, urmager Fritz Pirchert og skrædder M. C. Madsen.

Den første formand var kleinsmed Mads Poulsen, der var tilflyttet fra Varde, hvorfra han vel havde ideen om sammenslutningen. Kun faglærte med selvstændig forretning, der havde været et år i byen, kunne optages som aktive medlemmer. 1891 holdt man den første udstilling i kromandens sal. Den varede i 5 dage, og tombolaen gav et pænt overskud, der skulle indgå i en understøttelses- og hjælpekasse for medlemmerne. Siden er der afholdt udstilling med tombola hvert år, dog kun i 3 dage ad gangen.

I 1891 knyttede man en sygekasse til foreningen, dog kun for dens aktive medlemmer og hustruer, senere oprettede man en begravelseskasse for de samme. Den nye forening havde imidlertid sine vanskeligheder, og i 1892 nedlagde bestyrelsen hvervet. Den nye bestyrelse bestod af tømrer Laust Jensen, formand, sadelmager Møller og skrædder Madsen. Foreningen arrangerede længere udflugter, bl. a. en berømmelig tur i 1894 til Hanning Hedegård, og til store udstillinger således i 1905 til Horsens, 1909 til landsudstillingen i Århus og til udstillingen i Malmø og ydede da tilskud til de enkelte deltagere. Den lod afholde oplysende møder, bl. a. tre sammenhængende foredrag af pastor Bendix, Henne, og ligeledes af læge Bravi-Bertini. Også Jeppe Aakjær rettede man henvendelse til. N. I. Weis var da formand og bad ham tale ved et sommerstævne. Men Aakjær forlangte 100 kr. plus fri rejse på 2. klasse samt frit ophold, og det syntes man var for meget. Weis skrev da til ham:

»Di hunder kroner wos ett fåskrækker,
men derøwer vi ett wos strækker.
Di anden klasses billet ka Du sjel betål;
ve wos æ dær ett mier o hæel.
Æ føe ska Du fo, så læng Du ær hær.
Ve Du ett gyr'et få de, så ka Du la vær«.

Dagen efter telegraferede Aakjær: »A kommer!«

1900 oprettede håndværkerforeningen en teknisk aftenskole for lærlinge og andre unge efter forslag af bager Høj og maler Weis. Skolen begyndte med 15 lærlinge og 5 ældre, men skønt foreningen stillede undervisningsmateriel til gratis rådighed, og lærerne efterhånden gjorde arbejdet gratis, ebbede tilslutningen ud, og efter 4 års forløb måtte skolen standse. Der undervistes i dansk, regning, geometri og frihåndstegning af lærerne Andersen og Jensen og malerne P. Riber og Weis. Iøv-

rigt holdt man kursus i bogføring, oprettede en forplejning med natlogi, aftensmad og morgenkaffe til de mange rejsende håndværkssvende, idet man gav den rejsende et kort, der gav adgang til disse goder på gæstgivergården. Efter 8 års forløb blev ordningen afløst af Arbejde adler.

På initiativ af Fritz Pirchert opførte foreningen i 1927 en fribolig med 4 lejligheder for gamle veltjente håndværkere; foreningen havde længe sparet sammen hertil. Gennem flere år var der skænket værdifulde gaver, der bortloddedes til fordel for huset. Ligeledes har foreningen hjulpet i sygdomstilfælde og under medlemmers indkaldelse til sikringsstyrken og har undertiden udbetalt dyrtidshjælp.

Da foreningen fyldte 40 år, holdt den en stor jubilæumsudstilling, og da faldt der, også i pressen, som fik udstillingen forevist, mange anerkendende udtalelser om håndværkerne, og ved 50 års jubilæet udsendte den et illustreret festskrift med foreningens historie.

Mange ting til gavn for byen har foreningen støttet, bl. a. rejsningen af et ligkapel. I form af møbler ydede den tilskud til en privat realskole 1906. Skolen havde lokale i huset over for Vestre mølle, men den virkede kun i tre år, da tilslutningen var for ringe. — Formændene har været klejnsmed Mads Poulsen 1889, tømrer Laust Jensen 1892, maler N. I. Weis 1900; han var formand i 30 år. 1903 blev han indvalgt i sognerådet som håndværkernes repræsentant, og med undtagelse af en 4-årig periode beklædte han denne stilling, til han 1937 trak sig tilbage. Han har således også siddet i sognerådet i 30 år, og heraf de 20 år som kommunekasserer.

Weis døde 1945. Han var sin by og sine håndværkskolleger en god mand, og han ofrede hele sin tid — for det meste uden vederlag — i det offentlige tjeneste.

1930 blev slagtermester Henrik Christensen formand, men da han 1931 solgte sin forretning og udtrådte som aktivt medlem, valgtes urmager Jes Pirchert.

Håndværkerforeningen fortsatte den nye 50 års periode med udstillinger hvert år, kun med en enkelt afbrydelse som følge af den tyske værnemagts beslaglæggelse af hotellerne. Der blev gjort et stort arbejde for foreningens fribolig, lejlighederne blev moderniserede, de øverste udvidede og forsynede med centralvarme, W.C. blev indlagt, og samtidig blev der gjort attentat på gældsbyrden, der først i trediverne var på ca. 20.000 kr. Ved medlemmernes offervilje var bygningen efter ca. 10 års forløb

Jes Pirchert

gældfri, med undtagelse af sygekassens indestående formue, 5000 kr., og da Pirchert i 1947 fratrådte som formand, var der desuden opsparet en støttekapital på 10.000 kr.

Malmester Hans Enevoldsen blev den nye formand, han arbejdede i flere år på at få oprettet en Falck station i Nr. Nebel, og endelig i 1952 lykkedes det, hvorefter der blev udstationeret en brandsprøjte og en kranvogn. Det gode frugtbringende arbejde indenfor foreningen er stadig fortsat. I 1949 afholdtes en smuk 60 års jubilæumsfest, der på alle måder var de gamle traditioner værdig.

Pirchert var håndværkets repræsentant i sognerådet fra 1946-1950, men da han i 1948 var blevet valgt til landsformand for »Dansk Urmager- og Optiker Centralforening«, en stilling der er meget krævend og ansvarsfuld, afgav han alle lokale tillidshverv, og som hans efterfølger i sognerådet valgtes Hans Enevoldsen. Efter indstilling fra håndværkerforeningens bestyrelse udnævnte Hs. Mj. Kongen i 1950 Jes Pirchert til Ridder af Dannebrosordenen.

Friboligen er håndværkerforeningens samlende midtpunkt, den har været til uvurderlig støtte for de gamle håndværkere, og selv efter at »De gamles hjem« er opført, har den sin store opgave at løse.

I 1928 oprettede foreningen igen en teknisk skole, denne gang med tilslutning fra de omliggende sogne. Bestyrelsen kom til at bestå af tømrer Søren Kjær, Henne, tømrer Aksel Hansen, Outrup, murer J. Pedersen, Sdr. Bork, murer J. Lund, Lunde, tømrer M. Jespersen, Nebel, formand, smed I. Sørensen, Nebel, og maler N. I. Weis, kasserer. Skolen begyndte med Thorvald Bjerre Pedersen som forstander og med 21 elever. Kommunen gav fri lokale, lys og varme i kommuneskolen, men i 1931 fik den som nævnt den gamle sparekassebygning, som i 1937 blev udvidet med en tilbygning. Den 5. marts 1940 besatte tyskerne skolen og nåede i løbet af to år delvis at ødelægge det indvendige af den, og det kostede store beløb at få brugelige lokaler igen i efteråret 1945. Jespersen var blevet afløst som formand af urmager Jes Pirchert, der i 1945 efterfulgtes af Hans Enevoldsen. Elevtallet har været oppe på 54, så der atter måtte udvides. Men efter den nye lov om centralisering af skolerne er elevtallet halveret. 30. august 1949 startede teknisk skole Nr. Nebel handelsskole, der som første forstander havde realskolebestyrer Qvesel. Skolen startede med 15 elever og har nu ca. 30 elever. Skolens nuværende forstander er førstelærer J. Birkholm Clausen, Henne Kirkeby. Ligeledes i 1949 startedes som en underafdeling af teknisk skole her en teknisk skole i Hvide Sande, som senere er blevet selvstændig. Håndværkerforeningens nuværende formand er muremester Kaj Kristensen.

(Væsentlig efter N. I. Weis' optegnelser).

BORGERFORENINGEN

Borgerforeningen blev stiftet den 11. januar 1916 med det formål at varetage og fremme byens og borgernes interesser på enhver måde og styrke sammenholdet blandt borgerne. Enhver over 18 år, som havde opholdt sig $\frac{1}{2}$ år i stationsbyen, kunne blive medlem for et årskontingent af 75 øre. Den første bestyrelse bestod af købmand P. Bundgaard, formand, fru Augusta Dohm Schmidt, kasserer, stationsforstander Hauer-slev, malermester N. I. Weis og uldstrikker Andersen. Der holdtes bestyrelsesmøde mindst en gang i hvert kvartal og medlemsmøde i hver måned i vinterhalvåret.

Den første sag, der behandledes, blev rejst af købmand H. Chr. Schmidt og drejede sig om at få oprettet en bank eller en filial af Varde Bank i byen. Bankdirektør Paludan svarede, at man ikke dengang så sig i stand til at efterkomme opfordringen, men efter gentagne henvendelser fik man tre bankdage ugentlig. Foreningen virkede fortsat for at få bankdag hver dag og en fastboende bankmand.

Foreningen har i det hele taget været rig på initiativ og har ført mange forskellige spørgsmål frem til løsning. Her skal nævnes: Beplantningen af Stationsvejen og Borkvejen under Hauer-slevs tilsyn, nedsættelse af en forskønnelseskomite, oprettelse af sundhedsvedtægt, kødkontrol, mælkeudsalgssted, vandværk, gadens asfaltering og regulering af fortovene, gadebelysningen, telefonledningernes nedlæggelse i kabler, indførelse af gadenavne, oprettelse af fjernvarmcentral og posthusets modernisering. Ganske naturligt har foreningen været særlig virksom for oprettelse af bilruter til byen, og i forbindelse dermed fik den i 1941 indrettet en rutebilstation hos Pauli Stald; lejen betales af de forskellige ruter, af borger- og håndværkerforeningen, byens pengeinstitutter og forretningsfolk. Det største marked, der nogensinde har været i Nr. Nebel, afholdtes 26. april 1930. På grund af mund- og klovesyge blev det store april-marked i Varde på initiativ af borgerforeningen flyttet hertil; folk og kreaturer strømmede til fra alle egne af Jylland, der var tilført ca. 1200 kreaturer. Det må også nævnes, at hver sommer arrangerer foreningen udflugter. Efter et energisk arbejde fra borgerforeningens side fik man i 1950 fastboende tandlæge i byen og i 1952 Falckstation med tilhørende brandvæsen.

Sammen med håndværker-, landbo- og husmandsforeningen har den truffet aftale med forskellige teaterselskaber, der så er kommet til byen og har givet borgerne og egnens folk lejlighed til at se flere gode skuespil. Også dens egne dilettanter har været i virksomhed og har drevet det til at opføre »Elverhøj« som friluftsforestilling i plantagen 4. og 5. juli 1937 under stort besøg af publikum. Denne succes gav mod til at

fortsætte, og senere har der gang på gang været opførelser i plantagen, bl. a. af skuespillet »Hjemmefra« af læge Torbøl. Forud for forestillingerne har der om eftermiddagen været store historiske optog, vogntog, opvisning af Buchs gymnaster, elitehold fra Esbjerg, Fanøboere, dansende i nationaldragter, flyveopvisning m. m.

I 1937 tog foreningen initiativet til oprettelse af realskolen. Den har tegnet tilskud til bygning af en idrætshal, 37000 kr., men da der var tegnet et endnu større beløb i Oksbøl, blev hallen bygget der. Foreningen var også virksom, da arbejdet med nærværende sognebog skulle startes.

Dens 25 års jubilæum blev en smuk fest, hvortil møller J. Hübschmann havde tegnet nogle vellignende portrætter af formændene. Ved den lejlighed fik foreningen skænket en fane af damerne. Den blev båret ind under spisningen af frk. Ingrid Bundgaard med fanevagt af Bent Sørensen og Niels Lund-Hansen og afleveret med en smuk tale af fru Hjordis Frandsen. Formændene har været købmand P. Bundgaard, købmand H. Chr. Schmidt, dyrlæge L. Brodersen, skomager L. Lorentsen, cand. pharm. Vesth Hansen, urmager Jes Pirchert, overbanemester Bloch Sørensen, læge H. Torbøl, købmand I. M. Jessen, købmand Chr. Christensen, skolebestyrer P. Qvesel, togfører P. Schmidt, skotøjshandler Aage Friis, manufakturhandler Erik Jessen og nu gartner Chr. Frøjk.

Foreningen har kun rådet over små midler, men har dog kunnet yde lidt hjælp til Arbejde adler og teknisk skole. Dens styrke har ligget i, at den som en karsk vestenvind har pustet til de forskellige sager, mænd og udvalg, så sagerne ikke gik i glemme eller trak i unødigt langdrag. Alt i alt har den gjort et fortjenstfuldt arbejde for byens fremgang.

(Efter N. I. Weis' optegnelser).

NØRRE NEBEL OG OMEGNS LANDBOFORENING

»Hvor der er vilje er der vej!« Disse ord fra Blåbjergstenen kan passende stå over det arbejde, Nr. Nebel og Omegns Landboforening har udført, siden den i julen 1896 startedes på et møde i Nebel kro. Mange opgaver til gavn og af interesse for landbostanden har den taget op og virket for såvel i lokale sammenslutninger som for den enkelte. Den har arbejdet både for at gøre landbruget mere indbringende og mere interessant. Landbruget er ikke mere det bare slid, men det kræver i endnu højere grad end forhen en fornuftig planlægning af bedriften.

Den første bestyrelse bestod af dyrlæge Brodersen, formand, sognefoged Søren Jensen og Marius Nielsen, Lønne møllegård. Dyrlægen gik med lyst og iver ind for sagen, uselvisk og beskeden, og kommende

rundt i alle landbohjem forstod han at vække interesse. Han var også optaget af andet godt. Han så bl. a., hvor slemt brændevinsdrikkeriet var på egnen. På sin stiltfærdige måde blev han måske afholdssagens bedste forkæmper her.

Ingen kendte bedre end dyrlægen, hvor planløst kvægavlen blev drevet. En forbedring heraf var det første, foreningen satte ind på. Ved det første dyrskue i 1897 var næsten alt kvæget af en ret ubestemmelig race, og med hestene var det ikke meget bedre. Også planteavlen havde en lav standard, især hos husmændene, hvor manden ofte måtte arbejde som daglejer. Derfor blev der nedsat et udvalg, der skulle arbejde for denne stands højnelse ved præmiering af gode brug (op til en halv snes om året), planlægning af husmandsrejser, uddeling af Husmandsbladet osv. Udvalget bestod af husmændenes bedste folk som Hans Bork, Hennebjerg, Stefan Adersen, Kastkær, Laurs Jensen, Jørgen C. Hansen, lærer Nedergaard, Bork, Chr. Iversen og Niels Hansen, Frøstrup o. fl. De fornødne penge til udvalgets arbejde stillede til rådighed. Det varede dog ikke længe, før husmændene selv dannede deres foreninger omkring i sognene. Til at begynde med havde Landboforeningen ondt ved at forstå det. Nu kan alle se, det var godt, arbejdet kom ud i foreningerne i de enkelte sogne, og husmændene fuldtud kom til at styre deres egne sager.

24. jan. 1899 fik Landboforeningen et legat på 3839 kr., skænket af H. Hansen Pedersen, Præstbøl. Renterne skulle gå til malkepræmier til børn og unge og til støtte af dygtige, ædruelige husmænd i små kår. Formuen havde H. Pedersen væsentlig arvet efter en søn, der ved et ulykkestilfælde var druknet i en flod i Nordamerika. Selv døde Hans Pedersen dagen efter testamentets oprettelse hos Houle Vestesen, Løftgård. Det har nok været under påvirkning fra denne dygtige og selvstændige mand, testamentet fik sin form. Hans Pedersens minde bør ikke glemmes ved de årlige uddelinger.

Landboforeningen nedsatte også et planteavlsudvalg, der navnlig efter 1905 fik stor betydning, da indmeldte man sig i Ribe Amts vestre Landboforeninger, og dygtige konsulenter anlagde mangeartede forsøg ude i foreningerne. Plantør Drewsen var den første formand for dette udvalg, der begyndte allerede 1901. Både han og konsulent M. K. Kristensen gik til arbejdet med et mod uden lige. Også Hans Bork gjorde et overmåde godt arbejde. Og det fortsattes af en række dygtige konsulenter. 1905 kom husdyrbrugsudvalget med H. P. Thing, Hennebjerg, som første formand. Derefter var Martin Jacobsen formand i 33 år, og nu er Ejnar Hansen formand for udvalget.

Efter dyrlæge Brodersen har formændene været Søren Jensen 1903,

senere en kortere tid Chr. Th. Christensen, derefter Laurids Jensen, 1913 Jens S. Jensen, Sædding, der var meget interesseret og dygtig og i flere år formand for Ribe Amts vestre Landboforeninger. 1923 blev Martin Jacobsen formand, ligeledes i en 10årig periode. Da kom kronehævnin-gen og faldet i landbrugspriserne, så det kneb endogså at få kontingentet ind hos enkelte. I den tid skete det, at en taler udeblev, men næstfor-manden P. Gammeltoft holdt på stående fod et timelangt, udmærket fore-drag. 1933 blev Chr. Christensen, Præstbøl, formand, men kun et år, hvorefter Jens Mouridsen, Storgård, blev det, og samtidig var hans søn Thomsen Mouridsen kasserer, og i to år ledede far og søn foreningen til 1936, da Thomsen Mouridsen blev formand. Ved 25 års jubilæet ud-gav foreningen et festskrift, skrevet af Chr. Høy, Kolle, og ligeledes et skrift ved 50 års jubilæet, skrevet af forskellige. I disse er foreningens historie fyldigt beskrevet. Der er også indledet et omfattende samarbejde med kredsforeningen. 1950 blev Harry Jensen, Smedegård, formand og 1958 Kristian Nielsen, Dybvadsgårde.

Gennem årene havde foreningen samarbejde med Ribe Amts vestre Landboforeninger om konsulenterne, men 1. marts 1943 antog den sam-men med Kredsforeningen selv en konsulent, nemlig landbrugskandidat V. Sørensen, og da han forflyttedes 1944, blev Magnus Poulsen kon-sulent, hvad han er endnu.

Et indtryk af foreningens mangeartede arbejde får man ved at betragte de mange udvalg, den har nedsat: planteavlsudvalget, husdyrbrugs-, hus-mands-, regnskabs-, læplantnings- og frøudvalg, udvalg for veldrevne landbrug, for forsøgshaven, ungdomsudvalg, kartoffelsektion, maskinud-valg og maskinstationen.

Mens planteavlen har været i jævn og rolig fremgang hele tiden siden 1896, har husdyravlen været underkastet store ændringer i form af skif-ten race. Den er gået fra den overvejende ubestemmelige kvægrace i 1897 til udelukkende korthornskvæg ved jubilæumsskuet i 1921 til ud-stilling af fire kvægracer ved vore skuer nu med rødt dansk kvæg i fler-tal og korthorns- og sortbroget kvæg omtrent lige. De store insemine-ringskvægavlsforeninger gør det let for landmændene at benytte de bedste tyre og holde køer af flere racer. Nu er der også fire hesteracer; men hesten, der før var landmandens kæledyr, må nu, hårdt trængt af trak-toren, ofte »gå for lud og koldt vand«.

Foreningen har afholdt mange kursus, det første og største afholdtes i Nr. Nebel 1906–07 med deltagere fra alle sogne i området. Også for husmødre har der været kursus. Det er nemlig rigtigt, hvad der står i en dyrskuevis:

»For manden er det nu ingen sag,
han kan så let sig absentere,
til møde han går hver anden dag,
mens mutter hjemme transpirerer,
hun trofast passer hus og hjem
og fører det til velstand frem«.

Landejendommene i Nr. Nebel—Lydum havde store enge, som man indtil de sidste 60 år regnede for mere værdifulde end agerjorden. »Eng er agers moder«. Men udbyttet af fjord- og marskengene var meget svingende i de sidste 60 år, da udløbsforholdene fra Ringkøbing fjord var meget vekslende: først langt mod syd, så et nyt udløb omtrent ud for Nymindegab kro, dernæst en løs gennemskæring 1910 ved Hvide Sande, så et midlertidigt udløb ved Gødelen og endelig Hvide Sande kanalen, åbnet 30. aug. 1931, og dermed afslutningen på en mangeårig strid mellem et nord- og sydparti.

Engene blev dårligere år for år efter Hvide Sandekanals gennemførelse. Men det viste sig flere steder i Ringkøbing amt, at der kunne afvandes til fjorden for de højere arealers vedkommende og ved kunstig afvanding for de lavere arealer, da fjordens vandstrand nu var stabil.

Landboforeningens bestyrelse skønnede, at her kunne vindes meget godt land og indbød gentagende forsøgsleder Tind Kristensen, Ribe, og i 1938 direktør Basse, Hedeselskabet, til at tale om afvanding og kultivering af engene mellem Sdr. Bork, Nr. Nebel og Lønne. Efter mange møder og store betænkeligheder vedtoges endelig en plan 2. okt. 1942. Lønne, Obling og Nr. Bork ville ikke med. Når de øvrige vedtog forslaget, skyldes det, at engene da gav lidt og dårligt hø, at man nu var beskyttet mod de store oversvømmelser fra fjorden, at et tidligere fastsat tilskud til Hvide Sandekanalen måtte indgå i planen, og at staten efter loven om landvinding betalte $\frac{2}{3}$ af udgifterne. Et så godt tilbud kunne man ikke lade gå fra sig, når sund fornuft skulle råde.

Det kan siges, at foretagendet er lykkedes. Det meste af marsken er opdyrket. Der høstes vældige korn- og hø (kløver) afgrøder. Der har dog været stærke larveangreb visse år, og på nogle parceller har det knebet med vandafledning, men yderligere kultivering og dræning vil formodentlig afhjælpe det.

Landskabet har forandret sig. De milevide enge Ringkøbing fjord rundt er nu for største part dyrket land. Leernes klang lyder ikke mere, hostakke i hundredvis ses ikke, heller ikke tæller man 50 læs hø på Sandene på een gang. Den poesi, der hvilede over fortidens høbjergning er forsvunden tillige med meget af det slid, der forhen kendetegnede bondens gerning og lange arbejdsdag. Nu tøffer traktoren, og den værdifulde

host køres, om den ikke tærskes på engen, hjem på lastbiler eller gum-mivogne ved motorkraft.

Martin Jacobsen.

NØRRE NEBEL HUSMANDSFORENING

Ved et møde på afholdshotellet den 26. februar 1909 blev det be-stemt at stifte en husmandsforening, og der nedsattes et udvalg til at udarbejde love m. m. Udvalget bestod af Marinus Pedersen, Sædding, Mads Pedersen, Sædding (nu Kirkeby), Frederik Freund, Sædding (nu Nebel), Lars Jensen, Vesterlund (død i Ølgod) og Mads A. Madsen, Vesterlund.

Ved den følgende generalforsamling vedtoges love og arbejdsplan, og til den første bestyrelse valgtes Joh. Gejl, Hundhale, Jens P. Pedersen, Nebel hede, Marinus Pedersen, Sædding, Chr. I. Christensen, Kolle, Ib J. Ibsen, Houstrup, Lars Jensen, Vesterlund, og Jens L. Larsen, Bork mærsk.

Følgende har fungeret som formænd: 1909 Joh. Gejl (rejst til Esbjerg), 1910 Jørgen Sørensen (afgik på grund af sygdom), 1913 Karl Andersen, Lønne, 1915 Mads Madsen, Vesterlund, 1921 Jørgen Damgaard, Præstbøl, 1922 Chr. Pedersen, Houstrup, 1926 O. N. Pedersen, Præstbøl, 1927 Chr. Pedersen, Houstrup, 1935 Hans Bolkjær, Nr. Nebel, Christian E. Sørensen, Præstbøl, 1947 Jens Bisgaard Rasmussen, Lønnehede, 1950 Jens Thomsen, Houstrup, 1953 Chr. Høy, Lønne, og nu Adolf Christensen, Sædding.

1910 indmeldte foreningen sig i kredsforeningen, der var oprettet på initiativ af Jørgen Sørensen, og begyndte med anlæg af forevisningsmark (hos Marinus Pedersen) og konkurrencer i velholdte roe- og kartoffelmarker. 1912 begyndte man gødnings- og sortsforsøg med Stefan Ad-sersen, Kastkær, som leder. 1916 arbejdede man sammen med andre kredse for at få indført regnskabsføring. 1918 fik man havebrugskonkurrencer under planteavl arbejdet og 1919 fremavl af kartofler. 1922 afholdtes staldbedømmelse og planteavlsudstilling. 1923 havde man mark-møde sammen med ungdomsforeningen. Også til anden side var der samarbejde, idet foreningen holdt planteavlsudstilling sammen med Lydum husmandsforening, hvilket vandt god tilslutning. 1925 anlagde den sam-men med kredsforeningen og landboforeningen en iagttagelsesplantning på Jørgen Damgaards mark, 1931 påbegyndtes ungdomsarbejde. 1943 fik den fælles konsulent med landboforeningen.

Foruden det rent faglige arbejde, som der ovenfor er nævnt prøver på, har foreningen holdt andre møder af oplysende og kulturel art, lige-

som den holdt smukke jubilæumsfester, også husmandsrejserne har haft sin store betydning; bl.a. vil en rejse til Kliplev, hvor man besøgte pastor Moos, blive husket af mange. Gennem hele sit virke har foreningen således været med til at gavne og højne husmændenes kår og interesser.

Chr. E. Sørensen.

LYDUM HUSMANDSFORENING

Husmandsbevægelsen var ved århundredskifter ikke nævneværdigt repræsenteret i Vestjylland; men i de første 10 år efter 1900 fik bevægelsen fart og fremgang også på vor egn.

Den første forening blev startet i Ansager, derefter dukkede flere foreninger op i og omkring Varde, og efter et forgæves forsøg i 1904 blev Lydum husmandsforening oprettet den 15. december 1906.

Foreningens første bestyrelse var husmændene Søren Eskesen, Chr. P. Christiansen, Laurids Pasgaard, Jens Høj Hansen og Jens Vandborg. — Bestyrelsen konstituerede sig med Jens Vandborg som foreningens første formand. Ved starten var der omkring en snes medlemmer.

Dens formål var at arbejde til gavn og dygtiggørelse af husmandstanden, og allerede ved generalforsamlingen i 1907 vedtoges det at gå ind for forskellige opgaver, bl. a. at arbejde for at få ført et spor fra Blaksmark mergelleje til Lydum. Et udvalg bestående af L. Pasgaard, Mads Christensen og Hans Møller Hansen skulle arbejde for sagen, og mergelsporet blev senere ført til Lydum til gavn for alle interesserede. Af andre opgaver kan nævnes, at der ved generalforsamlingen i 1918 blev nedsat et udvalg for oprettelsen af en ungdomsskole. Skolen blev med økonomisk bistand fra sognerådet (25 pct. af 600 kr. til start og drift) åbnet året efter og fortsatte i tre vintre; men da der for at opnå statstilskud blev forlangt dagskoleundervisning, kunne der ikke vedblivende findes et tilstrækkeligt antal elever til fortsættelse af skolen. Ved samme generalforsamling blev også drøftet planer om oprettelsen af en andelskasse for Lydum, en opgave, der også ret hurtigt blev løst.

Foreningens faglige opgaver, som bestod i mark- og staldbedømmelser, konkurrence for roer og havebrug, markvandringer og foredrag af forskellige konsulenter, deltagelse i husmandsrejser, sendemands- og årsmøder, afholdelse af udstillinger for mark- og havebrug, og hvad ellers nævnes kan af faglig oplysningsarbejde, blev udført ved hjælp af medlemmer med interesse for de forskellige opgaver.

Særlig omtale fortjener det i 1941 nedsatte husholdningsudvalg, bestående af 5 af foreningens damer, nemlig Anna Grønlund Jensen, Sinne Pasgaard, Anna Hansen, Erna Aagaard og Klara Hansen. Dette udvalg

fik i årenes løb gennemført og oprettet kurser og demonstrationer for hjemmene. De forskellige kursus fik ret stor tilslutning, og interessen for husholdningsarbejdet strakte sig over en årrække og blev af konsulenterne fremført som eksempler til efterfølgelse i andre husmandsforeninger. Når foreningens arbejde har fortsat støt og roligt nu i over 50 år, skyldes det i første grad det arbejde de forskellige formænd og styrelsesmedlemmer har udført. Hvervet som formand har bestemt ikke været nogen eftertragtet post. Flere medlemmer påtog sig arbejdet som formænd for et år eller to og frabad sig så genvalg, men blev som regel siddende i bestyrelsen. På den måde har foreningen haft 17 formænd i de forløbne 50 år. Laurids Pasgaard har været formand flere gange, så han i over 30 år har haft formandspladsen, og til sin død var han en af Lydum husmandsforenings bærende kræfter. Også udenfor den hjemlige forening blev hans interesse for bevægelsen påskønnet, flere hverv indenfor Ribe amts samvirkende husmandsforeninger blev ham betroet.

Grønlund Jensen.

NR. NEBEL HUSHOLDNINGSFORENING

blev stiftet 2. maj 1933. Den første bestyrelse bestod af fruene Sigrød Christensen, formand, Anna Bundgaard, Kathrine Christensen, Kristine Jakobsen og frk. Laura Jakobsen. Foreningens formål er at hjælpe husmødre og unge piger til bedre forståelse af det huslige arbejde, så de får mere ud af både arbejdet og fritiden til glæde og gavn for dem selv, hjemmet og vor fælles husholdning, Danmark.

1936 blev Gerda Bjerg valgt til formand. I den periode var det særlig de unge pigers huslige uddannelse, foreningen virkede for. Hver vinter var 30-40 unge piger til kursus. De gik til opgaverne med liv og lyst. 1943 blev Ginne Kruse Madsen formand. Det var i den vanskelige tid, da der var rationering på alt, hvad der skulle bruges til de forskellige kursus. Men trods vanskelighederne mødte der mange hver gang. I nogle år omfattede foreningen Sdr. Bork, men i oktober 1945 blev foreningen delt, så Bork fik sin egen forening.

1946 blev Martha Overgaard formand, men kun et år, da hun afløstes af Johanne Pedersen. 1950 blev Edith Jakobsen formand. Hun tog initiativet til at få anskaffet en husmoderafløser, en ordning, der har vakt megen glæde. 1955 blev Gerda Bjerg atter formand.

Gerda Bjerg.

AFHOLDSBEVÆGELSEN I NR. NEBEL—LYDUM

De første afholdsforeninger i Danmark oprettedes i 1879, og få år efter var bevægelsen nået til vor egn. Den første afholdsforening i Nr.

Nebel stiftedes 12. april 1889 af boghandler N. Nielsen og dyrlæge Brodersen. Kort tid efter stiftedes også en afholdsforening i Lydum med husmand Jens Vandborg og landpost Jens Høj som banebrydere.

Med varme og begejstring arbejdede de første pionere for afholdsagen. Der holdtes en række offentlige møder om sagen, og den tids afholdstalere forstod at tale, så tilhørerne blev grebne af harme mod spiritusmisbruget, og flere og flere sluttede sig til bevægelsen.

Der kan fortælles mange træk fra afholdsbevægelsens første tid. Det var jo især det reddende arbejde, den tog sig af, og mange odelagte hjem blev reddet.

I året 1890 kom Søren Post, der var slem til at drikke, ind til boghandler Nielsen og forlangte at blive medlem af afholdsforeningen. Da han lugtede temmelig slemt af spiritus, foreslog boghandleren ham at vente til han blev ædru, men Søren Post ville indmeldes straks. Han gik ud på gaden og knuste sin medbragte brændevinsflaske i rendestenen, og han blev så indmeldt og holdt sit afholdsløfte til han døde 102 år gammel.

I 1902 startedes »Logen Alfa« under I.O.G.T. Her var det særlig reb-slager Petersen, der var den ledende kraft. Senere startedes en loge under N.I.O.G.T. med manufakturhandler Bundgård som leder, afholdsforeningen Fremtiden med sadelmager Høyberg som formand, en Blå Kors forening med vaskeriejer N. Nielsen som formand og en Blå Kors forening i Lydum. Desuden havde logen Alfa en børneloge, så der i 1917 var 8 forskellige afholdsforeninger i kommunen.

De mange foreninger virkede for afholdssagen ved foredrag og medlemsmøder, udsendelse af afholdsblade og pjecer og ved personlig indflydelse, og i løbet af en årrække ændredes befolkningens indstilling til alkoholspørgsmålet i den grad, at der næsten ikke var et hjem i kommunen, hvor der fandtes spiritus.

Ved et godt samarbejde mellem afholdsfolk og ædrueligsvener i Nr. Nebel—Lydum og omliggende sogne rejstes så stor en aktiekapital, at man i 1905 kunne bygge det smukke afholdshotel i Nr. Nebel.

Det store protestmøde. Gennem mange år var drikkeriet blandt de mange gæster ved den årlige tombola slemt, og på fastelavsmandag, hvor det specielt var ungdommen, der var tilstede, gik det særlig slemt til.

Mange af håndværkerforeningens medlemmer var afholdsfolk, og der stod svære kampe i foreningen om dette spørgsmål. Da der stadig ingen bedring blev i forholdene, afholdt afholdsfolkene i Nr. Nebel og omliggende sogne i 1915 et protestmøde på Nr. Nebel afholdshotel mod tomboladrikkeriet. Larsen Ledet var taler. Salen var fyldt, og det blev en holmgang, som sent vil glemmes, en række lokale talere fra begge

sider havde ordet, og det gik så varmt til, at hele egnen talte om mødet mange dage efter. Resultatet blev, at kromanden lovede at lukke for spiritusudskænkning fastelavnsmandag.

Forbudsadressen. I 1917 samlede afholdsbevægelsen i Danmark underskrifter på en adresse til regering og rigsdag, hvori der forlangtes midlertidig forbud mod anvendelse af fødemidler til fremstilling af spiritus. Overalt fik denne henvendelse stor tilslutning, særlig i Vestjylland. I Nr. Nebel sogn, hvor der var 394 vælgere, fik listen 329 underskrifter.

En afholdsliste forårsager et sognerådvalg. Afholdsfolkene havde flere gange forsøgt at få een af deres folk valgt ind i sognerådet, men hver gang var det glippet, og de besluttede derfor ved valget i marts 1917 at opstille en afholdsliste med sadelmager Høyberg som nr. 1. Der var enighed mellem de øvrige lister i kommunen, så der var blevet fredsvalg, hvis ikke afholdsfolkernes liste var kommet. Valget afholdtes, og sadelmager Høyberg blev valgt. Han sad i sognerådet i 12 år og arbejdede ved hver given lejlighed for ædruelighedens fremme. Blandt andet blev alle bevillinger i den periode om ret til salg af spiritus nægtet.

Da Høyberg efter de 12 års forløb ønskede at udtræde af sognerådet, opstillede afholdsfolkene en liste med boghandler Viggo Nielsen, der blev valgt og sad i rådet i 21 år, faldt ud i 1950, men genvalgtes i 1954 på borgerlisten.

Kommuneafstemningerne om spiritusbevilling til kroen. Indtil 1925 havde spiritusbevillingen til kroen været livsvarig, men da kroen det år blev solgt, fik den nye ejer kun bevilling for 5 år, og denne udløb i 1930.

Afholdsfolkene ønskede spiritusudskænkningen standset, og sognerådet vedtog at lade vælgerne afgøre spørgsmålet ved en kommuneafstemning.

Afholdsfolkene udsendte et blad »Rent Land« til alle husstande i kommunen. Det udkom med 9 numre inden afstemningen, og bragte en hel del oplysninger om alkoholspørgsmålet skrevet af afholdsbevægelsens bedste penne samt en del artikler af lokale folk.

Ved afstemningen afgaves 244 stemmer for, og 244 stemmer mod. Men amtet kasserede en tvivlsom stemmeseddel, og bevillingen blev givet. Efter 5 års forløb holdtes en ny kommuneafstemning, og da blev spiritusbevillingen nedstemt med 238 nej mod 228 ja.

I 13 år (1935-48) var kroen tørlagt, men så blev der igen søgt om spiritusbevilling.

Afholdsfolk og ædruelighedsvenner gjorde et stort arbejde for at forhindre bevillingen, og samlede bl. a. underskrifter på en opfordring til vælgerne om at stemme imod.

Ved afstemningen, der fandt sted den 30. juni 1948 blev resultatet således:
For beværterbevilling til kroen 316 ja 294 nej.

For beværterbevilling til værten 301 ja 296 nej.

For gæstgiverbevilling til kroen 304 ja 288 nej.

For gæstgiverbevilling til værten 289 ja 293 nej.

Som ved de tidligere afstemninger blev der næsten lige mange stemmer for og imod, og da ædruelighedsvennerne havde flertal imod bevilling i det fjerde spørgsmål kunne de lokale myndigheder ikke udstede bevillingen, men den blev da udstedt af overbevillingsnævnet.

Viggo Nielsen.

BRANDKASSEN

Den 27. december 1860 ved et møde på Østergård i Kolle, som dengang ejedes af Morten Andersen, blev det vedtaget at oprette en løssørebrandkasse for de syv sogne: Nr. Nebel, Lydum, Kvong, Lunde, Outrup, Henne og Lønne. Mødet var sammenkaldt af den 34-årige lærer A. Sørensen, der året forud var tilflyttet Nr. Nebel. Han havde indbudt de mest indflydelsesrige mænd i sognene og havde udarbejdet udkast til love, som blev drøftet og vedtaget, og Sørensen blev straks valgt til formand og kasserer. Lovene er underskrevet af følgende: A. Sørensen, Hans Thuesen, Jens Sørensen, Chr. Vejlgård, Niels Hansen, Jens Nielsen, Jens Larsen, Jens Pedersen, Jes Nissen, Chr. Mathiesen, Niels Jakob Thuesen, Peder Knudsen og Hans Chr. Pedersen.

Bestyrelsen består af formanden og formændene for vurderingsmændene i de forskellige sogne, valgt af interessenterne sognevis. Formanden er tillige kasserer. Han vælges af generalforsamlingen for 6 år ad gangen. Generalforsamling afholdes hvert 3. år, og da er halvdelen af sogneformændene på omvalg. Der udstedes to policer for hver af de forsikrede, og de forsikrede genstande opføres til dagspris og specificeres, også husdyrene. Den højeste forsikringssum var til at begynde med 5000 rdl., og den forsikrede deltog selv med 10 pct. i tilfælde af brandskade. Denne bestemmelse ophævedes i 1884 og samtidig forhøjedes forsikringssummen til 20.000 kr. Brandkassen gik støt og roligt fremad og samlede sig en god reservefond, hvoraf den udlånte 800 rdl. til den nye lægebolig, der blev bygget 1869, og det vedtoges at yde et årligt tilskud til lægen på 50 rdl.

Tanken om udlån af reservefonden havde været på tale fra den første tid, og 1868 vedtoges det at oprette en sparekasse for de syv sogne, og dens vedtægter blev vedtaget den 28. december 1868. I 1893 var reservefonden gået op på 80.000 kr., og man vedtog da at standse det årlige opkrav af brandpenge, til reservefonden gik ned til 50.000 kr., hvilket først skete 1908. Adgangsbidraget 1 kr. pr. 100 kr. forsikrings-

sum bibeholdtes hele tiden. I 1894 gik man over til at optage besætninger under en samlet sum uden specifikation.

Den 20. januar 1895 valgtes folketingsmand S. Sørensen til formand og kasserer efter sin afdøde fader, der havde været formand og kasserer fra stiftelsen til sin død. Folketingsmanden havde ligeledes stillingen til sin død i 1923, hvorefter maler N. I. Weis 26. maj 1923 valgtes til formand.

I 1898 vedtoges det at overtage den forpligtelse, som husbonden havde i henhold til tyendeloven om at yde brandskadeerstatning på højst 500 kr. for hvert tyende. 1908 forhøjedes det årlige opkrav til 10 øre for hvert 100 kr. forsikringssum. Det fastholdtes til 1915, da man gik over til at skelne mellem stråtag og hårdt tag og ansatte opkravet til henholdsvis 10 og 6 øre.

I 1922 nedsattes valgperioden for ledelsen, og det fremtidige opkrav til 10 øre for stråtag, 8 øre for blandet tag og 6 øre for hårdt tag. Kassen havde da en samlet forsikringssum på 11.405.000 kr. og en reservefond på 108.215 kr. I 1932-33 var der flere store brandskader, tre gårde i Kvang brændte samtidig og desuden Nymindegab kro. Der udbetaltes 71.500 kr. i erstatning, og man måtte atter have et ekstra opkrav, reservefonden var gået ned til 61.841 kr.

1937 ændredes lovene: Adgangsbidraget slettedes, taksterne sættes til 14 øre, 10 øre og 7 øre under stråtag, blandet og hårdt tag pr. 100 kr. forsikringssum indtil 25.000 kr., derover steg præmien med 50 pct. for hver påbegyndt 10.000 kr. forsikringssum. Formanden udarbejdede en tabel til brug for vurderingsmændene. De ændrede vedtægter blev godkendt af handelsministeriet 7. juli 1941. 1942 var der atter store brandskader, der brændte to gårde og igen Nymindegab kro. Man måtte atter foretage ekstraopkrav, og reservefonden gik ned til 53.030 kr., det mindste siden 1892. Under krigen gik forsikringssummen ved omforsikring og nytægning op på 18.232.002 kr., hvoraf reservefonden blev 0,3 pct. — Nymindegab kro, hvor der foruden de nævnte gange havde været en mindre brandskade, blev kassen ved aftale med ejeren fritaget for fremtidig at have i forsikringen.

N. I. Weis var formand og kasserer til sin død 15. december 1945. Til hans afløser valgtes 22. januar 1946 gårdejer Jørgen Christensen, Sædding, og sognefoged H. Madsen Adersen, Lunde, valgtes ved et følgende møde til næstformand.

I tiåret 1943-53 var der ingen større brandskader, men i 1954 for 46455 kr. Den 1. april 1955 var forsikringssummen oppe på 34.187213 kr. og reservefonden på 326109 kr. I 1950 blev højeste forsikringssum forhøjet fra 75000 til 95000 og varelagre fra 8000 til 12000, og i 1951

blev begge summer forhøjet til 120.000 kr. Samtidig blev det vedtaget at opkræve 14, 10 og 7 øre for hvert hundrede kr. under strå, blandet og hårdt tag indtil 30000, derefter stiger det med 50 pct. for hvert efterfølgende 15000.

Således har brandkassen stedse klaret sine forpligtelser og har virket til gensidig gavn og betryggelse for hele egnen.

Jørgen Christensen, tildels efter N. I. Weis' optegnelser.

SYGEKASSEN

Den, der gav stødet til oprettelsen af en sygekasse, var sadelmager I. M. Høyberg. Han var nylig kommet til sognet fra Fåborg, hvor han havde været formand for en sygekasse, oprettet i henhold til loven af 1892. Her fik han nedsat et udvalg til at arbejde for sagen, og 30. december 1900 startede sygekassen for Nebel sogn med 80 medlemmer. Høyberg blev formand og kasserer. Kontingentet sattes til 90 øre i kvartalet. — Foreningen blev mødt med en del mistillid; man mente, den kun var for småkårsfolk, og man så ikke vel til, at kommunen skulle yde gratis kørsel. Den kunne derfor ikke regne med kommunal støtte og måtte kæmpe med økonomiske vanskeligheder. Byens dilettanter spillede da komedie — »Falske veksler« — til fordel for den, og det gav et smukt overskud. Og medlemstallet voksede. 1904 kom Lydum sogn med, og samtidig tilknyttedes en *begravelseskasse*. 1907 fik sygekassen sit første kommunale tilskud.

Endnu 1909 var kontingentet kun 966 kr., statstilskuddet 630 kr. og kommunetilskuddet 100 kr., men for hvert år kom der en lille indtægtsstigning. I 1922 var medlemstallet steget til 713 nydende og 5 bidragydende, statstilskuddet var 4334 og kontingentet 7579 kr. 1933 blev det efter et forberedende møde ved lærer Skærbæk vedtaget at oprette en *sygeplejeforening*. Første generalforsamling var ikke beslutningsdygtig, hvorfor en ny blev afholdt en halv time senere. I 1957 blev sygeplejeforeningens område udvidet til at omfatte Lønne og en del af Henne sygekasse, så sygeplejersken blev fuldt optaget, og økonomien bedredes. I 1939 vedtog man at indføre obligatorisk begravellesforsikring.

Gennem årene har mange beklædt formandsposten, for tiden er det landpost Anders Johnsen. Ingen har dog ydet foreningen større tjeneste end dens stifter I. M. Høyberg, der gentagende har været formand og desuden kasserer 1934-43. Da han trak sig tilbage, fik han som tak tildelt diplom fra Centralforeningen af sygekasser i Ribe amt.

(Væsentlig efter N. I. Weis' optegnelser.)

LYDUM FORSAMLINGSHUS

I Lydum sogn var der indtil 1908 intet mødelokale ud over kirken og skolen. Bibellæsning, mejerigeneralforsamlinger og alle andre møder holdtes som oftest i skolen, dog holdtes møderne i foredrags- og afholdsforeningen samt i Indre mission i de sidste år forinden ret ofte i stuerne omkring på gårdene.

Trangen til et forsamlingshus var stor, og det var ved en mejerigeneralforsamling, sagen blev rejst, og der blev nedsat et udvalg til at forberede sagen, tegning af aktier og forslag til love for husets brug. Udvalget kom til at bestå af møller Thue Hansen, købmand Jensen (senere Jersøe), Søren Eskesen (Bendtsen), N. Lydum, Poul Nielsen og Martin Jacobsen, Rærup. Udvalget konstituerede sig med købmand Jensen som formand for byggeudvalget og Martin Jacobsen som formand for bestyrelsen.

Alle i sognet kunne blive aktionærer, og huset skulle selvfølgelig bruges til foredrag og møder af enhver art, men man ville også leje det ud til gilder og baller m. m.

Man var enige om, at spiritus ikke måtte serveres eller nydes i huset ved dets almindelige brug, men hvad privat brug angik, delte udvalget sig 2 mod 2, en ønskede ikke at stemme. Ved en mejerigeneralforsamling oplystes, at kommunen gav et fast årligt tilskud for salens brug til skolegymnastik, og man ansøgte også mejeriet om et tilskud, der blev enstemmigt bevilliget, og derefter sattes lovforslaget til behandling. Det springende punkt var paragraffen om spiritus. Der var livlig diskussion, bl. a. hævdede Thue Hansen, at man burde kunne servere spiritus ved de private gilder, ellers var det ikke et rigtigt gilde. Der blev også diskuteret, om Vejrupperne (mejeriinteressenter, boende i Vium sogn) skulle kunne stemme om lovparagrafferne. Thue Hansen mente nej. Martin Jacobsen mente, at da Vejrup nu havde givet tilskud gennem mejeriet, burde de også have stemmeret. Generalforsamlingen vedtog, at Vejrupperne skulle have stemmeret, og ved afstemning bagefter blev spiritussen nedstemt. Vejruppernes stemmer gjorde udslaget. Huset byggedes i 1908. Jens Chr. Jensen, Nr. Lydum, gav byggegrunden.

Forsamlingshuset har udfyldt sin mission i sognet, ikke alene kulturelt, men også ved de mange forskellige anledninger — såvel i glæde som sorg — der i årenes løb har været til dets benyttelse.

De skiftende bestyrelser og bestyrerpar har haft en heldig hånd, hvad husets drift angår. Da huset byggedes, mente man, at det var stort i forhold til sognets størrelse, men det er udvidet 2 gange i årenes løb. Sidste gang, i 1941, byggedes en ny stor og smuk sal parallel med den gamle, der blev indrettet til bolig for bestyreren, en mindre mødestue og nye toiletter.

Hele arbejdet var anslået til 25000 kr. foruden statstilskud. Formanden Nyboe Pasgaard indkaldte da til generalforsamling, hvor han oplyste, at aktieselskabet Lydum forsamlingshus vanskelig kunne skaffe så mange penge, men et andelsselskab Lydum forsamlingshus antagelig let kunne låne beløbet. Han foreslog navneforandring m. v. Generalforsamlingen nedstemte forslaget. Formanden erklærede så, at arbejdet ikke kunne udføres. Generalforsamlingen ville have arbejdet udført, og ved en ny afstemning vedtoges med stort flertal at gå over til andelsformen.

Nyboe Pasgaard har været en meget interesseret formand, ingen i sognet har ofret dette hus så megen tid. Han var instruktør ved mange dilettantforestillinger og en dygtig dekoratør ved mange festlige lejligheder. Den nuværende formand er gdr. Chr. Nielsen, Rærup.

Martin Jacobsen.

ÅNDELIGT RØRE OG NØRRE NEBEL FOREDRAGSFORENING

Foredragsforeningen stiftedes i pastor Rasmussens tid, og han var dens første taler, selv om han med sit noget uforkelige væsen ikke var dens ven. I de første år var lærer S. Sørensen, Hundhale, H. B. Svenningsen, Søren Jensen, Nebel, og Marius Nielsen, Rærup, i bestyrelsen. Moderne holdtes på Vadgården eller på Sædding Nygård. Ved et sådant møde talte Peder Larsen Skræppenborg, og da han lagde mærke til, at de fleste mødte uden sangbøger (eller salmebøger), tog han nogle penge frem og sagde til Chr. Vad: »Nu kan du lægge lige så meget til, og så kan I købe sangbøger til brug herefter.«

Grundtvigianerne med det mere folkelige, men også videre udsyn var dengang mere begejstrede i deres forkyndelse. Også Indre mission havde slået rod i sognene. Pastor Rasmussen blev syg og måtte holde kapellan; han hed Hansen, var dygtig og nidkær af Indre missions retning og prædikede for overfyldte kirker. Da Rasmussen døde, blev der stort røre om embedsbesættelsen. Der holdtes et stort møde, hvor de grundtvigske var i flertal. Her valgtes lærer S. Sørensen og J. J. Jacobsen, Rærup, til at rejse til kultusministeren for at fremsætte ønske om at få daværende sognepræst i Lem, P. Riemann, til præst.

Riemann holdt en prædiken i Sædding Nygård over dommedagsteksten til 26. søndag efter Trin. og talte især over ordene: »Kommer hid i min Faders velsignede og arv det rige, som har været jer beredt, fra verdens grundvold blev lagt.« Pastor Hansen prædikede i kirken over den samme tekst. Men den drejede sig især om Herrens ord til dem ved den venstre side. De to prædikener blev drøftet meget i sognene i den følgende tid. Flertallet ønskede Riemann til præst, og han fik også kaldet.

Da S. Sørensen aflagde beretning for året 1886, sagde han, at der på grund af præstens sygdom og vacancen havde været særlig mange foredrag. De var sikkert også tænkt som en modvægt mod kapellanens pietisme. Det kostede 20 øre at komme med til et foredrag, forældrene tog gerne deres store børn og tjenestefolk med, hvis de kunne undværes hjemme. Taleren fik i reglen 10 kr.

Riemann var sognets første grundtvigske præst. Folk sluttede op om ham, både i kirken og når han ellers kaldte. Der kom endnu mere fart i mødevirksomheden. Han holdt bibellæsninger, gav stødet til forsamlingshusets oprettelse, var med til at starte højskolehjemmet i Varde, førte ordet der og holdt møder i præstegårdshaven. Disse stadige møder samt møder i skolerne, senere i forsamlingshuset, gjorde foredragsforeningen overflødig, så den holdt op. Blandt talerne kan nævnes gamle pastor Sveistrup, F. L. Grundtvig, Edvard Løventhal, der var hjemme fra Indien og en tid boede hos Riemann. Riemann så med bedrøvelse på, at der spildtes så mange kræfter på spiritus, kortspil og krostue. Han fik sin svoger pastor H. Engberg, Hemmet, til Nebel, hvor han talte over det engelske ord: »Tid er penge«, og fik derved lejlighed til at kritisere det store spild af tid og penge til dårlige fornøjelser, mens en god anvendelse af tiden betød udvikling og fremgang på alle måder.

Riemann var en veltalende, begejstret og begejstrende taler, der selv kunne blive dybt bevæget, når han talte om Guds kærlighed. Han havde en kraftig sangstemme og gik syngende op og ned ad kirkegulvet, når de nye grundtvigske salmer og melodier skulle læres.

Hans eftermand P. H. Moos fik sammen med flere arrangeret store Sct. Hansmøder på Blåbjerg med så udmærkede talere som Morten Larsen, Otto Rosenstand og Poul la Cour, der gribende talte om bønnen til en forsamling på 2000 mennesker. Også Indre mission holdt store møder på Blåbjerg og deltog flittigt i gudstjenester og andre møder.

Da Blåbjergmøderne ikke mere kunne samle den store tilslutning blev det herefter en fast tradition med sommermøde i Nr. Nebel præstegårdshave med efterfølgende gudstjeneste i kirken. Om aftenen samles de unge til samvær i præstegården. Endvidere afholdes efterårs- og vintermøder. Et foredragsudvalg med medlemmer fra begge sogne tilrettelægger disse møder, hvor mange betydelige talere har ført ordet og tilslutningen har været ret god. Dog burde endnu flere samles herom.

Martin Jacobsen og Tage Bertelsen.

NR. NEBEL UNGDOMSFORENING

Nr. Nebel ungdomsforening har med en kort hvilepause bestået og virket i snart 40 år. Den blev stiftet 1919. Dette år havde nogle unge

fra Nr. Nebel været med til hovedkredsens nytårsmøde i Varde og været meget interesseret i, hvad der foregik der. På hjemturen snakkede de sammen om, at det kunne være godt med en ungdomsforening derhjemme. Efter hjemkomsten drøftedes sagen nøjere, og de talte med sognepræsten, Moos, om det. Også han var oppe for sagen og lovede at stå dem bi med råd og dåd. Den 19. marts 1919 blev der afholdt et møde på afholdshotellet, hvor formanden for hovedkredsen, Jeppe Jessen, Outrup, talte. Der var mødt mange, både unge og ældre, og det besluttedes at stifte foreningen. En bestyrelse bestående af Jens Hansen og Signe Hansen, Kolle, Sigfred Pedersen og Chr. E. Sørensen, Præstby, Kruse Madsen og Marie Mouridsen, Sædding, samt Karen Jensen, Nebel, blev dannet. Foreningens love blev udarbejdet ved bistand af Jeppe Jessen. Tilgangen til foreningen blev helt god, særlig var landboungdommen godt med – antagelig fordi de ældre fra landet var interesseret og opmuntrede deres unge til at gå med. Kontingentet kunne ikke afskrække nogen, 1 kr. årligt var det i en årrække, så steg det til 2 kr. og senere mere. Der blev ikke råd til at hente ret mange foredragsholdere langsvejs fra dengang, men det gik alligevel helt godt. De forskellige sognepræster og lærere måtte holde for, og de var gerne villige nok til at give en hånd med. Også andre af sognets beboere blev taget i brug til foredrag og oplæsning. Forøvrigt stræbte man efter at få de unge selv til at lave noget, få dem til at fortælle oplevelser, læse op eller tage del i diskussionsmøder. Kunne man få den unge til at tage aktiv del i arbejdet, var det udviklende for ham selv, og det gav tillige øget interesse for foreningsarbejdet.

Lettest var det at få de unge i gang ved fælleslæsning – dilettant vovede man sig ikke i gang med i adskillige år. Men fælleslæsning var også godt nok. Bare man kunne finde et godt stykke – og man fik den rette mand til at hverve »aktører«, så skulle det nok gå. Forberedelserne blev af økonomiske grunde holdt omkring i hjemmene, hvor de unge blev gæstfrit modtaget. Var man end noget genert og sagtemælende de første gange, så bedredes det efterhånden, og de, der tog del flere gange, blev efterhånden dygtige til det og fri i deres optræden. Der var noget udviklende i det. To svære poster var der at besætte, formandens og kassererens. I de første år var det nu ikke rart at være kasserer. Indtægterne var beskedne, og selv om Lars Nielsen var meget beskeden i sine fordringer for brug af lokale, og det var han, så skulle der alligevel penge til, når en udensogns taler kom. I regelen sørgede man for at få en kasserer, om hvem man kunne tænke, at han havde en ekstra skilling i sin egen tegnebog, så han ikke behøvede at »pride« alt for hårdt med taleren. Formandsposten var selvfølgelig den sværeste.

og der var ikke ligefrem rift om den; men enten har de, der valgte formanden, haft en særlig evne til at udvælge den rette, eller også er bestillingen i sig selv særlig udviklende, for ikke alene har foreningen haft adskillige udmærkede formænd, men det har vist sig, at ikke så få af dem senere har fået tillidshverv — endda ret betydende — både i og udenfor sognet.

I årenes løb har der været nogen svingning i foreningens virke. Kærnetropperne fra den første periode fik efterhånden foden under eget bord og fik derved andre alvorligere ting at spekulere på, og tilgangen af nye medlemmer blev for ringe, så foreningen i en kortere tid lå helt i dvale. 1932 blev hovedkredsen delt i en sydlig og en nordlig del. Den nordlige del ville man gerne kalde Nr. Nebelegns hovedkreds, men kunne snart ikke kalde den sådan, da Nr. Nebel ungdomsforening slumrede. Så var det vist Borkfolkene, der fik liv i den igen. Om de har drillet stationsbyens borgere, eller hvad de har gjort ved dem, vides ikke; men der blev holdt et møde, godt besøgt fra både land og by. Sdr. Borkninger forelagde situationen, og denne gang var byboerne vældigt oppe for at starte igen. Det førte til, at mange af byens unge kom med, og det gav et vældigt liv i foreningen. De unge fra byen var nok så frimodige og dristige som de unge fra landet, og de smittede hinanden. Flere gange blev der valgt formand fra byen, og der var udmærkede formænd mellem dem. Nu turde man opgive fælleslæsningen og give sig i lag med dilettant, og det gik godt. Økonomien blev bedre, så man fik råd til at få foredragsholdere længere borte fra end i den første tid. I krigsårene kneb det noget for foreningen. Næsten alle lokaler var beslaglagt af tyskerne; men så blev der fyret op i storstuerne rundt omkring på gårdene, og de unge blev gæstfrit modtaget der. Da der igen blev fred, kunne man søge til de gamle steder og har siden kunnet fortsætte. Tilgangen til foreningen er stadig god, og unge samles stadig der til alvor og gammen.

C. M. Clausen.

LYDUM UNGDOMSFORENING

Efter at en del unge i sognet i nogle år havde samledes i forskellige hjem om oplæsning, håndarbejde og lignende ville man opføre et fælleslæsningsstykke, og man bad da købmand Grønlund Jensen om at være instruktør. Det indvilgede han i, og det blev anledningen til, at man i 1912 startede ungdomsforeningen. Grønlund Jensen blev formand og sørgede for, at foreningen blev tilsluttet De danske ungdomsforeninger. Han gjorde også siden et stort arbejde og søgte at vække interesse for for-

eningen ude i sognet. Det er da også nødvendigt at stå sammen, hvis foreningen ret skal kunne virke i så lille et sogn.

Gennem årene har foreningen arbejdet på linje med egnens øvrige ungdomsforeninger og været både til gavn og glæde for sognets unge. Der har været både op- og nedgangstider. I øjeblikket er medlemstallet ca. 60.

Svend Sørensen.

NR. NEBEL BIBLIOTEK

Biblioteket blev stiftet i året 1925. En forholdsvis stor læselyst og interesse for bøger i det hele taget har altid kunnet spores såvel i stationsbyen som ude i sognet, hvilket på daværende tidspunkt gav sig udslag i ikke mindre end flere forskellige læsekredse. To af disse eksisterer endnu ved siden af bibliotekets udlån.

Den 26. juli 1925 afholdtes stiftende generalforsamling i Nr. Nebel biblioteksforening, hvis medlemstal lå omkring 280. Disse medlemmers årlige kontingent udgjorde således det første spæde økonomiske grundlag for bibliotekets trivsel, og snart øgedes indtægterne med tilskud fra Nr. Nebel sparekasse, fra kommunen og amtet og fra staten. Biblioteket startede med knap 300 bind og råder nu over ca. 3000. Udlånet har været upåklageligt i hele bibliotekets levetid, og den nævnte relativ store læselyst er ikke taget af.

Biblioteket har ført en lidt omflakkende tilværelse. I de første år havde det til huse i sognerådlokalet i det daværende forsamlingshus. Senere nød det i mange år husly i kommunkontoret, og efter en kort tids ophold i realskolebygningen flyttedes det i efteråret 1957 ind i en nyopført tilbygning til kommuneskolen. Her betænkte kommunalbestyrelsen sognets bibliotek med et stort og smukt lokale, monteret med reoler, borde og stole og alt, hvad der hører et undervisningslokale til, så det kan anvendes til undervisning, bl. a. i bøgernes brug og studierearbejde.

I bibliotekets første bestyrelse sad førstelærer Clausen, landmand N. O. Pedersen, husmoder Marie Damgaard, bogholder Helga Hansen og boghandler Viggo Nielsen. Bibliotekets nuværende formand er førstelærer Lundsgaard, og lærer Søndergaard har været bibliotekets leder siden dets oprettelse.

Langt tidligere, 1843 og senere, var der en lånebogsamling for Nr. Nebel og Lydum sogne; men den var forlængst gået ind, da det nuværende bibliotek i Nebel startede. Om en afdeling af den er fortsat i Lydum folkebogsamling kan ikke siges med sikkerhed, men er vel næppe sandsynligt.

A. Søndergaard.

LYDUM BIBLIOTEK

Da der ingen optegnelser findes, er det vanskeligt at fastlægge »fødselsdagen« for Lydum folkebogsamling, der var den officielle betegnelse for biblioteket i Lydum.

Det kan dog fastslås, at en mindre bogbestand, beregnet for udlån, blev flyttet fra den gamle til den nye skole, da denne blev taget i brug 1916. Lærer Pedersen stod for udlånet, og bogsamlingen havde sin plads i kontoret i lærerboligen.

I de sidste krigsår fra 1917 til genforeningen 1920 tog udlånet et betydeligt opsving, og bogbestanden var sidst i tyverne ca. 500 bind, hvad der efter datidens forhold må betegnes som særdeles fint. Den opadstræbende kurve i bibliotekets vækst og udlån kunne dog ikke holde, og særlig i kriseårene i trediverne nærmer kurven for nyanskaffelser og udlån sig stærkt nulpunktet. Der følger nu en halv snes år med spredte tilfældige udlån, hvor biblioteket fører en hensygnende tilværelse. Sådan kunne der ikke fortsættes, hvis biblioteket skulle svare til navnet og i september 1940 blev der oprettet en biblioteksforening, der fik til opgave at rekonstruere det bestående bibliotek, så det blev mere tidssvarende. Bestyrelsen fik god hjælp og kyndig vejledning af Centralbiblioteket i Esbjerg, der gennemgik bogbestanden. Det blev til 225 bind, der sammen med et lån fra Centralbiblioteket på 100 bind udgjorde bestanden i 1940. Da der intet lokale fandtes, fik biblioteket plads og udlån i lærerboligen, men sognerådet stillede i udsigt, at der snarest ville blive sørget for et egnet lokale; dette, der ligger i en tilbygning til hovedskolen, blev taget i brug 1941.

Glæden blev kun kort. 1942 beslaglagde tyskerne bibliotekslokalet, og bogbestanden blev flyttet til Lydum central. 1944 flyttede biblioteket hjem i eget lokale, og siden har vi haft gode, rolige arbejdsforhold og har kunnet glæde os over en jævn stigende linie i nyanskaffelser og udlån. Der er udlån 2 gange ugentlig, og der udlånes årligt ca. 1500 bind. Bogbestanden udgjorde pr. 1. april 1957 1000 bind, og der købes ca. 50 bind hvert efterår. Lærer Jessen er bibliotekar.

Hans Jessen.

SMÅSTYKKER

TROLDDOMSSAG MOD EN AFDØD

I »Fra Ribe amt« 1932 har jeg fortalt lidt om en hekseproces, der angik Maren Pedersdatter i Kolle. Jeg sluttede med at skrive, at hun enten måtte være død eller rejst fra egnen, da processen foregik.

Der viser sig nu at være ganske rigtigt: Hun var død — dræbt.

Og netop drabet er medvirkende til, at anklagen blev rejst!

I Klinting i Henne sogn boede i Kristian IV's tid en gårdmand Peder Nissen, som til tider var unormal og havde raserianfald, så granderne endog måtte binde ham. Fire mænd vidnede på Kærgård birketing, at engang de var inde hos Peder Nissen, så de, at han var anbragt på sine knæ på en dyne inde i sin stue, »og var hans hænder og fødder bunden, og sad han og slog med hans hænder og gav mange slemme og ubeskedne ord«. De fire mænd fandt, at »det ligest, han var nogen, det var efter en gål mindske!« Dagen efter lå han i sengen, men da syntes en gæst ligeledes, at manden var gal.

Da Peder Nissen bedredes, troede han imidlertid, at han havde været forgjort. Og mistanken faldt på Maren Pedersdatter i Kolle som ondtdøreren. Hun havde allerede i nogle år været i rygte for trolddom.

Næste år, den 21. februar 1631, så folk i Klinting den gamle kone komme gående ned over bymarken og »stevnet lige ad Hans Strømesens«, der boede i Klinting. Peder Nissen måtte også have fået øje på hende, og han gik straks ud imod hende og rev en kjortel af hende. Den gamle faldt om på jorden, men om »han slog hende, eller hun faldt selv omkuld«, det vidste vidnet ikke. Andre vidnede, at de så hende sidde på jorden og forsøge at rejse sig, men hun sank sammen påny.

Peder Nissen gik da fra hende, og hun gik ind til Chr. Pedersen i Klinting, der »stod og fik mad«. Her satte hun sig på skorstensfoden. Også her kom Peder Nissen; han spurgte, om der var fremmede. »Der sad en stakkel på skorstensfoden«, sagde Chr. Pedersen. Peder Nissen greb hende ved hånden og slog hende med et stykke reb, han havde med.

Hun lovede da, »at hun ville gå med hannem, hvor han ville med hende«. Han trak hende ud til sit gårdsled, der stod mellem laden og naboens torveklod. Her bandt han hende til leddet og gik flere gange ud til hende med en økse i hånden. Da kom hendes datter Kirsten Sørensdatter og løste hende og hjalp hende ind i stalden.

To kvindelige vidner påstod den 10. juni på tinget, at datteren gav Maren »noget ind, og straks derefter hun fik det, døde hun« — ja, sådan vidnede de, efter at Peder Nissen den foregående tingdag havde sigtet Kirsten for giftmord. Samme dag vidnede en kone fra Henneby, at for nogle år siden så hun, at Kirsten købte »forgift« af en Ribe kræmmer (han navngives ikke!). Og da kvinden spurgte hende, hvad hun ville med den, sagde hun, at den ville hun give sin moder, »for hun ikke skulle blive brændt«. — Det lyder nu ikke meget sandsynligt, da der dengang ikke var rejst sag mod Maren. — Peder Nissen var nok ikke mere »gal« nu, end han kunne få historien brygget sammen, selv om den ikke løb af stabelen første tingdag. Eller er den måske opfundet af hans slægtninge?

Fakta er, at Maren samme aften lå død på noget halm i Peder Nissens lade.

Om fredagen — birkets tingdag — lod ridefogden til Riberhus liget syne. Jens Nielsen i Henneberg, der var gift med den ene af Marens to dotre, viste synsmændene liget. Det var da lagt i kiste. Synet fandt begge Marens arme noget blå over hendes »ollboekrog« (albue), og på to fingre »var en liden rebel i hver finger«. Næste tingdag, den 4. marts, stod Peder Nissen på Kærgård birketing »for tings dom og tilspurgte menige mænd, som da på for^{ne} ting tilstede var, om det er dennem ikke fuld vitterligt, at Maren Pedersdatter, som boede i Kolle, har i mange år standen ondt rygte på for trolddom og begærede et stokkenævnt af 24 mænd«. Det fik han, og nævnet sagde ja til spørgsmålet. — Iøvrigt førte både Peder Nissen og J. Nielsen vidner på, hvad der var passeret hin mandag.

Der går nu tre måneder, da det ser ud til, at der slet ikke har været holdt ting i Kærgård; der er i alt fald intet indført i tingbogen. Den 3. juni går det rigtig løs, nu skal troldomsbeskyldningen bevises. 21 mænd fra Nr. Nebel sogn vidner, at Maren »i langsommelig tid har standen en trolddoms røgt (rygte) på«. Dette vidnesbyrd har været det såkaldte »sognevidne«, der aflægges af den anklagedes sognefæller, der bedst vidste besked med hendes forhold og adfærd. Det blev gerne afgivet i sognekirken, vist oftest under præstens ledelse, men måske har denne — hr. Peder Kristensen Høst — ikke villet tiltræde en sådan udtalelse.

Jens Christensen i Nebel vidner, at mange folk har klaget over Maren,

at hun har »lovet dennem ondt og dennem det at være vederfaret«. Endvidere vidnede han, at for nogle år siden tog han en eng fra Marens svoger (d. e. svigersøn) Jens Nielsen i Henneberg og fra Laust Christensen i Fidde, og straks mistede han en af sine bedste køer, og han »tilmodede« (tillagde) Maren, at hun havde gjort det. Alvorligst var det dog, at Niels Knudsen i Præstbøl beskyldte hende for at have taget livet af Eske og Peder Jepsen i Nebel med trolddoms kunster, »for hun var vred på dem«. Af vidneudsagnet fremgår det, at Eske selv troede, hun havde forgjort ham, og det lod han hende »tilsige«, hvorefter hun gik ind i huset til ham for »at raade hannem bod igen« — volde, at han fik helbredet påny. Men hun tog livet af ham. Peder Nissen selv sigtede Maren og hendes datter Kirsten for, at de tog »hans hellend og helbred« fra ham, så han blev vild og afsindig, og endvidere sigtede han datteren for at have forgivet moderen, da han »havde taget hende for trolddom og havde bundet hende ved leddet«. Forøvrigt var en sådan arrestation ikke lovlig. Under visse forhold måtte man nok fange sin skademand uden videre, men var sagen mere tvivlsom som her, måtte man først have forlov hos øvrigheden. Det viste sig i en anden hekseproces fra Birket, da Niels Lassen i Borre tog Niels Ebsen fangen uden forlov. Det kostede ham en mulkt på 1½ dl. til lensmanden.

Alle disse mange vidner og beskyldninger får Marens datter søn, den unge Søren Jensen fra Henneberg til at udstede et desperat forbud, hvori vi mærker sorgen, harmen og fortvivlelsen dirre. Han stod nemlig frem »for tingsdom« og forbød »at stede nogen vidner for den døde, førend hun fanget varsel derfor enten i hølet (helvede) eller i himmerig«. Enhver, der førtes vidner imod, skulle jo gives varsel. Barnebarnet mener da, at det er Maren selv og ikke arvingerne, der skal have varsel. Retten tog intet hensyn til det.

Den følgende tingdag førte Peder Nissen de foran omtalte vidner om giften. Johan Christensdatter vond tillige, at Maren gjorde hende blind, fordi Johan ikke ville give hende øl. Eller Jepsen ledede hende over til Maren, og så fik hun sit syn igen! En mand fra Houstrup påstod, at Maren og hendes datter tog helbredet fra hans mor.

Desuden var der 4. juni ført en del vidner på Vester herreds ting. P. Sørensen, Gammelgård, vidnede, at Maren i løbet af 5 år tog livet af 6 køer og 1 okse for ham og tog helbredet fra hans kone, så hun døde. Engang kom Maren og ville sælge en gris, men da han ikke ville købe den, blev en af hans egne svin »gal«, så den samme nat gik i dammen og druknede. Jep Jensen i Skyhede vond, at for nogle år siden lovede Maren hans hustru en ond færd, og »så faldt hun og slog hendes lemmer sønder«. Også her udstedtes et stokkenævsn om troldomsrygtet.

Søren Jensen overtager nu forsvaret for den døde bedstemoder. 17. juni kalder han på sandemænd i Kærgaard Birk til at udlægge Maren Pedersdatters bane. Men Søren har nok været for ung og uerfaren i juraens krinkelkroge, for 1. juli protesterer Gregers Nissen på Peder Nissens vegne og mener, at sandemændene ikke var »så lovlig« tillyst. Heri gav dommeren ham medhold og afviste lysningen. Søren Jensen gav ikke op. 2. september lyser han Peder Nissen i Klintend en fuld manddød til for Maren Pedersdatter, han ihjelslog, og kaldte på sandemænd. 30. september udnævntes de. De svor Peder Nissen til hendes bane. Dermed afvist historien om giftmordet. Og hekseprocessen hørte op, der blev hverken ført flere vidner eller kaldt på kirkenævninge. -- Mordsagen er så gået til landstinget, der må have godkendt sandemændenes dom, for 4. november berettede Peder Nissen på birketinget, at han i 3 ting havde tilbudt bod efter loven, og han udlagde »rede penge, som straks blev talt for ting og dom«. Han begærede derefter, at Søren Jensen som eftermålsmanden ville modtage summen. Søren Jensen nægtede det, men tilbød skriftligt, at hvis Peder Nissen »vil holde en ærlig frændestævne med mig og overlægge samme bod, som sandemænd haver for^{ne} Peder Nissen tilsvoret, så vil jeg straks være redebon til at annamme samme bod, på det at de ting kan gås des skikkeligen til, at han kan vide, hvad han skal udlægge«. Som noget sjældent er den originale skrivelse vedlagt med Søren Jensens egenhændige underskrift. (Mærkelig nok er dødsdatoen opgivet forkert til 16. maj).

Selv om boden derefter er fastsat og betalt, var sagen ikke dermed forbi. Der var den store mulkt til kongen. Først den 15. november 1633 indstillede Peder Nissen sig i lensmandens Alb. Skeels »gode vilje og minde« for drabet. Men endnu 16. januar 1634 er beløbet ikke betalt. Begge beløb har givetvis været store. Alligevel undrer vi nutidsmennesker os over, at manden kunne betale sig fra denne gerning med penge, men sådan var lov og ret dengang.

BYGNINGERNE

Vi er nu så vant til at se grundmurede huse på vor egn, at vi ikke ret vel kan forestille os, at det kun er få slægtled siden, bindingsværket var enerådende, bortset fra kirkerne.

Ganske vist blev det almindeligt med grundmur i Vestjylland før end i andre egne. Skikken kom fra Vestslesvig med de frisiske sogne og bredte sig i 1700 tallet mod nord. 1766 skrev præsten i Vilslev: »At brænde teglsten og bygge grundmur i stedet for bindingsværk etc. er skønt ganske langsomt på en tid af 50 år avanceret ligesom skridt for skridt fra sogn til sogn fra sønder til nord, så at exempli gratia her i sognet, hvor før var ej fast

en mursten at se og intet andet end lervægge i husene, nu ere adskillige teglovne oprettede og få eller ingen bøndergårde, der jo enten ganske eller til dels bestå af grundmur.«

Det må altså have været omkring 1750, at skikken med grundmurede huse bredte sig i Vilslev. Det tog endnu et halvt århundrede, før den fandt indpas i vore to sogne.

1795 blev præstegården og alle selvejeres bygninger i Nebel sogn vurderet til Brandkassen. Af denne vurdering kan man få en oversigt over sognets bygninger. Der var da ikke et eneste grundmuret hus i hele Nebel sogn. Det var der sikkert heller ikke i Lydum, hvor selve herregården havde bindingsværk. Lydum mølles stuehus, nyopført 1809, er vist dette sogns første bygning af grundmur. Tømmeret havde forøvrigt tidligere siddet i Frøstrupgård, opført 1747, og var meget svært tømmer.

Uanselige, små og lave var husene med de grågule lervægge og mørke strå- eller lyngtage. De faldt sammen med det mørke hedeland, egnen dengang var. Alle bygninger ved de 14 ejendomme i Præstbøl, præstegården iberegnet, var vurderet til ialt kun 3330 rdl.

Alligevel var her en hel del mursten, idet man i stedet for de sædvanlige løsholter og fletværk mellem stolperne i bindingsværket kunne have opbygget mellemrummene med mursten. Det var den såkaldte tavlmur. Derfor kan vi inddele Nebel sogns bygninger i tre slags: 1) Bindingsværkshuse med lerklinede eller lerstampede vægge, 2) bindingsværkshuse med tavlmur og 3) huse, hvis mure var en blanding af begge dele.

Af de 62 forsikrede ejendomme havde 20 udelukkende ler i bindingsværket. Nebel og Sædding havde hver 4 gårde og 2 huse med lervægge, foruden Slotsgården, hvis tre længer alle var af ler. I Præstbøl havde 2 gårde, 3 huse og degnebolet lerklinede vægge samt den ene gård i Bolkær og den ene i Strægård. Fattigfolks huse var alle lerklinede.

Af ejendomme helt af tavlmur havde sognet kun to, nemlig præsteenken madame Krag's hus i Præstbøl og det nyopførte VII BA (det senere Aldershvile). Dog havde de begge små lerklinede ovnhuse, bagehuse kaldtes de. Med sine fire længer helt af tavlmur var Aldershvile dengang den bondegård, der prangede mest i hele sognet. Foruden de to ejendomme var der dog endnu fem, hvis stuehuse var helt af tavlmur, nemlig præstegårdens stuehus, Niels Christensens på Sædding Storgård og ligeledes stuehuset på Nygård, som han også ejede, endvidere Frøkær's og Kolle Vestergårds stuehuse. Alle sognets øvrige ejendomme, altså langt de fleste, hørte til den tredje gruppe med en blanding af tavlmur og lerklining. Det almindelige var, at der fandtes tavlmur mellem i alt fald nogle stolper, oftest i husets sydside. De havde derfor et mere broget udseende.

Vi nævner nogle eksempler. IV A i Præstbøl (Chr. Hansen Skomagere)

havde tavlmur i vestenden og i 11 fag af sydsiden, mens resten var ler. Ialt var der 14 fag. — Bolkær I C var en trelænget gård med de to længer øst-vest, 14 og 12 fag, og en mellemliggende længe på 6 fag. Den længste længe, der var stuehus m. m., havde 12 fag tavlmur i syd, den mellemste længe, der var kornlade og vognport, var ler, den tredje havde tavlmur forneden i sydsiden op til vinduerne, de to fag var aftægtslejlighed og de ti heste- og kostald. Kærn, der sammen med IV A i Præstbøl var sognets eneste enlængede gårde, havde hele nordsiden af tavlmur, mens sydsiden kun havde tavlmur i 6 fag til vindueshøjde, desuden havde det på nordsiden en kvist (et korshus) udbygget på to fag. Der var endnu tre salshuse, som hver havde et korshus på to fag. N. C. Høy i Nebel havde sin kvist indrettet til beboelse, mens P. Jensen havde tørvehus og Kærn stald deri. Det fjerde korshus var på Riddersholm.

20 gårde var firelængede, ja, en i Kolle havde endog en 5. længe til vogne og fåresti og en i Sædding til aftægtslejlighed. Det var dog langt fra reglen, at de fire længer var sammenbyggede. Ikke blot var den ene længe, hvori der ofte var tørv, får eller vogne, og som lå ud mod vejen eller gaden, så kort, at der kunne blive en indkørsel til gårdspladsen, hvorved man undgik en port, men de andre længer var heller ikke altid sammenbyggede. Dette gælder også de trelængede gårde.

De tolængede gårde kunne være kroghuse (vinkelhuse) og var oftest mindre ejendomme. Men de kunne også være parallelgårde. En sådan gård har ikke de to længer bygget sammen i en vinkel, men de ligger parallelt og fri af hinanden. Tilsyneladende er der 1795 kun 4 eller 5 parallelgårde. I Præstbøl var der IV A med stuehus på 13 fag, det andet på 14, i stuehuset er der tillige kostald og høgulv, i det andet lade og hestestald. Parallelgården III A i Nebel er udnyttet på samme måde, dog er der tillige vognport og fåresti i længen med korn og heste. I IX, Virkelyst, i Sædding er salshuset 13 fag med de 7 til beboelse og resten til kø- og hestestald samt høgulv, mens den anden længe på 9 fag var kornlade, desuden lå der, som så ofte ved gårdene, et fritliggende lille ovnhus på 3—4 fag. IIB, Søndergård, i Sædding var et parallelhus. I stuehuset er der tillige stald, i den anden længe hø, korn og får.

Disse gårde er orienteret øst-vest, hvad der allerede var det almindeligste ved husene i jernalderen her i Jylland.

Degneboligen i Præstbøl var en parallelgård eller bol, men det var jo ikke nogen egentlig bondeejendom, og længerne lå nord-syd.

Der kan godt have været endnu flere oprindelige parallelgårde i sognet, der ved senere tilbygninger af f. eks. vognport kan være blevet til en tilsyneladende trelænget gård, eller måske endog firelænget. På udskiftningskortet ses to i Rærup med et fritliggende lille hus (ovnhaus eller fåresti) mod vest ud for gårdspladsen, ved en tredje er der en lille tilbygning til salshuset.

På matrikelkortet ses endnu en enkelt i Sdr. Lydum. Parallelgårdene var kendt i middelalderen og har været ret almindelige på vesterkanten. I Thy har de domineret helt til vore dage.

Foruden de forannævnte enlængede gårde er småhusene naturligvis enlængede.

Bygningerne var snævre. De fleste huse, udhusene medregnet, var 8 alen vide, en del var $8\frac{1}{2}$ eller 9 alen, men der var også mange på $7\frac{1}{2}$ og 7, nogle nåede op på $10\frac{1}{2}$ og 10, og præstegårdens stuehus var som det videste 11 alen. Et enkelt i Strægård var kun 6 alen vidt, det tjente som aftægtsbolig og ovnhus.

Efterhånden som bygningerne fornyedes efter 1800, gik man over til grundmur, og der brugtes en del norsk tømmer, som via Nymindegab nåede hertil. 1856 var forandringen så nogenlunde gennemført, så pastor Stampe kunne skrive: »Her på egnen gives ingen sogne, der med hensyn til bygningernes smukhed kan stå ved siden af Nebel og Lydum, en følge af den almindelige velstand. Beboerne gør meget af nette huse, derimod bekymrer de sig mindre om møblerne. Kunne de sidde lunt og varmt i deres værelser, da er de hermed tilfreds.«

DA MAN BEGYNDTE AT MERGLE I NEBEL OG LYDUM

Pastor Stampe skriver 1856 om *Nebel sogn*:

»Driftsmåden er meget forskellig ifølge jordernes beskaffenhed. I Sædding finder den bedste driftsmåde sted. Der er man begyndt at mergle ligesom og at brakke. Dog er det først i de senere åringer, at det har taget sin begyndelse. Hvad der i lang tid hindrede mergelens indførelse, var den særdeles store mængde hvam, der kommer i rugen, især i den første rotation, og det er først ved lang erfaring, at folk er bleven overbevist om, at tabet af en god rugafgrøde rigeligen erstattes ved den gode afgrøde af vårsæd og den herlige græsning, thi kun efter mergel vil rødkløver trives.

Hvor brak og mergel er indført, er sædfølgen: Rug, byg, havre, hvorpå jorden udlægges med rødkløver. Hvor den gamle driftsmåde finder sted, tages i almindelighed tre kærve med tre års hvile, nemlig grønlandsbyg og to kærve rug, der gødes til byg og stundom lidt til sidste kærve rug. Hvor brakning bruges, gødes lidt til rug og byg. I den øvrige del af sognet følges i almindelighed den gamle driftsmåde, endog i den bedre del Hundhale og Nebel. Hvor jorden er meget skarp, som i Kolle og Præstby, tages stundom boghvede i stedet for grønlandsbyg, der gødes da til 1. kærve rug. — Foruden den egentlige agermark har beboerne i almindelighed tofter eller fener, der bruges til græsning for heste og kalve. Der bruges 3 års dyrkning og 3 års hvile: Grønlandshavre efter 1 à 2 pløjninger, dernæst byg, hvortil gødes, sidst havre. Tofterne lider ofte af vand, da de mangler afledning. —

Nu lader det til, der skal tages fat på de større vandløb, nemlig Ahnerå, så kommer de mindre vel bagefter. Merskengene står for det meste i blank vand om vinteren. I stedet for at Kasten skal lede vandet ud af engene, leder den det undertiden ind fra fjorden.

De af beboerne, der ejer moser, kær eller enge, der givet lidet eller intet græs, forvandler gerne disse ved brænding til havreland. Man lader ilden om foråret gå over det pløjede jordsmon, når det er nogenlunde tørt, og sår derpå i det, oftest havre, der næsten aldrig modnes, og derfor må høstes grønt, og er såre vanskeligt at få tørt i våde efterår og ej sjældent fordærves. De fleste, som i nogle år har brugt denne brændemetode, bliver dog i almindelighed kede deraf.

Som oftest gør beboerne for lidt ud af deres hesteavl, lægger for lidt flid på racens forædling og giver ved for tidligt og for strengt arbejde plagene i en dårlig rejsning, så Nebel heste står tilbage for de omliggende sognes. Større umage gør man for at få gode køer; skønt der ikke findes nogen tyr her af en fortjenlig race, tillægges kalve af de bedste køer, og således forædles dog racen efterhånden. Mælken er beboerne alt for vigtig til, at de skulle vise nogen ligegyldighed her, deres gode græsning giver dem og lejlighed til at få en god betaling. Den megen mælk gør, at de holder mange svin, hvoraf de gør en god indtægt, dels ved at sælge grise, når de er »drivefærdige«, som det hedder, eller med andre ord, når de kunne gå til det slesvigske og der forhandles af svinedriverne, dels fede de dem til salg til købmændene i Varde. Fåreavlen er af mindre vigtighed, de har kun så mange, som de behøver til husets fornødenhed.«

Om *Lydum sogn* skriver Stampe bl. a., ligeledes 1856: »Den største del af sognets enge ligger i Bork marsk, og det er de fortrinligste, de har, og betydelige gestenge, der ligger ved Lydum å, under hvis vand de kan sættes. Det høg, der kan avles på sognets egne enge, er langt fra tilstrækkeligt, hvorfor beboerne lejer en stor del høg på Tipperne, i Bjålum og Bork mersk, At hjembjerge det tager megen tid om sommeren.

Spørgsmålet bliver nu, hvorledes driver beboerne deres jorder? Svaret bliver vist ikke til alles fordel. Der gives nogle, som gør sig al mulig umage for at drive den på en fordelagtig måde. Deres tal er ikke stort. At den de fleste steder ikke er kommet videre, end den er, hidrører dels fra, at der ikke her på egnen nedsætter sig capitalister, der har evne til at gøre forsøg. Beboerne har altså ikke lejlighed til at se frugterne af slige forsøg, og selv om de havde det, så lønner deres ringe jorder kun lidet de få forsøg. Hvor jorderne er af bedre bonitet, mangler det ikke på hæderlige undtagelser.

I Rærup mergler de allerfleste deres mark og er nu bleven overbeviste om fordelene heraf, ihvorvel mergelen især i den første rotation fylder rugen med hvenc. Den første i Rærup var Jens Jacobsen, og han blev derfor af

Landhusholdningsselskabet i foråret 1851 hædret med det 3. sølvbæger for landboflid. Han har ikke sparet på opmuntringer til at følge sit eksempel, og med tiden vil vistnok synet af hans jordbrug bære gode frugter.«

JØRGEN CHRISTENSEN, SÆDDING STORGÅRD. TREÅRSKRIGEN.

En af sin tids kendte mænd i Nebel sogn var Jørgen Christensen, Sædding Storgård, en broder til præsten Chr. Thomsen Christensen i Ho, senere i Hals. Præsten udarbejdede forøvrigt en stamtavle over slægten, som hans søn, professor i kemi Odin Tidemand Christensen overlod til sin søn arkitekt Tidemand-Dal, der har været så elskværdig at låne mig arbejdet. Endvidere har en ætling af grenen på Sædding Nygård, lærer Thomsen i København (se side 154) også udarbejdet en slægtstavle – uafhængig af pastor Christensen. Så det kan siges, at her er en slægt, der stærkt interesserer sig for sin fortid, sin historie.

Jørgen Christensen er født 2. maj 1806, og som nævnt side 151 f. overtog han sin fædrene gård 1829. Han blev gift med Ane Nielsen, Niels Pedersens datter på Lydumgård, født 10. september 1810. Han nøjedes ikke med blot at drive gården som landbrug, han havde også kro der den første tid, i alt fald var han kromand på Storgård i 1840.

1846 fik Chr. Jepsen i Lønnestak kongelig bevilling til at opføre en vejmølle på sin hedelod 180 alen nord for det nordvestlige hjørne af Lønne gamle kirke. Han lod den nyopførte mølle brandassurere for 5000 rdl. sølv i 1847. Det var en ottekantet hollandsk mølle, 22 alen høj af fyr og eg med en rugkværn, en brækkværn og en pillekværn. Da køber Jørgen Christensen møllen, og 1849 overføres ved kongelig konfirmation møllebevillingen til ham. Han tilbragte nu næsten hele tiden derude i Lønne, hvor en mindre landejendom med fire køer var knyttet til mølleriet, og hvortil han vist også overførte kroholdet fra Storgård. Dengang var det ganske almindeligt, at møllegæsterne blev beværtet. Imens stod konen og en søn i det væsentlige for bedriften på Storgård. Selv kørte Jørgen Christensen regelmæssigt møllevogn fra Storgård forbi Sæddinggårdene, medtagende møllekorntil Lønne, i hvis møllehus smeden nu bor. Han drev møllen til sin død 1859, hvorefter hans enke solgte den.

På Storgård oprettede Jørgen Christensen et tøjperseri (presseri), vistnok i 1848, for dette år bortfæstede han 4 fag hus og 2 parceller, der havde hørt under Søren Ovtrup's gård, til farver Chr. Brandt fra Varde. Og Brandt arbejdede derefter med persningen, der fortsattes af Jørgen Christensens søn Chr. Jessen Christensen.

»Derved kan jeg tjene en karleløn om vinteren«, sagde Kræ Jessen.

Men der var meget arbejde derved. Under persen var der et fyrsted, hvor der blev fyret med lyngtørv. Over dette lå en tommetyk jernplade og oven på den en 1 cm tyk kobberplade. På denne lagdes tøjet, der skulle presses. Var det opsprættet tøj, strøg husets datter først læggene ud med et pressejern. Så lagdes tøjstykket på kobberpladen, så et stykke pap, så et stykke tøj osv. Var det en hel væv, lagdes den frem og tilbage over papstykkerne, og det vædedes med vand. Når det hele var anbragt på kobberpladen, lagdes et låg, dannet af ca. 30 cm tykke egeplanker herover. Over låget var en jernstang med skrue fastgjort til en kolossal opretstående ramme. Når man da drejede skruen, pressede låget med stor kraft på tøjet. Efter nogen tids forløb måtte tøjet tages ud og lægges om og atter presses.

Dr. O. Nielsen fortæller, at Jørgen Christensen og hans broder præsten i Ho udarbejdede »et fortrinligt forslag om det indvundne lands fordeling mellem lodsejerne« omkring Fiil sø, hvis søen skulle udtørres. De indsendte forslaget til Landhusholdningsselskabet. Men det fremkom efter, at et interessentskab i 1846 var dannet med det formål at udtørre søen. Det endte som bekendt med, at proprietærene Knudsen, Trøjborg, og Tranberg, Lønborggård, gennemførte den første udtørring, hvorefter de to brødres forslag var uden interesse.

Pastor Stampe siger om Jørgen Christensen, at han nyder »almindelig anseelse, er ikke fri for at være en spekulant, men formuende«.

I forbindelse med hans spekuleren fortælles det, at han kunne være så optaget af sine egne tanker, at han kunne glemme alt andet omkring sig. Mens han var på Lønne mølle, ville han således en dag trække køerne ud på en lod mellem klitterne og tøjre dem der. Han gik det ikke så korte stykke vej med tøjret over armen og — som han troede — trækkende køerne efter sig. Men da han kom derud, var tøjrene tomme, idet de var gået i stykker undervejs.

I nogle år sad han i Ribe amtsråd. Det var under treårskrigen. Da Wrangel i maj 1848 rykkede op i Nørrejylland, forlangte han levnedsmiddelleverancer af Vejle og Ribe amter.

Så vidt man kan se, begynder det herude med, at Lunde sogn fra amtmanden grev Sponneck fik befaling til at levere 6 stude til fjenden i Kolding den 20. maj. Men i stedet for at levere dem, holdt sogneboerne sammen med folk fra Nebel og Outrup et møde på Halager den 18., hvor de blev enige om at nægte leverancen. Sponneck udsendte da følgende skrivelse til sognet og antagelig også til nabosognene:

»Amtet ordinerer daglig leverance af 6 stude til en vægt af 3000 pd., i hvis tilvejebringelse ingen tilfælde af vanskelighed og ingen umulighed kan erkjendes, så længe der i amtet er qvæg tilbage. Det udskrevne,

men ikke i dag fra sognet ankomne qvæg vil nu her i omegnen blive kjøbt for, hvad det vil koste, og kjøbesummen af mig opgives sognet til repartition (udligning) på hartkornet. Og kan det ikke straks fås til købs, vil det med magt blive tagen ved hjælp af de fjendtlige tropper, hvor det findes, og billigen godtgjort efter taxation med omkostning for Lunde sogns regning.

Men da sognet vil komme til at gjøre en lignende leverance om få dage, må det af sognefogden nu indkjøbte qvæg ligefuldt sendes hertil i liqvidation på næste leverance efter udskrivning. Driveren må melde sig for mig her på stedet. Undskyldning modtages ikke, thi det er ligegyldigt, om kvæget er fedt eller magert, ungt eller gammelt, ko eller stud, kun at den i requisitionen opgivne kødvægt udkommer enten i eet eller flere mindre kvantum.

Kolding, den 20. maj 1848. Sponneck«.

Dagen efter, da greven var kommet til Estrup, indvarslede han til amtsrådsmøde i Damgård kro. Brevet var sammen med et andet til et amtsrådsmedlem i Årre først sendt dertil, derfra videre til Varde, derfra til Outrup og Nebel med ridende sognebud.

Jørgen Christensen besluttede ikke at møde, men sendte i stedet for en redegørelse for, hvad der var passeret heroppe i amtets nordligste og af fjenden ubesatte hjørne. Han skrev — idet det dog vistnok er broderen, pastor Christensen, der har skrevet kladden:

»Ved herredsfoged, overauditør Stephensens¹⁾ skrivelse af 23. d. m. til sogneforstanderskabet for Nørre Nebel og Lydum er jeg som medlem af Ribe amtsråd foranlediget til at meddele følgende acter og propositioner:

Da fra »Ribe Amtshus i Kolding« var udgået ordre til flere sognefogder her i herredet angående leverance af slagteqvæg til de fjendtlige troppers proviantering, afholdtes et møde på Halagergård i Lunde sogn den 18. mai om formiddagen af en deel beboere fra Nebel, Lunde og Outrup sogne. Ved dette møde, som bivånedes af underskrevne, blev vedtaget ikke at efterkomme den indløbne ordre, men i fornødent fald at erklære som følger:

Et pålideligt rygte har berettet, at stiftamtmanden over Ribe stift, kammerherre, grev Sponneck er forleden nat af en trop fjendtlige husarer bleven afhentet til Kolding. Uagtet der tilføjes, at han her nyder sin personlige frihed, ere vi dog ikke uden bekymring med hensyn til hans frihed i egenskab af dansk embedsmand, kunne derfor heller ikke undlade at nære en, som det synes, grundet tvivl om gyldigheden af de fra

¹⁾ Olof Stephani Stephensen, byfoged i Varde og herredsfoged i V. Horne herred 1847-54.

vor formentlig nu ufri stiftamtmand umiddelbart til os danske undersåtter kommende ordrer, ligesom det vel også i betragtning af omstændighederne torde holdes os tilgode, om vi bevivle vort stiftamthuses forlægelse fra Ribe til Kolding, såvelsom at en dansksindet mand skulde virkeligen være tilforordnet det fjendtlige intendantur i sidstnævnte by, så længe indtil den danske justitsminister og den danske krigsministers be kendtgjørelse desangående ere komne til vor kundskab. Forinden dette sker, troe vi os ikke forpligtede til at efterleve de fra herr. grevens kontor i Kolding umiddelbart til os udgående ordrer, men formene indtil videre som troe danske undersåtter, ikke af hrr. grevens ordrer at torde adlyde andre end dem, der ere forsynede med en fri dansk øvrigheds t. ex. vor herredsfogeds påtegning og egenhændige underskrift.

At dette var de tilstedeværendes mening bevidner

Jørgen Christensen. Christen Nielsen Høy«.

Dette amtsrådsmedlems ulydighed mod sin amtmænd skyldes altså hans og befolkningens forestilling om, at stiftamtmanden sad som fange blandt fjenderne i Kolding, en by, der jo lå uden for Ribe amt, og hvor han derfor ikke kunne have noget »amtskontor«, og at han, hvis han havde været en fri mand, ikke ville have udstedt en sådan ordre, men at det var sket under tysk tvang.

Det var rigtigt nok, hvad rygten sagde, at greven var blevet taget af tyskerne, men af grunde, som Jørgen Christensen og de øvrige Vester Herredsfolk ikke kendte dengang. Med hensyn til »amtshuset i Kolding« havde grev Sponneck den 7. maj truffet den aftale med amtmænd Hoppe, Vejle, at provianten fra magasinet i Kolding (Staldgården) skulle være fælles for de to amter. Imidlertid ville grev Sponneck kun lade sit amt levere nødvendige levnedsmidler, men ikke ris, brændevin, vin, cigarer og lignende. General Wrangel blev da så vred, at han sendte 60 husarer til Ribe for at arrestere greven, idet Wrangel påstod, at han åbenlyst opfordrede amtets beboere til at trodse de tyske ordrer.

Husarerne trængte natten til den 14. maj ind i det sovende intet- anende Ribe, og en tysk ritmester arresterede stiftamtmanden, der førtes som fange til Kolding, hvor han optrådte både værdigt og bestemt, så det virkelig lykkedes ham at få udskrivningerne nedsat. Prinsen af Nør kendte ham og ville gerne indlade sig med ham, men Sponneck vendte stolt forrædderen ryggen. 20. maj blev han givet fri og tog altså til Estrup. Han havde ikke optrådt som udansk embedsmand – tværtimod!

Imidlertid var Jørgen Christensen stadig i virksomhed. Den 19. maj var han i Varde »for at fornemme de derværende autoriteters synsmåde« samt at begrunde sin og egnens nægtelse af leverancerne. Men af her-

redsfogden fik han overleveret en skriftlig rekvisition til sognefogden i Nebel! – Neblingerne bestemte da næste dag, at de ville levere slagtekvæget efter herredsfogdens ordre som en »endnu fri dansk embedsmands«. Kvæget kom imidlertid ikke længere end til Varde, så sendtes det hjem igen.

Som nævnt deltog Jørgen Christensen ikke i amtsrådsmødet, i stedet for skrev han et brev til et andet amtsrådsmedlem, gårdejer Nielsen i Tranberg i Årre. Heri hedder det bl. a.: »Upasselighed hindrer mig fra

Sædding Storgård 1863. Stuehuset opført af Chr. Jessen Christensen. I det lille lave hus foran haven oplagredes tømmer købt på strandauktioner, anvendeligt til vinger på møllen i Lønne.

at give møde i Damgård kro. Desuden finder jeg det berammede mødested under nærværende forhold ugunstigt for en fri diskussion af det pågældende anliggende«. Iøvrigt hævder han, at udskrivningen til fjenden kun bør ske i de sogne, der er besat, og den bør ikke foretages af fjenden, men ved dansk øvrigheds mellemkomst, »samt at beviserne for skete leverancer ikke bør lyde på den danske regerings godtgørelse«, for selv om byrden »hviler tungt på enkelte egne, torde det vel helst være rolige tider overladt at tage bestemmelser. Mig i det mindste forekommer denne forholdsregel at kunne høre til folkets øvelse i nationale dyder og måske bringe andre fordele«. Og han beder Nielsen om, hvis han kommer til mødet, at meddele M. Brødsgaard dette, »men ikke at fremlægge nærværende skrivelse ved det egentlige møde«.

I den redegørelse, han lidt senere, den 24. maj skriver til amtet, gør han nærmere rede for, hvad han mener med »folkets øvelse i nationale dyder«, nemlig at beboerne i de besatte sogne »får lejlighed til at vise det selvfor nægtende tålmod, der uden skinsyg misnøje alene bærer de af en occupation umiddelbart flydende byrder, og befolkningen i de ube-

satte egne ville levende føle den anerkjendende deeltagelse, som vækker redbonhed til sin tid erkjendtliggen at påskjønne de nu lidende medborgeres patriotiske selvfornægtelse«. Skal derimod de ubesatte egne deltage i leverancerne, vækker man »misundelse, skelesyge og utilfredshed«, da man ikke kan fordele retfærdigt. Endelig tror han, at fjenden så bliver nødt til at sprede sine tropper videre omkring for at få føde nok, og det kunne blive til gavn for den danske hær.

Han fortæller også, at den 23. maj vedtog en forsamling i Nebel skole, at den ikke ville lyde nogen ordre om at levere noget til fjenden, så længe sognet ikke var besat. — Den 25. trak Wrangel sig imidlertid ud af Nørrejylland efter pres af kejser Nicolaj af Rusland, og man slap for leverancer denne gang.

Det er tydeligt, at Jørgen Christensen ved sin opfattelse af situationen og sine bestræbelser for at hindre afleveringer fra amtets nordlige ubesatte del må være kommet i et vist modsætningsforhold til stiftamtmanden. Det er antagelig det, der har fået Stampe til at skrive om ham, at han spillede en dårlig rolle i amtsrådet og ikke var stillingen voksen, hvad han måske heller ikke var i den stærkt konservative præsts øjne.

Atter i maj næste år kom tyskerne igen og befalede Sponneck at sørge for leverancer fra Vejle og Ribe amter til forplejning af 40.000 tyske soldater. Sponneck rejste til dette triste arbejde, da han hellere ville ordne det end se, at fjenden tog selv. Da blev også vore sogne plaget med store kontributioner. Den 20. juni holdt en række bønder i Lydum mølle med deres vogne, belæssede med korn og levnedsmidler. Fire slesvigholstenske dragoner skyndte på dem, de skulle køre til Kolding med det. Men bønderne tøvede og kom med udflugter. De havde hørt, at vore egne dragoner i Ringkøbing amt var i nærheden. Da dragonernes trusler blev værre og værre, sagde lærer Amorsen, at de danske forposter havde forbudt dem at køre. Dragonerne kom nu i en fart til hest og red op til kirken og spejdede, hvorpå de forsvandt. Et kvarter efter kom tre danske dragoner til Lydum mølle, og de gav ordre til, at vognene skulle køre hjem, mens folk jublede. Dernæst befalede soldaterne, at alle, der havde heste, skulle møde på Kobbeltbjerg, for at fjenden skulle tro, der var en større dragonafdeling, og fra alle kanter strømmede folk villigt til.

Men da de tre dragoner var reden bort, dalede stemningen. Sæt, fjenden kom! Der blev da sendt bud til overvagtimester Kloppenborg, »gamle Kloppenborg«, som man mente var i Brorsbøl kro, at han endelig måtte komme.

Kort over middag var han der da med 26 Århusdragoner, fulgt af mænd fra Sdr. Vium og pastor Bruun fra Hemmet. Og den unge John

Bech viste storartet gæstfrihed. Kloppenborg havde kun ordre til at dække Ringkøbing amt mod fjendens udskrivninger. »Jeg er i dag mod min ordre gået ind i Ribe amt. Går det godt, slipper jeg for tiltale, men går det galt, får jeg på hovedet«. — Alligevel red han ud på et togt mod syd, fulgt af pastor Bruun og mange ridende bønder, blandt hvilke man især lagde mærke til Hans Sejersen fra Viumgård.

Hen på eftermiddagen kom den unge vagtmester Kloppenborg tilbage med 8 dragoner og nogle bønder. »Vi har fanget en pikkelhuc!« råbte de. Han var taget ved Outrup, hvor han ledsagede en transport fra Henne. Senere kom gamle Kloppenborg med resten af sine dragoner. De havde også en fange med, en slesviger, der havde lært i Århus hos Kloppenborg selv, men ved indkaldelsen havde sluttet sig til oprørerne. »Havde jeg kendt dig, da du fik pardon — du havde ikke fået den!« råbte den vrede Kloppenborg.

En af de sidste dage i juni var Kloppenborg atter i Lydum mølle, de overnattede der efter et togt til Varde. — Kort efter skete udfaldet fra Fredericia, og man så ikke mere til fjenden på disse kanter.

På Storgård oprettedes sognets første elektricitetsværk. Det var i 1907. Jens Mouridsen allerede var blevet klar over elektricitetens store værdi i landbrugets tjeneste. Efter at have rådført sig med Poul la Cour, Askov forsøgsmølle, besluttede han sig til at indrette sit eget værk. Han bad ingeniør Bjerre, Askov, undersøge, om gårdens husmølle kunne bruges til at trække dynamoen, hvordan værket skulle stilles an, og hvor meget det ville koste. Ingeniøren tog fat på opgaven med dygtighed og så stor iver, at han faldt ned oppe fra mølleloftet; men overslaget holdt! Det var to unge installatører, Andersen og Frandsen, Askov, der personlig udførte arbejdet sammen med en dreng. Anlægget var på 110 volt med en 4 hestes dynamo fra Thrige og en akkumulator med 60 celler. Man havde nu både elektrisk lys og kraft, en stor fordel og behagelighed, dog var man jo afhængig af vejret og måtte passe på at tærske, når det blæste. Mouridsen tog et 8 dages kursus hos la Cour, de øvrige kursister var næsten alle mejeribestyrere, da flere mejerier dengang fik eget værk. Efterhånden fik Storgårdværket flere opgaver at klare som malkemaskine og elektrisk pumpe. 1913 anskaffede Mouridsen en hjælpemotor, der blev trukket med strøm fra Nebelværket. I længere perioder med stille vejr kunne den da om fornødent trække dynamoen. Anlægget virkede tilfredsstillende til 1942, da akkumulatoren var opslidt.

HANDELSMANDEN OG LEGATSTIFTEREN CHR. VAD

Under landbrugskrisen i 1880erne var der i alt fald een mand i kommunen, som syntes upåvirket af de dårlige tider. Det var Chr. Vad på Vadgården. På denne gård er han født den 30. juni 1819 og var ejer af den siden 1849. Han var en meget dygtig, energisk og oplyst, men tillige særpræget mand, der forstod at gøre sig gældende, ikke mindst hvor det gjaldt økonomiske spørgsmål. Han havde udpræget handels-talent, forstod at købe og sælge i rette tid, var reel og tillige meget nøjeregnende selv med de mindste småting og småpenge, og dog kunne han ikke blot være forud for sin tid, men tillige ligefrem vise storsyn uden at bekymre sig om muligt tab, f. eks. da det gjaldt at redde Varde bank og sikre dens sparere for tab efter bankkrakket i 1886. Chr. Vad og H. Christensen, Aldershvile, udviste da stor offervilje, og hvad der måske betød endnu mere, det var på hans og H. Christensens indstændige opfordring og anbefaling til bankrådet, at I. W. Palludans søn, daværende handelsfuldmægtig F. H. Palludan blev direktør i den ny Varde bank. —

Chr. Vad begyndte sin handelsvirksomhed med at gå med kramposen, men snart steg virksomheden til også at omfatte handelen med skind. I løbet af kort tid handlede han med alt: Korn, kreaturer, gårde, ja endog jernstøberiet i Varde. Endelig drev han sammen med Chr. Christensen (Skomager) i Lydum svinehandel og drift sønderud. Han brugte apostlenes heste under denne store handelsvirksomhed. At gå til Varde eller Ringkøbing regnede han ikke stort, men han krympede sig heller ikke ved de lange driverejser til Tønder eller Husum.

Han blev en efter datidens forhold rig mand, og dertil bidrog nok hans sparsommelighed, men ved gårdens drift sparede han ikke, heller ikke ved folkenes kost, ligesom han og hans hustru udviste stor gæstfrihed, ikke alene overfor sognefolk, men langt videre ud. Han var i 1865-68 medlem af sogneforstanderskabet, ligesom han også var en 6-årig periode i amtsrådet, og han var sikkert en rettænkende og sparsommelig repræsentant for sogn og egn begge steder. Han var kirkelig interesseret og stod altid på fortrolig fod med de forskellige præster. Han fik P. Larsen Skræppenborg, pastor Svejstrup m. fl. herud som talere ved møder i Vadgården; navnlig P. Larsen Skræppenborgs tale gjorde et stærkt indtryk på ham. Chr. Vads letbevægelige sind var rørt til tårer. Chr. Høy, der i Fra Ribe Amt 1920 har skrevet udførligt om Chr. Vad, udtaler: »Det var ham en glæde at være i forreste række i arbejdet for al god folkelig oplysning. Man må vist godt sige, at han var vågen for alt stort og smukt herved«.

Chr. Vad var glad for sin gode gård. Jeg har hørt fortælle, at han undertiden sagde: »Jeg har set mange gode gårde, men jeg har ikke set andre gårde med 60-70 kreaturer, der kan drives med eet spand heste og een plov«. Chr. Høy fortæller bl. a. følgende træk: »I 1888 fulgte Chr. Vad og sognets mejeribestyrer, Stilling Andersen og måske flere ad til København til den store nordiske udstilling. Og som et karakteristisk træk for Chr. Vads evne til at komme i snak med alle mennesker fortæller Stilling Andersen følgende muntre episode.

Allerbedst som vi går på udstillingen, møder vi formanden for industriforeningen, etatsråd, direktør Philip Schou, der var hovedlederen af udstillingen. Chr. Vad standsede ham, og på sit vestjysk siger han: »Hu er den mand fræ? a tøvs, a sku kjend ham«, og så slog han hænderne på sin ejendommelige måde ind i hinanden. »De kender mig sikkert ikke«, siger etatsråden. »Jou, jou, a kjender Dig, men a ka ett kom o Di navn.« »Jeg hedder Philip Schou.« »Philip Schou, Philip Schou! sku a ett kjend Dig, det er Dig, der hår forestået o ordnet hile udstillingen, Di billet hår voen i æ blåer.« Dermed var bekendtskabet gjort, og samtalen mellem de to blev lang, for Chr. Vad ville have noget at vide«.

Chr. Vad

Chr. Vad troede på forvarsler. Han havde set lys, hvor det nye mejeri blev bygget. Jeg mindes fra min drengetid, at Chr. Vad og Hans Christensen Skomager en aften havde besøgt mine forældre. Det var ret mørkt, da de gik østen ud af gården. Da de ville gå over vejen, der kom vest fra, gjorde de pludselig holdt, og de så begge, at der holdt en vogn med en ligkiste lige foran dem, og Hans Skomager huggede med sin kæp igennem luften, den traf dog ingen kiste. De kom ind igen og fortalte noget forskrækkede, hvad de havde set, og mine forældre blev heller ikke glade ved at høre det. Kort efter døde en aftægtsfolkene på en nabogård. På begravelsesdagen gjorde vognen med kisten holdt på samme sted og ordnede lidt ved et hammelreb. Ja, så var sagen klar, og forskrækkelsen ovre.

Chr. Vad holdt meget af børn og snakkede op med dem, undertiden gav han dem en småmønt. Jeg husker en anden gang han var i besøg hos os, han havde en fløjlsvest på med guld- eller sølvknapper. Vi

drengene havde noget kik på den fine vest, og så sagde han følgende rim, som han vist lavede på stående fod:

»Hvo, som går med fløjelsklæder,
de kan le, mens andre græder.
De har penge nok,
de er oven på.«

Som nævnt var Chr. Vad medstifter af sparekassen og dens første kasserer. Det var ikke altid blide ord, låntagerne mødte, når deres kautionister ikke stod højt i kurs hos Chr. Vad... »Den ene er jo ikke bedre end den anden«, sagde han rent ud. Han følte sig nemlig som en stor formynder, ikke blot for sparekassen, men for alle, der ville låne penge. »De har jo ikke råd til at bære et uventet tab«, sagde han ofte. Han mente det godt med dem alle. Derfor hans store interesse for folks økonomi. Han fik da også skænket et guldur med kæde og følgende inskription: »Erindring fra sparekassens medlemmer til Chr. Vad for udført flid som bestyrer og kasserer. 1880.«

1889 stiftede han et legat på 20.000 kr. Af fundatsen citerer vi med enkelte udeladelser:

»Af legatets renter uddeles i de første 10 år 200 kr. årlig til værdige trængende udenfor fattigvæsenet i Nr. Nebel-Lydum kommune. Resten af renterne indsættes i Nr. Nebel m. fl. sognes sparekasse, indtil de udgør et beløb af 2000 kr., hvorefter de skal anbringes i faste ejendomme efter reglerne for udlån af umyndiges midler, og skal sådan anbringelse fremtidig ske, hver gang beløbet i sparekassen er steget til 2000 kr. I de følgende 10 år uddeles 400 kr. årlig på samme måde, medens resterne af renterne oplægges, og fremtidig forhøjes det beløb, der årlig uddeles, med 200 kr. hvert 10. år.

1989 22. november bliver det 100 år efter legatets stiftelsesdag, og da skal sognerådet for Nr. Nebel og Lydum være forpligtet til at afstå følgende legater, nemlig inden 11. decbr. termin måneds udløb 1989:

Et legat til hver af følgende kommuner: Henne-Lønne 2000 kr., Lunde-Outrup 2000 kr., Kvong 750 kr., Lyne 750 kr., Sdr. og Nr. Bork 1500 kr., Hemmet-Sdr. Vium 1500 kr., Lønborg 1500 kr., Holmslands Klit, Bjerregård med Klegod incl. 1000 kr., hvilke alle skal bestyres og uddeles af vedkommende sogneråder på samme måde som hovedlegatet. Sålænge hovedlegatet ikke har nået en størrelse af 250.000 kr., skal det beløb, der årlig uddeles, kun vedblive at stige i det angivne forhold, men når legatet har nået den nævnte størrelse, som vil ske efter min beregning engang forinden der skrives anno 2000 (4^{0/0}), og intet tab skulle opstå, og Herrens velsignelse må hvile derover, så bliver alle renterne at anvende, dog således, at kun halvdelen deraf uddeles til værdige træ-

gende, medens den anden halvdel anvendes til andre velgørende øjemed i kommunen, såsom til begravelseshjælp til uformuende, og til unge mennesker, som ønsker at gå den boglige vej og muligt til børneasyll eller alderdomsforsørgelse m. m., alt efter sognerådets bedste skøn. — Hvis Nr. Nebel og Lydum kommune en gang skulle blive delt i 2 kommuner, bliver legatet at dele således, at Nr. Nebel får de $\frac{3}{4}$ og Lydum sogn $\frac{1}{4}$. Christen Vad. Jensine Vad.«

Man troede dengang, at når legatet kom på fuld højde, ville det næsten kunne klare alle kommunale udgifter, i alt fald alle de sociale. Den enorme udvikling og de senere års stærke pengeforringelse havde man ikke kunnet forudse.

15. maj 1894 døde den store handelsmand og interesserede samfundsborger Chr. Vad. I 20 år overlevede Sine Vad sin mand. Gennem glæde og sorg havde hun i mere end et halvt århundrede formået at præge hjemmet i Vadgården på en god måde.

Martin Jacobsen, tildels efter Chr. Høy.

»Æ PORTRÆTMÅGER« JULIUS MECKLENBORG

Længst ude mod nord i Frisgård kær lå indtil 1916 et lille husmandssted til 4-5 kreaturer og et par små islandske heste. Lodden, hvorpå bygningerne stod, havde mn. 7a, hvilket er hovednumret fra en gård, der blev udstykket og nedlagt i 1840'erne, se side 257.

Her boede Julius Theodor Marstrand Mecklenborg, hvis skæbne er noget mere eventyrlig end de flestes. Han tilhørte en præsteslægt, der gennem tre generationer havde været præster på Amrum og der udøvet så stor indflydelse, at deres navne er uløselig knyttet sammen med øens historie. Julius Mecklenborg er født på Amrum den 4. september 1834 som søn af sognepræst Lorenz Frederik Mecklenborg og hustru Matje Tukes.

Mecklenborg fortalte selv om slægtens stamtræ, at den forgrenede sig tilbage på fædrene side til en tysk fyrsteslægt og på mødrene side til norsk adel. — Som bekendt er det småt med norske adelslætter, men denne sidste del af sagnet stammer nok fra, at den ældste Amrumpræst af navnet Mecklenborg, Frederik Mecklenborg, er født i Norge 1710. Hans fader, der var købmand i Fossum, hed Marstrand og hans moder hed Else Margrete Mecklenborg, derfra stammer navnene Mecklenborg og Marstrand.

Allerede turen fra denne slægt til husmandshjemmet i Frisgård kær aner man, er et eventyr.

Da Julius Mecklenborg var 16 år og ikke kunne bestemme sig til noget, forældrene syntes om, sendte faderen ham til sin broder, der var apo-

teker, og det var meningen, han skulle uddannes til at blive apoteker, men det passede ikke Julius. Eventyrlysten tog ham, og da han havde været hos farbroderen i næsten to år, løb han derfra og satte kursen nordpå. Han kom til Fanø og gav sig i lære hos en snedker, hvor han blev udlært i faget. Han har også siden lavet smukke møbler til sig selv, især når han traf på at få fat i et stykke fint træ. For mange år siden skulle alteret i Lydum kirke restaureres, man henvendte sig til Julius Mecklenborg, og han udførte arbejdet til alles store tilfredshed.

Mecklenborg var ikke længe på Fanø, før han blev gift med en Fanø-pige, Maren Pedersen, og familien formerede sig ret stærkt, så de omkring 1860 havde fire børn, og det var slet ikke så let at tjene føden til dem. Imidlertid havde han lært at fotografere, og med eventyrlysten i behold begav han sig på vandring som – æ portrætmåger. Det var dengang en meget omstændelig behandling, portrætterne skulle have, og når han kom til et sogn, måtte han se sig om efter et logi, hvor han kunne bo en tid.

På sin vandring kom han til Lydum, og det var slet ikke tilfældigt, at han fik lov at bo en tid hos Niels Krænsen (sognefogdens bedstefar) i Sdr. Lydum. Niels Krænsen var nemlig kendt for, at hos ham og hans kone kunne fattige folk få både mad og husly. Opholdet hos Niels Krænsen blev af lang varighed, der blev lavet mange portrætter der. Der var ikke mange hjem i sognet, hvor Mecklenborgs portrætter ikke hang på væggene.

Det var i 1861 eller 62, Mecklenborg kom til Lydum, og Niels Krænsen, som havde udstykket 7a, ejede da den før omtalte kærlod; den var nu plojet, og der var flyttet et lille gammelt hus ud på den afsides liggende lod. En dag kom Mecklenborg og Niels Krænsen til at tale om huset i kærret. Niels Krænsen sagde da: »Det sted kan du købe af mig for 400 rdl., og så får du to køer med«. Mecklenborg skrev så til familien på Fanø, og da man syntes, at prisen var rimelig, skete handelen, og familien Mecklenborg tog herligheden i besiddelse. Maren var fra sin føde vant til, at konen passede bedriften, og Mecklenborg kunne så fremdeles fortsætte som portrætmåger. Det kunne i høj grad gøres nødigt.

Et af de første år efter bosættelsen udbrød en ondartet halssyge, hvoraf fire af Mecklenborgs børn døde. Dette gav ham anledning til at skrive til sin fader, præsten på Amrum, og bede ham sende noget homøopatisk medicin og en eller flere lægebøger. Da Mecklenborg fik det ønskede, døde der ikke flere af hans børn. Det rygtedes snart, at portrætmageren havde fået tilsendt medicin, der kunne kurere for halssyge (difteritis), og nu kom den ene efter den anden for at få medicin. Dette blev begyndelsen til, at Mecklenborg blev en stærkt søgt rådgiver, når

sygdom kom til huse. Der var det gode ved hans medicin, at den smagte af ingenting, og patienterne, selv små børn, tog den gladelig. Det var små hvide piller, som Mecklenborg puttede i en eller flere kopper med vand, eftersom der skulle bruges flere slags medicin, og patienterne skulle så tage en skefuld skiftevis med timers mellemrum.

Han var heldig med sine kure, de hvide piller og den diæt, der fulgte med, gjorde, at han blev søgt langsvej fra. Ofte vandrede han på sine ben 3-4 mil, når man ønskede ham. Medicin og lægebøger fik han fra Tyskland, dog havde han også en på dansk. Fra sin apotekertid kunne han så meget latin, at han, hvor lægen var søgt forud, kunne læse recepten og skønne, hvad lægen havde kureret for. Mecklenborg fik nu alt, hvad han kunne overkomme som homøopat. Det passede ham bedre end fotograferingen. Ejendommen blev nu bedre drevet, besætningen var 3 køer og to små islandske heste. Den ene islænder var en hingst, den red han på, når han skulle længere bort på sygebesøg. Hans distrikt nåede lige fra Varde å til Ringkøbing, især var han søgt i strandsognene. På Holmslands Klit var der sikkert ikke et hus, hvor han ikke kom som læge. Betalingen var frivillig, og for det meste kun lille, men på den tid var småskillingerne mere drøje, og i det lille hjem i kærret kunne de som regel holde nøden ude, trods det at en børneflokk på 12, foruden de fire afdøde, voksede op der. Efter hans første kones død blev han gift anden gang.

Det var ikke alle de skiftende læger i Nr. Nebel, der så venligt til hans praktisering, og som ældre mand måtte han friste den skæbne at blive meldt for at have behandlet og derved skadet en patient (en pige). Der var sikkert ingen i kredsen, der troede på det, men ved en politundersøgelse i hjemmet fandt man medicinkassen, og dermed beviset for hans doktoreren, som forøvrigt havde været velkendt i en menneskealder af både høj og lav. Nu begyndte en lang retssag med afhøring af mange vidner, de folk, der havde søgt Mecklenborg. Der blev afgivet mange vidnesbyrd om, at man var blevet hjulpet. Men dommeren, herredsfogden, havde den indstilling, at selvfølgelig havde Mecklenborgs medicin skadet patienterne.

En dag var en del gode mænd fra Lydum indstævnet, blandt andre proprietær Jacobus Riis fra Lydumgård. Riis beklagede sig over, at hans migræne var slem den dag. Herredsfogden svarede da, at Riis kunne gå til lægen, hvortil Riis svarede: »Det nytter ikke noget, for der er ikke andet end Mecklenborgs piller, der hjælper, og dem har De jo taget!«

Trods alle vidnesbyrd og Mecklenborgs henvendelse til en højesterets-sagsfører i København, der var det sidste skud på hans moders norske stamtræ, blev han idømt nogle ugers fængselsstraf. En del Lydumboere

besøgte ham i fængselet, og flere ordnede det således med arrestforvareren, at han kunne få en pilsner eller andet, der kunne sætte lidt kulør på tilværelsen derinde. En dag besøgte Thue Hansen, Lydum mølle, ham. Og han havde en god madkurv med. Så siger mølleren: »Du sidder her og har det rigtig godt, Mecklenborg«. Mecklenborg svarede: »Vi kan bytte, Thue!«

Da han kom ud af fængselet, fik han overrakt en større pengegave, indkommet ved frivillige bidrag, som var tiltænkt ham som en æresoprejsning. Mecklenborg arbejdede efter den tid knap så åbenlyst, men fri for at praktisere kunne han ikke blive.

Da han døde 1915 satte taknemlige venner en mindesten på hans grav. Børneflokket var forlængst fløjet ud over hele verden. Noget før sin død havde han den glæde at komme på en rejse til Cassel i Syd-tyskland, hvor en datter var gift med en hotelejer.

Efter hans død blev ejendommen solgt, bygningerne nedrevet og jorden lagt under mn. 8 i Frisgård.

Sognefoged N. C. Nielsen, med enkelte tilføjelser af Martin Jacobsen.

LÆGE TORBØL

Som det fremgår af forordet har læge Torbøl øvet en betydelig indflydelse i sine sogne. Han praktiserede som læge i Nr. Nebel i næsten 40 år og var meget afholdt både som læge og som menneske, afholdt ikke bare af sine patienter, men af alle.

Samfundsforhold lå ham så stærkt på sinde, at han kastede sig ud i et kæmpearbejde for selvstyresagen. I 1907 fik han oprettet en forening for selvstyre i Nr. Nebel. Dens mål var at fremme den åndelige og materielle udvikling i by, sogn og egn, at arbejde hen til samfølelse blandt sognets og egnens beboere samt åbne blikket for de fælles opgaver og anliggender, hvori alle er interesserede og bør tage del. Med Torbøl som formand arbejdede foreningen for Klintingvejen og byens kloakering. Den satte pres på, så arbejdet hurtigt gennemførtes. Dernæst vendte Torbøl sig mod det stadig voksende centralstyre, der som en omsiggribende polyp bredte sig over alt med sit besværlige, fordyrende embedsmandsvælde, der ligefrem truer med at udhule den almindelige tænkeevne, dygtighed og private initiativ. »Vi bliver alle slaver af staten«, sagde Torbøl, »og landet går i sort armod«.

Jeg kender ingen, der har kæmpet og ofret tid og penge for sine anskuelser som han, men altid med lune og smil om munden, så modparten ikke følte sig såret. Han og Chr. Bjerring skrev de fleste artikler i »Selvstyrebladet« og mængder i provinspressen og undertiden i hovedstadsblade. Torbøl holdt foredrag over det ganske land om sagen, alene

i sidste halvdel af december 1912 ti møder. Han satte sig i forbindelse med beslægtede bevægelser lige fra England til Indien, skrev flere bøger herom, bl. a. »På almenmenneskelig grund«, og oversatte engelske skrifter om lokalisme. Han fik dygtige talere hertil fra alle lejre, lige fra P. Munch og Andersen-Nexø til kunstmaler Osvald Kjeldsen, dog var georgistisk og radikal tendens mest fremtrædende. Der kom ofte mange tilhørere til disse møder.

Hans forhold til ungdomsvennen pastor Andresen, Tandil, er baggrunden for hans dansk-argentske sangspil »Hjemmefra«, der opførtes i Nr. Nebel og fl. st. — Hans arbejde for hjemstavnshistorien er allerede nævnt, her skal blot tilføjes, at han i 20 år sad i ledelsen af »Historisk Samfund for Ribe Amt« og gjorde et stort arbejde der.

Hans Peter Torbøl er født i Torbøl, Outrup sogn, 6. november 1868 som søn af gdr. Hans P. Petersen og hustru Eline Marie Arnum, der var indvandrede sønderjyder. Han blev gift med Laura Mettine Frederiksen. 1949 solgte han sin praksis og flyttede til Skanderborg, hvor en datter var gift og bosat. Men det blev hårdt for den gamle læge. Han længtes efter det kære Nebel. Han gav sig da til at arbejde på en ny bog »Politik og kristendom«, som giver et godt bidrag til hans tankegang og livssyn.

Sygdom gjorde sig mere og mere gældende. Nu var det ikke mere lægekunst, samfundsforhold og historie, der lå ham stærkest på sinde, men dette: at gå vel herfra. Han døde 3. marts 1950.

Martin Jacobsen.

SOGNEFOGDER

I *Nr. Nebel sogn* var Chr. Thomsen, Sædding Nygård, sognefoged 1787 og tidligere, 1801 Chr. Pedersen Vad, Vadgården, senere Hans Thuesen, Gadegård, Søren Jensen, Sædding, J. Kruse Jensen, Sædding, og nu Alfred Jensen, Nr. Nebel.

I *Lydum sogn* var Jens Olsen eller Olufsen, Rærup, sognefoged 1773 og 87, og 1801 sønnen Ole Jensen, Rærup, omkring 1850 Niels Enevoldsen, Rærup, senere N. C. Nielsen, Lydum, der var sognefoged i 47 år, og nu Wulf Vandborg, Rærup.

UNDER BESÆTTELSEN

Da den tyske værnemagt under den sidste verdenskrig besatte Danmark, blev der også indkvarteret tyske soldater i vore sogne, i Nr. Nebel på afholdshotellet med flere steder og i Lydum i forsamlingshuset. Officererne var indkvarteret hos private.

Dyrlæge Sørensen, Nr. Nebel, fortæller om frihedskampen, at læge

Leif Petersen og han ofte talte sammen om at danne en gruppe, men det kneb med at komme i forbindelse med den organiserede modstandsbevægelse. Der blev dog dannet en gruppe med læge Leif Petersen som leder, og den gik uden videre ind i den organiserede modstandsbevægelse med Carl P. Jensen, Vadgården, som øverste leder og kontaktpmand.

Der indtraf mange episoder, som bagefter kan kaldes både morsomme og spændende, men der var også ulykkelige hændelser, hvoraf særlig to vil blive husket. Den første skete den 30. august 1943. Politiet blev afsat og landet erklæret i undtagelsestilstand. Under udøvelsen af sin pligt som læge kørte læge Anker Sørensen i sygebesøg, men blev ud for præstegården standset af en tysk vagtpost. Vognen blev ført af læge Sørensens søn Erik Anker Sørensen. Antagelig af misforstået og meningsløs iver skød vagtposten bag ind i bilen og traf Erik Anker Sørensen med et dræbende skud. Meningsløst var det, og lige så betegnende var det for herrefolket, at det senere på dagen blev forbudt at flage. I løbet af kort tid var alle flag gået på halv stang. Tyskerne opfattede det som en demonstration. At det var et udtryk for deltagelse i sorgen og honnør for den dræbte og hans familie, var for meget for de fremmedes fantasi.

Det viste tydeligt, hvor farlig tiden var for civilbefolkningen, og begivenheden vil ikke blive glemt. Den tyske soldat blev sendt til fronten.

Den anden hændelse indtraf den 27. april 1945, da gruppen blev optrævlet efter en veludført udlægning af sprængstof et sted på banelinjen mellem Nr. Nebel og Lunde, og det skyldtes udelukkende en tilfældighed.

Resultatet blev, at læge Leif Petersen gik under jorden. Gruppens øvrige medlemmer bestod af Arne Sørensen, Leif Jochumsen, Børge Lorentsen og Asger Jensen, alle af Nebel. Sidstnævnte nåede at blive advaret og gik ligeledes under jorden, hvorimod de tre andre blev taget af tyskerne. Senere på dagen blev sagfører Ohsten og dyrlæge Sørensen også arresteret, vel nærmest på grund af venskab med læge Leif Petersen. Nogen blid behandling fik de unge mennesker ikke, men trods det at ingen af dem regnede med at blive gammel af alder, var alle ved godt mod, som steg dag efter dag. Så sort det end så ud straks, fik hele affæren en lykkelig afslutning, idet tyskerne kapitulerede. De tre kom velbeholdne hjem og fik en overvældende modtagelse og hyldest, og flaget var til tops over hele byen.

Martin Jacobsen.

BEFRIElsen

Den 4. maj 1945 om aftenen kom meddelelsen om den tyske kapitulaton. Vi følte det alle som en saa stor lettelse, at det slet ikke kan udtrykkes i ord. Flagene op, og i byen (byerne) omfavnede man hinanden og vidste næsten ikke, hvordan man skulle udtrykke sin glæde. På landet var glæden ligeså stor, men gav sig vel ikke så kraftigt udslag, men man søgte mange steder sammen i hjemmene. Alle følte vi med Grundtvig:

Danmarks rige i Højnorden,
mindst i agt, men bedst på jorden.

Martin Jacobsen.

KILDER.

Forkortelser. *D.*: Danmark eller dansk. *D. R. B.*: D. Riges Breve. *D. S.*: Danske Samlinger. *D. S. I.*: O. Nielsen. Historiske Efterretninger om Vestre Horne Herred. *FRA*: Fra Ribe Amt. *Hk. spec.*: Hartkorns specifikation (Rigsarkivet). *J. Ry.*: 1. jyske rytterregiments regnskaber (Rigsark.). *J. S.*: Jyske Samlinger. *K. B.*: Kancelliets Brevbøger. *Kr. Sk.*: Kronens Skøder. *Kæ. tb.*: Kærgård birks tingbøger. (Landsarkivet). *Mat.*: Matriklen. (Rigsark.). *Ovt. S.*: H. K. Kristensen: Ovtrup Sogn. *R. B.*: Ribe bispearkiv. (Landsark.). *R. L.*: Riberhus lensregnskaber. (Rigsark.). *V. hd. auk.*: Vester Horne herreds auktionsprot. (Landsark.). *V. hd. sk.*: V. Horne herreds skødepanteprot. (Landsark. og Dommerkontoret i Varde). *V. hd. tb.*: V. Horne herreds tingbog. *V. L. db.*: Viborg landstings dombog. *V. L. sk.*: Viborg landstings skødepanteprot. *Ø. hd.*: H. K. Kristensen: Øster Horne Herred.

Oldtiden.

Joh. Brøndsted: Danmarks Oldtid I—III. Nationalmuseets sognebeskrivelse for Lydum sogn og fortegnelse over de til museet indkomne oldsager nr. 13476—90, 20619—20, 22239—42, 25121—36. Gudmund Hatr: En Jernalders husstand i Trolldoft (Aarb. f. n. Oldk. 1935, 48—57), „: Oldtidsagre i Ribe Amt (FRA 1934 387—405), „: Oldtidsagre (Det kgl. Danske Videnskabernes Selskab, Arkæol.-kunsth. Skr. II 115—17). Kornelius Tacitus: Germanien § 6. M. Jahn: Die Bewaffnung der Germanen, 138. H. K. Kristensen: Nogle fund ved Henne kirke (FRA. VIII, 214 f); „: Guldfunder på Lydum hede (FRA. I 156—61); „: Ildbuk — afgudsalder (FRA. XI 632—39). Erik Moltke: Hvad er meningen med en meningsløs brakteatindskrift? (FRA. X 545—50).

Sognene i almindelighed.

gejstliges edsbog (D. S. IV).

C. Dalgas: Ribe Amt. Auktionsfor. over ryttergods m. m. (Nørholms arkiv). Kæ. tb. 1656 13/7. Erslev: Len og Lensmænd. Mat. 1661, 1688. J. Ry. V. hd. auk. 1768. Hk. spec. 1778, 1788. Folketæl. 1769, 1787, 1801, 1870. Trap: Danmark. Statistisk Tabelværk. — R. L., nævnte år, sagesaldslisten. Kæ. tb. 1597 23/9, 1640 12/3, 1639 22/6, 1640 10/1, 27/3, 18/5, 1645 11/4, 1646 1/5, 17/5, 4/9, 1654 6/6, 1652 30/1. H. K. Kristensen: Simoni i Nr. Nebel (FRA. 1936, 192 ff).

Nr. Nebel kirke.

K. J. Krogh: Arkæologiske undersøgelser i Nr. Nebel kirke (FRA. 1957). Kæ. tb. 1615 25/8, 1645 18/7, 1647 15/10. O. Nielsen: Indberetninger til Ole Worm (D. S. 2. rk. IV). H. K. Kristensen: Varde syssels kirkestol (FRA. 1941, 236 ff). Nørholms arkiv: Diverse dok. Varde syssels kirkestol. J. Ry. 1716. Mat. 1664, 1688. Kr. Sk. III 262. V. hd. auk. 1748. V. hd. tb. 1668 20/6, 1684. Kirkens regnskabs- og synsprotokol 1804—62 (præstearkivet). Liber datici (præsteark.). D. S. I 123 f. Stamps samlinger om kirken. H. Torbøl: Nr. Nebel kirke (FRA. VII, 357 ff).

Lydum kirke.

H. K. Kristensen: Varde syssels kirkestol. J. Helms: Tufstenskirker. V. hd. tb. 1685 27/6, 1686 6/3, 1655 20/1. Mat. 1688. Kr. Sk. III 257. V. hd. sk. panteregistret p. 31, 47. Udskrift af tiendekom. prot. 1820 i præstearkivet. Mackeprang: D.

middelalderlige døbefonte. Synsprøt. og Liber datici. H. G. Skovgaard: Urup Jensens freskobilleder i Lydum kirke (Ribe Stifts Aarbog 1952, 12—17).

Lydum præster.

Rørdams kirkelove I 379, III 220 f, 248. R. L. 1584, 1602, 1632 f, 1656. V. tb. 1630 14/8, 1633 1/6, 1663 20/6, 1652 6/3, 1657 25/4. Gellerup: J. D. Jersin 263 f. R. B. reg 8, cap. 28, reg 7, cap. 28. Kongebreve i R. B., reg. 8, cap. 28. K. B. 1633—34, 219, 1637 27/5. H. H. Fussing: Til den d. præstehist. (Personalthist. Tidsskr. 1944). Kæ. tb. 1634 4/10, 1641 2/9, 30/9, 14/10, 22/10, 1650 22/3, 23/8, 20/9, 18/10. Kinch: Ribe II 543. D. S. I 147 f. Wiberg: Præstehist. Ribe stifts

Nebel præster.

D. R. B. 2 rk. X, nr. 114. W. Christensen: D. breve fra middelalderen IV, nr. 7614. D. S. I 124 ff. Ø hd. 36 f, 40, 220, 382. K. B. 1578, 481, Kæ. tb. 1952 15/3, 1597 12/8, 1612 7/2, 24/1, 31/7, 1615 13/10, 1622 28/3, 1650, 1634 10/1, 1651 6/6, 1654 13/1, 1656 22/2. V. hd. tb. 1613 31/7, 1647 30/1, 13/3, 1663 26/6. R. L. 1612. H. K. Kristensen: Simoni (FRA 1936, 127 ff). Ovt. S. 437 f, 38. H. Torbøl: Nr. Nebel kirke (FRA. VII 365 f). Wiberg: Præstehist. R. B. reg. 7. 4/2 1684. Reg. 8. E. Tang Kristensen: Almanakoptegnelser af præsterne hr. N. S. Rømer og hr. P. Laugesen Fanøe. V. hd. auk., nævnte dato. Ribe Bys Hist. 1730—1820 II 54. 298. H. F. Rørdam: Pietismens og Kirkeinsp. Tid (Kirkehist. Sml. III). Stampedtegn. om Nebel præstegård. V. hd. sk. Nebel kirkebog og Liber datici, synsprøtokoller. H. H. Lefoli: Biografiske Oplysn. om Sognepræst Jacob Stampe og hans Hustru (Viborg Skolepagr. 1897). Elvius præstehist. Kirkelig håndbog.

Degne og skoler.

V. hd. tb. 1649 27/1, 1683 11/8, 1686 20/2. Kæ. tb. 1652 27/2. R. B. Præstebog. 1766. Pk. nr. 110. Degnenes edsbog 1691, reg 7, cap 8. N. Nebel og Lydum kirkebøger. Torbøl: N. Nebel kirke (FRA. VII 369 f). Ål kirkebog 1773. FRA. 1909: 152, 377. X 144. Ribe landemodeprot. 13/2 1682, 1689 23/10. J. S. VII 49. D. S. I 125. V. hd. auk. 1773. V. Hostrup Schultz: Degne i Ribe Stift (Landsark.). V. L. sk. 35, 274. V. hd. tb. 1683 11/8, 1686 20/2, 1654 27/10. V. hd. sk. 1736—70. Brandtaksering 1795 (præsteark. Landsark.). Stampedtegn. Folketæl. 1787, 1801, 1870. Folketingsmand Søren Sørensen død, nekrolog (Vestkysten 23/6 91). Kraks Blå bog. [Chr. Høy]: En 100 Aars Dag. (Vestkysten 3/4 1926). Torben Klinting: Mindeord om Lærer J. Andersen. H. K. Kristensen: Et Kaldsbrev (Folkeskolen 20/10 1932). C. Lindberg Nielsen i »Sydvestjylland« 9/7 1949 flg. nr. Hesselmed skifteprot. 1726 3 b, 5. Johs. C. Jessen: Alsted og Ringsted Herreders Skolehist, 199. E. Poulsen: Hardsyssels Degnehist. 345, 373 f, 610. Jelling Seminarium 1841—1941. Liber daticus. Danmarks Folkeskole 1924. Sognerådets forhandlingsprot. og regnskaber. Meddelelser fra lærerne Clausen, Søndergaard, Jessen, frk. Thora Mouridsen, Velling. Fra fru Jakobine Johansen, De gamles Hjem, Nr. Nebel.

Fællesskabet.

Henrik Larsen: Fællesskabet i Ribe Amt (FRA. VII 475—504). H. Petersen: De d. Landbrug 1683. Udskrift af Markbogen 1683, Nebel præsteark. (Landsark.). Kæ. tb. 1617 31/10, 7/11, 21/11, 5/12, 1599 31/8, 1597 16/9, 1615 2/6, 1648 19/5, 1622 8/2, 24/0, 1697 22/4, 27/5, 17/6, 1600 1/8, 22/8, 1647 11/6, 1652 3/7, 1656 1/8 ff. 19/9, 1652 25/6, 10/9, 24/9. 1634 13/6, 1622 25/10, 1597 16/9, 1609 28/7, 1633 15/2, 26/1, 14/6, 29/7. 1643 2/6, 1642 3/6, 1651 6/6, 1656 16/5, 1650 3/8, 1642 14/6, 1651 8/8, 1645 10/10. V. hd. tb. 1654 3/6, 1662 6/9. D. S. I. Ovt. S. 99.

Udskiftningen.

Udskiftningsforretning for Nebel, Præstbøl og Bolkær i præsteark. (Nebel). A. Ravnholt: Udskiftningen i Nr. Nebel Sogn (FRA. 1940, 140—49). Ovt. S. 168 ff. Udskiftningsfor. for Sædding og Rærup. Afskrift i J. Jensen Slots samling.

Lydum gård.

D. S. I 129 f. D. Adels årbog 1091, 1911, 1927, 1899. Magnus Pedersen: Kalkmalerier 4. Erslev: Repertorium, nr. 7223. Kinch: Ribe I 308 f, 327 f. Lindberg Nielsen: Varde 177, 72, 74, 95, 80. Erslev: Len og Lensmænd. H. K. Kristensen:

Lunde Sogn. K. B. 1553, 1594 14/5, 18/5, 1575 20/6, 1578 2/6, 1597 16/2, 1578 6/3, 1636 20/5. Kr. Sk. 1574 18/5, 1575 5/6, 1638 25/4, 13/4, 1650 26/3. III 638, IV 54, 537, 544, 664. Jyske Reg. 1577 16/2 R. L. 1636. H. K. Kristensen: Strellev Kærgaard (Festskrift til H. P. Hansen). „: Vide og vedtægt for Sdr. Bork Marsk 1639 (Hardsyssels årbog 1932). Lundenæs amt. cont. regn. 1670—71, bilag. V. L. db. C. 1631, 172 b. V. hd. tb. 1652 21/1, 1649 7/7, 1664 18/6, 1657 30/10, 18/12, 29/10, 1652 30/10, 1661 9/3, 1662 28/6, 1664 16/4, 4/6, 18/6, 15/7, 1663 14/2, 1662 11/1, 1/2, 26/7, 1664 16/4, 18/6, 11/6, 22/7. Kæ. tb. 1652 29/10. Mat. 1661, 1664, 1688. Ø. hd. 121 360 f. Trap: Danmark. Riberhus amts cont. regn. 1676. Wiberg præstehistorie, Janderup. V. L. sk. 28/10 1687. Villads Christensen: Mordet på Jørgen Bramming (J. S. 2. rk. III 299—334). V. L. sk. 34: 331, 40: 202, 47: 177. Arne Sundbo i Pers. Tidsskr. 1953, 6. H. K. Kristensen i FRA. 1950, 334. S. Nygaard i J. S. 4. rk. II 376 ff. Esbern Jespersen: Lergrav i Aulum (Hardsys. Årb. 1955, 93 f). O. Nielsen: Skadst Herred 136. Hugo Marthiessen: Snapsting 105. Riberhus amts skifteprot. 1730—43, p. 77. Hirsch: D. og norske Officerer. H. Hornemann: Efterkom. på Sværdsiden efter H. Hornemann, 10. H. Bruun: D. amtsforvaltere 19. V. hd. auk. 1758 24/4, 1783 26/5. Rønne: Adelslægten Trapaud 64—75. Lydum kirkebog. D. Allas V. Præsteindberet. 1770. H. Petersen: De d. landbrug. Høveriregl. 1770. V. hd. sk. Hartk. spec. 1778. V. L. sk., ekstrakt i V. hd. arkiv p. 31. Biografisk Leksikon. Folketæl. 1787, 1801, 1834. Ribe Stiftsamtssark.: Udskiftningsordrer. Skern kirkebog 1811. Meddelelse fra prof. Fr. Vinding Kruse. Bølling hd. skiftepr. 1805—18, fol. 299.

Sædding. (For de andre landsbyer og gårde er omtrent de samme kilder benyttet).

H. V. Clausen: D. Oldtidsbebyggelse. D. R. B. 1329, nr. 113. W. Christensen: D. Brev fra Middeld. IV 1493 13/3. O. Nielsen: Gl. jyske tingsvidner 1533 14/10, 1541 3/9. D. Magazin 4. rk. I, 42, 44. Kr. Sk. 1545 26/2. 1673, 1698: 262, 1720: 37 f, 104, 154, 383, 515, 536. 1722: 383, 515, 536. D. Kancellireg. 1545 26/2. K. B. 1554 7-11/12, 1580 s. 16, 1579: 600, 719, 1584: 125, 1592: 749, 1614: 686, 1632: 817, 890. 1633: 35, 107. R. L. Jordebøger 1562, 1618, 1585—1605, 1619, 1649, 1654, 1653. Kæ. tb. 1592 15/3, 14/7, 1597 14/1, 28/1, 19/8, 23/9, 30/9, 1599 7/12, 1600 15/8, 1609 13/1, 24/2, 7/4, 19/5, 30/6, 4/8, 1617 17/4, 30/5, 15/6, 30/9, 10/10, 31/10, 7/11, 5/12, 1620 14/9, 1622 12/7, 7/8, 24/10, 1631 3/6, 19/8, 1633 15/2, 26/2, 24/5, 28/6, 1634 10/1, 7/3, 13/6, 27/6, 1640 11/12 1641 2-11/2, 1642 11/2, 3/6, 14/6, 4/11. 1643 2/6, 7/7, 22/9, 24/2, 24/3, 26/5. 1645 25/4, 8/8, 7/11, 28/11. 1647 22/1, 9/4, 23/4, 27/8, 1648 21/1, 9/3, 1649 21/9, 1651 5/9. 1652 30/1. 15/10, 19/3. R. L. 1602, 1626, 1612, 1622, 1623, 1625, 1632, 1633, 1635, 1637, 1636, 1641. O. Nielsen: Skadst hd. 54. Torbøl i FRA. VII 373, 378, 360 f, 377 f. H. K. Kristensen i FRA. IX 128 ff. V. L. db. 1618. V. L. sk. nr. 9. Chr. Høy i FRA. V 404 f. Mat. 1661, 1688, 1844. J. Ry. 1682 Jordebog. 1686 Fam. og folkeskat, kasseregn. 1707, 1708, 1709, 1710, 1714. Nørholm arkiv XIII, II. Folketæl. 1787, 1801, 1834, 1870. V. hd. auk. 1755 30/7, 1758 12/9, 1772 25/4. R. B. Præsteindber. 1766. Nebel-Lydum kirkebøger. V. hd. sk. reg. 1733 —1842 ff. Hartk. spec.: 1778, 1788. Stamples optegn. Forsk. skriftlige og mundtlige meddelelser, navnlig af J. Mouridsen og L. Jensen.

Nr. Nebel stationsby.

N. I. Weis fyldige optegnelser i Hist. arkiv, Håndværkerforeningens festskrift, meddelelser fra Viggo Nielsen, urmager Pirschert, møller Hübschmann, fru Marie Kjær, der forøvrigt er den nulevende, der har boet næstlængst i byen, Martin Jacobsen, postmester P. N. Jepsen, Realskolens årsberetning, Th. Christensen i Jyske Byer og Deres mænd.

Forskellige skildringer og småtræk.

Trolddomssag: FRA VIII 163 f, Kæ. tb. 1631 4/3, 3/6, 10/6, 17/6, 1/7, 2/9, 30/9, 4/11, 1633 15/11, 1634 10/1. V. hd. db. tb. 1631 4/6. R. L. 1620. Mergling: Stamples sml. Bygninger: Kopi af brandtaksering 1795. Stamples sml. Sv. Jespersen i Fra Nationalmus. Arbejdsmark 1947.

Jørgen Christensen. Treårskrigen: Skøder, brandpolicer, kgl. bevilling på mølleri, fæstekont., brev fra stiftamtmand Sponneck, udkast til Jørgen Christensens brev til amtsrådet, skrevet med præsten C. Th. Christensens hånd, i J. Mouridsens samling. F. W. Sponneck: Stiftamtmand i Ribe M. S. W. Grev Sponneck (FRA. 1916 22 ff). J. Amorsen: Minder fra 1849 (FRA I 164). Stampes sml.: Fremragende personer. Mundtlige meddelelser.

RETTELSER: S. 62, fru Bloch døde 1843, s. 169 til mn. 45 tilføjes navnet Frihed, Kathrine, læs Petrine.